JERCA VODUŠEK STARIČ

SLOVENSKI ŠPIJONI *IN* SOE 1938-1942

SLOVENSKI ŠPIJONI IN SOE
1938-1942

Jerca Vodušek Starič

Ljubljana 2002

JERCA VODUŠEK STARIČ

SLOVENSKI ŠPIJONI IN SOE 1938-1942

Ljubljana 2002

Založil in izdal: samozaložba Jerca Vodušek Starič

Knjigo je podprlo Ministrstvo za kulturo RS

Jezikovni pregled: Marjetka Kastelic

Oblikovanje: Marjan Starič

Avtor fotografije na naslovnici: Marjan Paternoster

Računalniški prelom: Uroš Čuden, Medit d.o.o.

Tisk: Grafika-M s.p.

Naklada: 800

Knjiga je tiskana na okolju prijaznem papirju

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

327.84(497.4)"1938/1842"

VODUŠEK Starič, Jerca
Slovenski špijoni in SOE : 1938/1942 Jerca Vodušek Starič. - Ljubljana : samozal., 2002

ISBN 961-236-341-2
I. Starič, Jerca Vodušek glej Vodušek Starič, Jerca
120179968

Jerca Vodušek Starič
Bogišičeva 4
SI-1000 Ljubljana
e-mail: jerca.v@siol.net

MARJANU

VSEBINA

Predgovor I

UVOD 1

Okoliščine začetkov slovenskega protifašističnega in protinacističnega boja 1

I. Center Beograd 21

II. Zgodba Dimitrija Omerse in zagrebški Center za sever države 71

III. Zgodba ljubljanskega kroga 109

IV. Zgodba mariborskega obveščevalnega centra 159

V. Zgodba celjskega kroga 195

VI. Državni udar, zlom in odhod Britancev 213

VII. SOE in misija Stanka Rapotca 259

VIII. Vojna 319

IX. Epilog 375

Kratice 421

Bibliografija 423

Imensko in stvarno kazalo 425

PREDGOVOR

V preteklih stoletjih Slovenci včasih nismo držali koraka z evropskimi tokovi, na primer v umetniških slogih. V eni stvari pa nismo zaostajali, v to nas je prisilila prva svetovna vojna in predvsem njeno politično ozadje in posledice – to je obveščevalna dejavnost. In tako smo ustanovili Slovensko mafijo, ime pa si sposodili od Čehov, vsaj tako pravijo.

Ko se je bližala prva svetovna vojna, so Britanci pri Scotland Yardu ustanovili najprej Special Branch, da bi iskali nemške vohune po deželi. Kmalu za tem je nastala SSB, predhodnica MI5 in MI6 ali Secret Intelligence Servicea. Churchill, ki je bil takrat član britanske vlade, je menil, da močna država potrebuje tudi močno obveščevalno službo. Na začetku druge svetovne vojne stvari niso bile dosti drugačne, ko je Churchill prevzel krmilo in ustanovil SOE za delovanje na sovražnikovih ozemljih.

Skrivno organizacijo z imenom Slovenska mafija je ustanovil ozek krog slovenskih naprednjakov na Dunaju, ki se je dobro zavedal pomena trenutka. Duhovni oče Slovenske mafije je bil dr. Gregor Žerjav, z njim pa so sodelovali dr. Milko Brezigar, dr. Bogumil Vošnjak, dr. Leonid Pitamic, dr. Ivan Prijatelj in nekateri člani jugoslovanskega odbora na Dunaju – dr. Ivan Sajovic, dr. Albert Kramer. Dr. Vošnjak je med vojno pobegnil v Švico in od tam v Pariz, kjer je postal član jugoslovanskega odbora. Eno prvih zabeleženih dejanj je bilo, ko je dr. Brezigar, takrat uradnik državnega urada za žito, februarja 1916 poslal Josipa Birso[1] v Švico, kjer naj bi izročil podatke o stanju prehrane v Avstroogrski, o pričakovanem zlomu, o pregovorih med Romunijo in Nemčijo ter Avstrijo o dobavi žita i.t.n. Birsa je kot študent matematike podatke spremenil v najrazličnejše matematične ključe v obliki integralov. Brezigar pa mu je priskrbel potni list s potrdilom dr. Zalokarja, da je bolan in da mora na zdravljenje v Švico, dr. Pitamic pa potrebno dovoljenje in priporočilo direktoratu policije, naj potni list izda. Birsa se je v kavarni Beethoven sestal z dr. Brezigarjem, ki mu je izročil besedilo sporazuma med Romunijo in Nemčijo in Avstrijo, nato pa še ostalo gradivo, med drugim vojaške podatke, ki jih je Slovenska mafija dobila od Čehov, ki so delali v vojnem ministrstvu. Seveda je vse šlo v Birsovo matematično knjigo. Mafija mu je dala tudi napotke, kako se povezati z dr. Bogumilom Vošnjakom na nekem naslovu na Ženevskem jezeru in 3. aprila zvečer se je Birsa napotil v Švico in po več kot tednu dni je

---

[1] Dr. Josip Birsa je do prve svetovne vojne živel v Gorici, deloval v krogu slovenske mladine, ki se je ogrevala za jugoslovansko idejo in sledila idejam dr. Henrika Tume in dr. Bogumila Vošnjaka. Na začetku vojne so ga mobilizirali in poslali v Maribor, ga spoznali za nesposobnega in poslali domov, kjer se je začel podtalno udejstvovati proti Avstroogrski monarhiji v pričakovanju, da jo bo Italija v kratkem uničila. Kmalu so ga civilno mobilizirali in pobegnil je na Dunaj.

lahko prestopil mejo, ker ga je medtem zadržala policija in ga 'opazovala'.

V zgodbo so bili vpleteni tudi drugi, na primer inž. Dragotin Gustinčič kot član srbskega presbiroja, srbski konzul Petrović, pa francoska ambasada v Bernu in nekdo iz britanskega Foreign Officea, ki ga je Birsa spoznal prek dr. Bogumila Vošnjaka in ki jim je dal "čudežno tinto". Konec aprila je francoski Temps že poročal, da je Francija odpoklicala svojega ambasadorja iz Romunije in to je bil za Brezigarja dokaz, da je bila Mafija uspešna. Dr. Milka Brezigarja so že takrat sumili, da je povezan z Intelligence Serviceom in Deuxième Bureaujem, oziroma da se je SIS z njim povezal na Dunaju. Brezigar je seveda tvegal, da ga postavijo pred vojaško sodišče, toda vseeno je javno opozarjal na gospodarski položaj Slovencev, češ da Slovenija postaja nemška gospodarska kolonija. Vsi pa so bili pod vplivom Tomaža Masaryka, bili so masarykovci, njihove zveze s Čehi pa so trajale še dolgo. Svoja prepričanja so po vojni objavljali v časniku Jutro in jih zagovarjali v politiki. Razvijali so naprej svojo 'mafijo' in pridobivali mlade za različna dejanja, včasih kar dogodivščine.

Naša zgodba opisuje nadaljevanje tega obveščevalnega in podtalnega dela v Sloveniji v času, ko se je po Evropi širil nacizem in osvajal deželo za deželo ter prišel tudi do slovenske meje. Gre za zgodbo o ljudeh, ki so se temu uprli z različnimi dejanji, od političnih do subverzivnih, da bi ustavili prodor tretjega rajha in vsega, kar je prinašal v Jugoslavijo.

To delovanje nostalgično med vojno opiše Duane T. Hudson,[2] britanski oficir SOE, takrat major, ki je lastnoročno prenašal razstrelivo in orožje po Jugoslaviji. "Zgodnja zgodovina SOE v Jugoslaviji je, presenetljivo, skoraj iz romantične fikcije: naši kurirji so v napeti grozi potovali v zaklenjenih kupejih Simplon ekspresa, po mračnih ulicah Beograda so na dvoriščna vrata trkali polnočni obiskovalci, možje s kolti v rokah so se vozili na sumljive zmenke po gorskih cestah. To je bila Jugoslavija v letih 1939 in 1940. V tej deželi smo lahko nadlegovali nemške škodljivce pri njihovih opravilih med nervoznimi politiki v Beogradu, lahko smo uničevali nemške vagone, natovorjene s konopljo in žitom, namenjenim v Nemčijo, tam so naši slovenski sodelavci lahko skočili čez mejo v Avstrijo in iztirili vlake, polne blaga, in tam smo na dno Donave pošiljali tovorne barke, polne nafte ali žita. Kasneje je SOE dvignila vojsko v Jugoslaviji; toda v vedrem duhu tistega časa lahko rečemo le, da je bila naša dolžnost, da dvignemo hudiča in pol. Na stotisoče letakov je preplavilo Beograd in večja mesta v Srbiji, na Hrvaškem in v Sloveniji; tiskani so bili ilegalno in polni so bili brezmejnega sovraštva do Nemcev ..."[3]

---

2 Duane T. Hudson (1911-1995), "Marko" ali "Bill", je bil rudarski inženir, nekaj časa vodja sekcije D za Hrvaško in organizator ševilnih sabotaž. Med vojno je bil med drugim oficir za zvezo in vodja odprave "Bullseye", ki je bila od jeseni 1941 (od Užic) kar 30 mesecev pri D. Mihailoviću.

3 PRO, HS 5/934.

Zakaj so lahko tako uspešno delovali prav v Jugoslaviji in še natančneje, v Sloveniji. Zato, ker so bili 3. septembra 1939, ko se je začela druga svetovna vojna, pripadniki SOE in njihovi sodelavci v Jugoslaviji že vsi na svojih mestih. Kot odgovor na anšlus leta 1938 so Britanci ustanovili sekcijo D ali Dirty Tricks Department, poleg že obstoječe klasične "C" ali SIS, ki se je ukvarjala z vohunstvom. V Sloveniji so medtem že pridno delali agenti SIS ali MI6, ki so utirali pot razmahu protinacističnega delovanja. Sekcija D je skrbela za sabotaže in psihološko vojskovanje in prav pred začetkom vojne je opravila ogromno dela v Evropi, skupaj z domačimi sodelavci. Imeli so skupni cilj, pravi Hudson, in zanj so se borili v podzemlju, in to v podzemlju v polnem pomenu te besede. Uprli so se nemškemu prodoru v Jugoslavijo, političnemu in propagandnemu, in s sabotažami napadali nemške interese in nemške preskrbovalne vire v Jugoslaviji ter "pošiljali slovenske saboterje severozahodno v Avstrijo, da požigajo in uničujejo".

Pri tem opisu je Hudson posebej poudaril: "Noben načrt pa ni vreden več od papirja, na katerem je napisan, če ni mož, da ga uresničijo." In ti možje so bili številni. Hudson največ zaslug za delo v Jugoslaviji pripisuje dvema britanskima oficirjema, Cezarju - Hanauu in Tomu Mastersonu, poleg njiju pa dvema zaveznikoma v Jugoslaviji. Eden od teh je slovenska podtalna organizacija, ki je v resnici bila naslednica Slovenske mafije. Slovenci smo torej imeli eno glavnih vlog v protinacističnem podtalnem boju na naših tleh.

Toda postopoma, med tem bojem, smo Slovenci končali na vzhodni strani, v socialističnem taboru z vsemi njegovimi značilnostmi, kot tudi politično policijo, proti kateri se je boj začel. Ko je komunizem dokončno zmagal v Sloveniji in Jugoslaviji, smo častili in hvalili le še VOS, Ozno in Udbo, njihova junaška in manj junaška dela. Junake naše zgodbe, slovenske 'mafijce', njihove naslednike in privržence pa smo zaprli, preganjali, fizično in psihično mučili, ponižali in – pozabili. Z njimi smo pozabili tudi vrednote, za katerimi so stali – čast, svoboda, patriotizem in podobno. Besede smo uporabljali še naprej, še preveč, tako da so izgubile pomen. In hkrati smo z veliko vnemo pokopali tisto, iz česar so pravzaprav izhajali junaki te zgodbe – slovensko meščanstvo.

Junaki naše zgodbe še do danes, ne slučajno, niso prišli ne v slovensko enciklopedistiko, ne biografiko, postali so neosebnosti. Zakaj, bo razbral bralec sam. Pa čeprav so nekateri med njimi bili v tako opevani španski državljanski vojni na republikanski strani, kot na primer Dimitrij Omersa, ali v različnih nacističnih taboriščih, o katerih ne manjka zapisov, le njih tam ni, ali pa so bili drugače cenjeni po svetu, kot dr. Pitamic. So pač bili zavezniki t.i. zahodnih imperialističnih sil.

Nekatera pričanja udeležencev pri dogodkih, pa čeprav so v citatih, smo si drznili popraviti tako, da so bolj razumljiva. Pričanja so namreč nastala kot zapisi zaslišanj, ki so jih delale tretje osebe in so tudi zato v njih nastale napake. Vse prevode, največkrat iz angleščine, sem naredila sama in zanje pre-

vzemam vso odgovornost. Menim, da je pri tem, ko gre za uradni diplomatski jezik, njihov natančni poudarek bolj pomemben od njihove literarne dopadljivosti.

Za pomoč pri delu se zahvaljujem predvsem Jožici Blažič, Ljubi Dornik Šubelj in Lučki Maček iz dislocirane enote III Arhiva republike Slovenije, prej Arhiva MNZ, ki so mi več kot desetletje potrpežljivo pomagale prebijati se skozi gore (ne)urejenega gradiva, ki ga je nekoč zaplenila ali ustvarila Udba. Enaka hvaležnost velja Mojci Jerman in Srečku Brišerju, ki sta pomagala še z ostanki gradiva v Dokumentaciji Sove, kakor tudi že slavni učinkovitosti osebja v londonskem Public Record Officeu. Prisrčna hvala Marjetki Kastelic za jezikovne popravke in družini Čuden za natis, saj so delo pripeljali do končne oblike in pomagali z nasveti in spodbudami. In vsem ostalim, ki jih nisem poimensko navedla, zlasti prijazni knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino in Ministrstvu za znanost. Vsako opozorilo, ki sem ga spregledala, in napaka, ki je zato nastala, je zgolj moja.

Vsem udeležencem dogajanja in njihovim sorodnikom se opravičujem, če sem razkrila kakšno neprijetno podrobnost iz njihovega življenja. Upam, da bo splošni dober vtis celote to zabrisal. Menim tudi, da je prišel neodložljivi čas, ko je neprijetnosti, ki jih opisujem v zadnjem poglavju, treba razkriti v dobro vseh nas.

Vsem, ki boste to delo brali, želim veliko potrpljenja, ker je vendarle napisano zgodovinsko in ne literarno, čeprav sem si to na začetku želela. Mladim bralcem, zlasti sinovoma Martinu in Mihi, pa upam, zapuščam vpogled v nekaj lastne zgodovine, tudi iz njihove neposredne soseščine na Mirju, na katero bodo lahko ponosni, če jih že ne bo česa naučila.

UVOD

OKOLIŠČINE ZAČETKOV SLOVENSKEGA PROTIFAŠISTIČNEGA IN PROTINACISTIČNEGA BOJA

V zadnjih mesecih pred začetkom druge svetovne vojne leta 1939 pa vse do nemškega napada na Jugoslavijo aprila 1941 so se dogajanja okoli nas in pri nas začela odvijati z veliko naglico. Velik vpliv so imeli vsi pomembni evropski mejniki, kot sta bila anšlus marca 1938 in češka kriza, ki se je končala leto pozneje, marca 1939, z uničenjem Češkoslovaške republike. Češki predsednik Beneš je takoj zavzel aktivno protinacistično stališče, ustanovil prvo vlado v izgnanstvu in s tem najavil, da njegove države ni konec. S padcem Češkoslovaške pa je dokončno propadla že močno oslabljena mala antanta. Ta je dotlej zagotavljala malim državam veliko moč, vsaj tako je v času češke krize ugotavljal Churchill. Mala antanta je bila med drugim pomembna vojaška vez treh malih držav, ki so si bile gospodarsko komplementarne: Romunije z nafto, Jugoslavije s surovinami in Češkoslovaške s proizvodnjo orožja, še zlasti municije. Evropska kriza se je potem samo še stopnjevala, dokler ni prišlo avgusta 1939 do podpisa pogodbe med Nemčijo in SZ in teden dni pozneje do izbruha vojne. Dogodki, ki so sledili, so vedno bolj ogrožali Balkan. Najprej je maja-junija 1940 padla zahodna Evropa, še zlasti je odmeval padec Francije. V naslednjih mesecih je prišlo do stopnjevanja nemškega pritiska na Balkan in neposrednega vmešavanja v te države v drugi polovici leta 1940.

Vse to dogajanje je neposredno vplivalo na politične razmere znotraj jugoslovanske države, dogodke, kot so bili na primer padec Stojadinovićeve vlade, sklepanje srbsko-hrvaškega sporazuma (Cvetković – Maček), spremembe v jugoslovanski vladi po padcu Francije. Ta je imel tudi drugačne posledice, na primer Nemci so začeli izkoriščati rudnik Bor v Srbiji in podobno. Začela se je skoraj odkrita vojna za nadzor nad Donavo in drugimi transportnimi povezavami čez Balkan. Padec Francije je bil tudi za Britance izkušnja, kako ne smejo ravnati v bodoče. Zaradi slabih priprav so izgubili stik s protinacistično nastrojenimi skupinami v na novo okupirani državi. Zato so sklenili, da bodo v primeru Balkana ravnali drugače.

Toda ko beremo zgodovino evropskega dogajanja v tistem času, se zdi, kot da so se vsi, pa čeprav v zadnjem hipu, začeli pripravljati na odpor proti nacizmu in fašizmu. Le pri nas naj bi se z neučinkovito politiko prepustili toku dogodkov in pritiskom, vse dokler niso stvari vzeli v roke dobro organizirani člani komunistične partije. Potem pa nas preseneti droben podatek v arhivih, ki kaže na čisto nekaj drugega. Britanski konzul v Zagrebu Glanville je jeseni 1941 v zaključnem poročilu zapisal, da bo po koncu vojne nekatere od jugoslovanskih sodelavcev predlagal za britansko odlikovanje. Kdo so bili ti ljudje in kaj so počeli, da so si že do leta 1941 zaslužili takšno pohvalo?

Do danes je v zgodovinski zavesti ostala ocena, ne samo da je bila jugoslovanska politika neučinkovita in slaba, ampak da negativno oceno zasluži tudi delovanje jugoslovanskih obveščevalnih služb pred vojno. Po vojni je Udba, ki je zaplenila, kar je ostalo teh arhivov, to področje ocenila zelo negativno. Ali z njenimi besedami: "Ustvari ceo taj posao vršio se šablonski, uz ogromnu administraciju i sa malo terenskog rada ... Isto tako ni rad nižih organa ne daje bolju sliku ..." Jugoslovanski obveščevalni organi naj bi slabo uporabili poročila, ki so jim jih dostavljali s terena. Neuporabljena naj bi zakopali v arhive in puščali rubrike o tuji špijonaži kar prazne. In to ravno v času, ko so folksdojčerji v Jugoslaviji močno povečali delovanje v prid rajha in nemških obveščevalnih služb, in to v času ko so se te službe z naraščajočo vnemo ukvarjale prav z Jugoslavijo in je naraščalo število nemških vohunov vseh vrst po vsej Jugoslaviji.[1]

Tudi britanska poročila so govorila o tem, kako v Jugoslavijo prihaja vedno več Nemcev. Tako je maja 1939 splitski konzul Vibert opozoril, da je v zadnjem mesecu skozi Sarajevo potovalo nenavadno veliko število Nemcev, več, kot je bilo vseh ostalih potnikov skupaj, vključno z Jugoslovani. Navedel je celo natančne številke in opis: od 1. aprila je skozi Sarajevo potovalo 294 Nemcev, polovica teh je bila inženirjev, ostali pa so bili zdravniki, profesorji in poslovneži. Nemci, pravi dalje, največkrat potujejo v Dubrovnik, Boko Kotorsko, Split, Mostar, Cetinje i.t.d. Šlo je seveda le za Nemce, ki so potovali skozi Sarajevo in tam prespali. Ker se na naši obali kopalna sezona še ni pričela, dodaja Vibert v poročilu britanski ambasadi v Beogradu, navala ne gre pripisovati turizmu. Ker potujejo v skupinah, jih je težko neopazno nadzorovati in ugotoviti njihove namene. Vibert je sklepal, da Nemci spremljajo dogajanje v Albaniji in da so obiskovalci v resnici obveščevalni agenti ali pa aktivni vojaški oficirji.[2]

V Kraljevini Jugoslaviji je vse to spremljalo več za to pooblaščenih ustanov, obveščevalna služba, policija, žandarmerija in vojska, ter cela vrsta posameznikov, društev in politikov, ki so to počeli organizirano ali kot amaterji. Kot kažejo podatki, je bila hierarhija odnosov v državi takšna, da so se na koncu vsi pomembnejši obveščevalni oziroma protiobveščevalni podatki vendarle zbrali v Beogradu pri jugoslovanskem generalštabu. Ta je imel za to poseben oddelek, ki je nosil ime Obaveštajno odelenje Glavnog generalštaba VKJ. Nekatere obveščevalne izpostave po državi so bile kar neposredno podrejene temu obveščevalnemu oddelku generalštaba oziroma povezane z njim. To so bile izpostave v pomembnih obmejnih krajih, na primer v Ljubljani, Mariboru in na Jesenicah. Obenem so bili s tem oddelkom povezani vsi pomembnejši centri v državi, kot sta bila beograjska mestna policija in celo ministrstvo za notranje zadeve, ki so tudi pridobivali pomembne podatke. Ta

[1] NOS, II/523-524.
[2] PRO, FO 371/23876, str. 7.

shema je vsaj uradno tako tudi delovala. V resnici pa je dogajanje pokazalo nekoliko drugačno sliko in videli bomo, zakaj.

Zakaj pravimo uradno? Vsi podrejeni organi so bili res dolžni pošiljati svoje ugotovitve in poročila po hierarhični lestvici navzgor v Beograd in so to na videz tudi počeli. Ugotovitev, da so bila poročila nezadovoljiva in ponekod prazna, bo držala. Toda spoznanja o vzrokih niso bila prava. Razlog ni bila nesposobnost ali neaktivnost vpletenih oseb, tako obveščevalcev kot drugih. Rekonstrukcija protinacističnega delovanja v Sloveniji kaže namreč prav nasprotno podobo, kot bomo videli. In to ravno na podlagi taistega gradiva, ki ga je po vojni zasegla Udba.

Kmalu po prvi svetovni vojni je med državami, na katere so se navezovali protifašisti, prednjačila Francija. Tja se je zatekala italijanska protifašistična politična emigracija, zlasti po umoru Matteottija poleti 1924. Francija je tudi sicer, od konca prve svetovne vojne, budno spremljala razvoj v nekdanjih centralnih silah. Vemo, da je bila prva med državami, ki so zahtevale ostro kaznovanje krivcev za prvo svetovno vojno. In bila je, poleg vsega drugega, tudi tradicionalna zaveznica Srbije. To je za našo temo pomembno. Slovenci in Hrvati so namreč imeli ves čas tesnejše stike z Britanci, medtem ko so se Srbi z njimi tesneje povezali šele po padcu Francije. Druga evropska sila te vrste je bila Velika Britanija, ki je v tridesetih letih prevzela primat od Francije v balkanski politiki, potem ko je bil v Marseillesu ubit kralj Aleksander Karadjordjević. Proti koncu tridesetih let je bila Velika Britanija vodilna protinacistična dežela, kljub nastopom njenega prvega ministra A. Nevilla Chamberlaina v Münchnu. V času marčevskega državnega udara leta 1941 so že skoraj vsi v Jugoslaviji gledali na Veliko Britanijo kot na državo, ki jim bo zagotovila varnost v prihodnosti, če se odločno postavijo proti Nemčiji. Omeniti velja le še to, da so vsi prizadeti videli Italijo kot manjše zlo, Britanci pa so se velik del tridesetih let trudili razbiti vez Rim-Berlin. Srbom, na primer, se je Italija tja do leta 1938 zdela nenevarna in na Italijane kot vojake so gledali zviška.

Slovenci, ki so bili takrat že kar tradicionalno in močno protifašistično nastrojeni zaradi Primorske, so dobili še nacističnega soseda na severu. Zato so se začeli povezovati ne samo s somišljeniki v Jugoslaviji, temveč tudi v tujini. Iskali so stike s posamezniki in ustanovami iz držav, ki so se pripravljale na bližajočo se vojno, ali pa so preprosto želeli delovati proti diktatorskima režimoma v Rimu in Berlinu, ki se jima je pridružila še Moskva.

Kdo so torej bili naši junaki, ki so se v drugi polovici tridesetih let podali v podtalno vojno s fašističnimi sosedi in se borili proti vplivu Nemčije v Jugoslaviji? Ko sem začela raziskovati usodo teh ljudi, je kazalo, da gre le za nekaj idealistov – posameznikov. Toda bolj ko sem brskala po gradivu, jasneje je postajalo, da gre za kombinacijo delovanja tako posameznikov kot delov predvojne jugoslovanske obveščevalne službe ter posameznih strank. Nato so se odprli še britanski arhivi SOE (Special Operations Executive), ki so poleg diplomatskih arhivov ponudili potrdilo, da je šlo za več. Šlo je za organizirano

britansko-jugoslovansko, lahko rečemo tudi britansko-slovensko delovanje. Naperjeno je bilo neposredno proti vplivu nemške države in delovanju njenih tajnih služb in gospodarskih organizacij v Jugoslaviji in na Balkanu. Zato moramo najprej predstaviti organizacije, ki so nastopale v tej "tajni vojni" pred letom 1941.

Še prej pa smo dolžni predstaviti arhive, iz katerih smo črpali. Britanski diplomatski fondi in fondi SOE so odprti, javni fondi, urejeni po splošnih arhivskih načelih, z opombo, da je del arhiva SOE med vojno zgorel, del pa je še vedno zaprt oziroma v postopku odpiranja. Zaprti so ostali tisti deli dokumentov, ki govorijo o povezavah z Intelligence Serviceom, katerega fondi bodo za časa našega življenja verjetno ostali nedostopni. Po novem imamo na primer na razpolago tajna poročila britanskega ambasadorja v FO, nekatera namenjena neposredno Sekciji D, poznejši SOE. Druga so sicer naslovljena na FO, toda po tesni zvezi med FO in SOE, ki jo je zagotavljal Gladwyn Jebb, so jih dajali na vpogled tudi SOE. Vsi ti dokumenti nam razkrivajo veliko tesnejšo povezanost Britancev z jugoslovanskimi oblastmi in posamezniki, kot je to bilo mogoče doslej razbrati. Še zlasti to velja za obdobje po sprejetju hrvaško-srbskega sporazuma.

Popolnoma drugačne vrste so arhivi, ki na Slovenskem govorijo o teh zadevah. To gradivo je namreč po vojni urejala ter ga uporabljala ali celo ustvarjala slovenska (in jugoslovanska) Udba, zato je še danes urejeno drugače, in ne po ustanovah ali osebah, ki so ga ustvarjale. Poleg tega je močno politično in ideološko obarvano, kot je pač ustrezalo povojnemu boju proti Intelligence Serviceu. Ta boj je bil eno glavnih področij delovanja slovenske oblasti in Udbe po vojni. Povezoval se je z drugim področjem – preganjanjem notranjega sovražnika. In seveda je bil najhujši notranji sovražnik "špijon" tuje obveščevalne službe, torej izdajalec. Zaradi narave tega gradiva je bilo potrebno veliko več dela, da bi lahko sledili naši zgodbi.

In naposled še nekaj besed o ustanovah, ki so v dogajanje vpletene. V Kraljevini Jugoslaviji je bilo, kot povsod drugod, kar nekaj različnih ustanov, ki so se v tridesetih letih ubadale z obveščevalno dejavnostjo, in smo jih že našteli. Obnova njihovega delovanja pa je nekoliko težja tudi zato, ker so veliko gradiva uničili ob začetku vojne. Poleg tega so se mnogi udeleženci dogajanja zaradi preganjanja med vojno ali po njej umaknil v tujino. Zato je bila rekonstrukcija, ki jo je po vojni napravila Udba, pomanjkljiva. Odvisna je bila od tega, koliko udeležencev je Udba sploh uspela odkriti, jih aretirati in zaslišati. Arhivi tujih služb nam pri tem ne pomagajo veliko, saj je njihovo osebje poznalo le vrhove teh služb ali posameznike. Če pa so že vedeli za širše mreže v Sloveniji in Jugoslaviji, so z njimi izgubili stik po okupaciji Jugoslavije. Ko so ponovno obnovili stik s terenom v Jugoslaviji, je tam delovala že nova služba – Ozna.

Tako nam približno celoto lahko ponudi le združevanje in soočenje virov vseh vpletenih strani.

Da bi bila slika še bolj zapletena, je ravno v tem obdobju prišlo še do nečesa. Nastala je velika razlika med uradno jugoslovansko politiko na področju obveščevalne in policijske dejavnosti ter med "linijo", ki so jo zasledovali nižji obveščevalni in policijski organi, še zlasti v Sloveniji. Podobno se je dogajalo tudi v tujih obveščevalnih službah, ko so vrhovi morali zastopati uradno politično smer, medtem ko so posamezniki neutrudno delovali proti nacističnim nasprotnikom. Tako je, recimo, oblast v Jugoslaviji uradno nastopala kot zagovornik politike nevtralnosti Jugoslavije, medtem ko se je nižje, po Jugoslaviji in drugod na Balkanu, vodila "neuradna", tiha vojna med raznimi nemškimi in britanskimi službami. Vanjo so se vključevali vsi, od navadnih ljudi do osebja obveščevalnih služb. Uradna oblast je pri tem lovila ravnotežje in velikokrat je zamižala ter dajala videz, kot da vse te pronemške dejavnosti ni. Na to lepo kaže primer Antona Batagelja, ki je konec tridesetih let postal visok uradnik ministrstva za notranje zadeve. Uradno je bil zadolžen za to, da opazuje nemško-britansko obveščevalno vojno pri nas, neuradno pa je tudi sam (kot mnogi njegovi kolegi) simpatiziral z Zahodom in pomagal njihovim agentom. Mnogi, tako rekoč vsi razen pristnih nemških agentov, so to počeli zavestno in proti ukazom nadrejenih. Zato so bili nekateri kaznovani ali premeščeni, kot na primer Branko Plhak.

Poleg tega v povojnih gradivih pri nas nastopa tolikšno število "agentov IS", da se je potrebno posebej potruditi, da se razloči, kdo je res bil sodelavec te ali one službe, kdo pa samo zaveznik v boju. Danes nam arhivi razkrivajo, da so se te podtalne vojne udeležili tako profesionalni obveščevalci kot popolni amaterji, vendar ne kot agenti tujih obveščevalnih služb. Večina jih je sodelovala iz iskrenih protinacističnih nagibov, zavedajoč se nevarnosti, ki je pretila Slovencem s severa in zahoda. Zato so z veliko vnemo pristopali k različnim oblikam delovanja, od sabotaž do propagande. Organizatorji so velikokrat bili kar sami domačini, pomoč pa je prihajala od Britancev. Nekateri celo sploh niso bili v stiku z Britanci, ali pa samo posredno. Vedelo pa se je, da če nekdo 'dela za Britance', je gotovo na pravi strani barikad. Skratka, šlo je za sodelovanje somišljenikov, ki so želeli aktivno prispevati k vojaškim in političnim naporom zaveznikov.

Zaradi vsega naštetega, je gradivo v naših arhivih še toliko težje razvozlati in priti do kolikor toliko objektivne slike. Vsak raziskovalec se bo najprej srečal s politično obarvanimi ocenami. V analizah Udbe beremo: "Po dosedanjih ugotovitvah se je angl(eška) obveščevalna služba pri svojem operativnem delu na področju Slovenije opirala skoraj povsem na mihailovičevsko in sredinsko-liberalno mrežo ... Poročila so zbirali preko obsežne obveščevalne mreže mihailovičevskih in sredinskih zaupnikov." In naprej: "Najvidnejši predstavniki obveščevalnega delovanja, ki so se vezali na inž. Mačkovška so bili dr. Vinko Vrhunec, bivši ravnatelj TPD - v Ljubljani, dr. Milko Brezigar - Split, Ljubljana, Rim, Miloš Stare (SLS) deloval pod imenom Prikazen, Radanović v Trstu, ki je imel razen tega še direktno zvezo s Švico, kap(etan)

Rapotec z agenturnim nazivom "Hena Finis", i.t.d. (še več je agentov, katere pa poznamo samo pod šifriranimi imeni)."[3] Toda celo sama Udba je morala priznati: "Javno mnenje v stari Jugoslaviji je bilo odločno na strani zapada, predvsem Francije in Anglije. Zato špijonažam teh držav ni bilo težko ustvariti v Jugoslaviji zanesljivo mrežo obveščevalcev in se povrhu tega opirati še na celo vrsto legalnih društev, ki so bila usmerjena frankofilsko ali pa anglofilsko. Tudi vodilni krogi jugoslovanske vojaške in politične obveščevalne službe so imeli do zapadnih obveščevalnih služb prijateljski odnos. Če niso že direktno sodelovali z njima, so jima vsaj omogočili nemoteno delovanje."[4]

Toda zavedati se je treba, da sta tako Stalin kot Tito po vojni zelo hitro pozabila, da je v času, ki ga opisujemo, vladal pakt Hitler – Stalin, tajni dogovor o razdelitvi Poljske, katerega posledica je bilo premirje med nacizmom in komunističnim gibanjem. Po vojni je za dolgo in zavestno ostalo v pozabi tudi dejstvo, da je gestapo v nekaj valovih, zlasti leta 1944, pospravljal prav v vrstah teh protinacističnih borcev. Vsa ta dejavnost zato ni nikoli dobila antifašističnega atributa, ampak čisto drugega. Govorilo se je, da je šlo za špijonažo v korist imperializma, kot so po vojni temu rekli pravi stalinisti. Leta 1941, natančneje junija 1941, torej tik pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, je Tito poročal izvršnemu komiteju Kominterne. Pisal je o tem, kako je sklenil dogovor z vodstvom Srbske zemljoradničke stranke o skupnih akcijah v tekoči etapi. Del tega sporazuma, ki je že govoril o skupnem boju proti okupatorju v Jugoslaviji, je bilo tudi tole: "3. Skupen boj proti angleškim agentom in poskusom za obnovitev starega reda." Ko Tito dalje govori o nacionalnem vprašanju, doda: "Zato mobilizira Partija vse svoje sile v boju proti razpihovanju nacionalnega sovraštva, ki ga okupatorji in njihovi angleški agenti širijo z vsemi sredstvi." To ni edini primer enačenja okupatorja in Britancev, je pa zgovoren odraz nesmisla partijske politike, obenem pa dokaz, da so imeli Britance za enake sovražnike kot okupatorja.[5]

Podobno usodo so doživeli tudi predstavniki nekaterih manjšin v Jugoslaviji, ki so takrat aktivno sodelovali v teh protinacističnih dejavnostih. Šlo je za predstavnike češke in poljske manjšine pri nas. Nekateri Čehi so bili že zgodaj povezani z Beneševo organizacijo v tujini. Udba pa je češko obveščevalno službo preprosto ožigosala kot reakcionarno, ker je kasneje, med vojno delovala za Beneševo vlado v izgnanstvu, in zapisala: "... reakcionarnost češke obaveštajne službe u toku rata nije mogla biti otklonjena ni činjenicom da sve napore treba upraviti ka što bržoj pobedi saveznika."[6]

---

3 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS, "Delovanje jugoslovansko-angleške obveščevalne službe do konca 1942".

4 Ibidem.

5 J. B. Tito, Zbrana dela, 7/41.

6 ARS III, Mikrofilmski fond Sove, podatki pri avtorici (odslej MFS, ppa).

Med vojno so se ti stiki med Britanci in njihovimi nekdanjimi sodelavci v Jugoslaviji nadaljevali. Seveda v drugačni obliki in manjšem obsegu, ker so bile njihove vrste močno zdesetkane. Tudi okupator je namreč kar veliko vedel o vseh teh anglofilskih mrežah. Že pred vojno sta italijanska obveščevalna služba SIM in gestapo (nato RSHA) zbirala podatke in zasledovala te kroge. Ko so Nemci in Italijani prišli v Jugoslavijo, so se najprej lotili prav teh krogov.

Uvodoma moramo opozoriti še na eno dodatno težavo, povezano z arhivskim gradivom pri nas. Kot smo rekli, so zgodbe, ki jih tu navajamo, večinoma zapisane na podlagi gradiva, ki ga je shranila oziroma ustvarila UDV oziroma Udba za Slovenijo. V večini primerov gre za povojna zaslišanja vseh tistih, ki jih je Udba sumila špijonaže za Britance. In ker gre za zaslišanja, moramo biti previdni pri podatkih, ki jih zaslišanci navajajo. Velikokrat gre lahko bodisi za pretiravanja, za zavestno zamolčevanje delov zgodbe ali zanikanje resnične vloge posameznikov. Zaslišanci so velikokrat ščitili sebe ali prijatelje in sorodnike ter v ospredje postavljali tiste, ki so bili že mrtvi ali pa so bili v tujini in jih Udba ni mogla zapreti. Treba je torej upoštevati klasične pomisleke ob zaslišanjih: pritiske, izsiljena priznanja, 'nepopoln' spomin ipd. Zato je še vedno mogoče, da so se dogodki odvijali tudi nekoliko drugače, pa čeprav smo jih sproti večkrat preverjali in navajali zgodbo, za katero se podatki posameznikov ujemajo.

Da bi pripoved zaokrožili, smo jo pripeljali do epiloga, torej do razkritja usode nekaterih naših junakov po vojni. Pri tem smo morali odpreti še eno neprijetno poglavje naše zgodovine, in sicer zgodbo o tem, kako je Udba silila oziroma prisilila ljudi v ovaduštvo. To je bila metoda, s katero si je Udba na eni strani zagotovila (ali je vsaj mislila tako) sodelovanje posameznika in nadzor nad njim, na drugi strani pa je z navzkrižnim ovajanjem med prijatelji in nekdanjimi sodelavci dosegla tudi nadzor nad celotno skupino. Včasih je šlo za pripadnike posamezne stranke ali skupine pred vojno, drugič za stanovsko skupino ipd. V našem primeru je na ta način nadzirala tisto skupino, ki naj bi, v skladu z njenimi teorijami o zaroti, delala za Intelligence Service. Zato moramo dodati, da so skoraj vsi, ki so ostali v Sloveniji in prišli v roke Udbi, podpisali zavezo o sodelovanju. Ker je bil ta način nadzora tako množičen, menimo, da ni razloga, da o njem ne bi govorili. Naša pozornost vsekakor ne bi smela veljati žrtvam te prisile ali razpravam o njihovi krivdi, temveč v prvi vrsti tistim, ki so jih postavljali pod tak nečloveški psihološki pritisk. Tisti, ki so bili k temu početju prisiljeni in so od njih z najrazličnejšimi grožnjami, zapori in tudi pretepanji izsiljevali priznanja, sodelovanja ipd., seveda niso žrtve sistema v tehničnem pomenu besede, čeprav človeško gledano verjetno so. Vsekakor pa niso nikakršne žrtve tisti intelektualci, ki so pri tem sodelovali na strani režima in danes o tem molčijo ali zadevo celo v glavnih konturah branijo, zlasti če so zgodovinarji, profesorji, akademiki ...

Čisto drugačno in zelo napeto zgodbo nam ponudijo britanski arhivi. Zgodba izgubi ideološko obremenjenost in elemente paranoje ter postane preprosta pripoved o ljudeh, idealistih, avanturistih in pogumnih osebah, ki jih je življenje potegnilo v boj proti nacističnemu prodiranju po Evropi. Druga koristna plat, ki jo prispeva britanska stran pripovedi, pa je v tem, da zgodba, ki jo spoznamo doma, ni več enostranska zgodba ljudi, ki so po vojni sedeli v zaporu. Kar naenkrat njihovo spominjanje dobi potrditev in postane verjetno. Zgodbi se priključijo še nova dejstva, ki so jih njihovi udeleženci v strahu zamolčali Udbi. Tako slika postaja vedno popolnejša in seveda tudi vedno bolj zapletena. Toda zgodba se danes, ko se odpirajo sovjetski arhivi, še bolj zapleta in dobiva nove sence. Vse jasneje postaja, da je v vrstah britanske obveščevalne službe in tudi SOE delovalo kar nekaj posameznikov, ki so delali za NKVD in kasneje NKGB. Toda o tem kasneje. Najprej smo dolžni zgodbo začeti na njenem začetku in povedati, kdo so bili Britanci, s katerimi so sodelovali naši junaki.

Britanci v Jugoslaviji niso imeli samo diplomatskih predstavništev, številnih gospodarskih zastopstev in dopisnikov, novinarjev. Poleg njih, ali kar pod krinko nekaterih od teh poklicev, so delovali posamezniki, ki so opravljali še eno dejavnost. Bili so pripadniki raznih skritih organizacij, obveščevalnih služb in diverzantskih skupin ali pa so preprosto spodkopavali nacistično propagando in spletke.

Britanska obveščevalna služba je pred drugo svetovno vojno doživela kar nekaj sprememb; začele so se po Hitlerjevi okupaciji Porenja in so zajele tako vojaško kot "civilno" obveščevalno organizacijo. Prišlo je do zapletenih povezav in reorganizacij, še zlasti na področju signalov, kod, šifer in komunikacij. Vendar pa je to imelo le posreden (in kasnejši) vpliv na stike z Jugoslavijo; pomembnejša sta bila v tem času prisotnost in delovanje agentov v Jugoslaviji. Do leta 1940 so v Jugoslaviji obstajale tri veje britanske obveščevalne službe. Ena od teh je bila Secret Intelligence Service (SIS ali IS, tudi MI6) oziroma njeni agentje.[7]

V naše kraje so prihajali tudi agenti Sekcije D SIS, ki so bili, kot smo že omenili, zadolženi za subverzivno vojskovanje z namenom oslabiti nasprotnika (sabotaže, spodbujanje nemirov ipd.).[8] Poleg teh pa so bili tu še agenti vojaške obveščevalne službe oziroma Sekcije MI R britanskega ministrstva za

---

7 SIS je bil zadolžen za pridobivanje podatkov z obveščevalnimi (vohunskimi) metodami v tujini; obdržal je tudi vojaški naziv MI6, čeprav je bil od svoje ustanovitve po prvi svetovni vojni pod nadzorom ministrstva za zunanje zadeve (Foreign Office oz. FO). MI5 (tudi izvirno oddelek vojaške obveščevalne službe) je dobil ime Security Service in je deloval doma pod nadzorom notranjega ministrstva oziroma Home Office. Toda to je le poenostavljena razlaga dokaj zapletene sheme nastajanja britanskih obveščevalnih služb v prvi polovici 20. stoletja.

8 M.R.D. Foot, SOE, str. 4-10.

vojsko (War Office), ki so po sklepu o delitvi dela s Sekcijo D opravljali naloge, ki jih je bilo mogoče delati v uniformi. Koordinacija in sodelovanje med obema oddelkoma sta potekala že od zime 1938/1939, dokler niso naposled marca 1939 to sodelovanje tudi uradno zakoličili. M. R. D. Foot pravi, da se je takrat dejansko rodila Special Operations Executive (SOE), več mesecev pa je trajalo, da so te sklepe udejanjili. Končno so julija 1940 ustanovili še SOE. V začetku je bila zamišljena s tremi oddelki: S.O.1 ali Propagandna sekcija, S.O.2, Sekcija za operacije, ter Oddelek za obveščevalno dejavnost in načrtovanje. V SOE so vključili, ne da bi se o tem posvetovali s SIS, tudi Sekcijo D SIS, nadalje še Sekcijo MI R in poleg teh še EH (Electra House, kjer je bila locirana propagandna sekcija vojaške obveščevalne službe); postavili so jih pod vodstvo ločenega ministrstva – Ministry of Economic Warfare. SOE je kratko malo prevzela vse osebje teh sekcij na Balkanu in Bližnjem vzhodu. Zato je od Sekcije D SIS podedovala tudi oznake (D/H organizacija), ki so jih konspirativno uporabljali njeni sodelavci v teh krajih. SIS pa je obdržala tudi svoje agente v Jugoslaviji. Jugoslovani pa pogosto niso vedeli, s katero od teh služb delajo. Zato so najpogosteje za vse uporabljali kar izraz Intelligence Service, kot je to na primer počela Udba po vojni. Danes te službe lahko ločujemo po njihovih sodelavcih, zlasti še, ko gre za poznejši, vojni čas. Na ta način je mogoče tudi ločevati delo, ki so ga zanje ali z njimi opravljali njihovi jugoslovanski sodelavci. Seveda lahko z gotovostjo določimo le dejavnost SOE, katere arhivi se od leta 1997 postopoma odpirajo. Težje je, ko gre za dejavnost SIS, saj arhivi te službe niso in ne bodo odprti. Toda tudi o le-tej se marsikaj najde v gradivu ustanov, ki so s SIS sodelovale.

Kot smo že večkrat poudarili, je Hitler v tem času začel pritiskati na svoje vzhodne in jugovzhodne sosede. Preusmeritev pozornosti britanskih služb na subverzivno dejavnost na dveh osrednjih točkah – ena je bila Češka in druga Balkan – je torej bila le logična posledica tega dogajanja. Še preden so ustanovili SOE, so v te kraje poslali pomembne obveščevalce. Na Balkan je za sekcijo D odpotoval George Taylor, trgovec doma iz Avstralije. Postal je tudi eden prvih rekrutov iz poslovnih krogov v nastajajoči SOE. Ko je prispel v naše kraje, se je povezal z že delujočim agentom Juliusom Hanauom, imenovanim Cezar. Skupaj sta skovala načrt o sabotaži na Donavi, ki so mu rekli "the Kazan Scheme". Ta je nato postal eden glavnih načrtov na Balkanu, vse do izbruha vojne.

Spomladi 1939 je, ločeno od Taylorja, Balkan in Poljsko obiskal še eden od bodočih ustanoviteljev in vodilnih v SOE. To je bil vojaški obveščevalec (MI R), artilerijski oficir Colin Gubbins. Gubbins se je sicer ukvarjal z gverilskim vojskovanjem. Na tej prvi poti si je tudi sam osebno ogledal Železna vrata. Jeseni 1939 se je ponovno odpravil na Poljsko. To pot ga je spremljal poznejši oficir za zvezo s partizani, kapetan Peter Wilkinson. Na Poljskem sta opazovala nemški napad. Nemcem sta za las ušla v takrat še nevtralno Romunijo, kjer so agentje MI R že pripravljali drug, še večji balkanski projekt – razstrelitev

naftnih polj. Kot strokovnjak za gverilo je Gubbins sodeloval tudi pri pisanju prvih brošuric o gverilskem oziroma partizanskem vojskovanju, ki jih je uporabljala in delila SOE.[9] Brošurice so govorile o subverzivnem načinu vojskovanja in propagandi ter so vsebovale navodila o ravnanju z orožjem in eksplozivom; bile so prevedene v številne jezike, med njimi tudi v slovenščino.

Po sklenitvi nemško-sovjetskega pakta avgusta 1939 so tudi Britanci pozornost preusmerili na Balkan. Padec Francije je bil za Veliko Britanijo znak za alarm najvišje vrste. Takrat so vse naštete britanske službe, ki so si bile večkrat tekmice, stopile skupaj. Sledil je prvi nemški korak na Balkan, kot mu pravi Hinsley, odprava nemške vojaške misije v Romunijo oktobra 1940.[10] Že pred tem so prihajala obveščevalna poročila o nemških gestapovskih celicah na tamkajšnjih naftnih poljih, češki obveščevalci so konec septembra napovedali, da bodo nemške enote že v naslednjem mesecu vdrle v Romunijo, oktobra se je že govorilo o infiltraciji Bolgarije, ipd.[11] Veliko bolj so se torej Britanci bali nemškega prodora na Balkan kot pa nevarnosti, ki bi prihajala iz Italije. Niso seveda zanemarjali niti nevarnosti sovjetskega pohoda proti britansko-iranskim naftnim poljem. Že takrat, in vse do leta 1941, so ocenjevali, da je nemško gospodarstvo v kritičnem stanju. Zaradi vsega tega so že jeseni 1939 sklenili dogovor o izmenjavi obveščevalnih podatkov s Turčijo in decembra 1939 v Istanbulu ustanovili manjši obveščevalni center.[12] Ta je pozneje, kot bomo videli, postajal vedno pomembnejši.

Dr. Hughu Daltonu, ministru za ekonomsko vojskovanje, so poleti 1940 zaupali nalogo, da poskrbi za subverzivno, torej podtalno vojskovanje. Tako je postal vrhovni šef SOE, Churchillova vlada pa je hkrati poskrbela, da so tudi laburisti prišli do upravljanja nad eno od "tajnih" služb. Dalton, profesor ekonomije in eden vodilnih intelektualcev laburistične stranke, je bil protinacistično nastrojen. Prav njegovemu energičnemu značaju nekateri pripisujejo zaslugo za to, da je v tej prvi fazi vojne uspel združiti napore različnih tajnih služb, ki so si bile dotlej večkrat tekmice. Dalton in novi izvršni direktor SOE Gladwyn Jebb sta že poleti pripravila smernice za delovanje SOE. Sestavila sta dokument in ga 20. avgusta predložila skupnemu poveljstvu britanskih vojaških sil (Chiefs of Staff). V tem dokumentu je Dalton za SOE prvič uporabil izraz, ki so ga kasneje velikokrat citirali, da je namreč subverzija "Fourth Arm" oziroma četrta veja ofenzivnega vojskovanja; in ker nobena od obstoječih vej tega ne bi mogla opraviti bolje od ostalih dveh, je bilo najbolje, da to postane samostojna služba.[13] Za koordinacijo dela med SOE in drugimi od-

---

9 Ibidem, str. 10, 13. Te brošure v slovenščini doslej še nismo zasledili.

10 F. H. Hinsley je s sodelavci napisal doslej najobsežnejše, temeljno delo o britanski obveščevalni službi med drugo svetovno vojno (v več delih).

11 Hinsley, British Intelligence in the Second World War, I/252, 348.

12 Hinsley, British Intelligence in the Second World War, I/198.

13 PRO, HS 7/211, War Diary, Survey of S.O.2 Activities, Oct.-Dec. 1940.

delki vlade naj bi poskrbel svet direktorjev. V njem so bili predstavniki vseh ministrstev, zadolženih za voskovanje (ministrstvo vojske, ministrstvo letalstva, admiraliteta in ministrstvo za ekonomsko vojskovanje). Naloga nove organizacije je bila, da pomaga razjedati nacistične in fašistične sile od znotraj, v okupirani Evropi. To naj bi dosegli s pazljivim naborom in urjenjem agentov ter natančnim načrtovanjem skozi daljše pripravljalno obdobje. Ti dokumenti o nastanku SOE pa kažejo tudi na bistveno razliko med dotedanjo politiko sabotaž in novo politiko, ki naj bi jo vodila SOE.

Jedro nove SOE so sestavljali dotedanji sodelavci Sekcije D SIS. Toda novi vodje SOE so ugotavljali, da sekcija D dotlej ni imela samostojnega življenja v okviru SIS in da naj bi bila SOE sedaj popolnoma ločen oddelek vlade, z lastnim ministrom. Opozarjali so, da so bili cilji sekcije D dotlej kratkoročni in oportunistični – glavni cilj so bile sabotaže same po sebi, in te je sekcija izvajala, ne da bi se ozirala na druge ustanove in širše okoliščine. Nova organizacija pa naj bi imela dolgoročnejši cilj – pripraviti odporništvo. Ali kot so zapisali: "S.O.2, vsaj ko gre za zahodno in srednjo Evropo, začrtuje daljši lok in si za cilj zastavlja vzdrževanje duha odpora proti nacističnemu vplivu in prisvajanju, v upanju, da bo tisto, kar je danes le nežna iskrica, nekoč zagorelo v revolucionarni plamen. Sabotaža je del načrtov S.O.2, vendar podrejena glavnemu cilju. To spremembo v politiki je narekovala smer dogajanja. 'D' je največ dela opravila v Evropi, ko je koncept nevtralnosti še nekaj pomenil. To je bila Evropa, ki še ni bila preplavljena z nemško invazijo in še ni bila popolnoma prežeta z nemškim vplivom. S.O.2 pa stoji pred sovražno Evropo, kjer je nevtralnost zgolj utvara mednarodnega prava in kjer je tisto malo neodvisnosti, ki še ostaja, zasenčeno z grožnjo nemškega orožja in spodkopano z delovanjem nemških agentov."[14]

Dokument nam dalje razkriva, zakaj je bila z nastankom SOE ost njenega dela prenesena na Balkan; to dejstvo je za nas posebej pomembno. Vodilni v SOE so namreč ugotovili, da nihče ni pričakoval hitrega nemškega vsrkanja Norveške, Holandije, Belgije in Francije. Posledica tega je bila, da niso vnaprej pripravili kanalov za prodiranje v zahodno Evropo in ne zvez z organizacijami, ki so preživele napad. Za prodor v Italijo je obstajala le skupna podsekcija s Francijo. Za te kraje, so dalje ugotavljali, tudi ni bilo nikakršnih načrtov za napad, "razen skozi slovenske kontakte balkanske sekcije ... Problem S.O.2 je spraviti konja v hlev, potem ko so vrata že zaprli." Čisto drugače dokument ocenjuje razmere na Balkanu. Ugotavlja, da "ima tam sekcija D trdno in dejavno organizacijo. Tam so sedaj zamenjali stare metode, delno tudi cilje, s politično aktivnostjo, ki bi ji lahko rekli paradiplomacija. Sabotaže se bodo še nadaljevale, toda delo bo v prvi vrsti usmerjeno na politične kontakte, z dolgoročnimi cilji. Odprto ostaja le vprašanje, ali nismo prepozno sprejeli odločitev, da poskusimo Nemce poraziti v njihovi lastni igri."

[14] Ibidem.

Na čelo S.O.2 so postavili sira Franka Nelsona, sedež nove organizacije pa so 31. oktobra 1940 prenesli na Baker Street št. 64 v Londonu. Po tej ulici, znani že iz romanov o Sherlocku Holmesu, je organizacija tudi dobila eno od imen. Že v začetku oktobra so sestavili tajni dokument z omejeno naklado in naslovom Subverzija. To je bila ustanovna listina SOE. Določala je obliko in delovanje SOE kot organizacije, ustanovljene zgolj zato, da izvaja subverzivna dejanja proti sovražniku. Njen cilj je bil razjedati nacistični in fašistični režim od znotraj. Igra se je torej začela oziroma na nov način nadaljevala.

Na Balkanu je v SOE eno najpomembnejših vlog igrala Jugoslavija. Na začetku je agentom SOE v Jugoslaviji pomoč nudila SIS, tako na področju komunikacij kot tudi pri pridobivanju zvez. Dalton je nekaj mesecev pozneje, tik pred okupacijo Jugoslavije, v pismu Churchillu zapisal: "Odkar sem prevzel SOE, smo v Jugoslaviji porabili nič manj kot 100.000 funtov. To je v največji meri šlo za financiranje Srbske zemljoradničke stranke in za različna podkupovanja, vključno s plačevanjem stalnih, manjših sabotaž. Poleg tega smo uspeli ustvariti rezervo 16 milijonov dinarjev za primer nuje, ko pošiljke iz Londona ne bodo mogoče. Mislim, da smo naredili dobro kupčijo za ta sredstva!"[15] Kako je ta sprememba v politiki vplivala na razmere na terenu in za kaj so bila porabljena vsa ta sredstva, še sledi.

V Jugoslaviji je bila prisotna še ena pomembna evropska obveščevalna služba, in sicer francoska. O njej imamo le posredne podatke; o delovanju te obveščevalne službe tudi še ni temeljitejših raziskav.

Da bi bolje razumeli, kako je potekal ta protinacistični boj pri nas, moramo posvetiti še nekaj besed politiki in ljudem, ki so pri nas delovali kot britanski zavezniki. V to dejavnost se je namreč vključil kar celoten del tedanje politike, med njimi najdemo tudi eminentne slovenske politike, osebnosti, o katerih danes še vedno vemo malo. Z Britanci so praviloma sodelovali pripadniki liberalnega bloka, natančneje pripadniki naprednih oziroma nacionalnih vrst. Značilno zanje je bilo, da so se zbirali in povezovali na različne načine in ne nujno samo v stranki JNS. Tako je na primer eden od veljakov JNS, dr. Albert Kramer, bil obenem še predsednik društva Kazino v Ljubljani, in to vse od leta 1923 pa do smrti leta 1943. Društvo je imelo svoje prostore v stavbi ljubljanske Kazine, ki je bila v lasti konzorcija kavarne Zvezda. Predsednik konzorcija je bil tudi dr. Kramer. Pri obeh, v društvu in konzorciju, so bili že od zgodnjih dvajsetih let dejavni še inž. Janko Mačkovšek, dr. Fran Novak, Adolf Ribnikar, Stanko Virant, dr. Milko Brezigar, Andrej Verbič, Rudolf Žitnik, dr. Vinko Vrhunc in še veliko drugih, saj je bilo članov Kazine nekaj sto. Med temi so skoraj vsa imena, ki jih bomo srečali v naši zgodbi. V kavarni Zvezda so svoje stalno omizje imeli vodilni jeenesarji, kot so jim rekli. Med njimi so bili dr. Vrhunc, inž. Mačkovšek in drugi. Obenem so bili ti isti ljudje tudi rezervni oficirji, meceni in člani drugih naprednih društev.

---

[15] PRO, HS 5/166.

V stavbi Kazine so se namreč zbirala še druga, po usmeritvi sorodna društva: Jugoslovansko-češkoslovaška liga, Udruženje jugoslovanskih rezervnih oficirjev, Akademsko društvo Triglav v Zagrebu pa kasneje še Avtomobilski klub ter tajništvo JNS. Podpirali so tudi študentsko oziroma akademsko društvo Jugoslavija. Kasneje, med vojno, so nudili podporo članom, ki so bili v internaciji.

Naprednjaki so se strankarsko ločili pred drugo svetovno vojno. Znano je, da je dr. Dinko Puc leta 1940 obnavljal oziroma ponovno zbiral slovenske radikale, ponovno se je aktivirala slovenska demokratska stranka, mladi v JNS so ustanavljali OJNS. Vendar pa so ves čas sodelovali med seboj in po puču v Beogradu so se zbrali na nekaj sestankih, da bi osnovali skupen liberalni blok.

Iz gradiva je lepo razbrati, kako je, recimo, ob začetku vojne deloval sam vodja liberalnega bloka oziroma JNS dr. Kramer in kam so tekle njegove osebne vezi. O tem nam priča dr. Oton Ambrož, novinar Jutra v Zagrebu. Od njega izvemo, kako je Kramer sodeloval z dr. Vladimirjem Mačkom in ga redno obiskoval v Zagrebu. Pa to, kako težke so bile nekatere njune odločitve v času, ko so se večali zunanji pritiski na Jugoslavijo. Ambrož je bil skoraj prepričan, vsaj tako pravi v povojnih zaslišanjih, da je Kramer delal za jugoslovansko obveščevalno službo (JOS). To je sklepal na podlagi navodil, ki mu jih je dajal Kramer, in glede na vrsto podatkov, ki jih je od njega zahteval.[16] Toda te povezave dr. Kramerja z JOS nam ni bilo mogoče potrditi.

Ambrož nam lepo pričara, kakšne so bile dileme časa. Opisuje, kako je bil leta 1940 dr. Kramer v hudih skrbeh zaradi političnih razmer in kako naj bi celo "stal na stališču, da se je treba z Italijo 'pobotati'". Francija in Anglija sta namreč bili daleč, prijateljstvo s SZ je bilo še zelo mlado in Kramer je menil, da ni mogoče pričakovati, da bi SZ gojila kako posebno zaupanje do Jugoslavije.[17] Podobno stališče glede odnosov z Italijo je zastopal tudi jugoslovanski poslanik v Rimu Boško Hristić. Ambrož se spominja, da je govoril: "Naše prijatelstvo z Italijo (je) mlada in sila nežna bilka, ki jo je treba negovati, da ne propade."[18] Kramer je bil, tudi kar zadeva zunanjo politiko, "izrazit opozicionalec" in "solidariziral" se je z dr. Vladimirjem Mačkom.

---

16 ARS III, MFS, ppa.

17 Na tem mestu velja opozoriti, da je Kraljevina Jugoslavija še pred izbruhom druge svetovne vojne in z utemeljitvijo, da se želi izogniti vojaški agresiji Italije, 25. marca 1938 podpisala jugoslovansko-italijanski sporazum, v katerem je med drugim dosegla to, da je Italija podpisala, da bo spoštovala teritorialno integriteto Jugoslavije oziroma njene meje ter ne bo nudila podpore eventualnemu agresorju na Jugoslavijo ter da državi ne bosta z vojno reševali medsebojnih sporov. Stojadinović je o njem zapisal, da je temelj te politike bil v naslednjem: mir na obalah Jadrana in zavarovanje proti možnosti nemškega prodora v smeri sredozemskega morja. (M. Stojadinović, Ni rat ni pakt, str. 449.)

18 ARS III, MFS, ppa.

Zanimivi so Kramerjevi napori organizirati dopisništvo Jutra najprej v Parizu in nato v Rimu, ko je tja poslal dr. Otona Ambroža. Kasneje je opustil misel na dopisništvo v Parizu. Preusmeril se je na Švico ter tja poslal Andreja Verbiča na pogovore z Neue Züricher Zeitungom. Dopisništvo iz Švice se je pozneje izkazalo kot veliko koristnejše za Jutro. Ambroža pa je takoj ob začetku vojne raje poslal v Rim za poročevalca Jutra, saj se mu je zdelo, da je treba spremljati delovanje ustašev, ki so v Rimu imeli celo večjo podporo kot v Berlinu. Ali kot se je spominjal Ambrož: "Jaz sem zvedel po ustaških virih, da so oni v Berlinu slabše gledali nanje (na ustaše) kot v Rimu. V tem času so ustaši dobili tudi nalogo, da razbijajo staro Jugoslavijo. Kramer je občutil, da prihaja nevarnost s strani Italije in zato je imel za potrebno, da ima v Rimu poročevalca ... Dal mi je nalogo, da mu o vsem takoj poročam, kar bom zapazil v Rimu ... V Rimu je imela stara Jugoslavija nekakšen obveščevalni aparat, ki je opazoval gibanje ustašev. Šef te obveščevalne službe je bil nek debelejši človek. Delali so zelo diskretno. Bili so člani poslaništva. K njemu sem večkrat zahajal ..."[19]

Ko je leta 1941 prišlo do okupacije Slovenije, nam priča Ambrož, da je bil Kramer zelo zbegan. Takrat so reševali vprašanje Jutra in lastno eksistenco. Ko je prva zbeganost minila, so sprejeli stališče, da bodo počakali na navodila vlade, ki je odšla v London. Kramer je želel ohraniti enotnost JNS in v težkih časih poiskati pot k sodelovanju vseh naprednih skupin. Zasliševalec Udbe po vojni pa je hotel vedeti več o političnih opredelitvah Kramerjevega kroga kasneje med vojno. Ambrož je odgovarjal: "Za mene je potem prišla v poštev Mihailovičeva linija. To mi je Kramer tudi dejal in to je bila linija Kramerja in JNS. To pa je bilo radi tega, ker je tudi London podpiral Mihailovićev pokret."

O Kramerjevem odnosu do NOG je Ambrož povedal tole: "JNS ni sodelovala z NOP-om radi direktiv, ki so jih dobili iz Londona. Kramer mi je v tej zvezi dejal, da se z NOP-om ne sme sodelovati, to pa radi tega, ker mora biti vodstvo jugoslovanske domovine v rokah Mihailovića in se mora NOP priključiti Mihailoviću ne pa obratno."[20] Kramer je menil, da je pravilno, da je njegov ožji sodelavec dr. Milko Brezigar odšel v ilegalo in vedel je za Rapotčevo delo med vojno. Ambrož mu je leta 1942 omenil, da ga je Rapotec obiskal in mu prinesel informacije ter da sodeluje z Mihailovićevim gibanjem. Kramer je to odobraval in pristavil, da ima Rapotec neko misijo.[21]

Z iskanjem stika Ljubljane z Londonom po okupaciji so se ukvarjali dr. Kalan, Stanko Virant, dr. Vinko Vrhunc in dr. Marjan Zajc; ti so sestavljali Kramerjev najožji krog. Že nekaj teh podrobnosti kaže, da je bilo dogajanje v tem obdobju, če upoštevamo samo Kramerja, veliko bolj zapleteno, kot je bilo videti doslej.

---

19 ARS III, MFS, ppa.
20 ARS III, MFS, ppa.
21 ARS III, MFS, ppa.

Ambrož tudi ni bil edini iz naprednega kroga, ki ga je Kramer pošiljal naokoli; tudi ne edini novinar, ki ga je poslal v tujino. To so opazili tudi Britanci. Ko so ugotavljali, kako delujejo Jugoslovani v Londonu, so zapisali, da imajo Jugoslovani dva predstavnika tiska v mestu in da sta oba precej aktivna – eden je bil dopisnik Vremena iz Beograda, drugi pa Jutra iz Ljubljane.

Uvodoma smo dolžni še besedo ali dve o Tigru in tigrovcih, saj mnoge predvojne begunce s Primorskega danes kar vsevprek vpisujejo v Tigr. Primorskih beguncev je bilo veliko; prihajali so v raznih fazah med prvo svetovno vojno in po njej. Organizirali so se v društva. Številni med njimi, tudi nekaj takih, ki nastopajo v naši zgodbi, so pomagali tudi Slovencem v Julijski krajini; skrb za Primorsko se je začela zelo zgodaj. Nekateri so neposredno sodelovali s člani Tigra, drugi posredno, s pomočjo sodelavcev obveščevalnih služb iz Primorske. O samem Tigru v naši zgodbi ne bomo posebej govorili, saj o tem že obstaja mnogo literature. Zveze pa so večinoma tekle s pomočjo dveh primorskih voditeljev v Jugoslaviji: Ivana Rudolfa in dr. Ivana Marije Čoka. Tudi britanske službe so si pomagale s tema dvema politikoma in z njuno pomočjo organizirale akcije čez jugoslovansko-italijansko mejo ali pa pošiljale material Tigru, ki je zanje opravljal določene sabotaže. Tigrovci so imeli tudi ločene zveze z Britanci. Medtem ko so se vse tri večje skupine sodelavcev britanskih služb v Sloveniji vezale na Zagreb, so bili tigrovci povezani s SOE prek Lawrensona in neposredno s SOE Beograd; na zvezi jih je imel John Bennett. Statistika Udbe pravi, da je bilo tigrovcev vseh skupaj 470 in da je britanska obveščevalna služba imela 9 agentov, ki so pošiljali kurirje ilegalno čez mejo v Slovensko primorje.[22] Ti agentje so bili v neposrednem stiku z vodstvom SOE v Beogradu in z jugoslovanskim glavnim generalštabom. Dragotin Slekovec, na primer, priča, da je v letih 1930-1937, ko je sam bil komandir graničarske čete v Žireh, orožje za organizacijo istrskih beguncev prihajalo neposredno od vojske. Vendar iz vsega gradiva ni popolnoma jasno, koliko je bilo tistih, ki so pribežali v Jugoslavijo, v resnici tudi članov Tigra; razen seveda, ko govorimo o Albertu Rejcu, Danilu Zelenu in podobnih.

Za konec naj povemo še nekaj pomembnega. V zgodnjih petdesetih letih ne oblast ne Udba nista dobro poznali strukture britanske obveščevalne službe. Rekonstrukcije so delali iz skopega gradiva, ki so ga zaplenili Nemcem. In tako so zapisali, da imajo Britanci neko obveščevalno službo "C", ki pa jo navaja samo en dokument. Ugotavljajo še, da so to službo med vojno preimenovali v MI6 in da je odgovorna predsedniku vlade in Foreign Officeu. Potem pa zapišejo, da gradivo pravi, da služba C sploh ne obstaja, in se sprašujejo, ali mogoče le obstaja pod nazivom MI6 in ali je MI6 protiobveščevalna služba. Povrhu vsega omenijo še XX Committee.[23] Na koncu pa zapišejo: "Što je

---

22 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS. Sicer pa je znaten del gradiva o Tigru še nedostopen.

23 XX Committee ali Double Cross Committee je bil del MI5, ki je vodil dvojne agente

od toga tačno?" Nato sledi odstavek o SOE oziroma službi "D", ki da je bila osnovana med vojno in je spadala pod "Ministarstvo za vodjenje ekonomskog rata", ter pripišejo: "Tu bi bilo poželjno točnije precizirati o kakvu se ministarstvu zapravo radi?" In naprej, da so SOE leta 1943 priključili k "C". Analiza navaja še druge kratice, kot na primer SIS (za katero spet ne vedo, kam bi jo dali), pa vojaške službe ter zaključi: "Osim ovih navedenih ima još dosta takvih nejasnih stvari i kontradikcija."

To pa so tudi edine omembe resničnih nazivov vseh britanskih služb. Očitno je, da Udba ni imela predstave, s kom ima opravka. In zato je še naprej uporabljala kar kratico IS za vse, kar je bilo "angleškega". Ugotavljala je tudi, da tisti, ki so nekoč delali v angleških podjetjih, kot na primer v rudniku Mežica, danes ponovno vzpostavljajo stik z angleškim konzulatom in da je "upravičeno podan sum, da rekonstruirajo staro mrežo". Ker pa niso imeli evidence o tem, koliko Britancev je nekoč delalo v Sloveniji, je konec leta 1949 Udba, natančneje Ivan More, naročila tudi to rekonstrukcijo.[24] Vse te nejasnosti so še prilivale ognja k raznim teorijam o zarotah Zahoda. Nemalo je k temu vzdušju prispevalo še dejstvo, da so nekateri od naših junakov že med vojno ali neposredno po njej odšli iz Jugoslavije. Udba se je trudila, da bi o njih izvedela več, saj so jo skrbele predvsem njihove zveze s službami na Zahodu. In to je še dodatno prispevalo k teoriji o zaroti Zahoda.

Danes o vsem tem vemo čedalje več, tudi o tem, kako je teorija o zaroti Zahoda delovala v Sovjetski zvezi oziroma pri Stalinu. Ta teorija je bila tako zakoreninjena, da je niso mogli spodkopati niti podrobni podatki o delovanju britanskih služb, ki so jih v Moskvo pošiljali številni agenti in so dokazovali, da zarote ni. Takšna poročila so pošiljali celo agenti, kot so bili člani skupine Sijajna petorica (The Magnificent five) – Kim Philby, Donald Maclean, Guy Burgess, Anthony Blunt in John Cairncross. Moskva, natančneje NKVD in Stalin, preprosto ni mogla razumeti in ni sprejela dejstva, da so bile britanske službe pred vojno in med njo naravnane predvsem protinacistično in da niso imele vohunov pri vzhodnih zaveznikih.[25] In ta "politika" Stalina in NKVD je, jasno, imela poganjke tudi v partizanskem gibanju in povojni Jugoslaviji. V partizanskem gibanju so od vsega začetka bili tudi ljudje, ki jim je NKVD oziroma NKGB precej zaupala. To ni bil samo Josip Kopinić - Vazduh, temveč so bili tudi Marko (A. Ranković - Leka), Orel (J. Broz - Tito) in drugi. Upoštevati je treba tudi dejstva, kot so, da so se mnogi šolali na enkavedejev-

---

in sovražnika "hranil" z lažnimi ali zavajajočimi informacijami. Načeloval mu je J. C. Masterman, zgodovinar, profesor, obenem pa še udeleženec teniškega turnirja v Wimbeldonu in član olimpijske hokejske reprezentance.

24 ARS III, MFS, ppa.

25 C. Andrew in V. Mitrokhin, The Mitrokhin Archive, str. 122. Avtorja trdita, na primer, da je bil Stalin veliko manj nezaupljiv do Hitlerja kot do Churchilla, ki je bil zanj zli duh.

skih tečajih že pred vojno, da se je med njo v SZ uril kader za Ozno in da je imela NKVD ob koncu vojne in po njej svetovalca pri Udbi. Najprej sta bila to Savelij Vladimirović Burtakov in njegov naslednik Arsenij Vasiljević Tiškov, poleg njiju pa so bili še njuni zastopniki po vseh glavnih mestih, tudi v Ljubljani pri Ozni in Udbi za Slovenijo.

Zato še nekaj o agentih. Uvodoma je treba poudariti tudi to, da britanski zgodovinarji agentov SOE nimajo za obveščevalne agente oziroma vohune v klasičnem pomenu besede. Enako seveda velja za njihove sodelavce. M. R. D. Foot je pri definiciji zelo natančen: "Če govorimo natančno – in preživeli (soejevci) vsi pazijo, da so pri tem natančni – ni pravilno, da jih imenujemo vohuni. Ta napaka je prepogosta in jo najdemo celo pri avtoritetah, ki so tako stroge kot Slovar nacionalnih biografij ... To so bili tajni agenti: agenti zavezniškega (bolj kot britanskega) vrhovnega poveljstva, ki so s pomočjo SOE zagotovili veličastni cilj zavezniške strategije, to je popolno zmago nad silami osi."[26]

Na drugi strani je povojna oblast v Jugoslaviji vsem vprek pripisovala "špijonažo" oziroma vohunjenje oziroma obveščevalno delo. Vzrok seveda spet lahko iščemo v ideoloških nagibih. Ni ločevala pravih vohunov od tistih, ki so v vojnih razmerah (in od leta 1939 je bila vojna) preprosto pomagali in sodelovali v protinacističnih akcijah iz zgolj protinacističnih, protiustaških, patriotičnih in podobnih nagibov. Kljub razgreti obveščevalni vojni, ki je trajala kar nekaj let pred okupacijo Jugoslavije, o pravih vohunih tujih obveščevalnih služb med jugoslovanskimi državljani skoraj ne moremo govoriti. Večina je bila povišana v ta status zaradi udbovske protizahodne paranoje. Ta pa je bila na las podobna tisti, ki so jo o Intelligence Serviceu gojili NKVD, KGB in še najbolj Stalin.

Iz definicije, ki je v rabi pri nas (na žalost še vedno), je potem logično izšla tudi obsežna povojna akcija preganjanja vseh, ki so bili stigmatizirani kot anglofili ali so pred vojno delovali v kakršnih koli organizacijah, povezanih z Britanci. Vsi so dobili skupno ime agenti oziroma sodelavci "Intelidžens servisa" oziroma britanske obveščevalne službe. Večina naštetih je bila iz izobraženih in meščanskih krogov. Kot taki, so bili tudi zagovorniki demokratičnih pravic in zahodne demokracije. Zato so jih Hitler, Mussolini in Stalin ter nekateri doma še dodatno ogrožali. Komunisti so nanje gledali drugače, bili so nevarni revoluciji v Jugoslaviji in "anglofilstvo" je postalo simbol za sovražnika ljudstva ter eden glavnih naglavnih grehov že med vojno, zlasti pa po njej.

Kako so ti postopki prizadeli naše junake, bomo povedali ob koncu zgodbe. Zdaj naj navedemo samo en primer tega pristopa v analizah Udbe po vojni. Gre za primer enega glavnih agentov SOE, dr. Milka Brezigarja. Opis njegovega delovanja ima popolnoma političen prizvok: "Svoje špijonsko delovanje je usmeril predvsem na teren, ki je bil za širjenje nacionalnih idej o 'ju-

[26] M. R. D. Foot, SOE, str. 68-69.

goslovanski zajednici' in vseslovanskem bratstvu proti prodirajočemu in vedno močnejšemu germanskemu in italijanskemu pritisku najbolj ugoden: Slovensko primorje in Štajerska. Mnogi so, misleč, da se bore proti italijanizaciji oz. germanizaciji svojih krajev, delali dejansko za koristi jugoslovanske obveščevalne službe, za katero so skoro vedno tičali interesi angleške obveščevalne službe in za njo interesi angleškega imperializma na Balkanu." Tako naj bi se on in sodelavci "vdinjali angleški obveščevalni službi" in predajali Jugoslavijo "iz fašističnih voda, v katere se je tiste čase vedno bolj pogrezala, v angleške odn. kapitalistične vode zapada".[27] Če to primerjamo z besedami Duana Hudsona o motivih in idealizmu pred drugo svetovno vojno v Jugoslaviji, je razlika očitna.

Špijonaža pa ni bila le verbalna obtožba v novi Jugoslaviji, ampak je postalo celo kaznivo dejanje v sklopu pojmov narodno izdajstvo in spodkopavanje državne ureditve. Nihče od tistih, ki so naše junake preganjali, ni niti z besedico omenil, da je šlo za skupno, zavezniško stvar, ki naj bi prispevala k zmagi nad Hitlerjem. Ponovno naj navedemo samo en primer. Predsednik senata vrhovnega sodišča dr. Silverij Pakiž je za enega od povojnih obsojencev ugotovil: "Vse ostale trditve pritožitelja, češ da je delal za zaveznike, za skupne narodno osvobodilne cilje proti okupatorju, pa v bistvu pomenijo očividen poskus potvorbe in skrivljenja zgodovinskih dejstev narodno osvobodilne borbe OF na eni strani ter izdajalske vloge in delovanja tkzv. kraljeve vojske in zlasti njene obveščevalne službe na drugi strani."[28] V tem primeru je namreč šlo za enega od naših junakov, ki je poročila pošiljal zavezniškemu glavnemu stanu v Caserti še leta 1944. Pakiž je to obveščevalno delo prekrstil v špijonažo, ker če je bil dotični organizator obveščevalne službe kraljeve vojske, "ima tako njegovo delovanje po gornjih vidikih brez dvoma v sebi vse bistvene znake špijonaže", in obdolžencu zato mirno potrdil kazen petih let prisilnega dela.

Delovanja nemške obveščevalne službe (oziroma služb) v tem času pri nas nismo posebej arhivsko raziskovali. Oprli smo se na obsežno delo v sedmih knjigah, ki ga je v letih od 1955 do 1960 izdajala Uprava državne varnosti Zveznega sekretariata za notranje zadeve. To delo je nastalo na podlagi večletnih zasliševanj in rekonstrukcij delovanja nemških služb pri nas. Nosilo je oznako strogo zaupno in na njem je pisalo, da ga morajo imetniki hraniti v kasi. Od leta 1990 je dostopno v arhivih. Delo nosi naslov Nemačka obavještajna služba, in tu ga citiramo pod okrajšavo NOS. Skupino, ki je delo napisala, je najverjetneje vodil eden od visokih oficirjev jugoslovanske Udbe oziroma UDV Slavko Odić, zadolžen prav za preiskovanje gestapa. To sklepamo po tem, da je v vrsti knjig, ki jih je Odić v naslednjih letih objavljal, ponavljal nekatere napake iz knjig o NOS. Nobena od njegovih knjig pa ni opremeljena

27 ARS III, ZA Milko Brezigar.
28 ARS III, ZA Hubert Pleško.

z opombami, da bi lahko sklepali o izvoru podatkov, čeprav se je Odić na zgodovinskih simpozijih (tudi mednarodnih) v šestdesetih letih predstavljal kot zgodovinar. Zanimivo je, da je to delo že pred letom 1990 uporabljalo nekaj slovenskih zgodovinarjev, čeprav ni navedeno, kje naj bi bilo dostopno. In pri njih se vlečejo iste napake, ki so že v NOS; na primer Billa Hudsona napačno imenujejo Douane Dyrrl Hudson (pravilno Duane Tyrrel Hudson), Leslieja Harmarja preimenujejo v Harmerja i.t.n.

I.

CENTER BEOGRAD

Podtalno delovanje Britancev in Jugoslovanov v prvih letih vojne, oziroma od leta 1938 naprej, je mogoče bilo najbolj izrazito v Sloveniji. Toda kljub temu moramo zgodbo začeti z razmerami in dogajanjem v Beogradu, zlasti z delovanjem Slovencev v Beogradu in ne v Ljubljani. Beograd je namreč bil center države, ki je igrala konec tridesetih let pomembno politično in strateško vlogo na Balkanu, in je tako postal tudi center politično-obveščevalnega delovanja. Marsikdaj so od tam prihajale pobude tudi za delo v Sloveniji in na Hrvaškem. Poleg tega so se iz Beograda tekle niti tudi v ostale balkanske prestolnice in v povezavi z Beogradom se je tako odvijalo več zgodb, kot na primer albanska, bolgarska, madžarska in balkanska nasploh. Žal bomo te lahko le bežno omenili, njihove podrobnosti pa še čakajo na raziskavo.

Tik pred drugo svetovno vojno so se v jugoslovanski državi zgodile pomembne politične spremembe. Padla je dotedanja srbsko-centristična politika in na politično prizorišče so prvič stopile politične sile kompromisa med narodi v Jugoslaviji. Nosilci te nove politike so bili Srbi na Hrvaškem in njihova najmočnejša stranka Samostalna demokratska stranka (SDS) in najmočnejša hrvaška stranka Hrvatska seljačka stranka (HSS) dr. Vladka Mačka. Med Slovenci so imeli podporo obeh političnih taborov: klerikalnega, ki je imel nekaj predstavnikov v novi vladi, in naprednega (liberalnega, deloma tudi kmečkega), ki pa je dejansko stal v tesnem stiku z obema nosilcema nove politike in z dejanji podpiral usmeritev nove vlade, kot bomo videli.

Seveda se te spremembe niso zgodile naključno. Zahodne zaveznice, ki so se takrat postavile po robu tretjemu rajhu, je močno zanimala prav Jugoslavija, njena notranja stabilnost in njena formalna nevtralnost navzven. Zato je pomembno, za boljše razumevanje dogajanja pred vojno, vsaj nekoliko predstaviti tudi nekatere doslej manj znane politične okoliščine tistega časa. Še zlasti pa na novo dostopne britanske ocene jugoslovanskega dogajanja. Posebej zato, ker so politične okoliščine, protinacističnemu delovanju naklonjena nova vlada v Jugoslaviji in drugi podobni dejavniki pravzaprav usmerjali in določali delo obveščevalnih služb. Hkrati je seveda politika bila eno od pomembnih področij dela, s katerim so se ukvarjale obveščevalne službe. V uvodu smo že opozorili tudi na to, da obstaja precejšnja razlika med 'uradnimi' ocenami obveščevalnega dela v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno in dejanskim dogajanjem, ki nam ga danes razkrivajo arhivi.

Leti 1938 in 1939 nista bili samo prelomnici v evropskem dogajanju, ampak tudi v dogajanju znotraj Jugoslavije. Omenili smo že, da se je po anšlusu leta 1938 celo leto vlekla češka oziroma sudetska kriza, katere vrhunec je bil

münchenski sporazum 29. septembra 1938 in aneksija Sudetov, kar naj bi obvarovalo Češko. V teh pogojih so bile decembra leta 1938 državne volitve. Ob volitvah je prihajalo do vse odločnejših zahtev Hrvatov po večji samostojnosti. Posledica volitev so bile radikalnejše spremembe v jugoslovanski vladi in končno je februarja 1939 moral odstopiti znani srbski radikal in predsednik Jereze (JRZ), dr. Milan Stojadinović. Vlado je prevzel dr. Dragiša Cvetković, prav tako iz Jereze, vendar drugega krila že razpadajočega zavezništva iz leta 1935. Cvetković ni postal samo predsednik vlade, postal je tudi minister za notranje zadeve, kar je za našo temo posebej važno. S to spremembo vlade se je močno spremenila politika državnega vrha, zlasti glede odnosa do hrvaškega (in slovenskega) problema.

Hrvaški predstavniki so takoj po volitvah, že v začetku leta 1939, zahtevali od novega parlamenta, da poišče rešitev za hrvaško narodno vprašanje. Hkrati so politiki HSS poskušali prepričati Britance v svoj prav in si zagotoviti njihovo pomoč, saj so vedeli, da imajo vpliv na princa Pavla. Britanci pa so s svoje strani tudi ocenjevali nastale razmere. Opazovali so Stojadinovićev odhod in iskali vzroke zanj – menili so, da je Stojadinović sicer začel kot demokrat, da pa mu je oblast stopila v glavo in da ga je pokopala lastna ambicioznost. Zanimivo je, da so njegov padec v precejšnji meri pripisovali dr. Antonu Korošcu, oziroma njegovim sposobnostim, da kot vodja Slovencev, vpliva na princa Pavla. "Ni dvoma," je v strogo zaupnem poročilu ob padcu Stojadinovićeve vlade pisal britanski ambasador Campbell, "da so bili od anšlusa naprej Slovenci vse bolj zaskrbljeni zaradi Stojadinovićeve pronemške politike in to zaskrbljenost so pogosto poudarjali v razgovorih, ki sem jih imel z voditelji vseh strank v Sloveniji. Nihče pa se ne zaveda te nevarnosti bolj kot dr. Korošec..."[1]

V začetku leta 1939 je britanska vlada po precejšnjem premisleku le odobrila prihod dr. Juraja Krnjevića, generalnega tajnika HSS, v London. Krnjević je na tem obisku poskušal Britancem razložiti položaj Hrvatov v Jugoslaviji. Najprej jim je zagotavljal, da HSS predstavlja celoten hrvaški narod in da je to stranka, ki se v politiki odreka sili – zato je HSS tudi večkrat zavrnila ponujeno podporo italijanske in nemške vlade. Opozoril jih je na nevarnost, da bi Italijani posegli po hrvaškem etničnem prostoru v Dalmaciji, če bi se v Sredozemlju porušil status quo, oziroma če bi se zmanjšali britanska in francoska navzočnost. Zato, je zagotavljal, je hrvaški narod z vsem srcem na strani zahodnih sil. Večkrat je poudaril, da je hrvaška politika izrazito demokratična, da ne pozna klerikalizma (za razliko od Slovencev in Slovakov), kljub temu da so Hrvati katoliki. Hrvati si zaslužijo podporo zahodnih sil, saj niso obsedeni ne z aristokracijo ne z vojaškimi poveljniki, so demokrati.

Toda uradni britanski odgovor na vse to je bil odločen. Predvsem, vlada Njegovega Veličanstva nima prav nobenega namena vmešavati se oziroma

[1] PRO, FO 371/23875.

posredovati v hrvaškem problemu, nadalje pa meni, da je v sedanjih okoliščinah najbolj pomembno, da Jugoslavija ostane notranje enotna. Vsaka delitev bi namreč ponudila eni ali drugi diktatorski sili (mišljeni sta Italija in Nemčija) izgovor za intervencijo, kar potrjujejo tudi njihove že omenjene ponudbe Hrvatom. Predstavniki britanske vlade so zato svetovali Hrvatom, naj ponudijo roko novi vladi v Beogradu. Težko bi našli ozračje bolj naklonjeno iskanju izhoda in pogajanjem med prestolnico in Zagrebom, kot je sedanje, so utemeljevali.

Krnjević je, kljub takšnemu odgovoru, še enkrat poskusil spodbuditi Britance, naj pritisnejo na princa Pavla, da sklene sporazum s Hrvati. Odgovor se je ponovno glasil: mi ne nameravamo aktivno posegati v hrvaški problem. To stališče britanske vlade o nevmešavanju je ostalo nespremenjeno ves čas pred vojno in med njo, kar je seveda zelo vplivalo tudi na našo temo.

Takšno politiko britanske vlade je podprl tudi Robert W. Seton-Watson. Kot strokovnjak za Balkan, je bil v stalnem stiku s Foreign Officeom (FO), ko je šlo za Jugoslavijo. V tistem trenutku je sicer ocenil, da gre Maček v zahtevah predaleč. Toda to počne zato, pravi, ker se zaveda zunanje situacije in potrebe po hitri rešitvi. V nasprotnem primeru bi bila nevarnost zunanjega vmešavanja velika.[2]

Spomladi 1939 so se začela dogajanja in pogajanja med Zagrebom in Beogradom, ki so jih tudi Britanci pozorno spremljali. Njihova poročila o tem so še zlasti zanimiva, ker so njihove informacije prihajale iz prve roke. Iz Zagreba je poročal britanski generalni konzul T. C. Rapp, iz Beograda pa ambasador sir Ronald Campbell, včasih pa kar sam predsednik vlade Cvetković. Vsi ti so opazili, da oba pogajalca iskreno iščeta dogovor in da sta pripravljena na koncesije. In enako naj bi veljalo za princa Pavla. Britanci so bili tako ali tako prepričani, da samo princ lahko spelje tak dogovor.

Hrvaško-srbska pogajanja so trajala vse do konca aprila 1939, ko je kazalo, da je neke vrste sporazum le dosežen. Londonu se je zdelo stanje stvari spodbudno, zlasti če bi zagotovili dolgoročnejše sodelovanje Hrvatov v jugoslovanski državi.

Konec junija 1939 je Krnjević ponovno obiskal London. To pot pa ga v Foreign Officeu niso bili pripravljeni sprejeti. Bali so se posledic, če bi sprejemali predstavnike manjšin iz balkanskih držav. Že to, da jih sprejmejo, lahko spodbudi te politike, da se bodo potem doma sklicevali na britansko podporo. Takšne podpore pa jim niso nameravali ponuditi ne tedaj ne kasneje. Ko tako Krnjević ni mogel priti do odgovornih v Foreign Officeu, jim je pustil memorandum o pogovorih med Mačkom in Cvetkovićem. V njem je pisalo, da sta pogajalca pripravila že štiri različice sporazuma, vendar je vse zavrnil princ Pavle.[3] Memorandum je odseval stališče, da Hrvati postopoma izgubljajo zaupanje v Beograd.

---

2 PRO, FO 371/23875.

3 PRO, FO 371/23876/R5341.

V času teh pogajanj in prošenj za britansko posredovanje so se spomladi 1939 stopnjevali zunanji pritiski na Jugoslavijo, medtem ko je Hitler 15. marca korakal na Češko. Princ Pavle se je spopadal z vedno bolj trdim objemom Nemčije in Italije. Tekle so priprave in nato je princ obiskal Berlin in Rim. Britanski ambasador Campbell, ki je zavzeto spremljal tudi to dogajanje, je iz Beograda poročal, da prinčevi živci popuščajo pod tekočimi pritiski sil osi. "Njegova politika in politika njegovih ministrov je mučno slabotna ... Vlada je videti hipnotizirana kot zajec pred kačo ... Sam nisem mogel prepričati princa Pavla, da sta obiska v Rimu in Berlinu neprimerna, dokler se ne razjasnijo splošne razmere."[4] Kot vidimo, se je Pavle počutil nemočnega pred velikima voditeljema osi, predvsem pa se je bal njunega maščevanja. Ko je Mussolini 7. aprila 1939 napadel Albanijo, je princ Pavle zaupal Campbellu, da ima načrt, kako bo Italijane porinil v morje, če pride do vojne. Oživela sta prinčevo močno nezaupanje in sovraštvo do Mussolinija, je opazil Campbell. Princ sumi, da nameravajo Italijani zavzeti Solun in Jugoslavijo odrezati od zahodnih demokracij. Princ mu je še zaupal, da je iz zanesljivega vira izvedel za zelo skrivno zaroto v Italiji, ki naj bi se uprla fašističnemu režimu – zarotniki naj bi nosili značke pod ovratnikom.

Campbell je v teh razmerah spraševal London, ali mu dovolijo dvigniti jugoslovansko moralo tako, da jim zaupa, da Britanci v vojaških načrtih ne zanemarjajo vprašanja zaščite komunikacij čez Solun. Začel je tudi opozarjati London (in prositi), da je napočil trenutek, ko bi morali Jugoslovanom pomagati z oborožitvijo. Tudi zato, da bi Pavle ne dobil občutka, da je njegov boj proti vedno tršemu objemu diktatorskih 'prijateljev' zaman.

V Jugoslaviji je močno naraščalo protiosno razpoloženje, javno mnenje je bilo očitno protiitalijansko. To se je opazilo na vsakem koraku. 4. junija 1939 je bila v Beogradu nogometna tekma med Italijo in Jugoslavijo in množica na stadionu je že na začetku kazala sovražno razpoloženje do gostov. Ko pa so Italijani začeli igrati grobo in umazano, se je množica razbesnela in začela obmetavati igralce. Po tekmi so izžvižgali italijansko zastavo in vzklikali britanskemu ambasadorju "Živela Anglija". Ta je poročal, da so stvari take, da bi se celotna država z največjim veseljem lotila Italijanov, če bi le bila priložnost. Toda boriti se ne morejo brez orožja...[5]

Konec junija 1939 so se končno obnovili pogovori med Hrvati in vlado v Beogradu. Srbe je najbolj motilo vprašanje hrvaških meja in plebiscita, ki naj bi bil v Bosni. Še vedno je bilo nerešeno tudi vprašanje delitve pooblastil med bodočo banovino in državnim centrom.[6] Britanski konzul v Zagrebu Rapp se

---

4 PRO, FO 371/23875/R 3429.

5 PRO, FO 371/2387/R 4824.

6 Kot je znano, je predlog sporazuma oziroma predlog rešitev pripravila strokovna komisija, v kateri so s srbske strani bili dr. Tasić, dr. Ilić in dr. Konstantinović, s hrvaške strani pa dr. Krbek, dr. Šutej in dr. Filipančič. Prvi štirje so bili profesorji prava, Krbek

je v teh kritičnih trenutkih videval s člani pogajalske komisije, beležil njihove poglede in odnose s princem Pavlom. Na ta način je bil podrobno seznanjen z vsemi kočljivimi vprašanji v pogovorih in o njih poročal najprej v Beograd in nato v London. Rapp pri tem navaja zanimive podrobnosti, kot je ta, da so Srbi sprva napačno razumeli hrvaške pobude in mislili, da si Hrvatje želijo odcepitve in ne federacije, ali pa ta, da so s srbske strani prišli mnogi zelo liberalni predlogi, kot je tisti o oživitvi ustanove hrvaškega sabora.

Vsa ta korespondenca lepo pokaže še nekaj: Velika Britanija si je želela hitre rešitve notranjepolitičnih razmerij v Jugoslaviji. Enako je veljalo za dr. Mačka, saj je Rapp 12. avgusta zapisal: "Imam zanesljive podatke, da je dr. Maček skrajno nervozen, ker je možno, da bo vojna izbruhnila, predno bodo razjasnili notranjo situacijo".[7] Maček je verjel, da Jugoslavija ne bo mogla dolgo ostati nevtralna, če pa bo vstopila v vojno, bo to na strani demokracij.

Nerešena razmerja v jugoslovanski državi so seveda vplivala tudi na njene priprave na odpor. Spomniti velja, da je Maček v času prve (sicer delne) mobilizacije aprila 1938 komaj prepričal Hrvate, naj se odzovejo. Ti so namreč udeležbo v vojski Jugoslavije pogojevali z zagotovili o priznanju njihovih pravic. Rapp je tudi ta pojav skrbno analiziral. Najprej se mu je zdelo hrvaško stališče pretirano, pravi sam, po temeljitejšem premisleku pa je ugotovil, da ni mogoče spregledati nekaj dejstev: "Tehnika sabotaže in dezerterstva, dobro naučena v prejšnji vojni, še ni pozabljena. K temu so nato Radič in komunisti dodali še spodbujanje protimilitarističnih čustev med kmeti. Da ne omenjamo še najnovejših stališč, da se Hrvati nikoli ne bodo borili za Srbijo. Po drugi strani pa ne gre pozabiti, da ko bo sporazum dosežen, bo dr. Maček najverjetneje postal eden glavnih zagovornikov močne jugoslovanske armade."[8] To pa je Britancem ustrezalo.

Sporazum so naposled le sklenili 24. avgusta 1939, tik pred izbruhom druge svetovne vojne in dan po podpisu sporazuma o nenapadanju med Nemčijo in SZ, t.j. sporazuma Ribbentrop – Molotov v Moskvi. Sporazum Cvetković – Maček so objavili 26. avgusta.

Takoj po sklenitvi sporazuma so imenovali novo jugoslovansko vlado, t.i. vlado narodne koncentracije. V vlado so poleg Mačka kot podpredsednika prišli dolgoletni najožji Mačkovi sodelavci v HSS: dr. Juraj Šutej (minister za finance), dr. Ivan Andres (minister za trgovino in industrijo), dr. Josip Torbar (minister za PTT) in dr. Bariša Smoljan, minister brez listnice. Poleg njih sta v vlado prišla še dva prečanska Srba iz vrst politikov, ki so se odmaknili od Stojadinovića in si želeli, podobno kot Cvetković, oživitve Radikalne stranke v

---

pozneje tudi avtor načrta ustave FLRJ 1945/1946 kot strokovnjak za 'federalizacijo'. Cf. Mihailo Konstantinović, Politika sporazuma.

7 PRO, FO 371/23876, Rappovo poročilo 12. 8. 1939.

8 Ibidem.

Jugoslaviji. To sta bila samostojna demokrata dr. Stanoje Mihaldžić (novi minister za notranje zadeve) in dr. Srdjan Budisavljević (novi minister za socialno politiko in zdravje). Za novega hrvaškega bana Šubašića ter za Šuteja in Mihaldžića je Rapp zapisal, da so bili prostovoljci v veliki vojni in zato uživajo poseben položaj. Rapp je poročal, da vsi ti novi ministri in visoki uradniki iz Hrvaške močno podpirajo politiko zahodnih sil.[9] Vsi pa so opazili, da sta zunaj vlade ostali dve pomembni srbski stranki, nasprotnici sporazuma, Grolovi demokrati in radikali Ace Stanojevića.

Srbski uradniki v Beogradu novih ministrov seveda niso sprejeli z veseljem, kot se je to pač dogajalo v jugoslovanski zgodovini. Novim ministrom so postavljali razne ovire, še najbolj pa ministru za finance, dr. Šuteju. To seveda ni ušlo Britancem, ki so Šuteja zelo cenili kot dobrega strokovnjaka. Najhuje se jim je zdelo, da so predhodniki Šuteju pustili popolnoma prazno državno blagajno. Alexander Glen je, recimo, za Šuteja zapisal, da je močno priljubljen na Hrvaškem in ima izrazite finančne sposobnosti, da je zanesljiv, čeprav je karierist. Šutej je bil v vseh naslednjih vladah, vključno s Simovićevo, v izgnanstvu.

V Londonu, natančneje v FO, so se nato lotili analize novega sporazuma. Ugibali so, ali bodo nova določila za hrvaško banovino veljala tudi za vse ostale banovine, ali le za tri glavne – srbsko, hrvaško in slovensko, kot je bil predlagal dr. Maček. Primerjali so ta določila in ugotovili, da so podobna določilom drugih federacij in avtonomij. Eno takih je bilo določilo o notranji trgovini, ki je povzročalo težave v ZDA in Novi Zelandiji in jasno je bilo, da bo sporazum zahteval še veliko truda, za kar so v Jugoslaviji pooblastili ustavno sodišče. Toda na splošno so Britanci ugotovili, da sporazum v političnih določilih odpravlja dotedanje vzroke za očitke, ki sta jih imeli srbska in hrvaška opozicija že vse od leta 1931. Sporazum so ocenili kot pravičen kompromis in "upati je, da bo pripeljal do bolj liberalne vladavine."[10] Toda, kot je rekel eden od analitikov: Maček in njegova stranka so realisti in znajo ceniti, kar so dobili, zato Srbov ne bodo provocirali s pretiranimi zahtevami.

Seveda so se v Jugoslaviji kmalu oglasili tudi nasprotniki sporazuma. V Srbiji sta bili s sporazumom nezadovoljni dve glavni politični stranki. Ena je bila srbska (Stojadinovićeva) Radikalna stranka, druga pa Demokratska stranka, ki jo je do leta 1940 vodil Ljuba Davidović in za njim Milan Grol. O tem je za FO pisal Guy H. N. Seton-Watson ali Hugh Seton-Watson, kot so mu vsi rekli, skratka Seton-Watson mlajši. Radikali so nekoč bili tisti, ki so združevali srbske interese, pravi, nato pa so postali le tolpa politikov z velikimi privilegiji in interesi. Takšna politika srbskih strank je pripeljala do tega, da so srbski volilci postali prepričani, da politiki tako ali tako delajo po svoje in da so volitve le priložnost, ko s prodajo glasov lahko zaslužijo nekaj gotovine

9 Ibidem, Rappovo poročilo 6. 9. 1939.
10 PRO, FO 371/23876/R 6970.

(zato vladajoča stranka tudi vedno zmaga v Srbiji). "V Srbiji obstajajo tudi iskreni demokratični idealisti, toda ti so večinoma profesorji in novinarji v Beogradu, pisci zelo učenih in globokih razprav o demokratskih ustanovah. Toda ti nimajo orodij politične in gospodarske organizacije, s katerimi bi lahko politično vzgajali ljudstvo." Ko pa takšne intelektualce in nezadovoljne kmete vprašajo, kako izboljšati to stanje, nimajo odgovora in pravijo: naši bratje Rusi bodo to rešili.

Britanci, med njimi najprej Hugh Seton-Watson, so kmalu opazili, da so med nasprotniki sporazuma tudi jugoslovanski komunisti. V Jugoslaviji so skorumpirana politika in okrutna administracija, pomanjkanje zaupanja v politične voditelje, revščina in socialna stagnacija, široko panslavistično in prorusko razpoloženje pripeljali do tega, da so tla zelo rodna za širjenje komunističnih idej. Njihovi znanilci so ilegalna komunistična partija in beograjski intelektualci. KP je vplivna med kmeti in delavci, katerih večina se nikoli ni srečala s socialdemokracijo, z izjemo tistih v Sloveniji. Medtem ko so bili študentje komunisti še julija močno pročeško in profrancosko orientirani, so sedaj, po sporazumu Ribbentrop – Molotov, zelo protifrancoski in protibritanski. Navedel je pisanje Iva - Lole Ribarja v Mladosti, reviji, ki so jo leto poprej pomagali ustanoviti prav Francozi. Pisanje Ribarja je takšno, kot da bi bilo neposredno izpod peresa tovariša Molotova, le da je še bolj protibritansko od uradnega sovjetskega pisanja. Ribar govori o imperialistični vojni, ki sta jo sprožili VB in Francija, ki sta potisnili poljsko ljudstvo v pogubo, i.t.d. Takšna agitacija beograjskih študentov je izjemno nevarna za našo stvar, zaključuje Hugh Seton-Watson, in dodaja: posredno se moramo braniti pred ruskim vplivom na Balkanu, na primer s Churchillovimi govori, ki tu žanjejo veliko občudovanja. Prav Hrvatje pa bi lahko ponudili drugačno izbiro za gesla beograjskih komunističnih krogov. V vladi bi vztrajali, da se izpeljejo socialne reforme, vpeljejo kmečke ustanove, demokratična izobrazba, ipd. Vsi vemo, da je saj je Hrvaška edina regija na Balkanu z dobro organizirano stranko, s praktičnimi programi in izdelanimi političnimi idejami, ki so drugačne od komunizma in fašizma, pa vendar zmožne navdihniti navdušenje in žrtvovanje. "Če bi se te hrvaške ideje lahko razširile po Balkanu, bi zelo pomagale balkanskim ljudstvom, da se uprejo nemškemu in ruskemu prodoru. Mislim, da bi to bilo v interesu britanske politike."[11]

Vsa našteta zunanjepolitična razmerja, razmerja sil znotraj jugoslovanske države, še posebej pa pritiski nemškega rajha in odnosi Jugoslavije z zahodom, so bili seveda tesno povezani z obveščevalnim delom. Atmosfera bližajoče se vojne je močno povečala obveščevalno in subverzivno dejavnost, to pa posledično tudi število agentov in njihovih sodelavcev. Začela se je prava mala vojna na obveščevalnem področju, katere eden glavnih centrov na Bal-

[11] Ibidem.

kanu je bil Beograd. Drugi, dosedaj manj znan, pa je bil Zagreb. Bližanje vojne je vedno bolj sililo ljudi, da se opredelijo, komu bodo pomagali k zmagi. Celo Udba je po vojni morala priznati, da so imeli zahodni zavezniki dosti boljši položaj v tej obveščevalni vojni, ker je v javnosti prevladovalo močno protinemško stališče. Drug razlog naj bi bil ta, da je britanska služba razpolagala z večjimi vsotami deviz kot nemška.[12] Tudi Foot, eden zgodovinarjev SOE, na več mestih navaja, da je žep SOE bil dovolj globok, da je pokril potrebe osebja na terenu in še vrsto dejavnosti v zaledju.[13] Tudi slovenski sodelavci SOE so večkrat poročali o britanskih agentih, polnih denarja.

Britansko veleposlaništvo v Beogradu, ki ga je vodil Ronald Campbell, je torej vestno spremljalo položaj Jugoslavije, razmere v državi in gojilo tesne stike s politiki, naklonjenimi zahodu. O tem vemo že precej, veliko manj pa o vzporednem, skrivnem delovanju v ozadju diplomatskega predstavništva. Tu sta delo opravljala obveščevalna služba SIS in SOE. Poleg ambasade so Britanci v Beogradu imeli še konzulat. Ta je bil na ulici Zrinjskega št. 14 in tu je v resnici bil sedež SOE v Beogradu. In leta 1940 je v Beogradu močno naraslo število 'konzularnega' osebja, iz 12 kar na okoli 60 zaposlenih.

Večina dosedanje zgodovinske literature bežno pove le, da so v Jugoslaviji bili agenti SOE, da so imeli sedež v Beogradu in da so delovali že pred začetkom druge svetovne vojne. Nato navaja njihova imena. Tom (Thomas S.) Masterson je bil šef skupine SOE za Jugoslavijo in v skupini so bili še: Duane Tyrrel Hudson, bolj znan kot Bill Hudson, pa Stanley W. Bailey, Julius Hanau, Hugh Seton-Watson in Julian Amery.[14] Ne njihovo delo ne čas njihovega bivanja v Jugoslaviji pa nista podrobneje razčlenjena. Le, da največkrat najdemo še omembo, da je britanska obveščevalna služba podpirala skupino Tigr na Primorskem, s katero je bila v stiku tudi SOE. Novoodprti arhivi SOE pa nam kažejo, da je skupina bila veliko večja, da je imela ljudi in redne stike po vsej državi – od Skopja do Maribora – in da je njeno delo bilo zelo raznoliko. Kot bomo videli, Masterson nikoli ni bil šef Juliusu Hanauu, saj sta bila v Jugoslaviji v različnih vlogah in različnih obdobjih. Arhivi SOE nam razkrivajo še vrsto drugih zanimivosti. V njih je veliko diplomatskih poročil, ki so bila namenjena obveščevalnemu delu. Takšna poročila so prihajala od Campbella, ki ni bil SOE, in od drugih diplomatov po državi. Nekateri so imeli tudi 'dvojno' vlogo, kot na primer konzul Glanville in še nekateri v Zagrebu ali konzul Lawrence v Skopju.

Delo britanskih 'agentov' najlažje razdelimo na dve obdobji: pred letom 1940 in po sredini tega leta. Poleti leta 1940 sta se močno povečala tako dejavnost kot osebje v Jugoslaviji. To seveda sovpada z že uvodoma omenjenim

---

12 NOS, V/535.

13 Cf. M.R.D. Foot, SOE.

14 O tem pričajo spomini J. Amerya in dela Joze Tomaševića, Marka Wheelerja ter drugih.

uradnim nastankom SOE in reorganizacijo vsega obveščevalnega dela v Jugoslaviji. Najprej o času pred letom 1940.

Najstarejša britanska agenta v Jugoslaviji sta bila Malcolm Burr in Julius Hanau. Hanau je bil navzven poslovnež in trgovec, star okoli 55 let, po rodu pa iz Južne Afrike. Po podatkih, ki jih je Batagelj dal Udbi po vojni, je bil Julius Hanau rojen 25. aprila leta 1885 v britanski Afriki, Žid in trgovec, ki je razpolagal z velikimi vsotami denarja.[15] V resnici je bil v tridesetih letih že major po činu, najverjetneje pri vojaški obveščevalni ali SIS. Hanau je imel to značilnost, se je spominjal Hudson, da je kot zamašek iz plute, ki ga nosi voda, skakal na površje na različnih koncih sveta, tok poslov pa ga je nosil skoraj po polovici sveta. Naposled se je ustalil v Beogradu, kjer je bil poslovno zelo uspešen. Imel naj bi "prst v vsaki sladici, od oboroževanja do cementa". Poleg tega, da je bil član različnih trgovinskih podjetij, je bil nekaj časa direktor Družbe za kanale in Jadranskih ladjedelnic. "Ne vem, ali ste opazili, dragi kolega, da nisem arijec!", je v šali rad navrgel kolegom. "Poznali smo ga," se spominja Hudson, "kot najzvestejšega prijatelja, najbolj vdanega domoljuba, najprikupnejšo mešanico modrosti, nagajive domišljije in kot nahrabrejšega moža." Hanau si je sam nadel vojni vzdevek "Cezar". Umrl je med vojno, žal ne v akciji, kot bi si bil sam želel, ampak za pisalno mizo, zaključuje Hudson.

Hanau je imel tesnega sodelavca v Beogradu, ki ga ne Hudson ne SOE ne omenjata. Toda Batagelj pravi, da je bil skoraj enako pomemben kot Hanau, imenuje pa ga kapetan Burry. V resnici je to Malcolm Burr, ki je bil družabnik majorja Hanaua. Hanau in Burr sta skupaj vodila podjetje v Beogradu, ki se je imenovalo "Hanau, Burr & Co.", s podružnico v Zagrebu. Burra so vsi poznali po tem, da je veliko potoval po Jugoslaviji in zbiral metulje. Ker je bil solunski borec, je imel v Beogradu veliko prijateljev in to mu je zagotavljalo zelo širok krog informatorjev. Podatki jugoslovanske obveščevalne službe nam povedo še več. Burr je bil sodelavec SIS ali "C" z imenom dr. Malcolm Burr, včasih so ga klicali Berry ali po domače "kapetan Berović". Rojen naj bi bil okoli leta 1880, bil je odličen poznavalec Balkana, posebej pa Jugoslavije. Poznali so ga kot geologa in entomologa, ki je že objavil potopise o Sibiriji in Angori. Prvič je prišel v Črno goro, Bosno in Makedonijo že leta 1898, med počitnicami, ko je bil študent na Oxfordu. Drugič je prišel leta 1900, pa spet 1909. Leta 1912 je bil v Rusiji, med prvo svetovno vojno je bil na Norveškem in Finskem in leta 1915 spet leto dni v Rusiji. Od tam so ga poslali v Solun. Na solunski fronti je bil obveščevalni oficir vse do leta 1918. Nato je za nekaj časa odšel v London in se vrnil v Jugoslavijo, kjer je ostal do leta 1940, pisal članke v časopisih, avtobiografske reportaže in potopise, v resnici pa delal obveščevalno.[16]

---

[15] Hanau, pravo ime mu je bilo Hannon, je res živel od 1885 do 1943.

[16] ARS III, MFS, ppa.

Hanau je bil zelo dejaven, njemu gre pripisati večino zvez, ki so jih Britanci ustvarili v Beogradu. Poleg vsega je vodil neke vrste osebno vojno s šefom nacistične propagande za jugovzod dr. Hermannom Neubacherjem. Spopadla sta se še v času, ko je bil Neubacher župan na Dunaju (1938-1940). Neubacher je januarja 1940 postal uslužbenec nemškega ministrstva za zunanje zadeve, zadolžen za probleme JV Evrope in nato je januarja 1941 postal še posebni pooblaščenec za nafto v Romuniji. Iznajdljivi Hanau je nekje izbrskal, da se je Neubacher nekoč pregrešil v Bolgariji in da so ga tam kazensko preganjali in obsodili poneverbe. In v Beogradu so kmalu začeli krožiti letaki, ki so seznanjali jugoslovanski tisk in javnost s temno liso Neubacherjeve preteklosti. "Neubacher je besnel," se spominja Hudson. Vrhunec zabave, ki si jo je privoščil Hanau, pa je bil med Neubacherjevim obiskom v Beogradu. Neubacher je vodil eno od jugoslovansko-nemških svečanih prireditev in v znak pozornosti je dobil od male deklice v dar bonboniero. Ko jo je odprl, je našel v njej kopijo svoje kriminalne kartoteke pri bolgarski policiji.

Ko so Nemci okupirali Češko, so v Beogradu prevzeli ambasado ČSR in tja namestili vojaškega atašeja nemške ambasade in vojaško organizacijo KO ali Kriegsorganisation (posebna oblika delovanja Abwehra v nevtralnih državah). Ta je imela nalogo boriti se proti britanski obveščevalni službi, obenem pa mobilizirati peto kolono. Samo leta 1940 so, po podatkih beograjske mestne uprave, v stavbo pritihotapili 600 ton eksploziva, saj so v stavbi imeli skladišče. Hanau je organiziral kopanje tunela iz sosednje hiše pod hišo poslaništva. Nameraval je stavbo vreči v zrak. Toda načrt so odkrili. Že konec aprila 1940 so sovražniki razkrinkali Hanaua in kmalu je moral iz Beograda.[17] Za nekaj časa ga je nadomestil njegov sodelavec v sekciji D Bailey, znan kot Bill Bailey. Amery se ga spominja kot močno grajenega rudarskega inženirja, ki je govoril številne jezike, bil načitan, obenem pa je imel rad dobro življenje.[18] Delal je v rudniku Trepča. Poleti 1940 so ga premestili v Carigrad za vodjo SOE za Balkan.

S Hanauom in nato s SOE Beograd je sodeloval (takrat kapetan) George Taylor. Taylor je vodil obveščevalno delo iz Londona. Večkrat pa je tudi sam prihajal na obisk v Beograd, da bi lahko bil v središču dogajanja, kar mu je bilo po srcu ljubše.[19] Tudi Taylor je bil zelo zanimiva osebnost. Doma je bil iz Avstralije, po poklicu je bil tudi on poslovnež, trgovec. Izvirno je pripadal Sekciji D SIS. Bil je velikopotezen, učinkovit, močnega značaja in neusmiljen.[20]

Tretji, ki ga omenjajo vsi dosedanji zapisi, je bil Julian Amery. Uradno je bil ataše za tisk pri britanskem veleposlaništvu v Beogradu od septembra 1939. Bil pa je hkrati tudi sodelavec Sekcije D SIS oziroma agent s kodo A/HA.

---

17 NOS, II/370.
18 J. Amery, Approach March, str. 166-167.
19 PRO, HS 5/934.
20 M.R.D. Foot, SOE, str. 12, 52.

Amery je bil zelo dejaven na več področjih. Zadolžen je bil za stike sekcije D iz Jugoslavije v Albanijo s podaniki kralja Zoga. Na splošno so ga v SOE cenili kot zelo dobrega sodelavca, toda nekoliko nagnjenega k romantičnim idejam. Toda takrat je imel komaj dvajset let. Zagovarjal je stališče, da si Nemčija ne želi težav na Balkanu, zato bi Britaniji koristilo, da tu sproži nemire, hkrati pa spre Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Ameryjeva glavna zadolžitev pa je bilo organiziranje propagande.

V začetku leta 1940 se mu je pridružil še kolega iz sekcije D Alexander R. Glen, malo starejši, imel je osemindvajset let. Tudi Glen je bil uradno zaposlen na ambasadi kot pomočnik mornariškega atašeja s činom Lieutenant Commander. Njegovo ilegalno ime (koda) je bilo najprej A/HG in od oktobra 1940, zaradi boljše konspiracije, A/H 10. Ko je Hanau moral zapustiti Jugoslavijo, je Glen začasno prevzel 'zadeve' v Beogradu.

Po ocenah britanske ambasade v Beogradu je bilo konec leta 1939 v Jugoslaviji na področju trgovine in poslov navzočih še okoli 52 Britancev. Veliko jih je bilo daleč od Beograda, v manjših krajih, kjer so bili, na primer, zaposleni v rudarstvu ali podobnih dejavnostih. Nekaj jih je bilo v rednem stiku z ambasado in njenim atašejem za tisk Ameryem. Tudi te je ambasada uporabila za propagandno dejavnost v prid zahodnih sil, oziroma proti silam osi. Posredovala jim je celo navodila, o čem naj govorijo z domačini. Ta navodila so bila našteta v t.i. "Talking points" (točke pogovora) in prilagojena lokalnim razmeram. Ataše za tisk je imel spisek vseh teh britanskih državljanov in občasno jim je pošiljal razno propagandno gradivo.

Nekaj se jih je vključilo tudi v podtalno delo. Eden takih je bil Thomas G. Mapplebeck, ki se je v Beogradu uradno ukvarjal s trgovskimi posli, v resnici pa delal za SOE. Drugi tak primer, Leslie Harmar, je bil uradno zapriseženi predstavnik britanske revizijske hiše (po Odiću je to bila hiša Deloiter, Plender and Binder, drugi navajajo Price Waterhouse). Pisarno je imel v stavbi poleg hotela Majestic v Beogradu. Domači sodelavci so rekli, da je tam imel stanovanje 'Secret Service'. Tam se je, recimo, Rejec sestajal z Baileyjem.

Hotel Majestic pa je tudi bil eno od pomembnih središč, kjer so se zbirali 'špijoni'. Vodja personala tega hotela Karel Mišek je veljal pri upravi mesta Beograda za nemškega vohuna. Portir istega hotela je delal za upravo mesta in prisluškoval telefonskim pogovorom gostov. Iz sosednje hiše, iz pisarn L. Harmarja, so medtem angleški 'špijoni' raznašali orožje pripadnikom Zemljoradničke stranke po Srbiji. Pri tem je sodeloval tudi Mapplebeck. Tik pred zlomom Jugoslavije so Mapplebecka vzeli pod diplomatsko zaščito, postal je pomočnik atašeja za letalstvo.[21] Za Britance je delal tudi neki Tržačan Logar, lastnik restavracije Moulin Rouge v Beogradu, ki naj bi mu jo postavili Britanci.

---

21 NOS, II/516, 552.

Na drugi strani barikad sta stali zelo učinkoviti nemški službi, njihova diplomatska in obveščevalna misija. Nemci so že zelo zgodaj začeli obveščevalni prodor in pritisk na Jugoslavijo, sistematično pa so ga organizirali po anšlusu. Obveščevalci so iskali podatke o jugoslovanskem političnem in gospodarskem življenju, poskušali so se vriniti v razne ustanove in širiti propagando v prid tretjega rajha.

Med prvimi je imel v Beogradu predstavnika nemški gestapo. Gestapo je, kot vemo, vodil obveščevalno delo vse do ustanovitve Reichsichersheithauptamta – RSHA, leta 1939. Nato je VI. uprava RSHA prevzela obveščevalne funkcije in imela nalogo zbirati politične in gospodarske podatke v inozemstvu. Kot je znano, je RSHA nastal približno istočasno kot SOE. Gestapo pa je ohranil nalogo obrambe rajha in protiobveščevalno službo. Kot tak je ostal v Jugoslaviji, kjer se je boril proti jugoslovanski obveščevalni službi. Vodja gestapa v Beogradu je bil Hans Helm.[22] Helm je prišel v Beograd kot policijski oficir za zvezo pri nemškem veleposlaništvu, na podlagi meddržavnega sporazuma o izmenjavi policijskih delegatov iz oktobra 1937. Kot tak je lahko hodil okrog po uradni dolžnosti, hkrati pa poskrbel za ilegalne naloge. Dobro je poznal razmere v Jugoslaviji, saj je imel uradne stike z vodstvi jugoslovanskega ministrstva za notranje zadeve in policije. Imel je tudi kar precejšnjo moč nad jugoslovanskimi sogovorniki. Tako je, na primer, zahteval zamenjave nekaterih šefov oddelkov na policiji, ko ti niso energično ustavili britanske propagande.[23]

Helmove naloge v Beogradu so bile predvsem policijske in obveščevalne narave, vendar je ščasoma glavni predmet njegovega dela postala borba proti dejavnostim britanske obveščevalne službe v Jugoslaviji, saj se je jugoslovanska stran vedno bolj nagibala k Britancem. Helm ni delal samo v Beogradu, hodil je tudi v Zagreb, Ljubljano in Maribor, kjer je vzpostavljal zveze s policijskimi ustanovami, nemškimi konzulati in tam živečimi Nemci.

Z naštetimi nemškimi službami in njihovimi uslužbenci so sodelovali številni domačini. Od ministrov v Cvetkovićevi vladi tja do vojakov, novinarjev, strankarskih osebnosti in vse do šefov ali portirjev v hotelih, ki so jim nudili dragocene informacije. Mnoge med njimi sta Nemcem podtaknili jugoslovanska ali britanska obveščevalna služba, toda podrobnosti o tem dvojnem delovanju še niso povsem znane.

---

22 Hans Helm je bil rojen leta 1909, bil je dijak münchenske realke in študent filozofije, ki je leta 1934 prekinil študije, se zaposlil pri policiji in dve leti kasneje odšel v Berlin na devetmesečni tečaj v oficirski šoli Sipo in SD; od leta 1937 je delal v gestapu in konec leta 1937, po podpisu sporazuma med Jugoslavijo in Nemčijo, da izmenjata policijske delegate, so ga poslali v Beograd kot predstavnika nemške policije z nazivom policijski oficir za zvezo. Med drugo svetovno vojno je bil najprej v Beogradu, nato pa je postal policijski ataše pri NDH v Zagrebu.

23 NOS, II/183.

Nemci, tako diplomati kot obveščevalci, so na različne načine poskušali pridobiti naklonjenost Jugoslovanov. Obljubljali so jim možnost pridobitve Soluna, ali pa so trgovali z raznimi informacijami, kot so na primer bile tiste o ustaškem gibanju in enem njegovih vodij, dr. Branimirju Jeliću. Edina stranka v Srbiji, ki ni imela z nemškimi službami nikakršnih stikov, je bila Zemljoradnička stranka dr. Milana Gavrilovića. Toda nemška propaganda, ki so jo spodbujale vse naštete nemške ustanove, ni imela uspeha v Jugoslaviji, razen v frankovskih krogih na Hrvaškem in med muslimani. Vsaj tako so ugotavljali Britanci decembra 1939.

Helm je bil že od vsega začetka v tesnih in pristnih stikih z Milanom Ačimovićem, ki mu je dajal podatke o politiki in politikih. Aćimović je bil najprej šef upravne mesta Beograda, nato pa za nekaj časa celo minister za notranje zadeve. Še bolj blizu pa je bil Helm zloglasnemu Dragomirju Jovanoviću. Leta je že zelo zgodaj postal tudi formalni nemški agent in za delo dobil denarne nagrade. Dragomir Jovanović - Dragi je bil leta 1937 šef oddelka splošne policije v Beogradu. Kot tak je obiskal Berlin in na tamkajšnjem centru policije tretjega rajha so ga skupaj z Ačimovićem seznanili z nemškim policijskim ustrojem in metodami dela.

Ačimović je za uradne stike s Helmom določil Marjana Ujčiča, ki je bil protiobveščevalec in je v resnici Nemce nadzoroval. Marjan Ujčič je bil po poklicu policijski komisar. Uradno je bil, kot pravi sam, šef varnostne službe narodne skupščine od leta 1935 pa do razpusta parlamenta septembra 1938.[24]

Na podlagi omenjenega meddržavnega sporazuma je tudi Jugoslavija morala imenovati policijskega predstavnika za zvezo. Tako je za policijskega atašeja oziroma oficirja za zvezo v Berlin odšel policijski funkcionar Franjo Ujčič, brat Marjana Ujčiča.[25] Ujčič je v Berlinu vsake dva ali tri dni obiskoval vodjo gestapa Heinricha Müllerja, ki je bil neposredno nadrejen Helmu. Ujčičeva naloga je bila, da mu posreduje referate in poročila, ki jih je v ta namen prejel iz Beograda. Ti so večinoma vsebovali podatke o delovanju komunistov, saj je to bil čas španske državljanske vojne. Po padcu Stojadinovića in z njim Aćimovića februarja 1939 so se tudi na obveščevalno-policijskem področju v Jugoslaviji razmere začele močno spremenjati.

V tem času je beograjska policija že imela Nemce v Beogradu pod stalnim nadzorom. Opazovali so nemško poslaništvo in spremljali posamezne člane poslaništva ter nadzorovali njihova privatna stanovanja. Eden takih je bil tudi Hans Helm. Podatke, ki so jih zbrali, so nato posredovali Britancem.

---

[24] Žal imamo o njem le skope podatke iz nemškega zaslišanja v času zasedbe in takrat ni povedal ničesar o svojih nalogah nadzora nad Nemci. Pač pa je nemškim zaslševalcem poudarjal svoje zveze z Ljotićevim gibanjem. Ker so ta zaslišanja kasneje zasegli partizani, so ga ustrelili.

[25] NOS, VI/447-451.

Nemška država je, podobno kot britanska, pred vojno vztrajno krepila svoje položaje v Jugoslaviji. Tako je v Beogradu imel nemški rajh vse večjo diplomatsko in zunajdiplomatsko zasedbo. Ambasado je osem let pred vojno (od oktobra 1933 do 1941), torej v času nacistične oblasti, vodil poklicni diplomat Viktor von Heeren.[26] Von Heeren ni bil član NSDAP in bil je znan kot zelo družaben in dejaven. Zagovarjal je Ribbentropovo enačico politike do Jugoslavije, t.j. politiko diplomatske rešitve jugoslovanskega vprašanja, po kateri naj bi Jugoslavijo diplomatsko vezali na Nemčijo, ohranili njeno celovitost in si pridobili le zagotovila, da bodo Jugoslovani spoštovali nemške politične in gospodarske interese. Britanski ambasador Campbell je o Von Heerenu zapisal, da gre za bavarskega plemiča, ki to tudi kaže, tako po videzu kot po obnašanju. Ko sem ga prvič spoznal, pravi, je naredil vtis, da ni pretiran prijatelj nacističnega režima. Sedaj pa je popolnoma okužen s tem virusom, toda ne vem ali iz prepričanja ali oportunizma. Prej je bil vljuden in neopazen, sedaj pa je postal prav tak, kot si predstavljam, da bi ga želel von Ribbentrop.[27]

Toda pravi politični vodja nemške ambasade v Beogradu ni bil ne ambasador, ne šef gestapa, temveč šef NSDAP v Jugoslaviji in gavlajter za Jugoslavijo Franz Neuhausen.[28] Uradno je bil nemški generalni konzul v Beogradu. Po Campbellovem opažanju je bil Neuhausen tisti, ki je vodil vse bolj zapletene nemške posle z Jugoslavijo. Neuhausen je bil formalno tudi šef nemškega prometnega urada v Beogradu, pa predstavik Lufthanse, in pod to krinko je vodil propagando, vohunjenje in podkupovanje; zastopal je nemške interese pri pridobivanju koncesij v Jugoslaviji nasproti britanskim, ameriškim in francoskim, kar je bilo še posebej pomembno v času gospodarske blokade Nemčije. Bil pa je tudi mnogo drugega; bil je, na primer, tisti, ki je organiziral nemške državljane po Jugoslaviji v NSDAP in zahteval od oblasti, da potrdijo to organizacijo. Zbiral je podatke o gospodarskih podjetjih v Jugoslaviji, ki so bila v rokah arijcev in s katerimi naj bi potem nemška podjetja stopila v stik. Campbell je opazil tudi to, da je ena od Neuhausenovih nalog bila nadzorovati von Heerena in da sta se ga Von Heeren in njegova žena bala. Ko je Francija

---

26 Do leta 1933 je Nemčija imela vrsto zanimivih ambasadorjev v Beogradu, med njimi je bil, na primer, Ulrich von Hassell (zet von Tirpitza), ki je sodeloval v zaroti proti Hitlerju leta 1944.

27 PRO, FO 371/25037/R 7348.

28 Neuhausen je bil v Jugoslaviji že dolgo, od prve svetovne vojne. Bil je avanturist, ukvarjal se je s trgovskimi posli, bil je solastnik nekega izvozno-uvoznega podjetja, ki je bankrotiralo, nakar se je umaknil v Bolgarijo in ko je tudi tam bankrotiral, se je vrnil v Jugoslavijo. Leta 1933 je postal član NSDAP in bil je osebni prijatelj Hermana Göringa. Kasneje, med vojno, je opravljal pomembne gospodarske naloge v Srbiji, ob tem pa postal najbogatejši človek v Srbiji. Nanj se je zaradi tega spravil Neubacher, ki ga je imel za popolnoma skorumpiranega, in dosegel, da so ga zaprli. Vendar je njegovo izpustitev kmalu izposloval sam Göring, pod pretvezo 'državnega interesa'. (NOS II/34-36.)

kapitulirala in je jugoslovanska država poleti 1940 nameravala podržaviti borske rudnike, je bil Neuhausen tisti, ki je od vlade zahteval, da jih da Nemčiji v upravljanje.[29]

Popolnoma drugačno stališče kakor diplomati so imeli nemški vojaški krogi, z njimi tudi vojaška obveščevalna služba Abwehr, in nacistične obveščevalne službe. Novembra 1939 je VI. uprava RSHA v Beograd poslala agenta, po poklicu inženirja, sicer pa majorja Karla Krausa. Kraus ni verjel v diplomatsko rešitev vprašanja odnosov z Jugoslavijo. Tudi po tem ne, ko je Jugoslavija 25. marca 1941 podpisala trojni pakt. Zagovarjal je nasilno podreditev Jugoslavije. Kraus je, podobno kot drugi vohuni, bil zakamufliran kot gospodarski svetnik. Postal je član nemškega prometnega urada, po čemer gre sklepati, da je Neuhausen imel zveze tudi z SS oziroma RSHA. Tako je bilo, dokler se nista sprla, ker je Neuhausen obtožil Krausa, da vohuni tudi za njim. Kraus je zbiral podatke o jugoslovanski politiki, o politikih osebno, zato si je ustvaril široko mrežo informatorjev na različnih področjih. Tudi pri Krausu je bila najpomembnejša naloga to, da se je boril proti britanski obveščevalni službi, torej da se je ukvarjal s kontrašpijonažo in preprečitvijo protinemških sabotaž na jugoslovanskih tleh.

Nemški agentje so delovali še pod različnimi drugimi preoblekami, saj je Nemčija v Jugoslaviji imela vrsto gospodarskih in tiskovnih predstavništev. Navzoči so bili tudi v različnih nemških društvih, bodisi med domačimi Nemci ali, na primer, v društvu za jugoslovansko-nemško kulturno sodelovanje. Tako so nekateri bili novinarji, bodisi predstavniki nemške tiskovne agencije bodisi časnikov, kot je bil Frankfurter Allgemeine Zeitung. Drugi so spet bili uslužbenci podjetja 'Dunavsko parobrodno društvo' s sedežem na Dunaju. Že ime pove, da je bila naloga te družbe nadzorovati plovbo parnikov po Donavi, ščititi nemške interese in seveda skrbeti za to, da je Donava ostala plovna, torej preprečevati diverzije. Omenili smo že Nemški prometni urad v Beogradu, osnovan leta 1934, v katerem sta bila Neuhausen in Kraus. Za oba so delali tudi drugi uslužbenci urada. Nasploh je urad bil ena tistih ustanov, ki se je močno trudila Jugoslavijo gospodarsko podrediti rajhu in dobiti surovine, ki jih Nemčija ni mogla kupiti drugje zaradi blokade. Najzvestejši in najštevilnejši sodelavci nemških obveščevalnih služb so bili jugoslovanski folksdojčerji, oziroma od leta 1935 na novo organizirani člani kulturbunda, na čelu z dr. Jankom Seppom.[30]

Tudi italijanska predstavništva v Jugoslaviji so delovala precej uspešno. Šele med vojno se je izkazalo, da je uslužbenec zunanjega ministrstva Ristić[31] že leta 1938 prodal italijanskemu veleposlaništvu šifro ministrstva za 100.000

---

29 M. Konstantinović, Politika sporazuma, str. 155.

30 NOS, II/34, 433, 477, 493.

31 ARS III, ZA dr. V. Vrhunec. Ristića, ki je med vojno živel v Parizu, so nato leta 1944 likvidirali zavezniki.

din. Zvečer jo je vzel iz trezorja, jo odnesel na veleposlaništvo, kjer so jo čez noč prefotografirali in zjutraj jo je vrnil na svoje mesto. Tako so Italijani vse do leta 1944 uspešno prestrezali najvišjo diplomatsko sporazumevanje jugoslovanske vlade. Na takšen in podobne načine so se zavezniki in sile osi trudili, da bi pridobili na svojo stran tudi določeno število domačih policistov in obveščevalcev.

Takoj po izbruhu vojne, jeseni 1939, so Britanci začeli pripravljati spiske podjetij in posameznikov, ki so imeli stike z Nemčijo. Namen tega je bil, da začnejo čimbolj ovirati nemško delo v teh podjetjih ali pa jih pripravijo celo do tega, da prekinejo odnose z Nemčijo, kar vse je bil del gospodarske blokade rajha. To dejavnost so zabeležile tudi jugoslovanske oblasti. Za to delo so Britanci seveda potrebovali pomoč domačih sodelavcev in začeli so pridobivati ljudi zlasti v izvoznih podjetjih. Da bi se jim postavili po robu, so enako ravnali Nemci. Bolj ko se je vojna bližala Balkanu, bolj oster je postajal boj med nemško in zahodnimi obveščevalnimi službami v Jugoslaviji. Ta boj se je prenesel tudi na njihove somišljenike v državi. Začetek vojne septembra 1939 je torej v marsičem poostril obveščevalno 'bojišče' v Jugoslaviji.

Ko je poleti 1939 prišlo do podpisa nemško-sovjetskega pakta o nenapadanju, so se Britanci posebej pozanimali tudi o delovanju komunistov v Jugoslaviji. Zabeležili so vrnitev komunistov iz španske državljanske vojne in iz Francije. In seveda tudi novice, da gre za dve vrsti komunistov: staliniste in trockiste. Campbell je zato dal izdelati poseben memorandum "O vprašanju komunizma v Jugoslaviji", že prej pa je 30. oktobra 1939 o tem v FO poročal svetnik britanske ambasade Terence A. Shone.

Campbell je ta memorandum poslal zunanjemu ministru Halifaxu 26. decembra 1939. V spremni besedi je dodal še najnovejše dogajanje in pravi takole. Zadnje tedne so se v Beogradu in drugje zvrstile različne demonstracije skrajnežev. V Beogradu so v zadnjih tednih bile kar tri, na katerih so glavno vlogo igrali študentje in industrijski delavci. O prvih je poročal že Shone, druge so bile ob spominski slovesnosti na univerzi v čast admirala Guepratte. Bile so tako resne, da je slovesnost odpadla in so za pet dni zaprli univerzo ter za 30 dni prepovedali shajanja. Tretje so bile 14. decembra in so bile po značaju nekoliko protizavezniške in prosovjetske, večinoma pa z gesli 'Dol s cenami', 'Dol z vojno' in veliko bolj nevarnimi gesli, kot na primer: 'Bolje je umreti na beograjskih ulicah kot na slovenski meji'. Policija je nastopila zelo ostro in govori se o štirih ali petih mrtvih. Veliko ljudi pripisuje te demonstracije dejstvu, da so si lokalni komunisti morali nekako povrniti ugled, ki so ga izgubili zaradi tesnih zvez med Sovjetsko zvezo in Nemčijo in zaradi neuspehov pri invaziji Finske. 17. decembra so bile podobne demonstracije v Splitu. Dopisnik Timesa je zvedel, da je bilo v demonstracijah po vsej državi okoli šestnajst mrtvih. Toda uradnih podatkov o tem ni. Reakcija oblasti je bila neusmiljena. Policija je posegla celo v znane družine: zaprla je hči mini-

stra za zunanje zadeve Ninčića, ustrelila znanega poslovneža, direktorja Prizada Eda Markovića[32] (ob aretaciji njegove hčere), zaprla je še štiri druge uradnike Prizada zaradi agitacije med študenti in zaplenila kar nekaj njihove dokumentacije. "Kakorkoli že je," pravi Campbell, "vse kaže, da ni dvoma, da za večino komunistične propagande v tej državi stojita nemški denar in nemški agentje."[33] Campbell je nadalje opisal ukrepe oblasti, kot odgovor na demonstracije. Prišlo naj bi do sprememb v kmečkih davkih, v plačah pomočnikov v obrti, ipd. Poročal je, da mu vsi zagotavljajo, tako Jugoslovani kot diplomati, da tem dogodkom ne gre pripisati prevelikega pomena.

Campbell sam je trdil, da tuja propaganda na ta način uspešno slabi jugoslovansko državo in podpihuje notranji razdor – uspešno se igra s čustvi tistih, ki so nezadovoljni zaradi razmer in višanja cen in ki simpatizirajo z Rusijo. "Kar pa še zdaleč ne dokazuje, da obstaja nevarnost, da Jugoslavija postane komunistična. Rekel sem že, da tu ni dvoma, da nerede spodbujata nemški in ruski vpliv." Mogoče pri tem pomaga tudi Italija. Vsekakor pa gre za to, da se dobi pretveza za intervencijo, je zaključil Campbell.[34]

Priloženi memorandum je pripravil neznani avtor, nekdo, ki je že nekaj časa dajal koristne informacije britanskemu atašeju za tisk. Natančno ga je revidiral še sam ataše za tisk Stephen L. Childs. Campbell pa je pripisal, da je memorandum natančno opisuje stanje in ustreza zbranim podatkom. Memorandum pravi takole: jugoslovanski komunisti so uspeli izrabiti najboljše iz obeh svetov – boljševizma in panslavizma; pri tem ni natančne meje med slovansko sentimentalnostjo in sovjetskim realizmom. Po splošnem prepričanju v državi bi komunisti na volitvah trenutno dobili od 200.000 do 900.000 glasov. Ker pa Jugoslavija nima demokratičnega sistema, je težko oceniti resnično moč opozicije. Dežela je sicer znova na poti v demokracijo, toda demokracijo so tako dolgo zatirali, da stanje še zdaleč ni normalno in urejeno. Zato so razmere idealne za demagoge in nihče ne prekaša komunistov v demagogiji. Ti se pripenjajo na rep različnim organizacijam, priplazijo se skozi zadnja vrata in ker uradno ne obstajajo, se jim je težko postaviti po robu. Njihove govore je mogoče slišati na vsakem vogalu, toda ni jim mogoče postaviti vprašanj, na katera bi morali dati odgovor. "Nevarnost komunizma v Jugoslaviji v obliki boljševistične revolucije je pretirana," trdi memorandum. Če bi komuniste legalizirali, bi jim na volitvah prisodili od 400 do 500.000 glasov. Trenutno pa je partija po značaju skrivno društvo in je, kot vse ostale komunistične partije

---

[32] Campbell dodaja, da se v Beogradu govori, da so obtožbe neosnovane, da pa vendarle kaže, da je bil Marković komunistični propagandist. Druga poročila pravijo, navaja Campbell, da je bil osebno proti komunistom, vendar so ga za to plačevali Nemci. Ko so Nemci in Sovjeti začeli delovati skupaj, so ga Nemci prisilili, da svojo organizacijo uporabi za financiranje komunistov, kakor tudi nacističnih agentov.

[33] PRO, FO 371/23877/R 12201.

[34] Ibidem.

moskovske Internacionale, le orodje ruske zunanje politike. Toda v tej zunanji politiki se je spremenil dnevni red; na dnevnem redu je sedaj rusko-nemški pakt, delitev Poljske in nasprotovanje Franciji in Angliji. Tisto, kar so obsojali včeraj, danes hvalijo in kar obsojajo danes bodo mogoče hvalili jutri. Kakorkoli že, bodo zanesljivo sledili ukazom centra.

Memorandum se je ustavil tudi pri čistkah v KPJ: iz partije doma in v tujini so izločili najboljše intelektualce, med izključenimi so trockisti, ki jih je v deželi okoli dvesto do tristo. V boju proti trockistom je dovoljeno vse in člani KP jih brez zadržkov prijavljajo policiji. Spopadi s trockisti se odvijajo v temi, pristaši ne vedo, za kaj gre. V bistvu je ta spopad s trockisti povsem enak kot v Španiji, Franciji in drugje.

Memorandum še ugotavlja, kje KPJ rekrutira članstvo: med študenti in inteligenco, podobno kot v carski Rusiji. Gre za pristni boljševizem, ki kuje kapital tam, kjer je največja revščina. Komunisti so tako najmočnejši v Črni gori, nato v Bosni. V različnih krajih uporabljajo različna protiimperialistična gesla iz Moskve. Tako v Srbiji govorijo: ubogi francoski kmetje, ki krvavijo za britanski imperializem, kako dobro bi bilo, če bi Anglija izgubila vojno in bi izginil britanski imperij, ipd. Vsak, ki nasprotuje njihovi propagandi, je označen kot plačani agent IS. Komunistična propaganda spreminja ton odvisno od občinstva – nekaj časa je proslovanska, nato socialna, nato protinemška in celo protiangleška in protifrancoska. Komunisti ne poznajo logike, morale ali spodobnosti, saj cilj opravičuje sredstva. Tako so bili komunisti vse do rusko-nemškega pakta največji patrioti, študentje so sestavljali prostovoljne bataljone, ki so jih prostovoljno urili vojaški oficirji. Sedaj so ti prostovoljci izginili. Do 23. avgusta so komunisti komaj čakali, da se začne vojna, sedaj so postali izjemni pacifisti. Pacifizem je najpogostejše geslo, govorijo o nevtralni Jugoslaviji ipd. Ko pa uvidijo, da jim zmanjkuje argumentov, se zatečejo v romantični oblak svetovne revolucije. In vsemu njihovemu grmenju navkljub je komunistično gibanje notranje nezdravo, zgrajeno je na gnilih temeljih. Zato ne gre precenjevati, ne podcenjevati njihove propagande. Memorandum nato našteva, kako bi se lahko ubranili pred to propagando. Opozarja pa, da le tako, da se nikoli ne napadeta Rusija in panslavistični sentimentalizem.[35] Kasneje, februarja 1940, je Campbell še dodal, kako so komunisti v Beogradu delili pamflete, ki so prišli iz Pariza.[36]

V tedanjem razmerju mednarodnih sil so Britance veliko bolj zanimali odnosi med vladama Jugoslavije in Sovjetske zveze, saj so se zavedali, da si SZ ne more privoščiti vojne z Nemčijo. Že jeseni 1939 so zabeležili prve govorice o tem, da bi lahko prišlo do stikov med obema vladama, saj vemo, da Jugoslavija in SZ nista imeli diplomatskih odnosov od časa revolucije. Spomladi 1940 jugoslovanska vlada sama obvestila Britance, da namerava začeti trgo-

35 PRO, FO 371/23877.
36 PRO, FO 371/25029.

vinska pogajanja s SZ v Moskvi. Britanci so to ocenili pozitivno iz zelo preproste računice: vsak sovjetski izvoz nafte in podobnih izdelkov v Jugoslavijo bi zmanjšal kontingent namenjen v Nemčijo. Aprila 1940 je v Moskvo odšla trgovinska delegacija. Vodil jo je direktor beograjske zadružne banke in nekdanji minister za finance dr. Milorad Djordjević, ki so ga Britanci ocenili kot zelo sposobnega človeka, ki uživa velik ugled v vladnih in finančnih krogih. V delegaciji pa je bil tudi mladi slovenski diplomat dr. Drago Zalar.

To je bil uvod v obnovo diplomatskih stikov s Sovjetsko zvezo, saj je trgovinski delegaciji sledila še vojaška.[37] 24. junija 1940 sta obe strani podpisali sporazum o vzpostavitvi diplomatskih stikov in v Moskvo je odpotoval novi ambasador Jugoslavije. Za ambasadorja so imenovali dotedanjega vodjo srbske Zemljoradničke stranke dr. Milana Gavrilovića.

Že avgusta je SOE zabeležila, da jugoslovanski ambasador in svetnik v Moskvi posredno in celo neposredno delujeta v smeri, da bi SZ stopila v vojno proti Nemčiji. Vztrajata pri tem, da naj SZ obljubi pomoč Jugoslaviji, če jo napade Nemčija. Enako smer delovanja je Glenu iz SOE obljubil tudi jugoslovanski vojaški ataše polkovnik Popović, ki se je ravno odpravljal v Moskvo. Toda Moskva ni hotela dati jugoslovanski vladi resnejših zagotovil o pomoči. Celo več, Rusi so jim dali vedeti, da naj ne računajo na vojaško pomoč, če jih bo to poletje napadla Nemčija. Tako je Campbell konec julija 1940 moral odgovoriti na vprašanje SOE iz Londona, da sovjetska vlada za ceno spopada z Nemčijo ne kaže nikakršne pripravljenosti zaščititi Jugoslavijo pred naraščajočim nemškim pritiskom, še manj pa pred agresijo.[38]

V letu 1940 je postal položaj Jugoslavije še težji. S padcem Češkoslovaške je usahnil glavni vir za nakup orožja za jugoslovansko vojsko. Campbell si je močno prizadeval, da bi Velika Britanija podprla (in s tem opogumila) princa Pavla ne samo moralno, temveč tudi z materialno pomočjo. Takšne politike seveda Campbell ni vodil sam, temveč se je o njej stalno in neposredno dogovarjal z britanskim zunanjim ministrom Lordom Halifaxom, s katerim si je dopisoval. Že poleti 1939 je Campbell predlagal, da bi njegova vlada dodelila Jugoslaviji komercialna posojila in pomoč v letalstvu, ker ji niso mogli pomagati z dobavo tankov, protitankovske in protiletalske artilerije, kot je bila zaprosila.[39]

Na podlagi te prošnje iz leta 1939 je Jugoslavija v naslednjih mesecih sicer

---

37 PRO, FO 371/25037. 25. maja so v Jugoslaviji ratificirali pogodbo o trgovini in plovbi s SZ in junija je v Beograd prišel na obisk sovjetski ambasador v Sofiji Lavrentijev, sprejel ga je princ Pavle. Obisk so spremljale navdušene demonstracije komunistov in nezadovoljstvo Italije.

38 PRO, HS 5/928.

39 PRO, FO 371/23876/R5539. Dotlej so Britanci Jugoslovanom že izročili 10 Hurricanov, prosili pa so še za 40, nato 2 Blenheima, prosili so še 40, i.t.d.

dobila nekaj pomoči v letalstvu, v orožju pa ne. Zato je jeseni 1939 Philip Nichols pripravil memorandum za britanski vojaški vrh (Chiefs of Staff) o pomoči v orožju Jugoslaviji. To je utemeljeval s stališčem, da Jugoslavija lahko postane bolj pomembna za Veliko Britanijo, kot so prvotno mislili. Ravno takrat so na listi prioritet za dobavo protiletalskega orožja in letal dvignili Jugoslavijo iz dvanajstega na četrto mesto v kategoriji B. Nichols pa je predlagal prvo mesto, če že ne kategorije A.[40]

Medtem so se kazale tudi druge težave v vojski. Britanski vojaški ataše za letalstvo je sredi julija 1940 obiskal vodjo jugoslovanske letalske obveščevalne službe polkovnika Dimitrijevića. Ta mu je zaupal, da imajo veliko težav z delavci in stavkami v letalstvu, strojnih tovarnah in tovarnah za inštrumente in da očitno za tem stoji neka organizacija, najverjetneje Nemci.

Spomladi 1940 se je Jugoslavija obrnila celo na Nemčijo za nabavo orožja. Kmalu je od nje res dobila prve topove in letala. Niti jugoslovanskemu zunanjemu ministru ni bilo jasno, kako da je bila Nemčija pripravljena prodati orožje njegovi državi, je zaupal Campbellu. Sklepal je, da najverjetneje zato, ker je potrebovala določene jugoslovanske izdelke. Campbellu pa se je zdelo bolj verjetno, da Cincar-Marković ne ve vseh podrobnosti in je zato preveč optimističen.[41]

V prvi polovici leta 1940 je prišlo tudi do pobud za zbližanje med Jugoslavijo in Bolgarijo. Govorilo se je o raznih oblikah povezave. Dr. Milan Ćurćin in kipar Ivan Meštrović sta dala pobudo za oblikovanje federacije. To pobudo sta februarja 1940 posredovala profesorju R. Setonu-Watsonu v London. Pobude so bile tudi manj zavezujoče, vse do preprostega izboljšanja odnosov med državama in skupne deklaracije o tesnejših stikih. Mednje je sodila tudi pobuda o zbližanju male antante z Bolgarijo, za kar se je pri jugoslovanskem zunanjem ministru zavzemal Campbell.

Jugoslovansko zbliževanje z Rusijo in z malo antanto pa je vendarle ostalo v mejah možnega, saj jugoslovanska vlada ni želela prekinitve dobav orožja iz Nemčije. A vseeno je bila ocena britanskega ambasadorja maja 1940 ugodna: "Iz razgovora s Cincar-Markovićem sem dobil vtis, da sta on in jugoslovanska vlada postala precej bolj pogumna do držav, od katerih lahko pričakujemo nevarnost. Naredil je vtis, da se mu zdi samoumevno, da so zavezniki in Jugoslavija na isti strani in da je popolnoma naravno, da se z menoj pogovarja, kot da so."[42] Ambasador je opazil, da se Jugoslovani zavedajo, da bo prej ali slej prišlo do agresije, in kljub temu je v Jugoslaviji rasel odporniški duh. Vlada je nameščala ljudi, ki so bili naklonjeni zaveznikom, in vladalo je splošno navdušenje za zaveznike. Tako so maja 1940 za vodjo jugoslovanskega vojnega letalstva imenovali generala Boro Mirkovića, ki je bil bolj naklonjen

---

40 PRO, FO 371/23877.

41 PRO, FO 371/25031/R 5718.

42 PRO, FO 371/25031. Cf. L. Boban, Maček i politika HSS, II/350-357.

zaveznikom kot predhodnik, general Janković, in bolj dejaven. Britanski vojaški ataše se je nemudoma odpravil na razgovor z Mirkovićem in zvedel, da načrtuje nabavo letal v Sovjetski zvezi, kjer naj bi bilo še edino odprto tržišče. Ataše je zapisal: v tolažbo nam je lahko, da so njegove simpatije stoodstotno na strani zaveznikov.[43]

Nato pa je poleti 1940 prišlo do hitrega padca Francije in cele zahodne Evrope. Upadla je morala v protinemškem taboru in Nemčija je le še povečevala pritisk na Jugoslavijo. Če je do poletja 1940 še kazalo, da utegne Italija ostati nevtralna (pri tem so jo vztrajno bodrili Britanci) in kar bi pomenilo tudi možnost preživetja nevtralne Jugoslavije, je to postalo iluzija z vstopom Italije v vojno 10. junija 1940.

Poleti 1940 je prišlo do nekaterih sprememb v jugoslovanski vladi, sedaj že pod naraščajočim vtisom, da ne gre ozlovoljiti Nemčije, ali bolje rečeno, so spremembe nastale kar na pritisk Nemčije. Naprej je moral sredi julija odstopiti minister za notranje zadeve Mihaldžić. Konec avgusta so v vlado pritegnili Danila Vulovića in ga postavili za ministra za gradnje, zaradi česar je dr. Miha Krek postal minister brez listnice, vse dokler ga decembra ni zamenjal Franc Snoj. Vulović je užival sloves prijatelja Nemcev. Campbell je poročal, da je bil med ustanovitelji polfašistične Jugoslovenske akcije, zagovornik korporativistične države, pronemški simpatizer, sicer pa 'ničla'. Opazil je precejšnjo skrušenost v jugoslovanskih vrstah zaradi takšnega razpleta.

Danes imamo možnost natačneje pogledati v ozadje tega dogajanja, ker so nam na voljo nova, zaupna poročila. Campbell namreč ni pisal le znanih diplomatskih poročil, ampak tudi zaupna poročila za FO, za sekcijo D in za SOE. Ta poročila pa veliko bolje kažejo, kako močno so nove razmere prizadele jugoslovanske oblasti.

Poleti 1940 je London zastavil temeljno politiko do Jugoslavije na področju podtalnega, skrivnega dela takole: izogniti se moramo akcijam, ki bi Nemčijo izzvale k zasedbi Jugoslavije. V okviru tega pa moramo storiti vse, kar se da, da se ovira in prepreči dobava nafte in surovin v Nemčijo. Campbell je dodal, da pri tem ni mogoče računati na sovjetsko pomoč in da pričakuje, da bo Nemčija, raje kot da bi šla v vojno z Jugoslavijo, le-tej postavila take zahteve, ki jim bo še mogoče ugoditi. Če pa bi do vojne prišlo, se bodo Nemci izognili spopadu s SZ in lokalizirali vojno v Jugoslaviji, tako da ne bi prišlo do ozemeljskega stika s SZ.

Takšna ocena in politika sta britanskega ambasadorja Campbella pripeljali v spor z organizacijo, ki ji je nudil zavetje pod svojo streho, torej s sekcijo D oziroma njenimi agenti v Beogradu. Najprej je maja 1940 med njima prišlo do kompetenčnega spora: postavilo se je vprašanje, kdo je višji po pristojnosti in kdo ukazuje sodelavcem sekcije D, šef diplomatov (ambasador) ali 'skrivna

[43] PRO, FO 371/25030/R 6367.

linija'. Šlo je za tiste sodelavce "D", ki so, tako kot Amery, imeli uradne zadolžitve tudi na ambasadi. Campbell je želel nadzirati njihovo delovanje. Iz izkušenj s Hanauom se je že nekaj časa bal, da bo dejavnost sekcije D preveč drzna, da bo nakopala težave jugoslovanskemu vodstvu in sprožila represalije Nemčije. Člani sekcije D so seveda menili drugače. Campbella so dolžili, da zadeve preveč dramatizira. Nato je spomladi in poleti 1940 sekcija D posegla tudi na politično področje, vsaj tako je menil ambasador. Zgodilo se je nekaj stvari hkrati, ki so zaostrile odnose med obema britanskima ustanovama v Beogradu. Zato jih moramo opisati.

Uradno, po diplomatski poti, nas v dogajanje uvede Campbellovo šifrirano poročilo v London iz 25. julija 1940, ki govori o načrtu državnega udara v Jugoslaviji. Vsebina tega poročila je bila neke vrste znanilec bodoče politike, politike ob državnem udaru 27. marca 1941. Campbell navaja, da nekateri elementi v Srbiji razmišljajo o državnem udaru v Jugoslaviji. Izrabiti mislijo splošno nezadovoljstvo s politiko jugoslovanske vlade, nezadovoljstvo z njeno naklonjenostjo silam osi. Ti elementi izhajajo iz organizacij, kot sta Narodna odbrana, ortodoksna cerkev in se opirajo na pomembne dele armade in kmečko stranko (najverjetneje gre za Zemljoradničko stranko). Po načrtu Narodne odbrane naj bi istočasno prišlo tudi do državnega udara v Bolgariji, ki bi ga izpeljala tamkajšnja kmečka stranka, s katero je bila Narodna odbrana v tesnih stikih. Načrt je bil takšen: v Jugoslaviji bi ohranili dinastijo z mladim kraljem na čelu, princa Pavla bi odstranili (če je treba tudi s silo) in v Bolgariji bi na silo odstranili kralja. Jugoslavija in Bolgarija bi nato sklenili ofenzivno in obrambno zvezo kot prvi korak k jugoslovansko-bolgarski federaciji. Nato bi Hrvatom ponudili mesta v vladi, napadli bi Albanijo in s tem izzvali vstop Italije v vojno, izdali bi deklaracijo o skupnih ciljih z Veliko Britanijo in prizadevali bi si pridobiti oboroženo podporo Sovjetske zveze. V primeru nemške invazije bi nudili največji odpor in izvedli največje možno število sabotaž. Načrt je predvideval, da bi britanska vlada takoj priznala novo vlado, z Veliko Britanijo bi namreč sklenili zavezništvo in od nje dobili vso možno vojaško podporo. Načrt bi izpeljali v trenutku, ko bi bila Velika Britanija zmožna zagotoviti dotok pomoči iz Bližnjega vzhoda.

Campbell tega načrta ni podprl. Menil je, da razpolaga s premalo podatki o prenekateri ključni točki načrta, kakor tudi o resnični širini podpore, ki jo 'uporniki' uživajo v obeh državah. Poleg tega se ni strinjal z uporabo predlaganih nasilnih metod. Njegovo stališče je bilo, da vse dokler ne bo prišlo do preobrata v vojni, tak načrt predstavlja oviro, ne pa podporo ciljem vlade Njenega veličanstva. Saj lahko spodbudi konflikt na Balkanu med Nemci in Italijani na eni strani in Rusi in Turki na drugi strani. Menil je, da je že dobro in koristno spodbujati javno mnenje, da bo naklonjeno Veliki Britaniji, toda ne z državnim udarom. Dvomil je, da bodo uporniki dobili široko podporo in posledica bi bila neenotna Jugoslavija, ki bi silam osi ponudila še boljše igrišče. Zato je Campbell članom ambasade izdal navodila, da ne smejo spodbujati

načrta o udaru. Če pa bi do udara vseeno prišlo, je menil, bo britanska vlada zahtevala od njega, naj upornikom razloži, da ne uživajo britanske podpore.

V duhu teh navodil so člani ambasade opustili nadaljnje stike s snovalci načrta. FO je v odgovoru 3. avgusta samo še potrdil Campbellovo stališče, strinjal se je z njegovo oceno in ukrepi. Menil je, da je načrt udara preuranjen, "kasneje pa bo lahko prvovrstnega pomena za vlado Njenega veličanstva". Naložil je ambasadorju, naj prizadetim ustno pove, da načrt ne uživa podpore britanske vlade, obenem pa naj poudari, da je načrt tolikšnega pomena, da ga ne sme ogroziti preuranjena akcija, posebno ne v trenutku, ko mu Britanci ne morejo nuditi zagotovil za podporo. FO je poudaril tudi to, da britanska vlada ne more podpreti načrta, ki vsebuje kakršno koli nasilje proti princu Pavlu. Le-tega niso nameravali obvestiti o tej zadevi. Istočasno je v FO prišel tudi odločen ugovor britanskega ambasadorja v Sofiji Rendela, ki je medtem izvedel za načrte s kraljem Borisom.[44]

Sekcija D oziroma novonastajajoča SOE je seveda vedela več o tem načrtu. Pogovori med njo in snovalci zamisli o udaru so tekli že nekaj časa, preden je zanje zvedel London oziroma ambasador. Campbella so z načrti seznanili Julian Amery, Alexander Glen in John Bennett.[45] Podrobnosti načrta sta jim dala dva njihova poznejša sodelavca. To sta bila znani novinar Jovan Djonović, sodelavec SOE s skrivnim imenom "Monkey", in vodja Narodne odbrane v Jugoslaviji Ilija Trifunović, v SOE znan kot "Daddy".[46] Djonović je bil Črnogorec, svetlo modrih oči, z malo cesarsko bradico, kot se ga spominja Amery. "Bil je najučinkovitejši med jugoslovanskimi politiki, ki sem jih srečal, človek poln zvijač, kot Odisej."[47] Po poklicu je bil novinar, nekaj časa tudi narodni poslanec in igral je pomembno vlogo ne samo v tistem času, ampak tudi še med državnim udarom 27. marca 1941 in kasneje pri vzdrževanju jugoslovansko-britanskih obveščevalnih stikov na Bližnjem vzhodu. Trifunović in Djonović sta Britancem zagotavljala, da vsi vpleteni v načrt (Narodna odbrana, cerkev in kmetje) verjamejo, da se lahko obdržijo na oblasti tako dolgo, da oborožijo ljudstvo, izženejo Italijane iz Albanije in poskusijo izvesti podoben

---

44 PRO, HS 5/928.

45 J. Amery, Approach March, str. 174-178. Amery natančneje pripoveduje, kako se je pogovarjal najprej z Djonovićem, se nato sestal s Tupanjaninom in kaj sta oba predlagala. Navaja tudi to, da sta on in Glen o tem predlogu udara govorila tudi z Dražo Mihailovićem, s katerim se je Amery sicer posvetoval o Albaniji.

46 PRO, HS 5/965. Poročilo Glena Baileyu 2. avg. 1940. V njem pravi, da ima Djonović sloves iskrenega domoljuba, spoštovanega zaradi svoje integritete in razsodnosti. Trifunović pa je znan kot voditelj, vojak in patriot, ki mu gre popolnoma zaupati; zaradi dobrega govorništva, vpliva in slovesa, mu je vredno prisluhniti.

47 J. Amery, Approach March, str. 162. Jovan Djonović je bil rojen leta 1883 v Rijeki v Črni gori, poslanec že v prvi, ustavodajni skupščini v Jugoslaviji in ustanovitelj številnih časnikov, med njimi lista Glasnik v Beogradu leta 1923. Svoje čase je bil vodja republikanskega gibanja in nato nekaj časa veleposlanik v Tirani.

udar v Bolgariji. Podobne načrte naj bi imela tudi Zemljoradnička stranka.

Odziv Campbella in zunanjega ministrstva na ta načrt ni zadovoljil članov sekcije D. Vsaj tako trdi Amery v spominih in dodaja: "Če nisem mogel prepričati ministra (Campbella), sem se čutil dolžnega, da z vso vnemo mladosti mobiliziram sekcijo D, da v Londonu na najvišji ravni predstavi Djonovićev predlog. Uradniki zunanjega ministrstva, ki so se dolga leta kalili v pomirjvalnem duhu, so se lahko patetično oklepali princa Pavla ali kralja Borisa; toda Churchill in njegovi prijatelji bodo prav gotovo zmogli realizem in čvrstost, da prelomijo s preteklostjo in poženejo nove sile v tek."[48]

V duhu tega sklepa in v dogovoru s kolegi, je Amery odpotoval na kratke 'počitnice' v Carigrad. Spotoma pa se je ustavil v Sofiji. Iz njegovih spominov vidimo, da je tja mimogrede odnesel tudi Djonovićevo pismo. V Sofiji se je sestal z Obovim, Georgijem Dimitrovim - Gemetom in drugimi voditelji bolgarske kmečke stranke v opoziciji. Toda ni minilo dolgo, ko so za njegovo pot v Sofijo izvedeli tudi njegovi nadrejeni. Kmalu so v London prišli prvi protesti Rendela iz Sofije, češ da ima Amery v Bolgariji politične sestanke in da je beseda nanesla na odstranitev kralja.

Ta Ameryjev podvig je bil za Campbella le še kapljica čez rob. Menil je, da je beograjska sekcija D prekoračila pooblastila in da Amery ni pooblaščen za politično delovanje, da je šel predaleč v izjavah. Sedaj pa se bo on moral opravičevati še Bolgarom. Oba ambasadorja, Campbell in Rendel, sta takoj posumila, da je bil Ameryjev nastop povezan z načrti za državni udar. Toda ne onadva, ne London niso imeli dokazov za to. Pa vendar so predlagali, da se Amery odpokliče. Drugi Ameryjev greh je bil, da je nespretno izpeljal izročitev denarja podanikom kralja Zoga iz Albanije. Denar jim je izročil kar v prostorih britanske ambasade v Beogradu, čeprav vlada Velike Britanije kralja ni uradno podpirala.

Glen, ki je takrat začasno vodil SOE v Beogradu, je moral o vsem tem poročati tudi po svoji liniji. V začetku avgusta je poročal nadrejenemu Baileyu v Istanbul, da je Amerya zaneslo bolj romantično kot praktično razmišljanje, da se osebno ni strinjal z Ameryjem, da je treba izzivati Nemčijo. Menil je, da mora britanska politika stremeti k ohranjanju statusa quo na Balkanu in spodbuditi spor med Nemčijo in SZ – uspeh le-tega pa je odvisen od prvega.[49]

Da bi bilo še huje, se je Campbellu pritožil tudi princ Pavle. 9. avgusta ga je poklical k sebi in mu zaupal, da so nanj ponovno pritisnili Nemci. Tarnal je, da še nikoli ni bil v tako težkem položaju in pod tako velikim nemškim pritiskom. Gestapo in njihovi tukajšnji agentje so namreč odkrili vse. Nemci sedaj zahtevajo od jugoslovanske vlade, da dovoli ustanovitev gestapovskih izpostav po državi. Vse to pa zaradi dejavnosti britanske skrivne službe, ki v so-

[48] Op. cit., str. 181.
[49] PRO, HS 5/965.

delovanju z Jugoslovani izdeluje bombe in jih pošilja v Nemčijo. Pavle je Campbellu povedal, da je vlada uradno prejela nemški ugovor z dokazi, češ da dopušča organizacijo teroristične dejavnosti proti Nemčiji na jugoslovanskih tleh. Dokaze naj bi jim priskrbeli dvojni agentje. Pavle se je zaradi tega znašel v izjemno težkem položaju in spraševal se je, kaj v poteku vojne lahko spremeni nekaj bomb na nemških vlakih. Menil je, da so vse izpeljali nerodno in amatersko in ni vredno težav, ki jih povzroča. Dodal je še, da so Nemci našli sledi podobne dejavnosti, ki vodijo tudi do francoske ambasade, čeprav težko verjamejo, da bi francoski ambasador lahko počel takšne stvari. Na koncu je Pavle prosil Campbella, naj Britanci prenehajo s temi dejavnostmi, če ne, bodo Nemci preprosto prevzeli Jugoslavijo. Doslej se je Jugoslavija po najboljši možni moči upirala Nemcem in morala je popustiti le pri nekaterih nebistvenih zadevah. Sedaj pa zaradi takih dejavnosti narašča možnost, da bo morala popustiti v bistvenih zadevah. Kaže, da so Nemci Pavlu zagrozili tudi s tem, da so v arhivih, zajetih v Franciji, našli podatke o jugoslovanskih politikih. Namigovali so, da je ta in ta dejal to in to ... Toda Pavle Campbellu ni mogel podrobneje povedati, v kolikšni meri so jih ti arhivi izdali.

Po tem razgovoru je Campbell zahteval navodila iz Londona. V naslednjih dneh je opazil, da so Jugoslovani zaradi pritiska sil osi res zavzeli stališče, da se bodo natančno držali mednarodnega prava. "Nič več ni mežikanja, prizanašanja in uživanja ter delnega sodelovanja v tistih dejavnostih, ki jih ni mogoče opravičiti s principi nevtralnosti", je poročal v London, kar pomeni, da bodo oblasti omejile podtalne dejavnosti in tuje organizacije, ki bodo to izvajale. Novi ukrepi pa bodo prizadeli zlasti poljske in češke begunce.

Toda London je ocenil, da so princevi argumenti protislovni in majavi. Campbellu je naložil, naj princa pomiri z nekim splošnim odgovorom. Pri tem pa ne sme priznati, da ve za obstoj ilegalnih aktivnosti. London je princevo tarnanje pripisal splošnim težavam, ki jih bodo srečevali, vse dokler ne bo večje vere v dokončno zmago zaveznikov. Nemci pa, če bodo hoteli, bodo ne glede na vse, vzpostavili gestapo po Jugoslaviji. Jebb, koordinator med FO in SOE, je vsebino Campbellovega srečanja s princem pretresel z ministrom Daltonom. Ta je menil, da bi bila napaka, če bi popustili pritiskom in opustili začeto delo; nemško grožnjo je jemal kot še en dokaz, da je delo SOE uspešno. Nemci po njegovem niso potrebovali izgovora: če bodo hoteli, bodo poteptali Jugoslavijo. Vendar je razumel ambasadorjeve težave: "Campbellu mora biti res težko, ko se mora pretvarjati, da ne ve ničesar o dogajanju, toda to je še vedno najboljša drža, ki jo lahko ubere ..." Sam tudi ni videl nikakršnih dokazov, da bi Nemci vedeli kaj posebnega o Jugoslovanih na podlagi nemških arhivov.[50] Sklep teh prvih posvetov je bil, da naj sekcija D oziroma SOE nadaljuje delo v Jugoslaviji.

---

[50] PRO, HS 5/928.

Toda to ni zadostovalo. Campbell je ves avgust in še del septembra 1940 z dopisi ustvarjal vtis, da gre za dve politiki – eno, ki jo vodita on in zunanje ministrstvo, in drugo, ki jo vodi Ministrstvo za gospodarsko vojskovanje (MEW) in SOE. Kazalo je, da se bo cel spor prenesel tudi v London. Zato so se v Londonu na najvišji ravni zvrstili številni dopisi, konsultacije in telefonski pogovori med MEW, FO in vodstvom SOE.

Campbell je namreč vztrajal, naj nadrejeni ponovno ocenijo smiselnost celotnega delovanja sekcije D v Jugoslaviji. To je utemeljeval takole: konec je jugoslovanske prizanesljivosti in ni upanja, da bi podtalna dejavnost (sabotaže) dosegla kaj bistvenega. Kakršna koli resnejša akcija na Donavi pa bi dokončno sprožila nemško zasedbo Jugoslavije. Centrali SOE se je zdela takšna ocena preveč črnogleda in menila je, da represalij ne bo, če ne bo večjih akcij. Svojim ljudem v Beogradu je pisala o Campbellovih strahovih. Končno so sklenili, v prisotnosti Daltona, naj se načrti uresničijo, kjer je to možno. Spremembe v politiki SOE ne bo. Pač pa so začasno opustili podporo državnemu udaru in sklenili nadaljevati z načrtom o finančni podpori srbski Zemljoradnički stranki. Za ta, t.i. manjši načrt so se sicer posvetovali s Campbellom, toda zadeva je bila v bistvu že odločena. Financiranje naj bi se izvedlo prek rudnika Trepča.

Campbell je nasprotoval tudi načrtu nasilne prekinitve plovbe na Donavi. Še bolj pa ga je motila zahteva SOE, da bi v prostorih ambasade začasno hranili zaloge za subverzije, dokler jih ne razdelijo agentom. Bal se je, da bo to kompromitiralo ambasado, saj ni zaupal v učinkovitost in organizacijo njihovega razdeljevanja. Pri razreševanju nastalega položaja je Campbell celo postavil vprašanje: kaj je pomembneje, diplomatsko predstavništvo ali diverzantske aktivnosti sekcije D, in kdo ima v ambasadi najvišjo avtoriteto.

Za nameček je ravno v tem času prišla zahteva jugoslovanskih oblasti, da Britanci odpokličejo prokonzula v Skopju Ralpha Parkerja. Parker je bil najprej novinar časnika The Times na Češkoslovaškem in je bil poročen s Čehinjo. Tam si je nabral izkušnje v podtalnem delu, saj je že v Pragi pomagal pri reševanju Čehov iz rok gestapa. Ko je prišel v Beograd, je nadaljeval dopisništvo in poleg tega verjetno še naprej gojil ilegalne stike s češkimi begunci. Leta 1940 so ga zato mislili odpoklicati, vendar je kar sam je dal odpoved in prevzel delo za sekcijo D v Skopju, kjer je vzdrževal stike z Albanci.[51] Parker je nato avgusta 1940 moral oditi iz Jugoslavije. Zahteva oblasti, da odide, je bila za Campbella še en dokaz več proti sekciji D, sedaj SOE.

22. avgusta se je Campbell pritožil, da so ukazi Londona namenjeni SOE v nasprotju z navodili FO. Pristavil je, da kar se njega tiče, je Amery primer tipične slabe izbire agenta, neodgovornosti, nedisciplinranosti in nespodobnosti. Sam je sicer pristal, da z njimi sodeluje, nudil jim je kritje in dobre pogo-

---

[51] J. Amery, Approach March, str. 142, 159-162.

je, "toda sedaj ni več nobenega od vodij sekcije D, ki bi bil v zrelih letih ..."[52] Člani sekcije D mu niso bili po volji, češ da niso ne diskretni, ne modri; skupaj hodijo po Beogradu, tako da zbujajo pozornost. V tem poročilu je ambasador navedel še vrsto atributov te vrste na račun sodelavcev "D": vročekrvni, neodgovorni, ki se gredo akcije zaradi akcij samih, ki so kompromitirali diplomatsko in konzularno službo njenega veličanstva, ki jim je nudila zavetje, ipd. Zahteval je, da se v Beograd pošlje sposobna in odgovorna oseba, ki naj jih disciplinira in zavrnil je predlog beograjske sekcije D po tesnejšem sodelovanju.

FO je vse skupaj izročil siru Franku Nelsonu, izvršnemu direktorju nove SOE. Predlagal je, naj Campbell pride v London, da se pomenijo o zadevi. Vrstila so se posvetovanja med FO, oziroma Henryjem Hopkinsonom in sir Ormejem Sargentom, in vodilnimi v SOE, Jebbom, Daltonom in Nelsonom. Končalo se je tako, da je Hopkinson 30. avgusta sporočil Campbellu, da je celotna organizacija D v postopku rekonstruiranja in da bodo spremenili tudi njihovo dejavnost. Upamo, da bomo lahko zadeve rešili tako, da bodo tudi vam po volji, je pristavil.

SOE v Beogradu je bil drugačnega mnenja. Konec avgusta so pisali v London, da Campbell pretirava glede zalog razstreliva in drugih sabotažnih materialov. Te v resnici niso tako velike, da bi kompromitirale ambasado. V veliko težjem položaju kot ambasada so kurirji, ki prenašajo ta material. Poleg tega so imeli zaloge, ki niso bile samo za delo v Jugoslaviji, ampak tudi v Avstriji in še dlje. Ameryjevo ravnanje so opravičevali, češ da je mlad in pretirano navdušen. Strinjali so se, da bi bilo mogoče najbolje, da ga odpokličejo in nekoliko ugodijo Campbellu, ter da bi bilo pametno, da zadeve v Jugoslaviji nadzoruje in vodi nekdo starejši. Odločen sklep tega pisanja SOE iz Beograda pa je vendarle bil, da bodo nadaljevali uspešno delo sekcije D v Jugoslaviji, kar bodo povedali tudi Campbellu.[53]

V času nastajanja SOE poleti 1940 vsa poročila govorijo o tem, da je bila prav balkanska sekcija D tista, ki je bila najbolje organizirana in najbolj dejavna. Reorganizacija torej ni nastopila, ker bi Hanau in njegovi pretiravali pri sabotažah. Bila je le odraz ciljev nove SOE in odraz prilagajanja stopnjevanju vojne v Evropi. Vsem je bilo jasno, da ne smejo ponoviti napak iz Francije in ostale zahodne Evrope, ko so v trenutku ostali brez zvez prav zaradi slabih priprav. Zato so se odločili, da se bodo na Balkanu pravočasno pripravili, oziroma da bodo izurili domačo ilegalo za čas, ko bodo morali sami zapustiti Balkan. Poleti 1940 so celo pričakovali, da bo kmalu prišlo do evakuacije osebja SOE z Balkana. Prva skupina, ki bi jo morali umakniti iz Jugoslavije, so bili Hanau, Amery in Lawrenson, ki so bili najbolj znani sovražniku. Lawren-

---

52 PRO, HS 5/928, tel. Campbella 22. in 23. 8. 1940. Na tem mestu je tekst prekrit, saj je del teksta še pod zaporo.

53 Ibidem.

sona so začasno premestili v Beograd, druga dva pa v Carigrad oziroma na Bližnji vzhod. Proti jeseni se je pokazalo, da popolna evakuacija ni potrebna. Do oktobra so se razmere znova ustalile.

Nova organizacija SOE v Jugoslaviji je bila takšna: na čelu je bil svet oziroma komite, v katerem je vodstvo začasno prevzel Alexander Glen.[54] Glen, kot kaže, veliko bolj umirjen od predhodnikov, je v začetku avgusta 1940 predlagal, kakšna naj bo politika SOE v Jugoslaviji. Delali naj bi tako, da bi se v državi okrepila podpora Britancem in pri tem naj bi pomagala Zemljoradnička stranka. Hkrati bi gradili organizacijo v senci, ki bi nadomestila Britance po njihovem odhodu. Da bo ta uspešna, je potrebovala dobre zveze navzven, torej dobre komunikacijske kanale z Istanbulom. In šele nato bi prišle na vrsto sabotaže, toda le manjše.

V času od oktobra do decembra 1940 je steklo organiziranje SOE v Jugoslaviji oziroma reorganizacija obstoječe službe. Ta se je morala prilagoditi temu novemu načinu dela in pripravam na bližajočo se vojno na Balkanu. Kot je razbrati iz poročil, je reorganizacija tekla povsod, razen v Sloveniji, kjer je že bilo vse na svojem mestu. Navodila o politiki SOE v Jugoslaviji je Taylor 27. septembra poslal Baileyu. Ukazal mu je, naj se posveti političnemu subverzivnemu delu. Prav posebej je poudaril, naj stopi v stik s protinemško nastrojenimi političnimi strankami. Dal mu je tudi pooblastilo za izvajanje sabotaž, toda te naj izpeljejo diskretno. Amery je dobil ukaz za odhod v Carigrad k Baileyu.

V Beograd je na njegovo mesto prišel nov ataše za tisk, toda ta ni bil član SOE. Septembra je vprašal zunanje ministrstvo v London, koliko denarja ima na razpolago za propagandne potrebe SOE. Z Baker Streeta je prišel skop odgovor Franka Nelsona, da novi ataše v Beogradu nima nič opraviti s SOE in zato ni razloga, da se mu pove koliko denarja je na razpolago. Kot ataše nima besede pri tej propagandi, ne pri načinu njenega razpečevanja, ne pri denarju.[55]

Propagandno delo je v okviru SOE prevzel novi agent SOE Leslie Harmar. Ta je verjetno prišel v Beograd septembra 1940, saj si je takrat Glen prizadeval zanj dobiti krinko na ambasadi, toda kot smo omenili, jo je dobil drugje. Glen je poročal, da se Harmar zelo lepo razvija in bo dosegel pomembne rezultate. Ena njegovih nalog so bili stiki z Zemljoradničko stranko.[56] Toda kmalu mu je prišla na sled nemška obveščevalna služba. Jugoslovanska policija je namreč aretirala enega od domačih sodelavcev SOE, pisal se je Djordjević. Policija ga je zasliševala kar v prisotnosti agenta gestapa. Harmar je zaradi tega protestiral pri konzulu, ta pa uradno pri jugoslovanski policiji. Policija je odgovorila, da je bil nemški agent res prisoten, da pa so vsa poizvedovanja pokazala, da so nemške obtožbe na Harmarjev rovaš neresnične in neosnovane. Nekaj pozneje je policija Britancem prišepnila, da sama dobro ve,

---

54 PRO, HS 7/211.

55 PRO, HS 5/928.

56 PRO, HS 5/965, pismo Glena 24. 9. 1940.

kaj v resnici počne Harmar, da pa jim je uspelo prepričati Nemce, da Harmar ni vpleten v sabotaže ali vohunjenje. Policija je konzulatu svetovala, naj se pritoži pri Ministrstvu za zunanje zadeve, kar so Britanci tudi storili.[57] Kljub takšnemu izidu pa je SOE Harmarja premestila v Carigrad.

Na propagandnem področju je delal tudi pomočnik atašeja za tisk Archibald (Archie) Lyall, ki je v Beograd prišel tudi po reorganizaciji SOE leta 1940 in ostal do zloma. Lyalla se spominja Dimitrij Omersa s konzulata v Zagrebu. Pravi, da je bil visok in močan človek, zanemarjenega videza, ki je veliko kadil in pil; zbiral je znamke in gumbe in imel ženske za največje nujno zlo na svetu. Sicer pa je bil inteligenten, širok in izjemno prilagodljiv ter je govoril dobro srbsko. Nekateri avtorji trdijo, da je bil Lyall član MI6 oziroma SIS in na spiskih SOE ga res nismo našli. Njegovo področje dela je tudi pozneje, med vojno in po njej, bila propaganda.[58]

SOE je 'umirila' tudi Billa Hudsona. Njegova nova, začasna naloga je bila ukvarjati se s srbsko cerkvijo. Cerkev je imela moč združiti Srbe proti silam osi, je menil SOE. Glen je ocenjeval, da bi z njeno pomočjo lahko dosegli največ.

Od srede avgusta 1940 so postale nekoliko bolj optimistične tudi splošne politične ocene jugoslovanskega položaja. Campbell je v zunanje nministrstvo v London pisal, da jugoslovanska vlada kaže več duha in odločnosti v spopadanju s pritiski. Ugotavljal je, da je Jugoslavija ena od držav, ki mejijo na Nemčijo, vendar njenih voditeljev niso poklicali tja. Kljub temu je njen položaj izjemno težak in pritisk Nemčije in Italije močan, vse do čisto notranjepolitičnih zadev. Nemčiji je uspelo utrditi gospodarski primež nad Jugoslavijo, deloma s pritiskom, deloma zaradi vojne blokade in vojne v Sredozemlju. Vprašanje je, je menil Campbell, ali bo Jugoslavija lahko še dolgo kljubovala nemškim načrtom o novem gospodarskem redu. Nemčija si je v zameno za povečan uvoz v Jugoslavijo zagotovila večje kvote v rudninah in hrani. Zelo se trudi, da bi si podredila tudi jugoslovansko notranjo trgovino. Povečala sta se tudi italijanska podpora hrvaškim in makedonskim ekstremistom ter spodbujanje albanskih iredentistov s ciljem bodoče vojaške ali subverzivne akcije proti državi. Na vseh teh področjih, pravi Campbell, se Jugoslavija trudi zmanjšati pritisk oziroma se mu izogniti. V teh okoliščinah narašča navdušenje za sovjetsko Rusijo, morebitno rešiteljico, čeprav modrejši v jugoslovanski vladi vedo, da ne morejo računati na sovjetsko vojaško pomoč. Vedno več se govori o Hrvaški kot o možni Slovaški, ipd. Campbell je zaključil takole: Jugoslavija se drži po najboljših močeh in čaka na končni spopad med Veliko Britanijo in

---

57 PRO, HS 5/965.

58 Lyalla po aprilu 1941 srečamo v Egiptu. Pozneje pa je postal vodja izpostave PWE v Bariju. Po vojni je bil v Trstu pri britanskem uradu za informiranje, od leta 1951 pa v Rimu.

Nemčijo, pri čemer so njene simpatije popolnoma na naši strani, čeprav so v Srbiji pomešane z vero v Mater Rusijo. Močan nemški pritisk pa zamegljuje zunanje in notranje prizorišče.[59]

Končno so se septembra 1940 v Londonu poenotili glede politike, ki jo bodo vodili v Jugoslaviji in to sporočili tudi ambasadorju Campbellu. Sklenili so, da se vsekakor nadaljuje denarna podpora Zemljoradnički stranki. Campbellu so razložili, da to ne pomeni spodbujanja državnega udara, čeprav bo ta nekega dne mogoče dobrodošel. Pravtako ostane v veljavi načrt sabotaže plovbe po Donavi, kakor tudi delo v Albaniji iz Jugoslavije. Novo vodstvo SOE pa je, so posebej poudarili, neposredno podrejeno Baileyu v Carigradu. Tako so se razmere v Beogradu naposled umirile, 'vojna' zaradi avtoritete pa se je prenesla na odnose med Campbellom in Baileyem v Carigradu.

Prvo izplačilo pomoči, 4000 funtov, je Zemljoradnička stranka prejela 4. oktobra 1940. SOE se je dogovorila z britanskim finančnim ministrstvom, da bodo odtlej izplačila redna, po 1000 funtov mesečno. Stranka je nemudoma želela prevzeti tudi sabotažni material in celo ponudila, da bo skrbela za prevoz le-tega od meje naprej. Ko je Bailey proti koncu novembra prišel na obisk v Beograd, je opazil (in poročal v London), da so odnosi z Zemljoradničko stranko odlični. Izročili so jim sabotažna sredstva in radioaparate, stranka se je resno pripravljala na odpor. Z vso vnemo je sodelovala tudi pri širjenju propagande o odporu proti Nemcem. Hotela je celo ustanoviti radijsko postajo (Svobodno postajo), vendar so v stranki sklenili, da je zaradi izbruha vojne med Italijo in Grčijo ugodneje, da postaja deluje iz Aten.

Bailey je v Beogradu poskušal razširiti sodelovanje tudi na druge stranke, da bi se opozicijske sile zbrale v nekakšno koalicijo, oziroma da bi ustanovili komite predstavnikov vseh treh narodov, ki bi predstavljal državo, potem ko bi jo Nemci uničili. Pogovarjal se je z Milošem Tupanjaninom in ostalimi voditelji opozicije. Tudi Tupanjanin je sčasoma postal zaveznik SOE s skrivnim imenom "Uncle".[60] 28. oktobra je Bailey sporočil v London, da so koalicijo dosegli.

Bailey si je prizadeval tudi za širše, balkanske povezave. Ti poskusi sicer niso imeli veliko opraviti z razmerami v Sloveniji in na Hrvaškem, toda omeniti jih moramo. Pomembni so zato, ker so marsikdaj usmerjali energijo in pozornost oficirjev SOE v srbsko-bolgarsko-grške odnose, kar se je dogajalo tudi pozneje, med vojno. Baileyeva zamisel je bila zbližati Jugoslavijo in Grčijo z Bolgarijo. Bolgarijo bi odvrnili od Nemcev tako, da bi ji sosednji državi obljubili nekaj ozemeljskih koncesij. Konec leta 1940 je SOE ugodno ocenil politično usmeritev strank, ki jih podpira in pozdravil tudi stike med temi strankami, toda: "Verjetno bi bilo pretirano upati, da si bodo te stranke pri-

---

59 PRO, FO 371/25030/R 7069. Za to poročilo je FO posebej pohvalil Campbella.

60 Miloš Tupanjanin je bil v opoziciji Cvetkoviću, poznal pa se je z dr. Mačkom in ta mu je ponudil sodelovanje v času nastajanja sporazuma leta 1939.

pravljene nuditi vzajemno pomoč in da bodo navzven ustanovile panbalkanski komite, v primeru da Nemci pogoltnejo Balkan".[61]

Novo politiko SOE na Balkanu je Taylor še natančneje opredelil 4. novembra v pismu polkovniku Baileyu. Bistvo te nove politike je politično delovanje, ne pa podtalno. Zapisal je, da je treba opustiti metode sekcije D, ko so delovali na hitro in brez vednosti diplomatskih predstavništev. Višji diplomati morajo poznati vse načrte. Vsi zapleti med oddelki se bodo reševali v Londonu. Taylor je ocenil, da je nemški pritisk na Balkanu prinesel razmere, ki niso naklonjene sabotažam. Obenem pa lahko vsak dan pričakujemo nemško zasedbo Balkana, kar pomeni izgon vseh britanskih državljanov. Zato je ukazal, naj postopoma, do trenutka evakuacije, zaključijo delo SOE. To pomeni, da naj stopijo v stik z vsemi, ki se nameravajo upreti nemški zasedbi. Priskrbijo naj jim denar in sabotažna sredstva. Spremenijo naj jih v skrivne organizacije, ki bodo zmožne delovati po odhodu Britancev.

Končno je 30. novembra 1940 prišel v Jugoslavijo tudi novi vodja SOE za Jugoslavijo, kapetan Tom Masterson. Glen je postal njegov namestnik. Po spominjanju kolegov je bil Masterson tih, moder, oklevajoče skromen, toda neomajno trden in odločen. Nastanil se je kar v hotelu Majestic. Navzven je bil strokovnjak za nafto, nosilec mnogih britanskih in romunskih odlikovanj. Prišel je v času, ko se je v Beogradu že polegel veter okoli SOE. Le, da je sedaj Jugoslavija, še bolj pa ostali Balkan, vedno bolj drsela v vojno. Proti koncu novembra je Campbell pod oznako nujno že sporočal, da je lahko pride do najhujšega pritiska sil osi na Jugoslavijo. 23. novembra je zapisal, da obstaja možnost takojšnjega zelo hudega pritiska osi, ki ne bo ogrozil samo njene suverenosti in nevtralnosti, ampak bo veliko bolj zahrbten.[62]

Toda nemški rajh je imel še nekaj drugih načrtov na Balkanu pred Jugoslavijo. Nemci so se vedno bolj neusmiljeno polaščali Romunije. Tam je poskus SOE, da bi strnili in podprli protiosno politiko ter pripravili domačo organizacijo za sabotaže proti okupatorju, očitno prišel prepozno. SOE se je v Romuniji naslonila na opozicijsko Narodno kmečko stranko in njenega voditelja dr. Julijusa Maniua, ki je bil 'prijatelj' SOE s skrivnim mimenom "Tom". On in A. G. G. de Chastelain, ki je vodil SOE za Romunijo pod imenom D/H 13, sta naposled komaj ušla iz Bukarešte v Carigrad.

Stanje je torej postajalo vse bolj napeto, v ozračju je bilo čutiti vojno. George Taylor je zato v začetku leta 1941 ponovno pripotoval na Balkan, da bi bil bližje dogajanju. Toda o tem v poglavju o odhodu Britancev iz Jugoslavije.

---

61 PRO, HS 7/211. Bailey se je oktobra leta 1940 osebno sestal z Dimitrovim, ki je bil takoj pripravljen sodelovati; Dimitrov je imel stike z Zemljoradničko stranko in dobro poznal Tupanjanina.

62 PRO, FO 371/25031/R 8545.

DELOVANJE OBVEŠČEVALNIH IN SABOTAŽNIH SKUPIN

Oblike sodelovanja in skupne podvige britanskih služb v Beogradu in njihovih jugoslovanskih sodelavcev nam najlepše opišejo prav nekateri Slovenci, ki so bili takrat v Beogradu. Eden teh je bil dr. Stanko Zorko, ki je živel v Beogradu z ženo Židinjo. Najprej je postal sodelavec jugoslovanske obveščevalne službe, sčasoma pa tudi sodelavec SOE. Čeprav je bil med vojno v taborišču Dachau, ga je tako kot mnoge Ozna za Slovenijo aretirala že poleti 1945. Z zaslišanji Zorka je Ozna začela spoznavati obrise obveščevalnega dela v Beogradu. Zorko se je rodil leta 1903 v Rečici ob Savinji, odraščal pa je v Celju, kjer je bil oče finančni komisar. V Beograd je prišel že zelo zgodaj, saj je tam študiral pravo v letih 1923 do 1927. Na fakulteti sta bila kolega z Jovanom Mišićem, enim od bodočih šefov beograjske policije. Po študiju je Zorko dobil državno službo v Beogradu. Leta 1936 je odšel med zasebnike kot odvetniški pripravnik pri dr. Radivoju Vorkapiću in pri njem ostal do aprila 1941. Vorkapić, hrvaški Srb, pa je bil dober prijatelj novega ministra za notranje zadeve S. Mihaldžića.

Junija 1940 je Joca Mišić, takrat že vodja oddelka splošne policije pri upravi mesta Beograda in očitno tudi že sodelavec britanske SOE, povabil Zorka k sodelovanju za "Intelligence Service", bolj verjetno pa za SOE. Zorko pravi, da je dobil agenturno številko A/148, kar ustreza številkam agentov SOE. Drugi dokaz za to je, da je Zorko vedel, da je bil šef 'IS' v Beogradu Alexander Glen. Poznal je tudi delo ukrajinskega emigranta Kravčenka, ki je nekaj let vohunil za Britance, preden so ga jugoslovanske oblasti zaprle. Vse to je zvedel od Mišića, ki mu je celo pokazal papirje. Poleg tega je Zorko večkrat hodil na britanski konzulat v ulici Zrinjskega. Med vojaškimi vajami 1940/1941 so Zorka razporedili k jugoslovanski vojaški obveščevalni službi. Odšel je na vaje v Guštajn, kjer je za Mišića odkril nekaj nemških vohunov na Koroškem.[63]

Mišić je bil, kot kaže, močno vpleten v obveščevalno delo, ne samo z Britanci proti Nemcem, temveč tudi s protiobveščevalnimi oddelki kraljevine. Pritegnil je Zorka, ker je ta dobro govoril nemško, medtem ko Mišić ni. Skupaj sta izvedla eno najzanimivejših protiobveščevalnih akcij. Najprej sta z denarjem pridobila nemškega agenta v Beogradu, ki se je pisal Goltz. Ta je imel dve napaki: bil je homoseksualec in vedno praznega žepa, saj je denar porabil za vzdrževanje prijateljev. Golz je prišel v Beograd kot hotelirski strokovnjak. Mišić mu je pomagal, da je postal direktor hotela "Srbski kralj". Ta hotel pa je bil shajališče nemških vohunov v Beogradu. Tam sta se med drugim 8. februarja 1940 sestala znani dubrovniški playboy Duško Popov, dvojni agent Intelligence Servicea s psevdonimom Trycicle, in njegov nemški 'prijatelj', ki ga je 'pridobil' za delo za Abwehr.[64]

---

63 ARS III, MFS, ppa.

64 Duško Popov, Spy/Counterspy, str. 24.

Goltz je potem Mišiću redno poročal, kdo vse prihaja v hotel. Mišić ga je poslal naprej Ujčiču na oddelek O (Ujko), kjer so mu dali dodatna navodila. Postopoma sta se Mišić in Zorko zapletala vedno globlje. S pomočjo Goltza sta najprej stopila v stik z Ressmannom, njegovim šefom v Ast Salzburg. Nato sta po tej poti začela 'prodajati' podatke Ressmannu. Denar, ki ga je Ressmann pošiljal, sta porabila zato, da sta rešila Goltza iz finančnih težav. Ressmann je sčasoma postajal vedno zahtevnejši, hotel je več in več podatkov. Goltz pa je zavlačeval in odgovarjal, da zadeve še niso do kraja raziskane.

Mišić in Zorko sta si zmislila nekaj zelo duhovitih spletk, ena boljših je bila na račun gestapovca Helma. Vedela sta, da se Ressmann in Helm ne marata, da sta ljubosumna na uspehe drug drugega in obojestransko škodoželjna. Ressmannu sta prek Goltza poslala 'novico', da se je Helm v Beogradu sestal z Alexandrom Glenom, da je bil pri njem na stanovanju četrt ure. Goltz jima je kmalu povedal, "da je ta vest v Salzburgu učinkovala kot bomba in da so vsi iz sebe". Iz Salzburga je prišla ponudba, da plačajo kakršno koli vsoto, če priskrbijo dokaze o Helmovi zvezi z Britanci. Denar je pravzaprav ponujal Ressmann z obrazložitvijo, da v Astu že dolgo ne zaupajo Helmu.

V Salzburg je romalo še nekaj 'izsledkov' te vrste. Eden je bil novica, da se je Helm odpeljal v Mladenovac na sestanek z Glenom. Ast, naposled že popolnoma prepričan, da se je Helm res prodal Britancem, je o tem zaupno obvestil Berlin. In res, kmalu je iz Berlina v Beograd pripotoval neki višji gestapovski uradnik, Helmov kontrolor, in ostal do začetka vojne.[65]

Ressmann je takrat že kar neposredno sodeloval z Mišićem. Najbolj ga je zanimalo gradivo o ustroju britanske obveščevalne službe v Jugoslaviji. Želel je, da bi ga spravili v stik s katerim od britanskih agentov v Ljubljani in Skopju, da bi ju on pridobil na nemško stran. In res so mu priskrbeli 'agenta' v Ljubljani. Zorko je stopil v stik z ljubljanskim obveščevalcem Simončičem in s privolitvijo nadrejenih so uprizorili sestanek v Ljubljani z 'angleškim vohunom Žnidaršičem', kot bomo videli kasneje.

Zorko in Mišić sta Ressmannu vrinila še enega namišljenega agenta: glavnega angleškega strokovnjaka za sabotažna dejanja. V Nemčijo je tako romalo vedno več lažnih podatkov, toda Ressmann je vztrajno zahteval dokaze in spravljal Mišića in Zorka v vedno bolj neugoden položaj. Zadeva je sčasoma postala Nemcem sumljiva in začeli so raziskovati. Ko so okupirali Jugoslavijo, sta si Zorko in Mišić za nagrado prislužila zapor namesto pohvale.

Mišić je vse zbrane podatke o rajhu in iz njega dostavljal naprej Britancem. Med njimi so bila imena vseh sumljivih Nemcev, še posebej imena nemških vohunov. Do teh imen je prišel Mišić v trenutku, ko so agenti prestopili jugoslovansko mejo, saj so mu jih, po predpisih, pošiljali obmejni komisariati. Britanski protišpijonaži je dal tudi fotografije osebja nemške ambasade in vsakega Nemca, ki je ostal v Beogradu več kot 20 dni. Dajal jim je prepise

65 ARS III, MFS, ppa.

dnevnih poročil agentov, ki so sledili osebju nemškega poslaništva. Sproti jih je obveščal o vseh zahtevah in protestih nemškega poslaništva. Toliko je o Mišićevih podvigih vedel povedati Zorko, verjetno pa je tega bilo več.

Kakšna je torej bila vloga policije pri špijonaži in protišpijonaži? Pred drugo svetovno vojno je imela splošna policija v Beogradu oddelke za nadzor nad tujimi državljani in njihovim delovanjem, posebej za Angleže, Nemce, Italijane i.t.d. Vsak vodja oddelka je imel pod seboj določeno število agentov. Ti so bili, kot pripoveduje Zorko, posebej izbrani in inteligentnejši od tistih pri kriminalni policiji. Uradniki in agentje policije pa so imeli še zaupnike med prebivalstvom. Vsi ti oddleki, ki so spremljali tudi delovanje obveščevalnih služb tujih držav, zlasti vojaških, so bili v vsakodnevnem stiku z Glavnim generalštabom vojske kraljevine Jugoslavije. To pa tako, da je oficir za zvezo iz generalštaba prišel vsak dan na konferenco k šefu splošne policije. Hkrati so o dognanjih obveščali še ministrstvo za notranje zadeve.

Podpis sporazuma in nova vlada leta 1939 sta prinesla nov veter v policijsko in obveščevalno delo v Jugoslaviji. Novi minister za notranje zadeve Stanoje Mihaldžić je bil pred tem podban in šef policije v Zagrebu. To mesto mu pa ni prineslo običajnih zamer. Celo Britanci so opazili, da ga spoštujejo na vse strani. Mihaldžić je bil tudi eden od posrednikov med princem Pavlom in Cvetkovićem, ko je šlo za pogajanja o sporazumu.

Mihaldžićev nastop je sovpadel z izbruhom druge svetovne vojne in prvim valom prihoda večjega števila tujih agentov v Jugoslavijo ter z rastjo njihove dejavnosti. Zato je takoj po nastopu ustanovil poseben oddelek za protiobveščevalno delo. To je bil oddelek O, podrejen neposredno ministru. Za vodjo tega oddelka je postavil Antona Batagelja.[66] Batagelj je bil primorskega rodu, sicer pa še eden od srbskih prostovoljcev v prvi svetovni vojni. Od vojne naprej je živel v Jugoslaviji, izurjen v vojaški in policijski službi. Najprej je bil obmejni komisar na Jesenicah in na Rakeku, nato je študiral pravo v Zagrebu, a dokončal le upravno-politični tečaj. Od leta 1930 do leta 1932 je bil inšpektor pri ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu; nato so ga premestili k banski upravi v Ljubljano ter v Sarajevo, vse do ponovnega odhoda v Beograd leta 1938 (s kratkotrajno službo v Novem Sadu). Bil je rezervni pehotni major in govoril je tekoče nemško in rusko in nekaj slabše francosko in italijansko.

Da bi agenti oddelka O lažje delali, je ministrstvo za notranje zadeve ustanovilo fasadno podjetje, veletrgovino z žitom pod imenom UJKA. Podjetje je imelo pisarne v stavbi poleg Jadransko-podonavske banke. Batagelj se spominja: "Početkom 1940 zvao me je ministar Mihaldžić Stevo i pitao me dali bi ja

---

66 Anton Batagelj je bil rojen 1894 v Šturjah, oženjen je bil z Marijo Bakarić in imela sta enega sina. V letih 1916-1920 je bil srbski dobrovoljec, nato pa je ostal v jugoslovanski vojski do leta 1923, nakar se je zaposlil v državni službi.

bio voljan da preuzmem nadzor nad organima raznih poslanstva i konzulata u Beogradu u svrhu da se vidi što oni rade, kakve veze imaju i tko sa kojim našim ljudima saradjuju. Ja sam ga pitao za odlog nekoliko dana, s tim da se savetujem sa mojim prijateljima emigrantima. Sječam se da sam pitao Alberta Rejca i Franju Ujčiča. I jedan i drugi kazali su da bi to moglo biti od velike koristi za emigraciju, jer bi mogli biti na taj način stalno upozoravani što se namjera i smjera. Poslije nekoliko dana ja sam dao pristanak ministru, kojom prilikom mi je rekao da izaberem saradnike ... Uredu smo dali ime UJKA zato što su Marjana Ujčiča ljudi zvali 'Ujka'". Batagelj je opazil, da Mihaldžić nosi poročila Ujke na dvor princu Pavlu, zato je sklepal, da je od tod prišla pobuda za ustanovitev Ujke. Obenem je vedel, da Pavle z Britanci dela z roko v roki, zato je sklepal, da gredo poročila posredno v britanske roke.

Mihaldžić mu je takrat dal na razpolago 8000 dinarjev mesečno za delo. Za sodelavca si je Batagelj izbral višja komisarja, brata Franja in Marjana Ujčiča. Ponudili so mu tudi Dragega Jovanovića, toda Batagelj ga je zavrnil, češ da je nemški vohun.

Oddelek O oziroma Ujka je seveda bil v neprestani zvezi z jugoslovanskim glavnim generalštabom. Tesno pa je sodeloval tudi z Mišićevim oddelkom.

Ujka je imela na razpolago vse sveže obveščevalne podatke iz cele države. Vsi obmejni komisariati, vse policijske direkcije in komande mest so ji morale pošiljati vse gradivo.[67] Kako so delali nam priča Marjan Ujčič, ki je bil zadolžen za nadzor nad britansko in italijansko propagando. Italijanska propaganda, pravi, je bila zanemarljiva, kot da je ni bilo. Popolnoma nekaj drugega je bila britanska. Te je bilo toliko, da je bil popolnoma nemočen, opazil pa je tudi, da se proti tej propagandi ne ukrepa. Manj vemo o delu Franje Ujčiča, saj je umrl že leta 1942 v Laškem pri bratu Vekoslavu. Sam Batagelj pa je bil o delu Ujke v Beogradu 1939-1940 precej redkobeseden, čeprav ga je Udba kar dobro vzela v precep po vojni.

Ujka je imela zaupnike pri firmi Putnik, pri Društvu spalnih vagonov (skoraj vsi kondukterji so jim dajali informacije), v večjih hotelih in v nočnih lokalih. Z Ujko so sodelovali nekateri beograjski odvetniki, ki so imeli nemško klientelo. Za nagrado so informatorji dobili 1200 din mesečno, kar je bilo kot dodatek kar nekaj, vendar v resnici ne veliko. Veliko pa jih je delo opravljalo brez plačila, iz idealizma in protinemštva. Eden takih odvetnikov je bil dr. Vinko Zorc. Zorc je bil rojen leta 1893, študiral je v Ljubljani, potem pa odprl odvetniško pisarno v Beogradu. Bil je član SDS in predsednik društva Slovencev v Beogradu. Britanski obveščevalni službi je pomagal s podatki tudi tako, da je pri njem delal uradnik finančnega ministrstva Savinšek. Obenem je Zorc delal tudi za Vladimirja Vauhnika kot kurir.

Zanimiva podrobnost je, kako so na Ujki s pomočjo zaupnikov v beograjski Nuncijaturi skrivaj preslikali šifre za povezavo z Vatikanom. Te šifre so

---

67 ARS III, MFS, ppa.

jim močno koristile. Sam nuncij dr. Ettore Felici, ugledna osebnost, je dobro pristajal v splošno protifašistično ozračje tedanjega Beograda, saj je še leta 1939 odprto govoril proti fašističnemu režimu. Kasneje je postal bolj negotov, nihal je med podporo in kritiko italijanske politike ter se včasih postavil proti Britancem.[68]

Ujka je morala spremljati ne samo nemške, temveč tudi britanske državljane in agente v Jugoslaviji. Zato je dobro vedela, kdo od domačih ljudi dela za Britance in jih je hotela pridobiti še zase. Batagelj je pri tem delu spoznal Juliusa Hanaua in pozneje konzula F. Lawrenca v Skopju, ki je tudi delal za sekcijo D. Toda za Batagelja je bil Hanau najpomembnejši britanski obveščevalec pri nas. Z Ujko je sodeloval tudi Amery. Ta naj bi imel neposredne stike s tigrovci, po pripovedovanju Batagelja. Na zvezi z njim je bil Albert Rejec. Rejec trdi, da so samo tigrovci dobili od Britancev v Beogradu okoli 200.000-300.000 dinarjev od poletja 1939 do poletja 1940, torej v času, ko so cvetele sabotaže. Tigrovci so jim postavljali tudi posebne zahteve, na primer, da naj pri političnih krogih v Londonu dosežejo, da se v britanskem parlamentu sproži vprašanje jugoslovanske manjšine v Italiji.[69]

Tajnica v Ujki, požrtvovalna in prizadevna Ela Potočnik, je vzdrževala zveze, bila je posrednik med Ujko in podtalno češko organizacijo, posebno s Karlom Fischerjem v Mariboru, in številnimi drugimi v Beogradu. Hodila je na britanski konzulat, na razne ustanove, iskala zveze, sodelovala s Stojem in drugimi. Osebno pa je bila povezana z Albertom Rejcem, ki se je v času krize ilegalnega dela skrival pri njej. Ko so poleti 1940 razpustili Ujko, je Ela, po naročilu Batagelja, hitro pospravila ves arhiv in ga odnesla na ministrstvo za notranje zadeve. Zanimivo je, da tudi Ela priča, da ne Batagelj ne brata Ujčič niso marali dr. Čoka in ne Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, katero je v Beogradu vodil Čok.

Marjan Ujčič se tudi spominja sodelovanja med Ujko in Britanci. Ena od akcij je bila na pobudo Juliana Amerya. Skupaj so v Pariz poslali nemškega emigranta, nekdanjega urednika Frankfurter Zeitunga, dr. Jakoba Altmaierja. Altmaier se je že nekaj časa skrival v Beogradu pri dr. Milanu Gavriloviću pod lažnim imenom. Z Marjanom Ujčičem se je sestajal v gostilni. Za seboj je imel že pestro preteklost. Bil je Žid iz Frankufurta, kjer je že leta 1918 kot socialist sodeloval pri prevzemu oblasti. Nato je bil novinar, dopisnik v Beogradu in Sofiji, odkoder je odšel 1936, da bi se udeležil vojne v Španiji; tam sta se spoznala z Ameryjem.[70] Altmaier je bil tisti, ki je Amerya vpeljal v družbo Gavrilovića, Tupanjanina in Jovana Djonovića.

V Pariz so ga poslali z nalogo, da stopi v stik z britanskim ministrstvom za propagando in pomaga pripeljati v Jugoslavijo enega od vodij avstrijske so-

---

68 PRO, FO 371/25037/R 7248.

69 ARS III, ZA Albert Rejec, zališanje 13. 3. 1945.

70 J. Amery, Approach March, str. 147–8, 159-162.

cialdemokracije, dr. Juliusa Deutscha. Tega bi nato uporabili za pomoč pri organiziranju protinemške propagande in sabotaž v Ostmarku oziroma Avstriji. Amery in Altmaier sta sicer že sodelovala z neko organizacijo, ki je delovala v Avstriji. Toda sedaj, pravi Ujčič, je bilo treba delo pospešiti. Kako so to izpeljali, ni vedel, toda sabotaže v Avstriji so se dejansko zgodile.

Veliko več nam o tem pove Čok. Čok je trdil, da je za Intelligence Service delal že od leta 1939. Skupaj z Britanci naj bi leta 1940 organizirali nekaj sabotaž. V Piacenzi so dvignili v zrak en vlak in eno tovarno, opravili nekaj podobnega v Bologni, razstrelili skladišča orožja in municije v Klani in organizirali sabotaže na več mestih v Avstriji. Tu pa se je zataknilo. Sabotaže v Jaklenburgu, Wiener Neustadtu in pri Augsburgu so izvedli skupaj s Korošci in protifašističnimi Nemci. Toda v njihove vrste sta se vtihotapila dva gestapovska agenta in vse izdala. Nastala je afera. Von Heeren in italijanski ambasador v Beogradu sta takoj zahtevala preiskavo.[71] Prav to je bilo uvod v odstop Mihaldžića, pravi tudi Marjan Ujčič.[72]

Sledil je nemški pritisk na jugoslovansko vlado in zahteva, da se Ujka razpusti. Mihaldžić je 8. junija 1940 poklical k sebi Batagelja in Franja Ujčiča. Obvestil ju je o zelo ostri noti, ki so jo Nemci vložili pri jugoslovanski vladi zaradi nekaterih dogodkov v Avstriji in o tem, da bo odstopil. 18. julija je vodstvo Ujke dobilo ukaze o premestitvi, uradnih odločb pa nikoli. Marjana Ujčiča so poslali v Sarajevo, Franja v Banjaluko in Batagelja v Skopje in po njihovem naj bi to bil konec Ujke. Tudi Mihaldžić je moral iz Beograda, odšel je za bana drinske banovine v Sarajevo, kjer je vodil tudi bosanske "samostalne demokrate", vejo SDS-a. Mihaldžić je kasneje trdil, da so mu sicer povedali za Altmaierjevo potovanje, toda ničesar več.

Iz pripovedovanja Zorka izvemo, da je Ujka delala naprej. Po zasedbi Romunije in Bolgarije (nejasno je, ali je mišljen 1. marec 1941 ali kopičenje nemških enot v obeh državah od konca leta 1940) je morala Ujka močno povečati osebje, pravi Zorko. Takrat je zaposlila kar osemdeset novih agentov, vse zaradi živahnega in močno povečanega obveščevalnega dogajanja v Beogradu. Možna razlaga tega bi bila, da je policija potihoma prevzela delo Ujke in njeno organizacijo ter nadaljevala delo.

Popolnoma nenadejano je Udba za Slovenijo dobila tudi podatke o obveščevalnem delu vodje vojaške obveščevalne službe v Beogradu Milana Radosavljevića. Marca 1949 je namreč ujela njegovega sina Djordja, na begu čez mejo na Štajerskem. Ta je očeta opisal kot dobrega nacionalista, velikega prijatelja monarhije ter izrazitega anglofila in sodelavca britanske obveščevalne službe. Radosavljević starejši je baje velikokrat potoval v London. Bil pa je tudi v neprestanem stiku z britanskim ambasadorjem v Beogradu. Poleg tega

---

71 ARS III, MFS, ppa, Čokovo pričanje Udbinemu agentu 'Gruji', 6. 7. 1945.

72 ARS III, ZA 405–5, Sodelavci bivše JOS.

je bil prijatelj kralja Aleksandra in visokih vojaških osebnosti, med njimi ministra za obrambo Dušana Trifunovića. Sina je kot mladega oficirja zaposlil v prvem odseku obveščevalnega oddelka glavnega generalštaba. Vse tisto, kar je Djordje še pripovedoval v zaslišanjih, recimo, da je Trifunović bil v službi britanske IS, je danes verjetno. Oče je pomagal sinu, da je prišel v stik z Britanci, najprej z britanskim novinarjem Harrisonom. Hubert D. Harrison je delal za SOE pod krinko dopisnika agencije Reuter. Najprej je delal na Madžarskem, potem pa leta 1941 v Beogradu. Prijateljeval je z enim od bratov Knežević.[73] Tako je Djordje nosil poročila iz generalštaba očetu, ta pa Harrisonu ali kar na britansko ambasado.[74] Poročila so govorila o razvoju političnega dogajanja in stališčih vojaškega vrha o tem. To je mladi Djordje počel vse do kapitulacije Jugoslavije. Zanimiva je njegova ocena jugoslovanske politike tik pred kapitulacijo, ko pravi: "Takrat se je vodila velika borba med predstavniki nemške struje (polkovnika Vauhnika – vojaškega poslanca v Nemčiji) in predstavniki Angloameričanov (vojaška poslanika v Franciji in Angliji). Ministrstvo za zunanje zadeve je bilo takrat močno pod vplivom glavnega generalštaba in njegovo mišljenje je, kolikor je meni znano, bilo odločujoče pri smeri naše zunanje politike. V tej borbi je zmagal Vauhnik ..."

Zorko in Radosavljević nam nudita precej verodostojen, čeprav skop pogled na takratno podtalno delovanje Britancev v Jugoslaviji. Zorko je že takrat vedel, da so imeli v Jugoslaviji tri vrste agentov: vojaške vohune, gospodarske in protiobveščevalne. Privržence so imeli na dvoru, v generalštabu, v ministrstvih in navzdol. Njihova vojaška obveščevalna služba je dobila podatke neposredno iz Glavnega generalštaba VKJ. Na področju gospodarske obveščevalne dejavnosti so jih zanimali različni podatki, od stanja v Narodni banki do nabav in trgovanja z inozemstvom. V to kategorijo je seveda sodil tudi tranzitni promet čez Jugoslavijo, čigar pomen je zrasel zlasti v zadnjih letih pred izbuhom vojne v Jugoslaviji. Tudi mnogi železničarski uradniki na mejah so dajali podatke Britancem, priča Zorko. Za stalno plačo so pošiljali natančne sezname vagonov robe, ki so jo uvažali ali izvažali iz države. Britanci pa so imeli podkupljene tudi carinike na glavnih carinskih postajah, ki so jim posredovali sezname deklaracij blaga.[75]

Veliko premalo je bilo doslej napisanega o pomenu protinemške oziroma protifašistične propagande. Ta je veliko pripomogla k dvigu splošnega razpoloženja v mračnih dneh hitrih vojaških uspehov sil osi. Propaganda je na začetku vojne postala ena najpomembnejših nalog. Bila je 'prevroča', da bi se z

---

[73] Hubert Harrison je bil novinar, med vojno odgovoren za oddaje BBC za Jugoslavijo in navzoč pri osvoboditvi Beograda oktobra leta 1944 kot dopisnik Reuterja. Po vojni je še nekajkrat obiskal Jugoslavijo.

[74] ARS III, MFS, ppa.

[75] ARS III, MFS, ppa.

njo ukvarjali samo atašeji za tisk, so ocenili Britanci, in jo zaupali oficirjem Sekcije D SIS. Delovanje na propagandnem področju je zaposlovalo kar lepo število obveščevalnih oficirjev, ki so delali v zavetju tiskovnega oddelka ambasade v Beogradu. Z nemalo prizadevanji tako Britancev kot osveščenih novinarjev v Jugoslaviji je ta propaganda kmalu zaživela. To delo je na drug način tudi zbližalo Britance z vsemi germanofobi in strankami, ki so se dejavneje upirale nemškemu vplivu v Jugoslaviji.

Protinemška propaganda se je izvajala na različne načine in tudi na tem področju lahko opazimo velik porast prav spomladi 1940. Še posebej je bila uspešna, kadar so zavezniki zabeležili kakšno, četudi še tako majhno zmago proti sovražniku. Vsi so, recimo, nazdravljali odporu, ki so ga Nemci doživeli na Norveškem. Amery je takrat opazil, da se v Jugoslaviji izboljšuje tisk in da narašča navdušenje za zaveznike. Seveda je to bilo plod trdega dela, kot nam lepo opiše Zorko. "Angleži so se (leta 1940) borili proti nemškemu notranjemu vplivu pri nas s podvojeno propagando in kontrašpijonažo. Propaganda je razdeljevala letake, različne knjige, v katerih si videl slike vseh vojnih ladij, knjige hitlerjevskih izrekov in takoj za vsakim so navedli nasprotje tega, kar je storil, i.t.d." Zorko pravi, kako je vsakdo lahko zjutraj pred pragom našel razne propagandne tiskovine. Posebej so izdajali še biltene o vojnih dogodkih. Te so pošiljali na številne naslove, ki so jih vzeli kar iz beograjskega imenika.

Dopisnik Daily Maila v Beogradu Terence Atherton je tudi pomagal pri tej propagandi, drugi tak novinar je bil Donald Mallet. Atherton je bil v Jugoslaviji že sedem let, živel je v več različnih krajih po državi in tekoče govoril srbohrvaško. Izdajal je dva štirinajstdnevnika "Balkan Herald" in "South Slav Herald", ki se je zdel SOE pomembnejši. Oba seveda s pomočjo subvencij iz Velike Britanije, čeprav takrat še ni bil pri SOE.

Amery je imel redne uradne stike z jugoslovanskimi novinarji. Prav ti stiki so ga prepričali, pravi, da je večina jugoslovanskih novinarjev na strani zaveznikov. Zato sta s Childsom prišla do zamisli, da se na kraju samem ustanovi britanska tiskovna agencija. Dobila sta privolitev ministrstva za informiranje in konec leta 1939 je v Beogradu nastala agencija Britanova.[76] Dobili so prostore, vzeli v službo nekdanjega novinarja Vremena in dopisnika Timesa, takratnega direktorja jugoslovanske agencije Avala Mirka Kozumarića, ki je začel zbirati novice na podlagi oddaj BBC-a, gradiva Britanskega sveta in ministrstva za informiranje iz Londona. Izdajali so bilten v srbohrvaščini z imenom Britannia, kjer so objavljali Churchillove in druge za vojno pomembne prispevke. Vse to je bilo namenjeno jugoslovanskim novinarjem in časopisnim hišam. Povrhu vsega je Kozumarič (podobno kot njegov naslednik pri Avali) navzven veljal za pronemško naravnanega, tako da je celotna stvar navzven dobila videz uravnoteženosti. Kozumarić je kasneje umrl v

76 J. Amery, Approach March, str. 141.

Dachauu, njegovi novinarski sodelavci pa so vedeli povedati, da je delal za t.i. angleško OS.

Seveda so Britanci spremljali učinke svojega dela in natančno poročali, kdo vse je objavljal njihova poročila. Amery je tako poročal, da hrvaški časopisi redno objavljajo prispevke iz Britanove in da je v času december–januar 1939/40 Jutro objavilo 11 in Slovenec celo 5 prispevkov. Kmalu je prispevke začel objavljati tudi Večernik v Mariboru, toda njihovo število je v slovenskih dnevnikih naraščalo prepočasi, po mnenju atašeja za tisk Childsa. Zanimivo je, da v Jugoslaviji niso objavili nekaterih britanskih brošur o sovjetsko-finski vojni zaradi simpatij prebivalstva do Rusije. Britanski ambasador je kmalu ugotovil, da je ta metoda posrednega širjenja novic s pomočjo Jugoslovanov učinkovitejša od prejšnje, ko je novice širila ambasada oziroma njen predstavnik za tisk.[77] Postopno so članke razširjali tudi na Madžarskem, kamor je januarja 1940 odpotoval Basil Davidson kot uradni dopisnik Reuterja in zastopnik Britanove, v resnici agent sekcije D z imenom D/H 18. Odtlej je bil neprestano na poti med Beogradom in Budimpešto. Hkrati so Britanci subvencionirali še nekatere časnike v Jugoslaviji.

Kaj je torej v resnici počela in kako je nastala jugoslovanska tiskovna agencija Avala, okoli katere se je odvijala zanimiva obveščevalna dejavnost? Avala je nastala pod francoskim okriljem, ustanovil jo je Francoz Alfred Mousset. Prišel je v Jugoslavijo leta 1919 in ostal do leta 1926 ali 1927, ko se je vrnil v Pariz. Tudi po vrnitvi domov je ostal v stikih z Jugoslavijo in je zanjo ostal pomemben, saj je pisal članke v prid Jugoslaviji v Journal de Debats.[78] Avala je bila delniška družba, ki je prevajala novice tujih tiskovnih agencij (Reuter, Stefani, United Press, i.t.d.) in jih nato za določeno mesečno vsoto denarja posredovala redakcijam časnikov po Jugoslaviji. Delniško družbo so vodili t.i. režimski ljudje in predstavniki časopisnih podjetij.

Iz podatkov, ki jih je zbrala Udba, izvemo, da naj bi bil glavni urednik Avale Manojlo Azenović eden od nemških sodelavcev v Beogradu. Toda ta podatek je popolnoma v nasprotju z njegovo usodo: bil je Žid in okupator ga je takoj po prihodu zaprl in poslal v koncentracijsko taborišče.[79] Podatki kažejo tudi na to, da se je jugoslovanski generalštab posluževal agencije Avala za obveščevalne podvige. In čisto mogoče je, da je Azenović namerno igral vlogo nemškega 'prijatelja', saj ne bi bil edini.

O jugoslovanskem sodelovanju s francosko obveščevalno službo je zelo malo podatkov, gotovo pa je obstajalo. Batagelj nam recimo pove, da ga je že leta 1936 poklical pomočnik ministra za notranje zadeve in mu ukazal, da bo

---

77 PRO, FO 371/25031. Zanimivo je vedeti, da je takrat Politika imela 150.000 naklade, drugi dnevnik v državi Vreme 70.000, nato je sledila Pravda z 40.000; vsi ostali so imeli veliko manj, Slovenec in Jutro vsak 15.000.

78 ARS III, MFS, ppa.

79 NOS, II/492.

moral določene podatke, ki so jih dobivali po svoji mreži, odstopati nekemu Francozu, ki bo hodil k njemu. Ker je Batagelj to delo odklonil, so našli drugega človeka.

Po zlomu Francije leta 1940 so francoski obveščevalci vse zveze v Jugoslaviji prepustili Britancem. K temu je verjetno pripomoglo tudi splošno vzdušje na francoskem veleposlaništvu v Beogradu. Na čelu tega je bil ambasador Raymond Brugère, ki je takoj obsodil Petainov podpis premirja z Nemci in njegovo ravnanje. Podal je odstop, kar ga je potisnilo v precejšnjo osebno stisko, vso organizacijo francoskega poslaništva v Beogradu pa je dal na razpolago britanski ambasadi.[80]

Druga ustanova v Beogradu, ki se je ukvarjala s tiskom, obenem pa z 'neuradnimi' posli, je bil presbiro oziroma Centralni pressbiro pri predsedstvu vlade. Kot vladna ustanova je imel predstavnike po jugoslovanskih ambasadah v tujini. Pri njem so se akreditirali tuji novinarji, dopisniki iz Jugoslavije. Direktor presbiroja v Beogradu je bil nekaj časa dr. Kosta Luković. Na tem položaju ga srečamo leta 1937, ko je Stojadinović ob obisku v Nemčiji podpisal poseben sporazum o propagandi in tisku, ki je določal, da državi ne bosta dovoljevali propagande proti sopodpisnici. V resnici je bil namen jugoslovanske strani ta, da se omeji propaganda ustaške emigracije. Tudi Luković je naskrivaj pomagal zavezniški strani, zlasti novinarjem, ki so podtalno delovali v korist zaveznikov.

Jeseni 1940 so na sedežu SOE v Londonu sklenili vpeljati še nov način protinacistične propagande in to je bilo širjenje govoric. To delo so zaupali Franku Nelsonu. Projekt je stekel tako, da so vodje sekcij na Baker Streetu pripravljali različne govorice. Te so potem s pomočjo radijskih odajnikov SIS-a pošiljali agentom na teren. Ti so jih širili naprej s pomočjo tako imenovane 'šepetalne kampanje'.

Tovrstna propaganda je bila že konec leta 1940 kar dobro razvita v Turčiji. Z njo se ni ukvarjal nihče drug kot Julius Hanau, ki je maloprej prišel v Istanbul, vse dokler ga niso poklicali v London. Hanau je govorice sporočil neki osebi in ta jih je oddala naprej desetim 'šepetalcem'. Vsak od teh desetih je obvestil nadaljnjih dvanajst 'šepetalcev', ki se niti niso zavedali, da gre za izmišljene govorice. Zadeva je dobro stekla. Govorice niso širili le po Istanbulu, ampak po celotni Anatoliji.

Enako 'tehniko' so takoj prevzeli tudi Slovenci in sprožili 'ofenzivo' govoric v severni Italiji. Ostalo Italijo in nezasedeni del Francije so Britanci 'pokrili' z govoricami, ki so jih širili iz Lizbone. SOE je nato decembra 1940 sklenil izpopolniti to tehniko in začeli so sprožati govorice kar v Angliji. Spustili so jih na takih mestih, odkoder so gotovo prišle na okupirana ozemlja, na primer med pomorščaki, v nočnih lokalih, v pristaniščih in na letališčih. Da bi

[80] PRO, FO 371/25037/R 7248.

bila zadeva še učinkovitejša, so najeli celo novinarja s Fleet Streeta, ki je 'prodajal' tovrstne laži tujim dopisnikom pod pretvezo, da jim zaupa skrivnosti. Nekatere zgodbe so preprosto razširili oziroma napihnili s pomočjo agencije Britanova. Del podtalne propagande in kulturne propagande pa so posneli kar na gramofonske plošče.

Vsa ta pospešena propagandna dejavnost v korist zaveznikov, je seveda rodila nove proteste in grožnje predstavnikov rajha v Beogradu. Najprej je uradno protestiral nemški ataše za tisk. Nato je 15. aprila 1940 Neuhausen povabil predstavnike beograjskega tiska na sprejem in jim v kratkem govoru povedal, da Nemčija ne bo več prenašala pisanja beograjskih časnikov, ki ni nevtralno. Zagrozil je, da bo prekinil dobave iz Nemčije, če časnikarji ne bodo opustili prozavezniške drže. Težava je bila v tem, je razložil Britancem urednik Politike dr. Ribnikar, da ima Jugoslavija samo dve tovarni papirja. Četudi bi obe delali s polno paro, bi dobave papirja ne zadostovale niti za samo Politiko. Končalo se je tako, da je jugoslovanska stran kar na tiskovni konferenci ministrstva za zunanje zadeve svetovala navzočim novinarjem, naj omejijo svoje navdušenje, posebno ko gre za naslovnice. Odtlej, je poročal Amery, se je tisk vrnil k strogi nevtralnosti, čeprav iz drugih poročil vidimo, da novinarji niso pretirano resno jemali teh groženj.

Neuhausen je povrhu vsega zahteval še razgovor s predsednikom jugoslovanske vlade. Toda ta ni bil namenjen samo tisku, so zvedeli Britanci. Jugoslaviji je hotel izročiti spisek tistih Nemcev, ki nemškim oblastem niso bili zvesti (Britancem se je zdelo, da gre za tiste, ki niso delali za gestapo), z zahtevkom, naj se jih jugoslovanska država znebi pod pretvezo, da ne ustrezajo novim policijskim predpisom.[81]

Povečala se je tudi nemška propaganda v Beogradu. 12. in 13. aprila 1940 so, na primer, nemški agentje s hitrimi avtomobili trosili propagandne lističe po Beogradu. Na njih so svarili pred raznimi oblikami sovražnosti do rajha. Dosegli so ravno nasprotni učinek od želenega. Ker se je ravno takrat povečalo število nemških obiskovalcev zaradi beograjskega sejma, je v mestu nastal preplah in poplava govoric o špijonaži in možnosti, da se zgodi udar.[82] Kot odgovor tej zmedi je jugoslovanska policija uvedla številne varnostne ukrepe, vlada pa je hitro sprejela uredbo o poostrenem nadzoru tujcev ter omejitvi njihovega števila v Jugoslaviji.

To propagandno vojno opiše tudi Zorko, ki pravi, da je bila kontraŠpijonaža na vrhu prav leta 1940. Tudi on je opazil, da je bilo splošno razpoloženje večinoma na strani zaveznikov in da so Britanci podvojili propagando. Pomnožilo se je število letakov, brošur, knjig in informacij o vojnih dogodkih. Te so ponoči delili kar po hišah. Proti tej dejavnosti je interveniral nemški ambasador in policija je dobila nalog, da jo prepreči. Vendar je ostalo le pri

---

81 PRO, FO 371/25031.

82 PRO, FO 371/25031, poročilo Amerya, 20. 4. 1940.

nalogu, čeprav so imeli Nemci na svoji strani upravnika beograjske policije Dragega Jovanovića. Tudi Zorko ga ni maral, rekel mu je kar "nacizmofil in plačanec nemškega poslaništva v Beogradu".[83]

Vendar so Britanci vseeno menili, da premalo vedo o odzivu na nemško propagando. Zato so v začetku maja 1940 sklenili narediti znanstveno raziskavo učinkov propagande po načelu opazovanja mas. Kmalu so opazili padec morale zaradi poraza Francije. Nemci pa so poraz izrabili za propagando. V Beogradu so vojaškim krogom kazali vojne filme o zasedbi Pariza, o bombardiranju in obstreljevanju v Franciji (kako z eno ali dvema bombama uničiti sedem nadstropne hiše) in vojnih grozotah. Na enem takih predavanj 16. julija na nemški ambasadi so prav zato morali biti prisotni samo moški.

Poleg propagande in sabotaž je bilo še eno izjemoma pomembno in zelo nevarno področje dela, v katerega se je zapletla tudi večina naših junakov. To je bila organizacija kanalov za pobeg čez Jugoslavijo in organizacija ilegalnih kurirskih služb z drugimi državami. Tudi na tem področju so si Britanci pridobili številne domače sodelavce. "Pravih stalno plačanih angleških špijonov nisem poznal...," pravi Zorko, zanje je vedel le Mišić, ki je imel uradne stike z Britanci. Za enega pa je le vedel, saj pravi : "Eden glavnih je bil nek dr. Kalan ..." Kalana omenja dosedanja literatura, toda skoraj vsi se motijo glede njegove identitete. Ni šlo za Ernesta Kalana, kot večinoma navajajo, temveč za njegovega brata, zdravnika dr. Vladimirja Kalana, ki je študiral in živel na Češkoslovaškem. Ker je bil dr. Kalan eden tistih, ki so bili globoko vpleteni v češko dogajanje, moramo najprej nekaj povedati o delovanju Čehov v Beogradu in o kanalih, ki so jih tako uspešno organizirali po nemški zasedbi Češke.

Britanci in Čehi so se v Jugoslaviji oprli na pripadnike češke in slovaške manjšine. Pred drugo svetovno vojno pravijo, da je v Jugoslaviji živelo okoli 116.000 Čehov in Slovakov, ki so bili organizirani v okoli sedemdesetih manjšinskih organizacijah. Te so bile združene v Enotno čehoslovaško zvezo v Beogradu. Znotraj te je delovala učinkovita ilegalna protinacistična organizacija, ki je sodelovala s sekcijo D in kasneje s SOE. Izvajala je sabotaže ločeno od drugih jugoslovanskih ilegalcev in ločeno je poročala SOE. Njena dejavnost se je močno razširila po nemški zasedbi Češke, zlasti ko je šlo za vse oblike pomoči, ki so jo v Jugoslaviji nudili češkim beguncem in 'ilegalcem'.

Udba za Jugoslavijo je po vojni trdila, da sta med Čehi to dejavnost usmerjala vojaški ataše češkoslovaške ambasade v Beogradu polkovnik František Stoj in sekretar veleposlaništva dr. František Bachtih. Ta dva naj bi bila vodilna češka obveščevalca v Jugoslaviji, poleg njiju pa še predsednik društva v Ljubljani Ryška in Josip Majer v Sarajevu. Polkovnik Stoj je bil psevdonim za agenta SOE, ki mu je bilo ime polkovnik Hicke. Hicke je bil povezan tudi z

83 ARS III, MFS, ppa.

jugoslovanskim glavnim generalštabom in bil je star znanec Antona Batagelja. Njuno prijateljstvo je izhajalo še iz leta 1916, ko sta bila v srbskem dobrovoljskem korpusu v Odesi. Ponovno sta srečala po Hitlerjevi zasedbi Češke. Ko so Batagelja premestili v Beograd, ga je nekega dne obiskal neki češki general z imenom Gak, ki je trdil, da sodeluje s Stojem. Kmalu je za njim prišel tudi Stoj. Oba Čeha sta začela sodelovati z Batageljem in Ujčičem. Dostavljala sta podatke o nemških vohunih in propagandistih v Beogradu. Gak je trdil, da imata radijsko zvezo s Češko. Iz vseh okoliščin je Batagelj sklepal, da delata za Britance, saj so z obeh strani prihajali enaki podatki. Sklepal je pravilno. Stojevega resničnega imena pa Udbi nikoli ni povedal.[84] Britanski vicekonzul v Zagrebu Glanville nam potrdi identiteto polkovnika Stoja in pravi: "Polkovnik Hicke, ki je uporabljal jugoslovanske osebne dokumente na ime Stoj, se je tik pred vojno v Jugoslaviji ustavil v Zagrebu na poti v Slovaško. Je spreten človek in se znajde ..."[85]

Po zasedbi Češke so zaprli češkoslovaška diplomatska predstavništva. Konzul v Ljubljani Minjevski se je umaknil v Beograd in v Beogradu so morali Čehi najti novo obliko in kritje za podtalno delo. Zato so, skupaj z ambasadorjem dr. Jaroslavom Lipo, v Beogradu osnovali društvo "Odboj" (vstaja), s sedežem na Knez Mihailovi ulici nad kavarno Srpska kruna. Glavna skrb tega društva so postali ilegalni ubežniki iz zasedene domovine. Društvo je poskrbelo, da so jih nastanili, nahranili in jim pomagali nadaljevati pot oziroma beg na Zahod ali na Bližnji vzhod.[86] Lipa se je kmalu umaknil v London, kjer se je nastanila Beneševa vlada. Britanski arhivi SOE danes potrjujejo, da je Baker Street po zasedbi Češke tesno sodeloval z Benešem. Beneš se jim je prav v začetku leta 1941 pohvalil, da ima močno organizacijo v Jugoslaviji, ki je pripravljena sodelovati v sabotažah proti Nemcem.

Problem teh pribežnikov oziroma ilegalnih beguncev iz okupiranih držav (Češke in Poljske) ni bil enostaven. Na slovensko, t.j. severno mejo, je z dneva v dan prihajalo vedno več vojaških in političnih beguncev, ki so se umikali pred nemškimi oblastmi. Tisti, ki so bili vojaki, so se želeli pridružiti enotam vlade v izgnanstvu. Jugoslovanske oblasti so bile v dilemi, kam z njimi. Ko je bil še na oblasti Stojadinović, so našli 'enostavno' rešitev, s katero se niso zamerili Nemcem. Stojadinović je izdal strogo zaupno okrožnico in ukazal obmejnim organom, naj izročijo begunce po najhitrejši poti nazaj Nemcem. Okrožnica je bila skrivna, ker bi sicer zbudila zgražanje, saj so vsi vedeli, da Nemci mučijo ali celo streljajo povratnike. V Sloveniji se obmejni organi zavestno niso držali te okrožnice, pomoč beguncem pa so skrivali pred Beogradom.

Zato je razumljivo, da Čehi niso marali Stojadinovića. Zavzemali so se za

---

84 ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS.

85 PRO, HS 5/965.

86 ARS III, MFS, ppa.

njegov padec in podprli opozicijo. Britanski ambasador je opazil, da je Češkoslovaška ambasada v Beogradu celo aktivno posegla v Stojadinovićev padec in dajala denarno podporo jugoslovanski opoziciji.[87]

Tudi v Ljubljani je češko društvo hitro izvedelo za Stojadinovićevo skrivno okrožnico. Ryška je takoj odšel v Beograd in se z vodstvom dogovoril, kako obiti uradno politiko. Sklenili so, da bodo vse Čehe in Poljake, ki bodo prišli v Jugoslavijo, ilegalno spravili naprej v notranjost države, do Beograda. Tu jih bo sprejelo češko društvo in jim pomagalo naprej iz države, v Sirijo, Francijo, Švico i.t.d. Zgodilo se je tako, da jih je največ odšlo v Sirijo, kjer so se kasneje ustanavljale vojaške enote Čehov in Poljakov, ki so se borile pod zavezniškim poveljstvom.[88]

Udba je po vojni imela odklonilno mnenje o teh češkiih podvigih. "Posmatrajući 'Odboj' kroz ljude koji su njime rukovodili, može se doneti zaključak da im je glavni zadatak bio ne zbrinjavanje emigranata, već organizovanje obaveštajnog i kontraobaveštajnog centra u Jugoslaviji za borbu protiv Nemačke, a u korist engleske obaveštajne službe."[89] Seveda je bil na črni listi Udbe tudi veleposlanik Lipa, saj je bil narodni socialist, Benešev pristaš, povrhu tega pa naj bi dobival 10.000 dinarjev mesečno od Britancev po zasedbi Češke. Bahtih, ki je po mnenju Udbe dejansko vodil češko društvo v Beogradu, je skrbel za "sumljive češke emigrante." Udba je imela češko obveščevalno službo za 'reakcionarno'. Še huje, Čehi so celo 'vrbovali' Jugoslovane na višjih političnih položajih, med njimi bana drinske banovine in ministra za notranje zadeve Mihaldžića. Taki naj bi Čehom delali politične in ekonomske usluge, kot je bilo krepiti malo antanto. V ta namen naj bi jim služila tudi organizacija Sokola in sokolski zleti v Pragi i.t.d.

Mnoge Slovence pa je usoda tesno povezala s Čehi, pa ne samo prek Sokola ali študija v Pragi. Mnogi so se poročili s Čehinjami, kot na primer dr. Vladimir Kalan, pa dr. Milko Brezigar in dr. Albert Kramer. Na beograjskem prizorišču je bil vsekakor najpomebnejši zakonski par Kalan, dr. Vladimir in njegova žena, dr. Cecilija. Oba sta bila zdravnika v praški bolnišnici. Po nemški zasedbi je Kalan pomagal pobegniti mnogim Čehom, dokler jeseni leta 1939 z ženo nista tudi sam zapustila Prage. Kalanova je srečno pribežala v Beograd čez Slovaško in Madžarsko, medtem ko so dr. Kalana in skupino čeških oficirjev zaprli na Madžarskem. Odbor jih je nato odkupil. Oba Kalana sta v Beogradu takoj pristopila k češkemu odboru. Kalan je podtalno delo nadaljeval pri češki vojni misiji, ki je po zlomu Češke najprej gostovala pri francoskem veleposlaništvu, po zlomu Francije pa pri britanskem. Kalan je zasliševalcem med vojno povedal: "Radi mojega delovanja mi je bilo januarja 1941 podeljeno angleško

---

87 L. Boban, Maček i politika HSS, I/479.
88 ARS III, MFS, ppa.
89 ARS III, MFS, ppa.

državljanstvo. Vse to sem vršil, ne da bi prejemal za delo kakšen denar."[90]

Kalanova sta takoj po prihodu stopila v stik z Ljubljano, natančneje z dr. Milkom Brezigarjem. Z njim se je Cecilija sestala v kavarni Ruski car že septembra 1939. Brezigar ji je takrat predstavil svojega pomočnika Kokolja. Ta je bil nato posrednik med Ljubljano in Beogradom in se je večkrat sestal z zakoncema Kalan. Velikokrat pa je v Beograd prihajal kar sam Brezigar, saj se je jeseni 1939 že močno povečala češka 'kolonija' ubežnih oficirjev in strokovnjakov.

Kmalu so Čehi poleg političnega odbora v Beogradu ustanovili še poseben vojaški odbor in vzpostavili zvezo med češko obveščevalno službo ter strokovnjaki francoske, britanske in ameriške ambasade v Beogradu. Vsa pomembna obveščevalna poročila ali podatke, ki so jih prinašali begunci, so prišla takoj v roke ustreznih zavezniških strokovnjakov.

Oktobra 1939 je bil priliv ubežnikov iz okupiranih držav srednje Evrope že tako velik, da je bilo treba podvojiti število ilegalnih kanalov za ubežnike. Poleg tega je obstajala nevarnost, da jih bo Madžarska začela zavračati. Zato se je v Beogradu na sedežu češkega društva zbralo okoli 12 oseb, med njimi polkovnik Stoj, major Skala in kapetan Jarko Selner (alias kapetan Polak) ter Brezigarjev odposlanec Kokolj. Sklenili so poiskati možnost za nove kanale čez Maribor. To zvezo in kanal je nato oskrboval kapetan Jarko Selner.

Brezigar priča, da sta se takrat razvili dve smeri med Čehi. Ena je zagovarjala samo propagandni boj proti okupatorskim oblastem na Češkem, druga pa teroristične akcije. Zmagala je zadnja, vojaška usmeritev, in tako sta jim začela pomagati tudi Brezigar in Kokolj.[91] Iz Madžarske, kjer so Čehi tudi imeli svoj odbor, so nato prihajale skupine Čehov, da bi opravljale protinemške diverzije v Jugoslaviji. Za eno tako skupino je v začetku leta 1941 izvedel tudi jugoslovanski glavni generalštab. Skupina naj bi z britansko pomočjo opravila več sabotaž v pristaniščih in na železnici.

Na koncu pa še nekaj besed o samih sabotažah, ki jih je iz Beograda sprožala sekcija D oziroma SOE. Marca leta 1940 je britanski ambasador poročal o naraščajočem številu nemških transportov surove nafte iz Rusije skozi Bolgarijo v Jugoslavijo in naprej v Nemčijo in o vračanju praznih tankerjev. Te podatke mu je priskrbelo jugoslovansko ministrstvo vojske. Seveda je bilo treba ukrepati.

Jugoslovanska stran je to storila tako, da je nekatere pošiljke začasno ustavila. Razmišljala je tudi o tem, kako bi prepovedala ta promet pod pretvezo preobremenitve železnice. Toda ta način bi škodovala tudi zaveznikom. Zato so Britanci in Jugoslovani skupaj začeli izvajati sabotaže na nemških vlakih, ki so vozili v rajh čez Jugoslavijo. Vlake so 'tretirali' na vsem območju Jugo-

---

90 ARS I, fond GŠS, f. 1, Zapisnik zaslišanja dr. V. Kalana v Kočevju 13. 9. 1943.

91 ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

slavije. Tretiranje je pomenilo, da so med osi vlakov vložili ovire, zaradi katerih je prišlo do večjih okvar. To so izvedli tako, da so se vlaki ustavili šele onkraj meje, v Avstriji ali celo v Nemčiji.

Bilo je še mnogo drugih sabotaž, na tankerjih z gorivom, na skladovnicah lesa, na avstrijski železniški progi, na nemških ladjah na Donavi, polnih žita, i.t.n. V obdobju delovanja Juliusa Hanaua poročila govorijo tudi o vrsti manjših sabotaž. Dogajala so se majhna, a učinkovita nagajanja Nemcem, poleg že omenjenih. Tako so, na primer, Cezar in njegovi pomagači dosegli, da enega od koncertov med gostovanjem dunajske filharmonije v Beogradu nikoli ni bilo. Vsako noč je bilo izložbeno okno, v katerem so Nemci razstavljali propagando v Beogradu, tarča za opeke. Pri tem so se izkazali tudi Cezarjevi jugoslovanski sodelavci. Eden pomembnejših je bil srbski inženir Brusija, ki je pripravljal načrte za razminiranje Djerdapa.

Ker je v prvi polovici leta 1940 tako močno naraslo število protinemških sabotaž v Jugoslaviji, so ustanovili posebno nemško-jugoslovansko mešano komisijo policijskih in pravnih strokovnjakov, ki naj bi raziskala sabotaže. V komisiji so bili Dragi Jovanović, pa namestnik ministra za notranje zadeve Živojin Simović ter drugi. Na nemški strani sta bila člana Helm in kriminalistični svetnik Kopkow.[92] To je bila komisija, ki je julija 1940 raziskovala tudi slovenske sabotaže.

V času padca Francije so oblasti v Berlinu poslale v Jugoslavijo tri nove agente in britanska SIS je prestregla njihove ukaze. V njih je pisalo: "Ubijte Hanaua!". Ko je to videl Taylor, je takoj ukazal, naj Hanua zaradi nevarnosti odpokličejo iz Beograda. Toda Hanau je glasno ugovarjal in samo Taylorjevi moči gre pripisati, da je naposled le popustil.[93] Ko je Hanau odšel, se spominja Hudson, je delo skoraj popolnoma zastalo. Časi sabotaž so takrat minili in "Neubacher je svobodno zadihal" vse do prihoda Mastersona.

Batagelj se odhoda Hanaua spominja nekoliko drugače. Pravi, da je bil Hanau zapisan na jugoslovanski črni listi (v knjigi pregona) in da so ga oblasti izgnale iz države marca ali aprila 1940. Glen tudi pravi, da je Hanau dobil nalog za izgon, Baileyu pa so prepovedali, da bi še prihajal v Jugoslavijo iz Carigrada.

Nekatere projekte, ki jih je vodil Hanau, je nato prevzel Glen. Eden teh je bil tudi zelo pomemben projekt "Schultz Fleet" oziroma Flote Schultz. Schultz je vodil firmo Schultz in Deutch v Pančevu. Bil je sicer Nemec, toda Žid, in Britanci so se z njim pogodili, da odkupijo vse njegove ladje na Donavi in z njegovim posredovanjem še vse nezasedene rečne tovorne ladje oziroma čolne. Niso želeli, da bi te služile Nemcem, zato so plačevali posadke, pod pogojem, da ne delajo za Nemce. Ladjevje pa so potrebovali tudi za svoje

92 NOS, V/451–2.
93 PRO, HS 5/934.

načrte. Hoteli so ga uporabiti za sabotažo na Donavi, tako da bi ga potopili in preprosto prekinili promet na reki. Čolni so prej služili za prevažanje žita, Glen pa jih je dal predelati v tankerje za nafto. Predelava je tudi imela svoj namen, zapolnila naj bi zmogljivosti ladjedelnic na Donavi in tako ovirala nemško plovbo. Januarja 1941 so celo floto formalno prenesli na ime jugoslovanskega glavnega generalštaba, ker so Nemci začeli poizvedovati o tem, kdo jo financira.

S pomočjo SOE in vednostjo princa Pavla, torej tudi ostalih višjih oblasti, so nastajali poskusi poraziti Italijane v Albaniji. Zato je prek Jugoslavije potekala dobava orožja Albaniji. Glen je, recimo, decembra 1940 pisal v London, naj se v severni del dežele odpošlje 10.000 pušk. Njegova ocena je bila, da obstaja realna možnost, da izženejo Italijane iz Albanije.

Po ustanovitvi SOE in ukazu, naj sabotaže izvajajo bolj prikrito, so nekoliko utihnile neprestane nemške pritožbe. Glen je oktobra 1940 poročal v Carigrad, da se je zelo zmanjšal pritisk na britansko osebje v Jugoslaviji. Sabotaže pa so se vendarle nadaljevale. Bile so manjše in manj opazne. Tako so decembra 1940 s sedeža SOE v Beogradu poročali v London, da so uničili 5 nemških tekstilnih mlinov in nekaj tovornjakov z robo, vse skupaj vredno več kot 30.000 funtov. Leta 1941 so poročali, da so v Veliki Kikindi 'tretirali' 60 vagonov-cistern namenjenih v Italijo. Tudi te sabotaže so bile načrtovane tako spretno, da so se vlaki ustavili šele na oni strani meje. 18. februarja 1941 so v Somborju zažgali 6 nemških vagonov-cistern. Preostali del vlaka pa je nadaljeval pot s primerno obdelanimi osmi. V Nišu so onesposobili bolgarske vlake, najprej 16 vagonov in nekaj dni kasneje še 17.[94] Februarja so povzročili večjo škodo v rudnikih antimona v Loznici. Tam so namreč celotno proizvodnjo izvažali v Nemčijo in tako pokrili okoli 20% vseh nemških potreb po antimonu.

Največji projekt SOE pa je ves ta čas nedvomno bil načrt Kazan, načrt za zaustavitev prometa na Donavi v Kazanu. Britanci so načrtovali, da bi razstrelili večje količine skal v reko Donavo v ozki soteski, imenovani Kazan. Tam so skalnata pobočja ob reki skoraj navpična, reka pa je široka le okoli 1800 m. Za to bi potrebovali okoli 60 ton razstreliva za vsako od galerij, ki bi jih izkopali v skalo okoli 30 m pod vrhom grebena. Ena od galerij je bila v začetku leta 1940 že dokončana in razstrelivo nameščeno. Prav tako so dokončali polovico srednje galerije. Januarja 1940 je načrt odobril sam Churchill. Načrt Kazan je bil ena od tistih operacij SOE, ki so bile predmet spora med ambasadorjem Campbellom in sekcijo D sredi leta 1940. Kljub vsemu, pa sta se jeseni 1940 SOE in britansko ministrstvo za zunanje zadeve odločila, da načrt ostane še naprej v veljavi.

Kmalu se je za načrt začel zanimati jugoslovanski generalštab, ki je odkril, da se nekaj pripravlja. Britanci so najprej začasno ustavili vsa dela, nato pa so

94 PRO, HS 5/928.

po posvetovanjih med beograjsko centralo SOE in Londonom sklenili, da se povežejo z generalštabom. Pogovori so bili uspešni in decembra je Glen generalštabu izročil načrte za sabotažo Donave. Tako jugoslovanski minister za vojsko kot načelnik glavnega generalštaba, sta takrat pokazala precejšnjo vnemo za načrt in prosila, da bi jugoslovanska stran smela sodelovati. Vse je že kazalo, da bo načrt stekel, vendar so leta 1941 nastopile nove okoliščine.

Po podatkih, ki jih je o tem zbrala Udba, so bile zadeve nekoliko drugačne. Jugoslovanske vojaške oblasti so ustanovile posebno komando za zaščito Djerdapa in ta naj bi bila v stiku z Britanci. Jugoslovanski interes naj bi bil preprečiti vsako motenje prometa na Donavi, zato vojaške oblasti naj ne bi bile naklonjene britanskemu načrtu, po drugi strani pa se niso hotele zmeriti Britancem kot možnim bodočim zaveznikom v vojni.[95]

Tudi Nemci niso sedeli križem rok, ko je šlo za promet po Donavi. Kot že rečeno, so imeli posebno družbo za zaščito prometa na Donavi, ki je ščitila predvsem plovila. Družba je polega tega imela še posebne rečne straže na obalah in na ladjah. Celo Abwehr naj bi imel organizacijo za zaščito Donave pod imenom 'Raiffeisen'. Nemci so zvedeli za načrtovano akcijo na Donavi. Toda očitno niso poznali podrobnosti, saj so menili, da akcija izvira iz Romunije. Nemška in jugoslovanska obveščevalna služba sta si namreč izmenjavali nekatere podatke o sabotažah, Jugoslovani so na primer razkrili nekatere britanske sabotažne načrte, zlasti take, ki so se imeli zgoditi zunaj meja Jugoslavije. Helmu jih je razkril sam pomočnik ministra za notranje zadeve Živojin Simonović. Da bi si zagotovila tekoče podatke, pa naj bi nemška obveščevalna služba pridobila za sodelovanje tudi okrajnega načelnika v Dolnjem Milanovcu, kamor je sodil najbolj ogroženi del reke.[96]

Decembra 1940 je jugoslovanska vlada načrt prevzela od Britancev, toda sama ni napredovala pri izvedbi načrta. Po britanskih načrtih bi zadostovalo 6 tednov, da se zamisel dokonča, z trdim delom lahko tudi v treh. Leta 1941 so se razmere na Balkanu tako zaostrile, da je izvedba načrta Kazan postala prednostna. Toda o tem v nadaljevanju.

Drugi projekt sabotaže na Donavi je bila razstrelitev varovalnih nasipov pri Grebenu, s čimer bi Donava preplavila območje proti jugu. Ali pa razstrelitev večjega števila ladij natovorjenih z betonom in železjem, spet na Djerdapu, kar bi ustavilo promet. Del teh načrtov so dejansko izpeljali aprila 1941 ob jugoslovanski kapitulaciji, tako da je bila reka zaprta za promet za šest tednov. Med SOE načrti je bilo tudi miniranje oziroma sabotaža naftnih polj v Romuniji, v Ploestiju, ter druge sabotaže prometa v Nemčijo.

Konec leta 1940 je SOE ocenil delo sekcije za Balkan in Bližnji Vzhod. Glede sabotaž ni bilo več tako presunljivo. Toda spomniti se je treba, piše v

[95] NOS, II/544–6.
[96] Ibidem.

sklepni besedi, da smo prenesli poudarek od sabotažnih dejanj k političnemu delu in da se, do neke mere, ti dve smeri delovanja med seboj izključujeta. Politično delo je v bistvu dolgoročno in zahteva prisotnost predstavnikov, ki so stalni in ne podležejo izgonu. Sabotažno delo pa je kratkoročno in kot vsako večje dejanje sproža represivni odgovor, ki praviloma odstrani precejšnje število agentov in oficirjev organizacije. Poleg tega sabotaža lahko uspeva samo v ugodnih pogojih. Z rastjo nemškega vpliva na Balkanu, pa so razmere nedvomno postale neugodne. Izgon najbolj dragocenih in izkušenih oficirjev, kot so de Chastelain v Romuniji, Hanau in Lawrenson, je povzročil izubo dragocenih stikov in do neke mere tudi premik krajevnih organizacij SOE. Bailey je zato na prelomu 1940/1941 večino naporov iz Carigrada po Balkanu usmeril v pridobivanje političnih zaveznikov.

Podobno kot z vlado in strankami se je nadaljevalo tudi britansko povezovanje z jugoslovansko vojsko. Te dejavnosti, o katerih pa izvemo sorazmerno malo, je v Beogradu vodil vojaški ataše britanske ambasade polkovnik C. S. Clarke. Kot kaže, je bil že od poletja 1940 v stiku z Dražo Mihailovićem, ki je že imel skrivno ime A/H 31. Ta ga je povezal z vodjo obveščevalnega oddelka glavnega generalštaba Žarkom Popovićem in drugimi oficirji, kot je bil Bora Mirković. Sestanke so imeli v Clarkovem stanovanju na Vračarju v Beogradu ali pa na Topčiderskem brdu v stanovanju enega od članov veleposlaništva VB. "Vedno smo prihajali ponoči," pravi Mihailović v zaslišanju.[97] Mihailović tudi pove, da je bil po odhodu Ameryja iz Beograda povezan z njegovim naslednikom Alexandrom Glenom. Prav zaradi zveze s Clarkom so Mihailovića že jeseni 1940 kazensko premestili v Mostar in za nekaj dni celo zaprli. Mihailović je bil tudi dober prijatelj in sodelavec Ilije Trifunovića, kot zvemo od Georgea Taylorja. Za načrt o udaru vemo, da je še vedno visel v zraku. Z letom 1941 pa so se tudi razmere na Balkanu močno spremenile.

---

[97] N. Milovanović, Izdaja, str. 31, iz Mihailovićevega zaslišanja na Udbi leta 1946.

II.

ZGODBA DIMITRIJA OMERSE IN ZAGREBŠKI CENTER ZA SEVER DRŽAVE

Doslej smo opisali nekaj britanskih junakov, avanturistov ali poslovnežev, ki so se lotili protinacističnega dela za britansko sekcijo D oziroma SOE. Čas je, da opišemo tudi enega izmed Slovencev, ki so jim v Jugoslaviji priskočili na pomoč. Zato najprej zgodba Dimitrija Omerse in nato razmere v Zagrebu, v kakršnih se je znašel, ter delo na zagrebškem britanskem konzulatu.

Tudi Slovenci smo imeli agente SOE, mlade, nemirne ljudi, ki so se zgodaj ogreli za bojevanje proti nacizmu. Eden takih je bil Dimitrij Omersa, toda o njem ne boste ničesar izvedeli v slovenski enciklopedistiki. Pred drugo svetovno vojno je bil oficir jugoslovanske kraljeve mornarice, udeleženec španske državljanske vojne in po njej uslužbenec britanskega konzulata, med vojno je bil v zavezniških enotah in v jugoslovanski mornarici. Po drugi svetovni vojni pa so ga obsodili kot vohuna in zaprli. Ko so ga končno izpustili, po večkratnih britanskih intervencijah, je emigriral v Veliko Britanijo. Bil je pravi avanturist, priljubljen med damami, inteligenten in kot pravijo, poln humorja. Njegova zgodba pa odpira pogled na to, kaj so v resnici počeli vsi tisti Slovenci, ki so jih po drugi svetovni vojni ožigosali kot sodelavce 'Intelidžens servisa', 'špijone' in sovražnike Jugoslavije.

Dimitrij Omersa je bil rojen 16. maja 1910 v Idriji kot sin profesorja dr. Nikolaja Omerse in Marije Šmid. Bil je starejši brat veliko bolj znanega slovenskega slikarja Nikolaja Omerse in inženirja Igorja. Ker je oče kot profesor večkrat menjal kraj službovanja, je Dimitrij prvi del šolanja opravil v Kranju in Ljubljani, veliko maturo pa v Celju. Po očetovi smrti leta 1932 se je družina ustalila v Celju. Omersa za očeta pravi, da je bil močno protiklerikalno nastrojen, bil pa je tudi panslavist in odtod imena vseh sinov.

Po opravljenem šolanju se je Dimitrij vpisal na pomorsko akademijo v Dubrovniku, ki jo je leta 1931 dokončal. Na akademiji sta bila njegova najboljša prijatelja Bogdan Bogdanović iz Beograda in Hubert Jeločnik. Odtlej pa do oktobra 1935 je bil Omersa oficir na različnih ladjah, med drugim tudi na matični ladji Hvar, katere poveljnik je bil kapetan korvete Bogoslav Erny. Erny je veljal za strogega in zahtevnega oficirja, toda cenil je tistega, ki je "naredil njegovo šolo", pravi Omersa. Omersa je bil Ernyjev varovanec.

Bogoslav Erny je bil oficir še iz časov Avstroogrske. Po prvi svetovni vojni je v Veliki Britaniji opravil višji poveljniški podmorniški tečaj in vse do leta 1934 je poveljeval jugoslovanski podmorniški flotilji. Nato so ga leta 1935 odpustili iz mornarice, češ da je izdal francosko državno skrivnost. V Veliko Britanijo je namreč poslal v popravilo del francoskega torpeda in s tem naj bi prekršil pogodbo. V resnici je verjetno šlo za več, saj so mu očitali, da je an-

glofil, podobno kot njegovemu predhodniku kapitanu Kršnjaviju in slovenskemu oficirju Černiju. Kapitana vojne ladje Kern in Metod Pirc pa sta veljala za frankofila. Erny je bil po odpustitvi nekaj časa v Ljubljani direktor strojnih tovarn, nato pa se je zaposlil na britanskem konzulatu v Zagrebu.

Leta 1935 so Omerso proti njegovi volji poslali na podmorniški tečaj, medtem ko si je dolgo prizadeval, da bi ga poslali na tečaj za torpedne čolne. To in upokojitev Ernyja je Omerso spodbudilo, da je razočaran nad vojsko januarja 1936 dal odpoved. Sklep o odpustu iz mornarice je dobil 16. maja in čez nekaj dni sta se s prijateljem Bogdanom Bogdanovićem odpravila na križarjenje po Sredozemlju. Bogdanović je že prej dal odpoved in je stanoval v Splitu, kjer je imel osem metrov dolgo ladjico. Obiskala sta Dubrovnik, Ulcinj, Krf in številne grške otoke ter priplula do Aleksandrije in nazaj čez Krf v Herceg Novi. Malokrat sta se zadrževala na obali in edine težave, ki sta jih imela, so bile z italijanskimi oblastmi na Patmosu, ker sta se zasidrala v prepovedanem pristanišču. V Aksandriji pa sta si verjetno dala duška, po pripovedovanju družine, in po burni zabavi skozi okno pometala predstavnice najstarejšega poklica. Križarila sta do novembra 1936.

Po križarjenju se je Omersa vrnil v Ljubljano z namenom, da se ponovno prijavi v mornarico in si pozdravi malarijo, ki jo je dobil v Aleksandriji. Bolezen se mu je, kot kaže, kasneje še večkrat ponovila. Doma pa se je premislil, saj je v časniku Politika prebral, da v Španiji potrebujejo pomorske oficirje in sklenil je oditi tja. Decembra 1936 je bil že v Marseillesu, da poprosi za vizo. Na španskem konzulatu so mu jo odklonili, napotili pa so ga na Komunistično partijo južne Francije (Comité du midi), ki naj bi ga spravila v Španijo. S transportom mednarodnih brigad je končno prispel v španski Albacete, kjer so ga tri dni zasliševali. Končno so ga razporedili v republikansko floto kot artilerijskega oficirja, pomagalo je, med drugim, priporočilo Josipa Kopiniča. Omersa Kopiniča ni osebno poznal, prisostvoval pa je zaslišanju oficirjev in podoficirjev podmornice Nebojša leta 1932 zaradi bega nevarnega komunista Kopiniča. Kopinič je bil namreč električarski podnarednik na podmornici. Njegov prvi oficir, poročnik fregate Zenon Adamič, ga je pravočasno obvestil, da ga mislijo zapreti in takrat je Kopinič pobegnil, preiskava pa ni obrodila sadov.

Omersa je za malo časa služil na rušilcu Churruca, nato pa januarja 1937 postal referent artilerije pri II. floti in nato pri I. floti. Omersi so se zdele razmere v republikanski floti zelo slabe, ni bilo discipline, tako da je bil celo poveljnik flote nezadovoljen. Le sovjetski polkovnik, ki je bil načelnik štaba, je bil optimist.[1] Omerse se v tem času spominja tudi dr. Dragotin Gustinčič, češ da so ga odpustili iz republikanske mornarice, ker je bila ladja, kateri je poveljeval, poškodovana v boju. Po tem je bil 'na razpoloženju' na štabu baze Internacionalnih brigad. Kasneje se z Gustinčičem nista več videla.[2]

---

1 ARS III, MFS, ppa.
2 ARS III, MFS, ppa.

Končno je maja 1937 Omersa postal učitelj oziroma inštruktor v republikanski oficirski šoli in nekajkrat je poveljeval na rušilcih, pri čemer je bil celo dvakrat ranjen. Takrat se je, kar na ladji, prvič poročil in to s Španko Conchito Garcio Ballestres. Z njo je živel do marca 1938, ko sta se razšla. Opažal je, da je vse pogosteje prihajalo do sporov med španskimi in ruskimi oficirji, tako da so se poleti 1938 Rusi popolnoma umaknili iz flote; začeli so odpuščati tujce in tudi Omersa je zaprosil za razrešitev. Dobil jo je julija 1938 skupaj z lažnimi dokumenti na ime Odona de Butefierja, po poklicu novinarja. Predno pa je uspel zapustiti Španijo, ga je avgusta med bombardiranjem Barcelone zaprla španska tajna policija SIM pod pretvezo, da iščejo nemške agente. Po dveh mesecih je prišel iz zapora popolnoma izčrpan, tako da je obležal v bolnišnici za tujce v Barceloni. Tam ga je zdravil dr. Djuro Meštrović, španski republikanski poročnik. Medtem je fronta v Španiji razpadala in Omersa se je ponovno odpravil domov. Denar za pot mu je poslala mati. Ilegalno je šel v Francijo, kjer so ga zajeli Francozi in ga izročili Francovi policiji. Rešil se je tako, da je zanj jamčil eden izmed njegovih nekdanjih oficirjev, ki je pristal v Francovi vojski. Tako so mu maja 1939 naposled le dovolili oditi v Francijo. Jugoslovanski konzul v Bordeauxu mu je izdal nove dokumente, da se je lahko vrnil v Ljubljano. Tu ga je takoj zaslišal dr. Vladimir Kante in ga spustil pod pogojem, da se vsak teden javi na policiji in da za Slovenca napiše nekaj protikomunističnih člankov. Ko se je o tem pogovoril z urednikom Ahčinom, je uvidel, da tega ne more storiti. Dejal mu je, da lahko napiše le kaj nepolitičnega, nakar so vse skupaj opustili. Toda Omersa v Ljubljani ni mogel dobiti službe, zato se je odpravil v Beograd. Na poti nazaj, septembra 1939, ko je že izbruhnila vojna, je v Zagrebu srečal Bogoslava Ernyja. Ta mu je obljubil službo na britanskem konzulatu pod pogojem, da se nauči strojepisja. Omersa se je ves mesec oktober marljivo učil in 1. novembra ga je Erny odpeljal na konzulat in ga predstavil Stephenu Clissoldu, bodočemu šefu. Tako se je začelo Omersovo delo za Britance.

Toliko o sebi Dimitrij Omersa na zaslišanjih leta 1946 v Zagrebu.[3] V preiskavi po vojni je zvezna Udba Omerso osumila, da je že ob odhodu v Španijo delal za britansko obveščevalno službo. Omersa, ki dela za Britance ni tajil, je to zanikal. Kljub temu so ga na Udbi uvrstili med tiste španske borce, ki so bili 'negativni elementi' oziroma 'peta kolona' španske državljanske vojne, tako kot vse tiste levičarje, ki jih KP Jugoslavije ni imela pod nadzorom.[4]

Omersa tudi najobširneje priča o dejavnosti britanskega generalnega konzulata v Zagrebu. Ob ambasadi v Beogradu je bil ta konzulat druga najpomembnejša britanska diplomatska izpostava v Jugoslaviji. Formalno je bil zadolžen tudi za Slovenijo, čeprav so že leta 1938 začeli pripravljati neke vrste

---

[3] Dokumentacija Sove, Dimitrij Omersa, osebna mapa št. 6850.

[4] Cf. JVS, Med ljudsko demokracijo in demokracijo, str. 301.

izpostavo oziroma konzulat tudi v Ljubljani. Konzulat v Zagrebu je bil glavna povezava Slovencev z britanskimi službami pred drugo svetovno vojno. Njegovo delo v letih 1938-1941 je bilo tesno povezano z osebnostjo britanskega generalnega konzula Terenca C. Rappa.[5] Rapp je imel izjemen posluh za politične razmere na Hrvaškem, za potrebe in čustva Hrvatov, pa tudi razmere v Sloveniji je kar dobro poznal, saj je redno prihajal na obisk. Bil je izjemno učinkovit, ko je šlo za izvajanje britanskih interesov na Hrvaškem. Omenili smo že, da je od blizu spremljal pripravo in izvajanje srbsko-hrvaškega sporazuma avgusta 1939. Druga pomembna Rappova lastnost, pa tudi lastnost konzulata, je bila ta, da je vzdrževal tesne stike s pomembnejšimi hrvaškimi politiki, zlasti HSS in SDS, in spodbujal njihovo držo nasproti frankovskim skrajnežem in ustašem. Rapp je bil družabno zelo dejaven, vsak petek zvečer je prirejal večerje za ožji krog prijateljev v Zagrebu.

Najpomembenje pa je, da so na tem konzulatu imeli precej drugačne poglede na razmere v Jugoslaviji kot so jih imeli diplomati in SOE v Beogradu. Zadnji so stvari opazovali bolj s srbskega stališča, kar so tudi priznali. Vicekonzul Glanville je te razlike videl takole: "Hrvatska seljačka stranka HSS je bila edina dobro orgnizirana, disciplinirana in državniška politična stranka v Jugoslaviji. Res je sicer, da imajo Srbski radikali veliko organizacijo, malo manjšo pa srbski zemljoradniki. Toda ti stranki se ukvarjata skoraj izključno z abstraktno politiko, medtem ko slovenski klerikalci ne predstavljajo kaj več od krajevne politične sekcije Rimokatoliške cerkve." Njegov vtis o ljudeh in politiki, o razlikah med severom in jugom, je odražal podobno: "Srbu manjka nekaj tiste čvrste samostojnosti Hrvata – predolgo je namreč bil pod trdo tujo oblastjo (v nasprotju z bolj sproščeno avstroogrsko) in beograjska čaršija je le nadomestila turškega pašo."[6] Na Hrvaškem je opazil tudi to, da obe največji stranki, hrvaška HSS in srbska SDS v splošnem vodita skoraj enako politiko in da tesno sodelujeta. V letih pred vojno, ko je vladala Jereza, je konzulat opažal, da raste priljubljenost HSS in leta 1938 je bil Maček že nesporna glavna politična osebnost na Hrvaškem.

Šele s pogledom v delo britanskega konzulata v Zagrebu v celoti lahko dojamemo, kako pomembna prelomnica v zgodovini Jugoslavije je bil podpis srbsko-hrvaškega sporazuma in preoblikovanje jugoslovanske države leta 1939. Glanville, ki ga mnogi še danes ne cenijo dovolj, je o tem zapisal: "Velik del zaslug za ta sporazum je treba pripisati g. konzulu Rappu, ki je skozi vsa pogajanja vplival in pozival Hrvate k zmernosti." Menil je še, da če bi britanska ambasada v Beogradu v enaki meri pritisnila na Srbe in prispevala k zmernosti, bi lahko bil sporazum velika sprava in najnovejša zgodovina bi bila močno drugačna. Posebej zanimivo področje delovanja konzulata pa je so njegovi

---

5 Rapp je bil konzul v Zagrebu že leta 1937 in je dolgo spremljal politično dogajanje (cf. L. Boban, Maček i politika HSS); po vojni je bil konzul v Solunu.

6 PRO, HS 5/965.

politični stiki z obema vodilnima hrvaškima strankama HSS in SDS ter s slovenskimi naprednimi (liberalnimi) krogi. Ti stiki postanejo še tesnejši, ko gre za organiziranje ilegalne propagandne, diverzantskih in vohunskih podvigov. Tudi pri tem delu se je, so ugotavljali Britanci, kazala učinkovitost 'severa'.

Konzul Rapp je imel zelo dobre, ne samo uradne, tudi osebne stike s Hrvatsko seljačko stranko še ko je bila stranka v opoziciji. Poskrbel je, da so nekateri iz HSS odšli na študij ali izpopolnjevanje v Veliko Britanijo. Tako je, na Rappovo priporočilo in s štipendijo British Councila, na študij v Veliko Britanijo odšel politik HSS Branko Andres, ki je nato po sporazumu postal šef kabineta novega jugoslovanskega ministra za finance dr. Juraja Šuteja. Drugi tak je bil Ilija Jukić.[7] Jukić je bil nekaj časa v diplomaciji, potem pa je se je ukvarjal z novinarstvom. Z dr. Većeslavom Vilderjem sta najprej izdajala politični mesečnik Pogledi, nato pa je postal urednik časnika HSS Hrvatski dnevnik, ki je bil z 20.000 izvodi drugi dnevnik po vrsti na Hrvaškem. Več naklade so imele le Novosti, 30.000, in enako naklado je imel Jutarnji list. Danes pa Jukića najdemo še na spisku sodelavcev SOE v Jugoslaviji. V času sporazuma je postal šef kabineta dr. Vladka Mačka in Maček ga je februarja 1940 poslal v ministrstvo za zunanje zadeve, kjer je postal načelnik oddelka za tisk. Maja 1940, v času stopnjevanja vojne na zahodu, so zanj celo ustvarili novo mesto in postal je pomočnik ministra za zunanje zadeve Kraljevine Jugoslavije. Tako je minister dobil tri pomočnike namesto dveh. Druga dva sta bila Smiljanić in Pilja, ki je bil obenem še minister za ekonomsko vojskovanje.

V tesnih zvezah s konzulatom je bil tudi eden vodij Samostalne demokratske stranke na Hrvaškem (SDS), dr. Većeslav Vilder. Vilder je bil, kar je posebno zanimivo, po rodu iz Češkoslovaške in govorilo se je, da je framazon.

Takoj po podpisu sporazuma avgusta leta 1939, sta se oba zavezniška generalna konzula, Rapp in njegov francoski kolega, odpravila k dr. Vladku Mačku v Krupinec, da mu čestitata za sporazum in novi položaj v vladi. Kmalu za njima sta enako storila še njuna italijanski in madžarski kolega. Vsi pa so opazili, da nemškega konzula na vljudnostni obisk ni bilo. Rapp temu sicer ni pripisoval velikega pomena. V poročilu v London je rekel, da Nemec tega ni storil namerno, pač pa zaradi vsesplošnih napetih razmer. Toda kljub temu so bili vsi, zlasti pa Maček, močno zaskrbljeni zaradi mednarodnih dogajanj. Maček si je želel, da bi Jugoslavija lahko ostala nevtralna v vojni, zato ga je

[7] Ilija Jukić se je rodil leta 1901 v Doljni Svilaji in umrl leta 1977 v Londonu. Šolal se je v Banji Luki in univerzo končal v Parizu. Leta 1924 se je zaposlil na ministrstvu za zunaje zadeve in delal nekaj časa kot sekretar jugoslovanskega veleposlaništva v Londonu, leta 1934 je odstopil in se posvetil novinarstvu. Avgusta 1939 je postal Mačkov šef kabineta in nato februarja 1940 ponovno odšel v ministrstvo za zunanje zadeve. Leta 1941 je odšel iz Jugoslavije z istim letalom kot ostali ministri in ostal je na svoji funkciji pri vladi v izgnanstvu v Londonu do leta 1943.

zanimalo, kaj bo storila Italija. Če bo ta ostala nevtralna, potem bo lahko tudi Jugoslavija. Kmalu zatem je Maček odšel v Beograd. V Zagrebu sta na čelu stranke ostala dr. August Košutić in generalni tajnik HSS dr. Juraj Krnjević.

Izbruh svetovne vojne septembra 1939 je kmalu zasenčil veselje, ki je v hrvaški prestolnici nastalo po sporazumu in Rapp se nekaj časa ni oglasil. Temeljitejše poročilo o sporazumu je napisal šele 25. septembra 1939. Medtem so na Hrvaškem že začeli udejanjati določila sporazuma, žačel se je postopek prenosa nekaterih pristojnosti iz centra v Zagreb.

Na tem mestu bomo predstavili nekaj Rappovih poročil iz jeseni leta 1939, zato da iz prve roke izvemo ne samo to, kako so sporazum udejanjali na Hrvaškem, ampak tudi, kakšno je bilo politično ozračje v novi banovini in kdo je sporazumu nasprotoval. Nasprotniki sporazuma so namreč bili morebitni (ali tudi resnični) zavezniki britanskih sovražnikov, sil osi. Torej so bili obenem tudi britanski sovražniki. Tako so Britanci in njihovi domači sodelavci imeli dve tarči: boriti se proti vplivu Nemcev (in Italijanov) in njihovemu vpletanju v hrvaško politiko in gospodarstvo, odbijati njihovo propagando in na enak način zmanjšati vpliv nasprotnikov sporazuma.

Rapp je najprej obširno poročal o vseh oblikah sprememb na Hrvaškem, ki jih je prinesel sporazum. Pri udejanjanju teh sprememb se je spet mudilo, enako kot pri sklenitvi sporazuma, saj je medtem izbruhnila vojna in vsi so se zavedali, pravi Rapp, da v teh izrednih okoliščinah zmanjkuje časa. Opisal je hitro ustanavljanje hrvaškega sabora. Ustanovitev so morali zato izpeljati kar brez volitev, čeprav jih je sporazum predvideval. Nato je poročal o prvem zasedanju sabora in o govorih v saboru 29. avgusta.

Kot je v navadi v diplomatskih poročilih, ni manjkala njegova ocena o novih funkcionarjih na Hrvaškem. Pisal je o tem, zakaj Košutić ni dobil položaja v Beogradu, o podbanu Krbeku, o tem, kako si Maček ne želi politične funkcije in pravi, da jo bo odložil, brž ko bo sporazum izpeljan do konca, ter se umaknil na svoje posestvo v Krupinec. Ker se je spoznal na HSS, je Rapp za London ocenil tudi nove ministre, ki so odšli v Beograd in pripisal: "Novi ministri so kot celota najboljša možna izbira," edini oportunist med njimi, po splošnem mišljenju, je bil dr. Andres, ki pa je vsekakor bil odločen član stranke in je vseskozi vzdrževal tesne stike tako s francoskim kot z britanskim konzulatom. Rapp je dobro zaznal tudi razpoloženje Hrvatov, ko recimo pravi, da se v Dubrovniku veselijo, da so se znebili odvisnosti od Cetinja.

Srbsko-hrvaški sporazum je vseboval še eno pomembno določilo, ki je vplivalo na protinacistično dejavnost v novonastali banovini. Vseboval je poseben dodatek, ki ni bil objavljen. Ta je razmejil pristojnosti glede obveščevalne in policijske dejavnosti v banovini. Določal je, in to izrecno, da v pristojnosti centra ostanejo javna varnost, podtalna propaganda in vohunstvo. Drugače pa je bilo z orožništvom, oziroma policijo. To področje je sedaj prišlo v pristojnost banovine in sporazum je celo določal, da bo orožništvo banovine vodil Hrvat in da bodo prečistili osebje oziroma odstranili vse, ki niso po

okusu Hrvatov. Enak postopek naj bi izpeljali tudi na ravni mestnih policij. Predvideno je bilo, da se postopek izpelje takoj po ustanovitvi banovine. Za novega poveljnika žandarmerije so tako imenovali generala Tartaglio, ki je takoj prevzel novo funkcijo.

Neurejeno pa je ostalo še vprašanje Tiskovnega urada in cenzure, pravi Rapp. Urad je trenutno še vedno v rokah človeka, ki je v neprestanem strahu pred nemškim generalnim konzulom. Konzul mu kar ukazuje in "njegov ton do tukajšnjih oblasti je postal aroganten do skrajnosti ...," je opažal Rapp.[8]

Kmalu po izbruhu vojne jeseni 1939 je v Jugoslaviji prišlo do vojaškega vpoklica. Rapp je to komentiral: nesrečna okoliščina za Hrvate, zlasti za kmete, je v tem, da je bil prvi viden rezultat sporazuma vpoklic večine hrvaških rezervistov. Povrhu je bil vpoklic še ena manifestacija najokornejše srbske neučinkovitosti. Hrvati so v zameno za administrativno samostojnost namesto nepokorščine dostavili Srbom poslušnost, ne da bi jim to moral kdo posebej ukazati. To pa so na Hrvaškem koristno izrabili frankovci in ljotićevci in napadli sporazum. Istočasno so tudi komunisti pozvali k demobilizaciji, k neposlušnosti pri vpoklicu in k neubogljivosti do stranke HSS.

Rapp je ocenil, da avtoriteta bana narašča. Napovedal je, da bo banovina v treh ali štirih mesecih uredila tranzicijske razmere, če ne bo prišlo do mednarodnih zapletov. Optimisti celo upajo, in ne brez podlage, pravi Rapp, da bo Hrvaška sčasoma dala srbskim sosedom lekcijo o administrativni učinkovitosti, ki jo tako potrebujejo. Rappove ocene so v tem delu zelo podobne ugotovitvam Hugh Setona-Watsona, ki je pisal o odmevih sporazuma v Srbiji.

Dva meseca pozneje je Rapp napisal novo poročilo o razmerah na Hrvaškem. To pot je poročal o tem, kako so se izboljšali stiki med konzulatom in politiki HSS, da so postali tesnejši in prijateljski. Pravi, da je uradna hrvaška politika pristala na britanske protinemške dejavnosti, in ugotavlja, da hrvaški politiki nimajo nikakršnih iluzij o nemških namerah do malih slovanskih držav. Zato je, pravi, naša diskretna propaganda v Hrvatskem dnevniku in v Radićevem koledarju dobrodošla. Dali so nam tudi tihi pristanek na to, da pospešimo propagandne dejavnosti bolj skrivne narave. Na takšno podporo se lahko zanesemo dokler to propagando usklajujemo s politiko njihove stranke. Zato se v naši propagandi, če je le mogoče, sklicujemo na pisanje bratov Radić, pravi Rapp.

Toda na Hrvaškem javno mnenje ni vedno delilo te državniške modrosti voditeljev, ugotavlja dalje Rapp. Del hrvaškega meščanstva, strokovne javnosti in študentov, navajenih večno nasprotovati vladi in obtoževati Srbe za svoje nesreče, nasprotuje tej politiki. Kmetje pa so trdno na Mačkovi strani. Da bi ne prišlo do razdora, so voditelji HSS sklenili obnoviti hrvaški štirinajstdnevnik Savremenik, namenjen inteligenci, in se nasloniti na Radićevo

[8] PRO, FO 371/23876.

misel. Da bi to izpeljali, je urednik Hrvatskog tjednika dr. Ilija Jakovljević prosil britanski konzulat za sodelovanje pri novi publikaciji.

Rapp se je dlje zadržal pri študentih frankovcih in njihovemu močnemu nasprotovanju sporazumu. Pojav je pripisoval temu, da je HSS zanemarila politično vzgojo študentov in da so ti zelo malo vedeli o idejah bratov Radić. Zato jih je Budakova struja z lahkoto pridobila. Razglašajo se za nacionaliste, obsojajo Samostalne demokrate in komuniste in trdijo, da so oni prevzeli skrb za Hrvate namesto HSS, ki da je to skrb opustila. Zaskrbljujoče je bilo to, da so jeseni 1939 frankovci v sodelovanju s klerikalci dobili večino na volitvah v študentski akademski klub. Rapp je takole naštel najvidnejše značilnosti frankovcev: nerazumno sovraštvo do Srbov, popolno pomanjkanje panslavističnega občutka, ki se lepo kaže v popolni ravnodušnosti do usode Čehov in Poljakov, in nezmožnost uvideti nevarnost koketiranja z mislijo na pomoč od zunaj. Frankovski časopis Hrvatski narod je pronemški in protibritanski, ima negativen odnos do oblasti in se pri poreklu sklicuje na Starčevića in borbo za hrvaške pravice proti Madžarom. Težje je oceniti moč komunistične propagande, pravi Rapp. Tej propagandi pa HSS odgovarja z obsodbo Stalinove agresije na Finsko.[9]

Z ustanovitvijo banovine so morali tudi Britanci nekoliko reorganizirati predstavništva na Hrvaškem. Dotlej so imeli konzula M. E. Viberta v Sarajevu, ki je pokrival tudi Split. Sedaj je med njima bila meja, Split je postal del banovine. Že septembra 1939 je zato britansko ministrstvo za zunanje zadeve predlagalo, naj Vibert prevzame mesto konzula v Splitu, ker bi bilo preveč naprtiti Rappu vso banovino.[10] Tako je nastal splitski konzulat, še ena pomembnejša točka ilegalne dejavnosti.

Vojna je seveda tudi v Zagrebu in Splitu prinesla močan porast podtalne dejavnosti. Tu se je izkazala še ena vrlina konzula Rappa, ki ga je ločevala od Campbella v Beogradu. Nikoli se ni pritoževal v London, ker so prostori konzulata služili za te dejavnosti in za skladiščenje različnih diverzantskih pripomočkov. Nasprotno, vse to je dobro zakrival in celo spodbujal, ko je bilo treba. Omersa lepo opiše spremembe, ki so nastopile jeseni 1939.

Poslopje generalnega konzulata v Zagrebu je bilo na Ilici št. 12, v hiši, ki je bila last kiparja Ivana Meštrovića. Ta je drugo nadstropje oddajal Britancem. Enega od prostorov konzulata je 'imelo v najemu' podjetje "Hanau, Burr & Co.". Za vogalom, v Gundulićevi ulici 3 (ulica je pravokotna na Ilico), je stala stavba, kjer je bil britanski inštitut oziroma British Council. Tu je bilo zaposleno, kot pravi Omersa, veliko učiteljev angleščine, ki so občasno, ko niso poučevali, pomagali tudi na konzulatu. Nemci in Italijani so trdili, da se vsi ti prostori uporabljajo za vohunske posle, Britanci pa so to zanikali.

---

9 PRO, FO 371/23877/R 11514.

10 PRO, FO 371/23876/R 6970.

Konzulat v Zagrebu je leta 1939 sestavljala še zelo majhna skupinica ljudi. Rapp je imel pisarno v skrajnem levem prostoru stanovanja. Soba je gledala na Ilico. Na desni, s pogledom na dvorišče, je bila njegova tajnica Vera. V sobi poleg konzulove sta bila Bogoslav Erny in vicekonzul H. Bullock. Erny je skrbel za stranke konzulata, ki so bile jugoslovanskega porekla, nadzoroval jugoslovansko osebje konzulata in tiskovni urad ter skrbel za prireditve v angleški čitalnici. V isti stavbi, v prvem nadstropju, je bila namreč še "English Reading Room" ali angleška čitalnica, kjer so bila predavanja in kjer so vrteli filme, ki so jih po dogovoru z Ernyjem nabavljala zagrebška filmska podjetja. Tajnik čitalnice je bil nek Knežević. Toda Ernyjeva najpomembnejša naloga je bila vzdrževati stike z voditelji HSS. Erny je bil v zelo dobrih odnosih z dr. Jurajem Krnjevićem, s katerim sta si dnevno dopisovala. Erny je skrbel tudi za tesne stike med konzulatom in načelnikom štaba 4. armade generalom Lokarjem.

Vicekonzul Bullock je opravljal konzularne posle, skrbel za knjige in za britanske državljane. Takoj pri vhodu levo je sprejemal stranke Kolibaš, tudi nekdanji avstrijski oficir. Pomagal pa mu je sin enega od direktorjev Shella, devetnajsletni Tommy Hopkins. Vmes je bila še ena soba, ki je gledala na Ilico, kjer je sedel Stephen Clissold.[11] V sobici na desni, nasproti njemu, je bil Omersa, ki je prve tedne dela na konzulatu prevajal članke iz angleških časopisov in revij. Clissold pa najverjetneje ni bil le ataše za tisk, ampak je že prišel v Zagreb kot agent obveščevalne službe SIS (MI6) in pozneje ni bil v SOE, saj ga ni na njihovih seznamih in ostaja njegov položaj zaenkrat še nepojasnjen. Hči vicekonzula Bullocka Iris je bila Clissoldova tajnica. Na konzulatu je bilo še nekaj jugoslovanskega osebja, tajnica Nada Šaban in sluga Klarič, ki je tudi bil bivši mornariški podoficir.

Malo po prihodu Omerse je v njegovo sobo prišel še en novinec Matija Gredelj, radiotelegrafist. Tudi on je bil mornariški podoficir in telegrafist trgovske mornarice, star okoli 35 let. Bil je srednje velik, močan, z močnimi brki in zelo vesten in natančen pri delu, toda kot se je pozneje izkazalo, nezvest Britancem. Gredelj je imel brata, ki je bil pravnik, zaposlen na političnokriminalnem odseku zagrebške policije. Na konzulatu je dobil nalogo sprejemati Reuterjeve novice. Poslušal jih je s slušalkami in jih sproti tipkal. Kon-

---

[11] Stephen Clissold, najverjetneje član SIS, je bil med vojno major, med drugim član zavezniške vojaške misije pri Vrhovnem štabu NOVJ in soavtor priročnika o NOG v Jugoslaviji, ki ga je izdal Political Intelligence Center Middle East, ter soudeleženec pomembnejših pogovorov med Britanci in vodstvom NOG (cf. D. Biber, Tito – Churchill). Po drugi svetovni vojni je bil ataše za tisk britanskega veleposlaništva v Beogradu. V času volitev leta 1945 je imel stike z opozicijo in bil zato najpogosteje omenjani zahodni diplomat na povojnih 'špijonskih' procesih (cf. JVS: Prevzem oblasti ter Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v obdobju 1945-1947); med drugim avtor knjig Whirlwind ter Yugoslavia and the Soviet Union 1939-1973.

zulat je namreč hotel sveže, necenzurirane vesti, saj so tiste, ki jih je iz Beograda pošiljal presbiro, prihajale z zamudo. Cilj tega dela je bil še sveže novice prevesti in jih necenzurirane pravočasno dostaviti zagrebškim listom. Kmalu je imel Omersa dela do vratu, dopoldne je prevajal Reuterjeve novice, jih odpošiljal hrvaškemu in slovenskemu tisku, nato pa prevajal še domače vesti za Britance. Na koncu je delal po 14 ur dnevno.

To stanje pa se je kmalu temeljito spremenilo. Najprej je v začetku leta 1940 v Zagreb prišel nov vicekonzul Trevor J. Glanville in se vselil v sobo h Clissoldu. Glanville ni bil novinec v Zagrebu. Omersa nam razkrije, da je že prej velikokrat prišel za nekaj dni v Zagreb, kjer je v konzulatu je že imel 'skladišče', v mali zakotni sobici za sprejemnico, kjer so stali računski stroji. Česar Omersa ni vedel, je bilo to, da je bil Glanville v Zagrebu že na začetku tridesetih let, v vlogi računovodje pri firmi Price Waterhouse. Torej gre še za eno od nedoločnih povezav, globoko v ozadju, med britanskim poslovnim svetom in britansko obveščevalno skupnostjo. Leta 1939 so nadrejeni Glanvillea samo potegnili pod diplomatsko 'zaščito'. Ker še ni bilo SOE, je bil najverjetneje član Sekcije D SIS in nosil je skrivno ime, oziroma kodo 'Nero'. Uradno, navzven je bil zadolžen za gospodarske stike kot uslužbenec ministrstva za ekonomsko vojskovanje (MEW). Cele dneve, od jutra do poznega večera, naj bi reševal prošnje za uvoz in izvoz blaga in trgovinske posle, ki jih je urejal konzulat. Vsaj tako je trdil, ko so ga zasliševali Italijani. V resnici pa se je ukvarjal z vsemi oblikami sabotaže in zbiranjem podatkov o nemškem in italijanskem prometu. Sicer pa se o Glanvilleu ve in govori zelo malo. Omersi je mimogrede povedal, potem ko je že spil neverjetne količine viskija, da je tudi on iz mornarice, rekoč, mi mornarji radi pijemo. To je bilo vse, kar je povedal o sebi. V resnici, ali zopet zaradi krinke, je bil oficir britanske mornarice, s činom Lieutenant Commander.

Glanville je bil levorok, zelo skrivnosten. Ko je prihajal na konzulat, je ponavadi prišel po drugi strani ceste in potem je za kakim tramvajem ali avtomobilom hitro švignil čez cesto in v stavbo konzulata. Ni se družil z nikomer, razen z zaročenko, in kot rečeno, je rad pil, kar pa je počel predvsem sam. Ni hodil v Lovački rog, kamor so pogosto zahajali ostali Britanci. Stanoval je kar v hotelu Esplanade, toda zaradi konspiracije je večkrat menjal sobe. V Zagrebu pa je imel, kot je po naključju izvedel Omersa, vsaj še dve konspirativni stanovanji ali kot so temu rekli 'skrivni gnezdi'. Eno je bilo v Gornjem gradu, v bližini cerkve svetega Marka in drugo nekje na pobočju Sljemena. O njem izvemo le še to, da se je tik pred vojno poročil z zaročenko, Rusinjo, hčerko nekega univerzitetnega profesorja v Beogradu. Njegovi mlajši sodelavci so ga klical Glinić.

Glanville je prihajal na konzulat le za malo časa, bodisi zgodaj zjutraj ali pa pozno zvečer. Vedno se mu je mudilo. V njegovem oddelku ni bilo rednih delovnih ur in oddelek je deloval čisto samostojno. Pisalne mize osebja tega

oddelka so bile vedno prazne in pospravljene. V pisarni je imel Glanville, pravi Omersa, predale polne denarja in orožja. Glanville je namreč imel od konzulata neodvisne finance in dajal je denar tudi Clissoldu za propagandno dejavnost. Ponavadi je po denar h Glanvilleu odhajala Clissoldova tajnica Iris Bullock. Nekoč pa je Clissold poslal Omerso, ki pripoveduje: "Glanville nikoli ni vedel, kje ima kaj in ob takih prilikah sem videl, kaj je v njegovih predalih. Skoraj v vseh zgornjih predalih je bila kakšna pištola, večinoma mavzerji, v levem zgornjem predalu nekaj angleških ofenzivnih bomb. Drugih stvari v zgornjih predalih ni bilo. V ostalih predalih so bili svežnji različnega denarja, največ je bilo lir in dolarjev. Ko je našel sveženj s tisočaki, nikoli ni vprašal, koliko Clissold potrebuje, temveč je vedno izvlekel približno polovico svežnja in vprašal, ali bo dovolj. Ko sem rekel, da je preveč in začel šteti, se je razjezil in rekel: Ne bodi neumen, čas je denar. Clissold pa je bil, po drugi strani, vedno natančen z denarjem in se je zgražal nad takšnimi postopki."[12] Nedvomno pa je bil Glanville ena pomembnejših osebnosti med britanskimi obveščevalci v Jugoslaviji pred vojno. Ocene SOE iz leta 1940 kažejo, da je bil znan kot eden boljših in najbolj izkušenih.

Glanville je imel tudi pomočnike. Z njim je prišel mladi rdečelasi mož, neznanega imena, ki je čez dan sedel v Glanvilleovi pisarni. V Zagreb so ga premestili iz Budimpešte. Delo sta si med drugim delila tako, da je Glanville pogosto odhajal v Beograd, medtem ko je njegov pomočnik potoval v Slovenijo. Viri SOE danes govorijo, da je pri Glanvilleu v pisarni delal še en predstavnik ministrstva za ekonomsko vojskovanje (MEW) oziroma SOE in to J.W. Mansell. Ali gre za isto osebo, ni jasno, vendar se Mansell v Sloveniji ne pojavlja. Glanville je, po pripovedovanju Omerse, hodil v Beograd k Johnu Bennettu. Omersa pa Bennetta ni imel preveč v čislih. Opisal ga je takole: star je bil okoli 40 let, zelo visok in suh, grdega, zgubanega obraza, nekoliko podobnega Mastersonovemu; bil je zelo neugoden človek.[13]

Istočasno kot Glanville je v zagrebški konzulat prišel tudi Tom Parker. Parker se je ostalim zdel star, saj je imel okoli 60 let, medtem ko so bili ostali na konzulatu večinoma mlajši. Bil je rudarski inženir, klicali so ga 'rdeči Parker', ker je bil rdečega obraza. Dajal je videz čudaka in je neprestano hodil na ribolov, toda Clissold je zanj trdil, da je zelo vešč in spreten. Parker je pogosto odhajal v Slovenijo in le redko je bil v Zagrebu. Njegovi 'ribiški izleti' so bili očitno namenjeni prenašanju važnih informacij v Ljubljano k Lawrensonu in pozneje konzulu Pettittu. Mogoče je on izmed tistih, ki je hodil na Kolpo na 'ribolov' in se tako spoznal z inž. Jankom Mačkovškom.[14] V Zagrebu in verjetno

---

12 ARS III, MFS, ppa.

13 ARS III, MFS, ppa. Bennett je bil med vojno v Kairu vodja balkanskega oddelka SOE; njegova tajnica Črnogorka Zora Šutilović je bila popolnoma razočarana nad njim, rekoč, da je svinja, kakor tudi vsi, ki delajo v njegovi pisarni.

14 Cfr. JVS, Dosje Mačkovšek, str. 104.

tudi drugod je veljalo pravilo, da člani Glanvilleovega oddelka, torej SOE, prenašajo vso pošto osebno in je ne zaupajo nikomur, niti kurirjem konzulata.

Kmalu za Glanvilleom je v Zagreb prišel še en 'vicekonzul', James B. Millar.[15] Predno je prišel v Jugoslavijo, je opravljal podobno službo na Danskem. Iz njegovega dela lahko razberemo, da se je v Zagrebu ukvarjal z vojaško obveščevalno službo. Millar je bil prav tako britanski oficir in je bil star okoli 38 let. Bil je visok, suh, pokončne drže, temno blond las, velikih sivih oči, ozkega obraza in mladostnega videza z večnim brezizraznim nasmeškom na tankih ustnicah. Omersa pravi, da je bil to eden izmed redkih njemu znanih Britancev, ki je zelo zmerno pil. Govoril je tiho, pravilno in bil je zelo previden in nezaupljiv; zanimale pa so ga zgolj vojaške zadeve. Po vseh virih, ki jih imamo na razpolago, je mogoče sklepati, da Millar ni bil pri SOE, temveč je že v Zagrebu pripadal MI6 SIS. Pozneje, med vojno, ga srečamo v Kairu, kjer je bil predstavnik ISLD oziroma "C" in nekateri trdijo, da je precej zviška gledal na SOE.

Millar si je v Zagrebu najel prostore v bližini konzulata, v dvoriščni stavbi in na stanovanju je stal napis British Consulate. Za Millarja je delala neka gospa Allen, lepa in mlada, ki je skrbela za šifre in razmnoževanje ter povečavo filmov in fotografskih plošč. Imeli so posebnega šifranta, toda ti so se pogosto menjali, in telegrafista ter radiooddajno postajo. Telegrafist je bil Britanec, tudi iz mornarice – kar se mu je videlo na obrazu, pravi Omersa. V isti stavbi, pod stanovanjem, ki ga je najel Millar, so bili prostori Društva prijateljev Velike Britanije, oziroma t.i. Angleškega društva. Eden vidnejših članov tega društva je bil nihče drug kot kipar Meštrović. Tudi za to društvo je v sovražnikovih vrstah veljalo, da je obsežna vohunska organizacija in da ni naključno v isti stavbi kot Millarjeva pisarna.[16]

Millar je imel pomočnika z imenom William Y. Stuart, rekli so mu Bill, po rodu je bil Kanadčan.[17] Uradno je bil Stuart Millarjev prokonzul, v resnici pa je bil tudi on agent MI6 SIS oziroma "C". Nastja Žgur se Millara spominja kot petintridesetletnika, ki je odlično govoril hrvaško. Stuart je zbiral vojaške podatke, se ukvarjal z vohunstvom in velikokrat potoval v Slovenijo. Drugi Millarov pomočnik je bil nekaj časa kapetan Desmond Clarke, ki je nato postal konzul v Splitu.

---

15 V nekaterih virih je zapisano tudi Miller ali Millard, toda verjetno gre za isto osebo. Tudi pri nas so Millara različno imenovali, Orožen mu pravi Müller, Udba pa kar Miller.

16 Vsaj tako je trdil Dodini, ki je zasliševal Glanvillea aprila 1941. (PRO, HS 5/965.)

17 Bolje ga poznamo pod imenom kapetan Bill Stuart, pozneje član zavezniške misije Typical, v kateri se je maja leta 1943 kot vodja misije spustil s padalom skupaj z Billom Deakinom k partizanom v Črni gori in pristal pri Titovem glavnem stanu. Nekaj dni pozneje so Stuarta ubili. (cf. W. Deakin, Gora trdnjava.)

Medtem ko sta se Glanville in njegov oddelek ukvarjala z razmerami v Juslaviji in sabotažo, se je Millarov oddelek v prvi vrsti zanimal za sile osi, jbolj za Nemčijo in na drugem mestu za Italijo in to zlasti za vojaške potke. Millar je za to delo novačil tudi domače sodelavce oziroma podagente jih z raznimi nalogami pošiljal okrog. Zbiral je vse mogoče vojaške podatin bil je zadolžen tudi za Slovenijo.

Vsi na konzulatu so vedeli, da se v njegovih prostorih občasno hrani več t samo orožje v Glanvilleovi pisalni mizi. V Zagreb je iz Beograda pogosto hajal Bill Hudson, vedno obložen s številnimi kovčki, v katerih je prinašal zstrelivo in podobna sabotažna sredstva. Po doslej znanih podatkih je bil udson do srede leta 1940 celo OC za Hrvaško, to se pravi, da je vodil sekо D na Hrvaškem. Po poletju 1940 so mu delo v Beogradu omejili. Tako juslovanske kot nemške oblasti so ga namreč sumile razstrelitve in potopa h ladij boksita v Splitu. Hudson je to dejanje priznal Dimitriju Omersi, puje pa ga tudi poročilo konzula Glanvillea. Po tem dogodku je moral še udson iz Jugoslavije. Šel je v Grčijo pod lažnim imenom Fred Smith.

V zagrebškem konzulatu sta se mladi Hopkins in Backer pogosto pritoževala, da morata dobesedno spati na razstrelivu. Zaradi stalnih pritožb ambasarja Campbella je London septembra leta 1940 naposled le sklenil, da je tretudi v Zagrebu na konzulatu postaviti posebno skladišče materiala za SOE. vedali pa so se, da bo to dosti bolj tvegano kot v Beogradu.

Tako so prostori konzulata na Ilici kmalu postali pretesni. Zato se je oddek za tisk (Press Department) spomladi leta 1940 izselil iz konzulata in se selil v novozgrajeno stavbo nasproti konzulata. Oddelek je dobil še nekaj močnikov, dve tipkarici za Reuterjeve novice in slugo. Za prevajalca Reujevih novic je iz Maribora prišel dr. Odon Šorli; bil je sin notarja in pisaja dr. Iva Šorlija. Na pomoč je prišel tudi novinar Slavko Vereš. Vereš je bil rejši gospod okoli 60 let, po poklicu je bil novinar in karikaturist ciničnega morja, po političnem prepričanju pa radičevec, čeprav je pripadal Vilderjemu krogu, oziroma SDS. Vereš je skrajno požrtvovalno delal na raznih progandnih projektih britanskega konzulata, na začetku pa je po Hrvaški razčeval velike količine protinacističnega propagandnega materiala. V resnici ri tem delal za Glanvillea. Pri Clissoldu je občasno pomagal tudi Reuterjev isnik v Zagrebu John D. E. Evans.

Marca 1940, ko se je dejavnost konzulata tako razširila, je Omersa postal ssoldov pomočnik. Toda ukvarjala se nista samo s tiskom. Če je kdo prisel v tiskovni urad zanimive podatke, jih je Clissold takoj odnesel čez cesto konzulat. K Omersi so se namreč stekali razni podatki iz Slovenije: o nemh transportih po železnici, o delovanju nemške manjšine, na primer o senkih kulturbunda v Mariboru in Celju, o vojaškem urjenju nemške mladine o nemških pritiskih na Slovence. Podatke je dajal naprej Clissoldu, ta pa jih nosil Glanvilleu. Nekatere od teh podatkov so uporabili tudi v propagandne

namene in jih objavili v biltenu.[18] Tako je Omersa postopoma postal glavni stik oziroma vezni člen med britanskim konzulatom v Zagrebu in protinacistično organizacijo v Celju. To organizacijo je vodil dr. Milan Orožen in tik pred vojno je imela že kar lepo mrežo sodelavcev po Sloveniji. Prihajalo je vedno več pisnih poročil. Omersa je izmed teh poročil izbiral pomembnejša, jih prevedel, nakar jih je Clissold odnesel čez cesto na šifriranje, torej so odhajala naprej na sedež SOE v London.

Omersa je dobil še eno zadolžitev, skrbel je za urejanje in izdajanje dveh biltenov, hrvaškega in slovenskega. Bilten v Slovenščini so začeli izdajati spomladi 1940 in dosegel je naklado 1500 izvodov. Za razpečevanje slovenskega biltena je poskrbel Orožen. Bilten oziroma "Vjesnik", kot se je imenoval, je imel šest do osem strani, z uvodnikom, pregledom vojno-politične situacije ter vestmi, ki jih ni bilo mogoče najti v rednem tisku. Vsebinsko so ga pripravljali Omersa, Clissold, Šorli in Vereš. Orožen pa ga je nato odnesel v Slovenijo, poskrbel pa je tudi za stike z osebami, ki so ga nosile čez italijansko mejo. Za to si je pomagal s člani Narodne odbrane v Ljubljani. Tako mu je leta 1940 Rajer nosil pošto k Mariji Šibenik v Postojno.[19]

Jeseni 1940 je v Zagreb prišel še Hugh Seton-Watson, agent SOE s šifro D/H 72. London ga je sicer poslal v Beograd, toda tja je prišel ravno v času spora med Campbellom in sekcijo D. Zato so nastale težave pri pridobivanju njegove diplomatske krinke. Novi ataše za tisk beograjske ambasade je namreč trdil, da je Seton-Watson uslužbenec ministrstva za informiranje in predvsem podrejen njemu. Glen ga je zato enostavno premestil v Zagreb s predpostavko, da konzul v Zagrebu ne bo oporekal dejstvu, da je SOE delo bilo na prvem mestu. Po Glenovih poizvedovanjih ga je bila SOE organizacija v Zagrebu pripravljena sprejeti. Pod pogoji seveda, da se bo podredil njihovi disciplini, da bo delal po njihovem urniku in da ne bo potoval brez njihovega dovoljenja. Tako je Seton-Watson ml. postal pomočnik Stephena Clissolda.[20]

Za navezo Millar-Stuart-Clissold (in Omersa), torej za SIS oziroma MI6, je delalo nekaj oseb, katerih pričanja danes poznamo. Eden teh je bil inž. Vladimir Feller, ki je bil zagrebški Žid. Feller po vojni pripoveduje, kako ga je nekega dne leta 1940 k delu pripravil Vilder. Ta se je ravno vrnil z daljšega bivanja v Beogradu, kjer se je zaupno pogovarjal z britanskim ambasadorjem. Campbell je Vilderja vprašal, ali pozna kakšno zaupanja vredno osebo za neko nalogo, ker se bodo Britanci leta 1941 morali umakniti iz Jugoslavije. Vilder je ambasadorju odgovoril, da pozna Fellerja, ki je njemu in Pribičeviću pomagal že v času internacije med diktaturo. Poleg tega se je Vilderju zdela

---

[18] Omersa je na podlagi teh podatkov napisal dve brošuri: Hitlerjeva vojna proti Slovanom in Nacistična vojna v Celju.

[19] ARS III, MFS, ppa.

[20] PRO, HS 5/965.

primerna tudi lega družinske hiše Fellerjevih v Zagrebu. Feller je pristal na Vilderjevo nagovarjanje, saj je kot pravi, to imel za patriotično dolžnost. "Smatrao sam to nacionalnom i uopšte evropskom dužnošću doprinjeti što je moguće više u započetoj borbi protiv fašizma. Prihvatio sam i doskora sastao sam se u Vilderovom prisustvu sa vice-konzulom i definitivno uredio stvar."[21] Vicekonzul, ki ga je Feller spoznal, je bil Millar.

Feller je nato imel več sestankov z ljudmi iz konzulata v Zagrebu, verjetno je bil med njimi tudi Glanville. Sestanki so bili največkrat ponoči, pri njem doma ali v katerem od konspirativnih stanovanj. Feller in Millar nikoli nista govorila o honorarju, saj bi ga Feller tudi ne sprejel. Iz njegove pripovedi lahko sklepamo, da je bil deležen precejšnjega zaupanja, saj je bil eden redkih, ki so poznali organizacijo britanskih služb. Med drugim je poznal razliko med SIS, SOE in vojaško obveščevalno. Udbi je vztrajno trdil, da ne ve, s katero od teh je sodeloval, saj mu to niti ni bilo pomembno. Pomembno je bilo, da so vesti odhajale k Britancem, ki so se takrat edini upirali fašizmu. V resnici pa je Feller dobro vedel za kaj gre. Delal je namreč za Secret Intelligence Service, torej linijo "C", in ne za SOE in to še lep čas med vojno. Britanci so mu nadeli ilegalno ime, ali kodo, Felix. Danes Felixa ni težko najti v britanskih arhivih.

Felix je najprej delal v Zagrebu, v začetku leta 1941 pa se je povezal tudi s Slovenijo, oziroma z obveščevalno skupino v Mariboru, natančneje z Antejem Aničem. Skupaj sta delala še precej časa med vojno in predstavljala eno glavnih opornih točk britanske obveščevalne službe potem, ko so Britanci po zlomu odšli iz Jugoslavije.

K Millaru je zahajala tudi Slovenka iz Maribora, Nastja Žgur. Zanj je začela bolj intenzivno delati sorazmerno pozno, tik pred izbruhom vojne. Šlo je za zbiranje vojaških podatkov o sovražnikovih silah.

Nastja Žgur se je zaposlila na britanskem konzulatu v Zagrebu jeseni 1940 kot tipkarica pri Dimitriju Omersi. Omersa je zaradi naraščajočega obsega dela iskal slovensko tipkarico in Orožen mu je priporočil Nastjo. Zakonca Žgur, Nastja in Stanislav, sta do leta 1938 živela v Mariboru. Stanislav Žgur je bil nekoč kapetan v trgovski mornarici in je v Mariboru delal kot ekonom centralne banovinske apoteke, kasneje pa zastopnik neke zasebne firme.[22] In tudi zanj se je govorilo, da je že takrat bil del neke podtalne mreže. Leta 1938 je v Zagrebu osnoval zastopstvo italijanske tvrdke "Scapino". Pri podjetju je zaposlil tudi ženo, tako da je pogosto potovala v Italijo in nazaj. Stanislav Žgur je namreč bil bolj bolehen, imel je tuberkulozo in je leta 1942 umrl v Sloveniji.[23] Omersa se podrobno spominja, kako je prišla Nastja k njemu v službo: "Na-

---

21 ARS III, ZA 403/1, AOS.

22 ARS III, MFS, ppa. Ime podjetja je nejasno, lahko bi bilo Salus, v Mariboru pa je bila tudi podružnica (obrat na Teznem) Zagrebškega tekstilnega podjetja Teksta.

23 ARS III, MFS, ppa.

pravil sem poskus, ki je odlično uspel. Prevajala in pisala je odlično in hitro. Dogovorila sva se za sto dinarjev po matrici, natančno se ne spominjam. Vsekakor je bila ona s ceno zadovoljna. Prvi bilten je odlično uspel in poslal sem ji en primerek, da ga pogleda. Odtlej je prihajala vsak teden. Bila je zelo tiha in skromna ... kasneje je postala bolj zgovorna. Pripovedovala mi je, da živi slabo in da jo ta služba rešuje popolne mizerije. Mož namreč nima stalne zaposlitve, bavi se s čudnimi posli i.t.d."[24] Toda ti čudni posli so se kmalu izkazali kot delo za zaveznike. O Stanislavu Žguru ni dosti podatkov, toda od Omerse zvemo, da je na konzulat prinašal podatke o nemških transportih čez Jugoslavijo, o količinah nafte, ki je potovala po poti Romunija-Nemčija. Leta 1941, preden je Omersa odšel iz Zagreba, so Stanislava Žgura zaprli in Nastja je pogosto prihajala objokana v službo.

Tudi Nastja se je po vojni spominjala, kako jo je služba pri Omersi postopoma pritegnila. Na začetku je za konzularni bilten le prevajala novice iz hrvaščine v slovenščino. Bile so to večinoma novice z afriške fronte. Po približno treh mesecih pa se je tudi sama na predlog Omerse lotila priprave novic. Nekega dne je Nastja povedala Omersi, da potuje v Italijo, kjer ima dobre zveze in se ponudila, da od tam prinese kake zanimive podatke. Omersa njenega predloga sprva ni sprejel, nato pa jo je povezal s Millarom, oziroma njegovim pomočnikom Stuartom.

Tako je Nastja Žgur dobila prvo obveščevalno nalogo. Šla je v Torino, Milano in Trst, z nalogo poizvedeti, kakšno je razpoloženje ljudi in ali so nezadovoljni z vojno in z italijanskim zavezništvom z Nemčijo. Napotke sta ji dala Omersa in Stuart in jo naučila, kaj mora opazovati. Pozorna naj bo na razpoloženje na obmejnih postajah, na premike vlakov in vojske, na moralo pri vojski, na vlaku naj se zaplete v pogovor z vojaki o raznih temah, kot so: ravnanje sil osi, mir, vojaška situacija, promet, prehrambene razmere, skriti objekti ipd. V notranjosti Italije je imela nalogo opazovati razmere v fašistični stranki, premike Nemcev in njihovo obnašanje, razpoloženje delavcev, demonstracije, plače, razmere v ladjedelnicah, kje so nemške ladje etc. Imena in dejstva si je morala zapomniti in ni smela ničesar zabeležiti, če pa bi že morala, potem v šifri.

Žgurova je prišla nazaj z zanimivimi podatki. Opazila je večje število nemških enot, ki so se pomikale proti jugu. Njihovo obnašanje je opisala kot ošabno; ironično in s pomilovanjem so gledali na Italijane. V Trstu je zaznala, da so tam živeči Nemci pričakovali dan, ko bo Trst spet nemški. Opazila je tudi spopade med fašisti in antifašisti, nezadovoljstvo in protivojno razpoloženje delavcev v Milanu.[25]

Žgurova je kasneje prinašala še podatke o vojaških postojankah v Trstu in Pulju. Imela pa je tudi širok krog znancev v samem Zagrebu. Zakonca Žgur

---

[24] ARS III, MFS, ppa.
[25] ARS III, ZA 403/1, AOS.

sta se sestajala s prijatelji v slovenski gostilni pri Černetu, kamor so zahajali tudi mnogi drugi Slovenci, ki so živeli v Zagrebu. Vladimir Černe je bil italijanski državljan, saj je bil neposredno po prvi svetovni vojni lesni trgovec v Milanu. Sčasoma je to opustil in odšel v Zagreb, kjer je odprl gostilno na Varšavski ulici. Postal je "znani gostilničar med zagrebškimi Slovenci". Govorilo se je, da je prišel v Zagreb zaradi "kompanjona" Šimenca.

V stalni krog Slovencev pri Černetu so sodili Julij Ma/r/cele?, lastnik "Gite" in anglofil, sicer pa prijatelj Nastje Žgur in dr. Otona Ambroža, nato Danijel oziroma Dane Modic, solastnik "Gite", pa zdravnik dr. Čer/ne/čič ter dr. Zarnik, Miha Korošec, operni pevec Mario Šimenc, slikar Zoran Mušič in drugi. Sam Černe je velikokrat potoval, med drugim v Ljubljano in v Gorico. Toda podrobnejših podatkov o tej slovenski skupini še nimamo. Vemo le, da so bili po vojni osumljeni sodelovanja z Britanci, zlasti Zoran Mušič.

Tudi diverzantsko-obveščevalna skupina zagrebškega konzulata, ki jo je vodil Glanville, je imela številne 'agente' in sodelavce, ali bolje rečeno kar skupine sodelavcev, med domačimi ljudmi in med njimi ni bilo malo Slovencev. Od njih zvemo marsikaj ne samo o Glanvilleovi resnični vlogi v Zagrebu, ampak tudi o njegovi vpletenosti v različne diverzije. Tako je Omersa po vojni povedal (Udbi), da je bil Glanville tisti, ki je "imel prste vmes pri iztirjanju vlakov v Avstriji in Jugoslaviji", pri potapljanju vlačilcev na Donavi in pri zbiranju podatkov o rasti nemških organizacij v Jugoslaviji. Ko so ob koncu druge svetovne vojne prvič zapisovali zgodovino SOE in opisovali začetke delovanja SOE v Jugoslaviji, so ocenili tudi dotedanje delo sekcije D v naših krajih. In ob tem so zapisali: "Najbolj učinkovito sabotažno delo sekcije D so opravili Slovenci, s katerimi je bil v stiku Lawrenson iz British Councila."[26]

V Sloveniji je Glanville sodeloval s tremi protinacističnimi centri oziroma skupinami. O vseh treh je precej podrobno poročal na sedež SOE leta 1941, čeprav vseh članov teh skupin praviloma ni poznal, poznal je le njihove voditelje. Z njimi pa je sodeloval osebno in rekel jim je "naši prijatelji in agenti". Vse tri skupine oziroma organizacije bomo poskušali predstaviti v naslednjih poglavjih tudi na podlagi virov, ki so na razpolago v slovenskih arhivih, in ugotoviti, koliko se skladajo z zgodbo, ki jo pripovedujejo Britanci. Vse tri skupine so tako ali drugače pripadale naprednemu miselnemu krogu. S klerikalci v Sloveniji, kot jim pravi Glanville, takšnih povezav ni bilo. Z njimi so imeli samo uradne diplomatske stike. Čeprav je, pravi Glanville, tudi med njimi bilo nekaj iskrenih prijateljev Velike Britanije, kot na primer ban Natlačen. Slovenski liberalci pa so pred klerikalci skrivali stike s konzulatom in udeležbo v podtalnih dejavnostih; niso jim namreč zaupali.

Prva in najpomembnejša izmed teh skupin so bili, po Glanvilleu, slovenski liberalci (JNS) oziroma Brezigarjeva organizacija. Vodil jo je dr. Milko Brezi-

[26] PRO, HS 7/211.

gar, solastnik in urednik liberalnega glasila Jutro, v vrstah SOE znan pod ilegalnim imenom oziroma kodo "Branko". Glanville je poznal tudi njegovega pomočnika oziroma namestnika Franja Kokolja. Zvezo med konzulatom in Glanvilleom (SOE) ter Brezigarjevo organizacijo je ponavadi vzdrževal Lawrenson, včasih pa kar Brezigar sam, saj je pogosto potoval. Brezigar je v Zagrebu hodil tudi k Millarju. K Brezigarjevi organizaciji je Glanville prišteval tudi skupino, ki jo je vodil Milan Orožen mlajši.

Glanville je poznal tudi slovensko vejo Narodne odbrane in o njej menil naslednje: na severu je ta organizacija nekoliko diskreditirana, drugače kot na jugu države. Dodal pa je, da tudi ona pomagala SOE s podatki.

Druga skupina, ki jo našteje Glanville, so bili Slovenski četniki. To organizacijo naj bi po njegovem sestavljala skupina neregularnih četnikov, takih, ki niso bili del armade. Organizacija naj bi imela sedež nekje v Kamniku ali Šmartnem pri Litiji in imela naj bi okoli 500 članov. Vodila naj bi jo neki Hojnik iz Kamnika in Djuro Aufert, ki je imel majhen dvorec in prevozno podjetje v Šmartnem. O tej organizaciji ni znanega skoraj nič.

Tretja skupina, s katero je Glanville sodeloval, je bil odsek vojaške obveščevalne službe v Sloveniji, ali kot sam pravi, oficirji vojaške obveščevalne v severo-zahodni sekciji.[27] Vodila sta jih major Tomič in Anič.

Četrta skupina, s katero je sodelovala SOE, je bila za mejo, v Italiji. K tej je Glanville prišteval Čoka in Rudolfa in jo imenoval Slovenska domoljubna organizacija. To naj bi imel na zvezi njegov sodelavec Lawrenson ter še nekdo, ki je očitno pripadal "C" oziroma MI6 (SIS), ker so njegovo ime skrbno prekrili v gradivu. To bi lahko bil tudi Evans, o katerem pravi Albert Rejec v zaslišanjih na Ozni, da je bil le navidezni novinar, v resnici pa agent britanske obveščevalne službe, s katerim sta on in Zelen stopila v stik po izbruhu vojne leta 1939. Okoli te skupine, ki jo britanska poročila imenujejo tudi "stranka demokratov", vodil pa naj bi jo dr. Ivan Marija Čok, je nekoliko nejasnosti. Po poročilih naj bi to bila druga največja stranka poleg klerikalcev, večkrat celo edina druga stranka. Kaže, da se je Čok Britancem tako predstavljal. V Sloveniji se je tik pred drugo svetovno vojno res obnovila demokratska stranka, toda v njenem vodstvu dr. Čoka ni bilo. To neskladje je opazil tudi Glen in zapisal: "Majhna stranka v Sloveniji, ki lahko da ima v britanskih očeh pozornost, ki je ne zasluži, so Slovenski demokrati (z roko pripisano: Slovenski patrioti), ki jih vodi dr. Čok. Ta stranka je pokazala pogum in prepričanje v svoji odkriti probritanskih in protinemški politiki, in njihova pobuda, načrtovanje ter izvedba sabotaž so bili prav tako veliki. Njihov vodja je sposoben človek, toda stranka ima žal izjemno malo privržencev v Sloveniji."[28] Rejčeva pričanja pa povedo, da Rudolf pravzaprav niti ni imel lastne organizacije. Možno je, da sta Čok in Rudolf, ko sta Britancem govorila o svojih privržencih, imela

---

27 PRO, HS 5/965.
28 PRO, HS 5/938.

v mislih primorske begunce. Glanville sam nam tega ne razjasni, ker je seveda poznal samo vrh te organizacije. Po ugotovitvah Udbe naj bi v Rudolfovo skupino sodili dr. Drago Marušič, dr. Boris Furlan, dr. Lavo Čermelj, Rado Bordon in drugi – ta skupina naj bi bila povezana s Kramerjevim krogom oziroma dr. Milkom Brezigarjem, medtem, ko naj bi Čokovi skupini pripadali Just Godnič, brata Ujčič, Ela Potočnik in Anton Batagelj. Udba namreč ugotavlja, da po "provali" leta 1930 Tigra skorajda ni bilo več, njegovo mrežo pa je na Primorskem odtlej uporabljala jugoslovanska obveščevalna služba.[29] Čok je v tridesetih letih živel v Beogradu in bil vodja Zveze društev emigrantov iz Julijske krajine, ki jo včasih navajajo kot društvo "Istrskih beguncev", katere člani so bili skoraj vsi Primorci, ki so pribežali v Jugoslavijo in je imela sedež v Beogradu, društva pa po vsej državi. Očitno pa je njegova osebnost zbujala različne odzive tudi med begunci samimi. Rojevali so se poskusi alternativne begunske organizacije. Batagelj nam priča o tem, o Čokovem značaju pa takole: "Čok je uopšte imao kolosalne potrebe za samouvažavanjem, bez da bi bio u posedu potrebnih duševnih sposobnosti."[30]

Na Hrvaškem je za Glanvillea delalo nekaj skupin, večinoma povezanih s Samostalno demokratsko stranko, SDS. Kot člana SDS je Glanville štel tudi Anteja Aniča in Mirka Tomiča iz Maribora. Sicer pa kot člane SDS omenja že znane osebe: Većeslava Vilderja, Slavka Vereša, Savo Kosanovića, Mihaldžića in druge.

Glanville je očitno imel na zvezi tudi manjše operativne skupine. Ena takih je bila skupina, ki sta jo vodila Milan Brausil, zet novinarja Vereša, in njegov prijatelj Bojan Medven. Ta je kot kaže imel na skrbi, poleg diverzantskih podvigov, tudi vzdrževanje zveze med Zagrebom, oziroma konzulatom, in Mariborom, kar bomo še videli.

Izmed vseh teh skupin je Glanville najtesneje sodeloval z jugoslovansko vojaško obveščevalno službo, oziroma tistim njenim delom, ki se je opredelil za zaveznike. Tako je pričal Omersa in to danes potrjujejo tudi tedenska poročila SOE iz Zagreba v novoodprtih londonskih arhivskih fondih.

Glanville je na ta način od blizu poznal dogajanje na severu države in zato je nekoliko drugače gledal na razvoj v Jugoslaviji od beograjskih kolegov. Zgovoren je njegov opis zagrebškega ozadja znanega načrta državnega udara poleti 1940 v Beogradu.

Glanvilleova zgodba gre takole: maja 1940 so v Zagreb prišli trije upokojeni srbski generali, predstavniki enega od vojaških klubov, ter najeli stanovanje v mestu. Tu so do podrobnosti izdelali načrt, po katerem naj bi 16. junija umorili princa Pavla na njegovem gradu v Novem Brdu. Nažalost je eden od generalov, "s tipičnim srbskim instinktom nerediti nekaj idiotskega v kritičnem trenutku", pravi Glanville, izklepetal podrobnosti načrta nekemu grofu

[29] ARS III, Za Albert Rejec, zaslišanje 13. 3. 1945 na Ozni za Jugoslavijo.
[30] ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS.

Josephu Bombellesu. Ta, pravijo, je bil neki eksotični tip z britanskim potnim listom. Bombelles je takoj odšel h konzulu Rappu in mu vse povedal. Rapp je o zadevi obvestil ambasadorja v Beogradu, Glanville pa je o celi zadevi poslal telegram Hanauu. Hanau je takoj obvestil ministra za notranje zadeve Mihaldžića in sledilo je nekaj aretacij. Sčasoma se je zvedelo, kdo je izdal skrivnost in nekega jesenskega večera so neznanci streljali na avto, v katerem se je peljal Bombelles. Ta je bil le lažje ranjen, toda od takrat se je skrival.[31] Udba pa je ugotovila še več. Grof Bombelles naj bi bil agent kneza Pavla, ki je posredoval v razgovorih med Vladkom Mačkom in italijansko vlado leta 1941, oziroma se je vdinjal kot agent provokator.[32] Kdo in kaj je v resnici bil Bombelles, še ne vemo.

V prvem letu vojne se je torej močno razmahnila protinacistična propagandna dejavnost konzulata, njegovih agentov SOE ter SIS ter njihovih domačih sodelavcev. Omersa je skrbel za redne stike s slovenskimi novinarji, Clissold pa s hrvaškimi. Ti so jim pomagali objavljati protinacistične članke in razstavljati izbrane fotografije po izložbah. Konzulat je v tem času denarno podpiral Vilderjevo glasilo Nova riječ, pa Verešev Alarm, Svobodni Balkan in Novi red v Zagrebu. Kot poroča Glanville so skupaj s študenti kluba Jugoslavija in stranko SDS objavljali tudi tedenske propagandne lističe. Pri tem si je tudi zagrebška skupina privoščila nekaj zasmehovanja v slogu Cezarja na račun nacistov v Zagrebu. V Sloveniji in na Hrvaškem se je metoda zasmehovanja izkazala kot zelo učinkovito sredstvo spodkopovanja ugleda strogega nacističnega stroja in pri preprečevanju širjenja nacističnega vpliva in nemške propagande.

Spomladi 1940 se je razvedelo, da bodo v Zagrebu odprli razstavo nemške knjige. Na pobudo Clissolda in Ernyja se je začelo mrzlično delo na konzulatu. Kurirji so nakupovali gore kuvert in znamk po raznih trafikah, največ v predmestjih Zagreba. Na konzulatu so izdelovali nalepke s številnimi naslovi v dveh izvodih. Teden dni pred otvoritvijo razstave se je začelo veliko lepljenje naslovov na deset tisoče kuvert. Naslove je priskrbel Erny, dobil jih je od HSS, od uredništev je dobil spiske naročnikov raznih listov, za Zagreb pa so si pomagali kar s telefonskim imenikom. Tri dni pred razstavo so prinesli še pisma, ki so jih vložili v kuverte in nato so kurirji in tipkarice odnesli vse po poštnih predalih v Zagrebu, ali pa na pošto za vabila zunaj Zagreba – tako, da so naslovniki pošto dobili dan pred otvoritvijo razstave. Vsebina teh pisem je bilo lažno vabilo za razstavo. Omersa se pisma spominja takole: "Glava pisma je bila zelo dobra fotografska kopija uradnega dopisa nemškega generalnega konzulata v Zagrebu in enako podpis generalnega konzula. Vsebina pisma je bila večinoma naslednja: Generalni konzulat velikega nemškega rajha

31 PRO, HS 5/965.
32 NOS, VI/279.

v svobodnem mestu Zagreb ima čast Vas pozvati na razstavo nemške knjige. Na tej razstavi pa ne boste videli del Goetheja ali tiste bolane spake Heinea, ampak samo zdrava dela nove Nemčije, ki je ponosna, da je vse tisto staro že zdavnaj sežgala na grmadah ..."[33] Sledila je še cela vrsta literarnih sofizmov in na koncu poziv konzula, naj vsi prinesejo s seboj to vabilo, ker bodo z njim deležni posebnih privilegijev. Res je že prvi dan cela vrsta ljudi prinesla ta lažna vabila na razstavo in Omersa pravi: zabave je bilo v izobilju. Slišal je celo, da so na nemškem konzulatu jokali od jeze, ker so se pustili tako presenetiti in osmešiti. Razstava je trajala 14 dni, toda to še ni bil konec zgodbe. Nekaj dni pred koncem razstave so odposlali še drugo rundo pisem, ki je vsebovala groteskno zanikanje vsebine prvega, ponovno s podpisom nemškega konzula. Pisalo je: ni res, da smo sežgali samo Heineja, ampak tudi še to, to in to ... Vse je bilo napisano zelo olikano in duhovito in zato je bilo še toliko bolj ponižujoče. Ob neki drugi priložnosti je Orožen na ljubljanski železniški postaji podtaknil nemškemu kurirju poln kovček britanske propagande; ko pa je sam odprl kurirjev kovček, je v njem našel nemško propagando in fotografije.

Poseben podvig, v katerem so sodelovali vsi našteti, je bilo tiskanje prevoda Rauschningove knjige "Hitler govori" oziroma "Moji zaupni razgovori s Hitlerjem".[34] V slovenščino sta knjigo prevedla Boris Rihteršič in Rado Bordon. Tiskanje slovenskega prevoda pa sta organizirala in verjetno tudi plačala Milanov oče, celjski odvetnik dr. Milan Orožen in dr. Milko Brezigar v Ljubljani. Del tiskanja so opravili pri Jutru v Ljubljani. Pri razpečevanju knjige v Sloveniji so sodelovali Franjo Kokolj, Milan Orožen ml. in Rado Bordon.[35] V hrvaščino sta knjigo prevedla in jo razpečevala novinarja Slavko Vereš in Basić. Prva naklada v Zagrebu se je tiskala brez zapletov, medtem ko je tiskanje druge naklade ustavila zaplemba. Istočasno so oblasti v Zagrebu zaplenile in prekinile tiskanje zelo ostrega protinacističnega časopisa Alarm, ki ga je zalagal Glanville, vanj pa pisal predvsem Vereš. Basić pa je poskrbel tudi za prevod in tiskanje "Zgodovine Anglije", ki jo je spisal André Maurois.

Tiskali in razpečevali so še ponarejeno propagando frankovcev, se norčevali iz Pavelića in s pomočjo HSS tiskali navodila za kmete, kako naj se kosajo s peto kolono. Poleg vsega tega pa so pod Glanvilleovim vodstvom s pomočjo Vereša in Aniča ter njunih skupin tiskali tudi propagandno gradivo za v Avstrijo in ga tam razpečevali, in podobno za Italijo in Madžarsko. Medven si je celo izmislil tehniko, s katero je pisal necenzurirana pisma družinam italijanskih vojnih ujetnikov in jih skrivoma pošiljal v Italijo.

Sabotaže, ki so izvirale iz Zagreba, so bile tudi zelo domiselne. Iz poročil v

---

33 ARS III, MFS, ppa.

34 Hermann Rauschning, Moji poverljivi razgovori s Hitlerom, Zagreb 1945. Opomba k tej povojni izdaji pravi, da je knjiga že pred vojno izšla v dveh izdajah, v eni, ki je bila natisnjena v Zagrebu in drugi v Varaždinu leta 1940.

35 ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

gradivu SOE in pričanj vpletenih izvemo, kako so te diverzantske aktivnosti potekale. Dejali smo že, da z denarjem niso imeli težav. Nekoliko težje je bilo vtihotapiti diverzantska sredstva v Jugoslavijo. V začetku so jih iz Carigrada prinašali kar v kovčkih. Leta 1940 pa se je nemški nadzor nad prometom na Balkanu tako poostril, da je Glen predlagal, da bi za transport uporabili zaboje alkoholnih pijač ali kaj boljšega, česar bi se domislili v Carigradu.

Dimitrij Omersa v diverzijah sam sicer ni sodeloval, toda vedel je, kako so potekale. Pripoveduje, kako so imeli agenti SOE in njihovi sodelavci (nejasno je, kateri) skrivališče sabotažnega materiala nekje med Zidanim mostom in Hrastnikom. Iz tega skrivališča so metali v mimovozeče železniške vagone, natovorjene s premogom, kepe premogovega prahu, napolnjene z razstrelivom. Ko so tak premog uporabili v pečeh, je eksplodiral. Hudson je pozneje v Atenah povedal Omersi, da so Glanvilleovi ljudje večkrat uporabljali protitankovske puške z vžigalnimi naboji (za prebijanje) in z njimi razstreljevali nemške ladje natovorjene z nafto na Donavi. Glanvilleovi ljudje so tudi podtikali 'neke škatlice' s kislino na osi tovornih vagonov, ki so postopoma preglodale jeklo in povzročile iztirjanje celotnih kompozicij.

V izčrpnem poročilu o dejavnosti SOE v Zagrebu je Glanville navedel nekaj strani dolg seznam teh akcij. Akcije so bile razporejene takole: 'tretiranje' osi vagonov se je izvajalo v Zagrebu, v Koprivnici in Čakovcu, v Osijeku, v Vinkovcih in v Mariboru. V naštetih hrvaških mestih so to izvajale skupine Vereša in Medvena, v Mariboru pa Aničeva skupina. Metanje eksplozivnih kroglic premoga so izvajali še v Mariboru – Aničeva skupina – in v Zagrebu – Vereševa skupina. V Mariboru so imeli še eno posebno tehniko sabotaže: na tovornih vagonih, namenjenih v Nemčijo, so spreminjali naslove na nalepkah vagonov. Ostale sabotaže so bile: pripravili so trk dveh tovornih vlakov, enega natovorjenega s premogom in drugega z lesom, v Spielfeldu. Zasluge za to nesrečo so nekaj časa pripisovali češki organizaciji v Jugoslaviji, pravi Glanville, vendar se je kasneje izkazalo, da so jo organizirali Anič, Krajnović in Žun v sodelovanju z avstrijskimi socialdemokrati kot izvajalci.[36] V Zagrebu so povzročili iztirjenje tovornega vlaka, v mariborskih železniških delavnicah so sabotirali lokomotive, na številne vlake so prilepili razstrelivo (limpet bombs) in drugo, kar bomo še opisali. O vseh teh akcijah je poročal tudi vodja SOE v Beogradu Alexander Glen.

Glanville na koncu poročila posebej zapiše, da v njem (in enako velja za ostala poročila SOE) niti omenil ni še vsega drugega vojaškega, političnega in ekonomskega obveščevalnega, oziroma vohunskega dela, pri katerem so veliko pomagali Hrvati (in verjetno tudi Slovenci). In pristavi: "Povrhu vsega pa je posebej zanimivo, da je večina naših hrvaških agentov delala zastonj ali za navadno plačo za preživetje, kjer je bilo treba."[37]

---

36 PRO, HS 5/965.

37 Ibidem.

Domači sodelavci, ki so te sabotaže izvajali, pa pričajo, kako so v tem času od Britancev v Zagrebu prejemali precejšnje količine razstreliva in orožja, denar za materialne stroške za potrebe diverzantskih akcij in naposled, tik pred vojno na Balkanu, še radijske postaje.

Britanski konzulat v Zagrebu je za potrebe podtalnega dela priskrbel tudi ponarejene potne liste. Septembra 1940 je namreč italijansko ministrstvo za notranje zadeve sporočilo, da je od zaupnika izvedelo o tem, kako britanski konzulat v Zagrebu razpolaga z velikim številom novih (neizpolnjenih) nemških, italijanskih in madžarskih potnih listov in da jugoslovanske oblasti to vedo. Ti potni listi naj bi služili agentom, ki jih pošiljajo z obveščevalnimi in terorističnimi nalogami čez mejo v države sil osi.

Pri vsem tem podtalnem delu, ki sta ga vodila Glanville in Millar, so sodelovale tudi druge britanske izpostave na Hrvaškem in v Sloveniji, bodisi kulturne bodisi trgovske. Marsikdaj so tudi one dale zavetje agentom SOE ali SIS. Ena takih ustanov je bil britanski inštitut ali natančneje izpostava britanskega sveta (British Council), iz katerega so tekle številne zveze naokrog.

Prvi vodja britanskega centra, uslužbenec British Councila, je bil Glanvilleov tesen sodelavec. Toda bil je njegovo nasprotje, kar se tiče previdnosti. Bil je sicer zelo tih, ni rad govoril o svojem nevarnem delu, ni pa se veliko brigal za varnost in pogosto se je napil v gostilni Lovački rog – tako pravijo njegovi tukajšnji sodelavci – in zato je Nemcem uspelo, da so se mu neopazno približali in ga ubili. Danes nam to zgodbo potrjujejo arhivi SOE. Ime mu je bilo Frodsham in bil je agent SOE s kodo D/H 36. SOE ga je poslala v Zagreb malo pred smrtjo, s posebno nalogo organizirati teroristične akcije na Primorskem, Koroškem in v Avstriji. Toda Frodsham je moral biti že pred tem v Zagrebu kot lektor angleščine, saj so ga Nemci že leta 1939 večkrat zasledili v Mariboru. Frodsham je takoj stopil v stik z dr. Milkom Brezigarjem, ki pravi, da je bil Frodsham agent s polnomočji, da deluje popolnoma samostojno. Skupaj sta načrtovala rušenje vojaških objektov v Avstriji in Italiji.[38]

Toda še preden se je Frodsham dobro ustalil v Zagrebu, so ga opoldne 8. septembra 1940 našli mrtvega v postelji v njegovem zagrebškem stanovanju. Vzrok smrti je bila zastrupitev s plinom. V kuhinji so našli iztaknjeno glavno plinsko cev in odprt plin. Policija je za uradne potrebe prišla do sklepa, da je bil Frodsham pijan in je nenamerno iztaknil cev. Izključila je možnost samomora. Naslednjega dne so stanovanje obiskali generalni konzul Rapp, konzul Glanville, član SOE A. Rogers in oseba s številko 22014 (identiteta neznana). Zadnji trije so vsak zase prišli do sklepa, da je bil Frodsham umorjen. To so sklepali na podlagi naslednjih dejstev: avtopsija je pokazala zelo nizko stopnjo alkohola v času smrti, cev je bila močna in jo je bilo mogoče sneti le z veliko močjo, cev je bila položena na štedilnik (kar ni kazalo na nesrečo), Frod-

38 ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

sham je imel navado spati pri odprtem oknu. Skupina iz konzulata je v stanovanju našla še eksplozivni premog in nekaj zaupnih dokumentov, ki jih je policija (na srečo) spregledala in zaplenila samo poročilo o prometu na jugoslovanski meji. Britancem so bili sumljivi napori gospodinje, da smrt prikaže kot samomor. Najbolj pa je na umor napeljevalo dejstvo, da so Frodshama nazadnje videli v gostilni Triglav, kamor so redno zahajali Nemci. Tisti večer se je v gostilni pritoževal nad čudnim občutkom v glavi, zato so posumuli na možnost, da so mu dali kakšno mamilo. Šef policije, ki je nastopal prijateljsko do Britancev, je zatrdil, da je policija vse to sicer opazila, da pa bodo zadevo obravnavala kot nesrečo in enako je svetoval Britancem.

O Frodshamovi smrti je nadrejenim v London in v Carigrad takrat poročal Glen iz Beograda. Priložil je poročilo iz Zagreba in dodal, da je bil Frodsham dober delavec ter da jim toplo priporoča, naj njegovo smrt obravnajo kot smrt med opravljanjem službene dolžnosti.[39] 24. septembra je Glen še enkrat pisal o tem Baileyu v Carigrad. Pod alinejo z naslovom Slovenija (kar potrjuje, da je Frodsham bil zaposlen pretežno s Slovenijo) pravi: "Skoraj ni dvoma, da je bil DH 36 v resnici umorjen. Dokazov o tem, kdo je za to odgovoren, sicer ni, in policija nam je svetovala, naj sprejmemo razsodbo o nesrečni smrti. Našli niso nobenih obremenilnih spisov, prilagamo pa kopijo celotnega poročila, ki smo ga že telegrafirali v London."[40]

Novi vodja britanskega centra je postal G.E.L. Thomas, učitelj angleškega jezika, ki je prej delal pri Clissoldu. Pri centru v Zagrebu so bili formalno zaposleni tudi vsi lektorji, ki jih poznamo, med njimi oba lektorja v Ljubljani Anthony H. Robinson in Alexander C. Lawrenson (SOE) ter Arthur Backer - Toby.[41] Backer pa je očitno tudi delal za SOE, če je imel opraviti z razstrelivom, ki so ga hranili na konzulatu. Bil je star okoli štirideset let, srednje velik, dobro je govoril hrvaščino, po Omersi najbolje od vseh Britancev v Zagrebu. Skoraj vsako noč je prebil v kakem od zagrebških lokalov ob črni kavi in kozarcu slivovke – ob tem je sedel vso noč in bral kakšno knjigo. Včasih je k njemu prisedla katera od pevk v lokalu, saj so ga vse poznale kot stalnega gosta. Videti je bilo, vsaj tako pravijo tisti, ki so ga poznali, da je v lokalih imel opravke, da je koga nadziral ali kaj podobnega. Nemški Sicherheitsdienst je za Backerja leta 1940 zapisal, da je to upokojeni britanski major, ki vodi Intelligence Service v Sloveniji.

Skupina Britancev, ki so predstavljali različna podjetja in sklepali gospodarske posle, je bila precej večja. Leta 1939 naj bi ta 'business community' v

---

39 PRO, HS 5/965.

40 PRO, HS 5/965.

41 Backer je bil predavalj angleščine pri British Councilu, med vojno pa direktor te ustanove v Kairu. Ko ga je Omersa srečal zadnjič decembra 1943, mu je rekel, da upa, da se bo kmalu vrnil v Jugoslavijo.

Zagrebu štela 52 oseb.[42] Med njimi jih je nekaj v resnici delalo za SOE. Naj omenimo le nekatere. A. Rogers, ali D/H 12 se je navzven ukvarjal s trgovino.

Drugi je bil C. G. Whitaker, eden izmed vodilnih pri firmi Shell. V Jugoslavijo je prišel leta 1934, ko je Shell prevzel podjetje od predhodnice, Anglo-jugoslovanskega petrola, d.d., mešane družbe v večinski lasti bratov Marič. Firma se je odtlej imenovala Jugoslovanski Shell, d.d., s sedežem v Zagrebu. Na čelo podjetja je prišel direktor iz Nizozemske (države solastnice Shella), njegov pomočnik pa je postal Whitaker, ki je podjetje dejansko vodil. Podjetje se je ukvarjalo z uvozom in predelavo nafte in je imelo stike tudi z Romunijo, kjer je med drugim kupovalo nafto in imelo tam zastopnika. Imelo pa je tudi zelo razvejano predelavo stranskih izdelkov. Samo v Zagrebu je imelo več oddelkov: za bitumen oziroma asfalt, za olja, za predelavo nafte (rafinerije), za 'bele' produkte (parafine), za insekticide, in celo oddelek za transport in aviacijo. Zato je tudi neposredno sodelovalo s pomembnimi državnimi ustanovami, na primer z direkcijo za aviacijo v Beogradu. Tja so odhajali Shellovi strokovnjaki svetovat, kako uporabljati posebna olja za letala. Ali pa z direkcijo za ceste, ko je šlo za asfalte. Podjetje je imelo v Beogradu posebnega britanskega strokovnjaka, ki je sodeloval pri gradnji vseh pomembnejših cestnih odsekov. Temu primeren je bil tudi pretok zaposlenih pri Shellu. Zaposlene, večinoma Hrvate in Slovence, je podjetje pošiljalo na izpopolnjevanja po Evropi, medtem ko so v Zagreb prihajali številni strokovnjaki iz Velike Britanije in Nizozemske.[43] Za vohunjenje, prenašanje sabotažnih materialov in pripravo diverzantskih akcij torej, več kot primerno. Že v juliju 1940 je zato italijanska obveščevalna služba SIM sporočila, da je družba Shell organ Intelligence Servicea in opozarjala, da bo v pogojih vojne ta družba le še povečala obveščevalno dejavnost. Zato je italijansko ministrstvo za notranje zadeve začelo preiskovati njene uslužbence in sodelavce. V Trstu so tako preverjali podatke o 43 osebah, v Gorici pa o petih, ki so bile povezane s Shellom. To pa ni dalo rezultatov oziroma preiskava ni ugotovila obveščevalne dejavnosti.[44]

Whitaker je bil star okoli 50 let, visok, podolgovatega obraza, redkih posivelih las in nosil je očala. Govoril je počasi, sicer pa je znal več jezikov, med njimi dobro hrvaško. Bil je poročen z Nizozemko in imel naj bi tri sinove in hči. Bil je rezervni letalski major in ker ga ni na spiskih agentov SOE, predvidevamo, da bi bil lahko predstavnik MI6 oziroma Intelligence Servicea, saj je sodeloval z Millarom. Delal pa je tudi za Glanvillea. Njegov sin Fred, visok in lep mladenič, star okoli devetnajst let, je včasih pomagal na konzulatu v Zagrebu, najraje pa se je sukal okoli Hudsona. Kasneje je odšel med padalce.

Ob razpadu Jugoslavije je bil Whitaker starejši v Beogradu. Od tod se je umaknil čez Sarajevo v Egipt. Kasneje je bil oficir za zvezo v britanski letal-

---

42 G. Elliot, I spy, str. 31.

43 ARS III, MFS, ppa, pričanje inž. Ernesta Udovča, ki je delal v Shellu do leta 1938.

44 ARS III, MFS, ppa.

ski šoli v Rodeziji. Po vojni se je vrnil v Zagreb kot zastopnik Shella. To pot se je ukvarjal s prodajo materialov, na primer za ceste. Sinovi, eden od njih naj bi bil tudi oficir za zvezo z NOV med vojno, so vsi padli v vojni proti Nemcem.

Pri Shellu v Zagrebu so pred vojno delali tudi domačini in nekatere od njih so pridobili za pomoč britanskim obveščevalcem. Eden takih je bil inženir kemije dr. Radoničič, kasnejši sodelavec Ante Aniča med vojno. Pri Shellu sta bila uslužbena tudi poznejša mornariška oficirja Alfred in Mirko Kralj.[45]

Pomemben center delovanja SOE je bil poleg Zagreba tudi v Splitu. Britanci so tam imeli 'prijatelje' oziroma sodelavce. Bili so v tesnih stikih z brati Angjelinović in z Jadransko stražo. V Splitu so bili doma štirje bratje Angjelinović: Grga, Berislav oziroma Bera, Danko in Borivoj. Imeli so še tri sestre in mož ene izmed njih je bil zaposlen pri Državni hipotekarni banki v Splitu. Dr. Grga Angjelinović je bil pomemben politik, bil je eden od ustanoviteljev Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS). Brata Berislav in Danko sta tudi bila v stranki. Dr. Berislav, pravnik, je od leta 1936 v Splitu izdajal nadstrankarski nacionalni časopis Narodni list, dr. Danko pa je imel odvetniško pisarno v Zagrebu. Z njimi so se dobro in dolgo poznali tudi slovenski napredni oziroma nacionalni prvaki, kot so bili dr. Albert Kramer, dr. Vinko Vrhunec, dr. Milko Brezigar in drugi. Temu političnemu sodelovanju in prijateljstvu je posledično sledilo tudi sodelovanje pri protinacističnem delu. Tako je na primer Dr. Vinko Vrhunec poznal Grgo že iz leta 1930. Poznal je tudi oba njegova brata. Danko je bil namreč funkcionar Združenja rezervnih vojaških starešin v Zagrebu. Berislava je poznal kot strokovnjaka za izseljence. Berislav je bil v letih 1929-1936 v diplomatski službi v Parizu in ZDA, nakar je sam odstopil, ker se ni strinjal s politiko dr. Stojadinovića in njegove vlade. Na poti domov je potoval čez Nemčijo in kot pravi, se sam prepričal o tem, kaj pripravlja Nemčija. Bera je kasneje o tem izjavil: imel sem priložnost vstopiti v eno od nacističnih uprav v Berlinu, mislim, da je bil neki oddelek proti Kominterni, kjer sem govoril z enim od njihovih šefov, ki je brezhibno govoril naš jezik ...[46] V Splitu so nato pod Berinim vodstvom organizirali demonstracije v podporo Čehom ob nemškem uničenju Češkoslovaške republike in sprožili pobudo za zbiranje pomoči za Čehe.

Te povezave so se kmalu razširile tudi na protiosno delovanje. Glanville je leta 1941 poročal, da sta v Splitu delovali kar dve skupini. Sredstva SOE pa

---

[45] Mirko je bil leta 1944 prvi oficir na jugoslovanski vojaški ladji 'Kumanovo', ki je bila potopljena za Božič istega leta pri vzhodni obali Sicilije, nato pa je bil na 'topovnjači', se spominja Omersa. (ARS III, ZA 403/1, AOS.)

[46] Več o dr. Berislavu Angjelinoviću je zbral L. Boban, Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943, med drugim tudi "Izjavo" dr. B. Angjelinovića, ki jo je podal (verjetno Ozni) proti koncu vojne.

sta jim, po pooblastilu Britancev, delila oziroma posredovala B. Angjelinović in nekdanji narodni poslanec inž. Manfred Paštrović. Paštrović je bil, po podatkih SOE, lokalni vodja organizacije polkovnika Hudsona v Splitu in načrtovalec sabotaž. Hudson pa je po nalogu sekcije D prihajal v Split z že legendarnimi kovčki, polnimi razstreliva. Tudi Paštroviću, kot mnogim drugim jugoslovanskim protinacistom, so kasneje v SOE dali slabo karakterno oceno, kar seveda ne pomeni veliko.[47] Za same sabotaže so imeli v Splitu dve diverzantski skupini. Eno je vodil Čeh Ressler, drugo pa neki Knežević.

Tudi jugoslovanska udbovska dognanja govorijo o teh ljudeh, le da je v njihovih očeh Manfred Paštrović bil agent britanske obveščevalne službe in ne SOE, ki je v Splitu izvrševal diverzije na nemških in italijanskih transportih boksita. Za to delo je "zavrboval" še nekatere druge, med njimi nekega Josipa Rezlerja (v resnici Ressler). Diverzantsko grupo naj bi, po podatkih Udbe, izdal eden izmed članov te skupine, nekdanji trgovec Branko Klarić. Glanville pravi, da je Klarić, nezadovoljen z nagrado, ki so mu jo dali, prodal Nemcem podatke o diverzijah za 50.000 dinarjev. Ko je nemški konzulat prišel do vseh potrebnih podatkov o omenjeni skupini, je skupino prijavil jugoslovanskim oblastem in zahteval, da se njeno delo prepreči. Oblasti so tej zahtevi ugodile. Najverjetneje so zaprli člane Resslerjeve skupine, saj je Ressler tudi policiji obširno izpovedal vso zgodbo. Posledica tega je bila, da so iskali Hudsona pod imenom Fred Smith. Skupina Paštrović & Co. pa je bila zaslužna za požig italijanskih skladišč lesa in potopila je tri sovražnikove ladje, ki so v obalnih vodah prevažale boksit, pravi Glanville.[48]

Ko je v začetku leta 1941 v Jugoslavijo s posebno misijo prišel George Taylor, je konec februarja poročal domov tudi o sodelovanju s splitsko organizacijo. "V stiku smo z določenim številom protiitalijanskih hrvaških skupin na dalmatinski obali, posebno v Splitu. Te lahko občasno izvajajo sabotaže, toda težko jih imamo za resno organizacijo."[49]

Poleg hrvaških zvez so imeli Britanci v Zagrebu dobre zveze tudi s tamkajšnjimi Čehi. V predvojnem Zagrebu je pravtako delovalo Češko manjšinsko društvo. Tu sta ilegalne begunce iz okupiranih držav vzhodne Evrope prevzemala univerzitetni profesor Smetanka in poljski vicekonzul Kovaleka(?). Dr. Smetanka naj bi pri tem igral pomembno vlogo.[50] Kot je odkril Glanville med italijanskimi zaslišanji aprila 1941, so nemške obveščevalne službe Italijanom posredovale podatke o predvojni dejavnosti Smetanke v Zagrebu, češ da je za tamkajšnjo češko organizacijo dvigoval denar iz Londona.[51]

---

47 PRO, HS 5/171.
48 PRO, HS 5/965.
49 PRO, HS 5/166.
50 ARS III, MFS, ppa.
51 FO, HS 5/965.

SOE v Zagrebu je delala skupaj s češko podtalno organizacijo. Prek njih je imela tudi stike s komunisti, verjetno iz KP Hrvaške. Skoraj ničesar pa britanska SOE v Zagrebu ni vedela o tem, kako je delovala poljska obveščevalna služba v Jugoslaviji. Glanville je napisal le, da kaže, da je uspešna.

Na drugi strani 'barikad' so tudi v Zagrebu stali nemški in italijanski agenti, ki so vso to dejavnost skušali odkriti in ustaviti. Prav zato je nemška obveščevalna služba poslala v Split Fritza Ulricha. Ulrich je bil kapetan SS in je prišel v Jugoslavijo skupaj s Karlom Krausom. Na začetku je delal v Zagrebu, med drugim je sodeloval z brati Govedić. Zanimivo je tudi to, da je prav on poleti leta 1940 v Zagrebu poskušal pridobiti na nemško stran kapetana Bogoslava Ernyja. Za obveščevalno delo ga je navduševal kar med večerjo pri zagrebškem zdravniku dr. Češčudu. Seveda mu ni uspelo. Pač pa mu je poskus 'uspel' z nekim uslužbencem, Vladislavom Šoprekom, ki je vzdrževal zveze tudi z drugimi predstavniki RSHA v Jugoslaviji. Pozneje se je izkazalo, da je Šoprek vseskozi delal za Britance in da so ga ti podtaknili Nemcem. Proti koncu leta 1940 so Ulricha premestili v Split, v nemški konzulat z glavno nalogo ustaviti diverzije.[52]

Zanimanje nemške in italijanske obveščevalne službe (gestapo in SIM) za delo Britancev in njihovih prijateljev se je močno povečalo ob začetku vojne leta 1939. Britanski konzulat v Zagrebu je ocenjeval, da je bilo od 200 detektivov v zagrebškem okrožju manj kot 50 takih, za katere se ni vedelo, ali so jih plačevali Nemci. Konzulat je na to opozarjal jugoslovansko armado in policijo. Britanci so ugotavljali tudi to, italijanska obveščevalna služba ve manj od nemške in zato so sklepali, da Nemci niso posredovali vseh podatkov Italijanom. Pa vendar se v italijanskem gradivu najde kar nekaj podatkov o omenjenih dejavnostih.

Italijani so zlasti vestno spremljali dejavnost konzulatov v Zagrebu in Ljubljani. Še posebej jih je zanimala infiltracija agentov v Italijo, ki je potekala po raznih kanalih in se večinoma končala pri tigrovcih ali zvezah Brezigar-Kokoljeve skupine. Tako so obmejne prefekture že leta 1940 poročale v Rim, da je v Zagrebu sedež jugoslovanske vojaške obveščevalne službe, ki organizira sabotažne akcije v Nemčiji in Italiji; razstrelivo dobivajo od Intelligence Servicea.[53] Na glavni direkciji italijanske policije so januarja 1941 ugotovili, da Intelligence Service in nacionalistične (liberalne) skupine v Jugoslaviji sporazumno pošiljajo ljudi v Italijo. Ti širijo propagando proti režimu in vojski. Glavni kanal za prehod ljudi in propagande čez mejo je na sektorju Idrije. Sumili so, da se jugoslovanski graničarji, po nalogu oblasti, zavestno umaknejo, ko se to dogaja. Februarja 1941 so italijanski obmejni organi spet poročali o živahnem delovanju Inteligence Servicea na območju meje. To naj bi se doga-

---

52 NOS, II/457–9. Ulricha so leta 1941 mobilizirali v Waffen-SS in se je še vrnil, v NDH.
53 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

jalo z dovoljenjem jugoslovanskih oblasti in s pomočjo britanskega konzulata v Zagrebu in Ljubljani. Drugo tako poročilo je poleg vseh teh navajalo še skrivne organizacije v Jugoslaviji.[54]

Sredi januarja 1941 je namreč SOE London Mastersonu naložil, naj preuči še možnosti za napad na tovarno torpedov na Reki, na rafinerijo v Trstu, na ladjedelnici v Pulju in Trbižu in nekatere druge tovarne. Iz Londona so želeli, da bi SOE poskušala še bolj podpihovati upore, ki so nastajali v severni Italiji. Enako nalogo je dobil tudi konzul Pettitt v Ljubljani. Strogo zaupno poročilo britanskega generalnega konzula v Zagrebu 28. februarja 1941 pa nato poroča o razmerah v Italiji, ki so jih povzročile sabotaže v Sloveniji, na Hrvaškem in v Julijski krajini. Sabotaže so sovpadle, ne naključno, z britanskimi bombnimi napadi na gospodarske objekte, predvsem naftne, v državah osi od srede januarja. V poročilu piše: "Več virov poroča o epidemiji pregretih osi na tovornih vagonih, zlasti na cisternah v Italiji. Zato Italijani pripravljajo organizacijo, ki bo pregledala vse vagone namenjene v Italijo." Italijani so namesto vlakov hoteli najeti ladje, ki bi vozile robo iz Reke v Benetke. Britanski konzulat pa je naprošenim ladjarjem močno odsvetoval sodelovanje z Italijani.

Poročilo nato opisuje razmere v obmejnem pasu. Italijanska meja je zaprta za vse, celo za dvolastnike. Izjema so le imetniki diplomatskih potnih listov. Vse vagone z nafto zdaj pošiljajo v Leghorn, ki ga britanska letala niso resneje poškodovala. Rafineriji v Trstu in na Reki ne delujeta, rafineriji v Neaplju in Bariju pa sta onesposobljeni zaradi britanskega bombardiranja. V tovarni letal v Tržiču so zaprli nekaj oseb zaradi sabotaže, ker so dajali karborund v cilindre letal. Tovarna torpedov na Reki ima težave, ker nima molibdena. Posledice, ki jih poročilo navaja, so: v Italiji vlada pomanjkanje goriva, kar povzroča politične in vojaške nerede, zmanjšala se je kakovost plina, Italijani pa zaradi nezaposlenosti zbirajo prijave za odhod na delo v Nemčijo. Konec februarja se pričakuje še resno pomanjkanje masti. Za nameček vsem težavam še novica: v Trstu zdravijo nekaj primerov hudih ozeblin, ker so po pomoti poslali tropsko opremo vojakom v Albanijo, zimsko pa v Afriko.[55] Vse te sabotaže, zaključuje poročilo, so delo "naše slovenske organizacije," ki to delo izvaja na mejnih prehodih Rakek, Jesenice, Maribor in iz Ljubljane.

Omenili smo že, da so Britanci jeseni oziroma pozimi 1940-1941 preusmerili politiko SOE na pridobivanje političnih zavezništev za nadaljevanje odpora pod okupacijo. V Zagrebu so se zato še tesneje povezali s Samostalno demokratsko stranko. Ko je v Jugoslavijo februarja 1941 prišel Taylor, da bi si ogledal razmere, je sicer poročal: "Pred nedavnim smo stopili v stik z dr. Vilderjevo hrvaško demokratsko organizacijo. So zelo koristni na političnem področju in

---

[54] Ibidem. O tem naj bi poročal neki italijanski agent, kateremu je to pripovedoval znani Zelen.

[55] PRO, HS 5/928.

bi zelo radi pomagali tudi z bolj dejavnimi ukrepi. Toda menim, da jim značaj njihove organizacije ne bo dopuščal, da bi nam v praksi bolj koristili."[56] Zakaj je bil Taylor skeptičen, ne vemo. Izkazalo se je namreč, da so SDS-ovci v sodelovanju s konzulatom v Zagrebu le nudili nekaj odpora ob napadu Nemcev.

Politično povezovanje pa ni steklo samo med Britanci in njihovimi morebitnimi zavezniki za čas vojne. Nacizem in vojna sta tesneje povezala tudi hrvaške in slovenske stranke, ki so sodelovale z Britanci. Slovenski napredni krog, natančneje vodstvo stranke JNS v Ljubljani je začelo tesneje sodelovati HSS in SDS. Te stike je spodbujal in vodil zlasti predsednik JNS v Sloveniji dr. Albert Kramer. Poskrbel je tudi za to, da je imel zanesljive informacije o dogajanju na Hrvaškem.

Dr. Albert Kramer se je že v času volitev leta 1935 začel bolj zanimati za dr. Vladka Mačka in politiko HSS. Zato je takrat k njemu, oziroma v njegovo pisarno, poslal mladega novinarja dr. Otona Ambroža, da bi podrobno poročal o Mačkovih govorih po Hrvaški, pa čeprav bi ti ne bili primerni za objavo v Jutru. Ambrož je dobil tudi nalogo povezati se z Vilderjevo tiskarno, ki je tiskala letake in govore dr. Mačka. S pomočjo teh je potem Kramer pisal članke proti dr. Mačku, saj takrat ni odobraval Mačkovih preskrajnih stališč. "Maček je bil", pravi Ambrož, "leta 1935 na najbolj ekstremnem stališču in je bil skoraj docela solidaren z ustaši. Za Hrvate je zahteval poseben položaj v Jugoslaviji ali pa je grozil z odcepitvijo."[57]

Toda leta 1936, oziroma po ustanovitvi JRZ avgusta leta 1935, so se stvari spremenile. Kramer in Maček sta se v opoziciji vedno bolj zbliževala in njuni stiki so postajali vse tesnejši. Kramer je nato vsaj enkrat mesečno obiskoval Zagreb. Ambrož je z Mačkovo pisarno uredil, kdaj se Kramer lahko oglasi pri Mačku, nato pričakal Kramerja in ga odpeljal k Mačku. Sodelovanje med obema politikom je postalo tako tesno, da so nekateri so celo trdili, da je Kramer predstavnik dr. Mačka v Sloveniji. Ambrož, Kramerjev informator v Zagrebu, se te povezave spominja takole: "Notranjepolitično je bil dr. Kramer absolutno proti JRZ in za opozicijski blok. Bil je za to, da se vrne stara demokracija, ki jo je odpravila šestojanuarska diktatura. Dr. Kramer je pogosto prihajal v Zagreb..."[58] Kramer je seveda podprl sporazum Cvetković – Maček, želel pa si je tudi preoblikovanja stranke JNS, saj so se vsi, tudi Kramer dobro zavedali načina nastanka JNS, njenega vstopa v režimsko JNS, kar so nekateri pripisovali prav Kramerju. Zato so se v tem času ob začetku vojne začeli tudi stiki z Vilderjevo SDS za obnovo stare stranke SDS. Dr. Vladimir Šuklje je že leta 1939 imel pogovore z Budisavljevićem, Vilderjem in Kosanovićem o ustanovitvi slovenske veje Samostalne demokratske stranke. Za vodjo nove stranke pa so namenili Kramerja.

---

56 PRO, HS 5/166.
57 ARS III, MFS, ppa.
58 ARS III, MFS, ppa.

Tačas je dr. Oton Ambrož že postal dopisnik Jutra v Zagrebu. Da bi bolje razumeli naravo teh stikov in sodelovanja, je treba povedati nekaj besed o dr. Otonu Ambrožu. Rojen je bil na Primorskem, v Kromberku, 3. septembra 1905. Toda njegova družina se je preselila v Krško in nato med vojno v Črnomelj. Oče je bil kmetijski referent, po vojni pa uradnik na ministrstvu za kmetijstvo. Oton je leta 1927 odšel na študij v Ljubljano. Ker je že od leta 1925 sodeloval z nekaterimi zagrebškimi listi, so ga ti v času študija vodili kot dopisnika iz Ljubljane. Tako si je zaslužil za študij, pisal pa je v glavnem za Novosti in Vreme. V Ljubljani se je poznal z urednikom Jutra Ozimom in tudi ta mu je pomagal, da je kaj zaslužil, ko je študiral za rigoroze. V Ljubljani pa je imel tudi sestro, poročeno Kostič, katere mož je bil ravnatelj Združenih opekarn na Viču. Po rodu je bil Srb, ki pa je že dolgo živel v Ljubljani in govoril tekoče slovensko. Oba sta umrla let 1944. Oton Ambrož je znal veliko jezikov in opisovali so ga kot pridnega, vestnega in delovnega. Leta 1941 se je poročil z Lilijano Rojina, hčerko odvetnika v Brežicah, ki je slovela kot lepa; bila sta brez otrok.

Ambrož je Kramerja spoznal že leta 1930, tesneje pa je začel sodelovati z njim po opravljenem doktoratu leta 1936. Takrat ga je Kramer poslal za dopisnika Jutra v Zagreb z nalogo, da poroča o pisanju hrvaškega tiska, pa tudi o dogajanju v Sarajevu in Banja Luki.

Kramer je Ambroža osebno predstavil tudi dr. Vladku Mačku. Odtlej je Ambrož, ko je bil v Zagrebu, za Kramerja opravljal neke vrste tajniške posle v stikih s HSS. Dogovarjal se je za Kramerjeve sestanke z vodjo HSS. Ko je bil Ambrož za nekaj mesecev v tujini, v Parizu in Rimu, je to delo prevzel nekdo drug. Ko pa se je vrnil, je ponovno prevzel koordinacijo stikov. Na ta način je dr. Ambrož spoznal tudi druge politike iz HSS, kot sta bila dr. Andres in dr. Jakovljević. Seveda je dr. Ambrož poznal tudi vse pomembne ljudi naše zgodbe o podtalni protifašistični dejavnosti. Poleg Kramerja je poznal dr. Adolfa Ribnikarja, pa dr. Milka Brezigarja in dr. Vinka Vrhunca ter druge politike JNS, kot so bili dr. Puc, inž. Janko Mačkovšek, odvetnik dr. Marjan Zajc in Rudolf Žitnik, kakor tudi vse mlajše v JNS, ki so sodelovali v sabotažah in podtalni propagandi. Že leta 1935 je spoznal tudi Jojota Golca, dopisnika v Trstu, in novinarja Grgo Zlatopera, ki se je pozneje med vojno oglašal po londonski BBC.

Ambrož pa ni bil zgolj običajni dopisnik Jutra in tudi ne samo Kramerjev osebni odposlanec v stikih s HSS. Preden je odšel v Zagreb, mu je podrobna navodila dal tudi dr. Milko Brezigar. Naročil mu je, da mora poročati o vseh vojaških in političnih dogodkih, četudi niso za objavo v časopisu. Kot posebno nalogo pa mu je naložil, naj poroča o širjenju nemškega vpliva v Jugoslaviji. To zadolžitev Ambrož najlepše opiše sam. "To je, da zasledujem petokolonaše, ki prihajajo iz Nemčije bodisi kot turisti, ali pa take, ki so se v Zagrebu oz. v Jugoslaviji za stalno naselili in ustanovili razna gospodarska smotrna podjetja. Podatki, ki sem mu jih o tem pošiljal, niso bili nikoli objavljeni v Ju-

tru. V zvezi s tem sem Brezigarju v letu 1938-39 poročal, kako Nemci v Zagrebu prodirajo v gospodarska in industrijska podjetja ... Tako se spominjam, da mi je Brezigar dal nalogo zbirati podatke o tovarni "Koš", tovarni mila "Riht" (?), podjetju "Zagrebački Poro policu". Vsa ta podjetja so bila pod vplivom nemškega kapitala. Moja naloga je bila odkriti povečevanje nemškega vpliva od leta 1935 dalje. Do teh podatkov sem prišel posredno na razne načine. Na primer, prek sošolcev, ki so bili inženirji v takih podjetjih. Moj namen je bil v podjetju spoznati človeka, ki je imel možnost dati mi podatke, ki so me zanimali. Podatke sem dobival na dva načina. Uradno in neuradno. S tem namenom sem zahajal v industrijsko trgovsko zbornico, kjer sem imel prijatelje. V teh zbornicah sem dobival podatke o spremembah strukture kapitala, ki so se javno izvajale in bile poverjene tem zbornicam. Tu sem dobil podatke tudi o podjetjih, v katera je nemški kapital takorekoč ilegalno prodrl." Te podatke je še dopolnil s podrobnostmi in sestavil jasno sliko o dogajanju. "Vem, da sem takrat poročal Brezigarju, kako je nemški kapital v začetku prodiral v posamezna gospodarstva."

Brezigar je vsak mesec podrobno izpraševal Ambroža o vsem tem. Približno tako pogosto je Brezigar prihajal v Zagreb. Ambrož pravi: "Jaz sem mu dajal obveščevalna poročila večinoma ustno, pisno pa sem mu dal le kako gospodarsko poročilo, kjer so bile številke ... Specialne informacije in radovednost Brezigarja so presegle meje novinarja in katerega koli politika JNS. Takrat sem si mislil, da dela za tujo obveščevalno službo, da daje nekomu podatke. Njegova agilnost in neprestana potovanja so še povečali moj sum... Samo Simič, poročevalec Jutra v Beogradu, mi je pripovedoval, ko sem ga obiskal v Beogradu, da tudi pri njem Brezigar zbira super informacije. Te super informacije so se nanašale na politično in gospodarsko stanje v državi".[59] O vsem je na enak način poročal tudi dr. Albertu Kramerju, kot mu je ta bil naročil leta 1935. Ko je leta 1941 Brezigar izginil, je njegovo delo prevzel Kramer. Vsaj tako trdi Ambrož.

Med zbiranje posebnih informacij je sodila tudi Ambroževa zadolžitev, da izve čim več o ustaškem gibanju. Zato si je priskrbel prav poseben stik iz vrst ustaškega gibanja, to je bil profesor Aleksander Seitz, s katerim se je nato vsa leta redno sestajal. Seitz je bil vodja ustaške mladine na zagrebški univerzi, ta pa je bila vsesplošno znana kot center frankovcev. Seitza so zaradi njegovega delovanja oblasti večrat zaprle in obsodile na manjše kazni. Ambrož se je z njim sestajal v redakciji ustaškega legalnega lista Hrvatski narod. Seitz mu je dajal ustaško zaupno gradivo oziroma ilegalni material. Od njega je Ambrož zvedel tudi vse o njihovi ilegalni tiskarni.

Tako dobljeno gradivo je Ambrož pošiljal Kramerju v Ljubljano. Nikoli ni vprašal, komu je Kramer to posredoval, predvideval je, da oblastem. Ambrož in Kramer sta vse to počela zelo previdno, saj sta želela obdržati vir informa-

59 ARS III, MFS, ppa.

cij. Kramerja je zanimalo vse o ustaših, tako velikost ustaške organizacije, njihovo oboroževanje, kot njihovi načrti za puč, njihove povezave s tujino in podatki o ustaških taboriščih. Ambrož in Seitz sta se zadnjikrat videla oktobra 1940. Med vojno pa Ambrož ni iskal te zveze, ker Kramer tega ni zahteval.[60] Kot se je po vojni izkazalo, je imel dr. Ambrož zvezo tudi s centralnim presbirojem v Beogradu. Še v času Stojadinovićeve vlade je bil v stiku z njegovim direktorjem dr. Kosto Lukovićem. Poznala sta se že od prej, ko je bil Luković direktor Vremena in je Ambrož zanj poročal iz Ljubljane. Luković ga je prosil, naj mu pošilja poročila o organiziranju ustašev in mačkovcev v Beograd in Ambrož mu je ugodil. Seitz ni vedel, da gredo njegova poročila o ustaših tudi Lukoviću v Beograd. Ambrož je ohranil dobre stike z Lukovićem vse do leta 1938.

Z Zagrebom pa nista bila povezana le Kramer in Brezigar. Tja je pogosto prihajal tudi dr. Vinko Vrhunec, ravnatelj TPD. On in Kramer sta v Zagrebu obiskovala tamkajšnjega ravnatelja TPD Weissa. Weiss pa ni dolgo ostal na tam, saj ga je generalni direktor TPD Skubec upokojil že leta 1939, ker je bil Žid.[61]

Da bo delovanje slovenskih liberalnih krogov pri obveščevalnem delu v Zagrebu bolj jasno, naj povemo še tole. Dr. Milko Brezigar se je vsakokrat, ko je prišel v Zagreb sestal tudi s Stankom Rapotcem. Rapotec pa je bil povezan tako z Milanom Orožnom ml. kot tudi z Ambrožem. Rapotec je sam povedal Ambrožu, da obveščevalno dela za Brezigarja in v ta namen zbira podatke. Ambrož je nekatere podatke dajal Rapotcu, Rapotec pa je njega oskrboval s poročili o stanju na zagrebški univerzi. Milana Orožna je Ambrož poznal že od prej, iz Ljubljane v letih 1937-1938, ko je bil Orožen aktiven pri mladini JNS. V Zagrebu naj bi se ne srečevala, vsaj tako je Ambrož zatrjeval Udbi.[62]

Stanko Rapotec je bil nekoliko mlajši od Ambroža, rojen je bil leta 1911 in doma je bil iz Škofje Loke. Do leta 1937 je hodil na meščansko šolo in na trgovsko akademijo v Ljubljani, potem pa študiral na ekonomski fakulteti v Zagrebu. Bil je nečak dr. Vinka Rapotca, francoskega častnega konzula v Mariboru. Stanko je bil visok, močan, svetlih skodranih las, obraza je bil grdega in kozavega, kot so se ga iz tistih časov spominjali prijatelji. Smejal se je z gromkim glasom in naredil je zelo dobrodušen, skoraj neumen vtis, čeprav je bil v resnici izjemno spreten. Že v dijaških letih je bil zelo dejaven v akademskem klubu Jadran, po političnem prepričanju je bil ne samo nacionalist, ampak ultranacionalist in bil je član OJNS. Leta 1938 se je na orožnih vajah sprijateljil tudi z dr. Vinkom Vrhuncem. Rapotec je veljal za nekakšnega vodjo zagrebške nacionalne (liberalne) mladine na univerzi. Kot tak si je želel, da bi

60 ARS III, MFS, ppa. Seitz mu je povedal le, da imajo orožje italijanskega porekla in zveze s taborišči na Madžarskem in v Italiji.

61 ARS III, ZA dr. V. Vrhunec. Med vojno so Weissa zaprli ustaši, po vojni pa Udba.

62 ARS III, MFS, ppa.

Jutro poročalo o tej njihovi dejavnosti. Zato ga je Bojan Ribnikar seznanil z dr. Otom Ambrožem. Ribnikar je bil še en slovenski zagrebški študent, sin mariborskega lastnika Večernika dr. Adolfa Ribnikarja, in Ambrožev dober prijatelj. Rapotec pa ni maral kolegov na ekonomski fakulteti v Zagrebu, celo bal se jih je, ker so bili večinoma frankovci. Eden izmed kolegov ga je nekoč hotel aretirati kar na cesti, a se mu je Stanko izmaknil. Šolanje v Zagrebu se je Stanku zavleklo, ali kot so rekli, bil je zelo star študent.

Kramer je Ambroža dvakrat za nekaj mesecev poslal v tujino. Najprej ga je leta 1938 za pol leta poslal v Pariz, kjer je Jutro sprva nameravalo organizirati dopisništvo, a so se kasneje premislili in ga organizirali v Švici. Pred odhodom je Ambrož dobil navodila tudi od dr. Brezigarja. V Parizu je pogosto zahajal k jugoslovanskemu ambasadorju dr. Božidarju Puriću.[63] Tudi zanj se je govorilo, da dela za jugoslovansko obveščevalno službo. Ambrož se je po vojni zagovarjal, da sam ni delal za nobeno od obveščevalnih služb, Puriću je hodil poročat zgolj iz patriotičnih razlogov.[64]

V Parizu je Ambroža sprejel nihče drug kot Alfred Mousset, nekdanji ustanovitelj agencije Avala v Beogradu in dober znanec dr. Alberta Kramerja. Z njim naj bi se Ambrož, po napotkih Kramerja, dogovarjal o organizaciji dopisništva Jutra v Parizu. Mousset je bil v Franciji znan kot prijatelj oziroma zagovornik Jugoslavije. Nekateri so celo trdili, da naj bi po vrnitvi iz Jugoslavije delal za jugoslovansko obveščevalno službo, kar naj bi bilo splošno znano dejstvo. Mousset je imel v Parizu novinarsko agencijo. V njej je dajal prostor na razpolago raznim novinarjem in tako je Ambrož pri njem nekaj časa imel sobo. Pomagal mu je tudi z napotki, na koga naj se obrne v Parizu. Takrat sta imela v Parizu, ki je bil za novinarje pomemben center, poročevalce tudi zagrebško Vreme in beograjska Politika.[65] Ambrož se je dobival z dopisnikom Politike Mihailom Petrovićem in v restavraciji Franco-Serbe spoznal tudi Cirila Kosmača.[66]

Proti koncu leta 1939, po izbruhu druge svetovne vojne, sta Kramer in Brezigar sklenila poslati Ambroža v Rim. Delno zato, ker se je že spoznal na ustaše, delno zato, da bi imela neposredne informacije o tem, ali namerava Italija vstopiti v vojno, predvsem pa zato, ker je bil dober prijatelj tamkajšnjega jugoslovanskega ambasadorja Boška Hristića. "Brezigar mi je naročil, naj se z njim povežem zaradi tega, da mi bo dajal podatke oziroma poročila. Dejansko mi jih je Hristić tudi dajal in sem jih pošiljal Brezigarju." Hristiću ga je

---

63 Božidar Purić je bil sredi tridesetih let namestnik zunanjega ministra Jugoslavije.

64 ARS III, MFS, ppa.

65 ARS III, MFS, ppa.

66 Kosmač je, po pripovedovanju Ambroža, v Parizu živel zelo skromno; po prihodu Nemcev v Pariz se je umaknil v Marseille in nato v London, odkoder je leta 1944 odšel v Slovenijo k partizanom. Ambroževe zasliševalce leta 1948 je močno zanimalo, kaj mu je Kosmač pripovedoval o svojem bivanju v Londonu.

priporočil tudi dr. Albert Kramer. Hkrati mu je naročil, naj natančno poizve o ustaših, o njihovih taboriščih in o tem, kakšne so možnosti, da bi Jugoslavijo pritegnili v vojno.

Ambrož je v Rimu sodeloval tudi s tamkajšnjim odposlancem jugoslovanske obveščevalne službe, ki je delal v okviru poslaništva. To je bil svetnik na ministrstvu za notranje zadeve Nedeljković. "K njemu sem večkrat zahajal. Bil je obveščevalec večjega kova, imel je sodelavce in pomočnike povsod, kjer je bilo ustaštvo razvito, po njihovih taboriščih. Tudi po teh krajih so imeli naši svoje obveščevalce. Jaz sem njemu poročal o ustaštvu v Zagrebu... Ob prelomu stare Jugoslavije so vsi ti ljudje odšli v Lizbono, odkoder so šli naprej v London. O tem mi je pripovedoval Milenko Popović, ki je bil v času mojega bivanja v Rimu poročevalec Vremena in je enako odpotoval z njimi v London. Vrnil se je iz Londona leta 1947..."[67] Ambrož namreč ni dobil neposrednega stika z ustaši, saj so jih oblasti, pravi, izolirale od ostalih prebivalcev. Nedeljković mu je pojasnil, da tudi jugoslovanska vlada ne želi, da bi se novinarji v Italiji zanimali za ustaše v Italiji. Poleg tega je ves čas njegovega bivanja v Rimu Ambroža zasledovala fašistična tajna policija OVRA, prepričana, da dela za jugoslovansko obveščevalno službo.

Ambrož je v Rimu imel tudi širok krog poznanstev med novinarji, saj so skupaj hodili po novice na združenje tujega tiska. Navezal je prijateljske stike s tajnikom sovjetske ambasade in bil prvi jugoslovanski novinar, ki je ambasado obiskal ob sklenitvi diplomatskih stikov med Kraljevino Jugoslavijo in SZ. Bil je zasebno na avdienci pri papežu. Ambrož se je torej gibal v krogih, kjer je zlahka prišel do obilice podatkov, ki jih je nato pošiljal v Ljubljano, bodisi po telefonu ali telegrafsko. Toda bolj občutljivih podatkov ni mogel pošiljati domov na ta način. Zato mu je Brezigar že ob odhodu naročil, naj obveščevalne podatke posreduje dr. Vinku Vrhuncu.

Dr. Vinko Vrhunec je bil osebni prijatelj Kramerja in Brezigarja. Ambrož ga je spoznal že leta 1936 pri dr. Kramerju in imel ga je za Kramerjevega gospodarskega svetovalca. Vrhunec je kot ravnatelj TPD pogosto potoval v Rim. Po pričanju Ambroža, vsak mesec ali vsak drugi in se v Rimu zadržal nekaj dni. Poslovno je hodil na italijansko ministrstvo za zunanjo trgovino. Vrhunec se je, po pripovedovanju Ambroža, v Rimu gibal v visokih krogih in imel je enakovreden položaj kot Hristić.

Ambrož je Vrhuncu ustno poročal o vsem, kar bi prišlo sicer pod cenzuro, Vrhunec pa je to sporočal naprej Kramerju. "Tako je Vrhunec prišel v Rim v času, ko je bila na višku italijansko-jugoslovanska kriza spomladi 1940, ko je fašistična Italija, po neuspehu v Grčiji, nameravala napasti Jugoslavijo. Tedaj je bilo primerno, da vse poročam Vrhuncu, ker je bila vsa zadeva obveščeval-

67 ARS III, MFS, ppa. Popović mu je o tem pripovedoval, češ naprej so mislili, da ne bo prišlo do napada na Jugoslavijo, nato so vsi odšli v Lizbono, kjer je Popović za osem mesecev dobil delo kot poročevalec ambasade, ostali pa so šli naprej.

ne narave ter ne bi bilo dobro, da pošljem to poročilo po pošti ali pa po telefonu ... Vrhunec mi je v imenu Kramerja postavil nešteta vprašanja." Vrhuncu je Ambrož posredoval tudi poročila, ki mu jih je dal Boško Hristić; eno takih je bilo spomladi leta 1940, češ da je jugoslovansko veleposlaništvo že pripravljeno na odhod iz Italije. O samem Vrhuncu je Ambrož menil, oziroma sumil, da dela za francoski Deuxième bureau; Vrhunec naj bi imel zelo dobre zveze neposredno s francoskim poslaništvom v Beogradu in imel naj bi neposreden stik s Parizom. Vsi so ga imeli tudi za anglofila. Ambrož ga je zelo cenil, ker da je bil teoretično zelo dobro podkovan in eden najboljših slovenskih gospodarstvenikov.

Glede vsega Ambroževega dela za Kramerja in Brezigarja naj omenimo le še to, da je Ambrož po vojni trdil, da je vedel, da gredo vsi ti podatki, ki jih je zanju zbiral, v resnici v Intelligence Service. Ambrož je bil prepričan, da je Kramer povezan z jugoslovansko obveščevalno službo in pozneje v zaslišanjih je priznal tudi to, da je že od leta 1936 sumil, da Kramer dela za IS. To naj bi mu postalo jasno takrat, ko mu je Brezigar dal nalogo zbirati obveščevalne podatke. Možno je, da je res bilo tako. Toda to njegovo trditev je Udba v precejšnji meri izsilila, tako da ni povsem zanesljiva.

Za našo temo so seveda zanimiva tudi vsa ostala Ambroževa znanstva in zveze v Zagrebu. Ta samo še potrjujejo njegovo vpletenost v skupino ljudi, ki se je udejstvovala v protinacističnem boju. Od leta 1936 je bil v pristnih odnosih tudi z novinarjem in kasnejšim direktorjem Novosti Ivom Mihovilovićem - "Težakom", po rodu Primorcem, Tržačanom. Mihovilović je sodil v krog Kramerjevih dobrih prijateljev in Kramer ga je zelo cenil. Leta 1940 sta se dogovarjala, kako bi poslala Ambroža kot skupnega dopisnika v Rim, vendar je mobilizacija to preprečila.[68] Predvsem pa je pomembno to, da je bil Mihovilović v zelo tesnih stikih s hrvaškim banom Šubašićem, veljal je za njegovega korespondenta. Poleg tega. Tudi sam je kot novinar redno, vsak teden ali dva, zahajal na britanski konzulat v Zagrebu po necenzurirana poročila za tisk.[69] Tam je proti koncu leta 1939 na tiskovnem oddelku spoznal Dimitrija Omerso. Ta mu je dajal britansko propagandno gradivo in vojaške komentarje. Te novice je Ambrož po telefonu sporočal Jutru. Ambrož je pogosto šel tudi na francoski konzulat v Zagrebu, kjer je poznal vicekonzula (poznejšega povojnega konzula v Zagrebu) Radanaca, ki je bil poročen s Hrvatico.[70]

Ko se je bližala vojna, je Rapotec prvi odšel iz Zagreba. Še preden je končal študije, oziroma opravil državne izpite, se je kot absolvent zaposlil pri Hi-

---

68 ARS III, MFS, ppa.

69 Toda Ambrož po vojni Udbi ni vedel (hotel) povedati veliko o Omersi. Le to, da je bil Omersa v španski državljanski vojni in je nato leta 1941 izginil ob kapitulaciji Jugoslavije.

70 ARS III, MFS, ppa.

potekarni banki v Ljubljani in nato leta 1939 pri Hipotekarni banki v Splitu. V Splitu je ostal vse do vpoklica v vojsko aprila 1941 kot rezervni poročnik. Ambroža je Kramer, kot rečeno, leta 1940 poslal v Rim, toda odpoklical ga je že avgusta. Najverjetneje zato, ker ga je potreboval na Hrvaškem, kot strokovnjaka za hrvaška vprašanja. Med potjo nazaj v Zagreb se je Ambrož ustavil v Ljubljani in obiskal Kramerja ter mu obširno poročal o razmerah v Italiji. Kramerja je našel zelo zaskrbljenega zaradi splošne politične krize. "Ne morem sicer trditi, toda zdi se mi, da je stal na stališču, da se je treba z Italijo 'pobotati', da sta Francija in Anglija daleč, da je prijateljstvo s SZ še zelo mlado in ni mogoče pričakovati, da bi SZ gojila kakšno posebno zaupanje do nas. Glede naših odnosov do Italije je govoril nekako tako, kot mi je pred tem še v Rimu govoril naš poslanik Hristić, da je naše prijateljstvo z Italijo mlada in sila nežna bilka, ki jo je treba negovati, da ne propade." Ta ne preveč izčrpna izjava kaže na to, da se je Kramer zavedal realnosti trenutka, ali pa je mogoče vedel tudi kaj več o poskusih izvleči Italijo iz zavezništva sil osi. Kakor koli, Kramer je Ambrožu takrat obljubil, da ga bo po Zagrebu poslal nazaj v Rim.[71]

Toda do tega ni nikoli prišlo, ker so že oktobra leta 1940 Ambroža mobilizirali, ker je bil protiletalski rezervni oficir. Poslali so ga v Boko Kotorsko za vodnika protiletalske obalne artilerije. Tam je njegova enota med aprilsko vojno držala položaj vse do 17. aprila 1941. Nato se je napotil domov, najprej v Dubrovnik in odtod z vlakom v Zagreb, kjer se je preoblekel v civilno obleko in čez tri tedne odpotoval v Ljubljano. Po prihodu se je takoj javil dr. Albertu Kramerju. Ta mu je naročil, naj še naprej ostane v Zagrebu kot dopisnik Jutra in ga obvešča o NDH. Ker pošta ni delovala, mu je svetoval, naj prihaja na ustno poročanje v Ljubljano. Drugih navodil Kramer zaenkrat ni imel, dejal je, da čaka na navodila iz Londona.

Medtem so se, od začetka leta 1941, razmere v Zagrebu vedno bolj zaostrovale. Začele so se priprave na odhod Britancev. Omersa je lepo opisal takratno stanje v zagrebškem konzulatu: "Ko je nemški pritisk na Bolgarijo narasel in so jugoslovanski ministri začeli potovati v Nemčijo, so začeli Angleži v Zagrebu uničevati vse, kar bi jih lahko kompromitiralo in pošiljati ženske in nepotrebne moške prek Bolgarije v Carigrad."[72] Tudi ta zveza se je prekinila, ko so Nemci vkorakali v Bolgarijo 28. februarja 1941.

Pritiski na Britance in njihove sodelavce v Zagrebu so postajali vse hujši. Že konec februarja so oblasti aretirale novinarja Vereša in osebje tiskarne, ki je tiskala Alarm, češ da so kršili zakone o nevtralnosti. Prvi od politikov je marca 1941 zapustil Zagreb eden od voditeljev SDS dr. Većeslav Vilder in odšel v London.

V teh okoliščinah je generalni konzul Rapp 22. ali 23. marca 1941 poklical Dimitrija Omerso. Opozoril ga je, da mu grozi aretacija s strani gestapa in mu

71 ARS III, MFS, ppa.
72 ARS III, MFS, ppa.

ponudil nove zadolžitve drugje. Omersa si je izbral ponudbo, da gre v Afriko nabirat prostovoljce med Primorci, t.j. italijanskimi vojnimi ujetniki slovenskega rodu. Odpotoval je iz Zagreba v Beograd, kjer mu je britanska ambasada izdala potni list pod lažnim imenom Vladimir Ščepanek. Skupaj s celo skupino beguncev pod vodstvom Archieja Lyalla je nato odšel prek Soluna v Atene. Na postaji v Beogradu se jim je v zadnjem hipu pridružil tudi Slavko Vereš. Britanci so ga po tridesetih dneh uspeli odkupiti iz zapora in ga pripeljati v Beograd. Toda Vereš je bil popolnoma skrhana oseba, ruševina, je rekel Omersa. Omersa je v Atenah za malo časa postal napovedovalec (speaker) na radiu. Tam je ponovno srečal nekatere stare znance iz Zagreba. Med njimi sta bila Bill Hudson, ki mu je dajal redno finančno podporo, in Pearry. Sredi aprila 1941 je odšel naprej, s parnikom v Egipt, kamor so postopno prihajali tudi drugi. Vereš je iz Aten odšel v Kairo, toda Britanci ga niso več potrebovali. Zato se je kmalu preselil v London in delal za Vilderja, ki je po vojni ostal v Veliki Britaniji in močno nasprotoval komunističnemu režimu v Jugoslaviji.

Milan Orožen in člani britanskega konzulata pa so, kot bomo videli, ostali v Zagrebu do zadnjega hipa.

III.

ZGODBA LJUBLJANSKEGA KROGA

Zgodba o protifašistični dejavnosti v Ljubljani se je začela že zelo zgodaj, saj je lep del Slovencev po sklenitvi rapalske pogodbe leta 1920 ostal v Kraljevini Italiji. Ko je tam nastopila fašistična oblast, so se Slovenci, velikokrat na lastno roko, organizirali proti njej. Do danes so se raziskave tega boja omejile zgolj na organizacijo Tigr, ki pa ni bila ne edini, ne najmnožičnejši pojav v sklopu teh dejavnosti. Včasih ji celo pripisujejo dejanja, ki v resnici sodijo drugam. Različni krogi, ki so se v Sloveniji ukvarjali s protifašistično in protinacistično dejavnostjo, so se res povezovali in včasih prepletali tudi s Tigrom, povezovali pa so se tudi z vsemi drugimi 'naravnimi' zavezniki v tem boju. Res je tudi, da so mnogi med njimi bili Primorci ali pa so bili po rodu s Primorskega in so se vključili v to delo.

Ti in oni 'agentje', tisti, ki jih slovenski arhivi prikazujejo kot "angleške špijone" in tisti, ki so res sodelovali z britansko OS, so bili zelo uspešni prav v Sloveniji. To danes kažejo tako britanski kot slovenski arhivi. Celo Udba za Jugoslavijo, ki je po drugi svetovni vojni vodila ostro in obširno kampanjo "odkrivanja zahodnih agentov", je morala priznati, da je v Sloveniji pred vojno deloval eden najučinkovitejših obveščevalnih centrov v Jugoslaviji, če ne širše. Ko je Udba analizirala delo nemške obveščevalne službe in aktivnosti proti njej, je zapisala: "U Ljubljani je postojao obaveštajni centar, jedan od najaktivnijih i najstarijih u zemlji. Prvi rukovodilac toga centra bio je potpukovnik Viktor Andrejka, koji je naročito razvio obaveštajnu službu u Slovenačkom Primorju, koje je tada bilo pod Italijom, u Istri i prema Austriji."[1] Major, na koncu pa polkovnik Viktor Andrejka je moral oditi s položaja v Ljubljani potem, ko je italijanska protiobveščevalna služba razkrinkala njegove zveze v Trstu in Gorici.

O Andrejki vemo sorazmerno zelo malo. Vemo, da so mu pri delu pomagali tudi drugi in videti je, da se je vse začelo kmalu po prvi svetovni vojni. Vemo pa, da je že leta 1924 začel z Andrejko sodelovati Anton Batagelj, ki je bil od leta 1923 v službi na obmejnem komisariatu na Jesenicah, z nalogo ustvariti mrežo v hrvaški Istri.[2] Batagelj je v Sloveniji za obveščevalno delo imel podporo dr. Antona Korošca. V prostem času se je ukvarjal z leposlovjem, pisal je v Ljubljanski zvon in v različne otroške liste. Kmalu je razširil mrežo v Julijsko krajino in se povezal s tigrovci. To zvezo je ohranil vse službovanje, tja do leta 1941.

---

1 NOS, II/525.

2 O delovanju in organizaciji obmejnih komisariatov več v poglavju o mariborskem obveščevalnem centru.

Prve zveze s tujimi obveščevalnimi službami so Slovenci imeli s Francozi, naravnimi zavezniki v boju proti italijanskemu fašizmu. Francozi so že leta 1921 odprli konzulat v Ljubljani. Njihovi konzuli med obema vojnama so bili štirje, med njimi Emmanuel Neuville, ki je bil tik pred drugo svetovno vojno premeščen v Lizbono in je tam ostal še po vojni. Nasledil ga je konzul Richard, ki je pred tem služboval v Splitu, zadnji konzul leta 1941 pa je bil Gabriel Remerand, ki je med vojno umrl.[3] Glede na njihova mesta službovanja lahko sklepamo, da so bili dobro seznanjeni s podtalnim delom, saj sta bila tako Split kot Lizbona pomembna centra vohunstva.

Francozi pa so bili v Sloveniji dejavni tudi bolj razprostranjeno. Po Sloveniji so ustanavljali francoske krožke, kot na primer v Ljubljani, Mariboru, na Ptuju in v Celju. V njih so prirejali predavanja, zanje nabavljali knjige in časnike. V krožkih so se zbirali ugledni meščani, večinoma napredne usmeritve. Med soustanovitelji francoskega inštituta v Ljubljani leta 1921 je bil na primer dr. Janko Pretnar, predsednik Jugoslovanske Matice v Ljubljani. Lektorji francoščine v Ljubljani so bili znane osebnosti, po vojni jih je Udba vse po vrsti sumila vohunstva. Lektorji so bili najprej znani francoski slavist Tesnière, nato Vey in nazadnje pred vojno Jean Yves Lacroix. Kako so se slovenski protinacisti in protifašisti začeli povezovati z njimi, se najlepše vidi iz dogajanja v Ljubljani. Prvi val protifašistične dejavnosti se je v Ljubljani odvijal okrog organizacije, ki jo poznamo pod imenom Orjuna.

Orjuno v Ljubljani sta v dvajsetih letih vodila inž. Marko Kranjec in dr. Josip Cepuder. Vidnejši člani Orjune so bili takrat še dr. Rado Prosenc, prof. dr. Lulik[4], pa Herman Šolar, Franjo Grbec, Filip Kosec, Rudolf Marinčič, Andrej Verbič in drugi. Tako Cepuder kot Prosenc in Lulik so umrli med vojno v različnih fašističnih taboriščih, oziroma v internaciji. Šolar je padel v NOV, Brodnika pa je ubila letalska strojnica leta 1944 na Brezovici pri Ljubljani. Marinčiču so sodili na Kočevskem procesu leta 1943 pod obtožbo sodelovanja z okupatorjem in ga usmrtili. Zato njihovih spominov na te dogodke nimamo.

Nekaj pričanj pa le imamo. Tako Janko Lipnik pripoveduje, da so članstvo Orjune takrat sestavljali mali ljudje, delavci, obrtniki in uradniki. Znana trenja, po katerih danes še vedno sodijo Orjuno, so bila le v vrhovih, pravi Lipnik, in nanje je seveda vplivala strankarska politika, ki si je hotela prilastiti Orjuno. Orjuna pa je hotela biti neodvisna. Bila je v stalnem sporu s klerikalci, ki so bili njeni največji nasprotniki v Sloveniji. Ko pa je JNS hotela vplivati na Orjuno, so člani to preprečili tako, da so izključili vse tiste, ki so to poskušali. Zmotna je tudi predstava, ki so jo propagandno izrabljali klerikalci, da je bila Orjuna jugoslovenarska. Celo italijanska obveščevalna služba je že leta 1929 ugotavljala, da pomen Orjune že zdavnaj ni več v tem, da bi si prizade-

---

3 ARS III, ZA 400–1/1-2.

4 Edina oseba s tem priimkom, zabeležena v Ljubljani takrat, je bil odvetnik dr. Ivo Lulik, rodil se je leta 1888 v Ajdovščini in umrl leta 1948 v Ljubljani.

vala ustvarjati neko jugoslovansko narodnost, ampak je to iredentistična organizacija, naperjena proti Italiji.

Orjuna je že od začetka imela dobre zveze s poveljstvom Dravske divizije v Ljubljani. Sodelovala je kar z majorjem Andrejko, njegov podrejeni, podpolkovnik Jaklič, pa naj bi jim dajal orožje iz vojaških skladišč.[5] Po različnih političnih pritiskih, največ klerikalcev, so leta 1926 najprej razpustili ljubljansko Orjuno in leta 1929 še Orjuno kot celoto. Takrat so iz vodstva Orjune počasi odstranili Marka Kranjca. Najprej so ga zaprli jeseni leta 1928 v zvezi umorom italijanskega konfidenta Perica. Zaprli so tudi nekatere njegove ožje sodelavce. Po zaporu se je moral javno odpovedati kakršnemu koli nacionalnemu delu in nato so ga službeno premestili na carinarnico v Skopje, najverjetneje kazensko. Verbiča so po zaporu, takrat že tuberkuloznega, zaposlili pri dnevniku Jutro. Kasneje je postal, med drugim, tajnik dr. Alberta Kramerja.

Večina članstva Orjune pa se v resnici ni razšla, ostali so dejavni v okviru Narodne odbrane in drugih društev. Tako je na primer Franc Kokolj, ki je bil funkcionar Orjune, postal oblastni (slovenski) predsednik viteških sekcij Narodne odbrane. Narodna odbrana je sicer bila stara srbska organizacija. Toda v Sloveniji je bila, kot se je to mnogokrat dogajalo, nekoliko drugačna. Njen cilj je bil na podlagi nacionalne zavesti združiti vse zavedne Slovence v boju proti zunanjim vplivom (nemškemu in italijanskemu), krepiti splošno obrambno zavest in voditi propagando. Ban Natlačen in Stojadinovićeva vlada sta septembra leta 1937 razpustila tudi to organizacijo. Orjunaši so si to razlagali kot Natlačenovo in Hacinovo spravljivost s fašizmom in hitlerizmom.

Vodja Narodne odbrane v Sloveniji je bil dr. Josip Cepuder, ki je bil pristaš JNS, vendar je nasprotoval strankarskemu vplivu v Narodni odbrani. Narodna odbrana je imela prostore v palači Grafika v Ljubljani (na vogalu Miklošičeve in Pražakove). Druga nadomestna organizacija za Orjuno so bile strelske družine, ki so nastale po srbskem vzoru; predsednik družine za Jugoslavijo je bil general Popovič.[6] Praviloma so v teh družinah večinsko članstvo bili oficirji, sicer pa so bile strelske družine zelo podobne Narodni odbrani. Tudi to društvo ni bilo politično, vendar je članstvo večinoma izhajalo iz naprednih vrst. Vanj se je vključila tudi večja skupina mladih, ki se ni hotela strankarsko opredeliti. Med voditelji, oziroma v upravi društva v Ljubljani, so bili major Deretič, kapetan Popović, bančni uradnik Milan Strlekar, neki Kostanjevec, ravnatelj velesejma dr. Milan Dular, trgovec Rudolf Držaj in že omenjeni Prosenc, Šolar in Lipnik. Tako lahko rečemo, da je v Sloveniji Orjuna potihoma živela naprej.

Orjuna in Narodna odbrana sta bili tesno povezani z ljubljanskimi organizacijami primorskih emigrantov, z društvom Tabor, zlasti pa z Braniborjem,

---

5 ARS III, ZA 600–12, Orjuna.

6 Popovičev je bilo pred vojno v Ljubljani več, skoraj vsi so bili vojaki (kar dva generala) in je pri tem priimku nemogoče ugotoviti za katere osebe gre.

ki ga je vodil inž. Janko Mačkovšek, in Ciril-Metodovo družbo. Stiki med Narodno odbrano in Braniborjem so bili uradni, vzdrževali so jih na sejah. Člani so nudili finančno in materialno podporo primorskim emigrantom in enako ravnali tudi v primeru Koroške. Na Primorsko so pošiljali tudi orožje. Narodno odbrano v Sloveniji so finačno podpirali isti ljudje – dr. Cepuder, Lipnik, dr. Lulik in še dr. Ahčin, dr. Milko Brezigar, lesni trgovec in posestnik iz Ribnice Janez Arko, pa zdravnika dr. Arko in dr. Dular, prof. Ivan Rudolf – in vsi so bili tudi v vodstvu organizacije. Vodstvo se je menjalo na občnih zborih, v njem pa praviloma ni bilo oficirjev (iz strelskega društva) ali vodilnih iz Braniborja. Arhiv Narodne odbrane so uničili prvi dan vojne na naših tleh.

Nad Orjuno oziroma Narodno odbrano pa je vsa ta leta ostala stigma zaradi t.i. trboveljske afere iz leta 1924. Iz dokumentov je danes razvidno, da večina članstva ni odobravala trboveljskih dogodkov in o njih so večkrat razpravljali na sestankih. Obtožbe so letele na vodstvo, tudi zato, ker jim nikoli ni dalo pravih odgovorov. Še vedno ostaja nejasna vloga Marka Kranjca, ki je vodil povorko. Vsi orjunaši so trdili, da naj bi to, kar se je v resnici zgodilo, vedeli le dva ali trije. Tudi povojna temeljita zaslišanja orjunašev s strani Udbe, niso ugotovila, kdo je takrat streljal na Fakina v Trbovljah.

Toda obstajala je še druga, manj vidna in bolj pozitivna stran Orjune. Lipe Kosec jo je po vojni opisal takole: "O delu Orjune vem veliko dobrega in tudi slabega. Jaz sem iskreno, z veliko požrtvovalnostjo, v družbi mnogih poštenih idealistov z veseljem in polno predanostjo sodeloval. Razburljiv čas in politične prilike so nanesle v organizacijske vrste tudi mnogo nepoštenih elementov. Ti so menili, da je Orjuna mesto osebnega izkoriščanja ter daje svobodo za izživljanje nizkotnih instinktov. Žal tudi vodstvo ni znalo v pravem času očistiti organizacije takih elementov. Resnica pa je tudi, da je nasprotna propaganda storila vse, da so se napake in grehi še v hujši obliki razvedeli, resnični in izmišljeni. Pravo delo idealistov pa je moralo ostati skrito."[7]

O tem skritem, idealističnem in protifašističnem delu šele danes v pravi meri izvemo od Britancev. Tik pred vojno v Jugoslaviji so se tesneje povezali s to organizacijo. Natančneje, SOE je januarja 1941 sklenila sporazum z Narodno odbrano. John Bennett je o tem obvestil Mastersona takole: agent SOE Trifunović je v razgovoru z SOE in v prisotnosti ministra za obrambo jugoslovanske kraljeve vlade, pristal na to, da naslednico Orjune Narodno odbrano tudi uradno organizira kot zvezo za boj proti peti koloni. Na tej podlagi so skupaj izdelali načrte in Narodna odbrana je bila pripravljena sprejeti orožje od SOE.[8]

Toda vrnimo se k temu, kako je do tega prišlo. V ljubljanski Orjuni so kmalu po prvi svetovni vojni zbrali ožjo, obveščevalno skupino pod vodstvom inž. Kranjca in tajnika Andreja Verbiča, v povezavi z inž. Mačkovškom. Ta skupina je v letih 1928-1931 zbirala vojaška poročila. Poleg tega je skupina

---

7 ARS III, MFS, ppa.

8 PRO, HS 7/213.

opravljala obveščevalno in sabotažno delo na oni strani jugoslovansko-italijanske meje. To skupino je do leta 1931 vodil Jože Kukec. V skupini so bili Filip Kosec, Franjo Kokolj, Rudolf Marinčič, Herman Šolar, Stane Brodnik, Franc Pirc vsi iz Ljubljane, pa Kraševec iz Vrhnike in brata Žigon iz Grčarevca. Skoraj vsi so bili iz viške Orjune, doma na Viču ali v Rožni dolini.

Obveščevalne podatke, ki so jih zbrali, so dali Kranjcu, ta pa naprej. Ko je Kranjec odšel iz Ljubljane, se je skupina neposredno povezala s podpolkovnikom Viktorjem Andrejko. Ta je s pomočjo dr. Janka Pretnarja podatke pošiljal francoskemu konzulu v Ljubljani. Pretnar in konzul sta bila v zelo pristnih stikih in konzulat je to delo plačeval. Za obveščevalna poročila so orjunaši dobili okoli 3000 dinarjev na mesec, kar pa so porabili za vzdrževanje Kukca. Z nastopom prve Lavalove vlade v Franciji leta 1931 je denar nehal prihajati. Skupina je vseeno nadaljevala delo za Francoze vse do leta 1935. To se ujema z navedbami, da je takrat francoska obveščevalna služba prepustila mesto na Balkanu Britancem. Posamezniki iz Kukčeve skupine pa so ostali dejavni še kasneje, ob začetku vojne in med njo. To pa ne pomeni, da francoske OS pozneje ne srečamo v Ljubljani. Tu se je v zadnjih letih pred vojno sukal nek kapetan Viktor Siebert, sicer uslužbenec francoskega konzulata v Zagrebu. Imel je stike z ljubljansko policijo, s posamezniki in je zbiral podatke o nemških vojaških položajih na slovenskih mejah. Iz nekaj obrobnih pričanj lahko ugotovimo, da je med Slovenci našel nekaj ljudi, ki so mu bili pripravljeni pomagati. Tako je spomladi leta 1940 v severno Italijo poslal jurista tržaškega rodu Vladimirja Abrama, da mu prinese podatke o stanju vojske, letalstva, o zasilnih letališčih, tankovskih enotah in podobno. Ta je res štirikrat potoval v Italijo in dobro opravil nalogo. Abram je bil v zvezi, pravi sam, tudi z Danilom Zelenom, toda več ni povedal.[9] Siebert se je tik pred zlomom umaknil v Sirijo.

Dr. Janko Pretnar je tudi drugače pomagal. Že leta 1927 je dal ožji Orjunini skupini na razpolago sobo v prostorih Jugoslovanske matice. Tam so imeli arhiv, sestanke, skrivališče in zatočišče. Matica je bila v poslopju Jadransko-podunavske banke na Šelenburgovi 7 (današnja Nama na Slovenski cesti). Dr. Pretnar je bil rojen na Jesenicah leta 1888, po poklicu je bil jezikoslovec in leksikograf, umrl je v Ljubljani leta 1951. Bil je eden od ožjih prijateljev dr. Alberta Kramerja, dr. Brezigarja in inž. Mačkovška, na splošno zelo spoštovana osebnost, ki ni imela nasprotnikov v stranki JNS, tudi ne med mladimi. V tridesetih letih je odšel v diplomatsko službo in to prav na poslaništvo v Prago. Več o tem, ali je tam nadaljeval obveščevalno delo, žal ne vemo. Vsekakor bi bilo zanimivo, sedaj ko vemo, da so obstajali tesni obveščevalni stiki s Čehi.

Vodja skupine Kukec je v Ljubljani stanoval pri Lipetu Koscu. Neprestano

---

[9] Med vojno je bil Abram najprej v italijanski internaciji, nato v Dachauu. Repatriirali so ga maja 1945, ga zaprli v Centralne zapore v Ljubljani in ga izpustili 10. 9. 1945 po nalogu generalmajorja Ivana Mačka - Matije. Odtlej je delal v ministrstvu za kmetijstvo.

ga je zasledovala policija, pred njo pa ga je vedno ščitil Viktor Andrejka. Na Dravski diviziji so mu celo dajali majhno mesečno podporo. Kukca, ki ni hotel prenehati z delom na oni strani meje, ko je vodstvo to sklenilo, so naposled ustrelili na meji septembra leta 1930, ko se je vračal iz ene od akcij. Akcije se je lotil na lastno roko, ravno v času napetih razmer in okrepljene policijske zaščite zaradi bazoviškega procesa v Trstu.

Najaktivnejši član skupine je bil Herman Šolar, ki je bodisi spremljal Kukca ali deloval sam. Stane Brodnik, Rudolf Marinčič in Kraševec z Vrhnike so bili pomočniki. Brodnik je v akcijah spremljal Lipeta Kosca, Kraševec pa Kukca. Brata Žigon iz Grčarevca, eden je bil mizar, drugi kmet, pa sta bila njihova zaupnika na meji. Skupini sta poročala o razmerah, o zastraženosti meje in jim pomagala kot vodiča. Skupina je imela še več takih zaupnikov.

Vodstvo skupine je po Kukčevi smrti prevzel Lipe Kosec. Kosec je bil zanimiva osebnost, rojen leta 1895 v Ljubljani. Doma je bil na Viču, sin delavke v ljubljanski tobačni tovarni in očeta čevljarskega pomočnika, ki je že zgodaj zapustil družino in odšel v ZDA. Lipe in sestra sta bila socialno zelo čuteča, kot mlada sta velikokrat pomagala revežem v ljubljanski Sibiriji, tja sta nosila vse prihranke. Leta 1912 se je Kosec izučil dekoraterske obrti in nekaj časa delal v tujini, v Italiji, Švici in Nemčiji in hodil na dekoratersko šolo na Dunaju. Med prvo svetovno vojno so ga poslali na rusko fronto, kjer je bil v ujetništvu do leta 1918. Ko se je vrnil, je takoj odšel med prostovoljce na Koroško. Leta 1920 je stopil v službo k ljubljanskemu gledališču. Že od mladega let je bil zelo dejaven pri viškem Sokolu, organiziral je prireditve. Ko so na Viču ustanovili Orjuno, je Kosec takoj pristopil in bil v njenem odboru ter se povezal z inž. Kranjcem in dr. Cepudrom. Zaradi Orjune in Narodne odbrane ga je policija večkrat zaprla, vendar, kot so pričali drugi, ni nikoli nikogar izdal. Kot akviziter v ljubljanski Operi je upravljal skladišče, ki je po vsem sodeč služilo kot skrivališče za sabotažni material. Prav tja je do leta 1940 velikokrat prihajal 'na obisk' tigrovec Danilo Zelen.

Edini član skupine, ki ni hodil čez mejo in se je ukvarjal bolj s kontrašpijonažo, je bil Franjo Kokolj. Kokolj je bil najprej samostojni podjetnik, trgoval je z zobotehničnim materialom. Ko je propadel, mu je dr. Cepuder priskrbel službo pri Jutru. V Orjuni je bil že zgodaj, s Kukcem pa je začel delati leta 1927. Sodelavci so rekli, da je bil skromen, zanesljiv in požrtvovalen. Ker je znal dobro italijansko in nemško, so ga uporabljali tudi za prevajanje in kurirske posle. Bil je funkcionar Orjune in Narodne odbrane, ni pa hotel vstopiti v JNS in zato se je bal, da ga bo Kramer odslovil iz Jutra. Povrhu so ga leta 1938 zaprli ob volitvah. Takrat ga je pod zaščito vzel dr. Milko Brezigar in od tedaj je Kokolj delal zanj. Postal je vezni člen med raznimi skupinami, med ljubljansko in štajersko, vzdrževal je zveze za dr. Brezigarja. Imel pa je še eno prednost, bil je svak obveščevalca Dravske divizije Vladimirja Simončiča.

Skupina je občasno uporabljala usluge drugih članov Narodne odbrane. Eden takih je bil železničar Karl Rajer, ki je nosil pošto na ono stran meje, v

postojno. Za posamezne akcije so vedeli le udeleženci akcije, drugi pa ne. In med seboj so se poznali samo tisti, ki so sodelovali. Toda veliko se jih je med seboj dobro poznalo iz Sokola na Viču. Člani viškega Sokola so bili zelo dejavni, tako javno kot v naprednih vrstah. Vodili so jih Karel Podlogar (blagajnik Sokola Vič), Pavle Borštnik (vodja Sokola na Viču in zagrizen pristaš JNS), pa uradnika v Tobačni tovarni Viktor Ambrož in Mirko Knez, njegov brat Stane,[10] pa starosta viškega Sokola Janez Gašperin, profesor Vinko Zaletel ter sodnik Stane Leskovic.

Ljubljanski naprednjaki (liberalci) pa so se družili tudi kot člani društva Kazina in pri kavarniških omizjih kavarne Zvezda v Kazini. Društvo je bilo lastnik kazinske stavbe na Kongresnem trgu št. 1, kavarno pa je imel najprej v najemu Fran Krapež. Leta 1936 so ustanovili še Konzorcij kavarne Zvezda, v katerem so bili dr. Kramer, dr. Pavel Pestotnik in Fran Marn, ki je financiral in vodil kavarniški in gostilniški obrat v stavbi Kazine. Predsednik konzorcija je bil dr. Kramer, upravljalec stavbe in poslovodeči konzorcija pa je bil Fran Marn, tesen prijatelj dr. Kramerja. V kavarniškem sosvetu so bili Branko Goslar, inž. Janko Mačkovšek, Žane Milavec, inž. Jože Rus, dr. Ignacij Rutar, prof. Franc Sič, Stanko Virant in dr. Marjan Zajc. Leta 1938 so v sosvet kooptirali še dr. Milka Brezigarja, Rudolfa Žitnika, Miroslava Urbasa in Andreja Verbiča. V kavarni Zvezda so se za različnimi omizji sestajale posamezne ožje družbe, recimo, stalno omizje so imeli voditelji JNS, pa Jutrovci i.t.n. Tam so se dobivali Kosec, Cepuder in Kranjec, včasih se jim je pridružil še Arko iz Ribnice. Ko je prišel v Ljubljano, se je Dimitrij Omersa v kavarni sestal z Milanom Orožnom.[11] Njihova dejavnost ni bila samo čez mejo. Čutiti jo je bilo tudi v sami Ljubljani in širše.

Pred vojno je bil v Ljubljani italijanski generalni konzulat in pred njim so orjunaši večkrat organizirali demonstracije. Konzulat je bil na Erjavčevi cesti št. 11, v vili, ki je bila prej last kranjskega deželnega glavarja Schwarza, po prvi svetovni vojni pa jo je od njega odkupila Kraljevina Italija.[12] Po nalogu francoske obveščevalne službe je naša skupina nadzorovala ta konzulat. Kosec je menda, s pomočjo policijskih stražnikov, celo navezal stik in nato še intimne odnose s kuharico konzulata, neko Dunajčanko, ki so jo zaradi tega pozneje odpustili. Nato so člani skupine dve leti ponoči, kot tihotapci, obiskovali konzulat. Prepisovali so diplomatsko pošto in obveščevalne podatke, ki jih je konzulat nabiral od agentov po Ljubljani. S ponarejenimi ključi in vitrihi, ki jih je napravil ključavničar Miha Kunaver, so odprli blagajno, iz katere so vzeli in prepisali spisek teh agentov. Ugotovili so, da je v Ljubljani za Italijane delalo 15 vohunov. Med njimi je bil najaktivnejši neki Peric. Pozimi leta 1928 so ga

---

[10] Za Kneze je Kosec rekel, čisto v duhu časa, da je bila cela družina znana kot čvrsta protiklerikalna trdnjava na Viču.

[11] ARS III, MFS, ppa.

[12] Po drugi svetovni vojni se je v to hišo za leto dni vselil CK KPS.

orjunaši justificirali kar na ulici.[13] Podatki, ki so jih zbrali, so spodbudili francosko vlado, da je od jugoslovanske zahtevala, naj pritisne na Italijo, da odpokliče konzula Gavottija v Ljubljani in poslanika Bodrera v Beogradu. Neprijetno za jugoslovansko vlado, saj je bil Bodrero osebni prijatelj kralja Aleksandra še iz časov solunske fronte. Zaradi umora Perica so potem zaprli in preiskovali skoraj vso orjunaško skupino in zato je moral Kranjec oditi iz Ljubljane.

Podobna akcija je bila, ko so Kokolju naložili, naj se ponudi Italijanom za konfidenta. Pridobil si je njihovo zaupanje in jih skoraj leto dni vlekel za nos. Leta 1935 pa sta Lipe Kosec in mladi orjunaš Rado Bordon vlomila v prosvetni odsek banovine, odkoder je Kosec odnesel poln nahrbtnik dokumentov o premestitvah naprednih učiteljev, ki jih je odredil klerikalni režim.

Člani orjunaške ožje skupine so pri akcijah v Italiji sodelovali tudi s člani Tigra. Ves čas so bili v stikih s tigrovci Danilom Zelenom, Albertom Rejcem in Zorkom Jelinčičem. Odnosi med obema organizacijama so bili tudi uradno potrjeni tako, da je imel Tigr delegata v odboru Narodne odbrane. To je bil prof. Ivan Rudolf. S tigrovci so si izmenjavali politične in obveščevalne podatke. Po nalogu francoske obveščevalne službe so člani ožje orjunaške skupine izvedli nekaj napadov na Primorskem: na tiskarno Piccola v Trstu, na karabinjersko postajo v Prestranku (to so napadli tudi zaradi denarja), na fašistično postojanko v Selcah, ipd.[14] S Tigrom so si razdelili območja delovanja na Primorskem: Jelinčič-Rejčeva skupina naj bi delovala na Goriškem in v Trstu, Kukec in njegovi ljubljanski sodelavci pa na Krasu in v Istri.

To sodelovanje med orjunaši in tigrovci je teklo do leta 1930, potem pa so se razšli. Za to je bilo več vzrokov. Orjuna je dobila novo vodstvo. Na Kranjčevo mesto je prišel dr. Josip Cepuder, na Kukčevo pa Filip Kosec. Oba sta nasprotovala teroristični dejavnosti onstran meje in vztrajala, da mora prenehati. Kosec po letu 1930 ni več odhajal čez mejo.

Razdoru je botrovala tudi politika. Nasprotja med Kranjcem in dr. Cepudrom na eni strani in tigrovci ter njihovimi vodji v Ljubljani so se začela že zgodaj. Najprej so se začela med Rejcem in Kranjcem in so se po prebegu Rejca v Jugoslavijo še zaostrila. To pa zato, ker naj bi bil Rejec Čokov človek, dr. Čok pa je med orjunaši veljal za "velikega korupcionaša in ne preveč sposobnega delavca".[15] Čok je imel veliko zaslombo v Beogradu, tam je vodil je osrednje emigrantsko društvo, in vedelo se je, da ga je močno podpiral in povsod priporočal dr. Drago Marušič. Nato je prišlo do ohladitve med Cepudrom in Ivan Rudolfom, zato ker je bil Rudolf prijatelj dr. Marušiča. Marušič in Cepuder pa sta si bila politična nasprotnika, še zlasti ko je Marušič leta 1930 postal ban. Povrhu je sledil še spor Marušič – Kramer in dr. Cepuder je ostal zvest Kramerju.

---

13 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.
14 Ibidem.
15 ARS III, MFS, ppa.

Zaradi vsega tega so se tigrovci in orjunaši razšli, njihovi odnosi so se ohladili in v akcijah niso več sodelovali. Za tigrovce se je govorilo, da so po vdoru v njihove vrste tako ali tako prenehali obstajati in so postali le ena od udarnih skupin jugoslovanske obveščevalne službe. Orjunaši pa so takrat prišli pod vpliv dr. Milka Brezigarja oziroma Kramerjevega kroga.

Čok in Rudolf, ki se mu je pridružil kasneje, sta imela v Ljubljani krog ljudi, ki so ju podpirali. To so bili poleg dr. Marušiča še dr. Lavo Čermelj, dr. Boris Furlan, dr. Dekleva in Albert Rejec. Rudolf je deloval samostojno, imel je zvezo z obveščevalnim centrom Dravske divizije in od leta 1936 tudi z britansko obveščevalno službo kot sodelavec SIS. Neposredno je sodeloval s konzulatom v Zagrebu in SOE v Beogradu. Po svojih zvezah je zanje zbiral podatke in imel je popolnoma svoje zaupnike. Šele kasneje je Rudolf obnovil stik z Batageljem in začel sodelovati z Ujko v Beogradu. Tik pred zlomom so se spet združili napori obojih, orjunašev in tigrovcev, v skupni boj.

Toda v zgodnjih tridesetih letih so njihova pota šla narazen. Dr. Cepuder je z vodstvom Narodne odbrane prevzel tudi vodenje obveščevalnega dela. Nadaljeval je s Pretnarjevim delom, stiki in zbiranjem podatkov za jugoslovansko in francosko obveščevalno službo. Pri tem je sodeloval z dr. Milkom Brezigarjem. O tem priča Janko Lipnik, prijatelj Lipeta Kosca. Ivan ali Janko Lipnik je bil rojen leta 1903 na Dunaju, kjer je mati bila kuharica. Kmalu sta se vrnila v Slovenijo in Lipnik je živel najprej v Celju, nato v Mariboru, dokler se ni leta 1926 ustalil v Ljubljani. Tu je leta 1929 dobil samostojno dimnikarsko obrt, se nastanil na Sv. Petra cesti v Ljubljani (današnja Trubarjeva). Priče trdijo, da ga nikoli niso videle opravljati dimnikarsko obrt. V Orjuno je Lipnik vstopil že v Mariboru in ostal njen član še v Ljubljani. Pozneje je postal eden vodilnih pri Narodni odbrani, član oblastnega odbora in zelo dejaven v obrtniških društvih.

Uprava policije v Ljubljani ga je leta 1935 zaprla, ker je v noči med 27. in 28. aprilom, t.j. pred banovinskim shodom v Ljubljani, na Vodnikovem trgu trosil letake vznemirljive vsebine med stojnicami. Letaki so bili naperjeni proti ministrskemu predsedniku Jeftiću, ministru Dragu Marušiču in banu dr. Dinku Pucu. Lipnik se je pred policijo zagovarjal, da mu je letake prinesel neki neznani moški. Toda policija ga je pred tem videla v družbi dr. Cepudra in sumila je, da mu jih je dal Cepuder. Samo pri Lipniku je zaplenila 127 letakov, poleg tega pa še 42, ki so jih že raznesli po mesnicah. "Da niso prišli ti letaki v javnost," so pisale takratne oblasti, "katera bi bila z ozirom na vsebino upravičeno razburjena, je zasluga Zorc Dominika, policijskega stražnika, ki je v temi skrit opazoval mimoidoče in vsled posebne pozornosti in zanimanja v službi, se mu je posrečilo zasačiti storilce na dejanju. Z ozirom na to zasluži pohvalo in nagrado."[16]

Lipnik in njegovi prijatelji orjunaši so bili takrat obveščevalci za povelj-

[16] ARS III, MFS, ppa.

stvo Dravske divizije. Lipnik je to po vojni sicer zanikal v zaslišanjih na Udbi. Priznal je le, da je poznal nekatere iz obveščevalnega oddelka divizije, na primer Simončiča, majorja Stefanovića in Lesjaka.

Narodna odbrana je imela tudi podmladek med napredno in nacionalno naravnano mladino. Natančneje, imeli so mladinsko organizacijo z lastnim odborom. Ta odbor je ustanavljal poverjeništva Naše volje, društva, ki je imelo enako ime kot časopis, ki so ga izdajali. Kolikor smo lahko ugotovili, so v tem odboru bili Rado Bordon, neki Šantelj in njegova žena Tončka. Leta 1935 je skupinica mladih orjunašev ukradla orožje (okoli 50 starih revolverjev) v policijskem muzeju v kasarni sv. Petra v Ljubljani. Leta 1937 ga je začela preizkušati na Rožniku z namenom pripraviti napad na klerikalce, nekateri pravijo, da celo atentat na bana Natlačena. Do tega ni prišlo, saj pravijo, da so se Kosec, Bordon in tigrovec Černač zgolj pogovarjali o atentatu. Zanj so hoteli pridobiti še Justa Godniča, ta pa je vse zaupal Zelenu. Zelen je to povedal naprej svojim vojaškim zaupnikom, ti pa vojaškim oblastem in stvar je propadla. Pač pa so oblasti zaprle in zaslišale Bordona, ki se je branil, češ da je šlo za pripravo akcije v Italiji. Kljub temu je sedel šest mesecev v Glavnjači in Sremski Mitrovici.

Bordon je bil član omladine Narodne odbrane od leta 1932, član Sokola, član društva Edinstvo in predsednik kluba primorskih študentov na univerzi.[17] Med študijem je bil večkrat zaprt zaradi udeležbe v raznih akcijah, pisal članke in prevajal, študiral pa je bolj malo. Sodelavci so ga imeli za zelo agilnega in zanesljivega. Zaradi omenjene kraje orožja so ga starejši kolegi pri Orjuni grajali, ker orožje tako ali tako ni bilo uporabno. Bordonov oče je bil paznik v policijskih zaporih in dober prijatelj dr. Cepudra. Ko je prišel na oblast Korošec, so očeta izgnali v Split. Cepuder je nato pomagal številna družini, ki je slabo živela. Stanovali so v baraki pri mestni klavnici. Pri delu Narodne odbrane je sodeloval tudi njegov brat Dušan, ki je pozneje padel v partizanih.

Opisana dejavnost naprednih (liberalnih) krogov in orjunašev na prelomu v trideseta leta mogoče izzveni nekoliko avanturistično in včasih celo zabavno. Toda proti koncu tridesetih let se je tudi med njimi vzdušje močno spremenilo. Ko je na oblast prišel Hitler, še posebej pa, ko je nacistična Nemčija prišla na slovenske meje leta 1938, se je protinacistična dejavnost samo močno povečala in postajala vedno bolj nevarna. Postala pa je zanimiva tudi Britancem. Zato je Britance zanimalo, kakšno je politično razpoloženje v Sloveniji. Njihove analize slovenskih političnih razmer pa se nekoliko razlikujejo od ustaljenih slovenskih predstav.

Generalni konzul Rapp je maja leta 1938, ko je še vladala Jereza in je Korošec še podpiral Stojadinovića, takole ocenil mesto Slovencev v Jugoslaviji.

---

[17] Rado Bordon je bil rojen leta 1915 v Trstu, odkoder se je družina leta 1919 preselila v Ljubljano.

Menil je, da ima Slovenija "privilegiran položaj" in veliko srečo, da je zaradi uporništva Hrvaške Beograd vedno znova pripravljen plačati določeno ceno za slovensko sodelovanje v vladi. Slovenski politiki pa je glavno vodilo to, pravi Rapp, da iz tega vedno potegne največ kar se da. Če pa bi Srbi in Hrvati zgladili razlike, bi se pomen Slovenije v jugoslovanski politiki močno zmanjšal, če ne upoštevamo nemškega problema.

Rapp je precejšnjo vlogo v jugoslovanski politiki pripisoval dr. Antonu Korošcu. Korošec, pravi Rapp leta 1939, je na eni strani oster sodnik političnih odnosov in na drugi si ne želi širjenja nemškega vpliva. Zato SLS vedno, vsaj navidez, spodbuja poravnavo med Srbi in Hrvati, kljub temu da bi to lahko imelo neugodne posledice za Slovenijo. Korošec je že leta 1935 odklonil, da bi se pridružil Mačku v opoziciji z utemeljitvijo, da je to splošni interes slovenske javnosti. Na ta način je upočasnil sklepanje srbsko-hrvaškega sporazuma in konsolidacijo Jugoslavije. Njegovi stranki je to prineslo absolutno vladavino za štiri leta. Leta 1939 pa je Korošec spremenil politiko, verjetno pod vtisom nemškega pritiska na jug. Rapp je to ocenil takole: Korošec je sedaj z istimi argumenti (interes Slovencev) vplival na to, da se Srbi in Hrvati sporazumejo, kljub temu da je s tem stranko izpostavil neznani usodi. Zavedal se je namreč, da je sporazum neizogiben. Sedaj ko je sporazum sklenjen, Slovenci niso več ključnega pomena za Srbe, verjetno so celo zunaj njihove interesne sfere. Sedaj je zanje pomembno, je ugotavljal Rapp, da si na novo zgradijo politično življenje. Obstoječe stranke se morajo temu prilagoditi ali propasti.[18]

Leta 1939 je Rapp večkrat obiskal Slovenijo, pa ne zgolj zato, ker so na Bledu tekli zadnji pogovori jugoslovanskega vodstva za uskladitev sporazuma Cvetković – Maček. Avgusta 1939, ko so sporazum končno objavili, so na Bledu in na bližnjem Brdu preživljali počitnice vsi, od princa Pavla do pomembnejših ambasadorjev. Rapp se je že v začetku septembra vrnil v Slovenijo, da oceni odmeve na sporazum. V poročilu 4. septembra 1939 je takole opisal vzdušje: v Ljubljani in Mariboru prevladuje enako razpoloženje. Slovenci se zavedajo, da ne uživajo več položaja privilegiranca v državi, obenem pa se zavedajo, da je sporazum vitalnega pomena za državo in mu ni mogoče nasprotovati. "Upajo," dodaja Rapp, "da bo Dravska banovina ščasoma dobila popolnoma enak položaj kot Banovina Hrvaška."[19] To so bili dnevi neposredno po izbruhu vojne. Zato je Rapp opazoval tudi vojaške priprave v Sloveniji in ugotovil, da država skrivaj mobilizira polovico sil. Javno sicer govorijo o oboroženi nevtralnosti, toda vsi menijo, da se bo Jugoslavija priključila vojni po nekaj mesecih. "Veliko vojakov je šlo tu skozi včeraj," piše Rapp iz Maribora. "Mislim, da so šli gor proti meji. Poroča se o polnih kasarnah in o tem, da veliko število mož tabori v gozdovih v okolici Maribora."[20]

---

[18] PRO, FO 371/23877/R 11514.

[19] PRO, FO 371/23876, poročilo Rappa iz Ljubljane 4. 9. 1939.

[20] Ibidem.

V začetku novembra 1939 je Rapp ponovno obiskal Slovenijo. V Ljubljani se je takrat pogovarjal z dr. Franom Kulovcem in dr. Alojzijem Kuharjem, ki je bi zunanjepolitični urednik Slovenca. Obiskal je tudi dr. Leonida Pitamica, saj je bil ta spoštovan diplomat in jugoslovanski ambasador v Washingtonu v letih 1929-1934. Presenečen nad spremembo vzdušja, je zapisal: "Povsod je bilo razpoloženje veliko boljše, kot sem pričakoval in nikoli nisem poznal Slovencev tako toplo prijateljskih. Ni nobenega dvoma, da je njihovo rapoloženje stoodstotno za nas." Opazil je, da se je iz več razlogov zmanjšal občutek nemške nevarnosti. Nemška manjšina je spremenila obnašanje pod močnim vtisom preseljevanja Nemcev iz baltskih dežel. Nemci rajhovskega porekla prav gotovo ne želijo zapustiti Slovenije, zato so prisiljeni k lepemu vedenju, tako da celo nacisti slovenskega in mešanega porekla hitijo odkrivati slovenske korenine in vlagajo prošnje za spremembo nemških imen v slovenska, vključno z znanim nacistom Woschnaggom iz Šoštanja, ki sedaj želi, da ga imenujejo Vošnjak. "Mednarodne razmere še naprej lajšajo sodelovanje med različnimi frakcijami in strankami v Sloveniji in v notranji politiki razločno vlada boljše razpoloženje."[21]

Rapp je opazil tudi dogajanje pod površjem. Vsi vedo, je dejal, da je uredba iz 26. avgusta o širitvi avtonomije tudi na ostale banovine predvsem namenjena Sloveniji. Slovenci enoglasno verbalno podpirajo avtonomijo. Kljub rahločutni cenzuri je opazen ogorčen boj v ozadju. Boj se bije glede tega, kako uresničiti avtonomijo, ne da bi pri tem žrtvovali oprijemljive prednosti iz pretekle privilegirane pozicije. Bije se tudi glede tega, katera od strank bo avtonomijo uresničila in požela sadove vladanja.[22]

O teh stvareh je Rapp povprašal dr. Kulovca, saj ga je imel za najvplivnejšega v klerikalni stranki takoj za Koroščem. Kulovec mu je odgovoril, da njegova stranka pričakuje, da bo Slovenija dobila enako stopnjo avtonomije, kot so jo dobili Hrvati. To sta Slovencem obljubila dr. Cvetković in dr. Maček in Kulovec ni dvomil v iskrenost teh obljub. Zlasti ne, ker je šlo za dr. Mačka, s katerim je bil že vrsto let v tesnih osebnih stikih. Povedal pa je Rappu, da ne bodo hiteli s slovenskimi zahtevami, dokler ne bo dokončana hrvaška avtonomija. Rapp je videl dva razloga za počasnejše uvajanje slovenske avtonomije: da se država ne postavi pred dve preizkušnji hkrati in da si Slovenci pridobijo izkušnje iz hrvaškega primera. Za vmesni čas so ustanovili komisijo, ki je imela nalogo izdelati podrobnosti avtonomnega statusa Slovenije. V komisiji so bili minister dr. Miha Krek, podban dr. Majcen in dr. Lazar Marković, minister za pravosodje. Kulovec mu je povedal, da komisija še ni opravila resnega dela, za kar je krivil dr. Markovića in njegovo obstrukcijo. Povedal je, da se bodo v kratkem sestali slovenski člani komisije in se domenili za nadaljnje ravnanje. Verjetno bodo Slovenci potem postavili svoje zahteve. In dodal, da

---

21 Ibidem.

22 PRO, FO 371/23877/R 11514.

poleg uradne, obstajata še dve neuradni komisiji, ena za politično in administrativno plat urejanja avtonomije in druga za finančne zadeve.

Dr. Kulovec je Rappu zatrjeval, da je bila avtonomija vedno cilj SLS in če bi sprejeli njen predlog namesto vidovdanske ustave, bi si v Jugoslaviji prihranili dvajset let notranjih bojev. Sedanja uredba kaže prvo svitanje in predstavlja obljubo, da se bodo Slovenci rešili zatiranja iz centra. Kulovec ni pozabil očrniti svojih političnih nasprotnikov – JNS, češ da se ti igrajo s sovražniki – centralisti, hkrati pa skušajo prekositi SLS pri vprašanju avtonomije. To je pripisoval industrialcem, ki so v ozadju te politike in se bojijo, da bo avtonomija škodila gospodarstvu, kar seveda ni res.

Zadnje Kulovčeve pripombe so spodbudile Rappa, da je pripisal svoje mnenje o klerikalcih in nacionalistih – JNS v Sloveniji. Kulovčevi argumenti o JNS so se mu zdeli neprepričljivi. Iste argumente in enak način razmišljanja proti klerikalcem so v preteklosti uporabljali narodnjaki, je ugotavljal. Dejstvo je, da so si v slovenski politiki v preteklosti na široko podajali to politično orožje, odvisno od tega, kdo je bil na oblasti. Priznati pa je treba, da so bili narodnjaki bolj konsistentno centralisti, klerikalci pa bolj partikularisti, čeprav sta obe smeri običajno živeli ena ob drugi. Vsaka stranka je poudarjala tisto, kar je bilo zanjo trenutno pomembno. Zato Rappa ni presenetilo, da med ostalimi klerikalci ni opazil Kulovčevega navdušenja za radikalni korak k avtonomiji. Dali so mi celo vedeti, pravi, da verjetno niti sam Kulovec ni tako zvest avtonomiji, kot je to želel prikazati. Je pa dovolj močan in do te mere nadzoruje stranko, da bo storila tisto, za kar se bo on odločil.

Rapp je zelo preprosto ocenil želje Slovencev. Moji informatorji so mi dejali, je zapisal, da si klerikalna stranka in večina Slovencev v resnici želi le to, da bi prevzeli vso donosno administracijo, ostalo pa prepustili centru. Kot vedno doslej, bi tako dobili najboljšo izmed obeh rešitev. "To meče zanimivo luč na nerealnost in neiskrenost slovenske politike – resna razlika v političnih ciljih je redkost med strankami in njihovimi frakcijami, izraža jo edino spor med osebnostmi in njihovimi interesi v borbi za oblast."[23]

Nato je Rapp poročal še o narodnjakih in njihovem glasilu Jutro. Ti silovito polemizirajo s Slovencem, je pisal, čeprav njihovi pogledi na politiko pravzaprav niso drugačni. Njihov prvi argument je ta, da klerikalci nimajo pravice govoriti v imenu Slovenije na tak način kot sme Maček v imenu Hrvaške. Zato morajo upoštevati stališča vseh strank. Njihov drugi argument je, da je ekonomska struktura Slovenije najpomembnejši vidik slovenske avtonomije. Slovenije se ne sme izolirati od Hrvatov in Srbov, ne gospodarsko, ne politično. Rapp je opazil, da so med naprednjaki tudi taki, ki menijo, da je dr. Kramer onemogla sila, ker je kompromitiran zaradi lastne preteklosti. Opazil je, da njegovo stranko razdirajo notranji razcepi. Mladi prihajajo na površje v obeh strankah in narodna stranka razpada na dele. Menil je, da obstaja možnost, da

23 Ibidem.

se povzpne nova stranka. Toda ta nova stranka, ki bi lahko bila koalicija slovenskih kmetov in delavcev (SKDS) in slovenske veje samostojnih demokratov (SDS), nima dovolj izrazitih voditeljev, ki bi se lahko kosali s klerikalci. Prav tako nima izdelanega pogleda na avtonomijo in javno mnenje ji ne pripisuje večjih možnosti na volitvah. Voditelja obeh sta dr. Lončar in dr. Ribnikar. Prvi ima stike s HSS, drugi pa s starševsko organizacijo v Zagrebu. Cilj nove stranke bi bil poraziti klerikalce, uničiti narodnjake in se boriti proti komunistom. Podpirajo jo liberalno-narodni in zmerno socialistični volilci. Toda klerikalna stranka je trdno organizirana in taktično prilagodljiva. Pri volitvah bo strnila vrste v boju za ohranitev prevlade. Kaže, da bo kljub kritikam in notranjim sporom klerikalna stranka nadaljevala s prevlado nad politično usodo Slovencev. To pa je, zaključuje Rapp "precejšnjega pomena za zunanjo politiko, ker ima stranka močno in naraščajoče proitalijansko nagnjenje".[24] Slovenci nasploh, je še dodal, so zadovoljni s sporazumom, saj ta povečuje obrambno moč Jugoslavije, in zavedajo se, da je njihova usoda povezana z uspehom zavezniške vojske. In občutno bolj strogi so do Nemčije.

Poleg tega splošnega poročila je Rapp v Beograd poslal še eno, zaupnejše poročilo o razgovoru s Kuharjem. Naslovnik je bil prvi sekretar britanskega poslaništva Terence A. Shone, ki je pisal o komunistih. Kuhar je Rappu namreč zaupal, da je izvedel, da bodo Nemci dovolili na Dunaju delovati pisarni Kominterne. Zvedel je, da bo osebje iz trockistične stranke in omejeno na propagando na Balkanu. Člani skrivne stalinistične organizacije v Parizu pa da so dobili ukaz iz Moskve, naj zapustijo Pariz in preselijo dejavnost na Balkan. Kuhar je sklepal, da bi se rusko-nemški boj za prevlado na Balkanu v bodoče lahko odvijal pod krinko ideološke vojne med obema različicama komunizma. Rapp pristavlja: moj informator je sicer duhovnik in ima močne predsodke proti komunizmu, vendar je običajno zelo dobro obveščen in ga gre jemati resno. Povedal mi je še, da je Korošec dobil obvestilo o skrivnem nemško-ruskem dogovoru o delitvi sfer vpliva na Balkanu, pri čemer bi bila meja reka Drina; pri tem so popolnoma obšli želje Italije.

Shone je to poročilo poslal naprej Philipu Nicholsu v London s pripisom, da je dobil še dve neodvisni poročili o novi kominternski dejavnosti na Dunaju. Nova pa je novica o selitvi stalinistov nazaj na Balkan in o nemško-ruskem sporazumu. Ne da pa se dobro razločiti med različnimi tipi, t.j. pravo trockistično, nemško-trockistično in stalinistično propagando, čeprav je Shoneov vtis bil, da so nemški trockisti bolj aktivni zahodno, stalinisti pa vzhodno od Drine.[25] Iz vseh teh podatkov je v Beogradu nastala že omenjena analiza britanske ambasade o komunizmu v Jugoslaviji. V njej je za Slovenijo pisalo, da je to katoliška dežela, v kateri ni večjih socialnih razlik in ima zato sorazmerno najmanj komunistov v Jugoslaviji. V Sloveniji so socialdemokrati

---

[24] Ibidem.

[25] PRO, FO 371/23877/R 100019, poročilo Shonea 30. oktobra 1939.

politično dobro pripravljeni in imajo vpliv. Največ članstva v tej stranki je prav iz Slovenije. Ker pa je Slovenija na nemški meji in je njena prestolnica v veliki meri v rokah nemške manjšine, se moskovski agentje poslužujejo protinemške propagande. Rusijo predstavljajo kot paradiž miru in socialne enakosti za delavce in kmete, v nasprotju z imperializmom sedanjih vojskujočih se sil, predvsem britanskim.

Več o Sloveniji britanski diplomati v niso zapisali, saj je, kot kaže, bila politično nezanimiva, z izjemo Koroščeve smrti decembra leta 1940. O njem je Rapp zapisal: "Redko je javno nastopal v Sloveniji in njegovi ožji slovenski politični sodelavci so bili le majhna skupina približno petih glavnih pomočnikov. Med temi so bili ban dr. Natlačen, njegov naslednik Kulovec in dr. Krek. Korošec je bil vedno predmet raznih napačnih razlag. Hrvatom se je pogosto zdel nasprotnik hrvaške avtonomije. Srbom se je zadnja leta zdel sovražnik ortodoksne cerkve in zagovornik fašizma. V zadnjih mesecih so ga pogosto sumili pronemških tendenc, predvsem zaradi protižidovskih zakonov".

Britanci so namreč bili zelo pozorni na protižidovske zakone v Jugoslaviji. Vlada je oktobra 1940 sprejela uredbo, s katero je Židom omejila trgovanje in vpis otrok v šole. Glanville je takrat poročal, da je pod pritiskom Korošca in slovenskih klerikalcev prišlo do te zakonodaje. "Po vzoru znanega nacističnega modela so komisarji prevzeli upravo v vseh židovskih podjetjih, vključno s tako dragocenimi podjetji, kot je bilo tisto v lasti Müllerja in njegove žene – ki sta s privatno raziskavo in pobudo uspela razviti zadovoljivo metodo za obdelavo jugoslovanskega magnezita in v bližini Zagreba vzgojila breskve, enako dobre kakovosti kot najboljši italijanski izdelek."[26]

Toda Rapp je poročanje o Koroščcu zaključil takole: "Kljub vsemu ga tisti, ki so ga najbolje poznali, opisujejo kot neomajnega slovenskega nacionalista, prepričanega in zvestega podpornika Jugoslavije, smrtnega sovražnika Nemčije in v nekoliko manjši meri, ker je manj nevaren, fašizma." Nezaupanje vanj lahko pripišemo predvsem njegovemu oportunizmu. Njegova smrt pa pušča veliko vrzel v slovenski politiki. Rapp je opazil, da so se Koroščcu poklonili vsi slovenski politiki, ne glede na to, kako ogorčeno so se borili med seboj. To pa zato, ker je razlika v političnem boju presenetljivo majhna, ta boj usmerja predvsem realizem. Ob tem je Rapp zapisal, da so tako ali tako vsi Slovenci veliki nacionalisti, ne glede na to, kateri stranki pripadajo.[27]

Vsi, tako britanski diplomati v Beogradu in v Zagrebu, kot tudi mnogi med našimi junaki, pa so imeli zelo dobro mnenje o novemu voditelju Slovenske ljudske stranke dr. Kulovcu. Campbell je menil, da bo sedaj verjetno prišlo do tesnejšega sodelovanja med Slovenci in Hrvati, kar bo izboljšalo pogajalske možnosti enih in drugih nasproti Srbom. Toda nastop Kulovca ni spremenil britanskega odnosa do slovenske klerikalne stranke, kot so zapisali.

---

[26] PRO, HS 5/965.
[27] PRO, FO 371/30225/R 4301.

To pa ni spremenilo njihovega odnosa do klerikalne stranke, ko je šlo za povezovanje s Slovenci v podtalnem in obveščevalnem delu. S klerikalno stranko se niso povezali niti kasneje, ob zlomu. To stališče najdemo ne samo pri Glanvilleu, ampak tudi v poročilu Glena, ko poroča o Jugoslaviji v letu 1940-1941. Glanville klerikalcev ni vključil v načrte za delo v Jugoslaviji ob njeni zasedbi. Obveščevalne stike v Sloveniji so omejili na slovenske naprednjake in predvsem na že naštete tri glavne skupine, Brezigarjevo, Tomičevo in t.i. slovenske četnike. Toliko o politični podlagi britanskih stikov s Slovenci.

V času teh poročanj se je že močno razvila protinacistična in obveščevalna dejavnost v Ljubljani. V tridesetih letih, kdaj natančno, se podatki razlikujejo, je Viktorja Andrejko nasledil kapetan, kasneje podpolkovnik, Branko Plhak.[28] Plhak je nosil uradni naziv obveščevalni oficir Glavnega generalštaba VKJ. Ker v Sloveniji ni bilo posebne obveščevalne oziroma protiobveščevalne službe, je vse obveščevalno delo v bistvu opravljal obveščevalni center Dravske divizije oziroma kar center jugoslovanske obveščevalne službe (JOS). Plhak je bil nadrejen temu centru in je vodil obveščevalno in protiobveščevalno delo, ki so ga opravljale posamezne druge ustanove, tudi civilne. K njemu so se stekala poročila obmejnih komisariatov, pa odseka za javno varnost banske uprave, žandarmerije in policije. Te ustanove so morale na tem področju delati po njegovih ukazih. Tako so se k Plhaku stekali vsi podatki, tako vojaške narave kot vsi ostali. Obveščali so ga o vsakovrstni špijonaži, o akcijah za preprečevanje špijonaže, celo o pomembnejših tihotapstvih. Pri njem so se zbirala poročila o razporedu vojaških enot na drugi strani meje, o vojaških objektih, o gradnji cest, predorov in elektrarn, o vojaških vajah, o obveščevalnih centrih v sosednjih državah in njihovi dejavnosti, pa o njihovih političnih razmerah in o razmerah med Slovenci, ki so živeli čez mejo, in seveda o vohunih, ki so prihajali čez mejo. Plhak je imel v pisarni poseben zemljevid, na katerega je vrisal vse utrdbe in druge pomembne položaje na drugi strani meje. V centru je imel tudi radijsko oddajno postajo za zvezo z generalštabom v Beogradu.

Ko se je leta 1939 začela druga svetovna vojna, so Plhakova pooblastila naraščala, tako da je usmerjal vso obveščevalno dejavnost in zbiral osebje zanjo, tako vojaško kot civilno. Imel je stike z banovino in z banom. Na področju obveščanja je dobro deloval tudi odsek banske uprave za javno varnost. Že Batagelj ga je opremil z dobro poročevalsko službo, ko je še služboval v Ljubljani. Odsek je zbiral podatke tostran in onstran meje. Predvsem pa po-

---

[28] Enkrat se njegovo ime pojavi tudi v različici Plhanek, v nemški kartoteki pa Plhatko. Branko Plhak naj bi bil, po nemških podatkih, rojen okoli leta 1898 v Žalcu. Ime Plhak je verjetno pravilnejše, saj je bil že leta 1933 pod tem imenom in z nazivom pehotni kapetan prijavljen v Ljubljani, kjer sta z ženo Danico, ki naj bi bila črnogorskega rodu, živela v Streliški ul. 22; otrok nista imela.

datke o delovanju nacistične propagande v Sloveniji, ki je bila zlasti močna na Štajerskem in Kočevskem. Tako Batagelj kot njegov naslednik Franjo Čermak sta tesno in dobro sodelovala s Plhakom.[29] Enako je veljalo za šefa političnega oddelka ljubljanske policije Antona Vrečarja.

Branko Plhak je bil mož srednje velike, slabotne postave, rdečkastih las, prav takega obraza in je nosil očala. Njegovo lažno ime, ime za javnost, je bilo Andrejčič. Nemška RSHA, ki je že leta 1939 vedela kdo je, je poročala, da je hodil okrog večinoma zvečer; velikokrat se je ponoči peljal na Jesenice in na mejo. Vozil se je v kabrioletu s šoferjem, aktivnim narednikom, toda oba sta bila vedno v civilu. Aktivni narednik, ki je delal za center vse do vojne, je bil Jože Rožanc, z lažnim imenom Skok. Plhak je imel počitniško hišico pod Krvavcem, kjer so ga pogosto obiskovali ljudje in kjer so ponoči sestankovali. V Ljubljani je zahajal v hotel Union. Pogosto je igral šah z lastnikom viške restavracije Novak, Slavkom Ahčanom.

V resnici je bil Plhak eden najuspešnejših obveščevalcev v Sloveniji. Zato se je slovenske obveščevalne službe prijelo ime Plhakov center. Udba za Jugoslavijo ga je po vojni ocenila takole: "Plhak je stajao u tesnoj vezi sa savezničkom, u prvom redu britanskom obaveštajnom službom, ali se nije naročito istakao izgradnjom mreže, mada su ga nemački obaveštajni organi smatrali vrlo sposobnim obaveštajnim oficirom."[30] V tem primeru je nemška ocena veliko bližja resnici od ocene Udbe. Mreža, ki jo je Plhak postavil, je bila učinkovita in delovala je še precej časa med vojno. Dokončno so jo razbile šele zloglasne in še nepojasnjene gestapovske aretacije leta 1944, preostanke pa je zatrla slovenska Udba.

Že leta 1939 je nemški konzulat v Ljubljani poročal: "Urad podpolkovnika Plhaka se nahaja v Ljubljani na Gajevi ul. 9. Ta urad je razvijal posebno veliko aktivnost v času nemško-češke krize in so vanj in iz njega neprestano prihajali ljudje v civilu ..."[31] To lahko delno pripišemo tudi temu, da je Branko Plhak pripadal češki manjšini pri nas. Za našo temo je Plhak bil vsekakor med najpomembnejšimi Čehi v Sloveniji, žal pa o njegovem življenju vemo sorazmerno malo.

Sami Ljubljančani niso skoraj ničesar vedeli o sedežu Plhakove obveščevalne službe v mestu. Center je sicer obstajal že od začetka dvajsetih let, a njegovi prostori so bili globoko zakonspirirani. Plhak je najprej imel pisarno v navadnem stanovanju na Gajevi 9 v tretjem nadstropju (današnja Štefanova). Stanovanje je bilo na ime Andrejčič. Nato se je center preselil na Gledališko ulico (današnja Župančičeva), nasproti Operi in nemški konzul je celo mislil, da Plhak tam stanuje. Nazadnje je bil center, po Plhakovem odhodu leta 1940, na Dvornem trgu 3, v drugem nadstropju. Bil je v stanovanju, ki je gledalo na

---

29 ARS III, ZA 405–1, Informativna pisarna banske uprave.
30 NOS, II/526.
31 ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS.

Židovsko ulico in na vratih je imelo le preprost napis: Slavko Sušnik. V isti stavbi je občasno stanoval tudi kak sodelavec centra, na primer leta 1940 Dragotin Slekovec.[32] V bližini, tudi na Dvornem trgu, je stanoval Plhakov pomočnik Vladimir Simončič.

Pri notranjem, zgolj vojaškem delu obveščevalnega centra Dravske divizije, so bili Plhaku podrejeni najprej kapetan Janković, katerega je nasledil major Predrag Stefanović, pa kapetan Baranović (doma iz Splita) ter žandarmerijska oficirja poročnik Rakič in poročnik Popovič. Centra sta se popolnoma ločila, ko so Plhakovega podredili neposredno generalštabu. Obveščevalni center divizije se je ukvarjal z zaščito vojaških objektov, s kontrašpijonažo in skrbel za zaščito vojaške skrivnosti, torej nadzorovali so oficirje, ki so kršili pravila. Tudi ta center je v letih 1940-1941 zbiral podatke o kulturbundovcih, tujih vohunih, ustaših in komunistih. Kartoteko je vodil obveščevalni oficir Dravske divizije major Radovan Ulepič. V njej je bilo okoli 1000 petokolonašev, od katerih so imeli petdeset označenih za takojšnjo aretacijo, če pride do nemirov, in še 100 drugih. Te podatke je Dravska divizija velikokrat preverjala pri ljubljanski policiji in tako so na policiji zvedeli, kaj delajo na Diviziji. Seveda je tudi vojaški obveščevalni center imel v Ljubljani svoje 'prijatelje'. To so bili, recimo, konjski mesar Ivan Marinček, hotelirka Anica Pollakova, Lado Bonač, novinar Jutra Boris Rihteršič in drugi.

Branko Plhak osebno je imel veliko širši krog obveščevalnega dela. Na začetku, takoj ko je nasledil Andrejko, je vse to delal sam. Leta 1934 se mu je pridružil major Tomič, toda tega so že leta 1935 premestili v Maribor. Ljubljanski center se je prvič razširil leta 1937, ko je generalštab poslal Plhaku pomočnika Vladimirja Simončiča.[33] Simončič je dobil psevdonim Goričan, saj je bil rojen v Gorici. Zanj so govorili, da je miren, resen, navezan na ženo in da malo govori. Toda s Plhakom se nista dobro ujemala, nekateri pravijo celo, da sta si nasprotovala. To razlagajo s Simončičevo ambicioznostjo in željo igrati vodilno vlogo. Res je, da se je Simončič po vojni predstavljal kot šef JOS za Slovenijo, kar pa ni bil. Ker pa Plhakovih pričanj nimamo, se moramo zanesti na pričanja njegovih sodelavcev, predvsem Simončiča. Poleg teh imamo danes še britanska obveščevalna poročila, ki potrjujejo uspešnost in pomembnost Branka Plhaka in njegove organizacije.

Plhakov center v Ljubljani je postal obveščevalni center prvega reda, kar je pomenilo, da je podrejen neposredno generalštabu v Beogradu. Sčasoma se je okrepil. Hierarhično so bili Plhaku podrejeni (policijski) obmejni komisariati.

---

[32] Kapetan, pozneje major Drago Slekovec je bil rojen 1898 v Sarajevu. Po vojni je bil zaposlen pri Slovenija-eksportu.

[33] Kapetan Vladimir Simončič je bil rojen 1911 v Gorici. Odraščal je v Trstu in Ljubljani, kamor se je družina preselila leta 1919. Od leta 1926 so bili v Beogradu. Leta 1929 se je vpisal na vojno akademijo in leta 1932 je kot podporočnik prišel v Ljubljano. Po vojni je delal pri Tovarišu.

Verjetno gre prav Plhakovi avtoriteti pripisati, da ljudje na teh komisariatih niso podlegali strankarski politiki in menjavam oblasti. Ti centri so neposredno opravljali naloge obveščevalne in protiobveščevalne narave, najprej proti Italiji in od nastopa nacizma tudi proti Nemčiji. Ljubljanskemu centru sta bila podrejena centra Maribor in Sušak kot centra drugega reda, in jeseniški, ki je bil center tretjega reda. Pozneje so jeseniškega podredili neposredno mariborskemu, ki ga je vodil major Tomič, da bi tako usklajeno pokrivali vso severno mejo, od leta 1938 mejo z nemškim rajhom.

Komisariat na Jesenicah je vodil višji komisar Emil oziroma Milan Wohinc, ki je bil doma iz Kresnic pri Kamniku, sicer pa je živel v Ljubljani. Pod njim sta delala policijski agent Peter Bizjak in Slavko Jelinčič. Glavna pisarna komisariata je bila v bližini železarne, nedaleč od železniške postaje. Bizjak je v glavnem delal na železniški postaji pri obmejni policiji, pri izdaji in odvzemu potnih listov. Toda to je bila le krinka za glavno Bizjakovo delo, obveščevalno dejavnost. Nadziral je promet, zbiral poročila zaupnikov oziroma ljudi, ki so potovali čez mejo, nadziral prihod 'turistov' iz rajha in splošno politične in varnostne razmere na meji. Bizjak je bil na Jesenicah že leta 1924, ko je prevzel Batageljevo mrežo, ko je bil ta premeščen na Rakek. Doma je bil sicer iz Grahovega, toda dolgo je živel v Kranjski Gori, z ženo in družino, in se dobro razumel z ljudmi. Bil je eden tistih, ki jih je Plhak posebej cenil in mu zaupal. Bizjak je bil s Plhakom v neposrednem stiku, poročal mu je osebno in ustno, večkrat je hodil na posvetovanja v Ljubljano. Plod njunega sodelovanja je bilo nekajkratno razbitje italijanskih in nemških mrež, ene leta 1935 v Celovcu in Beljaku, druge leta 1936 na Bledu in v Mariboru i.t.n. Pri tem so jima pomagali žandarji, dvolastniki, železničarji, celo oskrbniki planinskih koč.[34]

Ko je leta 1939 izbruhnila vojna, je generalštab ustanovil posebno skupino oziroma obveščevalni center za boj proti silam osi, katerega pristojnost je segala od Gorice do Celovca, s sedežem na Jesenicah. Ta center je vodil Simončič, toda vodil ga je kar iz Ljubljane. Po drugih podatkih naj bi ta center obsegal tudi mariborsko območje in vodja vsega naj bi bil major Tomič. Koordinirali naj bi delo agentov za mejo in naj bi bili vezani neposredno na generalštab.

V tem času se je razširil tudi Plhakov center v Ljubljani. Plhak je dobil še dva pomočnika. Najprej je prišel kapetan Josip Lesjak, s psevdonimom Dolenc, leta 1940 pa še Berto Ilovar, s psevdonimom Kranjc. Ilovar je bil prej adjutant komandanta bataljona v Mariboru.

Center v Ljubljani je dobro sodeloval s centrom na Sušaku, ki ga je vodil Dragotin Slekovec. Slekovec, Simončič in Tomič so se poznali že od prej. Skupaj so obiskovali vojni obveščevalni tečaj v Beogradu leta 1930. Vsak od

---

[34] ARS III, ZA 405–3, Jeseniški komisariat. V pričanjih naštevajo nekdanji jeseniški policijski agentje celo vrsto oseb, ki so jim redno dajale podatke; večinoma so to bili narodno zavedni Slovenci iz Primorske in Koroške.

njih si je seveda v letih obveščevalnega in protiobveščevalnega dela nabral precej sodelavcev na terenu. Naloge teh agentov so bile zbirati podatke o premiku enot v Italiji in Avstriji, o njihovih poveljstvih, sestavi in oborožitvi, o gradnji vojaških utrdb, skladišč, cest in fotografiranje vojaških objektov, o vojaških ladjah, torpedih, gradnji podmornic v Tržiču, o letalstvu, o novih oborožitvah ter seveda o mobilizaciji. Poročila kažejo, da so te dejavnosti opravljali že leta 1932. Tako so na primer pridobili za sodelovanje srbskega častnega konzula na Reki, lastnika pomorske agencije in nekdanjega avstroogrskega mornariškega častnika Josipa Balena, ki je sam pridobil veliko zanimivih stikov, sodelavcev in podatkov.[35]

Plhak je bil posredno, pa tudi neposredno povezan še s Tigrom in z raznimi drugimi skupinami, ki so delovale v Sloveniji. V Ljubljani je imel tudi zaupnike – konfidente, kot so jim rekli. Med temi so bili: orjunaša Janko Lipnik in Filip Kosec, pa kleparski mojster Rudolf Žitnik, pa dr. Josip Cepuder, Zvone Škafar in drugi. Med obveščevalci Dravske divizije je bil tudi Bojan Medven, sicer igralec v ljubljanski drami, toda dejaven v mariborski skupini kot sodelavec majorja Tomiča in britanskega konzulata v Zagrebu.

Plhak je tesno sodeloval z agencijo Putnik. Prej je Putnik vodil dr. Franc Ujčič in zelo zgodaj se je že govorilo o njegovih stikih z Batageljem. Nemci so ju že leta 1931 sumili sodelovanja proti njim na Koroškem. V Plhakovem času pa je bil direktor Putnika dr. Žižek. S pomočjo njegovih uslužbencev je Plhak prihajal do različnih podatkov o tujcih v Sloveniji, kakor tudi do podatkov iz tujine. Nenazadnje pa je bil Plhak povezan še z raznimi društvi, kjer so se zbirali na primer Čehi, pa slovenski begunci iz Primorske, eni in drugi močno antifašistično razpoloženi in dobro organizirani.

Plhak je imel tudi nekaj pomebnih osebnih zvez s politiki in osebami, ki so podtalno antifašistično delovale. Večina teh zvez je izvirala iz zgodnjih tridesetih let. Ni pa popolnoma jasno, kdaj se je začelo Plhakovo sodelovanje z britanskimi službami. Vemo, da je bil v letih 1939-1940 Plhak eden glavnih britanskih sodelavcev v Sloveniji. To je bila pred vojno že javna skrivnost, saj so po Ljubljani krožile govorice, da je Plhak sodelavec Angležev. To je slišal na primer tudi Lipnik, ki je vedel povedati tudi druge govorice o Plhaku, ki so krožile po Ljubljani.[36] Tudi v Beogradu, na sedežu jugoslovanske obveščevalne službe, so že pred vojno sumili, da Plhak neposredno sodeluje z Britanci. To trdi Batagelj, s katerim je bil Plhak vseskozi povezan. Sodelovala sta že v času, ko je bil Batagelj obmejni komisar na Jesenicah. Batagelj pripoveduje, kako je prihajal Plhak k njemu v letih 1932-1934 in skrbel za to, da so pošiljali emigrantskim organizacijam pomoč v razstrelivu, orožju, denarju in av-

---

35 ARS III, ZA 405–5, Sodelavci bivše JOS.

36 Lipnik je v svojih zaslišanjih o Plhaku ponovil nekaj govoric, ki jih zasledimo tudi drugje: da s Plhakom ni bilo vse v redu, da je trošil veliko denarja in se stalno vozil z avtomobilom ipd. (ARS III, MFS, ppa.)

tomobilih. Primorcem sta skupaj pomagala tudi do ponarejenih potnih listov za odhod v republikansko Španijo in pozneje tudi v špansko vojno. Take pomoči sta bila na primer deležna Ivan Regent in Stanko Kamenšček. Nekoč sta na podoben način pomagala Rejcu. Povezala sta ga z ljubljanskim policijskim uradnikom Renčetom, ki naj bi mu priskrbel dokumente. Izteklo se je tako, da je na ljubljanskem oddelku za potne liste izbruhnila cela afera, ko je prišlo na dan, da manjkajo potni listi.

Ljubljanska policija je iz teh stikov tudi sama marsikaj izvedela o obveščevalni dejavnosti v mestu. Sistematično pri tem ni sodelovala, saj za to ni imela pravih možnosti. Še največ se je z zbiranjem obveščevalnih podatkov ukvarjal policijski nadzornik Avgust Jeranče, ki je imel veliko zaupnikov po Ljubljani. Toda slovel je po svojevrstnem pristopu in nezaupanju do drugih, tako da skoraj ničesar ne vemo o vsebini njegovih stikov. Svoj pristop je razlagal takole: možnega sodelavca je treba najprej oceniti po značaju, nato pa ga pridobiti za sodelovanje – ali s pomočjo domovinske zavesti, ali s pomočjo obremenilnega materiala, ali pa z denarjem. Nerodno je bilo le to, da ljubljanska policija ni bila ravno bogata in je kar naprej ostajala dolžna svojim konfidentom. Pa tudi direktor Geržina je slovel po skoposti. Jeranče je imel svoje zaupnike tudi med komunisti. Z njimi se je sestajal le on in občasno jih je tudi zaščitil.[37] Na policiji so spravljali podatke o vseh osumljenih sodelovanja s tujimi obveščevalnimi službami. Od vsega začetka, torej od konca prve svetovne vojne, so spremljali sodelavce italijanskih služb. Ti so največkrat delali pod krinko trgovskih poslov, v resnici pa so bili oficirji. Njihov opis in slike je imela vsaka žandarmerijska postaja v Sloveniji. Nato so podobno začeli spremljati sodelavce nemških služb. Žal pa Jerančevih izpovedi nimamo, saj je umrl kmalu po vojni.

Plhak si je občasno za kako obveščevalno nalogo 'izposodil' policijske agente. Največkrat so zanj delali policijski agentje Franc Fečur, Miha Kotnik in Vincenc Čeh.[38] Po vojni so jih uvrstili kar med agente jugoslovanske obveščevalne službe. Sicer pa med obveščevalci na diviziji in policisti ni bilo velike ljubezni. Tako so policisti nekoč ozmerjali Janka Lipnika, češ zdaj greš v kavarno, jutri pa na divizijo in bomo spet "letali naokoli" zaradi tvojih neumnosti. Lipnika, Kosca, Žitnika in dr. Cepudra, ki so vedno tičali skupaj po gostilnah, so ljubljanski policisti imenovali kar "štiriperesna deteljica dravske divizije".[39]

Ko so se razmere na koncu tridesetih let zaostrile, pa za učinkovito borbo proti silam osi nista več zadostovali le Plhakova sposobnost in iznajdljivost, prav tako ne njegovih sodelavcev. Vsi slovenski sodelavci jugoslovanske ob-

---

37 Eden policijskih agentov ga je tako pod Rožnikom videl na zmenku z Zdenko Kidričevo.

38 Miha Kotnik je bil rojen leta 1903 v Bohinjski Bistrici; kot organ JOS naj bi imel zvezo z Danilom Zelenom.

39 ARS III, MFS, ppa.

veščevalne službe potrjujejo, da niti za delo niso bili spodobno plačani, kaj šele da bi imeli dovolj denarja za propagando, agente in druge potrebne dejavnosti. Zato so vmes posegli Britanci. Leta 1939 so ponudili denar za izvedbo akcij proti silam osi in Slovenci, vsaj nekateri, so z veseljem sprejeli to pomoč. Simončič se na primer spominja: "Jugoslavija takrat ni zmogla izvesti kaj podobnega".[40] Jugoslovanski obveščevalni centri v Sloveniji so vedeli, da Britanci ne delajo samo z njimi, ampak da imajo tudi lastno mrežo med Slovenci. Simončič, ki ga je Orožen povezal z Evansom, je sčasoma uvidel: "Istočasno sem ugotovil, da vodijo niti iste organizacije v Ljubljani tudi k dr. Brezigarju." Za kaj je šlo?

Britanski sodelavci SOE, uslužbenci konzulata, učitelji angleščine, različni trgovci in strokovnjaki, niso delovali samo v Beogradu in Zagrebu. Bili so tudi v Ljubljani. Znamenita ljubljanska osebnost, ki je bila najdlje v Ljubljani in se je po vojni tudi vrnila, je bila Miss Fanny Copeland. Kljub vztrajnim sumničenjem Udbe, da je tudi ona bila agent, pa nikoli ni delala za SOE. V Ljubljano je prišla okoli leta 1930 in pri njej so se učili angleščine skoraj vsi Ljubljančani, ki so jo pred vojno kolikor toliko obvladali. Nekaj let pred okupacijo se ji je pridružil še Steven Scup, ki se je v Ljubljani preživljal z inštrukcijami in je stanoval v hotelu Miklič. Drugače pa je bilo z lektorjem za angleščino na ljubljanski univerzi Alexandrom C. Lawrensonom, ki je bil podrejen britanskemu centru v Zagrebu. Lawrenson je bil v Ljubljani od leta 1938, po nekaterih pričanjih.

Še preden pa so sredi leta 1940 uradno ustanovili SOE, so v Zagrebu že imeli 'specialiste za Slovenijo' pri SIS. To sta bila dva oficirja, toda o njiju imamo zelo malo podatkov, prav zato, ker sta pripadala t.i. liniji "C". Tako zanju ne poznamo ne agenturnih številk, ne ilegalnih imen in v dokumentih SOE ni mogoče odkriti njunega dela, saj so imena prekrita. Po pričanju njunih slovenskih sodelavcev, pa sta bila vseskozi prisotna. In oba sta bila zelo zanimivi osebnosti. Eden je bil John Evans, drugi pa William ali Bill Stuart.

John D. E. Evans je bil uradno, smo rekli, dopisnik Reuterja v Zagrebu. Po činu pa je bil kapetan. Sodil je v zagrebško ekipo in bil je na zagrebški plačilni listi, toda njegovo delovno področje je bila Slovenija. Zato je tudi večkrat prihajal k nam. Bil je povezan z obveščevalnim centrom Dravske divizije.[41] Simončič pripoveduje, kako je spoznal Evansa proti koncu leta 1940 v gostini Lovšin v Ljubljani. Evans mu je razložil, da ga zanimajo vojaški podatki iz Nemčije in Italije. Ponudil mu je denar za ustanovitev obveščevalne mreže v Nemčiji in Italiji, ki bi jo vodil Simončič. O tej temi sta imela še tri sestanke. Simončič pravi, da je nato odšel v Beograd na poročanje v generalštab, kjer je dobil navodilo, naj prekine z Evansom. Uvidel je, da so Evansa v

[40] ARS III, ZA 405-13, Zaslišanja oseb ... o JOS, V. Simončič: Delovanje angleške službe.
[41] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

Beogradu že poznali, verjetno so sodelovali z njim. Simončiču se je zdelo, da gre za "višjo politiko". Dodaja še, da Evansa v Sloveniji ni nikoli videl v družbi drugih oseb.[42] Toda iz drugih pričanj vidimo, da je bilo drugače. Evans se je sestajal s tigrovci in prijateljeval z dr. Borisom Furlanom. Zgodba Williama Stuarta je še bolj zavita v temo. Kot Millarov pomočnik je bil vsekakor zadolžen za vojaško obveščevalno službo in povezan je bil z vojaškimi obveščevalci (Aničem) v Mariboru, verjetno pa tudi v Ljubljani.

SOE so v Sloveniji, enako kot drugje, organizirali iz Sekcije D SIS. Predstavnik sekcije D v Sloveniji je bil Lawrenson, agent s kodo D/H 6. Zanjo je začel delati najkasneje na koncu leta 1939. To potrjujejo pričanja iz predvojne Ljubljane, med njimi pričanje dr. Borisa Furlana. V Ljubljani se je vedelo, da je Lawrenson proti koncu leta 1939 prenehal biti lektor in da je postal vicekonzul britanskega konzulata v Zagrebu. Takrat so se širile tudi govorice, da je agent Intelligence Servicea. Na mestu lektorja ga je nasledil Anthony Robinson.[43] Njega pa ne najdemo med sodelavci SOE. Tudi Omersa je menil, da ga niso uporabljali za "posebna dela", razen včasih za kurirja med Ljubljano in Beogradom.

V začetku poletja 1940, ko je kazalo, da se bodo Britanci morali umakniti z Balkana, pa se dejavnost na severu države ni zmanjšala. Vodstvo v Beogradu je poročalo v London: "Osebje je zaradi evakuacije sicer nekoliko zdesetkano, toda ostalo je nekaj najbolj dragocenih članov in sicer Lawrenson v Ljubljani in Glanville, vicekonzul v Zagrebu."[44] V začetku avgusta 1940 pa je Glen poročal Baileyu v Carigrad, da nova slovenska organizacija že dela.[45] Kar pomeni, da je Lawrenson uspešno postavil na noge SOE v Sloveniji, sam pa je dobil naziv OC za Slovence. Lawrensona je SOE leta 1945 zadolžila, da napiše prvi del interne zgodovine SOE. Zato lahko sklepamo, da je dobro poznal razmere v SOE tudi drugje v Jugoslaviji in da je imel visok položaj. Še danes ta del zgodovine SOE do leta 1941 v britanskih arhivih manjka, prav tako kot manjkajo podatki o nekaterih oficirjih SOE, ki so delali v Sloveniji in na Hrvaškem. Podrobnejših podatkov nimamo niti za Lawrensona. Tudi v najnovejši Skrivni zgodovini SOE se malo omenja Lawrensonovo delo in njegovi sodelavci.[46] Zato ga bomo prikazali skozi pričanja njegovih slovenskih prijateljev.

---

42 ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS, V. Simončič: Delovanje angleške službe.

43 Robinson je bil stalni predavatelj British Councila, star okoli 30 let. Najprej je učil angleščino v Zagrebu in nato postal lektor na ljubljanski univerzi. Med vojno je poučeval na neki angleški šoli v Aleksandriji.

44 PRO, HS 7/211.

45 PRO, HS 5/965, pismo Glena 2. 8. 1940.

46 Cf. W. Mackenzie, The Secret History of SOE, ki le posredno in zelo skopo predstavi Lawrensona. T. Ferenc v Akcije Tigr ..., str. 89, navaja, da mu je E. Barker poslala povzetek Lawrensonove zgodovine SOE, napisane 1945, torej je tipkopis v sedemdesetih letih še obstajal in verjetno obstaja še danes. Zakaj ni dostopen, medtem ko drugi so, lahko samo ugibamo.

Lawrenson je bil zelo dober prijatelj profesorja na Pravni fakulteti v Ljubljani dr. Borisa Furlana že od leta 1938. Sodelovala sta na univerzi, kjer sta se tudi spoznala. Od tod izvemo, da je Lawrenson zahajal v družbo ljubljanskih prostozidarjev, pa kroga okrog Sodobnosti, da je imel stike s tigrovci oziroma tigrovcem Zelenom, pa z dr. Črtomirjem Nagodetom in drugimi.

Dr. Boris Furlan je bil po rodu iz Trsta in je bil v vrhu organizacije primorskih emigrantov v Ljubljani, skupaj z dr. Marušičem in dr. Lavom Čermeljem.[47] Kot tak je imel posebno vlogo pri stikih z Britanci, predvsem na področju protinacistične in protifašistične propagande. O naravi tega razmerja med Furlanom in Lawrensonom smo pisali drugje.[48] Furlan priča o Lawrensonovi ostri protinacistični drži in o tem, kako se ni strinjal s politiko britanskega predsednika vlade Chamberlaina, menil je, da bi bilo treba ostreje nastopiti proti Nemčiji. Furlan sicer ni bil udeležen pri Lawrensonovih 'podvigih' v Sloveniji, vsaj enkrat pa je tudi on imel opravka z orožjem. Lipe Kosec je pri Furlanu dvignil dva kovčka sabotažnega materiala britanskega izvora, ki jih je Furlanu prinesel Zelen. Furlan tudi zanika, da bi se družil s člani Narodne odbrane, ker jih je imel za 'bolj desne'. Na osnovi Furlanovih izpovedi na zaslišanjih ob pripravi Nagodetovega procesa zvemo, da je Furlan imel stike tudi z drugimi tujci v Ljubljani. Že od leta 1935 je poznal francoskega lektorja Lacroixa in že leta 1940 tudi britanskega konzula v Ljubljani Pettitta, ko ta še ni bil v Ljubljani. Furlan je dobro poznal tudi z Johna Evansa. Kako prisrčni so bili njuni odnosi, kažejo kasnejša srečanja, avgusta 1943 v Londonu. Takrat je Furlan pisal ženi: "Tako sem se ga razveselil, ali se ga spominjaš, iz Zagreba je hodil v Ljubljano, seveda v civilu."[49] Furlan je, kot mnogi drugi, deloval pri angleškem društvu v Ljubljani in prav on je odločal o tem, kdo bo dobil britansko štipendijo. Kaže pa, da je o vsem vedel več, kot je po vojni priznal. Poznal je tudi češkoslovaškega ambasadorja v Beogradu dr. Jaroslava Lipo.

Lawrenson je pogosto potoval iz Ljubljane v Zagreb. Sestajal se je z Glanvilleom na Sljemenu, kot se spominja Omersa. Ker je bil Glanville vse prej kot športni tip, sta na Sljemenu najverjetneje obiskovala njegovo skrivno 'gnezdo'. Nekoč je Omersa tam srečal Lawrensona, ki ni bil prav nič zadovoljen, da je bil opažen.

Ob nastanku SOE so Lawrensonu poslali pomočnika v Zagreb. To je bil že opisani Frodsham, ki je kmalu nesrečno zaključil življenjsko pot. Toda še pred tem je postavil glavne smernice za delo v Sloveniji. Delovanje bi se moralo okrepiti z rušenjem vojaško pomembnih objektov. Po njegovi smrti so morali na novo razporediti naloge SOE v Sloveniji. Že 24. septembra 1940 je Glen poročal Baileyu o tem takole: "DH 6, NERO in DH 12 sedaj sestavljajo

---

47 Cf. L. Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom, kjer se spominja mnogih tukaj omenjenih oseb, med drugim Fanny Copeland.

48 Cf. JVS, Boris Furlan: Britanski agent ali zgolj povojna opozicija?, str. 155.

49 ARS III, ZA 80–1, Proces Nagode, f. XVI.

triumvirat z nalogo, da vodijo zadeve na severu." Skupina je dobila ilegalno šifro, AHN ali AH/N, pod katero je od tedaj nastopala. Glen nadaljuje: "Upamo, da bomo v Ljubljani odprli popoln konzulat, kar bi vzradostilo Slovence in razbremenilo DH 6 (Lawrensona)."[50] Teden dni pozneje pa je dodal, da so zadovoljni s personalno zasedbo na severu, medtem ko imajo drugod težave. Nažalost pa skupina takoj ni dosegla večjih uspehov, ker so morali oktobra iz varnostnih razlogov začasno umakniti Lawrensona v Beograd.

Za Britance je postalo jeseni 1940 vse bolj pereče odpreti konzulat v Ljubljani, saj se je vojna nevarno bližala Balkanu. SOE je poročala o vedno gostejšem železniškem prometu čez Jugoslavijo proti severu, v Nemčijo. To je narekovalo večjo sabotažno dejavnost v Sloveniji. V jeseni 1940 se je ta tudi v resnici močno povečala. Vsaj tako trdijo poročila SOE iz Beograda v Carigrad. Glen je pisal 30. septembra: "Aktivnosti med Slovenijo in Hrvaško naraščajo in zvedel sem, da je v zadnjih dneh bila najmanj ena večja nesreča železniškega vagona z gorivom, namenjenim v Nemčijo." Zgodila se je med Zagrebom in Ljubljano, sabotažo pa je pripravil B.2.[51] Deset vagonov je bilo huje poškodovanih in uničenih je bilo 150 ton nafte. Teden dni pozneje je Glen poročal, da se delo na severu nadaljuje, da je zadevo popolnoma prevzel Glanville, da pa nima podrobnih novic.[52] Tudi kasnejša Glenova poročila vsebujejo podobne navedbe: na severu neprekinjeno izvajajo sabotaže in železniški promet z Nemčijo je dodobra oviran. Najboljši vir, ki vse to potrjuje, je že večkrat omenjeno poročilo Glanvillea. Kdo so torej bili ti 'prijatelji' Britancev v Sloveniji, kot so jim rekli?

Najnovejša Mackenziejeva Skrivna zgodovina SOE navaja, da je bil Lawrenson v odličnih odnosih s slovenskimi voditelji naprednega kroga. Med njimi so bile, pravi, različne slovenske organizacije, ki so gojile tudi 'močne občutke' do položaja Slovencev za mejo in so bile pripravljene izvajati manjše sabotaže na železnici v Nemčijo. Tudi v nasprotju s politiko lastne vlade ...[53] Slovenski viri kažejo, da so imeli Britanci v Ljubljani oporo v krogih, ki so bili prozahodno naravnani. Izpričano je, da je t.i. kazinotski krog ali skupina v Kazini bila odkrito na strani Britancev. Nekatera pričanja celo trdijo, da so kar vsi delali za IS. Pri omizju v kavarni Zvezda pa so vedeli povedati, da je v Ljubljani center britanske obveščevalne službe, kjer zbirajo vse podatke oziroma gradivo z vsega Balkana.

Ko te stike pogledamo pobliže, vidimo, da so se vse niti te dejavnosti stekale k vodji napredne stranke dr. Albertu Kramerju in njegovemu krogu. V tem krogu so bili Kramerjevi ožji prijatelji in sodelavci dr. Vinko Vrhunec, dr.

---

50 PRO, HS 5/965.

51 PRO, HS 5/965. Kdo je bil B.2., ne vemo, lahko da gre za Kokolja, ki bi kot pomočnik Brezigarja lahko bil Branko 2, ali pa za sekcijo SOE za Avstrijo.

52 PRO, HS 5/965.

53 W. Mackenzie, The Secret History of SOE, str. 28.

Milko Brezigar, inž. Janko Mačkovšek, dr. Cepuder, dr. Ernest Kalan, pa Kramerjev svak dr. Jože Pučnik, njegov tajnik Andrej Verbič. Kramer je, kot smo že ugotovili, imel celo vrsto stikov in načinov zbiranja podatkov, mogoče je celo sodeloval z jugoslovansko OS. Bolj verjetno je, da je, saj nas k temu napeljuje delovanje njegovega ožjega kroga. Dva od Kramerjevih ožjih sodelavcev je po vojni dobila v roke slovenska Udba in ju kar precej pritisnila. Toda kljub temu ni nikoli potrdila sumov o njunem neposrednem delu za katero koli od obveščevalnih služb. Sedaj, ko se odpirajo tuji arhivi, te povezave postajajo jasnejše.

Glavni trije, Vrhunec, Brezigar in Mačkovšek so navidez delovali popolnoma neodvisno eden od drugega, toda vsi trije so poročali dr. Kramerju. Ker so vsi trije imeli približno isti krog somišljenikov in sodelavcev v Sloveniji, lahko sklepamo, da so morali vedeti za obseg dogajanja in dejavnosti Kramerjeve okolice. Tako je, na primer, Brezigar bil povezan z jugoslovansko OS v Ljubljani, pa z raznimi slovenskimi in češkimi ilegalnimi skupinami, na več načinov je bil povezan z Britanci in povrhu vsega je prijateljeval še z Rudolfom. Pogosto je potoval po Jugoslaviji, organiziral zveze in nabiral ali oddajal podatke in poročila. Dr. Vinko Vrhunec je imel kopico zvez in povezan je bil tudi s Francozi. Mačkovšek pa je že pred vojno imel stike vsaj z enim od obveščevalcev zagrebškega konzulata. Vsi trije so bili svojevrstni staroste v liberalnih krogih v Ljubljani. Čeprav so bili ugledni ali premožni ljubljanski meščani, se v samo stranko niso neposredno vpletali, delovali so bolj iz ozadja.

Inž. Mačkovšek in njegovo delo med vojno sta že kar precej znana. Zanimivo je, kako ga je v predvojnem času videl Lipe Kosec, njegov sedem let mlajši bratranec. Pravi, da je bil Mačkovšek od mladih nog velik nacionalist in sovražnik klerikalcev, ki so ga tudi takoj odstavili z vodilnega mesta na gradbenem oddelku mestne občine, ko so prišli na oblast. Bil je dobrega značaja, pravi Kosec, zelo priljubljen in spoštovan, politično se je družil s staro JNS in bil je Kramerjev, Brezigarjev, Marnov in Verbičev ožji prijatelj. Ostal je neomajno zvest tem prijateljem, kljub temu da so ga družina in Kosec leta 1941 prepričevali, naj podpre mlade v JNS. Bil je pač prava kranjska trma. Ni se udeleževal predvojnih akcij ali obveščevalnega dela, pravi Kosec, lahko pa, da je sodeloval z Brezigarjem, saj sta si bila zelo blizu. Mačkovšek je pač bil, kot vedno, tiho o svojem obveščevalnem delu in očitno tudi Kosec zanj ni vedel.

Prav poseben položaj je imel dr. Vinko Vrhunec. Bil je človek, ki je imel veliko znanstev, zvez in vpliva, pa vendar ostaja njegova vloga še vedno nejasna. Kaj je v resnici bil, nam da misliti predvsem kratek zapis iz leta 1942, ki je nastal po Vrhunčevi aretaciji. Konec julija 1942 je SOE Kairo sporočila v centralo SOE v Londonu: "Za vašo informacijo, Mačkovšek je naslednik Vrhunca, ponavljamo Vrhunca." Da bi zgodba bila še bolj zanimiva, naj omenimo, da se je eden od brezžičnih oddajnikov, po katerem je bil leta 1942 SIS in

Kaj se zgodilo z Rapotcem? Rapotčeva misija je tekla takole. Še v Kairu so se dogovorili, da bo misija imela več možnih krajev za izkrcanje. Po vrstnem redu so bili otok Hvar, nato Vis ali Korčula in kot zadnja možnost Mljet. 26. januarja zjutraj, po neuspehu na črnogorski obali, je bila podmornica v bližini vzhodne obale Mljeta. Izplula je na površino, da bi poizvedovala. Na otoku sta bili dve možnosti za izkrcanje, zaliv Turkovice in zaliv Saplunara. Takoj sta poveljnik podmornice in Rapotec pretresla situacijo in sprejela odločitev o izkrcanju. Zgodbi o tej odločitvi pa se razlikujeta. Poveljnik je poročal, da je bilo takoj jasno, da se je Rapotec premislil. Ni hotel več na Vis, kjer bi imela podmornica ugodnejši pristop, ampak se je zaradi slabega vremena odločil za Mljet. Tako so 27. januarja med 4. in 5.30h zjutraj izkrcali Rapotca in Šinka z opremo in oddajniki v zalivu Saplunara, podmornica pa se je obrnila.[86]

Nato so čakali na radijski signal obeh misij, Henne in Hydre. Ker ga dolgo ni bilo, je Tom Masterson, še vedno vodja jugoslovanske sekcije SOE v Kairu, 2. aprila sporočil centrali v London, da nimajo nobenih novic in da se oddajnika nista oglasila.

Rapotec in Šinko sta namreč naletela na težave, vendar ne tako usodne kot misija Hydra. Zgodba o bivanju Rapotca v Jugoslaviji spomladi 1942, ki sledi, je povzeta iz naslednjih virov: iz Rapotčevega zaslišanja na SOE po vrnitvi julija 1942, iz pričevanj tistih, ki jih je v Jugoslaviji obiskal (o tem jih je po vojni zaslišala Udba) in iz njegove pripovedi Stevanu Pavloviću leta po vojni.

Rapotec in Šinko sta se na Mljetu najprej skrila. Nato sta zakopala prtljago, to se pravi večji del denarja in vso radijsko opremo. Kraj sta označila. Da bi zakrila svoj prihod, sta se še dva dni skrivala, noči pa sta prespala kar na prostem. Nato sta se odpravila v bližnjo vas. Tu so nastopile prve težave. V vasi sta zaskrbljena ugotovila, da se med vaščani skriva neki vodilni komunist, ki je prišel v vas v času kapitulacije in da ga močno zanima, od kod sta prišla. V vasi so se razširile govorice, da so v bližini opazili podmornico in celo to, da gre za jugoslovansko podmornico Nebojša. Rapotec in Šinko sta z veliko težavo sestavila prepričljivo zgodbo. Naslednjega dne je Rapotec odpotoval na Korčulo, Šinko pa je obležal bolan na Mljetu. Rapotec je s seboj vzel pol milijona lir in 50 napoleondorov.[87]

Na pot je odšel z zvijačo, saj ni imel veljavnih dokumentov. Pomagal mu je dr. Svetozar Ivković, nekdanji podban in član SDS, ki je ob zlomu pravtako pobegnil iz Zagreba domov. In kakšno naključje. Ivković je dobro poznal ing. Vladimirja Fellerja. Ta ga je povsem 'slučajno' obiskal nekaj prej. Tako je Ivković vedel kaj Feller misli (da med vojno ni dopustno biti pasiven) in kaj namerava, čeprav sam ni bil aktiven. On je Fellerja takrat takoj povezal z organizacijo Barišić.[88] Zato lahko sklepamo, da je Ivković vedel za Rapotčev

[86] PRO HS 5/896.
[87] PRO, HS 5/896.
[88] ARS III, ZA 403/1.

ne SOE (!) v stiku z Ljubljano, imenoval Pinnacle ali vrhunec. Tisto, kar je Vrhunec povedal Udbi, ko ga je po vojni dvakrat zaprla in zelo vztrajno zasliševala, je torej bil le vrh ledene gore, čisto v duhu njegovega imena.

Vinko Vrhunec, rojen leta 1895, je bil Ljubljančan, hodil je na prvo državno gimnazijo in študiral na Dunaju. Med prvo svetovno vojno je bil na soški fronti in drugod, pa zopet pri bitkah v Kobaridu in na Piavi. Neposredno po vojni je pomagal ustanoviti Koroško legijo, sam pa je bil pod Narodno vlado na obmejnem komisariatu v Špiljah do leta 1921 skupaj z obmejnim komisarjem Jakobom Stefanovićem. Nato je nekaj let preživel v Beogradu, od leta 1926 v službi TPD, katere večinski lastniki so bili Francozi. Ti so mu zaupali do te mere, da je leta 1931 postal komercialni direktor TPD v Ljubljani. Sedež družbe v Ljubljani je prav tako bil na Gledališki ulici št. 3.

Nekatere priče celo trdijo, da je bil dr. Vrhunec povezan s francoskim Deuxième Bureaujem. Tega pa ne more nihče potrditi. Drži pa, da so iz beograjskih let izvirale Vrhunčeve francoske zveze, tako z uslužbenci TPD kakor z diplomati. Verjetno so iz tistega časa tudi njegove zveze z II. oddelkom jugoslovanskega generalštaba oziroma z vojaško protiobveščevalno službo, ki so potrjene. Sam pravi, da je kot predsednik združenja rezervnih oficirjev nosil predloge o zamenjavi nacistično usmerjenih oficirjev v Sloveniji na II. oddelek generalštaba v Beograd načelniku tega oddelka Stefanoviću. Šlo je zlasti za oficirje, ki so bili nameščeni v enotah blizu avstrijske meje, in takih naj bi bilo okoli 15 do 20. Eden teh je na primer bil ljubljanski hotelir Miklič, dokazani nacist, kot pravi Vrhunec, ki so ga v vojsko poslali prav v Ptuj. Vrhunec je zato posredoval. Pri tem je obšel Dravsko divizijo zato, ker se ni ukvarjala z rezervnimi oficirji in ker je bila to najkrajša in najhitrejša pot, saj je bil generalštab tako ali tako tisti, ki je o teh stvareh odločal. Več o tem ni bil pripravljen povedati. Vztrajal je, da je bilo njegovo delovanje le v tem, da je odkrival fašistične in nacistične agente. Trmasto je trdil, da je bil z britansko OS povezan Mačkovšek, ki da je bil povezan z Rudolfom, ta pa je pravtako delal za IS. Vse to mu je povedal Mačkovšek. Rudolf naj bi Mačkovšku dal radijsko oddajno postajo, ki so mu jo dali Britanci. To zadnje je držalo.

Vrhunec je pred vojno veliko potoval. Potovanja so bila povezana z njegovo široko družabno dejavnostjo. Bil je član Sokola, predsednik slovenskega Društva za ceste, član Avtokluba, ki je tesno sodeloval s Putnikom, član Ciril-Metodove družbe, ipd. Da ne govorimo o njegovih napol poslovnih in poslovnih dolžnostih ter zvezah. Bil je namreč član Zveze industrijcev za Slovenijo, Kreditnega zavoda, zadruge Napredni tisk, Tiskovne zadruge, ki je izdajala Ljubljanski zvon, pa zadruge Dom Ilirija, ki je podpirala istoimensko športno društvo. Na Dunaj in v Split je potoval na seje cementne zveze, v Italijo je šel sklepat pogodbe o dobavi premoga italijanskim železnicam, po Nemčiji je organiziral izlete kot predsednik društva za ceste in tako naprej. Leta 1939 je kot rezervni oficir odšel na orožne vaje 42. polka v Bjelovarju. Tam je spoznal mladega vodnika, zagnanega nacionalista Stanka Rapotca. Usoda ju je ka-

sneje še bolj povezala. Vrhunec je Rapotca opisal kot avanturista in mladega navdušenca. Verjetno ga je on predstavil Kramerju, saj je Rapotec od tedaj delal za Kramerja, večkrat prek Vrhunca.

Vrhunec je presenetljivo veliko vedel o zgradbi jugoslovanske obveščevalne dejavnosti. Trdil je, da je bila jugoslovanska vojaško obveščevalna služba ali II. oddelek generalštaba do leta 1937 pod vplivom in vrhovnim vodstvom francoske obveščevalne službe, od leta 1937 pa pod vplivom angleške in nemške.[54] Francoska obveščevalna služba se je bila zbirala okrog francoskega vojaškega atašeja pri veleposlaništvu v Beogradu in javna skrivnost je bila, pravi, da je jugoslovanska OS bila na razpolago francoski vse do Stojadinovićeve vlade. Stojadinović se je preusmeril na nemško OS, medtem ko so oficirji ostali zvesti francoskim zvezam. Zvezo naj bi vzdrževal polkovnik Kalečak iz II. oddelka generalštaba.

Tudi o britanski OS pri nas je Vrhunec vedel povedati več kot vsi drugi povojni zaslišanci. Trdil je, da jo je leta 1937 vojaški ataše v Beogradu preuredil in da se je takrat razširila čez ozek obveščevalni okvir ter zajela propagando, kulturo in poskušala vplivati na politiko na zelo široki osnovi, prek British Councila in z izdatnimi denarnimi sredstvi. "Ko je izbruhnila vojna, je polk. Donavan prinesel nove smernice in uvedel vojne metode za opravljanje službe. Člani organizacije so bili v vseh družbenih slojih in političnih strankah ter so pripadali vsem narodnostim v Jugoslaviji, bili so taki, ki so delali iz prepričanja, da delajo v dobro Jugoslavije kot zaveznice Anglije, ali pa za nagrade v raznih oblikah. Celotni sistem je bil tako zakamufliran, da ga ni bilo mogoče odkriti v celoti. Znano je bilo le delovanje in osebje posameznih sektorjev ali linij ... Vodje niso bile znani, dasi se je vedelo, da po stari angleški tradiciji vsak Anglež podpira IS in sodeluje v tej ali oni obliki." Od slovenskih stalnih agentov, ki naj bi delali za IS, je Vrhunec naštel naslednje: inž. Mačkovšek, prof. Rudolf, Bojan Medven, Vladimir Vauhnik, Vovk v Trstu ter Jurca, Medvenov bratranec. "Imel sem osebne stike z ljudmi, za katere sem vedel, da so v IS. Smatral sem, da je delovanje IS kot organa zavezniške države v skladu z interesi Jugoslavije."[55] Kdaj je Mačkovšek dobil radijsko oddajno postajo, ni vedel, češ da tega Mačkovšek nikoli ni izdal. Toda to so vedeli vsi, saj se je v kavarni Zvezda govorilo, da sta v Ljubljani dva aparata, ki so ju poslali Angleži. Čudno torej, da se je postaja imenovala prav 'vrhunec'.

Vrhunec je nekoč skoraj prekrižal pot Vladimirju Vauhniku. Prek cestarskih zvez je zvedel, da je Vauhnik v Beograd poslal lažne podatke o koncentraciji nemških čet na zahodu. Ko je to zvedel, se je obrnil na Kramerja in ta ga je povezal z generalom Kosićem. Kosić je predlagal, naj nekdo odide k Vauhniku v Berlin preverit zadevo. Vrhunec je poslal tja Andreja Verbiča. In šele tako naj bi Vrhunec zvedel, kaj Vauhnik dela. Ta njegova trditev je malo

---

54 ARS III, ZA dr. V. Vrhunec, zaslišanje 29. 10. 1949 ob 24.10 uri.

55 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

verjetna, saj bi v tem primeru nikakor ne zvedel, kar je. Kakorkoli, Verbič je prišel nazaj in povedal, da "Vauhnik dela za IS – na eni strani, za jugoslovanski O (obveščevalna služba) – na drugi strani, in po direktivi IS z nemškim generalštabom na tretji strani. Povedal je, da je dal napačne podatke zato, ker noče, da bi to čitali nemški agenti v jugoslovanskem generalštabu".[56]

Vrhunec priča, da je bil glavna zveza med ljubljansko JNS in britanskim konzulatom v Zagrebu dr. Milko Brezigar.[57] Vrhunec in Brezigar sta bila stara dobra znanca. Poznala sta se iz leta 1924. Dr. Milko Brezigar je bil rojen 6. oktobra 1886 v Doberdobu v številni družini. Imel je dva brata, Mirka in Danila, in dve sestri, Jožo in Mimi. Nekateri so tudi zanj menili, da je bil član Tigra, kar je malo verjetno, ker od mladih nog ni več živel v domačem kraju. Z lastnimi sredstvi je študiral pravo na Dunaju, kjer je bil leta 1913 član jugoslovanskega odbora skupaj s Kramerjem in Ivanom Sajovicem. Šolal se je tudi v Grazu in v Berlinu. Po prvi svetovni vojni je ostal v Ljubljani. Pripadal je isti generaciji kot Kramer, Mačkovšek in bil je nekoliko starejši od dr. Vrhunca in Furlana. Že v dvajsetih letih je bil v službi pri Jutru kot novinar in nato je vodil uredništvo za gospodarska vprašanja. Kasneje je postal solastnik Jutra. Politično je pripadal struji mladoliberalcev v Narodno-napredni stranki, torej struji Žerjav – Kramer. V stranki in njenih naslednicah je predvsem skrbel za finančne posle. V sporu v upravi Jutra je bil na strani Kramerja proti skupini Ribnikar – Žerjav. Bil je član društva Kazina, kavarniškega sosveta in Konzorcija kavarne Zvezda. Po pripovedovanju je bil skromen človek, zaprt vase, brez osebnih in političnih ambicij, a zelo vztrajen. Brat Mirko je tudi bil pravnik in v tridesetih letih je bil okrajni glavar v Brežicah, Kočevju in Škofji Loki.

Dr. Milko Brezigar, kot mnogi, ni maral vladavine dr. Stojadinovića, češ da je preveč naklonjena Nemčiji in Italiji. Ni pa maral niti kneza Pavla. Zaradi tega se je nekajkrat sporekel z dr. Kramerjem. Do spora je prišlo zlasti, ko je ob nemškem vdoru v Češkoslovaško Brezigar dal v Slovenskem narodu, ki je bil pod njegovim vplivom, tiskati bojevite članke proti Hitlerju. Ob državnih volitvah leta 1938 je postavil prvo radijsko oddajno postajo v Ljubljani na podstrešju Miklošičeve ceste 15, v ateljeju Franca Škodlarja - Čorota. Izdelal mu jo je radiotelegrafist Viktor Hassl, pri sestavljanju pa je pomagal Škodlar. Ta Postaja naj bi namreč bila naperjena proti klerikalcem, natančneje proti Natlačenu, in zato po nekaj dneh odkrita.[58] Brezigar in sodelavci so se nato za nekaj časa s postajo vred umaknili v Brezigarjevo vilo v Crikvenici. Leta 1939 pa je v tiskarni Jutra naskrivaj naročil, naj se tiskajo letaki v cirilici proti

---

[56] ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec, zaslišanje 29. 10. 1949 ob 24.10 uri.

[57] ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec, Izjava 29. 10. 1949. Vrhunec je to izjavo naknadno zanikal, češ da je bila posledica duševne zmedenosti po 90-urnem zasliševanju.

[58] ARS III, ZA Milko Brezigar, pričanje Branka Vrčona, ki pravi, da je bila postaja na električni tok in so jo odkrili s postopnim izklapljanjem toka po Ljubljani. Seunig pa trdi, da je Hassl o postaji povedal Hacinu.

knezu Pavlu, proti regentskemu svetu in proti vladi. Na ta način je poskušal pomagati opoziciji v Srbiji. Letake so nato nosili v Srbijo člani Narodne odbrane in srbske pravoslavne cerkve in jih tam delili med ljudi.[59]

Ko je bil leta 1939 sklenjen sporazum in imenovana nova vlada, se je Brezigar nekoliko pomiril, vendar ga tudi po tem ni navduševala politika JNS. V tridesetih letih je raje tesno sodeloval z Brankom Plhakom in jugoslovansko obveščevalno oziroma protiobveščevalno službo v Sloveniji. Marsikateri izmed udeležencev v obveščevalnem delu dr. Brezigarja celo postavlja na čelo JOS v Ljubljani, češ da iz ozadja ni samo svetoval, ampak ukazoval Plhaku. Za vse te opravke je imel Brezigar ožje sodelavce – Franja Kokolja, Milana Orožna in krog v Mariboru. Brezigar je bil tisti, ki je dajal denar časnika Jutro dr. Cepudru za Narodno odbrano. Sodeloval je tudi s Stankom Rapotcem in bil Batageljev glavni sodelavec v Ljubljani, vsaj tako trdijo priče. To pomeni, da je sodeloval s posebnim oddelkom za kontrašpijonažo, oddelkom O v Beogradu. Vsekakor je bil osebnost, globoko vpletena v vse obveščevalne in sabotažne akcije tistega časa.

Brezigar ni bil politično dejaven v javnosti kot njegovi strankarski sodelavci, vse delo je podredil obveščevalnemu delu. Njegova politična znanstva so zanimiva predvsem zato, ker dopolnjujejo podobo njegovega podtalnega delovanja. Leta 1939 in 1940 so ga vse bolj pogosto videvali v družbi s Kramerjem, Andrejem Verbičem, Stankom Virantom, dr. Cepudrom, inž. Mačkovškom, dr. Furlanom, dr. Čermeljem in Ivanom Rudolfom. Sem pa tja je posegel tudi v politiko. Tako je bil leta 1940 prav Brezigar tisti, ki je v Zagrebu poskušal v imenu slovenskega dela JNS obnoviti stike s SDS in se je zato povezal z dr. Vilderjem.

V Brezigarjevem življenjepisu je posebej zanimivo dejstvo, da je nekaj časa študiral tudi v Pragi in da se je poročil s Čehinjo, Marijo Duhek. Zato je razumljivo, da je imel veliko znancev med Čehi v Jugoslaviji. Eden teh je bil češkoslovaški konzul v Ljubljani, drugi sekretar češkoslovaške ambasade v Beogradu. Po nemški zasedbi Češkoslovaške je Brezigar Čehom takoj priskočil na pomoč in v Ljubljani so ga vse pogosteje videvali v družbi ljubljanskih Čehov, v Beogradu pa je takoj obiskal pribegla zakonca Kalan.

Češkim beguncem je pomagal na različne načine. S sodelavci se je povezal s češkimi odbori, ki so ubežnike prepeljali iz Češke na Madžarsko, on pa jim je pomagal naprej v Beograd. Organiziral je tudi druge kanale za begunce. Zaradi tega je decembra 1939 odpotoval v Budimpešto in se sestal s tamkajšnjimi predstavniki češkega odbora, kar je delo še pospešilo. Pri tem delu so bili med glavnimi Brezigarjevimi sodelavci trije češki oficirji na 'ilegalnem' delu v Jugoslaviji. Eden je bil že znani polkovnik Stoj. Kmalu pa sta po kanalčku pribežala še major Peter Skala (psevdonim) in kapetan Jarko Selner, alias kapetan Polak. Simončič celo pravi, da je sam priskrbel lažne identitete, toda tu-

[59] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar, pričanje Kokolja.

di to je pripravil Brezigar. S sredstvi pa so pomagali Britanci. Po pričanju Škodlarja naj bi tako iz okupirane Češkoslovaške v Egipt odpotovalo 300 čeških pilotov.[60]

V ta namen so po Brezigarjevi zamisli začeli ponarejati slovaške potne liste za begunce. Pri njihovi izdelavi je sodelovalo več ljudi, med njimi filmski delavec Badjura, Franc Škodlar - Čoro, stavec Ferfolja in strojnik Edvard Berčič. Po pričanju Brezigarjeve žene je sodeloval tudi Brezigarjev sorodnik, strojni stavec Karlo Lavrenčič. Tehnično stran pa je vodil Franc Seunig z Jutra. Potne liste je vezal knjigovez Matko Pogačnik s Kongresnega trga. Strojček za izdelovanje žigov je Brezigar prinesel iz Zagreba. Ponarejene potne liste so tiskali v tiskarni Jutra, ponoči, da drugi ne bi opazili. Nato jih je Brezigar dal Kokolju, ki jih je odnesel naprej v Beograd. 500 potnih listov in še 100.000 dinarjev pa je Brezigar kar sam odposlal jugoslovanskemu konzulu v Bratislavo. Ta pa je denar obdržal in potnih listov ni odpravil naprej.

Brezigarjeva najpomembnejša naloga pa je bila vzdrževanje zveze z Britanci. Tisto, kar zanj trdi Glanville, potrjujejo tudi njegovi sodelavci v Sloveniji. Nekateri celo pričajo, da je bil vodja britanske OS pri nas. Vodilni v JNS so vedeli, da Brezigar dela za IS, vsaj tako se je govorilo po Ljubljani. Udba je po vojni zapisala, da je bil "izkušen angleški agent", ki je pred vojno zbral "prečejšnje število oseb za delovanje po liniji angleške obveščevalne službe, od katerih so nekatere delale zanj popolnoma iz nacionalnih nagibov".[61] Nekateri celo pričajo, da je bil Brezigar edini, ki je bil pripravljen izvrševati sabotažne akcije proti Nemcem tudi na jugoslovanskih tleh, medtem ko so drugi to odklanjali.[62] Po pričanju sodelavcev je Lawrenson dajal Brezigarju naročila za propagandne in sabotažne akcije ter propagandni in sabotažni material. Veliko več podobnega materiala naj bi mu dajali Čehi v Beogradu, ki so ga tudi dobili od Britancev. Brezigarjevi domači sodelavci še pričajo, da je zbrane podatke posredoval Lawrensonu ali britanskemu konzulatu v Zagrebu. Danes je skoraj povsem jasno, da je Brezigarjeva organizacija delovala ločeno od skupine Ivana Rudolfa, ki je bila usmerjena predvsem na Primorsko. Brezigar je sam povedal, da je imel Rudolf lastno povezavo z Britanci in Beogradom in sta tam z njim delala dr. Čok in Albert Rejec, ki sta bila ločeno povezana z Britanci.

Brezigar je dobro poznal tudi dr. Stanka Zorka in delo Zorka in Mišića. Kaže, da je vedel za njuno potegavščino, ko sta Nemcem 'priskrbela' še enega agenta v Ljubljani, saj je Kokolj za to nagovoril svaka Simončiča. Ta pripoveduje, kako ga je Kokolj konec leta 1940 prosil, naj pride v kavarno Nebotičnik, ker se bo neki nemški agent za hip ustavil v Ljubljani na poti v Beograd. Simončič je prišel v kavarno, Kokolj ju je predstavil in odšel. Simončič se je

60 ARS III, ZA Milko Brezigar.
61 Ibidem.
62 ARS III, ZA Albert Rejec.

delal, da je simpatizer nacizma. Nemec mu je dejal, da potrebuje zanesljivo osebo v Ljubljani, mu dal denar in dogovorila sta se za sodelovanje. Simončič je šel takoj poročat nadrejenim v Beograd, ki pa so že vse vedeli.

Brezigar je bil tudi edini, za katerega je izpričano, da je imel vezi tudi z Američani, natančneje z ambasado ZDA v Beogradu. Februarja leta 1940 se je Brezigar sestal z ambasadorjem ZDA Pattersonom. Dogovorila sta se za tiskanje protiosnih letakov v nemščini in italijanščini in za njihovo odpošiljanje čez mejo v Avstrijo, na Češko, v Nemčijo in Italijo.

Novoodprti britanski fondi SOE v Londonu danes potrjujejo, da je bil Brezigar v resnici sodelavec SOE. Bil je eden od redkih, ki jim res lahko rečemo agent SOE. In tudi ne vohun Intelligence Servicea, kot je to trdila Udba. Pri SOE je nosil ilegalno ime, oziroma kodo, Branko in vodil t.i. Brankovo organizacijo. Večino naštetih Brezigarjevih akcij so finančno podprli Britanci – sabotažne v Beogradu, propagandne pa na konzulatu v Zagrebu. Zato lahko trdimo, da je bil prav Brezigar v prvi fazi vojne, torej do leta 1941, osrednja osebnost ilegalnega protifašističnega delovanja v Sloveniji, če ne širše. Z Intelligence Serviceom pa sta bila povezana Vrhunec in Mačkovšek. In malo verjetno je, da bi vsega tega ne vedel njihov prijatelj in vodja stranke dr. Albert Kramer, kateremu so poročali.

Ozaveščanje ljudi je bilo zelo pomembno v vojni zaveznikov proti nacistični Nemčiji in fašistični Italiji. Propaganda je v Slovenijo prihajala tudi z druge strani, iz Nemčije, zlasti s pomočjo kulturbundovcev. Zato od anšlusa in češke krize naprej vsemu temu dogajanju lahko rečemo kar propagandna vojna. V tem zavezniško-nemškem spopadu na propagandnem polju so probritansko stran v Ljubljani vsekakor zastopali glasilo Jutro, njemi sorodni listi, njihove redakcije, novinarji in politiki, ki so te časnike vodili in podpirali. Solastnika Jutra sta bila do spora med letoma 1936-1937 dr. Albert Kramer in Adolf Ribnikar. Le-tega so nato izplačali, prevzel je mariborski Večernik. Jutro je podpirala TPD na čelu z Vrhuncem in generalnim ravnateljem Rihardom Skubcem. To sta delala tako, da sta preplačevala oglase v časniku. TPD je, med drugim, prispevala tudi v volilni fond JNS.

Jutro se je delilo na dva dela: uredniškega, ki ga je vodil Kramer, in gospodarskega, ki ga je vodil dr. Milko Brezigar. Kramer je bil že pred prvo svetovno vojno novinar, bil je poročevalec Slovenskega naroda z Dunaja. Že takrat je bil njegov pomočnik Stanko Virant, ki je bil v tridesetih letih glavni urednik in direktor Jutra. Virant je vseskozi ostal najožji novinarski sodelavec in zaupnik Kramerja. Vodil je Jutro tudi med vojno, vse niti so se stekale k njemu, še zlasti po Kramerjevi smrti. Viranta so sicer formalno upokojili leta 1941, ko je po kapitulaciji Jugoslavije prišlo do reorganizacije v Jutru, toda vsi so vedeli, da dela še naprej. Stanko Virant pa je bil dejaven tudi politično, v JNS in v njenih predhodnicah. Hkrati je bil še predsednik Novinarskega združenja in Novinarskega društva ter član kavarniškega sosveta kavarne Zvezda.

Najtesnejši Brezigarjev sodelavec, njegova desna roka v Jutru in še posebej pri Narodni tiskarni, je bil urednik za gospodarstvo Franc Seunig. Seunig je bil rojen leta 1898 v Ljubljani v trgovski družini, končal pa je šolo za mornariške oficirje v Pulju. Do leta 1926 je bil aktivni oficir v mornarici, poročnik fregate, nato pa je odšel v službo k Jutru. Torej še eden od številnih mornariških oficirjev, ki so se znašli na ilegalni fronti pred vojno. Že leta 1937 ga je Brezigar vključil v delo. Skupaj z Edvardom Berčičem, inž. Primožičem in Karlom Lavrenčičem so začeli na skrivaj tiskati protinemške letake. Seunig je vedel, da denar za to prihaja od Britancev.

Njegovi sodelavci v redakciji in tiskarni pa tega niso vedeli. Čutili so le, da Seunig zelo strogo vodi tiskarno Jutra in mnogi so se zato pritoževali. Ozadje takšnega ravnanja je bilo Brezigarjevo delovanje. Brezigar je Seunigu dajal denar za nadurno delo v tiskarni in mu zaupal nadzor nad skrivnim tiskanjem. Po letake so nato prihajali različni ljudje, bodisi Kokolj, bodisi Rudolf, letake so pošiljali v Beograd, v Nemčijo in Italijo. Seunig se, kot večina Brezigarjevih ožjih sodelavcev, politično ni udejstvoval. Bil je miren, delaven in zaseben človek.

Pri manj zaupnem propagandnem delu so pomagali skoraj vsi novinarji Jutra, ki so bili probritansko naravnani. V Jutru so se namreč delili na probritansko in prorusko, deloma prosovjetsko strujo. Med novinarje in urednike Jutra, ki so tako pomagali, sodijo: Virant, Verbič in Seunig, pa Boris Rihteršič, Rasto Pustoslemšek, Božidar Borko, Rado Jurca in dr. Branko Vrčon, ki je leta 1936 prišel k Jutru, ter Rado Bordon, ki je občasno pisal za Jutro, pa še drugi. Pri Jutru je kot novinar delal Božo Borštnik, rojen leta 1889 v Hinjah, ki je sicer veljal za sovjetofila in je kasneje sodeloval pri Nagodetovi Stari pravdi. Rado Jurca, ki je bil rojen v Postojni leta 1901, je bil tudi eden izmed Brezigarjevih varovancev, za katerega so nekateri govorili, da dela za britansko obveščevalno službo, drugi pa so ga imeli za neresnega. Oboje je sodilo k podobi tedanjih mladih avanturistov – podtalnih delavcev. Vrhunec v zaslišanjih potrjuje, da je imel Brezigar v kolektivu Jutra svoje ljudi, ki so bili zadolženi za posamezne naloge.

Probritansko orientiran časopis v Ljubljani je bil tudi Družinski tednik. Govorilo se je, da je dobival neenako 'podporo' pri vodstvu naprednega tiska. Pri tedniku je delal novinar Karel Bratuša, ki je bil prej v službi na Avali. Kot mnogi njegovi kolegi, je tudi on zahajal v Angleško društvo in bil močno probritansko usmerjen. Do te mere, da je Jutrovega urednika Boža Borštnika zmerjal s "sovjetskim klerikalcem" in "panslovanskim hej-Slovanom". Toda kljub vsej tej 'folklori', so bili novinarji in uredniki Jutra, Družinskega tednika in Slovenskega naroda izrazito prozavezniško nastrojeni. Še pomembneje je, da so si pri tem delu zaupali. To se je nadaljevalo tudi med vojno, ni pa veljalo za odnos do novinarjev Slovenca. Tem praviloma niso zaupali.

Javno mnenje so usmerjali tudi tako, da je Brezigar vztrajal v Jutru in Slovenskem narodu objavljati poročila britanske agencije Reuter in ne nemške

Stefani. Vrhunec se tega takole spominja: "V uredništvu je zelo rohnel, če so objavljali tudi druge vesti razen Reuterjevih."[63]

Praviloma je za dostavo agencijskih novic v Slovenijo skrbela državna agencija Avala. V Ljubljani je imela majhno predstavništvo, ki je poleg vodje imelo še nekaj kurirjev in radiotelegrafistov. Prostore so imeli najprej na Levstikovi ulici, nato pa od srede tridesetih let v poslopju Ljubljanske kreditne banke na Tyrševi št. 1. Podružnica je prevajala novice, ki jih je dobila od beograjske centrale. Iz njih je sestavljala bilten, toda ta je bil omejen samo na gradivo, ki je prišlo iz centrale. Podružnica ni imela lastnih, neposrednih mednarodnih zvez in tudi ne stikov s tujino. Dodatna težava je bila v tem, da so prihajala Avalina poročila v Ljubljano šele naslednjega dne zjutraj, medtem ko so časopisi odšli v tisk do polnoči. Tako so beograjski, deloma tudi zagrebški časniki lahko objavili mednarodne novice dan pred ljubljanskimi.

Jutro si je zato pomagalo na razne načine. Poslušali in prevajali so radijske novice. Angleške radijske novice je na primer pripravljal znani šahovski velemojster Vasja Pirc. Tudi on je bil med tistimi, ki so v Ljubljani radi zahajali v družbo angleškega konzula. Drugi način, ki ga je uporabljalo Jutro, so bili dopisniki, na primer Ambrož v Zagrebu, pa dopisnik v Beogradu in dopisniki iz tujine. Po izbruhu vojne jim je močno pomagala že omenjena pogodba, ki jo je Kramer sklenil s Züricher Zeitungom. Gradivo so dobili še na druge načine. Tiskovni atašeji tujih predstavništev so jim pošiljali propagandni material. Včasih pa je na obisk prišla tudi kakšna novinarska delegacija, ki so jo spremljali člani centralnega presbiroja.

Podružnico Avale je dolga leta vodil dr. Josip Birsa, liberalno usmerjeni Primorec. Kasneje, v času Cvetkovićeve vlade, ga je zamenjal Ruda Jurčec. Le-tega pa so novinarji Jutra imeli za ambicioznega in domišljavega, "vzvišenega". Pri podružnici sta bila zaposlena kot radiotelegrafista brata Hassl, eden je bil predvsem športnik, nogometaš, drugi pa se je politično udejstvoval v krogih Omladine JNS. Službene stike med Avalo in Jutrom je vodil Stanko Virant. Tri dni pred kapitulacijo Jugoslavije je za vodjo Avale v Ljubljano prišel njen beograjski novinar dr. Vladimir Šenk. Med vojno se je v prostore Avale v Ljubljani vselila italijanska agencija Stefani, Šenk in radiotelegrafist Hassl pa sta ostala pri njej v službi.

V resnici pa ne Avala, ne vladni urad za tisk – presbiro nista bila izvzeta, ko je šlo za zbiranje podtakov, obveščevalno in ilegalno delo, le da je o tem veliko manj podatkov. O vpletenosti ljubljanske Avale, govori še ena zgodba. Radiotelegrafist Viktor Hassl je bil že precej let pri Avali, dokončal je tudi nekaj vojaških radiotelegrafskih tečajev in vsa leta ohranil zvezo z vojaškimi oblastmi, pravijo, da tesno zvezo. Hassl je pozneje med vojno izginil, toda njegovi takratni sodelavci so si zapomnili, kako ga je poveljstvo Dravske divizije poslalo na poizvedovanje v Italijo. Zadolžili so ga, da v neki milanski

63 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

tovarni preriše vzorce italijanskih činov. Prerisati je moral vse oznake, ki so jih imeli italijanski vojaki spredaj na ovratniku in ki so označevale pripadnost posameznim enotam. To so na vsak način hoteli vedeti Britanci, ki so v Afriki ujeli že precej Italijanov, za katere pa niso natančno vedeli, h katerim enotam spadajo. Hassl se je kot motorist odpeljal v Milano v tovarno, ki je izdelovala navedene znake. "Dolgo se je motal po tovarni, kupil okoli 40 kg svilenih izdelkov, hkrati pa z zida ukradel tiskano tabelo z navedenimi oznakami in jo srečno prinesel v Ljubljano, kjer so jo nato kopirali za vse zaveznike."[64] Oznake so v Ljubljani razmnožili in jih poslali britanski obveščevalni službi.

Leta 1939 sta dr. Josip Cepuder in dr. Milko Brezigar ustanovila in začela izdajati še ilegalni list Plat zvona. List je močno zagovarjal britansko oziroma zavezniško stvar. V njem so pisali članke proti fašizmu, pa tudi proti Sovjetski zvezi, se spominja eden izmed avtorjev člankov, Rado Bordon. Plat zvona so razpečevali ilegalno, podobno kot na Hrvaškem. Dr. Cepuder in dr. Brezigar sta bila tista, ki sta novinarju Borisu Rihteršiču naročila, da v slovenščino prevede Rauschningovo knjigo o Hitlerju. Rado Bordon pa je dobil nalogo, da iz nje napravi izvlečke o Hitlerjevi politiki do Slovanov. Bordon je za to delo dobil 2000 dinarjev.

Del propagandne vojne je bil tudi to, da so po Sloveniji razdeljevali ilegalno gradivo, ki je prihajalo iz Zagreba. Kosec je leta 1939 spoznal Dimitrija Omerso, kako in s pomočjo koga, nam ne pove. Toda od takrat je Kosec redno prihajal k Omersi na stanovanje v Ljubljani in sprejemal ilegalne protinastične časopise in tiskovine iz Zagreba. Orjunaši so nato razpečevali vso to propagando, časopise in brošure. Nekaj protihitlerijanske propagande pa so tiskali tudi sami, saj so že tako tiskali lista "Naša volja" in "Omladina". Vse so nosili tiskati h Knezu v Kamnik, v isto tiskarno, ki je Orožnu tiskala že omenjeno Rauschningovo brošuro "Moji zaupni razgovori s Hitlerjem". Tudi Rauschninga so razpečevali Kosec in njegovi prijatelji.

Po Sloveniji so pomagali propagando raznašati tudi ljubljanski študentje. Ti so bili takrat že močno narodnoobrambno razpoloženi. Od padca Češkoslovaške so skupaj, javno ne glede na politično usmeritev nastopili proti nacizmu. Dokumentirano pa je, da so se v raznašanje ilegalne literature vključili zlasti študentje liberalnega tabora, tisti, ki so na univerzi pripadali nacionalnim akademskim društvom. Bordon se spominja, da je nekajkrat sodeloval pri razpečevanju protirežimskih letakov, ki so jih dobili pri Narodni odbrani. Anglofilske ideje in propagando so študentje napredne usmeritve širili na sami univerzi. Na univerzi so imeli, poleg vseh že znanih društev, še mednarodno študentsko organizanizacijo YMCA, po domače so ji rekli IMKA.[65] Ta je bila

---

64 ARS III, ZA Vladimir Šenk, Curriculum vitae & memoriae, str. 21.

65 YMCA ali Young Men's Christian Association je bila ustanovljena v Londonu leta 1844 kot odgovor na nezdrave družbene pogoje za mlade, ki jih je povzročila industrijska revolucija (dolgi delovnik, slaba stanovanja ipd.), da bi mlade z raznimi socialnimi

neposredno pod britansko organizacijo. Usmerjal in finančno podpiral jo je britanski konzul. Med naprednimi študenti je imela precej pristašev. Imela je tudi vilo na morju, na severnem Jadranu, ki ji jo je poklonil neki jugoslovanski politik. Člani društva so se učili angleško pod vodstvom prof. Kelemine in imeli naj bi precej denarja. Temu društvu so, tako Udba, pripadali: Boris Zajc in Albin Wedam kot najbolj dejavna, ter Stane Lenardič, Dušan Kompare in Boris Zidarič. Vsi so bili leta 1941 tudi člani mlajše skupine, ki je delovala pri Stari pravdi dr. Nagodeta. Po besedah Udbe je YMCA "bila društvo, katere namen je bila mednarodna povezava krščanske mladine (protestantov, katoličanov in pravoslavnih) vsega sveta in je v ta namen razvijala na zunaj veliko karitativno in kulturno dejavnost. Dejansko pa je bila tudi IMKA eno izmed legalnih oporišč angleške špijonaže. Organizacija je bila vodena iz Anglije, odkoder je dobivala tudi finančna sredstva."[66] Tako je Boris Zidarič delil med študenti angleško propagando, še zlasti po državnem udaru 27. marca 1941.[67]

Mladi naprednjaki pa naj bi imeli še eno skrivnejšo organizacijo. Imenovala se je Naša volja, enako kot njihov list. Vanjo so se lahko včlanili po zelo zaupni poti le člani Sokola. Torej, najprej je nekdo postal član Sokola, nato pa sta morala dva člana Naše volje jamčiti zanj, da so ga sprejeli. Organizacija je bila omejena na Ljubljano, na meščanske kroge. Imela je sestanke v palači Grafika, kjer so imeli tri sobe, izdajali časopis in prirejali zelo nacionalistična predavanja z izrazitim protinemškim poudarkom. Včasih so tam predavali mladi oficirji. Člani so, po pripovedovanju, imeli ognjevite debate, povsod, na promenadi, na plesih, pri Petričku. Občasno so imeli strelske vaje v gostilni Novi svet na Gosposvetski ulici. Tudi ta skupina naj bi bila pod zaščito poveljstva Dravske divizije, najverjetneje kar samega Plhaka. Vodja naj bi bil Dušan Savnik, člani pa Boris Zidarič, njegova sestra Ksenija, Rado Bordon, Stane Lenardič, Klemenčič, Marjan Andree; kasneje je društvo prevzel mladi Drnovšek (verjetno Marko, sin mariborskega zdravnika). Brat Marjana Andreea, Alojz, je bil aktivni oficir v Beogradu, v službi na ministrstvu za vojsko, v oddelku za izdelavo operativnih načrtov.

Probritansko propagando in propagando za zaveznike so širila tudi druga društva. Najbolj izrazito je seveda bilo Angleško društvo v Ljubljani, ustanovljeno že leta 1921. V njem so se zbirali zahodu naklonjeni ljubljanski intelek-

---

in verskimi aktivnostmi spravila z ulice. Ustanovitelj je bil G. Williams, tudi sam kmečki sin, ki je prišel delat v London; kraljica Viktorija mu je za njegova prizadevanja podelila viteški naslov leta 1894. Desetletje po ustanovitvi je imela YMCA že 397 organizacij v sedmih državah in 30.369 članov. V vojnah se je ukvarjala s pomočjo ranjencem, razseljenim osebam in vojnim ujetnikom, v drugi svetovni vojni pa je začela včlanjevati tudi ženske.

66 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

67 Ibidem.

tualci. Ali, kot pravi Udba, vsi, brez izjeme, so bili pristaši angleške politike in zagovorniki angleškega vpliva na Balkanu. Po mnenju Udbe so vsi posredno ali neposredno, takrat ali pozneje, obveščevalno delovali v angleško korist. Društvo so med drugim vodile znane osebnosti, kot dr. Leonid Pitamic, dr. Drago Marušič in od leta 1935 ga je vodil dr. Ferdinand Majaron. Društvo je dobivalo pomoč British Councila v Zagrebu. Dr. Majaron se je tudi osebno dobro poznal Stephena Clissolda. Britanski ataše za tisk na ambasadi v Beogradu je aprila leta 1940 z zadovoljstvom poročal o vse večjem širjenju britanskega tiska: "Angleške publikacije so koristne in gredo dobro v promet. Delimo jih številnim posameznikom in ustanovam v Beogradu in po državi, neposredno ali skozi kanale različnih jugoslovanskih organizacij, ustanov in anglofilskih društev".[68] Samo v marcu in aprilu leta 1940 so Britanci razdelili okoli 4000 različnih publikacij v angleščini, pa še po 1500 v francoščini in nemščini in 17.500 v domačih jezikih. Nemci so seveda poskušali izvedeti čimveč o tem društvu, zato so v njem imeli zaupnika. Ta jim je poročal o vsem, kar se je dogajalo in nekoč mu je celo uspelo Majaronu ukrasti spisek članov društva.

Drugo tako društvo je bil že omenjeni Branibor, naslednik Jugoslovanske matice, ki ga je vodil inž. Janko Mačkovšek. Člani tega društva so že pred vojno hodili ilegalno čez mejo v Italijo in Avstrijo, "kjer so delali iredentistično propagando ter zbirali obveščevalne podatke za jugoslovansko, oziroma angleško obveščevalno službo," pravi Udba. Ugotovljala je še, da je društvo tesno sodelovalo tudi s Tigrom, "ki je predstavljal najmočnejšo bazo angleške obveščevalne službe v Sloveniji." V odboru društva so bili inž. Janko Mačkovšek, dr. Ivan Rudolf in drugi. V letu 1939 naj bi društvo Branibor, ki mu je tedaj predsedoval Rudolf, razširilo vpliv nad vsa nacionalna (liberalna) društva ter njihove podružnice na Primorskem in na Koroškem, pri čemer so bila mišljena predvsem Ciril-Metodovo društvo in Jadranska straža. Udba zaključuje: "Vsa ta društva so bila proti Stojadinovićevemu režimu in politično anglofilsko orijentirana", medtem ko naj bi bila Rudolf in Mačkovšek agenta tuje OS.[69]

Druga društva in mesta, na katere so bile že pred vojno pozorne obveščevalne službe sil osi, Udba pa po vojni, so bili lektorat angleškega jezika na univerzi v Ljubljani, še zlasti lektorica Fanny Copeland ter Rotary klub in prostozidarji.[70] Rotary klub je bil v Ljubljani ustanovljen leta 1931. Že na začetku je štel 41 članov in sestajal se je v hotelu Bellevue in v Grand hotelu Union, sedež pa je imel na Wolfovi 5. V klubu so med drugimi bili ravnatelj TPD Skubec, Stanko Virant, pa večkratni predsednik kluba dr. Janko Žirovnik, direktor Zadružne gospodarske banke dr. Ivan Slokar, direktor mestne opere

68 PRO, FO 371/25031.

69 ARS III, Elaborat Mačkovšek-Novakove agenture, str. 13.

70 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

Mirko Polič, slikarja Anton Gojmir Kos in Božidar Jakac, odvetnik dr. Viljem Krejči, pa še razni podjetniki, trgovci, odvetniki, arhitekti in profesorji.

Najbolj delavni med vsemi skupinami, čeprav zelo potihoma, pa so bili pripadniki češke manjšine in Čehi v Sloveniji. Čehoslovaška republika je imela v Ljubljani konzulat na Erjavčevi c. 21. Pred drugo setovno vojno sta ga vodila inž. Jožef Sevčik in za njim dr. Odon Beneš. Skoraj od samega nastanka Jugoslavije je delovalo tudi društvo z imenom "Česko-slovenska Obec". Društvo je bilo namenjeno kulturno prosvetnemu delu med precej številno kolonijo priseljenih Čehov in utrjevanju prijateljskih vezi med Slovenci in Čehi ter Slovaki. Društvo so ustanovili na pobudo češke vlade, ki je želela ohraniti vezi, ki jih je pretrgal razpad habsburške monarhije. Zato mu je vlada tudi dajala denarno pomoč. V Ljubljani je bil za ustanovitev društva posebej zaslužen Vaclav Skrušny. Kakšno je bilo to društvo, nam zgovorno pove mnenje Udbe. Ta pravi, da je bilo društvo pozitivno le pri utrjevanju vezi med narodoma, sicer pa ne. To pa zato, ker naj bi v njem "prevladovala liberalna malomeščanska inteligenca, ki ni mogla in ni dala društvu nobenega progresivnejšega in revolucionarnega programa,"[71] čeprav je znatno prispevala k organizaciji Sokola. Obec je imela še dve podružnici v Sloveniji, "Češki klub" v Mariboru in v Kranju. Poleg teh je bil v Ljubljani na univerzi še lektor za češčino in v Kranju so imeli učitelja češčine. Poljaki, ki jih je bilo v Ljubljani veliko manj, so imeli manjšinsko društvo "Ognisko Poljski", ki sta ga vodila dr. Cholewa in svetnik Jugoslovanskih državnih železnic Valdemar Haszlakiewicz, tajnica pa je pa je bila Marija Vidra.

V času nemškega vdora v ČSR spomladi leta 1938 je bil predsednik češkega kluba v Ljubljani Rudolf Ryška. Po mnenju Udbe je bil sodelavec češke obveščevalne službe in je z njo ohranil zveze tudi, ko je ta emigrirala. To bo verjetno držalo. Ryška je vzdrževal zveze z vodstvom češke manjšine v Beogradu in zbiral obveščevalne podatke od članov češkega društva v Sloveniji, ki so bili na pomembnejših položajih v državni upravi. Eden takih je bil dr. Franc Čermak, sekretar na banski upravi v Ljubljani.

Franc Čermak je bil prej nekaj časa obmejni komisar na Jesenicah. Ko pa je delal v Ljubljani, je po uradni dolžnosti dobival poročila obmejnih komisariatov. Tako je razpolagal s podatki o gibanju in številu enot sovražne vojske, o njihovi razporeditvi ipd. Zanimivo je, da je Čermak eden redkih, ki je deloval vso vojno in med drugim od pribežnikov iz Nemčije zbiral poročila o učinkih zavezniških bombardiranj v Nemčiji.[72] Čermak in Haszlakiewicz sta podatke posredovala Ryški, ta pa jih je pošiljal naprej v Beograd.[73] Ryška je

---

71 ARS III, MFS, ppa.

72 Valdemar Haszlakiewicz in žena Josipina sta v Ljubljani bila zabeležena že v začetku 30. let; takrat sta stanovala v Spodnji Šiški, na Celovški c. 43, po vojni pa na Gorupovi 4.

73 Ryška naj bi se s sodelavci redno sestajal na njihovih stanovanjih, kar je po mnenju Udbe za Slovenijo pomenilo, da je bil "verziran agent". (ARS III, MFS, ppa.)

bil obenem v tesni zvezi s podpolkovnikom Plhakom, ki je Ryško zelo cenil in mu tudi dajal obveščevalne podatke vojaške narave.[74] To, da sta bili v Sloveniji prisotni češka in poljska obveščevalna služba, se ujema s podatki iz fondov SOE.

Vedeti je treba, da je tu šlo za obveščevalno službo, ki je služila vladi predsednika Beneša.

Češka obveščevalna služba se je na našem ozemlju z nemško kar dobro spopadla. Zato ne preseneča, da je britanski konzul Pettitt januarja 1941 prišel v Ljubljano neposredno iz britanske ambasade v Pragi. Največ dela so v Ljubljani imeli z ilegalnim prihodom čeških in poljskih beguncev čez mejo v Slovenijo. Treba jih je bilo zbrati, poslati naprej in največkrat skriti pred oblastmi v Beogradu in nemškimi vohuni po Sloveniji. Še zlasti po zloglasni Stojadinovićevi strogo zaupni okrožnici, ki je odrejala, da jih morajo izročati nemškim oblastem. Takoj po izidu okrožnice se je Ryška, kot že vemo, odšel posvetovat v Beograd. Ko se je vrnil, je Čermak izdal vsem obmejnim komisarjem ukaz, naj begunce zbirajo v Mariboru in na Jesenicah, kjer sta jih nato prevzela policijska komisarja Wohinc in Žun, jih izročila naprej Ryški, ki jih je poslal v Zagreb ali Beograd.

Nekaj kasneje, po nemški zasedbi Poljske, so se na podoben način organizirali ljubljanski Poljaki, natančneje Haszlakiewicz. Delati je začel takole. Ko so proti koncu leta 1939 začeli prihajati poljski begunci, so Haszlakiewicza poklicali na odbor Rdečega križa v Ljubljani. Tu so ga pričakali predsednik društva Cholewa, dr. Rudolf Mole in tajnik RK Miroslav Gregorka. Vprašali so ga, ali je pripravljen delati pri pošiljanju beguncev naprej v Zagreb. Ko je rekel da, mu je Gregorka takoj dal vsa navodila. Pri delu je bil nato vseskozi v stiku z Gregorko in poljskim konzulatom v Zagrebu, ki je tudi financiral vse to. Begunci so že prihajali v Slovenijo s podatkom, da se morajo oglasiti pri Haszlakiewiczu. Na ta način naj bi čez Zagreb in direktno na zahod odšlo čez 1000 političnih beguncev s Poljske.

Kaj vse je še vsebovalo to podtalno delo, ki so ga opravljali vsi našteti v času tik pred svetovno vojno in na začetku nje, torej v letih do leta 1941?

Večkrat smo že omenili sabotaže, zato moramo o njihovi organizaciji povedati nekaj več, predvsem o načinih sabotaže železniškega prometa, natančneje, tovornega prometa v Nemčijo. Šlo je predvsem za onesposobitev vagonov ali poškodovanje tovora, in ne za kakšna hujša teroristična dejanja, kot jih poznamo danes. Britanci v Zagrebu so organizatorjem te vrste protifašističnega delovanja priskrbeli različen sabotažni material, ki ga je takrat razvijala posebna služba v SOE.

SOE je v Veliki Britaniji imela posebno sekcijo oziroma postajo z imenom postaja IX. Tam so se ukvarjali s tehniko sabotaže. Vso vojno so izumljali

74 ARS III, MFS, ppa.

razna bojna in sabotažna sredstva, v povprečju en izum na teden. Ta in druga sredstva, z njihovim razvojem se je namreč posebej ukvarjala še vojska in nekateri drugi oddelki, so potem razpečevali sodelavcem po vsej Evropi in drugje.

Tudi razvoj sabotaže je temeljil na delu in raziskavah, ki sta jih že prej opravila vojaška služba MI R in Sekcija D SIS. Iz prve je izšel eden vodilnih postaje IX inž. Millis R. Jefferis, ki je med drugim v Gubbinsov priročnik za sabotaže napisal poglavje o tem, kako uporabljati razstrelivo.

Med drugim so na postaji IX razvili časovno vodeni detonator, ki so mu rekli časovni svinčnik, pri nas pa kar svinčnik. Svinčnik je imel barvno lestvico, s pomočjo katere se je izbral časovni zamik. Vsak zamik je imel času primerno debelo žico v samem svinčniku. Ker se je sprožil s pomočjo kisline, ki je to žico razjedla, je izbor debelejše žice pomenil daljši zamik. Žica pa je zadrževala vzmet na detonatorju. Svičnik je bil debel kot navaden svinčnik in dolg približno 15 cm. V času druge svetovne vojne so jih izdelali več kot 12 milijonov. Na postaji so izumili in izdelovali še različne druge pripomočke, od nožev za komandose, praška, ki je povzročal srbečico, do brzostrelk (orožje SOE je bila znana lahka brzostrelka STEN), pa Welrod pištole (namenjene neslišnemu, mestnemu uboju), razne oblike plastičnega razstreliva, zažigalna sredstva, granate in še mnogo drugega, celo lastna hitra prevozna sredstva.[75]

Ta sredstva so prek konzulata v Zagrebu in ambasade v Beogradu prihajala v Slovenijo na različne načine. Albert Rejec nam natančno opiše sestanek z Bailyjem v Beogradu: Vsedla sva se za mizo v večji sobi tik ob vhodu; prinašal je sabotažni material iz majhne sobice na levi in mi razlagal, kako ravnati z njim. Bile so "razne vrste razstreliva v pločevinastih škatlah. Eksploziv rumene barve, masten in lepljiv, ki je puščal sledi, če se je prilepil na roke. Ena vrsta je bila čisto trda in se je ni dalo oblikovati. Druga vrsta (plastik) se je dala lepo oblikovati in prilagoditi obliki predmeta, ki ga je bilo treba minirati. Nato mi je pokazal eksplozivno paličico in me opozoril na njeno hitro delovanje in nevarnost dela z njo. Potem je prinašal pripravice v obliki svinčnika 10, 12, 15, 20 cm (dolge), nekaj debelejše od pravega svinčnika, iz sive kovine z dvema zavojema. V notranjosti je bila v eni polovici cevčica s kislino, ki je razžirala metal, iz katerega je bil svinčnik. V drugi polovici je bil mehanizem na vzmet z iglo, ki je udarjala na vžigalnik. Svinčniki so bili pripravljeni, tempirani ..."[76]

Enaka sabotažna sredstva opisujejo tudi sodelavci dr. Milka Brezigarja. Kokolj je leta 1940 pokazal svaku Simončiču nekaj tega materiala. Rumeni kavčuk, na primer, so dajali v bencinske cisterne in povzročil je neuporabnost bencina. Kokolj je imel še tempirane vžigalnike za miniranje. Brezigar jim je priskrbel, kot pravijo, tudi večje število smolnatih kock, ki so vsebovale smir-

[75] M.R.D. Foot, SOE, str. 92-102.
[76] ARS III, ZA Albert Rejec.

kov prah ali zdrobljeno steklo, Lawrenson pa mu je dajal tempirane svinčnike. Smolnate kocke so uporabili tako, da so jih vtikali v osne mazalke vagonov. Smola se je v olju raztopila, smirkov prah ali steklo sta pri trenju načela ležaje in ti so se pregreli in stalili. Ko je sredi leta 1940 v Zagreb prišel Frodsham, je dal Brezigarju novo sabotažno sredstvo v obliki kepe premoga, napolnjeno s plastičnim razstrelivom in opremljeno z dinamitno patrono. Te kepe so bile pripravne zlasti v industriji, kjer so uporabljali premog za kurjenje peči in kotlov.[77]

Tik pred zlomom Jugoslavije je George Taylor poročal, da so v Sloveniji porabili skoraj vse zloge sabotažnih sredstev, ki so jih poslali v Jugoslavijo. "Močna razstreliva in naprave so prihajale ... (prekrito v dokumentu) najprej iz Anglije in nato iz naših baz v Egiptu vse od konca leta 1939. Toda te dobave so bile vse razdeljene in porabljene v severozahodni Jugoslaviji, saj so prihajale za sabotaže manjšega obsega, ki so se tedaj tam izvajale."[78]

Brezigarjevi sodelavci pripovedujejo tudi, kako so uporabili ta sabotažna sredstva tja do okupacije.

Najprej je Brezigar zbral podatke o jugoslovanskem izvozu v Nemčijo, zlasti o izvozu prehrambenih izdelkov in surovin, kot je bil na primer svinec iz rudnika Bor, ter podatke o številu in destinaciji vlakov, ki so prihajali iz drugih balkanskih držav, napolnjeni z nafto iz črpališč v Ploeštiju, ali vrelcev v Bakuju, ali s prehrambenimi izdelki. Nato je Brezigar sam napravil načrt sabotaže na slovenskih železnicah. Za izvedbo je določil sodelavce in jim razdelil sabotažni material.

Po zamisli Britancev in Brezigarja je nastal podoben načrt biološke sabotaže, ki naj bi preprečil izvoz živine iz Madžarske v Nemčijo. Najprej so ocenili možnosti za takšno sabotažo v Nemčiji. Zato je tja, po nalogu Cepudra, odpotoval Lipe Kosec, da bi si po vseh večjih mestih v Nemčiji, celo v Berlinu, ogledal klavnice in živinske sejme. Neki živinozdravnik iz Revirjev je nato pripravil določeno količino okužene koruze, ki bi jo pretihotapili v Nemčijo. Jeseni leta 1938 pa je dr. Cepuder poslal še Rada Bordona v Budimpešto na oglede tamkajšnje klavnice, priča Bordon. S Cepudrom sta se dobila v kavarni Zvezda, kamor mu je ta prinesel potni list in denar. Bordon se spominja: "Moral bi napraviti načrt te klavnice. Vedel sem, da gre za špijonažno delo, oni mi seveda tega niso povedali. Dali so mi 5000 din, iz česar sem kupil čevlje in srajco in sem šel na pot. Mene je Budimpešta zanimala ... Skoraj ves denar sem porabil za knjige. Klavnice si sploh nisem ogledal, ker je bila daleč zunaj mesta." Cepudru pa je prinesel le načrt mesta in lego klavnice, kar mu seveda ni bilo preveč všeč. "Vprašal sem dr. Cepudra, za kaj gre in mi je povedal, da gre za neko infekcijo živine ... Po mojem je šlo za kako sabotažo."[79]

---

77 ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.
78 PRO, HS 5/166.
79 ARS III, MFS, ppa.

Ker Bordonovo delo ni bilo zadovoljivo, mimogrede, to je skalilo njegove odnose z dr. Cepudrom, so v Budimpešto poslali Kokolja. Tja se je odpravil kot turist, najprej na oglede mestne klavnice v Budimpešti in nato v Debrecen na ogled živine, pripravljene za izvoz. Na podlagi zbranih podatkov so nato pripravili načrt za okužbo goveje živine na Madžarskem. Zato so potrebovali klice. Kokolj je po Brezigarjevem nalogu stopil do inž. Lindtnerja, ki mu je pripravil fiolo klic slinavke. Inž. Lindtner je bil uslužbenec Higienskega zavoda v Ljubljani in tudi sam član Narodne odbrane, kjer je bil predstavnik inženirjev; med vojno so ga zaprli domobranci. Kokolj je Lindtnerju povedal, da bodo to akcijo izvedli češki oficirji. Nato je Kokolj fiolo s klicami prinesel v prostore Jutra, kjer jih je razmnoževal naprej. Seveda z vednostjo Brezigarja. Brezigar je te klice pošiljal Jarku Selnerju, alias kapetanu Polaku, v Beograd, ta pa naprej svoji organizaciji v Budimpešto.

Simončič nam potrjuje del te zgodbe: "Obstajala je menda tudi organizacija, ki je z antraksom zastrupljevala črede živine na Madžarskem namenjene za nemške vojne klavnice ... Poleg tega se je v naftne cisterne, ki so šle prek Maribora in Jesenic v Nemčijo iz Romunije, vlagala neka snov, ki je nafto, oziroma bencin pokvarila za uporabo. V Nemčijo so se tihotapile tudi falzificirane poštne znamke".[80] In vse te zveze so vodile k Brezigarju, pravi Simončič. Pripoveduje tudi to, kako so konec leta 1940 on, Kokolj in Kosec preizkusili britansko razstrelivo na Savi, da bi videli, kako deluje. Vzeli so ga iz kovčkov, v katerih je bilo tudi orožje.

Lipe Kosec pa ni bil udeležen samo pri propagandi in sabotažah, pomagal je tudi pri zbiranju podatkov za britansko obveščevalno službo. Zato si je na Jesenicah pridobil za sodelavca nekega železničarja, v Ljubljani pa dobrega znanca, člana Sokola z Viča. To je bil Kemperle, uradnik v pisarni glavne železniške postaje v Ljubljani, kjer so vodili evidenco o uvozu in izvozu blaga. Kemperle je tudi sam sodeloval pri sabotažah vlakov, namenjenih v Nemčijo. V vagonske osne ležaje je nameščal smolnate kocke z opilki, v vagone z gorivom pa metal tempirane vžigalnike.[81] Kemperle je bil še eden izmed viških Sokolov, ki je življenje končal na Kočevskem procesu leta 1943. Kosec je tačas ponovno tesno sodeloval s prof. Rudolfom in imel je redne stike s tigrovci. Tudi Brezigar je s propagandnim in sabotažnim materialom, ki so mu ga dali Britanci, občasno oskrboval tigrovce na Primorskem, material je dajal Zelenu.[82]

V te sabotažne dejavnosti je posegala tudi jugoslovanska obveščevalna služba. Iz Ljubljane, oziroma iz poveljstva Dravske divizije, je tekel kanal na sever proti nemški in italijanski meji, ki ga je oskrboval obmejni komisariat na Jesenicah. Za izvedbo raznih podvigov so uporabljali tigrovce in razne dru-

---

80 ARS III, ZA–405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS; Simončič: Delovanje angleške službe.
81 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS, m. 1.
82 ARS III, ZA dr. Milko Brezigar, pričanje Vladimirja Simončiča.

ge osebe ali skupine. Plhak je imel še druge zveze, na primer župana v Ratečah, pa pripadnike vojaških obmejnih patrulj, i.t.n. Svoje ljudi pa je imel na zvezi tudi Batagelj. Zato so Jesenice in severna ter zahodna meja pritegnili posebno pozornost italijanske in nemške obveščevalne službe. To pa ni bilo vse, saj so se iz Slovenije lotili tudi protiobveščevalnih akcij.

Eden najpomembnejših protiobveščevalnih podvigov obveščevalnega centra Dravske divizije je bila infiltracija izpostave nemške vojaške obveščevalne službe Abwehr v Celovcu.

Ast Dunaj je jeseni leta 1939, po izbruhu vojne, za nekatere posle v zvezi z Jugoslavijo ustvaril posebno ekspozituro v Celovcu. Natančneje, Abwehr na Dunaju je to nalogo zaupal 'izpostavljenemu' oficirju v Celovcu, Andreasu Zitzelsbergerju, ki ga poznamo pod psevdonimom dr. Weber. Ta je v Celovcu postavil na noge posebno obveščevalno ustanovo z uradnim nazivom Wehrmachtsarchiv. Imel je razvejano mrežo obveščevalcev po vsej Jugoslaviji, čeprav ni prevzel vseh nemških agentov v Jugoslaviji. Močno mrežo je imel v Celju, pa tudi drugod. Imel pa je tudi vohuna na jugoslovanskem konzulatu v Celovcu. Toda Zitzelsbergerju ni uspelo prodreti v obveščevalne zveze konzulata in v dejavnosti JOS. Ko je prišlo do sabotaž na železnici, sta Abwehr in gestapo združila napore pri njihovem razkrivanju.

Obveščevalni center Dravske divizije se je proti centru v Celovcu uspešno boril. To pa zato, ker je uspel pridobiti Zitelsbergerjevega pomočnika Emila Wedama za informatorja. Wedam je jugoslovanskemu konzulatu razkrival delovanje nemških agentov v Jugoslaviji. S ponarejenim ključem je odpiral šefov skrivni trezor in kopiral zanimivo gradivo ali pa ga preprosto odnesel na jugoslovanski konzulat na vpogled. Med drugim so tu bila poročila, ki so prihajala iz Celja in razkrivala tamkajšnje nemške sodelavce. Poleg tega je pravočasno opozoril vse tiste, ki so bili tarča nemške obveščevalne službe v Jugoslaviji. Gestapo je opazoval Wedama že pred nemškim napadom na Jugoslavijo, ga razkrinkal in maja 1941 aretiral. Klobčič se je začel odvijati v kegljaškem klubu v Celovcu, kjer je bil Wedam zadolžen za prisluškovalne naprave. Nemški agent, ki je bil vrinjen v družbo, je opazil, da so člani kluba vedeli za prisluškovanje. Takoj je padel sum na Wedama. Wedam je vse priznal in obsodili so ga na smrt.[83]

Jugoslovanska obveščevalna služba je leta 1939 že deloma, nato pa leta 1940 uspešno razkrila obširno agenturo Karla Huberja, razvejeno po vsej Sloveniji. Zaprli so okoli petnajst njenih najpomembnejših agentov. Te so postopoma postavili pred sodišče za zaščito države v Beogradu. Huber po tem razkritju ni več zmogel obnoviti mreže in ker je že tako ali tako bil ves čas deležen politične kritike SD, je naposled zapustil Celovec.

Na jugoslovanskem konzulatu v Celovcu je bilo precej Slovencev, konzul Karel Širok, tajnik konzulata Joško Nograšek in vicekonzul Ciril Škerjanc. Ši-

---

[83] NOS, II/311-313, 427, 238, 520.

rok je bil znan kot pesnik, njegova služba na konzulatu pa je bila le krinka z podtalno delo in izvajanje sabotaž. Širok je bil že v dvajsetih letih orjunaš in obveščevalec JOS. Iz Celovca je zvezo s slovensko obveščevalno službo vzdrževal s pomočjo Petra Bizjaka, Plhakovega pooblaščenca na Jesenicah. V Celovcu naj bi mu na konzulatu pri obveščevalnem delu pomagal Nograšek. Nograška so vsi imeli za Korošca, čeprav je bil rojen na Kranjskem, ker so starši preselili v Velikovec. Študiral je na Dunaju, spremljal Joška Tišlerja, predsednika Političnega društva koroških Slovencev na potovanjih v Beograd, potem pa so ga v Celovec poslali najprej kot zaupnika jugoslovanskega ministrstva za notranje zadeve, nato pa v službo na konzulat za zvezo s koroškimi Slovenci.

Širok je imel v Ljubljani brata Alberta na prometnem uradu banske uprave, ki mu je pomagal pri ilegalnem delu. Imel je neposredno zvezo z britanskim konzulatom v Zagrebu in pozneje s konzulatom v Ljubljani. Od njih je prejemal material in jim pošiljal poročila. Gestapovec Duscha je po vojni trdil, da je imel Širok tudi zveze s francosko obveščevalno službo v Zagrebu. Trdil je tudi, da je Širok začel delati za Intelligence Service že takoj ob nastopu službe v Celovcu, leta 1938, ali malo prej. Gestapo je vedel, da je Širok vpleten v sabotaže na avstrijski železnici in da sta zanj dva Slovenca tihotapila razstrelivo čez Korensko sedlo. Široka naj bi razkrinkal obveščevalec Abwehra Huber, ko so razkrinkali Wedama.

Širok je dobro poznal tudi ostale sodelavce SOE v Sloveniji. Recimo Milana Orožna je poznal iz časov, ko je ta še delal pri Putniku na Jesenicah. Najdlje sta se poznala z Batageljem, še iz leta 1927, ko je bil Batagelj ponovno premeščen na Jesenice. Združilo ju je še posebej to, da sta se oba ukvarjala s književnostjo in sta si rada izmenjavala poglede o tem. Pozneje je bil Širok povezan z Ujko in Batageljem, ko je bil ta v Beogradu. Po zlomu Jugoslavije so Nemci zajeli njuno korespondenco in iz nje razbrali, da se že v času Ujkotorej v prvi polovici leta 1940, Širok ni več počutil varnega v Celovcu in da je prosil, naj ga zamenjajo. Toda Batagelj je vztrajal, naj ostane v Celovcu. Iz zaplet, ki je Široka stal življenje, je kmalu nastal.

Pozno spomladi leta 1940 je skupina tigrovcev Kravanja-Ivančič izvršila nekaj sabotaž na železniški progi Trbiž-Beljak in znano eksplozijo na železniški progi pri Judenburgu 19. maja zvečer.[84] Pri tem sta tigrovce z zvezami in materialom oskrbela Peter Bizjak in Alojz Knez, ki je bil zadolžen za delo v Avstriji. Vpleten naj bi bil tudi njun nadrejeni, Branko Plhak, sabotažni material pa so pretihotapili čez mejo, baje 70 kg razstreliva.[85] Po drugih podatkih

---

[84] T. Ferenc, Akcije Tigr ..., str. 10.

[85] ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS. To zvemo iz zaslišanja Slekovca, ki je opravil Gestapo Celovec v vojnem taborišču Spittal julija 1942. Pri tovrstnih zaslišanjih je treba opozoriti, da je Slekovec najverjetneje ščitil tiste, ki so jih zajeli Nemci, bremenil pa tiste, ki so bili zunaj njihovega dosega, kot na primer že mrtvi Plhak. Z

naj bi sabotažo organiziral jugoslovanski konzul v Celovcu dr. Jožef Rankl, ki so ga prvega aretirali že konec maja 1940.

Tedaj sta skupaj nastopili italijanska in nemška obveščevalna služba. Ugotovili sta, da je v povezavi z obmejnim komisariatom na Jesenicah delovala skupina ljudi iz Primorske, Anton in Franc Ivančič iz Podbrda, Josip Fillafer iz Trbiža in Ferdinand Kravanja iz Čezsoče. Ti so, po njihovem, leta 1940 tihotapili in organizirali sabotaže vlakov na poti iz Nemčije v Italijo na progi Bela-Jak-Trbiž-Videm. Italijanska policija je teh dejanj sumila tudi Kravanjevega brata Franca, ki je živel v Ljubljani kot trgovski potnik. Zahtevali so ekstradikcijo Kneza in njegovih sodelavcev. V dogovoru z italijansko policijo je nemška policija 'preventivno' že junija zaprla nekaj oseb, med njimi tudi Karla Široka in še enega uslužbenca konzulata, pod obtožbo, da sta bila zveza med "jugoslovansko teroristično skupino in osebami, ki prebivajo na Koroškem". Čez nekaj dni so Široka izpustili, a so ga po nalogu iz Berlina ponovno zaprli.

Italijanska vlada je izročila jugoslovanski vladi spisek oseb, za katere je zahtevala izročitev. Podprla jo je nemška vlada in dodala zahtevo, da se osumljeni odpeljejo v rajh na zaslišanje gestapa. V zameno za to izročitev bi Karlu Široku in Nograšku zagotovili svobodno vrnitev domov. Na tem spisku oseb so se znašli še mnogi drugi, tako rekoč vsi protiosni borci, ki so bili znani obema službama, kot trdi Kokolj.

Zahteve za izročitev je pod predsedstvom princa Pavla obravnavala jugoslovanska vlada, ki se je poleti 1940 nahajala na Bledu. In prav ta nemško-italijanska zahteva naj bi bila povod za odstop ministra za notranje zadeve Mihaldžića.[86] Pravzaprav je minister Mihaldžić že okoli 8. julija sklenil odstopiti kar sam. Pri tem pa je razločno pojasnil, da to dela na pritisk Nemcev, ki da postajajo vse bolj arogantni.[87] Zaradi vladne krize, ki je tako nastala, sta nemška in italijanska vlada sicer odstopili od ekstradikcije, zahtevali pa sta, da mora osumljence zaslišati oseba, ki ji oni zaupajo in da morajo zapisnike zaslišanj izročiti nemškemu veleposlaništvu v Beogradu. Zaupanja vreden zaslševalec je bil seveda nihče drug kot Dragi Jovanović. Jugoslovanska vlada je pristala na te zahteve. Izdala je tiralico za osebami s spiska.

Sledile so aretacije. Jugoslovanska policija je najprej zaprla Kravanjo in Ivančiča in nato Franja Kokolja (v zvezi z neko drugo zadevo, kot bomo videli), pa Širokovega brata Alberta, Alberta Rejca, nekaj Jeseničanov, dva člana uredništva Jutra, i.t.n. Obtožili so jih atentata na vojašnico v Trbižu in jih odpeljali v beograjsko Glavnjačo. Iskali so tudi Rudolfa in Zelena, a jima je

---

je Slekovec trdil, da Bizjak ni imel nič opraviti s to akcijo, da so njegove obveščevalce brez njegove vednosti pritegnili k tihotapljenju razstreliva in k sami razstrelitvi. Pripadali naj bi "neki emigrantski organizaciji Tigr", ki je ni poznal, kar seveda ni bilo res. Knez pa je razlagal Eli Potočnik, da je lastnoročno izvajal sabotaže nemških vlakov. ARS III, ZA dr. Milko Brezigar, pričanje Kokolja.

87 M. Konstantinović, Politika sporazuma, str. 148-149.

uspelo pobegniti. Za Kneza pa so v Ljubljani rekli, da ne vedo kje je. V resnici so ga medtem že skrili v Beogradu. Osumljence je res zasliševal Dragi Jovanović, nato so jih izročili Sodišču za zaščito države. Nekatere so po zaslišanju na sodišču in intervencijah, ki so medtem prihajale, izpustili.

Nemške oblasti so takrat na obmejno območje s Slovenijo poslale še posebnega zaupnika, da razišče nevarnosti na progi Berlin-Rim.[88] V Rimu pa so več o zadevi zvedeli že avgusta 1940, ko so na ministrstvo za notranje zadeve dobili poročilo agenta iz Slovenije. V njem piše, da sta sabotažni skupini pripadala še neki Josip Ravnikar iz Ljubljane, ki ima ženo iz Barkovelj, in Ivan Rudolf ter da je oborožitev prihajala od Intelligence Servicea iz Zagreba. Zaupnik je še dodal, da mu je Danilo Zelen povedal, da je pri tihotapljenju materiala v Italijo pomagal neki Peter, policijski funkcionar iz Kranjske gore.[89] Torej Peter Bizjak.

Posledice teh sabotaž so bile še bolj daljnosežne. Jugoslovanske oblasti so julija 1940 premestile Branka Plhaka iz Ljubljane v Skopje, Bizjaka pa v Niš. Bizjak se je raje kar upokojil. Nato je iskal oziroma čakal na službo pri KID in ves čas do zloma je ostal na Jesenicah. Wohinza so premestili v Ljubljano, nadomestil ga je Hartman iz Maribora. Tudi ban Natlačen je jeseniškemu komisariatu večkrat očital, da dela slabo.

V Ljubljano je na center JOS prišla inšpekcija iz Beograda. Prišel je vodja obveščevalne dejavnosti zoper Nemčijo in Italijo, general Milosavljević. Ta je ugotovil, da Plhak ni bil sposoben vodja centra, da je zakrivil utajo denarja, da je porabil mnogo denarja z ženskami, živel na veliki nogi ipd. Vse to se ni ujemalo s Plhakovim značajem, kot so ga opisovali njegovi sodelavci. Zato bo najverjetneje za njegovo zamenjavo kriva najpomembnejša med Milosavljevićevimi ugotovitvami in to je ta, da se je Plhak zapisal britanski obveščevalni službi. Ob odhodu pa Plhak registra svojih agentov in sodelavcev ni dal naslednjiku Slekovcu, ampak ga je izročil Britancem.[90] Batagelj pravi, da je bil od tedaj Plhak na jugoslovanski listi pregona, torej nezaželen. Dragi Jovanović se je že junija odpravil na Jesenice in tam zamenjal večino Plhakovih ljudi, češ da se je nemško veleposlaništvo pritožilo nad delovanjem jeseniškega komisariata.

Podobne kadrovske zamenjave, ki so prizadele tudi vrste SOE, so se zgodile v Beogradu, kar smo že opisali. Ukinili so Ujko, premestili Hanaua in naposled so še ubili Frodshama. Postalo je tako nevarno, da so morali Lawrensona začasno umakniti iz Ljubljane. V začetku novembra 1940 je britanski ambasador v Beogradu Campbell poročal, da so v Trstu aretirali neke Slovence. Ocenjujemo pa, pravi, da je zaenkrat majhna verjetnost, da jih povežejo z delovanjem SOE. Ponovno se je zavzel za to, da je treba SOE dejavnosti

88 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

89 Ibidem.

90 ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS, zaslišanje Slekovca na Gestapu.

opravljati do te mere diskretno, da lahko jugoslovanske oblasti pri njih zamižijo na eno oko.[91] Po spremembah se je to tudi zgodilo. Toda Plhak, čeprav je bil sedaj v Skopju, ni izgubil stikov z Ljubljano, če verjamemo nemškim obveščevalnim poročilom, naslovljenim na RSHA v Berlinu. Septembra leta 1940 so zabeležili, da se Plhakova žena druži s policijskim agentom Polakom, ki nadaljuje obveščevalno delo proti Nemčiji in Italiji in ima nov center v hotelu Slon. Februarja 1941 pa so poročali, da se je Plhak vrnil v Ljubljano.[92]

V odgovor na vse te dogodke je Abwehr v začetku leta 1941 ustanovil Nest Celovec, torej samostojni obveščevalni center podrejen Astu v Salzburgu. Prva naloga novoustanovljenega Nesta je bila ugotoviti, kako tečejo sovražne obveščevalne mreže po Sloveniji in na Koroškem. Nest je za to uporabil ostanke Huberjeve mreže in mrežo gestapa v Celovcu. Njegove zveze so tekle večinoma čez obmejni komisariat Beljak, na Jesenice in naprej v Ljubljano. S pomočjo nemškega konzulata so se posvetili predvsem Ljubljani, ker sta bila tu sedež JOS in na novoodprti britanski konzulat.

Plhakov naslednik major Slekovec ni bil človek Plhakovega kova. Bil je oficir v pravem pomenu besede. Zahteval je natančnost, poročila o vsem in raziskal je vsako nepravilnost, s podrejenimi je govoril vedno srbsko. Tudi zvez z Britanci ni imel, vsaj ne takšnih kot njegov predhodnik. Z njimi se tudi ni sestajal. Še več, Plhakovo povezavo s konzulatom v Zagrebu je imel za slabost in znak nesamostojnosti. Plhakovi ljudje so se branili, da drugače ne bi imeli sredstev za dodatno delo. A Slekovec tega ni verjel. Prepričanje, da je bil ljubljanski center popolnoma vezan na Britance, je sporočil naprej v Beograd. V poročilu je trdil, da je Plhak Britancem odstopil svoje sodelavce Petra Bizjaka, župana v Ratečah Lavtižarja, kavarnarja na Planini pri Rakeku Frana Frola ter nekega učitelja na Jesenicah. Tako je center v Ljubljani ostal brez najboljših sodelavcev. V resnici pa je Slekovec taval v temi glede Plhakovih sodelavcev, kar se tudi lahko razbere iz njegovega poročila.[93] Samo ugibal je, kar pomeni, da mu Plhakovi ljudje niso ničesar povedali, ker mu niso zaupali. Slekovec je imel le enega pomembnejšega agenta, Hinka Bezgovška in tega je pošiljal v Italijo. To pa ne pomeni, da Plhakovi ljudje niso še naprej sodelovali z SOE.

Slekovec je lahko le ugibal tudi glede delovanja mariborskega komisariata. Vedel je, da imajo tudi tam stike z Britanci, ni pa vedel s kom. Neki Henderson, pravi Slekovec, je imel v Mariboru mrežo in obiskoval je angleške klube. Plhak je redno vsak mesec zahteval od železnice podatke o prometu čez Slovenijo, zato ker je Britance zanimalo, koliko nafte gre v Nemčijo in Italijo. Te podatke je potem pošiljal v Maribor po naredniku Rožancu, pravi nato Slekovec. Ko pa sem jaz prišel za šefa, sem se obrnil na Beograd in zahteval, da

91 PRO, HS 5/928, telegram 9. 11. 1940.
92 ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS.
93 ARS III, MFS, ppa.

se vzpostavi neposredna zveza med konzulatom in direkcijo železnice, "te da se taj teret skine sa naših ledja".[94] Beograd, prežet z nemškimi vohuni in pod vedno večjim nemškim pritiskom, je očitno dobil sebi primernega šefa JOS v Ljubljani. Ko je bilo že prepozno, so 1. aprila 1941 Slekovcu poslali ukaz, naj delo izroči v roke majorju Predragu Stefanoviću.[95]

Nemška in njej podrejena italijanska politika in obveščevalna služba sta dobili rundo, kot se temu reče. Posledice je bilo čutiti precej časa. Delo je zastalo vse do decembra 1940 in o sabotažah ni bilo več slišati. Decembra pa so v Zagrebu preusmerili pozornost na Slovenijo. Ocenili so, da je trenutek, da obnovijo delo, ker je Italija doživljala vojaške neuspehe zaradi nesposobnosti (neumnosti, so pisali) in ker so ocenili, da fašistični režim slabi. Obudili so načrte za infiltriranje propagande in agentov v Italijo s slovensko pomočjo. Masterson je 9. decembra telegrafsko sporočil centrali v SOE London, da je Glanville že stopil v stik s Slovenci in s protifašističnimi organizacijami v severni Italiji in uredil, da bodo v Trstu razpečali 10.000 kosov časopisja. Še v istem mesecu so vložili veliko napora v propagandno delo. Zato so že v začetku leta 1941 poročali iz Slovenije, da so v drugi polovici januarja s pomočjo Slovencev pretihotapili v Italijo 50.000 listov in 10.000 trobarvnih letakov. Kmalu se je izkazalo, da jim primanjkuje ljudi in Masterson je decembra 1940 zahteval, da se Lawrenson vrne v Ljubljano. Pospešili so tudi priprave za odprtje vicekonzulata v Ljubljani. Ocena SOE v Beogradu je bila, da se bo sodelovanje s Slovenci pokazalo kot ena njihovih najdragocenejših naložb.[96]

Podatki goriške kvesture potrdijo del tega dogajanja. Kvestura je 6. februarja poročala, da so na vlakih, ki so prišli iz Jugoslavije, našli britansko propagando. Med njimi je bil letak z navodili Italijanom, kako naj se obnašajo do Nemcev. Natiskan je bil v Jugoslaviji, pravijo.[97]

Nemški Sicherheitsdienst je že leta 1940 zbral nekaj podatkov o tem, kdo vse naj bi v Ljubljani simpatiziral z Britanci, ali delal za Intelligence Service. Med temi so bili: Angleški klub in njegov predsednik Ferdinand Majaron (ki naj bi bil tudi prostozidar), Bach, bančni direktor Mirko Božič, profesorica angleškega jezika Fanny Copeland in anglež Scup, generalni zastopnik TPD v Ljubljani Juillard, Josip Kančič, advokat Viljem Krejči, lektor Lawrenson, predsednik borze dr. Ivan Slokar, in še nekateri člani Angleškega kluba, kot na primer gospodična Šušteršič in dr. Zdenko Švigelj.[98] V letu 1941 pa so za-

---

[94] ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS, izjava D. Slekovca. Na zaslišanjih na Udbi je bil Slekovec še veliko bolj 'zgovoren' kot na gestapu in še močneje je črnil mrtvega Plhaka.

[95] Predrag Stefanović je bil po drugi svetovni vojni podpolkovnik JLA.

[96] PRO, HS 7/211.

[97] ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

[98] Ibidem.

deve postale resnejše in RSHA je na podlagi registra gestapa in SD že imel pripravljen spisek oseb, ki naj bi jih takoj poiskali in aretirali, ko pridejo v Jugoslavijo. Na tem seznamu pa so bili dr. Milko Brezigar, dr. Lavo Čermelj (sumili so ga sabotaže in pripadanja militantnim organizacijam), dr. Črtomir Nagode, prof. Ivan Rudolf, Boris Zidarič, vodja manjšinskega inštituta Zorman, dr. Fran Zwitter in Franjo Zwitter.

Naposled so Britanci v začetku leta 1941 le odprli konzulat v Ljubljani. Lawrenson je opravil vse priprave, dr. Boris Furlan pa mu je pomagal poiskati prostore za pisarne. Našla sta jih nad kavarno Union, začasno, nato se je konzulat preselil na Gradišče št. 4. V začetku leta 1941 je, po raznih peripetijah, v Ljubljano prišel konzul Leonard (oziroma Leo) C. Pettitt. Ko je ambasador Campbell 3. februarja 1941 prišel na obisk v Ljubljano, so "mu lokalne oblasti izrazile veliko zadostovoljstvo, da je končno prišlo do imenovanja britanskega konzula v Ljubljani", je poročal.[99]

Pettitt je nastopil mesto konzula 24. januarja 1941. Pettitt je bil rojen 26. junija leta 1896 v Londonu in je bil poklicni diplomat, govoril je več jezikov, francosko, italijansko, špansko in češko. V Ljubljani naj bi imel celo ljubico. To naj bi bila Saša Proglio-Baraga, svakinja lastnika hotela Union. Pettitt, že prej seznanjen z razmerami, se je takoj vključil v delo proti silam osi. Med kratkotrajnim bivanjem v Ljubljani je pogosto potoval v Zagreb, Beograd in na Jesenice. To potrjuje tudi njegovo prvo poročilo, kjer pravi, da bo storil vse na področju propagande in sabotaže, s ciljem izzvati nezadovoljstvo in zmedo v industrijskih regijah Trsta in Reke, kot je bilo naročeno. Obljubil je, da bo o učinkih kmalu poročal.

Odprtje britanskega konzulata je sprožilo veliko zadovoljstvo v nekaterih ljubljanskih krogih. Branko Alujević se spominja, da je to zelo razgibalo napredne (liberalne) kroge v Ljubljani. Redni obiskovalci konzulata so kmalu postali dr. Josip Cepuder, Andrej Verbič, Milan Orožen in dr. Milko Brezigar. Pravijo, da je bil zelo navdušen tudi dr. Vinko Vrhunec, ki pa naj ne bi tako često hodil na konzulat. Veliki prijatelji konzulata so bili še Boris Furlan, dr. Čok ter dr. Odon Šorli.

Obveščevalnim službam sil Osi je bil konzulat nadvse sumljiv in z njim vsi tisti, ki so tja prihajali. Poročilo goriške kvesture iz konca februarja 1941 izrecno navaja, da je pred kratkim ustanovljeni britanski konzulat v Ljubljani "namenjen pojačanju špijonaže v škodo Italije". Ostala poročila so navajala vse oblike naraščajoče podtalne dejavnosti, ki se je širila iz Jugoslavije.[100]

Za zaključek naj navedemo ugotovitve namestnika direktorja SOE iz Londona Georgea Taylorja, ko je 26. februarja 1941 poročal v London. Stike s Slovenci in Hrvati je postavil na prvo mesto med stiki SOE v Jugoslaviji. Med

[99] PRO, FO 371/30238/R 816.
[100] Ibidem.

Slovenci je opisal sodelovanje s tremi skupinami. Prva je bila Tigr, oziroma Slovenska demokratična skupina, ki jo vodita dr. Čok in profesor Rudolf, s psevdonimom Rukavina. O njih pravi: "Ti ljudje so, v nasprotju s Slovensko klerikalno stranko, močno protinemški, ogorčeno protiitalijanski in probritanski (ali natančneje prozahodni liberali). Njihove ideje sicer nimajo podpore večjega dela Slovencev, so pa dobro organizirani v podtalnih povezavah in že zelo izkušeni v zarotniškem delu ... Njihova organizacija pokriva slovensko manjšino v Istri in tudi Slovence v Avstriji ..."[101]

Druga organizacija, ki jo navaja Taylor, je 'Brankova organizacija' ali Brezigarjeva organizacija. Zanjo pravi, da je to organizacija slovenskih iredentistov, ki je v svoje vrste pritegnila tudi določeno število čeških beguncev, dobro izučenih ilegalnega dela in nekaj Hrvatov. "To ni pomembna politična skupina, sploh ne številna, toda dobro je organizirana in izkušena v manjših sabotažah." Še vedno vzdržuje, na primer, precej zanesljive podtalne stike z Madžarsko ter s Češko in Moravsko prek Avstrije. Ta organizacija bo (v primeru vojne) vsekakor lahko vzdržala pri manjših sabotažah in propagandi. Pravijo, da bodo nadaljevali gverilsko vojskovanje. Toda Taylor je v to dvomil.

Tretja skupina v Sloveniji, ki jo Taylor navaja, je skupina oficirjev. Naš glavna pisarna SOE za severozahodno Jugoslavijo s sedežem v Zagrebu je v stiku z določenim številom oficirjev, posebno z majorjem, ki poveljuje "Sapper" (inženirskemu) bataljonu, ki je zadolžen za razdejanje vzdolž meje, posebno mostov na rekah. Ti oficirji nižjih in srednjih činov so močno protinemški in bodo bolj verjetno zavzeli močnejše stališče kot generali in politiki v Beogradu, pravi Taylor.[102]

---

[101] PRO, HS 5/166.
[102] Ibidem.

IV.

ZGODBA MARIBORSKEGA OBVEŠČEVALNEGA CENTRA

Po oceni britanskega konzula v Zagrebu je bil Maribor v tem predvojnem času tako rekoč nemško mesto, kjer je peta kolona po številu dejansko presegala, kot pravi on, lojalne Jugoslovane. Razmere na Štajerskem v tem času (1938-40) so bile tako slabe, da jih je komisar Petkovšek pesimistično ocenil takole: 50% je hitlerjancev, 25% je nemških simpatizerjev, 10% je mlačnežev in 15% je zanesljivih za jugoslovansko stvar. Pa vendar, ko podrobno pogledamo protinacistično dejavnost zadnjih, vidimo, da je bila zato toliko bolj silovita. Vsaj v nekaterih krogih v Mariboru je bila protinemška naravnanost Slovencev močno prisotna in spopadi z nemškutarstvom so se vlekli desetletja. K dviganju zavesti proti nemštvu in k narodnoobrambni drži je prispevalo tudi to, da se je v Mariboru in tudi drugje znašlo precej prebežnikov iz Primorske, potem ko se je tam utrjeval fašizem. Prav to je številne Mariborčane pripeljalo v organizacije, ki so delovale narodnoobrambno in tako so se nekateri vključili tudi v aktivno protinacistično delo. Zlasti se je to zgodilo po anšlusu leta 1938, ko so tudi tamkajšnji Nemci nastopali vse bolj pronacistično. Za nameček je bil Maribor pomembno prometno, zlasti železniško, središče in nenazadnje tudi vojaško. Zato ni naključje, da se je naenkrat v Mariboru začelo dogajati več protinacističnih dejavnosti.

Zaradi enakih razlogov je bil Maribor pomemben tudi za podtalno delovanje Britancev in njihovih obveščevalnih služb proti tretjemu rajhu. V Mariboru je bila tretja po vrsti od opisanih podtalnih organizacij, ki so sodelovale z Britanci, najprej z SIS in nato tudi z SOE. To je bil obveščevalni center, ki sta ga vodila majorja Tomič in Anič, oziroma Center jugoslovanske vojaške službe, kot ga je imenoval Glanville. Ta nam v svojih zapisih pove, da je bil Tomič zaupni agent jugoslovanskega generalštaba, ki je vedel za podtalno delo SOE in ga podpiral: "Na srečo je Tomič delal z nami od vsega začetka, saj je bil tesen sodelavec Karla Fischerja in seveda nadrejeni oficir Aniča in Medvena."[1] Tomič se namreč je ravnal po geslu: "Vse proti Nemcem in z vsemi, ki so proti Nemcem". Še eno potrdilo za trditev, da je težko reči, da so bili vsi udeleženci dogajanja britanski vohuni, oziroma t.i. sodelavci Intelligence Servicea, kot so jim rekli po vojni. V tridesetih letih se je pod Tomičevim vodstvom JOS v Mariboru dobro razvila in v prvih letih vojne je imel center v Mariboru okrog 60 agentov. Toda še vedno se je velikokrat delalo po starem in obveščevalci so pri svojem delu zaupali predvsem sorodstvu in prijateljem. Ali kot pravi eden izmed njih, to je bila mreža sonarodnjakov, ki so bili večinoma

[1] PRO, HS 5/965.

pošteni. To pa pomeni, da je šlo za somišljenike, ki so se lahko zanesli na prijatelje. In tudi v Mariboru so to bili večinoma naprednjaki oziroma liberalci.

Ena prvih protinemških organizacij v Mariboru je bila pravtako Orjuna. Mariborska Orjuna se je nekoliko razlikovala od ljubljanske. Bila je izrazito narodnoobrambno oziroma protinemško naravnana. Janko Lipnik je okrog leta 1925 v Mariboru postal član Orjune in lepo opiše zakaj: "Brez dvoma (je bil) glavni činitelj pri tem to, da sem bil vzgojen v nacionalno zavednem duhu – slovenskem duhu in zagrizen sovražnik nemškutarstva, ki je imelo na Štajerskem jako močan vpliv. Ker sem v Orjuni videl organizacijo, ki se je borila, zlasti v Mariboru, proti nemčurjem in germanizaciji sploh, sem postal njen član."[2] Kako je izgledalo tako življeje orjunaša? Lipnik pravi, da se je udeleževal sestankov, po potrebi pa tudi pretepov z nemčurji, za aktivnejše delo pa je bil takrat še premlad. Sicer pa so mariborsko Orjuno od njenega nastanka vodili trije znani Mariborčani, mariborski odvetniki dr. Miloš Vauhnik, dr. Makso Šnuderl, ki je bil nekaj časa tajnik Orjune, in dr. France Irgolič.[3] Ob razpustu leta 1929 je vodstvo štajerske Orjune izgledalo takole. Na skupščini februarja 1929 so izvolili direktorij, katerega predsednik je bil dr. Irgolič, njegov namestnik je bil dr. Miloš Vauhnik, blagajnik Horvat, člana pa Ružič iz Maribora in dr. Anton Ogrizek iz Celja. Komandant mariborskega bataljona Orjune je bil Slavko Reja, komandant celjskega pa Erbežnik. V Brežicah in Ptuju pa sta takrat bataljona že razpadla in komandantov niso volili.[4]

Orjunino delo v Mariboru pa sta zaznamovala tudi dva Primorca. Prvi je bil novinar in književnik Radivoj Rehar, ki je bil v dvajsetih letih v vodstvu Orjune v Mariboru. Rehar je bil rojen leta 1894 v Šturjah pri Ajdovščini, po prvi svetovni vojni pa je živel v Mariboru. Po poklicu je bil književnik in publicist. Rehar je že leta 1923 od dr. Gregorja Žerjava v Ljubljani zahteval, da naj Orjuna prevzame politično združevanje vseh naprednih sil in naj Jugoslovanska demokratska stranka stopi v ozadje. Kasneje je delal pri Večerniku in bil hkrati v letih 1939-1941 dopisnik Reuterja in nekaterih britanskih listov. Bil je v stiku s Patrickom Maitlandom, ki je bil takrat v Beogradu dopisnik Timesa za Balkan. Leta 1940 naj bi postal kurir za zvezo, ki jo je britanska obveščevalna služba vzdrževala med Zagrebom in Avstrijo. Rehar se je namreč hvalil stanovskim kolegom, da dela za Britance.[5]

Drugi Primorec je bil Slavko Reja. Rojen je bil leta 1888 v okolici Gorice, istega leta kot Mačkovšek, s katerim je bil vseskozi v stiku. Po poklicu je bil

---

2 ARS III, MFS, ppa.

3 Ibidem.

4 ARS III, ZA 600–12, Orjuna.

5 Po podatkih, ki jih je zbrala Udba, nimamo pa zanje potrdila z britanske strani, je Rehar začel delati za Britance leta 1940. V stike z britansko obveščevalno službo naj bi ga vpeljal poljski novinar Radzminski.

novinar, nacionalist, kot so temu rekli, in pozneje član JNS. V Maribor je prišel leta 1918 iz Koroške, kot vojak je bil dodeljen generalu Maistru in v vojski je ostal do leta 1920. Nato je bil v Mariboru najprej načelnik urada za podeljevanje stanovanj, zatem je vstopil v uredništvo lista Tabor in kasneje je postal novinar Jutra in upravnik lista Večernik. Hkrati pa je bil načelnik Orjune za mesto Maribor, član uprave mariborske podružnice Jugoslovanske Matice in član Strelske družine v Mariboru. Udeležil se je vseh Orjuninih akcij, tako proti Nemcem, predstavnikom drugih strank v Mariboru, kot akcij v tujini. Med drugim tudi pohoda za razvitje prapora v Trbovljah leta 1924. Zaradi vsega tega so Rejo trikrat postavili pred sodišče, toda pozneje je bil amnestiran. Rejo je skozi trideseta leta spremljal dvomljiv sloves. Pritožbe o njegovem obnašanju so romale v Ljubljano h Kramerju in upravi Konzorcija Jutro, češ da je italijanski vohun, razuzdanec, bahač in podobno. Skoraj vse so se končale tako, da so se mu tisti, ki so ga dolžili raznih dejanj, morali opravičiti. Leta 1933 so ga zato suspendirali pri Večerniku. Poročilo poveljstva mesta Maribor iz leta 1934 pravi, da se je Reja obnašal izzivalno, tako da ga je uprava Orjune pogosto opozarjala, naj se temu izogiba, ker to škoduje njihovi stvari doma in v tujini. Zapisali so celo, da naj bi kot načelnik Orjune izsiljeval domače Nemce. Za Rejo se je govorilo, da se izmaže iz vsake težave, ker ima zaslombo na mariborski policiji in pri dr. Brezigarju v Ljubljani. Tudi to se je vedelo, da je imel vedno veliko denarja, čeprav je imel v redakciji skromno plačo, okrog 5000 din mesečno. Leta 1936 se je sprl še z dobrim prijateljem Reharjem, stepla sta se kar v uredništvu mariborskega Jutra.

Rejina desna roka v mariborski Orjuni je bil železničar Adolf Ogrizek, odbornik mariborske Orjune od njenega nastanka. Član in odbornik je bil tudi Stanislav Tušek, sicer uradnik na železnici. Oba sta bila pozneje Brezigarjeva sodelavca v Mariboru. Leta 1924 je mariborska Orjuna napadla tiskarno Sv. Cirila in Metoda, ker so tam tiskali nemške knjige in časopise, in razbila nekaj strojev. Te akcije sta se udeležila tako Reja kot Ogrizek.

Prav od začetka je bil načelnik pri Orjuni in član vodstva v Mariboru tudi dr. Krsto Kazafura, ki je bil eden izmed udeležencev pohoda v Trbovlje. Kazafura ali Cazafura je bil pravnik, ki je že od zgodnjih dvajsetih let živel v Mariboru, toda že samo ime pove, da je bil primorskega rodu. Družina je izvirala s Tolminskega, doma je bila na Krasu, njegov oče je bil nekoč predsednik višjega sodišča v Trstu. Kazafura je imel v Mariboru rafinerijo zlata in dragih kovin.

Mnogi izmed naštetih so bili v dvajsetih letih člani SDS, kasneje pa JRKD in JNS. Bili so tudi v različnih napredno usmerjenih in zahodno naravnanih društvih, kot je bilo Angleško društvo, Sokol, Branibor, ki je imel podružnico tudi v Mariboru, i.t.d. Nekateri so se kasneje, po razpustu Orjune, včlanili v Narodno odbrano. Angleško društvo ali klub, kjer so se zbirali prijatelji Velike Britanije, ali kot bi rekla Udba, "anglofilski elementi", je v Mariboru delovalo od leta 1923 in podpiral ga je British Council v Zagrebu, enako kot ljub-

ljanskega. Imel pa je naj bi okrog 8 članov in 41 krožkov za poučevanje angleškega jezika. Člani kluba so leta 1939 bili odvetnik ter francoski častni konzul dr. Vinko Rapotec[6], notar dr. Ivo Šorli, dr. Fric Vrečko, profesor jezikov dr. Rajko Kotnik, ki je bil tudi predsednik kluba, lektor Peter Boughey, dr. Miloš Vauhnik in verjetno še kdo. Med anglofile v Mariboru, ki so zbirali podatke za zaveznike, so prištevali še dr. Zmaga Slokarja in Ivana Janžekoviča, ki sta podatke dajala Djordju Radosavljeviću iz Beograda.

Politične razmere v naprednem taboru v Mariboru in širši okolici so bile morda nekoliko drugačne od ljubljanskih. V JNS v tridesetih letih so se, enako kot drugod po Sloveniji, znašli pristaši treh strank iz dvajsetih let, in sicer nekdanje SDS, SKS in stare radikalne stranke. Nekdanja avstroogrska delitev na dežele se je odražala v nadaljevanju nekakšne pokrajinske štajerske organizacije liberalcev. In tudi na Štajerskem se je našel krog ambicioznih posameznikov, ki so želeli spodnesti Kramerjevo avtoriteto. Stranka JNS, ki je sicer temeljila na okrajnih odborih, katerih je v Sloveniji bilo 25, je imela neke vrste štajerski odbor. V njem so bili : dr. Franjo Lipold, dr. Miloš Vauhnik, ravnatelj tovarne v Rušah dr. Anton Krejči, odvetnik in najstarejši član dr. Josip Pučnik iz Slovenske Bistrice, dr. Ernest Kalan, ki je bil predsednik okrajne organizacije JNS v Celju, dr. Milan Gorišek iz Sv. Lenarta in Lukačič. Nekaj jih je bilo tudi v ožjem vodstvu oziroma banovinskem odboru stranke, kot na primer dr. Kalan in dr. Lipold.

Vodilna osebnost naprednega tabora v Mariboru je bil dr. Franjo Lipold, nekdanji samostojni demokrat. Bil je iz Kramerjeve generacije, rojen 1885 v Mariboru. Na Dunaju je doštudiral pravo in postal odvetnik v Mariboru, hkrati pa je bil, ko je bila JNS na oblasti, mariborski podžupan in župan. Vodil je okrajni odbor JNS v Mariboru in bil je predsednik zadruge Napredni tisk. Mariborski naprednjaki so se shajali v kavarni Astoria, kjer so imeli svoj 'senat', kavarniško družbo, v kateri so reševali vsa politična vprašanja, podobno kot kazinoti v Ljubljani. Prav tako so imeli tudi svojo podružnico Zveze naprednih starešin, v kateri je bil eden izmed poverjenikov dr. Miloš Vauhnik, ki je skrbel za povezavo med mariborskimi naprednimi akademskimi starešinami. Skoraj vsi so bili tudi člani Rotary kluba v Mariboru – na primer, direktor Putnika Loos, dr. Vinko Rapotec, dr. Krejči, dr. Lipold, dr. Alojz Juvan, dr. Janko Drnovšek in obmejni komisar Stevo Krajnović.

V letih pred drugo svetovno vojno je v Mariboru izhajal napredni časnik Večernik. Njegov lastnik je bil dr. Adolf Ribnikar, ki je bil prej solastnik Jutra v Ljubljani in je tam tudi živel. Najprej se je v začetku tridesetih let sprl z dr. Dragom Marušičem, saj je tudi sam kandidiral za bana. V letih 1936-1937 pa se je politično razšel s Kramerjem in Brezigarjem, razdrlo se je njihovo prija-

---

6 Dr. Vinko Rapotec je bil rojen 6. 2. 1889 v Nabrežini pri Trstu in so ga mnogi, tudi Udba, imeli za "rezidenta" francoske in britanske OS.

teljstvo, in Ribnikar je odšel od Jutra. Prevzel je Večernik, ki ga je do tedaj urejal Vekoslav Špindler, in se odselil v Maribor. Hkrati je skupaj z Žerjavovimi dediči poskušal prevzeti vodstvo konzorcija Jugografika. Večernik je postal, kot so govorili, eden najbolj prozahodnih slovenskih časnikov. Imel je naklado približno 20.000 izvodov dnevno. Okrog lista so se začeli zbirati tisti, ki niso bili zadovoljni s politiko vodstva JNS, kot so bili dr. Šnuderl in dr. Igor Rosina. Tako je list prišel v odkrito opozicijo proti dr. Lipoldu.

Po sporu s Kramerjem si je Ribnikar na razne načine prizadeval postati vodilna osebnost med naprednjaki na Štajerskem. Kar nekaj naprednjakov po Sloveniji, in tudi v Mariboru, ki so bili nekoč člani SDS in v JNS niso vstopili, so si želeli obnoviti staro SDS. Med njimi so bili Šnuderl, Koštomaj, železniški uradnik Rudolf Tumpej in še nekateri. V ta namen so imeli celo nekaj stikov in pogovorov z Vilderjevo SDS. To je izrabil dr. Ribnikar in že leta 1937 in 1938 je poskušal prevzeti pobudo za obnovo SDS. Zato se je sestal z dr. Budisavljevićem v Beogradu. Nato je v Mariboru sklical sestanek s Šnuderlom, Kazafuro in drugimi, navzoča pa sta bila še Golouh kot opazovalec, dr. Rapotec, ki je bi še vedno član JNS, povabili pa so tudi Reharja. Ribnikar se je ponudil za vodjo stranke tako, da je ponudil svoj časopis Večernik kot glasilo nove stranke. Vendar se je večina strinjala, da Ribnikar starejši ni najprimernejši in izbira je padla na dr. Šnuderla.[7] Kazafura pravi, da je bil na sestanku samo opazovalec, saj je veljalo, da pripada Kramerjevi struji. Toda na slovenski ravni je prišlo do začetka obnove SDS šele tik pred zlomom Jugoslavije in to brez večjega odmeva. V začasni odbor stranke, ki naj bi šele nastala, so iz Maribora vstopili dr. Šnuderl, dr. Kazafura in Ciril Maver ter dr. Jurij Sluga s Ptuja.[8]

Na Štajerskem je bila že tradicionalno zelo močna kmečka struja v liberalnem taboru, nekdanja SKS. Ostanki te stranke so se še vedno zbirali okrog odvetnika dr. Igorja Rosine in Ivana Kronovška, in predstavljali neke vrste notranjo opozicijo, dokler niso dokončno prešli v JNS. Kronovšek je bil organizacijski vodja gibanja in njenega podmladka, Zveze kmečkih fantov in deklet.

Dr. Ribnikar je imel sina Bojana, ki je študiral najprej v Ljubljani, kjer je pripadal društvu Jadran, nato pa v Zagrebu. Ko se je leta 1939-1940 vrnil v Maribor, je postal Večernikov urednik za zunanjo politiko.[9] Adolf Ribnikar naj bi Bojanu namenil politično vodstvo lista in ga je že zelo zgodaj, leta 1932, začel vključevati v vodstvo stranke JRKD, medtem ko naj bi drugi sin Branko, ki je bil izučen grafik, prevzel vodstvo Narodne tiskarne v Mariboru. Govorilo se je, da so ti njegovi osebni načrti bili razlog za tako oster nastop proti

---

7 ARS III, MFS, ppa.
8 ARS III, MFS, ppa.
9 ARS III, MFS, ppa. Zaslišanje dr. O. Ambroža, ki je bil takrat v stiku z obema Ribnikarjema.

Kramerju in Brezigarju.[10] Bojan je kmalu po prihodu v Maribor prevzel glavno uredništvo lista, medtem ko je oče skrbel za denarno oziroma gospodarsko stanje lista, ki je doživljal lepe uspehe. Pravijo, da se je Bojan hitro znašel v Mariboru, poročil se je s hčerko lesnega industrialca iz Vuhreda inž. Franca Pahernika in postal uspešen v novem poslu. Pri listu je kot novinar delal tudi dr. Odon Šorli, ki je potem leta 1940 stopil v službo na britanskem konzulatu v Zagrebu kot prevajalec.

Kot bomo videli, pa vsi ti politični zapleti in intrige, tako v Ljubljani, kot v Mariboru, niso bistveno vplivali na narodnoobrambno delo, niti na medsebojno zaupanje vpletenih, ko je šlo za podtalno delo. Zlasti ne potem, ko je leta 1938 z anšlusom nastopila resnična nevarnost. Zato menimo, da je tudi tu pri vseh teh strankarskih cepitvah šlo predvsem za osebne ambicije posameznikov, ki niso poznali podrobnosti bolj prikrite strani delovanja vodstva JNS s Kramerjem, Brezigarjem in Vrhuncem na čelu.

Z naprednimi krogi v Mariboru se je srečeval tudi Rapp med rednimi obiski v Sloveniji. Tako poroča, da je na enem od obiskov, novembra 1939 obiskal škofa, župana, okrajnega glavarja, lastnika lokalnega časnika in kot pravi sam, vse "vodilne anglofile".[11]

Britanci pa niso imeli samo političnih stikov na Štajerskem, sodelovali so tudi v gospodarstvu, s kapitalom. V takih podjetjih so bili na vodilnih mestih britanski uslužbenci. Največje podjetje s precejšnjim odstotkom britanskega kapitala je bil rudnik svinca v Mežici. Britanci so rudnik prevzeli od jugoslovanskega sekvestra leta 1921, oziroma so ga odkupili od avstrijske družbe B.B.U. Družba, ki ga je upravljala, je imela še nekaj podobnih podjetij v Avstriji. Sedež je imela najprej v Mežici, kasneje so ga preselili v Zagreb, verjetno zato, ker so bili tam nižji davki. V Zagrebu je družba tesno sodelovala z družbo Ulrich, ki je izdelovala svinčene cevi in podobne izdelke.

Svinec so večinoma izvažali, tako da zaposleni v rudniku niso imeli veliko stika z domačimi podjetji in ljudmi. Generalni direktor družbe je bil vse do leta 1939 neki Bargate, ki je živel v Mežici in je bil poročen z domačinko. Leta 1939 se je upokojil. Njegovo mesto pa je prevzel G. M. S. Leader, ki je ostal v Mežici do aprila 1941, ko se je moral umakniti. Generalni direktor je imel v letih do 1940 več pomočnikov. Do leta 1936 je to bil Lock, nato Agnew in naposled Wadeson. Od leta 1940 je Leader vse vodil sam.

Zakaj toliko besed o Mežici? Zato, ker je to zgovorna zgodba o tem, kako so Nemci želeli prevzeti surovinske vire v Jugoslaviji in si postopoma prilastiti delnice britanskega kapitala v Jugoslaviji. Leta 1939 je namreč nekdanja lastnica Mežice, avstrijska družba B.B.U., po sodni poti dosegla, da so jugoslovanske oblasti postavile rudnik pod sekvester. Ministrstvo za rudarstvo je za

[10] ARS III, ZA 600–14, Jugoslovanska nacionalna stranka.
[11] PRO, FO 371/23876.

upravitelja sekvestra v Mežico poslalo inž. Nikolo Gjurića. Omenjena družba B.B.U. je namreč trdila, da je lastnica 56,7% delnic in da Britanci v rudniku nimajo večine. Na osnovi te trditve so kasneje, med okupacijo, s pogodbo rudnik dodelili v izkoriščanje nemški državi. Kaže pa, da ta njihova trditev ni bila resnična. Britanci so se namreč odločno uprli in se borili proti omenjeni odločitvi beograjskih sodnih oblasti. Pravda se je vlekla vse do pomladi 1941, ko so Britanci končno zmagali v tožbi proti B.B.U. in generalni direktor Leader je prišel v Mežico 4. aprila 1941, odslovil Gjurića in ukazal, da svinec ne sme več potovati v Nemčijo, ampak v Solun.

Zanj so delali slovenski strokovnjaki, eden takih je bil direktor topilnice, rudarski inž. Viktor Fettich, poznejši profesor na ljubljanski fakulteti za metalurgijo. Inž. Viktor Fettich je bil rojen leta 1897 v Ljubljani, bil je brat dr. Otona Fetticha, ki je bil odvetnik v Ljubljani in vodja slovenskega RK. Viktor Fettich je bil preporodovec, nacionalist, aktivni sokol in pred vojno je vodil okrajno organizacijo JNS v Dravogradu. Generalni sekretar rudnika je bil Viktor Kordan, ki ga je okrog leta 1940 zamenjal dr. Miran Kenk. Glavni knjigovodja je bil v vsem tem času Miško Dvornik. Vsi trije so odšli v Zagreb, ko se je tja preselil sedež družbe. Pozneje izvemo od Udbe, da sta bila Dvornik in Kordan najbolj "vdana sodelavca in eksponenta" Britancev oziroma IS v rudniku. Poleg njiju pa še mnogo drugih, tako inž. Jože Tiringer, pa šef mehanične delavnice Hubert Kotnik, inž. Franjo Uršič, Božo Pirkmajer, inž. Drago Čeh i.t.n.

Že po prvi svetovni vojni so bili v Mariboru zelo dejavni tudi Čehi in pripadniki češke manjšine. Soudeleženi so bili tudi v štajerskem gospodarstvu. V Mariboru so imeli dve društvi Češkoslovaški klub in Jugoslovansko-češkoslovaško ligo. Tajnik lige je bil že velikokrat omenjeni Jyrasek, nekateri so mu rekli Jirasek, ki naj bi stanoval v Krivski ulici. Bil je Čeh, delal pa je kot prokurist v tekstilni tovarni, najverjetneje Doctor in drug. Češki klub v Mariboru pa sta v predvojnih časih vodila urar Franjo Bureš kot predsednik in Henrik Ginc kot tajnik.[12]

Toda še pomembnejša osebnost med Čehi v Mariboru je bil dolgoletni generalni direktor in solastnik mariborske tkalnice in predilnice Doctor in drug. To je bil inž. Karel Fischer. Podjetje je leta 1922 ustanovil češki kapital, natančneje Edvard Doctor iz Nachoda na Češkoslovaškem. Pred vojno je podjetje predelalo že okrog 2 milijona kg bombaža in je bilo eno največjih v državi, z okrog 1000 zaposlenimi.[13] Karla Fischerja omenjajo različni viri in pričevanja, toda šele na novo odprta arhivska gradiva nam ga v celoti razkrivajo. Fischer je bil eden najstarejših, najbolj zanesljivih, in v gradivih SOE največkrat

12 ARS III, MFS, ppa.

13 Krajevni leksikon Dravske banovine na strani 641 pa ne navaja solastništva inž. Fischerja, kot lastnika navaja le dr. Ernesta Zuckerja.

omenjanih agentov SIS in SOE v Sloveniji. Ko se je bližala vojna, je Fischer začel sodelovati tudi z jugoslovansko obveščevalno službo in je bil v nenehnem stiku z Ujko v Beogradu, že prej pa je sodeloval z obmejnim komisariatom v Mariboru, natančneje z majorjem Tomičem in majorjem Aničem.

Po münchenskem sporazumu in okupaciji Češke je Fischer že bil na čelu organizacije, ki je skrbela za evakuacijo Čehov iz nemškega rajha oziroma je imela svoj kanal v Mariboru. Ko se je začel eksodus Čehov, je prihajal na Ujko poročat Batagelju in vzdrževal stik z Elo Potočnikovo. Tja je nosil tudi podatke o slovenskih Nemcih in njihovi dejavnosti na Štajerskem. Ko pa so oblasti izdale tiralico za Kravanjo in Knezom poleti leta 1940, je poskušal pomagati Potočnikovi, da ju skrijejo, vendar Kravanje niso več mogli rešiti pred sodiščem.[14]

Fischer je bil tudi odličen poznavalec orožja in razstreliv. Njegova organizacija se je takoj začela ukvarjati z načrtovanjem akcij proti Nemcem v okupirani domovini. Osvald Tovornik, mariborski sodnik, pravi, da je že nekaj mesecev pred razpadom Češkoslovaške v Mariboru organiziral sabotažne in diverzantske skupine.[15] Prvo skupino je vodil Jaroslav Hynek, tekstilni mojster v njegovi tovarni, drugo pa Zmago Hren, železničar. Orožje in sabotažna sredstva je Fischer sam nosil iz Zagreba in priče pravijo, da so bile pištole britanskega izvora. Diverzantski material so skrivali v vodnem stolpu pri tovarni. Smolnate kocke so na tovorni postaji Košaki vlagali v osi vagonov, svinčnike in premogove kepe pa med tovor, namenjen v Nemčijo.

Leta 1939 so kulturbundovci Fischerja prijavili oblastem in policija je naredila preiskavo v vodnem stolpu. Našli so sabotažni material in zaprli nekaj njegovih sodelavcev, med njimi Hyneka. Fischer je s pomočjo zvez dosegel, da so iz Beograda poslali nalog za njihovo izpustitev – zanje naj bi interveniral mariborski poslanec iz naprednih vrst.[16] Sam pa je moral pometati orožje v Dravo. Toda to ga ni ustavilo. Še 21. januarja 1941 je Masterson poročal iz Beograda na sedež SOE v Londonu in Baileyu v Istanbul, da je eden od sodelavcev Karla Fischerja 15. januarja v Mariboru zasegel in zažgal 7 ton nemškega propagandnega materiala, kar je pomenilo celotno nemško pošiljko iz srede januarja 1941.[17]

Od britanskega konzula Glanvillea izvemo nekaj več tudi o Fischerjevem osebnem življenju. Zakonca Fischer sta imela graščino nad svetim Lovrencem pri Mariboru, na Klopnem vrhu. Gospa Fischer, imena ne poznamo, je bila po rodu italijanska grofica iz Vicenze. Šolala se je na Dunaju in je brez pomisleka in zadržkov začela delati proti nacistični Nemčiji in fašistični Italiji. Bila

---

14 ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS.

15 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

16 Mogoče je to bil poslanec JNS Ivan Jančič, ki ga gradivo tudi omenja kot sodelavca v teh dejavnostih.

17 PRO, HS 5/928.

je nenavadno drzna in iznajdljiva ženska. Glanville pravi, da je za SOE opravila veliko dobrega dela. Njen glavni prispevek pa je bil ta, da je čez jugoslovansko-nemško mejo pretihotapila precejšnje število Čehov.

Zakonca Fischer sta se marca 1941 ločila. Toda tudi to sta storila zaradi konspiracije in le uradno, zato da bi gospa Fischer lahko še naprej živela in delovala na okupiranem ozemlju in da bi je ne preganjali zaradi dejavnosti njenega 'nekdanjega' moža. Po vojni sta se nameravala znova poročiti.[18] Fischerja so nato Britanci umaknili iz Jugoslavije. Sodelavci JOS so marca 1941, v času državnega udara, še srečali gospo Fischer v Beogradu. Nato naj bi, po njihovem pripovedovanju, umrla med bombardiranjem Beograda. Vse to seveda spremeni ugotovitve Udbe, da je Fischer šele po kapitulaciji Jugoslavije začel neposredno delati za IS, ali da je aprila 1941 odšel živet na svoje posestvo v Italijo.

V Mariboru so delali tudi sodelavci Brezigarjeve, oziroma Brankove skupine iz Ljubljane. Najprej so zbirali podatke gospodarske narave, kar je postalo pomembno zlasti po izbruhu vojne 1939, in nato so izvajali še gospodarsko sabotažo proti tretjemu rajhu. Do podrobnosti so izdelali podatke o vsebini tovorov in številu transportov čez Maribor. Zanimala sta jih vrsta blaga in količina, pa število tranzitnih vlakov, ki so prihajali iz Bolgarije in Romunije in so bili namenjeni v Nemčijo. Zbirali so natančne podatke tudi o tem, v kateri kraj so bili vlaki namenjeni. Te vrste prometnih podatkov je za Brezigarjevo organizacijo priskrbel Stanislav Tušek. Tušek je bil uradnik tranzitne postaje na glavni železniški postaji v Mariboru, sicer pa je veljal za izrazitega nacionalista. Brezigar je te podatke pošiljal naprej britanskemu konzulatu v Zagreb.

Brezigar je posebej organiziral oviranje prometa proti Nemčiji. Za to je bil njegov glavni sodelavec v Mariboru Adolf oziroma Dolfe Ogrizek. Ogrizek je bil v službi v železniških delavnicah v Mariboru. Bil je rojen leta 1896, doma iz Postojne, v Mariboru pa je stanoval na Ruški cesti 7. Po poklicu je bil pleskar, družil pa se je s Tumpejem, dr. Irgoličem in dr. Vauhnikom. Ko je bila prepovedana Orjuna, se je včlanil v Narodno odbrano in postal predsednik viteških sekcij, neke vrste eksekutive Narodne odbrane za Maribor. Na sestanke Narodne odbrane pa je večkrat prihajal Franc Kokolj, ki je bil predsednik viteških sekcij za Slovenijo. Tako sta se spoznala in Ogrizek je Kokolju pomagal na več načinov. Zbirala sta podatke o Nemcih in nemškutarjih in Ogrizek je razpečeval protihitlerjevsko propagandno literaturo. Kokolj je, na primer, vsakič ko je prišel v Maribor, prinesel 500 izvodov lista Plat zvona, ki je izhajal dvakrat mesečno, in lista Meja gori. Ogrizek je liste razdelil po sekcijah Narodne odbrane in še posebej v obmejnih krajih na Štajerskem. Propagandno literaturo je pošiljal tudi v Avstrijo. Najprej so jo pretihotapili čez mejo in jo nato v Gradcu in na Dunaju dali v kuverte ter razposlali na različne naslove.

[18] PRO, HS 5/965.

Naslove je priskrbel Kokolj. Druga pot je bila ta, da so propagandno literaturo pošiljali na Dunaj z diplomatsko pošto, nato pa so jo še razposlali. Ogrizek tega ni delal sam, pomagala mu je njegova družina, žena, sin, brat Franjo in sodelavca Ivan Kramžar in Matko Likovič. Nekega dne ga je Kokolj v hotelu Mariborski dvor predstavil Vladimirju Simončiču. Simončiča je zanimala organizacija v Mariboru in kako jim gre, na primer razpečevanje lista Plat zvona. "Ob tej priliki je tudi povedal," pravi Ogrizek,"da se del vojaških krogov ne strinja s politiko vlade, ki je takrat iskala zveze s Hitlerjevim režimom. Poudaril je, da moramo zaradi tega biti še posebej previdni."[19]

Do leta 1939 sta se Kokolj in Ogrizek že dodobra spoznala. In ko je prišlo do zasedbe Češke, je Kokolj Ogrizka pregovoril, da je zanj začel izvajati sabotaže vlakov. Ogrizek se je najprej preizkusil v sabotaži osi s peskom, vendar se mu je ta zdela premalo učinkovita. Nato mu je Kokolj prinesel tempirane zažigalne bombe, ki so pri eksploziji dosegle 2000°C. Te so Ogrizek in njegovi sodelavci podtikali v vagone, nemenjene v Nemčijo in Italijo. Vagoni so eksplodirali v Avstriji ali še pozneje, približno po šestih urah. Pri sabotažah so Ogrizku pomagali člani Narodne odbrane, zaposleni na železnici. Dva sta delala neposredno na progi, t.j. pregledovala sta vagone na postaji Tezno. To sta bila Ilija Šprajcer in za malo časa neki Leskovšek, doma iz Postojne, ki pa je hotel plačilo za to delo, zato so ga izključili. Tretji, Alojz Budja pa je bil upravni uradnik v železniških delavnicah, doma iz Dupleka pri Mariboru, dobrega značaja, so rekli. Na Teznem je zbiral vagone za popravilo. Šprajcer je bil doma iz Bele krajine, sicer velik sovražnik nemškutarjev. Ob prihodu Nemcev v Sarajevo, kamor je bil evakuiran z drugimi železničarji, je naredil samomor, ker se je bal, da Nemci vedo zanj. Vsi udeleženi pa niso vedeli, od kod prihajajo bombe. Kokolj je zelo nejasno odgovarjal na vprašanja o njihovem poreklu, nekaj časa je pripovedoval, da so iz Češke, nato pa kaj drugega.

Ogrizek pravi, da so na ta način zažgali okrog 200 vagonov. Ob okupaciji so mariborske železničarje brž mobilizirali in poslali v Bosno. Ogrizkova žena pa je ostala doma z okrog 80 tempiranimi bombami v drvarnici. Po prvi hišni preiskavi, ki so jo opravili Nemci in na srečo nič našli, je bombe zmetala v Dravo.[20]

Pregled poročil SOE nam pokaže, da je bilo največ sabotaž v Sloveniji izvedenih prav v Mariboru. V enem od poročil razberemo, da je bilo od začetka decembra leta 1940 pa do sredine februarja 1941 'tretiranih' oziroma onesposobljenih kar 13.834 železniških vagonov. Od tega je bilo 5.215 nemških, 5.193 italijanskih, 1.448 bolgarskih, 278 madžarskih in 1.700 nedoločenih; vsaj 1.700 je bilo cistern.[21]

Tretji Brezigarjev sodelavec v Mariboru je bil Slavko Reja, ki je zbiral po-

---

19 ARS III, ZA 600–12, Orjuna.
20 Ibidem.
21 PRO, HS 7/214.

datke o dejavnosti petokolonašev na Štajerskem, o nemškem kulturbundu in nemški manjšini nasploh. Reji je pri tem pomagal komisar major Djordjevič. Podporo pa je imel tudi pri poveljstvu mesta, dobro je poznal poveljnika mesta Maribor generala Golubovića in njegovega pomočnika Karapandžića ter z njima hodil na slovensko-avstrijsko mejo raziskovat razne incidente. Od generala je dobil posebno legitimacijo za gibanje ob meji. Nato je po njegovih navodilih večkrat hodil na obmejno območje in opazoval obnašanje tamkajšnjih Nemcev. Generalu je priskrbel informatorja ob meji, Srečka Kranjca iz okolice Zgornje Kungote, ki naj bi mu pomagal pridobivati podatke iz Nemčije. Ko je Golubović odšel iz Maribora, ga je tudi njegov naslednik general Parac prosil za sodelovanje. Z Rejo so bili povezani tudi razni pribežniki iz Primorske, kot je bil dr. Albert Koruza, sicer tudi Aničev prijatelj, pa mizar Alojz Komelj iz Solkana, i.t.d.

Spomladi 1939 je prišlo do petokolonaških uporov v Apaški kotlini in slovenski obmejni Nemci so se, po zgledu čeških Sudetov, začeli zbirati, vzklikati Hitlerju in zahtevati, da se vrnejo v rajh. Takrat je Brezigar na Štajersko poslal še Kokolja, da podrobno poroča o apaškem dogajanju in vzrokih zanj. Podatke pa je zbiral tudi pri policiji, pri mariborskem policijskem komisarju Kosu.

Po anšlusu se je povečal tudi nemški pritisk od zunaj. Podobno kot v Celovcu, so v Gradcu odprli izpostave Abwehra, gestapa in Sicherheitsdiensta. Vse te obveščevalne službe so začele temeljito vohuniti in iskati nasprotnike rajha tudi na oni strani meje, da bi preprečile oviranje bodočih načrtov velike Nemčije. Naposled so leta 1939 še v Mariboru odprli izpostavo nemškega konzulata v Ljubljani.

Graški gestapo je vse delo posvetil Mariboru. Ni imel težkega dela, saj mu je pomagala veliko večja skupina pete kolone kot celovškemu. Poleg tega je nemška obmejna policija imela dostop vse do Maribora, ker je opravljala nadzor prehajanja meje kar na vlakih. Na mariborski postaji je imela dve pisarni, kjer so se zadrževali, preden so se vrnili v Spielfeld. Nadzoroval jih ni nihče, tako da so z lahkoto tihotapili gradivo ali agente čez mejo.

SD je razvil agenturo na slovenskem Štajerskem, ki je bila leta 1940 že precej obsežna. Pravijo, da je imela SD največjo agenturo v Mariboru prav v pisarni nemških državnih železnic, njeni uradniki pa so imeli še zaupnike. Tu je bila javka za agente, pošto in kurirje. Druga je bila agentura kulturbunda v mestu, za katero naj bi delalo sedem agentov, ki so bili na pomembnih položajih. Poleg teh so bile še agenture trgovskih potnikov in družinske agenture, saj so prebivalci Gradca imeli sorodnike ali posest na drugi strani meje. Skratka, Gradec naj bi imel v Mariboru kar 19 velikih agentur.

Drugače je bilo z vojaško obveščevalno službo, saj je graški Nest delo usmeril predvsem na Hrvaško, medtem ko je čez Štajersko le vzdrževal kanale oziroma zvezo med Zagrebom in Gradcem. Bolj kot sama agentura je za nas

zanimiv eden izmed vodij Nesta Gradec, profesor slavistike dr. Josef Matl, ki je bil enakih let kot večina njegovih nasprotnikov, rojen je bil leta 1897. Matl je bil nekdanji avstroogrski oficir, veliko je potoval po Jugoslaviji, že v dvajsetih letih je tja pošiljal svoje študente in sodeloval je pri ustanavljanju instituta za jugovzhodno Evropo. Postal je kapetan Abwehra in obveščevalni oficir, zadolžen za Jugoslavijo, s psevdonimom Pandur. Sodeloval pa je tudi s SD v Gradcu, dokler ga je vodil Fuchs. Matl je najprej pripadal graškemu Nestu, torej je bil podrejen Salzburgu, nato pa so ga leta 1940 premestili v dunajski Ast. Med okupacijo je bil v beograjskem Astu in med drugim vojski predaval psihologijo južnoevropskih narodov. Agenturno mrežo, ki jo je ustvaril v Gradcu, je še naprej vodil z Dunaja. Agente je imel na jugoslovanskem konzulatu v Gradcu, v samem Mariboru pa je za svoje delo uporabljal še eno izmed nemških ustanov na mariborskih tleh, nemški carinski komisariat. Vojaška obveščevalna služba, za katero je delal, se je zanimala predvsem za vojaške podatke in utrdbe ob meji.

Z Nestom in drugimi centri je sodelovala tudi Volksdeutsche Mittelstelle v Gradcu, ki je vzdrževala stike s folksdojčerji v Sloveniji. Ta ustanova je pripravljala načrte za rasno spreminjanje podobe Slovenije, za izseljevanje Slovencev i.t.n. Tudi Werner Stieger iz Celja je imel nekaj sodelavcev v Mariboru. Druga taka napol vohunska ustanova je bil Deutsche Südosteuropainstitut, sicer kulturna ustanova, ki je skrbela za vzdrževanje nemštva med nemško manjšino pri nas. Od osebnosti, ki so delale za Nest Gradec, velja omeniti še barona Maasburga, avstrijskega plemiča legitimističnih nazorov, ki je živel na obeh straneh meje in vzdrževal stike s slovenskimi vodilnimi upravnimi in vojaškimi krogi.[22]

Po padcu Češkoslovaške je padla odločitev, da se čez Maribor organizirajo dodatni kanali za ubežnike iz okupirane države. Ko so se oktobra 1939 dogovorili za to, je Brezigar poslal Kokolja v Maribor k tamkajšnjemu tajniku Jugoslovansko-češkoslovaške lige Jyrasku. Takrat je Brezigar s poti v Budimpešto prinesel novico, da so Madžari podvojili ceno za odkup beguncev. Zato je naročil, da mora kanal čez Maribor čimprej steči. Tako je začel delovati kanal za podtalno delovanje v Avstriji, ki je potekal čez Maribor v Beograd oziroma Ljubljano. Vodila sta ga Jyrasek in solastnik tekstilne tovarne v Rušah s pomočjo nekih Jyraskovih sorodnikov v Avstriji. Toda ta pot je bila bolj težavna kakor pot čez Madžarsko zaradi razmer v Avstriji. Kanal je tekel čez Šentilj in Dravograd. Po podatkih, ki jih je Udbi dal gestapovec Pavel Duscha, je obstajal tudi neki doktor (advokat ali zdravnik) z vilo v Dravogradu, kjer je bila sprejemna postaja za prebežnike. Bil je v navezi s policistom Šuligojem, ki je delal na kontroli potnih listov na železnici. Nemci so nekoč leta 1940 na meji zajeli dva mlada Čeha in eden je imel v obleko všit doktorjev naslov.

---

22 ARS III, MFS, ppa.

Omenjeni doktor je bil seveda na spisku za aretacijo takoj po okupaciji Slovenije, toda baje je pravočasno ušel. Prav tako Šuligoj, ki so ga aretirali pozneje na Hrvaškem.

Pri prehajanju meje je Jyrasku pomagal neki Pušenjak iz Celja. Simončič nam potrdi zgodbo o Jyraskovem kanalu in to, da so begunci prihajali čez mejo z lažnimi potnimi listi iz Slovaške čez Madžarsko.

Češki kanal čez Maribor pa ni šel samo v eno smer, uporabljali so ga tudi za oskrbovanje Čehov s sabotažnim materialom. Po prihodu v Jugoslavijo so nekatere češke aktiviste, oficirje in podoficirje urili v Jugoslaviji s pomočjo britanskega konzulata v Zagrebu. Nato so jih pošiljali na posebne akcije v rajh. Primerno izurjeni so se, na primer, javili v službo v nemško oboroževalno industrijo in izvajali sabotaže.

Ta kanal so oskrbovali Čehi sami. Kokolj je Čehom pomagal le nekajkrat. Med drugim, ko je maja 1940 prinesel Jyrasku v Maribor dva kovčka propagandnega in sabotažnega materiala. Material je dobil v Beogradu pri kapetanu Selnerju, tako da sta se najprej o vsem domenila, nato pa je prevzel kovčke kar na sedežu Narodne odbrane na Zelenom vencu. V kovčkih je bilo orožje, razstrelivo in vžigalni svinčniki. Drugič je Kokolj, po nalogu Brezigarja, spremljal Selnerja v Maribor. Tja je bilo treba ponovno odnesti sabotažni material in to pot je z njim prišel Selner, ker je želel osebno spoznati Jyraska. To je bilo v juniju 1940, torej ravno v času, ko so lovili saboterje iz Avstrije. Kokolj se je odpeljal v Zidani most, kjer sta se dobila in se odpeljala v Maribor. Toda tam je kovčke odprla jugoslovanska policija. Ko sta pojasnila, da je material namenjen za borbo proti peti koloni, sta kovčke dobila nazaj in Kokolj jih je izročil v hrambo Simončiču. Ker pa sta nosila sabotažni material, so ju obdržali v zaporu in poslali v Beograd sodišču za zaščito države na zaslišanje. Tu ju je prevzela beograjska policija in v zaporu sta ostala mesec dni. Kokolja je iz zapora spravil Zorko s svojimi zvezami na policiji, pod pogojem, da pristane na sodelovanje in jim da podatke o peti koloni v Sloveniji. Čehi so po svojih zvezah spravili iz zapora Selnerja, toda moral je takoj zapustiti državo.[23]

Tudi Jyraska so ujeli nedolgo za tem. Postopoma mu je jeseni 1940 na sled prišel Dragi Jovanović. Jyrasek je bil tako pomemben, da je Jovanović osebno prišel z nalogom za aretacijo iz Beograda. Najprej se je ustavil v Ljubljani in se pogovoril s Hacinom in nemškim konzulom Broschem. Nato je v spremstvu skupine Nemcev z Müllerjem na čelu odšel v Maribor. Tam so preprosto ugrabili Jyraska in še enega pripadnika jugoslovansko-češke lige. Odpeljali so ju in ju na silo izročili nemškim oblastem na meji. Nemci so Jyraska ustrelili, po eni inačici kot talca v Pragi.[24] Ko se je to zgodilo, je Slavko Reja takoj angažiral Karla Čižka in mu naročil, naj straži stanovanje mariborskeg tovarnarja Polaka, ki je tudi bil državljan češko-moravskega protektorata, ker se je

23 ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

24 ARS III, ZA dr. Milko Brezigar in ZA–405–13, Zaslišanje oseb ... o JOS.

bal, da bodo prišli tudi po njega. V Mariboru pa sta ostala še dva kanala za tihotapljenje ljudi iz rajha. Oba je vodil vojaški obveščevalec Ante Anič, eden od najstarejših agentov SIS in SOE v Sloveniji.

Najmočnejši center delovanja proti nemškemu rajhu v letih neposredno pred okupacijo Jugoslavije in tudi najaktivnejši pri sodelovanju z Britanci je bil brez dvoma mariborski obveščevalni center, oziroma center JOS v Mariboru, na začetku obveščevalni del mariborskega obmejnega komisariata. Najprej je bil to center III. reda, podrejen centru pri Dravski diviziji v Ljubljani. Ko pa je do slovenske meje prišel nemški rajh, se je center razširil, osamosvojil in razvil zelo vsestransko dejavnost. Leta 1939 je postal center II. reda, podrejen neposredno generalštabu. Toda tudi potem je delo usklajeval s Plhakom. Ta je še vedno velikokrat prihajal v Maribor, se spominja Petkovšek, saj je bil tesen prijatelj Tomiča. Center je pokrival celo slovensko Štajersko, na jugu je mejil s centrom v Koprivnici in tudi z njim sodeloval. Delovno področje centra pa so bile avstrijska Koroška in Štajerska ter Avstrija in Nemčija. Dejavnost centra pa je bila velikokrat v nasprotju z uradnimi navodili iz Beograda. V poročilih so Beogradu večkrat predlagali potrebne spremembe, vendar niso bili uslišani.

Obmejni komisariat v Mariboru je do leta 1939 vodil Stevo Krajnović. Takrat ga je nasledil Uroš Žun. Obmejni komisar Žun je bil doma iz Radovljice, kjer je bil rojen leta 1903. Delati je začel na obmejnem komisariatu na Rakeku, kamor je k njemu pogosto prihajal Plhak. Na Rakeku je ostal do leta 1938, ko je bil za malo časa premeščen za šefa policije v Kranju. Nato so ga povišali v višjega komisarja in premestili v Maribor.[25] Krajnovićev namestnik je bil Djoka Slavujević, doma iz Srema, ki je bil v Mariboru do leta 1937. Slavujevića je nasledil Karel Jančič z ilegalnim imenom Peter Markovič. Jančič je bil star okoli trideset let, srednje, toda krepke postave in črnih las. Nekaj časa je bil na komisariatu v Mariboru v službi še Ivan Strgar, po poklicu učitelj, ki je potem leta 1938 bil premeščen na Rakek. Veljal je za zelo sposobnega in aktivnega.

Vodja obveščevalnega centra v Mariboru je bil major Mirko Tomič, ki je bil nadrejen vsem v obmejnem komisariatu, ko je šlo za obveščevalno in protiobveščevalno delo. Tomič je bil srednje velike postave, toda krepak in dobro je obvladal nemščino. V Maribor je prišel že leta 1935 in je, kot vse kaže, na začetku delal sam. Takrat je bil obveščevalni center še na Grajskem trgu pri Guštinu, kjer je bil grajski kino. Poleti 1939 se je Tomič preselil na Meljsko cesto 26, v hišo sodelavca in prijatelja, zdravnika dr. Frica Vrečka.[26] Tam je stanoval in prikrito vodil celotno OS. Pisarna centra je bila skromna. V sobi

---

25 ARS III, ZA 405–4, JOS – Analize. Uroš Žun je bil po drugi svetovni vojni profesor na srednji šoli in univerzi.

26 Po drugih podatkih pa na Meljsko 26 ali 28, v hišo trgovca Piriha.

sta bili dve pisalni mizi, divan, omara in železna blagajna. V omari so hranili nemško literaturo. Blagajno je imel Tomič vedno zaprto, saj je imel v njej kartoteko, arhiv in rokovnik pisarne. V pisarno so prihajali le Tomič, njegov pomočnik, žena, fotograf Bernardi, ki je razvijal filme, ki so jih prinašali agenti, pa agenta iz železnice in mestne policije ter brata Vauhnik. Navzven je imel Tomič izmišljeno ime in poklic. Imenoval se je Adolf Luketa, po poklicu je bil trgovski zastopnik firme Thaler iz Škofje Loke. Tomičeva žena Melita je bila namreč sestra lastnika Škofjeloške predilnice in tkalnice Rada Thalerja. Melita ni bila v službi in kadar je prišla v pisarno k možu, je ta prekinil vse delo, saj ni želel, da bi kdo kaj videl.

Konspiracija pa ni trajala dolgo, saj so nemške službe že konec leta 1939 vedele, kako deluje ta 'pisarna' in celo to, da jim hrano dovaža vojska. Zapisali so, da Tomič nadzoruje nemško narodnostno skupnost, deluje proti nemški propagandi in sodeluje z angleškimi agenti.

Tomič je imel celo vrsto stikov z uglednimi Mariborčani in nekateri so mu tudi pomagali, predvsem člani angleškega kluba. Melita in Rado Thaler sta imela v Šentilju strica Franca Thalerja. K njemu so zahajali tudi njuni bratranci, bratje Vauhnik, ki so bili doma iz Sv. Jakoba v Slovenskih goricah. Miloš, Vladko in Viktor so vsi hodili v gimnazijo v Mariboru, Miloš je nato študiral pravo v Gradcu in Zagrebu, mlajši Vladimir je po prvi svetovni vojni odšel na Višjo vojno akademijo, najmlajši Viktor pa je stopil v carinsko službo. V času Tomičevega prihoda v Maribor je bil dr. Miloš Vauhnik že odvetnik v Mariboru, orjunaš in član angleškega kluba. Njegov dober prijatelj je bil lekarnar Ciril Maver. Vladimir Vauhnik je takrat že imel visok položaj v jugoslovanski vojski, bil je generalštabni podpolkovnik. Proti koncu leta 1937 so ga imenovali za vojaškega atašeja Kraljevine Jugoslavije v Berlinu. Preden je odšel v Berlin, se je oglasil v Mariboru in se posvetoval s Tomičem in Aničem.[27] Njunemu centru je pomagal tudi pozneje, ko je prihajal na počitnice iz Berlina. Dajal jim je podatke o razmerah v Nemčiji in posebej v Berlinu. V Berlinu ga je velikokrat obiskoval brat Miloš in, pravijo, prinašal zelo dobra obveščevalna poročila centru. Nemški agentje v Mariboru so leta 1940 opozorili graško SD, da Miloš Vauhnik razširja Nemčiji sovražne govorice po mestu in da jih dobiva od brata v Berlinu. SD je vedela tudi za povezavo med dr. Milošem Vauhnikom in Tomičem. Druga podobna prijateljska Tomičeva zveza je bil industrialec Bogdan Pogačnik, ki je stalno prihajal k Tomiču v 'pisarno'. Bil je zastopnik Jugoslovanske udružene banke v Mariboru, zavoda, za katerega so nemške službe menile, da sodeluje z britanskim in židovskim kapitalom, in da se prek njega pretaka denar za angleško propagando.

Nekako leta 1935 je s Tomičem pri obveščevalnem delu začel delati major Ante Anič. Bil je strokovnjak za vojaško OS pri vojaškem poveljstvu v Mariboru. Vojaške oblasti so ga dodelile Tomiču kot pomoč. Uradno so ga vodili

[27] ARS III, ZA A. Anič.

kot uslužbenca komisariata, tako da je za komisariat in za vojsko opravljal ofenzivno obveščevalno dejavnost. V ta namen si je Anič zgradil popolnoma svojo mrežo na tej in oni strani meje. Ko je Žun čez nekaj let prevzemal posle, mu je Krajnović posebej razložil Aničev položaj pri komisariatu. Naročil mu je, da mora vse zadeve, povezane z vojsko, urejati z Aničem. Obveščevalni center v Mariboru je prvo večjo razširitev doživel leta 1937, ko je Tomič dobil pomočnika, narednika Jožefa Petkovška.

Skozi Petkovškovo zgodbo vidimo, kako je potekalo delo takega obveščevalnega centra. Petkovšek je bil doma iz okolice Idrije in se je zaradi revščine odločil za vojaško kariero. Zelo rad je bral in vsa leta službe je ves denar vlagal v knjige. Leta 1932 je dokončal podoficirsko šolo v Zagrebu, nato pa še radiotelegrafski tečaj in se vpisal v šolo za rezervne oficirje in na ta način prišel leta 1937 v Maribor. Ko se še ni dobro znašel, so ga že določili za obveščevalno delo in v 24 urah je moral zapustiti oficirsko šolo. Ukazali so mu, naj gre h grajskemu kinu, kjer ga bo sprejel novi šef. "To sem tudi storil. Tam me je dočakal en debelušen človek (ob ugovoreni uri) ter odpeljal v pisarno centra. Pisarna centra se je nahajala v isti stavbi na drugem nadstropju, nad restavracijo. Prva vprašanja so bila, če sem že kaj upoznan z obveščevalno službo, nakar sem odgovoril, da nimam nikakršnega pojma, ker v vojski vodijo obveščevalno službo v trupi samo oficirji, a ne podoficirji. Tu sem dobil opazko, da je to popolnoma drugačna stvar in da se to dela na enem večjem delokrogu, t.j. proti tujim državam in celotni notranjosti. Vprašan sem bil, katere jezike obvladam in koliko. Mislim pa, da je že imel informacije. Zadnje vprašanje je bilo, če me veseli tako delo ... Podal mi je kratko sliko dela z naglasom, da je to center generalštaba. Pozval me je, da drugi dan pridem v pisarno, ali samo v civilni obleki ter se bova več pomenila."[28] Ker Petkovšek ni imel denarja, mu ga je dal Tomič. Naslednjega dne je dobil v branje razne priročnike, navodila in prevode nemških knjig in uradnih listov. Tako je sčasoma spoznal nemški vojaški ustroj skoraj bolje kot jugoslovanskega, pravi. Prve naloge v centru so bile skrbeti za pošto. Po šestih mesecih, pravi, se je v delo vpeljal. Začel je pridobivati agente, organizirati podcentre in sčasoma je prevzel glavni del službe za Nemčijo.Vsak večer je po kavarnah prebral vse nemške časopise in Marburger Zeitung, nabavljal je vse mogoče karte in slike, pregledoval nemške filme, za kar se je dogovoril s kinooperaterjem v grajskem kinu. Podatke je pridobival tudi tako, da je prisostvoval različnim zaslišanjem vojnih in civilnih beguncev iz rajha. To pa, kot pravi sam, "po možnosti takoj po prehodu. Izjave so bile namreč takrat najboljše. Ravno tako sem delal z Židi, ki so jih Nemci preganjali. Tudi oni so bili dober vir, posebno za kraje, iz katerih so bili."[29]

Petkovšek je sodeloval tudi pri protipropagandi. Delili so razne letake in

[28] ARS III, ZA–405–13, Zaslišanje oseb ... o JOS.
[29] Ibidem.

brošure, toda "zakriti od policije, ker bi naš postopek lahko kompromitiral vodeče osebje. Dejansko smo postali posebna republika, ki se ni ozirala na dobre odnose s Hitlerjem. Prek meje smo pošiljali knjige." V Beograd pa so pošiljali poročila in med drugim predlagali, naj se "Švabom" prepove nakup zemlje ob meji, predlagali so zamenjave nekaterih vodilnih ljudi, ki so bili bodisi nemčursko nastrojeni ali pa nesposobni. Odgovora ni bilo.

Petkovšek pripoveduje, kako so razkrinkali obveščevalno mrežo nemških železniških uslužbencev in njihove mariborske agente. Toda kljub vsemu temu delu so vseskozi imeli težave z denarjem, stroški so bili vedno večji od plače. Zato se je Petkovšek konec leta 1940 vrnil v vojaški stan in leta 1941 so ga v Sarajevu zajeli Nemci ter poslali v taborišče.[30]

Tudi Petkovšek je dobil lažno identiteto. Za kritje je bil trgovski potnik Josip Vidmar, namišljeno rojen leta 1913 v Zagrebu. Njegov obveščevalni psevdonim je bil Logačan. Petkovšek in Tomič sta imela še kurirja, ki je bil vojak, in šoferja. Obveščevalni centri so praviloma imeli pravico do avtomobila. V Mariboru so imeli škodo 1100, na kateri so zaradi konspiracije večkrat na leto menjali registrsko številko. Podobno je bilo pri telefonski številki, ki je bila na ime šefa centra in brez objave v imeniku. Po telefonu so se pogovarjali v šifrah oziroma s poprej dogovorjenimi gesli. Enako je veljalo za telegrame in dopise. Na primer, beseda Norfolk je pomenila Nemčijo. Posebej so imeli dogovorjene tudi signale. Poročila v Ljubljano so pošiljali po kurirju, sprva prek vojaškega poveljstva mesta. Poročila v Beograd so pošiljali kar po pošti, toda na lažni naslov. Razen teh stikov niso imeli stika z oblastmi, ne vojaškimi, ne civilnimi. Nekaj drugega so bile osebne zveze.

Komisariati so proti koncu začeli obveščevalna poročila pošiljati na vse več naslovov. Mariborski jih je sprva pošiljal le na sedež Dravske divizije v Ljubljano, kasneje pa še banski upravi, upravi policije in ministrstvu za notranje zadeve v Beograd. Za zvezo med komisariatom in Dravsko divizijo je po novem skrbel posebni oficir za zvezo pri diviziji.

Ko je leta 1938 prišlo do avstrijskega anšlusa, je major Tomič takoj sklical sestanek v svoji pisarni. Udeležili so se ga Tomič, Ante Anič, Karel Jančič in Uroš Žun. Na sestanku so pretresli dotedanje delo in ugotovili, da morajo reorganizirati obveščevalno mrežo zaradi naraščajočega pritiska nemških obveščevalnih služb. Po nekaterih navedbah naj bi ta sestanek sklicali na pobudo Britancev.

Tako je nastalo več podcentrov. Podcentri so bili v Dravogradu, Šentilju in Radgoni. Vsakemu so dodelili naloge. Podcenter v Dravogradu je vodil Stane Šuligoj – "Karl", tudi po rodu iz Primorske. Šuligoj je preizkusil vse klasične poklice priseljencev iz Primorske. Najprej je bil učitelj, nato žandar in na koncu vodja postaje obmejne policije. Na zvezi je imel enega agenta v Innsbrucku, za druge ne vemo. Tega je odkrila nemška OS in moral je pobegniti v

30 Ibidem.

Ljubljano. Imel pa je agente tudi doma, t.i. "poverjenike notranje službe" in sicer v Guštanju, Prevaljah in drugod. Celo v Vuzenici, kjer je zanj delala kar žena, tamkajšnja poštna uradnica. Med vojno so Šuligoja poslali v Dachau.

Podcenter v Šentilju je imel agente predvsem v Gradcu. Enega izmed njih je ulovil gestapo in ga ubil prav v trenutku, ko je nesel v Jugoslavijo načrte letališča Thalerhof. V gostilni Vračko pa je bila ena od točk za sprejemanje agentov. Radgonski podcenter je pokrival tromejo.

V Lendavi je z mariborskim centrom sodeloval vodnik žandarmerije Mirko Plešovnik. V Murski Soboti pa sta sodelovala okrajni načelnik Franc Bratina in komandir policije Josip Rues. Bili so še drugi, v Konjicah, Ormožu in drugod. Najtežje pa so delovali v Ptuju, kjer naj bi bili vsi po vrsti, od predsednika občine in šefa policije navzdol, simpatizerji nacionalsocializma in je obveščevalni center le s težavo dobil sodelavce. Konspiracija med sodelavci centra je bila tako močna, da se uslužbenci in agenti, ki so delali za isti obveščevalni center, niso poznali med seboj. Poznali tudi niso pravih imen sodelavcev, samo vzdevke, tako da sodelavcev niso mogli izdati, ne pred vojno, ne med njo in niti ne po vojni.

Po novem je vodja komisariata dobil enega do štiri pomočnike. Komisar je moral imeti fakultetno izobrazbo in še poseben obveščevalni tečaj. Na komisariatu so imeli po navadi še enega uradnika za administrativne zadeve in dva do šest agentov policije v civilu. Poleg teh so jim bili na razpolago še orožniki za nadzor in spremljanje vlakov, za zaščito komisariata ter za aretacije sumljivih oseb. Komisar je vodil delo pomočnikov in agentov. Ob širitvi so na komisariat prišli še novi uslužbenci: Franjo Fradel, Pavel Penko, Franjo Saksida, Ljubljančan Franc Klemenčič, ki je tik pred vojno bil premeščen domov, Jože Nežič, Drago Suša, Lovro Lenarčič, major Djordjević, Miloševič in še drugi. Vse so seveda uporabljali tudi pri nalogah obveščevalne narave, zlasti Fradla, Penka, Klemenčiča in Saksido.

Pomočniki komisarja so opravljali dežurno službo, ki je trajala 24 ur; pregledovali so potne liste vseh potnikov na vlakih, ki so prihajali ali odhajali iz države. Poleg tega so prejemali šifrirane telegrame (depeše) in nanje odgovarjali ter skrbeli za šifre. Predvsem pa so skrbeli vsak za svoje agente in hodili na sestanke z njimi. Ti agenti pa so vzdrževali stike naprej, s svojimi mrežami doma in v tujini.

Komisariat je delo opravljal tudi na meji. Drugi uslužbenci na meji – cariniki in financarji – se brez vednosti komisariata niso smeli ukvarjati z obveščevalno dejavnostjo. Komisariatu so pri nadzoru tujih potnikov pomagala tudi jugoslovanska diplomatska predstavništva v tujini, ki so pošiljala opozorila o sumljivih osebah. Vsaka taka oseba je dobila ustrezno oznako in glede na oznako so jo na meji obravnavali. Recimo, če je bila oseba označena kot A GSP (agent gestapa), so jo na meji lahko zavrnili.

Večinoma se je vodstvo komisariata ukvarjalo z obveščevalno službo v tujini. Za to si je komisariat pridobil zunanje sodelavce, ki so imeli dovoljenje

za pot v tujino. Lahko pa je ta dovoljenja izdal svojim ljudem in jih poslal v tujino. Zunanja služba centra je spremljala t.i. dislokacijo oziroma razporeditev vojske v sosednjih državah, njen sestav, jakost, sestavo poveljniškega osebja, tudi narodnostno, njihovo zvestobo režimu i.t.n. Spremljala je utrjevanje na meji – rove, bunkerje, vojaške zgradbe, minska polja in podobno. Ugotavljala je velikost obmejnih vojaških enot, število graničarjev, financarjev, žandarmerije in njihovo oborožitev ter prevozna sredstva. Podobno je delala, ko je šlo za letalstvo, za železniško mrežo (mostovi, postaje, križišča, število kolosekov ipd.) in za industrijo, zlasti električne centrale in pomembnejše tovarne, ki so ali bi lahko služile vojnim namenom. Zanimala se je za splošne pogoje življenja, prehrano, racioniranje izdelkov. Poleg vsega tega je ocenjevala politično razpoloženje v državi, naklonjenost režimu, zlasti pa odnos ljudi do nacionalsocializma in nacističnih organizacij. Spremljala je obstoj podtalnih protirežimskih skupin, zlasti manjšinskih – recimo, slovenskih in hrvaških v Avstriji.

Notranja služba obveščevalnega centra je spremljala razvoj kulturbunda in nastajanje nemških nacističnih izpostav (SS, SA, Hitlerjugend ipd.) v Jugoslaviji in posebej na Štajerskem. V Mariboru je še prav posebej pozorno nadzorovala vodje in pomembnejše člane teh organizacij, zapisovala njihova imena in o njih ustvarjala kartoteke. Zasledovala je tudi delo in ustroj podobnih gibanj v Jugoslaviji, kot so bili ustaši in drugi protidržavni elementi. Notranja služba je poskušala omejevati sovražno propagando in organizirala je protipropagando. Seveda se je ukvarjala tudi z odkrivanjem in razbijanjem centrov tuje špijonaže na jugoslovanskih tleh. Na centru so imeli pripravljene kartoteke oseb, ki bi jih bilo treba internirati v primeru mobilizacije.[31]

Za takšno delo je imel obveščevalni center agente in zaupnike po samem Mariboru. Dva agenta sta, na primer, delala na mariborski pošti. Prva je bila agentka, ki je delala na pisemski centrali. Drugi agent je bil raznašalec pošte. Oba sta centru po potrebi dala na razpolago pošto, ki jo je zahteval. Tudi celotno pošiljko, če je bilo treba. Pisma so nato odpirali in brali v centru. Če jih niso poškodovali, so jih vrnili, drugače pa uničili. Anič je imel še agenta na kolodvorski pošti. To je bil ruski emigrant Kuljapkov, ki je zanj dvigal pošto, pregledoval brzojavke in hodil na perone ter nadzoroval odhode in prihode potnikov. Kuljapkov je med vojno živel v Splitu, kjer je umrl. Komisariatu so pomagali še mnogi drugi.

Poleg komisariata se je z obveščevalno dejavnostjo, vsaj tako pripovedujejo, ukvarjalo tudi poveljstvo bataljona v Mariboru. Od leta 1938 je bil tam adjutant poveljnika Berto Ilovar, ki naj bi bil tudi obveščevalec jugoslovanske OS, njegov delokrog pa naj bi bila Italija. Večkrat je za nekaj dni potoval v Italijo in nato na poti nazaj oddajal poročila v Ljubljani. Anič in Tomič pa sta se veliko družila z mariborskimi oficirji in ti so jima tudi pomagali pri delu.

---

31 ARS III, ZA 405–4, JOS – Analize.

Komisariat je sodeloval pri odpremljanju beguncev iz okupiranih držav skozi Maribor in naprej. Seveda je tudi v Maribor prišla okrožnica ministrstva za notranje zadeve, da morajo vse tuje državljane brez potnih dovoljenj zavračati. Toda v Mariboru se očitno niso dosti ozirali na to. Na samem komisariatu je begunce najprej sprejemal Krajnović, za njim pa je te zaupne posle neuradno prevzel Uroš Žun. Njegova naloga je bila, da v Mariboru zbira begunce in jih izroča češkim oziroma poljskim društvom ali posameznikom. Zato je sodeloval s češkim klubom in z urarjem Burešem, ki sta mu pomagala tajnik Ginc in Josip Tichy.[32] Toda podobno kot pri nekaterih drugih zvezah in kanalih v Mariboru je bilo tudi z Burešem. Njegova zveza ni šla prek Ljubljane, ampak neposredno na češko organizacijo v Beogradu. To pa seveda ne pomeni, da Bureš in Ryška nista imela stikov. Obveščevalne stike z begunci pa sta po vsej verjetnosti vodila Anič in Tomič. Glanville nam namreč poroča, da sta oba dobro poznala vojaškega atašeja češkoslovaške ambasade polkovnika Hickeja, alias Františka Stoja, ki je bil vodja vsega. Skozi Maribor so prihajale različne skupine beguncev. Leta 1940 je bilo zlasti veliko Židov, Poljaki so prihajali neorganizirano in so se kar pretihotapili čez mejo, medtem ko so Čehi imeli organiziran kanal severno od Maribora, se spominja komisar Jančič. Osebje komisariata izgleda ni vedelo, da češki kanal vodi Karel Fischer, njega sta očitno poznala le Tomič in Anič. Zvezo med komisariatom in češkim kanalom je vzdrževal kapetan Polak. Na komisariatu tudi niso vedeli, da mu je v resnici ime Jarko Selner. Z njim je v Mariboru delal neki Ježek. Selner pa ni bil samo češki oficir, temveč tudi češki Žid. Židje pa so imeli še lasten kanal za organiziranje pobegov Židov, ki je vodil prek tovarne Rossner.

Z begunci so v Mariboru imeli različne prigode. Uslužbenci komisariata se spomnijo, kako je v začetku leta 1940 pribežala skupina Poljakov in med njimi skupina poljskih oficirjev. Anič je spregledal vse predpisane uradne poti za tak primer, zavestno seveda. Poljake je pobral in jih kar sam odpeljal na poljski konzulat v Zagreb. Drugič se je pritihotapila skupina poljskih vojakov. Pod vagonom pa je visel skrit kapetan. Tudi te je Anič odpremil naprej. Toda najprej je vse zadržal toliko časa, da jih je temeljito zaslišal o stvareh, ki so ga zanimale.

Včasih se je kak Čeh pretihotapil kar sam. Tako je nekega dne pripešačil čez mejo češki obveščevalec, žandarmerijski oficir iz Prage, opremljen s pištolo in dvema ročnima bombama. Komisariat ga je takoj poslal k Aniču, ki ga je spravil naprej po svojih zvezah. Priče se spomnijo, kako sta iz Češke prišla dva vlaka beguncev. "Na kolodvoru je bilo zbrano veliko Mariborčanov in v Mariboru živečih Čehov ..." Oficirje so takoj izločili iz transportov in jih izročili majorju Tomiču, ta pa najverjetneje njihovi organizaciji.

Ker je bilo beguncev toliko, so v Mariboru organizirali posebno sprejemno postajo zanje, seveda tajno, pri čemer je sodeloval tudi Jyrasek. To sprejemno

32 ARS III, MFS, ppa.

postajo pa je izsledil gestapo. Posledica tega je bila aretacija Jyraska in še enega Čeha in njuna izročitev, uradno kot podanika nemškega protektorata. Ta 'repatriacija' je povzročila ogorčenje v vodstvu komisariata, saj so menili, da je nepravilna in da meče slabo luč na vse jugoslovanske organe.

Posebno vlogo pri mariborskem komisariatu je imel Ante Anič. Anič je še danes skrivnostna oseba, ker nimamo popolnih podatkov o njem. Rojen naj bi bil okoli leta 1900, po rodu je bil Hrvat, doma nekje iz Dalmacije. Odraščal je v dobrih razmerah, študiral pravo, toda študij je opustil tik pred diplomo in vstopil v vojaško službo. Dosegel je čin majorja VKJ. Veliko je potoval, bil je v Franciji, Italiji in štiri leta v Sovjetski zvezi, verjetno kot vojak. Hvalil je SZ in njeno obveščevalno službo, čeprav ni bil za to, da bi v Jugoslaviji imeli sovhoze in kolhoze, ker so razmere drugačne. "Odločno pa je bil za temeljito socialno reformo pri nas. To je tudi povsod že v predaprilski Jugoslaviji propagiral in radi tega naletel na odpor čaršije, ki ga je smatrala za revolucionarja in mu povsod onemogočala delo. Zato je tudi takrat često deloval pod drugimi imeni. Ko je predlagal, naj se uvedejo razni varnostni ukrepi proti peti koloni in inozemcem v Jugoslaviji, je bil odbit."[33]

Anič je prišel v Slovenijo že leta 1924. Najprej je kot obveščevalec služboval v obmejnem komisariatu na Rakeku, kjer je spoznal Batagelja in Penka in se z njima spoprijateljil. Pozneje so ga za malo časa premestili na Hrvaško, v Šid za okrajnega načelnika. Leta 1934 ali 1935 pa je že nastopil službo v Mariboru. Najprej je svoje vojaško obveščevalno delo koordiniral s Tomičem, po anšlusu pa mu je bil neposredno podrejen in je ves čas prebil v pisarni na Meljski. Formalno je bil namestnik obmejnega komisarja, vodja vohunskega in političnega oddelka. Denar za delo mu je dajal Tomič, medtem ko ga je država plačevala le 1000 din mesečno, od leta 1940 pa 3000. Anič se je ukvarjal z vsem, od širjenja britanske protinacistične propagande, organiziranja ilegalnih kanalov, protiobveščevalne službe, pa do vojaške obveščevalne službe, ki je ves čas njegovega delovanja, tudi med vojno, imela prednost. Informacije je nabiral na vse možne načine, s pošiljanjem ljudi v tujino, z zasliševanjem beguncev in celo tako, da je vztrajal, da sam pregleda vso pošto iz tujine, ki so jo obmejni organi zaplenili.

Po opisu je bil močne postave, konstanjevih, osivelih, gladkih nazaj počesanih las, imel je zelenkaste oči in nosil je očala, imel je brke in lepe naravne zobe. Bil je podolgovatega obraza, temnejše polti, hodil je lahno in počasi, vzravnan, smejal se je glasno in simpatično, govoril pa bolj tiho in mirno. Skratka, bil naj bi zelo lep človek in najverjetneje tudi precej izobražen, saj je govoril nemško, italijansko, malo francosko in angleško, pa tudi nekaj slovanskih jezikov, med njimi češko.[34]

---

[33] ARS III, ZA A. Anič.
[34] ARS III, MFS, ppa.

Imel je ženo, ki je bila doma z Brača, in tri hčerke Tatjano, Sonjo in Nado. Povrhu pa je imel v Mariboru še ljubico Hildo Deržaj, ki mu je pomagala pri njegovem obveščevalnem delu. Deržajeva je bila njegovih let, rojena leta 1903, doma iz Črnomlja. Bila je visoka, črna in takrat je delala na mariborskem sodišču. Seveda so zaradi te zveze že pred vojno nekajkrat izbruhnili družinski prepiri.[35] Aničevi so stanovali najprej za železniško postajo, nad trgovino zakoncev Likar, na Aleksandrovi 3b, nato pa nasproti postaje v palači Samopomoči. Fani Likarjeva je bila tudi Primorka, rojena Valentinčič in doma iz Podbrda pri Tolminu.[36] Fani so tik pred okupacijo aretirali v Mariboru, ker ni hotela izobesiti hitlerjanske zastave. Anič pa je družino že leto dni pred okupacijo preselil iz Maribora v Zagreb. Dejal je, da zaradi nevarnosti Hitlerjevega napada. Verjetno pa tudi zato, ker je to bil dober izgovor, da je še pogosteje potoval v Zagreb.[37] Anič je imel navado, da je vsak dan večerjal v gostilni pri Dalmatincu v Cvetlični ulici, katere lastnik je bil neki Mile, ki je tudi imel svaka po rodu Čeha. Tam se je Anič družil s komandirjem žandarmerijske čete kapetanom Mavričem in Franjom Fradlom.

Anič je slovel po razvejanih družabnih stikih. Prav ta prijateljstva in znanstva kažejo, kdo vse je na tak ali drugačen način pomagal pri protinacističnem delu, velikokrat pa tudi pri obveščevalnem. Anič in Tomič ter njune soproge so imeli v Mariboru tudi pestro lovsko družbo, v katero so redno zahajali. Anič je bil strasten lovec. V tej družbi sta bila Aničev prijatelj Stevo Krajnović in mariborski tipograf po rodu iz Zagreba Robert Vukmanič, ki je delal v mariborski tiskarni. Med lovci je bil še Aničev dobri prijatelj, urednik mariborskega lista Slovenski gospodar, Josip, oziroma Jojo Golec. Ta ga je seznanil z bratom, ki je prirejal love in jih je vabil na svoje lovišče. To je bil Franjo Golec, pooblaščenec in od leta 1939 lastnik firme Meinl in Herold. Golci so sicer veljali za bolj 'klerikalno' družino, toda Franjo je bil sokol in tudi Jojo se je pred in med vojno družil in sodeloval pretežno z naprednim krogom. Doma so bili iz Polja ob Sotli, toda ob koncu prve svetovne vojne je družina prišla v Maribor, kjer so starši odprli gostilno Wilson na Aleksandrovi cesti 23. V tej lovski družbi so bili še zdravnik, član JNS in primarij mariborske bolnišnice dr. Janko Drnovšek, lastnik tovarne usnja v Karlovcu Joško Jakil, pa komisar Djoka Slavujević in drugi. Krajnović je Aniča seznanil z dr. Drnovškom in ta mu je potem pomagal pri obveščevalnem delu. Tudi Jakil, za katerega se je govorilo, da je znani slovenski nacionalist, je že zgodaj začel delati za Aniča, pravijo, da že leta 1934. Družba je hodila na lov v Prekmurje, v Poljčane, pozimi pa na Boč. Imeli so tudi tekmovanja za najboljšega strelca, kjer je Aniču nekoč v roki eksplodirala puška.

Aniča so pogosto videvali v družbi dr. Miloša Vauhnika. Velikokrat je ho-

35 ARS III, ZA A. Anič.
36 ARS III, MFS, ppa.
37 ARS III, ZA A. Anič.

dil h Golcu in Francu Simoniču na uredništvo Slovenca, kjer je dobil zanimive podatke o tem, kaj se dogaja v Mariboru. Simonič je namreč urejal lokalno kroniko, bil je spreten in veliko je hodil po mestu, saj je bil dopisnik še drugih časopisov, med njimi zagrebškega Morgenblatta. Anič in Jojo Golec pa sta bila več kot samo prijatelja, bila sta tudi sodelavca. Jojo ni veljal samo za dobrega novinarja, ampak tudi za zelo ostrega nasprotnika Nemcev. Zase in za Aniča je budno spremljal delovanje mariborskih Nemcev in nemčurjev in poznal je kraje, kjer so se sestajali. Imeli so namreč navado, da so hodili na sestanke zunaj mesta, da ne bi zbudili pozornosti policije.

Franjo Golec je le občasno pomagal Aniču in vse kaže, da ni bil vpleten v njuno delo. Leta 1940 je Aniča nekajkrat peljal v Avstrijo, v Gradec, opazovat razporeditev nemške vojske. Tudi brat Januš Golec, ki je leta 1911 končal bogoslovje v Mariboru in je bil član SLS, se je družil z njimi. Januš je sicer imel podobno družbo – dr. Drnovška in dr. Novaka ter odvetnika dr. Alojza Juvana, tedanjega mariborskega župana in člana SLS. Tudi Januš je trdil, da pri obveščevalnem delu ni sodeloval. Z Aničem pa je sodeloval mariborski lekarnar Ciril Maver, ki je sicer veljal za Vauhnikovega kurirja. V družbi vseh naštetih je bil pogosto tudi sodnik dr. Osvald Tovornik. Tomič, Anič in Tovornik so hodili skupaj v Avstrijo opazovat nemške priprave za napad na Jugoslavijo. V gradivih se omenjajo še veletrgovec Miloš Oset, odvetnik dr. Bergoč, pa Frida Novak, ki je bila prijateljica Joška Jakila v Mariboru. Sin lastnika papirnice Weixl v Mariboru jim je dobavljal vojaške časopise, nemške priročnike in literaturo ter podobno gradivo.[38] Njegov sin, če je šlo za isto osebo, je bil poznejši zdravnik rentgenolog v Ljubljani dr. Serafin Weiksel, ki naj bi že takrat bil kurir komisariata in sodeloval z Milanom Košičem in Medvenom.

Aničeva znanstva in poslovne zveze so bili še veliko bolj pisani in široki. Družil se je z vsemi in in prijateljeval z vsakomer. Med njimi so bili preprosti, brezposelni ljudje, na primer dalmatinski krošnjarji, ki so vandrali po Nemčiji in Avstriji in mu mimogrede nosili poročila, pa mariborski cariniki, na primer Hugo Vernič in Pavlovič, vse do pomembnih politikov. Njegovi prijatelji so bili Savica Kosanović, dr. Berislav Angjelinović iz Splita, dr. Fran Kulovec. Poznal je bana dr. Marka Natlačena, Dražo Mihailovića, pa dopisnika Politike v Mariboru, pa šefa zagrebške policije dr. Dragovića. Zahajal je v družbo špediterja živine Steve Tončiča, pa predsednika gasilskega društva Pogačnika in Dalmatinca Kapetanovića. Z avtomobilom ga je prevažal neki inž. Butorac, ki je bil brez službe, sumili so ga, da se ukvarja s tihotapstvom. Z Aničem je hodil na lov. Nekatere zgodbe, ki so se o Aniču širile, so bile precej neverjetne. O denarju in orožju, ki je bilo skrito v neki mariborski grobnici, i.t.d. Anič in Tomič sta pogosto zahajala v Veliko kavarno v Mariboru, kjer so nastopale avstrijske plesalke. Bojda zato, ker sta tudi med njimi nabirala podatke.

---

38 ARS III, ZA A. Anič.

Leta 1938, ko je tudi uradno prišel v službo k Tomiču, je Anič začel aktivno delati s svojo mrežo v samem Mariboru in čez mejo, v Nemčiji in Avstriji. Kadar je šlo za delo proti nemški obveščevalni službi, je Anič sodeloval tudi z brati Ujčič. Poznal je oba še iz časov, ko je bil komisar na Reki, prijateljeval pa je s Franjom. Kadar se je ta vračal domov iz Berlina, kjer je bil policijski ataše za zvezo, se je vedno oglasil pri Aniču v Mariboru. Svoje mreže v Avstriji v Nemčiji si je Anič ustvaril že pred anšlusom, ko je še lahko pogosto potoval v Avstrijo in Nemčijo. V Avstriji so zanj delali razni sezonski delavci in študentje, ki so študirali na Dunaju in v Gradcu. Anič je vedno vztrajal, da sam zasliši vse sezonske delavce, ki so prihajali iz Nemčije, podobno kot begunce. To je Žunu takoj pojasnil, ko je ta prevzel posle. Žun je prisostvoval tem zaslišanjem in pravi, da so Aniča zanimale predvsem zadeve, kot so stanje nemške vojske, učinki zavezniškega bombardiranja, splošna morala v Nemčiji, vojaški transporti, tovarne, ipd.

Spominja se tudi, da je bil Anič navzoč pri vseh transportih sezonskih delavcev v Nemčijo, da se je z njimi pogovarjal in med njimi je imel pomešane tudi svoje agente. Te je vrinil tako, da je posredoval na borzi dela v Murski Soboti in Lendavi, ki sta transporte pripravljali. Podobno je vrival svoje ljudi kot spremljevalce živinskih transportov. Ti so potem prenašali pošto med sezonskimi delavci in Aničem. "Dobro se spominjam," pripoveduje komisar Jančič, "da mu je na tak način bil prinešen kos pločevine iz Wiener Neustadta, ki ga je predal Tomiču. Iz te pločevine so bili izdelani nemški avioni, ki so se montirali v tej tovarni."[39] Posebej ga je zanimala tudi tovarna Puchwerke v Gradcu. Anič je v Avstrijo pošiljal še razne druge civilne osebe, ženo nekega trgovca, pa neko študentko in podobno, da bi pridobili vojaške podatke. Leta 1940 pa so ga začeli zanimati podatki iz Francije, kljub temu da to po mnenju njegovih sodelavcev ni imelo nič opraviti z njihovim delom.

Na protiobveščevalnem področju je bil komisariat neprenehoma v vojni z gestapom v Gradcu. Anič je imel na tamkajšnjem sedežu gestapa informatorja, ki mu je občasno poročal o važnejših zadevah. Anič pa je imel še posebno, osebno vojno, z gestapovcem Stockreiterjem, ki naj bi bil šef III. B sekcije v Gradcu. Stockreiter je bil Aničevih let in ravno prav drzen. Leta 1938 je kar sam nekajkrat prišel v Maribor, preoblečen v železničarja.

Anič je vrinil agenta tudi v slovensko čitalnico v Gradcu. To je bil študent medicine Pirc. Čitalnico je financiral jugoslovanski konzulat v Gradcu, gestapo pa si je prizadeval, da bi jo ukinili. Anič je zato bdel nad čitalnico in skupaj s Pircem sta odkrila gestapovskega vrinjenca v čitalnici. To je bil neki študent iz Hrvaške, ki je celo kandidiral za predsednika čitalnice. Kasneje so ga Nemci poslali v Zagreb. Toda jugoslovanske oblasti so ga po nekaj dneh odkrile, aretirale in izgnale, ne da bi ga sploh zaslišale.

Stockreiter je pošiljal agente v Maribor in celo pridobil na svojo stran dva

[39] ARS III, ZA A. Anič.

uslužbenca mariborskega komisariata. "V letu 1940 smo se na nekem sestanku, ki smo se ga udeležili jaz (Jančič), Anič, Tomič, Slavujevič in Žun, analizirali vse osebje in poskušali ugotoviti, kdo bi utegnil biti agent gestapa, senca je padla tokrat na ... Lubej Ivana, ki je bil takoj premeščen v Ljubljano ... Med okupacijo mi je Anič pripovedoval, da smo na komisariatu v Mariboru imeli dva gestapovca, prvi je bil Lubej in drugi Feliks Rigler." Nemci so na ta način poskušali priti do šifer obveščevalnega centra. Rigler je bil celo podrejen Aniču in kot tak je imel vpogled v pisno gradivo centra na Meljski. Kasneje, med vojno, je Rigler vstopil v nemško policijsko službo in postal oficir gestapa.[40]

Anič je pogosto hodil na jugoslovanski konzulat v Gradcu, saj je bil konzul med njegovimi prijatelji. Bil je namreč Dalmatinec dr. Avgust Mišetić in veljal je za enega najbolj vnetih in zagrizenih protinacistov. Zato ga je gestapo neprenehoma nadzoroval in mu podtaknil dva agenta v konzulat. Anič je zanj nosil domov diplomatsko pošto konzulata. Takoj po napadu na Jugoslavijo so Mišetića aretirali in ga leto in pol mučili v graških zaporih.

Anič je imel zveze tudi na jugoslovanski ambasadi na Dunaju. Toda, po izbruhu vojne leta 1939 Anič ni več mogel v na območje rajha, ker so ga vsi že predobro poznali. Njegov informator na graškem gestapu mu je namreč javil, da so ga "dali na indeks". Zato so odtlej uslužbenci konzulata prihajali k njemu. Najprej je hodil Despić, ki je leta 1939 umrl v Gradcu, nato pa neki Lešnik iz Ptuja. Še preden pa so mu prepovedali vstop v rajh, je šel Anič poslušat Hitlerja v Gradec in nekaj dni pred nemškim napadom na Poljsko si je z avtomobilom ogledal poljski obmejni pas z Nemčijo. Leta 1941 pa je na mariborski komisariat prišlo obvestilo o pripravah na atentat na Tomiča in Aniča, ki naj bi ga izvedel nemški kapetan pod imenom dr. Grum.

Anič in Tomič pa nista bila dejavna samo čez mejo, ampak tudi doma. Anič je v Mariboru pridobil študente, da so raznašali protinacistično propagando. Nekaj so jih zato aretirali leta 1940, Aniču pa je Tomič "naribal nos". Obveščevalca sta imela tudi v mariborskem kulturbundu. Imenoval se je Roba. Bil je nezaposlen novinar, ki mu je Anič priskrbel službo, zato da bi iskal nemške vohune. Roba je pred prihodom v Maribor delal v Nemčiji, kjer naj bi celo sodeloval v nekem puču proti Hitlerju in bil zato prisiljen zbežati v Jugoslavijo. Tik pred vojno so Nemci Robo razkrinkali in ga ob okupaciji poslali v Dachau, kjer je umrl. V kulturbundu so imeli še enega, pomembnejšega informatorja, katerega ime pa ni znano.

Pomoč mariborskemu centru je prihajala na podoben način kot v Ljubljani. Tako so s pomočjo agencije Putnik nadzorovali nemški konzulat v Mariboru in zasledovali nemške vohune. Zveze pri Putniku je moral imeti že komisar Krajnović, ki je osebno poznal direktorja Putnika in mu je leta 1939 v kavarni

40 ARS III, ZA A. Anič.

Astoria predstavil Tomiča. Potem so jima pri Putniku pomagali skoraj vsi, od direktorja navzdol. Direktor Putnika v Mariboru je bil Josip Loos, upokojeni mornariški oficir iz stare Avstrije, rojen leta 1896 v Pulju. Vodil je Putnik od leta 1918 do 1945. Loos v povojnih zaslišanjih na Udbi sicer pravi, da je imel z Aničem samo službene opravke, vendar je to malo verjetno. Res pa je, da je Anič je tesneje sodeloval s tremi brati Daneu, Milkom, Ivom in Zdenkom, ki so delali v izpostavi Putnika na železniški postaji. Tam je namreč bila menjalnica in vanjo so vseskozi hodili nemški carinski uradniki. V Putnikovi pisarni v samem mestu pa so za Aniča delali: Branko Boltavzer, ki je bil njegov informator in kurir, saj je pogosto potoval med Zagrebom in Ljubljano; blagajnik Putnika Alfred Kralj pa mu je dajal podatke o osebah, ki so potovale v Avstrijo in Nemčijo. Poleg njiju sta sodelovala še knjigovodja Aleksander Pfeifer in uslužbenec Djoko Pavlović. Kralj je bil tudi prijatelj bratov Vauhnik. Boltavzerja in Kralja so v Mariboru pogosto videvali v Aničevi družbi. Spomladi 1940 so, na primer, vsi trije organizirali fotografiranje vseh ljudi, ki so prišli na nemški konzulat s čestitkami za Hitlerjev rojstni dan.

Na podoben način je komisariat podpiralo mariborsko združenje rezervnih vojaških starešin, katerega predsednik je bil Jakob Perhavec. Perhavec je bil prijatelj dr. Vinka Vrhunca. Ob mobilizaciji je postal pomočnik komandanta 40. pešpolka v Ljubljani. Ko pa so Nemci vkorakali v Maribor, se je vrnil v Trst, odkoder je bil doma, in po vojni sta tam z očetom imela trgovino z vinom.[41] Vrhunec je imel v Mariboru stike tudi s članom društva za ceste, podjetnikom Šlajmerjem.

Obmejni komisariat je imel dobre odnose s primorskim društvom Nanos v Mariboru. Društvo je vodil še eden izmed Aničevih prijateljev, sokol in odvetnik dr. Slavko Fornazarič. Podpredsednik društva je bil poznejši novinar Jutra v Ljubljani dr. Branko Vrčon. Fornazarič je bil majhen, plešast, s črnimi brčicami, rojen je bil leta 1888 v Biljah na Primorskem, kasneje pa naj bi nekaj časa živel v Novem mestu. Mariborski Primorci so bili praviloma člani društva Nanos, imeli pa so še pevsko društvo Jadran.

Istemu krogu so pripadali tudi mariborski triglavani. Na primer dr. Franjo Mačus, ki je bil triglavan, je bil hkrati tajnik mariborskega sokola, kjer sta bila oba z ženo načelnika sokolske župe. Hkrati je bil še član mestnega odbora JNS v Mariboru, sodelavec dr. Lipolda in dr. Miloša Vauhnika. Mačus je bil rojen v Trstu leta 1905, umrl je v Buenos Airesu leta 1974. Po prvi svetovni vojni je družina pribežala v Maribor. Franjo je v Zagrebu študiral ekonomijo in tam promoviral, v službi pa je bil v Mestni hranilnici v Mariboru. Prijateljeval je z Alfredom Kraljem, Kazafuro, Milošem Vauhnikom. Ob prihodu Nemcev v Maribor sta se z ženo z avtomobilom odpeljala v Ljubljano, kjer sta se nastanila pri profesorju Antonu Krošlju. Mačus je nato sodeloval v sokolski legiji in z inž. Mačkovškom – postal je predstavnik Napredne delovne skup-

41 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

nosti v Rimu, z ilegalnim imenom Zemljak. Triglavan je bil tudi že omenjeni dr. Krsto Kazafura, ki naj bi bil tudi Vauhnikov sodelavec.

Aničeve politične zveze pa so bile v glavnem v Zagrebu. Anič je bil član SDS in se je med obiski v Zagrebu sestajal s Savico Kosanovićem, oziroma vodstvom SDS. Kosanović je za Aniča rekel, da je človek fanatičnega patriotizma, ki se je samo iz te pobude posvetil izključno obveščevalni službi in pri tem čez mero izčrpaval lastno zdravje in dohodke. Torej je dobro vedel, kaj Anič dela. Anič je imel stike tudi z vodstvom HSS prek Mačkovega tajnika Pešlja in bil je zaupnik bana Šubašića.

Savica Kosanović je nekaj mesecev pred izbruhom vojne Aniča seznanil z inž. Vladimirjem Fellerjem. Spoznala sta se zaradi boja proti peti koloni, skupaj delala v tajništvu SDS in kmalu postala zelo tesna obveščevalna sodelavca. Feller je imel o Aniču zelo dobro mnenje: "To je dober človek ... Rekel je, da ni špijon, ki dela za denar, temveč patriot. Prišel je na idejo, ker je naletel na mnogo materiala in imel Zagreb za center pete kolone, da se naseli v Zagrebu. Želel je, da mu pri banu priskrbim neko koncesijo za trgovsko podjetje – le formalno – delal pa bi proti peti koloni." To je bilo v začetku leta 1941.

Aničevi in Tomičevi stiki z zavezniškimi obveščevalnimi službami so se začeli že zelo zgodaj. Vendar so bili od vsega začetka vezani na Zagreb. Vse kaže, da je Anič najprej sodeloval s francosko obveščevalno službo. Nekoč je v pogovoru navrgel, da so Francozi dobro plačevali poročila, medtem ko so Britanci skopi. Najprej je sodeloval z vojaško predhodnico SOE, sekcijo MI R. Za to sodelovanje ga je baje nekako leta 1936 pridobil C. G. Whitacker iz podjetja Shell v Zagrebu.

Ena od zvez je potem šla prek podjtja Shell, ki je imelo v Mariboru zastopnika in ta je od leta 1939 delal z Aničem. To je bil Tomislav Lukakčič, ki je posredno delal tudi za Glanvillea. Whitacker pa je, recimo, oskrboval mariborsko skupino z angleško propagando. Gradivo je dajal Medvenu, ta ga je nosil v Maribor, izročal uslužbencu Shella Lukačiču, ta pa naprej dr. Janku Drnovšku in trgovcu Vilku Rozmanu, ki je imel bencinsko črpalko v Slovenjgradcu. Verjetno je Shell na podoben način 'oskrboval' tudi druge črpalke.

Na občasne obiske iz Zagreba v Maribor sta prihajala Glanville za sekcijo D in Bill Stuart za SIS oziroma "C". Tako se je Glanville znašel v Mariboru, ko je izbruhnila vojna leta 1939. Opazoval je poskusno mobilizacijo, ki so jo takrat izvedli v Jugoslaviji in ugotovil, da je 4. armada s sedežem v Zagrebu, prišla v stanje nepopisne zmede. "Med mobilizacijo sem sam obiskal Maribor, kjer je bila zmeda na višku. V okraju je bilo okrog 35.000 mož in delili so škornje, uniforme i.t.d., ne da bi upoštevali velikost – rezultat je bil, da so možje stali vsepovsod po poljih in si zamenjevali škornje in uniforme v upanju, da bodo vsaj kolikor toliko udobni." Proti koncu leta 1939 je bil Glanville zopet v Mariboru in se je z Aničem pogovarjal o tem, kako bodo zbirali obveščevalne podatke v Avstriji, na Madžarskem in v Romuniji. Zanimiv je po-

datek, da je že leta 1939 v Maribor kot lektor prihajal na obisk tudi Frodsham.

Veliko bolj zanimiva pa je zveza med Aničem in Stuartom, kjer je šlo za vojaško obveščevalno sodelovanje. To sodelovanje se je nadaljevalo tudi po okupaciji Jugoslavije, ko je prav ta zveza prva stekla. Aničeva poročila Stuartu v Zagreb je prenašal Lukakčič.

Pošto med Mariborom in Zagrebom so nosili tudi uslužbenci komisariata, ki so že tako redno spremljali vlake v Zagreb. Le, da ti niso vedeli kaj prenašajo. Pisma so praviloma oddajali pri vratarju v neki stavbi na Ilici, na desni strani, nekoliko nižje od trgovine Kastner&Oehler. V tej stavbi so bile pisarne je edino, česar se spominja Penko. Nekateri so sicer sumili, vendar niso bili prepričani, da njuna šefa delata z Britanci. Drugi o tem sploh niso nič vedeli. Vedeli so le, da Anič v rednih presledkih pošilja v Zagreb zapečatena pisma.

Zanimivo je tudi to, da je bil verjetno prav Anič eden tistih, ki so britansko obveščevalno službo opozorili na to, da Nemci pripravljajo napad na Sovjetsko zvezo. Feller namreč pravi, da je Anič konec leta 1940 ali v začetku 1941 opozoril Britance na svojo ugotovitev, da gredo prek Jugoslavije in Bolgarije v Romunijo precej prevelike pošiljke robe. Takšnih količin Nemci ne potrebujejo za akcije na Balkanu. Zato je Anič angleški obveščevalni službi sporočil, da misli, da se v Romuniji kopiči material za napad na Rusijo. Angleži so se mu takrat posmehovali kot fantastu, pravi Feller, ko so mu to sami pripovedovali tik pred napadom na Jugoslavijo. Nekaj mesecev kasneje pa je Anič pisal Fellerju, da so mu Britanci izrekli priznanje za točno obveščanje, ko je šlo za priprave za napad na Sovjetsko zvezo.[42] Uradna britanska zgodovina obveščevalne službe danes piše o tem takole: Britanska vojaška obveščevalna služba (MI) je bila tako zaskrbljena in zavzeta z možnostjo nemškega izkrcanja v Veliki Britaniji, da je spregledala nemške priprave za napad na Rusijo. Opazila je premike nemških čet iz območja Rokavskega preliva na Balkan in tudi Enigma je sporočala, da selijo letalstvo v Romunijo. Vendar ni ukrepala. Že 17. januarja 1941 je potem dobila prva sporočila o možnosti napada na Rusijo. Ponovna opozorila so prišla 18. marca. Toda Britanci jih niso vzeli dovolj resno.[43] Kdo je pošiljal ta sporočila, nam britanska zgodovina ne razkrije, mogoče tudi Anič, če so se mu zanje naknadno zahvalili.

Po izbruhu vojne leta 1939 je tudi Maribor dobil oficirja sekcije D oziroma SOE. To je bil Peter Boughey, ki je bil že nekaj časa v Mariboru. Boughey je kot lektor zamenjal učiteljico angleškega jezika gospodično Oxley, ki je po odhodu pisala, da se bo vrnila v Maribor, saj njen naslednik ni bil poslan tja zaradi poučevanja angleščine, ampak iz drugih namenov. Boughey je v Mariboru stanoval na Glavnem trgu, formalno je bil lektor in uslužbenec British Councila v Zagrebu. V angleškem klubu v Mariboru je skrbel za kulturno pro-

42 ARS III, ZA A. Anič.

43 Hinsley, British Intelligence in the Second World War, I/365.

pagandno delo. Mnogi, med njimi tudi nemška obveščevalna služba, so ga takoj imeli za 'špijona'. Toda v SOE ga najdemo šele leta 1940. Ko so Britanci reorganizirali svojo ilegalno dejavnost v Jugoslaviji, so se spomnili tudi Bougheya. Vodstvo SOE v Beogradu pravi, da ga je "pritegnilo v organizacijo" in sicer najprej kot računovodjo in kurirja. Postal je D/H 70 in na zvezi ga je imela SOE Beograd. Alexander Glen ga je ocenil kot zelo zanesljivega.[44] Kasneje je imel veliko pomembnejšo funkcijo v centrali SOE v Londonu.

Stalna zveza med Mariborom in Zagrebom pa je bil že večkrat omenjeni Bojan Medven. Medven je pravzaprav živel med Zagrebom in Mariborom in vzdrževal zvezo med SOE v Zagrebu in Tomičevim centrom, pa med SOE v Zagrebu in Petrom Bougheyem in, kot kaže, tudi med Aničem in Stuartom. Bil je tesen sodelavec Aniča in Tomiča v Mariboru. Hkrati je bil prijatelj Vereševega zeta Milana Brausila in velikokrat je sodeloval v akcijah Vereševe skupine v Zagrebu. Pravzaprav je bil vedno na poti med obema mestoma. Britanci so zapisali, da sta Medven in Vereš njihova glavna sodelavca na področju propagande.[45] Kar nekaj poročil pa govori, da se Medven ni ukvarjal samo s propagando, ampak tudi s sabotažami.

Medven je bil okroglega obraza, rdečelas, srednje visok in močan. Bil je Aničevih let, rojen leta 1897. Okrog leta 1935 je študiral solo petje na Dunaju. Postal je operni pevec in učitelj petja, v prostem času je tudi telovadil pri Sokolu na Taboru v Ljubljani. Nekaj časa je preživel v Carigradu, kjer naj bi poučeval petje, in nato na Dunaju, kjer se je poročil s hčerko profesorja medicine dr. Neimanna. V njegovem opisu srečamo tudi nekaj skoraj neverjetnih podatkov. Leta 1939 naj bi se zadrževal v Parizu, kjer naj bi ga sprejeli v tajno organizacijo "Defense passive", katere glavna naloga je bila boriti se proti nacizmu. Za Medvena se je že takrat po Ljubljani govorilo, da je sodelavec IS. Da dela za Britance, sta vedela Vrhunec in Mačkovšek, verjetno tudi Rudolf. Vrhunec je to po vojni sicer zanikal in se izmikal, češ da mu je Mačkovšek pripovedoval, da je Medvenova pevska kariera le kritje za obveščevalno delo.[46]

Medven je imel mrežo med železničarji doma in v Avstriji. Z njihovo pomočjo je organiziral različne sabotaže in diverzije na železnicah v Avstriji, miniranje bencinskih cistern, vlaganje železnih opilkov v ležaje vagonov, iztirjanje vagonov ipd. Britanski viri čisto natančno poročajo o naštetih Medvenovih sabotažah. Ko so v Zagrebu zaprli Vereša konec februarja 1941, so Britanci umaknili Medvena. Poslali so ga v Beograd, kjer se je zadrževal ali celo skrival do nemškega napada na Jugoslavijo. Po napadu se je odpravil v Herceg Novi in od tod domov v Ljubljano.

Nemci so v Mariboru našteli tudi druge Britance, ki so jih sumili sodelovanja z britansko obveščevalno službo, vendar za to zaenkrat še ni potrdil. Eden

---

44 PRO, HS 5/965.

45 Bojan Medven je bil rojen 19. februarja 1897 nekje v okolici Ljubljane.

46 ARS III, ZA dr. VinkoVrhunec.

je bil Škot Sidney Puller, ki je bival nekaj mesecev v hotelu Meran. Drugi tak je bil neki Gordon Scott, ki je bil v službi na Britanskem inštitutu v Zagrebu, v resnici pa je bil oficir.

Po podatkih nemškega Sicherheitsdiensta iz leta 1940 je Intelligence Service imel največ sodelavcev v Mariboru. Ti naj bi bili: upokojeni britanski major Becker, ki naj bi bil celo vodja celotne mreže Intelligence Servicea v Sloveniji, tovarnar Erlich, Karl Fischer, Jyrasek, Florijan Lupome, Hans Parmenter, industrialec Marko Rozner ter major Tomič; nadalje še Henrik Fabiani, postajenačelnik v Prevaljah, povezan z rudnikom Mežica, kjer je sodelavec IS Gw. Loch.[47] Arthurja Backerja - Tobyja, predavatelja angleščine pri British Councilu v Zagrebu smo že spoznali. Če gre za isto osebo, je verjetno tudi on kot profesor angleščine prihajal v Maribor, da pa bi tam delal za SOE, se v britanskih poročilih posebej ne navaja. RSHA je imel podrobno popisane vse člane uredniškega odbora Večernika, njegovo upravo in radiotelegrafiste. Že leta 1939 pa je poročal, da za Intelligence Secret Service delata Angleški klub in močna angleška obveščevalna centrala oficirja Tomiča. Kot sodelavce Mirka Tomiča RSHA poimensko navaja vse člane Angleškega kluba in železničarja Davidoviča.[48]

Novembra 1940 je Rejo aretirala mariborska policija. Bil je osumljen, da je pripravljal sabotaže na področju Nemčije in to po navodilih britanske obveščevalne službe. Ob preiskavi njegovega stanovanja so našli angleški propagandni material in tuj denar. Rejo so zaprli pod obtožbo, da je bil povezan z že opisano sabotažo na progi pri Judenburgu v Avstriji.[49] Decembra 1940 je italijanski konzulat v Ljubljani opozarjal pristojne v Rimu, da v Mariboru obstaja ilegalna četniška organizacija, ki ji načeljuje Slavko Reja, star 52 let, uslužbenec uredništva mariborskega Večernika. Marca 1941 je italijansko ministrstvo za notranje zadeve v Rimu še vedno opozarjalo prefekturo v Gorici na Rejo. Tudi nemška obveščevalna služba oziroma SD je že leta 1939 opozarjala na Rejo in Reharja, češ da sta agenta IS.

Ko se je vojna vse hitreje bližala Jugoslaviji, so italijanske in nemške oblasti še pospešile iskanje osumljenih protiosne dejavnosti. Marca 1941 so bile na SD v Gradcu za priprave na okupacijo Jugoslavije že na višku. Pripravili so popoln pregled gospodarstva v Sloveniji, uredili podatke o industriji, bankah, zavarovalnicah ipd., prevedli zakone in predpise, skratka opise življenja v Sloveniji. Med te priprave je sodila tudi kartoteka oseb, sovražnih rajhu. Tako so nastali tudi seznami po podatkih zbranih v RSHA, vseh ljudi, ki jih je treba ob zasedbi Maribora takoj aretirati. Na seznamu so bili dr. Vinko Rapotec, dr. Fric Vrečko, Peter Boughey in dr. Ivo Šorli, ki so bili osumljeni "špijonaže v

---

47 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.
48 ARS III, ZA Angleška vohunska centrala v Mariboru.
49 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

korist anglo-amerikanske vplivne sfere" oziroma "sumljivi zaradi špijonaže proti Nemčiji in za Jugoslavijo in na splošno za južnoevropske dežele". Te je iskal gestapo. Slavko Reja, dr. Bogdan Pogačnik, oba Ribnikarja in Jože Golec so bili na seznamu predvideni za izselitev v imenu zaščite nemštva, saj so jih prijavili folksdojčerji. Na istem seznamu sta bila tudi Renner, davčni uradnik iz Ljutomera in Ivan Senekovič, nekdanji okrajni načelnik v Mariboru. Posebna kategorija je bil Mirko Tomič, ki je prišel na seznam kot član jugoslovanske militantne organizacije, dejaven proti Nemcem oziroma pripadnik organizacij vojaškega značaja (kamor so prištevali tudi Sokol), poleg tega pa je bil osumljen še vohunstva proti Nemčiji, za Jugoslavijo. Na istem seznamu se je znašel tudi Karel Jančič, zaradi suma vohunjenja v korist Francije. Oba je iskal gestapo.[50] Anič je tako ali tako bil že nekaj časa na posebni nemški tiralici (Sonderfahndungsliste Jugoslawien).

Probritanski krog v Mariboru ni ušel izpred oči Italijanom. Ministrstvo za notranje zadeve v Rimu je 8. marca 1941 razposlalo opozorilo, da v Mariboru deluje močan center britanske obveščevalne službe, natančneje IS. Njihovi podatki se skoraj popolnoma ujemajo z nemškimi o Angleškem klubu in obveščevalnem centru v Mariboru iz leta 1939, tako da sklepamo, da so jih z zakasnitvijo dobili iz Berlina.[51]

Ob pričakovanju napada na Jugoslavijo spomladi 1941 je bila prva skrb Britancev, da dobro opremijo ljudi, s katerimi so tesno sodelovali, oziroma s katerimi je sodelovala organizacija AH/N v Sloveniji. Ko je Glanville poročal o tem, komu vse so dali radijske oddajnike, je poudaril, da vojaškemu obveščevalnemu oddelku, ki sta ga vodila major Tomič in Anič, ni potrebna tovrstna pomoč, saj so že bili opremljeni s standardnimi jugoslovanskimi oddajniki.[52] Skupina je bila po Glanvilleovi oceni tudi v drugih pogledih dobro pripravljena.

Na podoben način kot so se Slovenci in Britanci skupaj pripravljali za delovanje za nemškimi bojnimi črtami, so se spomladi 1941 pripravili tudi Nemci. Že februarja 1941 se je Abwehrov Ast na Dunaju dogovoril z nemškim ambasadorjem v Beogradu Von Heerenom, da bodo v konzulatu v Zagrebu zaposlili njihovega vodjo jugoslovanskega oddelka majorja Fechnerja, alias dr. Friedricha. Ta je bil zadolžen za obveščevalne priprave na okupacijo in za diverzije iz zaledja. Vodil jih je iz Zagreba in jih celo usklajeval s tistimi na Madžarskem in v Romuniji. Bil je uslužbenec Abwehra II, torej veje, zadolžene za sabotaže in diverzije, ki je za Jugoslavijo pripravila novo obliko dela, organizacijo Jupiter, ki jo je vodil dr. Friedrich in je spadala pod KO. Njeno delo je temeljilo predvsem na sodelovanju s preverjenimi člani kulturbunda.

---

50 ARS III, MFS, ppa.

51 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

52 PRO, HS 5/965.

Folksdojčerji so že leta 1940 zahtevali od Berlina, da jih oborožijo, toda takrat so bili zavrnjeni. 27. marec je to spremenil, načrt Jupiter je začel delovati in nemška manjšina je dobila oborožitev, ukaze, naj se ne odzove na jugoslovansko mobilizacijo, začele so se provokacije, sabotaže in preprečevanje sabotaž nasprotniku, skratka zaživela je peta kolona za vstop nemške vojske v Jugoslavijo. Organizacija Jupiter je imela štiri pomembne radijske postaje v Jugoslaviji, dve v Vojvodini, eno v Zagrebu (postaja 701) in eno v Mariboru, v neprestani zvezi z Dunajem. Vodil jih je Fechner iz Zagreba.

Takoj po državnem udaru 27. marca 1941 je naveza Maribor–Zagreb pospešila priprave. Glanville je imel vrsto posvetovanj z Aničem že v okviru priprav na zlom. Konference so dosegle višek, poroča Glanville, z zadnjo, v četrtek 27. marca. Na tej sta podrobno obdelala splošni načrt za razdejanje (sabotaže) na severozahodu. Posebej sta obdelala vprašanja, kako zaščititi skupine za demolicije pred peto kolono, pa vprašanja dobave težkih razstreliv, dobave pripomočkov in zanesljivosti delavcev, ki bodo vlagali, nakladali ali kako drugače ravnali z razstrelivi. Medvena so že prej poslali vohunit med oficirje med inženirci, ki so nadzorovali razstreliva. Zadovoljni so ugotovili, da ti o svojem delu molčijo, in zaključili, da ti ne predstavljajo varnostnega tveganja.

Načrt za demolicije je pripravil major Tomič in Glanvilleu se je zdel dober. Zajel je vse mostove, viadukte in vodne nasipe na njihovem območju, poleg tega pa še nekaj previsov in sotesk, ki bi jih zlahka zrušili na železniške tire ali ceste pod njimi. Strinjali so se, da je v danih okoliščinah njihova glavna naloga ta, da natančno izpeljejo vse razstrelitve. Med njimi so bile glavne naslednje: 1. sistem mostov v Mariboru, 2. trojni most v Zidanem mostu, 3. viadukt v Borovnici, 4. predor na Jesenicah, 5. previsne stene nad Zidanim mostom in 6. mostovi v Celju.

Največjo težavo so pri tem predstavljali mariborski mostovi, ker je bila v mestu močna peta kolona in ker je bilo mesto tako blizu meje, da je bila velika možnost, da ga bo okupator zavzel z bliskovitim napadom iz Avstrije. Zato so se domenili za varnostne ukrepe, ko je šlo za razstreljevanje mostov, in sicer da bodo poleg razstreliv v kasetah, ki jih je imela jugoslovanska vojska, na nosilce glavnega železniškega mostu pritrdili tudi naboje iz 'čokolade' in britansko plastično razstrelivo z detonatorji. Nanje bodo usmerili tudi lahke topove. V primeru, da bi zatajile vžigalne vrvice ali bi prišlo do kake druge nezgode, bi s strelom sprožili celo zadevo.

Glanville je Aniču izročil tudi poseben fond, 50.000 dinarjev, namenjen za plačilo delavcev, ki bodo sodelovali pri izvedbi teh načrtov, in za nabavo živeža za skrivališča ipd. Anič pa je, poroča Glanville, zbral okrog petdeset emigrantov iz Primorske, ki jih ni zajela jugoslovanska mobilizacija, ker so bili italijanski državljani. Iz njih je sestavil enoto, ki naj bi pri demolicijah ščitila druge pred peto kolono. Britanci pa so jih opremili s pištolami, avtomatskimi pištolami in zalogo ročnih granat. Vnaprej so bila v hribih pripravljena tudi skrivališča s hrano, kamor bi se potem umaknili. Iz t.i. 'war chest'

so jim namenili tudi posebno denarno nagrado po opravljeni nalogi, ali pa podporo za žene ali otroke tistih mož, ki bi bili ubiti ali pohabljeni.

Poleg tega je Glanville poslal Aniču tudi zalogo britanskih bickfordov, stikal na pritisk, detonatorjev in podobnega materiala za demolicije, ker so inženirci imeli raje britanski material od domačega. V Mariboru je bila v tistih dneh še zaloga približno ene tone britanske 'čokolade' in nekaj čez tono in pol titanita. To so bile zaloge, ki jih je nabavil Karel Fischer, preden je odšel, in jih skril v hribe.

Teden dni pred zlomom je v Maribor prišel še Simončič, da bi majorju Tomiču v Mariboru pomagal zajeti, ali kot pravi 'izvesti realizacijo' neke vohunske skupine, ki je delala za gestapo. Pri njih so zaplenili radijsko postajo in šifre ter orožje.[53] Viri ne povedo, toda možno je, da so zajeli skupino organizacije Jupiter v Mariboru, saj njenih poročil po 6. aprilu ne zasledimo več. To potrjuje tudi kratek zapis Glanvillea, ki je bil s tem na tekočem in pravi: "Brž ko so se začeli boji v Sloveniji, je major Tomič s pomočjo Aniča in Žuna, na bliskovito opravil s peto kolono, kljub nasprotovanju klerikalcev in pomanjkanju sodelovanja s strani policije."[54] Žun je nato odšel iz Maribora prvi, saj je od tam peljal dva vodilna petokolonaša oziroma nacista, kot pravi Glanville. Privesti bi ju moral na vojaško sodišče v Zagreb, kjer so ga pričakovali že v torek 8. aprila. Toda Glanville pravi, da ni prišel. Medtem sta Tomič in Simončič uničila še vse papirje centra v Mariboru. Ob prihodu so Nemci takoj vdrli v pisarno centra. Odnesli so železno blagajno in jo pri Pirihu razbili, toda bila je prazna.

V nedeljo, 6. aprila, je prišlo do napada na Jugoslavijo. Glanville, ki bi že moral odditi iz Zagreba, ni hotel iz mesta, ker je čakal, da iz Maribora pridejo Anič, Tomič, Žun, Lukačič in neki Rus (verjetno Kuljapkov). Dogovorili so se, da bodo ti prišli v Zagreb takoj, ko bo meja na severu začela popuščati. Britanci so jim namreč ponudili mesta v konvoju, ki naj bi iz Jugoslavije odpremil Bana Šubašića in njegove sodelavce.

6. aprila so se začele vnaprej pripravljene akcije. V ponedeljek sta prišla iz Maribora v Zagreb Lukačič in Rus in potrdila, da so se sabotaže začele. Anič in sodelavci so porušili cestni most v Mariboru in opravili vse priprave, da porušijo tudi železniške mostove. Prav tako sta bila uničena most in rafinerija v Dravogradu, okrog 150 ton zalog nafte je pogorelo. Dodobra je bil poškodovan tudi predor na Jesenicah. Aniču in njegovi skupini so Britanci pripisovali tudi uničenje tunela pri Bistrici. Kaže, da je delo z občudovanja vredno vnemo opravila tudi skupina Primorcev, ki je imela nalogo ščititi te demolicije. Lukačiču in Rusu so na konzulatu dali 20.000 dinarjev in obilno zalogo pijače za podkupovanje. Svetovali so jima, naj se odpravita proti Sarajevu z vlakom. Toda v sredo, 9. aprila sta bila še v Zagrebu. Toda Aniča in Tomiča ni in ni

[53] ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS.
[54] PRO, HS 5/965.

bilo vse do torka, ko so se razmere tako poslabšale, da je zadnja britanska kolona zvečer morala zapustiti Zagreb in odšla proti Karlovcu.

Po opravljenih akcijah so Anič, Tomič in sodelavci postopoma le začeli zapuščati Maribor. Večino kmalu srečamo v Ljubljani, kjer so prebili vojno. Anič in Tomič sta se namenila v Zagreb z avtomobilom. Spotoma sta se ustavila na železniški postaji v Poljčanah in počakala vlak, na katerem sta bila Penko in Jančič in ju poskušala prepričati naj gresta z njima v Zagreb, vendar sta onadva raje odšla v Ljubljano. Tomič in Anič sta se namreč nameravala umikati z jugoslovansko vojsko. Ta načrt je najbrž propadel in tako sta sklenila, da bosta iz Zagreba odšla v Dalmacijo. Predvsem sta se morala umakniti iz Zagreba, zato sta se napotila na Otočec. Na poti so ju zaprli ustaši in ju dali v taborišče na Otočcu. S seboj sta nosila precejšnjo vsoto denarja, ki so jo ustaši zaplenili in o tem poročali v časopisih in po radiu. Hoteli so ju ustreliti, vendar jima je neki zdravnik pomagal uiti. Zdravnik je to dejanje kasneje plačal z glavo. Tomič in Anič sta odšla nazaj v Zagreb. Tam je Tomič napravil samomor.

O tem, kako se je končalo življenje majorja Tomiča, je nekaj posrednih pričanj. Cveta Cajić je zgodbo zvedela od prijateljice Melite Tomić. Leta 1941 naj bi bil Tomić v ujetništvu. "Ko je prišel domov, je prišel k njemu nekdo v uniformi. Služkinjo je vprašal, ali je gospod doma, nakar ga je služkinja šla iskat. Tomič jo je vprašal, ali ga iščejo ustaši ali GSP in ona mu je odvrnila samo ja. Pognal se je skozi okno, se težko poškodoval in kmalu umrl. Melita mi je dejala, da je bil to kolega, ki ga je prišel vprašat, če gre v hrvatsko vojsko..."[55] Po pričanju Rada Thalerja, Melitinega brata, so Tomiča ustaši zaprli, ker ni hotel vstopiti v domobransko vojsko. Nekaj mesecev so ga v zaporu v Ogulinu mučili in ga nato izpustili domov bolnega in živčno strtega. Ko je nekega dne znova pozvonilo na domu pri Tomičevih, se je Mirko Tomič vrgel skozi okno, da bi ga spet ne prijeli. Skočil je iz tretjega nadstropja in čez nekaj dni umrl v bolnišnici. To naj bi bilo po eni inačici že pred novembrom leta 1941, po drugi pa leta 1942.[56] Melita Tomič je kljub prigovarjanju družine, naj se vrne domov v Škofjo Loko, ostala v Zagrebu in nadaljevala njegovo delo.

Anič pa je odšel v Split. Ob odhodu iz Zagreba je enemu izmed sodelavcev povedal, da bo tam postavil obveščevalni center in obljubil, da bo eno od radijskih postaj poslal tudi v Ljubljano.

Glanville, ki je 8. aprila zapustil Zagreb, je izid svojega dogovora z Aničem spremljal po novicah iz okupatorskih virov. Sodeč po opravljenem delu, so v Mariboru koristno porabili vse zaloge razstreliva, je zapisal nekaj tednov pozneje. "Kaže, da so dobro opravili delo, saj se nemški in italijanski tisk pritožujeta nad pokolom nedolžnih Nemcev na mariborskem območju."[57] In

---

55 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
56 ARS III, ZA Rado Thaler.
57 Ibidem.

dodaja, da so bile demolicije na severo-vzhodu temeljito izvedene. Uspešno so napadli načrtovane cilje in še nekatere druge. Glanville je iz italijanskega tiska ugotavljal, da je bilo na mariborskem območju uničenih 81 od 85 mostov na rekah. Italijanski tisk je 10. maja pisal o Sloveniji kot deželi uničenih mostov in Frankfurter Zeitung je 19. maja ugotovljal, da je škoda tako obsežna, da jo bo mogoče popraviti šele v nekaj mesecih. Zato je Glanville predlagal nadrejenim v Londonu, da po vojni dodelijo britanska odlikovanja Tomiču, Aniču in Medvenu.

V.

ZGODBA CELJSKEGA KROGA

Pozoren bralec je lahko opazil, da se je v protinacistično oziroma protifašistično dejavnost vključevalo mnogo ljudi po rodu iz Celja. To gre verjetno pripisati močni protinemški zavesti nekaterih, ki so živeli v mestu, kjer je bila nemška manjšina oziroma kulturbund zelo močna. Podobno kot velja za Maribor. Čeprav nemška navzočnost v obeh mestih ni bila tako množična, 5-6% po uradnih podatkih leta 1931, pa so Nemci imeli močne gospodarske pozicije, svoje časopise (Zillier in Marburger Zeitung ...), društva, nekaj šolstva i.t.n. Del se jih je z nastopom nacizma začel vesti velikonemško, širili so nacistično propagando in naposled začeli organizirati tudi paravojaške formacije in vojaška urjenja. Jugoslovanska OS je že leta 1939 poročala o tajnem ustanavljanju oddelkov SA v Sloveniji. Stvari so se zlasti zaostrile po anšlusu, ko se je razširilo nemško vohunsko delovanje iz Celovca in Gradca tudi v Celje in ko je med folksdojčerji prišlo do nekaterih nemirov z zahtevo priključitve k nemškemu rajhu.[1]

Nekaj te dejavnosti smo opisali že na mariborskem primeru, kakor tudi odzive in ukrepe proti njej. Celje sicer ni bilo obmejno mesto, pa vendar naletimo v njem na močan odpor proti nameram nemškega rajha in domačih pronacistov in vohunov. Prav zato v Celju naletimo na eno od skupin, ki jih kot sodelavce omenja SOE v Zagrebu, in še na vrsto posameznikov v protinacistični verigi, ki so pred vojno in med njo delovali v različnih krajih od Prage do Beograda, Zagreba in Ljubljane. Poreklo mnogih že opisanih ljudi kaže, da so tako ali drugače povezani s Celjem, bodisi da so bili od tam doma, ali so tam nekaj časa živeli, ali pa so se tam šolali. Poleg tega je bil v samem Celju in širše na Celjskem močan krog nacionalno (napredno, liberalno) razpoloženih ljudi, ki so delovali proti Nemcem v mestu. Tudi zaradi tega so se povezovali z britanskimi protinacističnimi krogi okrog konzulata v Zagrebu. Taki so bili na primer bratje Omersa, pa bratje Kalan, dr. Ernest in dr. Vladimir Kalan, dr. Stanko Zorko, novinar Boris Rihteršič, Janko Orožen, pa dr. Milan Orožen in njegov sin Milan Orožen mlajši ter oče in sin Prekoršek. Večina je pripadala JNS in so bili dobri znanci voditeljev JNS v Ljubljani, na primer Orožni in Kramer, Kalani in Kramer in tako naprej. Mnogi so odraščali skupaj, kot na primer Zorko in Brezigarjev pomočnik Franjo Kokolj, pa Orožen ml. in Omersa. Dr. Milan Orožen, dr. Ernest Kalan in dr. Anton Ogrizek so bili celjski odvetniki in so do leta 1941 živeli v Celju, le da je Ogrizek sodil

---

[1] Za podatke o Nemcih na Slovenskem in njihovih dejavnostih glej D. Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji (o SA oddelkih str. 251) in Janez Cvirn, Nemci na Slovenskem (1848-1941), Zbornik "Nemci" na Slovenskem.

med tiste, ki so bili nekoč v SDS in potem niso vstopili v JNS. Bil pa je funkcionar štajerske Orjune. Kalan je bil osebni prijatelj in tesen sodelavec dr. Alberta Kramerja, prijateljeval pa je tudi z inž. Jankom Mačkovškom in dr. Josipom Cepudrom. Milan Orožen ml. je veliko potoval in povezoval vse te ljudi.

Dr. Kalan je bil v politiki že dolgo, tesno povezan z dr. Albertom Kramerjem in Žerjavom. Najprej je vodil SDS v Celju, nato je bil predsednik okrajne organizacije JNS. V Celju je bil njegov ožji politični sodelavec Ivan Prekoršek. Govorili so, da je bil Kalan med tistimi, ki so usmerjali politiko JNS. V Kalanovi odvetniški pisarni je od novega leta 1941 delal kot koncipient dr. Albert Heric, ki je bil član OJNS med študijem v Ljubljani. Ivan Prekoršek in Ernest Kalan sta bila oba rojena leta 1883. Prekoršek je bil upravitelj bolnišnice v Celju in nekaj časa je bil narodni poslanec na listi JNS. Imel je tri otroke, Tugomerja, Branka in Alenko.

Nekaj let je, od 1935, v Celju opravljal odvetniški poklic tudi dr. Anton Novačan. Novačan je spadal v generacijo omenjenih, rojen leta 1887. Šolal se je v Celju in na Dunaju, ker pa je bil iz revne bajtarske družine, je za šolanje zaslužil z delom pri celjskih podjetnikih. Že v dvajsetih letih je okusil politiko, ustanovil republikansko stranko, ki pa ni uspela. Nato se je aktivno ukvarjal s politiko v stranki KDK in sodeloval z dr. Ernestom Kalanom. Pozneje je prestopil v SDS in kot član JNS je bil leta 1935 izvoljen za narodnega poslanca v Slovenjgradcu na Jeftićevi listi. Doma na posestvu je obnavljal vinicarijo, pisal in urejal liberalno usmerjeni list Nova vas, v Celju pa zahajal v kavarno Evropa. Novačan je simpatiziral tudi z Mačkovim gibanjem. Po dveh letih je pustil odvetništvo in že leta 1938 odšel v diplomatsko službo. Postal je eden redkih Slovencev, ki se je v njej visoko povzpel, od konzula do opolnomočenega ambasadorja v Egiptu, bil pa je tudi v Pragi. Nekateri, med njimi njegov dobri prijatelj dr. Oton Ambrož, so to pripisovali njegovim literarnim delom, ki so bila precej priljubljena v predvojni Jugoslaviji. Ambrož je vedel povedati tudi to, da je Novačana imel posebno rad kralj Aleksander, sam Novačan pa se je rad pohvalil z zvezami na dvoru.

Novačan torej v letih tik pred vojno ni bil v Celju, vrnil se je le za malo časa neposredno pred zlomom. Leta 1941 je ostal v Kairu pri jugoslovanski vladi in se ni več vrnil domov. Medtem so mu Nemci zaplenili domače posestvo v Šmarjeti in izgnali njegovo ženo.

Pred opisom dogajanj med nemškimi vohuni in Celjani, Plhakovo obveščevalno službo in britanskimi zvezami v Celju, povejmo še zgodbo o dveh Celjanih, ki sta delala z in za britanske zaveznike. Dr. Ernest Kalan je imel mlajšega brata Vladimirja, ki je bil tudi že pred vojno udeleženec protinacističnega gibanja.[2] Vladimir Kalan je zapustil Celje že zelo zgodaj, leta 1920 je odšel študirat medicino v Prago. Tam se je poročil s kolegico, zdravnico dr.

2 Vladimir Kalan je bil rojen v Celju 23. avgusta leta 1896, Ernest pa leta 1883.

Cecilijo Černja in do leta 1939 sta živela in delala v Pragi. Po prihodu Nemcev v Prago jeseni 1938 sta zakonca začela proti njim delovati ilegalno. Ta dejavnost se je za dr. Kalana tragično končala in zato ga v zgodovinski literaturi večkrat, pomotoma ali namenoma, zamenjujejo z dr. Ernestom Kalanom.

Dr. Vladimir Kalan je o začetkih obveščevalnega dela povedal: "Po zasedbi Prage so me češki prijatelji prosili, da bi kot jugoslovanski državljan izvršil zanje neko misijo pri predsedniku Benešu v Londonu.[3] Do tega ni prišlo, ker so medtem dobili drugo zvezo, a ker sem imel vse listine v redu, sem šel vseeno na prošnjo II. internacionale v London. Nazaj grede sem na prošnjo II. internacionale vzpostavil kanal med Londonom in Prago, ki so se ga posluževali češki socialisti, komunisti in vojska." Češka emigrantska vlada ga je leta 1939 še enkrat poslala na misijo iz Prage v London. Ko je potoval čez Jugoslavijo v London, je izbruhnila druga svetovna vojna. Dr. Vladimir Kalan je ostal v Jugoslaviji in odšel domov v Celje. Tu je ostal do božiča leta 1939. Takrat pa ga je poklical nekdanji konzul ČSR v Ljubljani Minjevski, ki je bil po zasedbi Češke v Beogradu. Prosil ga je, naj oddide na Madžarsko urejat zadeve v zvezi s prehodom čeških oficirjev in vojakov čez Madžarsko v češko legijo, ki je bila takrat še v sklopu francoske armade. Kalan je v Budimpešti deloval v sklopu francoskega poslaništva. Tam je ostal dva meseca, nakar so ga tamkajšnje oblasti aretirale in ga izpustile po dveh mesecih, ker je bil jugoslovanski državljan (nekateri pravijo, da tudi s pomočjo odkupnine). Vrnil se je v Jugoslavijo, v Beograd.[4] Delo je nadaljeval pri češki misiji, najprej pod zaščito francoske, nato pa britanske ambasade v Beogradu, kot smo že opisali v poglavju o beograjskih dogodkih. Hči zakoncev Kalan je živela v Londonu.

V Beogradu je bila Ela Potočnik na Ujki, ki jo je vodil Batagelj, zadolžena za pomoč češkim emigrantom oziroma za vzdrževanje zveze z njimi. V Beogradu je deloval tudi odvetnik Dule Dimitrijević, star že okoli 70 let, ki je za Čehe, Poljake, Žide in vse protinaciste organiziral skrivališče v neki gasilski stavbi na Trgu kralja Petra. Organiziral je tudi kanale iz Beograda, v Turčijo in Palestino. Pomagal mu je Alojz Knez, ki je pobegnil z Jesenic po sabotažah maja leta 1940 in se skrival v Srbiji. Pod lažnim imenom so ga zaposlili kot šoferja pri Dimitrijeviću.[5]

Nemška obveščevalna služba je skrivališče v Beogradu odkrila in nemška ambasada je uradno zahtevala hišno preiskavo. Iz Ujke so nato hitro ukrepali, Ela je telefonirala Dimitrijeviću in begunce so pravočasno skrili. Ela je še nekajkrat podobno opozorila Čehe na nevarnost. Pri tem se je zbližala z dr. Ce-

---

3 Predsednik Češkoslovaške republike Edvard Beneš je 5. 10. 1938 zapustil Prago, po münchenskem sporazumu septembra 1938, in 6. 10. je Češkoslovaško razdelil in okupiral nemški rajh. Beneš je takoj ustanovil češko vlado v izgnanstvu s sedežem najprej v Parizu in nato v Londonu.

4 ARS II, fond GŠS, f. 6, Zapisnik zaslišanja dr. V. Kalana v Kočevju 13. 9. 1943.

5 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

cilijo Kalanovo. Cecilija je bila po rodu Rusinja, toda kot majhna deklica je s starši prišla v Prago. O Rusiji ni veliko govorila, le da je globoko razočarana, ker se je Rusija leta 1939 vezala z Nemčijo in ne z Anglijo. Pogovarjali pa sta se večinoma o težkih razmerah na Češkem. Kalanova je pripovedovala, da že dolgo dela v ilegali, da je sama vodila Čehe čez mejo in nekaj časa delovala na Madžarskem. Eli je povedala, da je bila tudi zaprta, a je pobegnila iz zapora.

Stanovanje Kalanovih v Beogradu je vztrajno opazovala peta kolona. Nekega dne so najavili, da bodo delali hišno preiskavo tudi pri Kalanovih in nevarno je bilo, da pri njih najdejo spiske čeških emigrantov. Ela je to sporočila Kalanom in ko je policija prišla, ni našla ničesar. Cecilija in Ela sta si tako vedno bolj zaupali. Ko se je bližal zlom, je Cecilija prosila Elo, da bi sprejela radijsko postajo, nekdo pa bi jo prišel naučit rokovanja z njo. Cecilija je menila, da bo Eli in njenim sodelavcem postaja potrebna, da bodo lahko javljali vse o Nemcih. Dodala je, da ko pride čas, jim bo sporočila, kako dobiti zvezo. 5. aprila 1941 ji je nato Kalanova vsa zaskrbljena in objokana sporočila, da se Britanci pripravljajo na odhod. Uredila je vse, da je Ela dobila radijsko postajo, zvečer ji jo je izročil A. J. Romanenko, ruski emigrant, za katerega danes vemo, da je delal za SOE v Beogradu. Dobila je kovček velikosti 40 x 30 cm. Ni pa je uspel naučiti rokovanja s postajo in s Kalanovo sta se dogovorili, da bodo to opravili naslednjega dne. Toda naslednjega dne se je začelo bombardiranje Beograda in vojna z Nemčijo. Ela je radijski aparat skrila na podstrešje. Kalanova je odšla iz Beograda in se prebila do Ljubljane, kjer se je kasneje zaposlila kot zdravnica v bolnišnici na Studencu.

Drugi Celjan, ki je neposredno delal z SOE v Zagrebu, je bil Milan Orožen, sin odvetnika dr. Orožna. Rojen je bil v Celju 24. novembra 1914. Starši so se leta 1913 preselili v Celje, kjer je bil oče najprej odvetniški pripravnik, po prvi svetovni pa samostojni odvetnik s pisarno na Kralja Petra c. 9, vse do leta 1941, ko sta se z ženo vsedla v avto in pobegnila v Ljubljano pred Nemci. Orožen mlajši je leta 1933 maturiral v Celju na državni realni gimnaziji, kjer je bil tudi predsednik društva Sloga in Ferijalnega saveza. V napredno (liberalno) usmerjenem društvu Sloga so bili tudi njegovi prijatelji, kasnejši sodelavci in somišljeniki, kot na primer sin dr. Ernesta Kalana, Boris, pa Tugomer Prekoršek, Savo Žužič, Branko Mikuletič i.t.d. Večina je kasneje med študijem v Ljubljani pristopila k akademskemu društvu Jadran, že v gimnazijskih letih pa so imeli stik z mladimi liberalnimi krogi kasnejše OJNS.[6]

Milan Orožen je po vojni pripovedoval, da se je že v zadnjih letnikih gimnazije začel zanimati za probleme Slovencev v Avstriji in Italiji in da je prijateljeval pretežno s Slovenci, ki so pribežali iz Julijske krajine. Med počitnicami pa so ga starši poslali na učenje francoščine v Francijo. Jeseni 1933 se je vpisal na pravno fakulteto ljubljanske univerze, se včlanil v društvo Jadran in

6 ARS III, MFS, ppa.

se leta 1936 vključil v krog OJNS oziroma mladino JNS. Postal je tudi predsednik nekaterih študentskih združenj na fakulteti. Udeležil se je štrajkov proti Korošec – Stojadinovićevemu režimu. Leta 1937 so ga oblasti zaprle pod obtožbo sodelovanja pri uboju študenta Dolinarja, a so ga že med preiskavo izpustile in na procesu spoznale za nedolžnega.[7]

Nekajkrat je zaradi vse te dejavnosti prekinil študij in bodisi pomagal v očetovi odvetniški pisarni, bodisi delal za agencijo Putnik. Pri Putniku se je Orožen prvič zaposlil, kot pripoveduje sam, maja 1938 in poslali so ga za pol leta v podružnico na Jesenice. Tam je spoznal jugoslovanskega obveščevalnega oficirja Vladimirja Simončiča. Sodeloval pa je tudi s konzulom Karlom Širokom v Celovcu. Širok mu je dvakrat na teden zaupal svojo pošto. Skupaj sta ilegalno prenašala na Koroško slovenske knjige oziroma čitanke za slovensko manjšino. Obenem je za Simončiča zbiral podatke o kulturbundu v Ljubljani in Celju. Konec leta 1938 se je Orožen mlajši vrnil na študije v Ljubljano, saj je izgubil službo pri Putniku. Sam je menil, da se je to zgodilo na zahtevo nemških oblasti zaradi njegove protihitlerjevske propagande.

Na začetku leta 1939 je v Ljubljani ponovno srečal Dimitrija Omerso, prijatelja iz otroštva v Celju. Tudi Omersa se je na zaslišanjih spomnil tega srečanja. Omersa pravi, da je bil Orožen visok, močan, širokega rdečega obraza, bolj redkih svetlih las. Spoznala sta se že na gimnaziji v Celju. Orožen je imel sestro Vido, ki je bila poročena v Zagrebu, pisala se je Ditrih in je hodil k njej na obisk. Vendar pa se je Orožnovo sodelovanje z Omerso začelo šele potem, ko se je Omersa zaposlil na konzulatu. Medtem so poleti 1939 Orožna mlajšega ponovno zaposlili pri Putniku in ga to pot poslali v drugo pomembno obmejno mesto, v Planino pri Rakeku, na slovensko-italijansko mejo. Tu je služboval, ko se je septembra 1939 začela druga svetovna vojna. Že pozimi je moral zapustiti Planino, ker je bil Putnik prisiljen opustiti tamkajšnjo filialo. Takrat je začel sodelovati tudi s Karlom Rajerjem, članom Narodne odbrane in železničarjem, ki je spremljal vlake v Postojno. Takoj sta se dogovorila za zbiranje podatkov o transportih v Nemčijo in Italijo.

Orožen mlajši je obveščevalno delo dejansko začel že leta 1938, ko je začel zbirati podatke za kapetana Simončiča. Vsaj tako je trdil sam. Nato je leta 1939 najprej prišel v stik s Francozi, s Simončičevo privolitvijo. Francoski lektor v Ljubljani Jean Yves Lacroix, h kateremu naj bi Orožen hodil po knjige že od leta 1935, ga je seznanil z nekim gospodom Victorjem. V resnici je to bil Victor Siebert, francoski konzul iz Zagreba, ki je, kot vemo, iskal pomoč za zbiranje podatkov o Italiji, podatkov o premikih italijanskih enot in sestavi enot ob meji, o letališčih ipd. Orožen mu je poročal tudi o namestitvi in številu nemških čet v Avstriji. Siebert naj bi ga poslal tudi v Postojno h Garzaroliju, lastnika hotela Leone, po podatke o namestitvi italijanskih čet onstran meje. Vendar se je to delo kmalu končalo, saj je Victor odpotoval iz

[7] ARS III, MFS, ppa.

Ljubljane po kapitulaciji Francije, 21. junija 1940. Po Siebertovem odhodu naj bi Omersa prevzel dopisništvo francoske agencije AFI za Slovenijo. Torej sta bila tudi pri tem delu sodelavca.

Omersa in Orožen sta se ponovno srečala pozimi 1939/1940 v Zagrebu, ko je Orožen prišel na obisk k sestri. Takrat se je oglasil tudi pri Omersi na konzulatu in začelo se je njuno tesno sodelovanje v protinacističnem boju. Orožen je vprašal Omerso, ali ima kaj propagandnega gradiva, ker ima sam veliko prijateljev na univerzi, ki simpatizirajo z Britanci in sovražijo Nemce. "Dal sem mu nekaj angleških brošur in časopisov, katere je on razdelil v Ljubljani," pravi Omersa.[8] Odtlej mu je Omersa, vsakokrat ko je prišel na obisk k materi v Ljubljano, prinesel nekaj propagandnega gradiva. Ko so v Zagrebu na konzulatu začeli izdajati bilten v hrvaščini, se je Orožen tako močno vnel za stvar, da je hotel kar celo naklado odnesti v Slovenijo. Bil je tako nasilen, da se nam je v začetku zdel sumljiv, pravi Omersa. Bogoslav Erny, ki ga je videl tako pogosto prihajati, se je začel zanimati zanj, najbolj pa se ga je bal Clissold. Jaz sem vedel, je rekel Omersa, da le tako močno sovraži Nemce, toda bal sem se, da nas bo vse kompromitiral s preveliko vnemo. Toda Orožen si ni pustil ničesar reči, neprenehoma je ponavljal, da ima na univerzi in drugod toliko znanstev, da bi lahko razdelil na tisoče primerkov biltena in da so ljudje preprosto željni nečesa, kar bi pobijalo nemško propagando, ki je bila izjemno močna, zlasti skozi ilustrirane časopise in filmske novice.

Omersa je na konzulatu začel zagovarjati stališče, naj se da Orožnu več gradiva, kar se je tudi zgodilo. Še posebej zato, ker ga je tako z lahkoto razdelil in nikoli ni nič prišlo v roke policiji. Ko je spomladi leta 1940 konzulat začel izdajati še slovenski bilten, je Orožen razširil svojo mrežo in začel bilten razpečevati tudi v tujino, v Avstrijo, tudi s pomočjo Široka, in Italijo. Omersa je od njega zahteval le to, da morajo bilten enakomerno porazdeliti po Sloveniji, da bo prišel v vse slovenske kraje. Slovenski bilten je požel velike uspehe. S tedna v teden se je naklada povečevala. Orožen pa je vsakokrat prišel z novimi idejami in predlogi. Te predloge je Omersa posredoval Ernyju, vendar mu je ta rekel, naj se ne ukvarja s tem, ker je prenevarno. Iz tega lahko sklepamo, da je šlo za predloge o sabotažah ali za vohunstvo.

Tako se je začelo Orožnovo sodelovanje z Omerso pri protinacistični propagandi in Orožen si je iz dneva v dan pridobival večje zaupanje Britancev. Zato ga je Omersa tudi uradno povezal s šefom, britanskim atašejem za tisk na konzulatu, Stephenom Clissoldom. V razgovoru s Clissoldom je Orožen pristal na sodelovanje pri širjenju propagande proti režimoma v Italiji in Nemčiji. Od tedaj mu je Clissold pošiljal veliko propagandnega gradiva. Orožen pa ga je s prijatelji razpečeval po Sloveniji. Kmalu so po istih kanalih začeli prihajati podatki nazaj v Zagreb.[9] Omersovo in Orožnovo pričevanje o tej dejavno-

[8] ARS III, MFS, ppa.
[9] ARS III, MFS, ppa.

sti se več ali manj ujemata. Omersa pa doda: Orožen je bil vedno ponosen na svoje zveze, toda o njih ni hotel podrobneje govoriti. Jaz tudi nisem vztrajal, zame je bilo pomembno le to, da so med ljudi prišli podatki, ki jih tisk v Jugoslaviji ni objavljal.[10]

Od takrat je Orožen enkrat ali dvakrat na mesec potoval v Zagreb h Clissoldu. Prevzel je celotno slovensko naklado biltena britanskega konzulata in ga v Sloveniji razdelil na različnih točkah. Del je odnesel v Ljubljano na Univerzo, kjer so razpečevanje kar sami opravili njegovi kolegi iz kluba Jadran oziroma OJNS in kluba Zarja. Pri razdeljevanju biltena po Ljubljani sta mu pomagala tudi Franjo Hrovatin in trgovski zastopnik, Primorec po rodu, Franc Pirc. Clissold je sofinanciral, Orožen pa tiskal in razpečeval Rauschningovo brošuro "Moji zaupni razgovori s Hitlerjem". Pri tiskanju brošure sta mu pomagala Tone Knez in neki Vodnik, oba iz Kamnika, deloma pa so jo tiskali v Ljubljani, v tiskarni Jutra. Knjigo so natisnili v 4000 izvodih. Orožen jo je razpečeval s sodelavci kot po navadi. Ko je v Zagrebu prišlo do težav s tiskarnami, je Orožen uredil, da se je propagandni material tiskal v Sloveniji, deloma v Kamniku pri omenjenih tiskarjih, deloma v Savi v Kranju.

Orožen je zvezo z Clissoldom ohranil vse do začetka vojne v Jugoslaviji in kot sam navaja, mu je Clissold približno desetkrat poslal material za izdajanje protinacističnih brošur.

Po prvih 'nevarnih' predlogih, ki so bili zavrnjeni, je Orožen poslal Omersi večje obveščevalno poročilo. Omersa je glede na vsebino poročila sklepal, da je Orožen gradivo dobil od železničarjev, ki so službeno potovali v Avstrijo. Poročilo je namreč vsebovalo število in imena vojaških enot ob progi Maribor-Gradec. Omersa je poročilo odnesel Clissoldu in ta mu je takoj naročil, naj ga prevede v angleščino, da bo podrobneje preučil njegovo uporabnost. Kmalu so prišla še poročila o obnašanju Nemcev na Štajerskem, podrobno poročilo nekega očividca o tem, kako so v bližini Celja v nekem hlevu urili nemško mladino v rokovanju z orožjem, pa o sestankih nemške manjšine v Mariboru in Celju. Omersa je vse izočal Clissoldu, ta pa naprej. In ko je naposled v Zagreb prišel sam Orožen, so mu na konzulatu dejali, da so poročila dobra, naj to delo nadaljuje in naj poroča o vseh pomembnejših stvareh, o katerih ga obveščajo njegovi ljudje. Orožnova mreža je odtlej samo še naraščala in vsak teden je v Zagreb prihajalo vse več strani gradiva. Omersa ga je prevajal, Clissold pa nosil na konzulat na šifriranje, kar pomeni, da so ga pošiljali naprej v Beograd in London.[11]

Dostop do vseh teh podatkov je Orožnu omogočala tudi njegova služba pri agenciji Putnik. Začel je zbirati podatke po vseh obmejnih železniških postajah v Sloveniji. Tega dela pa ni več opravljal za Clissolda, ampak za Glanvillea. Glanville mu je tudi kril vse potne stroške, dajal mu je od 1.500 do 2.000

---

10 ARS III, MFS, ppa.
11 ARS III, MFS, ppa.

dinarjev mesečno. Glanville ga je, kot kaže, povezal tudi s sodelavcem v SOE za Slovenijo, Lawrensonom. Orožnovo delo se je kasneje izkazalo kot zelo vestno in zanesljivo, navaja Omersa, in konzulat se je z njim domenil kar za pavšalno mesečno vsoto, ki pa ni presegla 5000 din.

Kmalu se je Orožnovo delo še razširilo in proti koncu je vedno pogosteje hodil v Zagreb, tudi po dvakrat tedensko. Nekaj mesecev pred kapitulacijo Jugoslavije je namreč Clissold Orožna seznanil še z Jamesom Millarom, za katerega je Orožen mislil, da je bil britanski vojaški ataše. Millar je Orožnu osebno naročil, naj zbere podatke o ladji "Roma", ki je bila zasidrana v Trstu, o premikih nemških enot in vojaških razmestitvah v Italiji ter o tovarni aluminija v Bolzanu. Zanimale so ga tudi vse druge novice iz držav sil osi. Orožen sam v povojnih zaslišanjih pravi, da je z Millarom imel le kake tri sestanke, saj je le-ta odpotoval iz Zagreba približno mesec in pol pred Clissoldom. Rajer pa pravi, da se je to sodelovanje začelo že konec leta 1939, ko je za Orožna nesel pošto v Postojno Šibenikovi.

Orožen je za podatke, ki jih je želel Millar, zaprosil Marijo Šibenik v Postojni. Poslal ji je tudi denar in jo prosil, naj gre v Trst, se pozanima o popravilih na ladji Roma, o številu nemških vojakov in o njihovih namerah ter o tem, ali je bil Trst bombardiran in kakšna je škoda. Spraševal jo je, ali bi zanj lahko večkrat odpotovala v Trst in koliko sredstev potrebuje za to. Nažalost je Orožnova pisma takrat prestregel italijanski konzulat v Ljubljani, ki je konec decembra 1940 vse skupaj poslal v Rim.

O prvem srečanju z Millarom Orožen pravi: "Ob tej priliki sva se pogovarjala sama. Sestanek je trajal cca pol ure... Ko sem prišel takrat k Müllerju*, še nisem bil vrbovan. Sporazumela sva se glede naklade oz. tiska knjige Rauschninga "Hitler je govoril" in glede v prejšnjem odgovoru naštetih nalog. S temi nalogami sem odšel v Ljubljano. V Ljubljani sem takoj organiziral izdajo omenjene knjige..."[12]

Toda njegovo delo za Britance se s tem ni končalo. Januarja 1941 je Orožen predlagal Omersi, da bi njegovo mrežo uporabili za pošiljanje poročil v tujino, v primeru, da Jugoslavija pristopi na nemško stran ali pa da bi jo Nemčija okupirala. Omersa je nato kupil zemljevid Slovenije, ga obesil na zid, in kupil še raznobarvne žebljičke. Z Orožnom sta na zemljevidu z rdečimi žebljički označila vasi in mesteca, kjer je Orožen imel sodelavce. Delala sta cel dan in se pri tem pogovarjala o tem, koga bi v primeru okupacije pustili na terenu. Strinjala sta se, da morajo to biti ljudje, ki niso sposobni vojaške službe, sicer jih bo okupator odpeljal v taborišča. Ta mesta sta označila z belimi žebljički. Za tovrstna bodoča sodelavca na terenu sta predvidela Bajta v Mariboru in Prekorška v Celju. Imela sta tudi kandidate v Kranju in

---

* To je še ena od inačic Millarovega imena, ki pa lahko da so nastale tudi med tipkanjem zaslišanj.

12 ARS III, ZA dr. Milan Orožen.

Novem mestu, toda njihovih imen se Omersa po vojni ni mogel spomniti.

Kak mesec ali dva pred napadom Nemčije na Jugoslavijo so se na britanskem konzulatu v Zagrebu dogovarjali, da bi v primeru okupacije razširili propagandno mrežo po vsej Sloveniji in da bi po posameznih krajih, na 10 do 12 točkah, postavili radijske oddajne postaje za zvezo s tujino.[13] Orožen je predlagal, naj mu Britanci za to priskrbijo radijske postaje. Omersa je to predlagal naprej Clissoldu, Clissold pa je o tem obvestil Glanvillea. Kaže, da so Orožnu obljubili postajo. Ravno zato so ga povezali z Lawrensonom v Ljubljani. Toda Orožen je bil pri teh pripravah razočaran nad Britanci. Menil je, da veliko prepočasi dobavljajo material. Glanville je vse to zapisal tudi sam leta 1941: "Slovenski četniki so imeli posebno organizacijo za vzdrževanje radijskih zvez, ki jo je vodil mladi Orožen". Imeli so vse pripravljeno, pravi dalje Glanville, da bi s pomočjo nekega radioamaterja v Ljubljani sestavili aparat. Potrebovali so le varovalke. Te smo naročili, toda niso prišle pravočasno, tako da je tudi ta zamisel padla v vodo.[14]

Kmalu je prišel marec 1941 in Omersa se je pripravljal na odhod. Preden je zapustil Jugoslavijo, sta z Orožnom še zadnjič skupaj obiskala Maribor in Celje in vse Orožnove sodelavce.

Nekoliko več o Orožnovem delu povedo nekateri njegovi sodelavci. Orožen je namreč obvestil obveščevalca Dravske divizije Simončiča, da pomaga Britancem in da ima zveze s konzulatom v Zagrebu. Simončič je po vojni trdil, da ga je Orožen konec leta 1940 povezal s predstavnikom britanskega konzulata Evansom. Sestali naj bi se v gostilni Lovšin. Simončič je trdil, da je Orožen za Evansa potoval v Italijo, da se pozanima o vojaških utrdbah vzdolž Jadranske obale in da mu je iz te poti poslal dve razglednici. Simončič se je spominjal, da se je redno sestajal z Orožnom in da je ta tudi njemu posredoval podatke. Torej je Orožen hkrati delal še za jugoslovansko obveščevalno službo. Orožen je na zaslišanjih to zanikal, kar pa ne pomeni, da ni bilo res.

Od Karla Rajerja izvemo, da je bil Orožen vpleten tudi v sabotaže, kar je seveda zelo verjetno, če je sodeloval z Glanvilleom. Rajer je v zaslišanjih trdil, da mu je Orožen nosil material za sabotaže in diverzije, z navodili za naloge. Med drugim naj bi mu dal 16 'svinčnikov', tempirane bombe in drug sabotažni material, z naročilom, naj jih vrže v bencinske transportne cisterne namenjene v Nemčijo. Dajal mu je tudi smolnate kroglice, ki jih je vlagal v osne tečaje vlakov. Za nagrado mu je dal 600 din. Obljubil naj bi mu celo, da mu bo prinesel peklenski stroj iz Zagreba. Rajer je naloge izvršil uspešno, saj so cisterne eksplodirale v Avstriji, in o vsem je poročal Orožnu. Orožen je to zanikal. Rajer je pripovedoval tudi, da je Orožen prihajal k njim na sedež Narodne odbrane in se sestajal s Franjom Kokoljem. Torej je obstajala neposredna povezava med Orožnovo in Brezigarjevo organizacijo.

---

[13] ARS III, ZA dr. Milan Orožen.

[14] PRO, HS 5/965.

Orožen sam je Udbi po vojni zelo nerad govoril o podrobnostih svojega dela. Postopoma in izogibajoč se je priznal, da je od Britancev za povračilo stroškov dobival okrog 25.000 din mesečno, od česar je 20.000 porabil za propagando, 1-2 tisoč za pošto, 1000 je dal Rajerju in nekaj Šibenikovi.[15] V zaslišanjih leta 1949 je najprej trdil, da z Glanvilleom ni imel opravka, da pa je vedel, da je Glanville zadolžen za sabotaže. Kasneje, ko ga je Udba "stisnila", kot pravi sama, pa je le priznal.

Od Omerse izvemo, kako pomembno je bilo Orožnovo delo za konzulat. Trdi, da je bil Orožen ml. izjemno iznajdljiv in spreten. Gotovo bi postal eden glavnih sodelavcev Glanvillea, če bi Glanville že na začetku imel toliko zaupanja vanj, kot ga je imel na koncu.[16] Na koncu je bil prav Orožen tisti, kateremu so v zadnjem trenutku zaupali, da gre 7. aprila iz Ljubljane reševat britanskega konzula Pettitta, kot bomo še videli.

Italijanski konzulat v Ljubljani je vedel za Orožnovo dejavnost. Ne samo zato, ker je prestregel njegovo pošto Mariji Šibenik v Postojno in tako izvedel, kakšne informacije želi britanski konzulat. Italijanski konzulat je tudi ugotovil, da Orožen pogosto potuje v Zagreb, celo dvakrat tedensko, da se sestaja s predstavniki britanskega konzulata, in da so ti naložili večje vsote denarja na njegov račun pri podružnici češke industrijske banke v Ljubljani. Ocenil je in poročal v Rim, da je Milan Orožen znani obveščevalni in propagandni agent angleške OS.[17] Seveda se je Orožen znašel tudi na spisku tistih, ki jih je iskal RSHA.

Orožen pa v Celju očitno ni delal sam. Kot pravi Glanville, je Orožen stal na čelu četniške organizacije v Sloveniji. Navedli smo že, da je bila slovenska četniška organizacija ena od treh skupin v Sloveniji, s katerimi je sodelovala zagrebška SOE. Po podatkih Udbe pa naj bi na čelu te organizacije stal odvetnik dr. Milan Orožen, torej njegov oče in v njenem vodstvu naj bi bil tudi njegov stric, celjski geometer Šmid. Bolj verjetno bo, da je organizacijo vodila starejša, izkušenejša oseba in da je sin Milan bil le povezovalni člen. Večkrat se je tudi zgodilo, da so zamenjali očeta in sina, ki sta imela enako ime, še zlasti po vojni, ko je tudi Orožen mlajši doktoriral. Presenetljivo je, da se v vsem ostalem popolnoma ujemajo podatki iz britanskih virov SOE in podatki iz slovenskih arhivov, čeprav so oboji skopi. Vsekakor je šlo za precej skrivnostno organizacijo.

Britanski konzul Glanville v Zagrebu v poročilu iz leta 1941 pravi dobesedno takole: "Slovenski četniki: Ta posebna organizacija, s katero smo delali, je bila sestavljena iz nerednih četnikov, ki niso bili del redne vojske. Središče je imela v Kamniku in Šmartnem in imela je okrog 500 članov, vsi so bili iz-

---

15 ARS III, ZA dr. Milan Orožen. V različnih zaslišanjih se omenjajo različne vsote denarja.

16 ARS III, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

17 ARS III, MFS, ppa.

brani možje, vodila sta jih Hojnik iz Kamnika in Aufert, ki je imel majhno graščino in prevozno podjetje v bližini Šmartnega. V Ljubljani so imeli amaterskega brezžičnega radijskega operaterja, o katerem so poročali, da zna tudi sam sestaviti oddajnik, če bi lahko dobil že prefabricirane radijske cevi, s katerimi pa ga žal nismo mogli oskrbeti pred izbruhom sovražnosti. Slovenskim četnikom smo dali ustrezen War Chest ('vojni zaboj' z denarjem za vzdrževanje podtalnega dela med okupacijo) in so že pripravili vrsto skrivališč v kamniških planinah, ki so dobro založena s hrano. Nažalost jim nismo mogli dati veliko orožja in municije, čeprav imajo kar nekaj 'napravic' in omejeno zalogo eksploziva in detonatorjev. Brez dvoma so uspeli dobiti tudi kar lepo število pušk in municije med umikom Srbov iz Slovenije. Ker so paravojaška (t.j. neregularna) enota, je manj verjetno, da so jih zajeli kot vojne ujetnike." Poročilo je namreč nastalo po zlomu Jugoslavije.

Leta 1949 je Udba za Slovenijo začela zbirati podatke o tem istem krogu ljudi in načrtovala zaslišanje Omerse o njem. Nadrejenim v Beograd so pisali: "Za vreme stare Jugoslavije, a naročito neposredno posle (pre?) drugog svetskog rata, širila je u Celju ilegalnu djelatnost nekakva četnička organizacija, koja je radila pod firmom borbe protiv planova KB (Kulturbunda) i njemačkog uticaja na tom području. Vodja te organizacije bio je dr. Orožen, advokat u Celju. Vodeća lica te organizacije bila su: Hojnik, Šmit, Turnšek, Aufert Djuro i drugi. Razpolažemo podacima, iz kojih se vidi, da je pomenutu organizaciju podupirao i vodio tadašnji zagrebački engleski konzul. Vezu izmedju glavnih vodja organizacije i engleskog konzula održavao je Omerza, koji se sada nalazi u vašim zatvorima ..."[18]

Tudi Dimitrij Omersa se spominja, da so bili v Orožnovi skupini še Hojnik, Turnšek, geometer Šmid in Djuro Aufert iz Ponikve. Tudi Aufert naj bi se sestajal z britanskim konzulom in nosil denar Orožnu starejšemu v Celje. Kaj je bilo v Kamniku, kjer je imela skupina tudi možnost ilegalnega tiskanja, ni jasno.

Skupina ljudi, s katero je delal Orožen, je bila zelo raznolika in je delovala v različnih krajih. Omersa pravi, da je bila pozimi 1940/1941 to že kar precej obsežna mreža po vsej Sloveniji. Orožen sam pa je vztrajno omenjal le tiste, ki smo jih že našteli: Tugomer Prekoršek v Celju, Tone Knez in Vodnik v Kamniku, Bajt v Mariboru, železničar Karl Rajer in Marija Šibenik v Postojni, Franc Pirc in Franjo Hrovatin v Ljubljani ter njegovi kolegi študentje.

Orožnov sodelavec v Mariboru Franc Bajt je bil srednje velik, suh, z majhnimi črnimi brki in je šepal na eno nogo. Orožen pravi o njem, da je bil že kot študent zelo levičarsko nastrojen, pomagal je razpečevati protihitlerjevsko literaturo. Prepričan je bil, da je to njegova proletarska dolžnost. Orožen mu je dostavljal material, ni pa ga spraševal, komu ga daje. Bajt je tudi sam

[18] ARS III, MFS, ppa.

hodil v Zagreb h Clissoldu in nekajkrat prinesel material tudi v Ljubljano.[19] Včasih je namesto Orožna v Zagreb h Clissoldu potoval tudi Franc Pirc.

Tugomer Prekoršek pa je bil rojen 13. aprila leta 1914 v Žalcu, pred vojno je v Ljubljani študiral pravo. Omersa ga je tudi poznal in pravi, da je bil srednje velik, zelo suh, temnejših svetlih las, sivih oči in slabega vida. Tugomer je v Celju organiziral tiskanje slovenskih biltenov za britanski konzulat v celjski Zvezni tiskarni. Z Orožnom sta velikokrat kar sama sestavljala vsebino raznih protiosnih brošur in letakov. Včasih sta zanje sama zbrala gradivo, včasih pa jima ga je iz Zagreba poslal Clissold. Prekoršek naj bi na pošti s pomočjo sodelavca celo prestregel telegrame, ki jih je Von Papen pošiljal iz Turčije v Nemčijo, in jih dal naprej Orožnu. Tugomer je bil z družino izgnan iz Celja v Srbijo takoj po okupaciji Slovenije in je postal kurir v štabu Draže Mihailovića.

Nepojasnjeno ostaja tudi to, ali je Orožnova organizacija v Celju, oziroma t.i. četniška organizacija bila v kakršni koli zvezi z Dražo Mihailovićem pred vojno. V teh ključnih letih pred vojno je namreč Draža Mihailović opravljal vojaško službo v Celju. Do maja 1937 je bil jugoslovanski vojaški ataše v Sofiji in v Pragi. V Sofiji je Mihailović spoznal poznejšega sodelavca SOE Georgija Dimitrova - Gemeta in druge voditelje kmečke stranke. Iz Bolgarije so Mihailovića odpoklicali zaradi vpletenosti v zaroto proti dinastiji Koburg. Premestili so ga v Ljubljano za načelnika štaba Dravske divizije in nato spomladi 1938 v Celje kot komandanta polka. V Celju je ostal približno leto dni, od tod je odšel za načelnika štaba utrjevalnih del h generalu Rupniku. Mihailović sam zase pravi, da se je njegova naslednja premestitev, jeseni 1939 v Beograd, na višjo šolo Vojne akademija zgodila zato, ker je v Sloveniji dobil sloves, da je zaostril odnose z Nemci. Vsaj tako trdi, da je govoril ban Natlačen, ki naj bi zahteval njegovo premestitev.[20] Ali je Draža Mihailović takrat že bil sodelavec SOE s kodo A/H 31 ali je to postal šele po tem, ko se je vrnil v Beograd, še ni popolnoma jasno iz gradiva SOE. Vsekakor Mihailović zase trdi, da se je v Sloveniji postavil proti klerikalizmu in se povezoval z vodilnimi v JNS. O svojih celjskih zvezah in znanstvih ne pove ničesar.

Napredni krogi so se v Celju zbirali okrog podobnih društev in dejavnosti kot v Ljubljani. V Celju so zelo dolgo imeli francoski krožek, katerega predsednik je najprej bil dr. Milko Hrašovec, za njim pa direktor Celjske posojilnice in starosta celjskega Sokola Smertnik. Podpredsednik društva je bil dr. Sernec, knjižničar profesor Napotnik, blagajnik pa bančni uradnik Jeglič. Znani celjski meščani pa so bili odborniki v društvu, med drugimi dr. Likar z že-

---

19 ARS III, ZA Milan Orožen.

20 Milovanović, Izdaja, str. 29. Na tem mestu navajamo citat iz Mihailovićevega zaslišanja na Udbi leta 1946, ki ga je objavil oficir Udbe Nikola Milovanović, ker nam arhivi v Beogradu niso dostopni.

no, sodnik upravnega sodišča dr. Kržišnik, sodnik upravnega sodišča in vladni svetnik Lilek z ženo, dr. Karl Zelenik, pa upravnica mestne dekliške šole Zupančičeva, žena knjigotržca Leskoška, hčerka dr. Hrašovca Mija, kasneje por. Omladič, trgovec s čevlji Kogovšek ter številni profesorji in učitelji in celo uradnice in delavke šivilje. Krožek je imel čitalnico s časopisi in knjigami, ki jih je posojal, prirejal je tudi predavanja. Januarja leta 1938 so celjski gimnazijci celo uprizorili predstavo v francoščini, ki ji je prisostvoval tudi francoski konzul v Ljubljani Remerand. V celjskem gledališču so pred nabito polno dvorano zaigrali veseloigro Ces dames aux chapeux verts. Bolj pogosto kot konzul, so krožek obiskovali francoski lektorji, ki so imeli razna predavanja.[21] Da bi bil v Celju angleški krožek, ni zabeleženo.

Dr. Milko Hrašovec je bil celjski odvetnik, eden od glavnih delničarjev celjske posojilnice in dolgoletni starosta Sokola v Celju. V vodstvu Sokola je zastopal sredinsko politiko. Vrsto let sta bila v vodstvu Sokola tudi njegov tajnik Tine Novak, železniški uradnik, in načelnik Rudi Polšak, knjigovezec Zvezne tiskarne v Celju. Ta je kasneje prestopil v pravoslavno vero in se preimenoval v Rastka. V tem času je bil Sokol v Celju bolj nepolitičen, gojil se je samo jugoslovanski patriotizem, pravijo njegovi sodobniki. Za njim pa je prevzel načelstvo Stane Burja, ki je menil, da je Sokol izrazito napredna organizacija, katere naloga ni samo gojiti telovadbo, temveč je njena naloga, v spremenjenih mednarodnih okoliščinah, tudi narodnoobrambna. Burja je to stališče še ostreje zagovarjal, ko so se začeli v Celju pojavljati hitlerjanci. Tedaj so v celjskem Sokolu začeli razpravljati, ali kaže v narodnoobrambne namene sodelovati tudi z JRZjevskimi Slovenskimi fanti. Organizirali so no skupno akcijo, ko so folksdojčerji hoteli praznovati Hitlerjev rojstni dan. Vidnejši sokolaši so takrat bili še Janko Pogačnik, Tone Grobelnik, Konrad Grilec, Karel Kovačič, Slavko Prelog in Dore Cergolj. Zadnja sta pozneje postala ljotičevca.[22]

Glanville pove nekaj podobnega o Celju. Ko pravi, da je bil Maribor tako rekoč nemško mesto, doda, da so v drugih krajih za peto kolono "spretno poskrbeli Slovenski četniki, tako Hojnikove organizacije, kot drugih" in zato ni bila tako močna.

Čeprav Nemci v Celju res niso bili tako številni, pa so bili dobro organizirani celjski Hitlerjanci, ki so nastopili, ko je nemški rajh prišel na slovenske meje, še bolj pa se je prav v Celju razvila mreža nemške obveščevalne službe. Tako kot v Ljubljani je bilo tudi v Celju kar lepo število obveščevalcev že omenjenega Karla Huberja, torej agentov Abwehrovega Wehrmachtsarchiva. Agenti so prihajali iz Celovca z vlakom, z lažnimi imeni in zbirali predvsem vojaške podatke.

Največja pa je bila mreža, ki jo je postavil sam šef Abwehrove izpostave v Celovcu Andreas Zitzelsberger, alias dr. Weber. Vodila sta jo Werner Stieger

---

21 ARS III, MFS, ppa.
22 ARS III, MFS, ppa.

in Max A. Westen. Stieger je bil veletrgovec, ki je najprej vodil celjski kulturbund, od leta 1938 pa je delal za nemško obveščevalno službo. Njegovo mrežo so sestavljali predvsem folksdojčerji, poročila pa je pošiljal tudi v Gradec na Volksdeutsche Mittelstelle. Westen pa je bil hkrati sodelavec VDA (Zveze Nemcev v tujini). Oba sta imela številne poslovne in prijateljske zveze po vsej Jugoslaviji, celo v generalštabu v Beogradu. Pripisujejo jima eno važnejših vlog pri utiranju poti za nemško vohunjenje po Jugoslaviji. Ta mreža naj bi imela radijsko oddajno postajo Aleksander in 22 agentov.

Zitzelsberger je osebno večkrat prihajal v Celje, celo njegova tajnica Schwabova je bila doma iz Savinjske doline. Prihajal je z avtomobilom pod krinko nemškega industrialca. Njegovi glavni sodelavci so seveda bili predstavniki tamkaj živečih Nemcev.

Zvezo med Zitzelsbergerjem in Stiegerjem je pomagal vzpostaviti nemški letalski major, adjutant Hermanna Göringa, von Brauchitsch. Ta je bil namreč poročen s hčerko celjskega odvetnika dr. Karla Skoberneta. Skoberne in njegov sorodnik Max Westen sta spoznala Stiegerja in Zitzelsbergerja. Zitzelsbergerjeva organizacija se je iz celjskega območja raztezala na Hrvaško in celo do Beograda. Ta del organizacije, usmerjen v preostalo Jugoslavijo, je imel sedež v Poljčanah, poročal pa ni samo Abwehru, temveč tudi SD v Gradec. Zanj je v Zagrebu na primer delal Ferdinand Jaklič, zaposlen kot šofer pri nekdanjem generalnem direktorju Jugoslovanskega Shella dr. Mariću. Ukvarjali so se z vsemi oblikami obveščevalne dejavnosti, iskali sodelavce britanskih služb ter organizirali ilegalne prehode beguncev iz Jugoslavije, jim priskrbeli ilegalne potne liste ipd. Imeli so tudi nekaj ilegalnih radijskih oddajnikov, kratkovalovni sprejemniki pa so bili na oni strani meje na Koroškem. Sicer pa so za poročila večinoma uporabljali pošto in seveda skrivno črnilo.

V Celju je imel 'rezidenta', t.j. prikritega sodelavca, tudi Sicherheitsdienst, oziroma v celjskem okraju je imel kar pet agentur. V mestu jo je vodil arhitekt Ivan Ledl, vsega skupaj pa je imela 6 agentov. Ledl naj bi imel na zvezi kar sedem oseb, med njimi uradnike, policaje in pripadnike nemške skupnosti v mestu. Poleg poročil o političnih in gospodarskih razmerah ter življenju v Jugoslaviji, so se nemški agentje v Celju ukvarjali s pošiljanjem številnih poročil o protinemško in narodnoobrambno usmerjenih Slovencih. Geometer Pelc je na primer sumil Ledla, da je on ovadil inž. Janka Mačkovška, da so ga zaprli konec aprila 1941 v Ljubljani.[23]

Kaj vse je zanimalo nemške vohune, lepo pokaže Stiegerjevo obširno poročilo iz oktobra 1940. V njem je poročal, da se proti Nemčiji in folksdojčerjem neprestano ukrepa, da v Sloveniji in na Hrvaškem pričakujejo bližnji zlom Jugoslavije ipd. Zanimivo je, da omenja neko vojaško zvezo med Jugoslavijo, Francijo in Veliko Britanijo, češ da ta usmerja politiko jugoslovanske vlade. Poročal je, da je princ Pavle najodkritejši prijatelj Anglije in da je blizu

[23] JVS, Dosje Mačkovšek, str. 23.

prostozidarskim krogom. Cvetkovića obtožuje, da spretno zavaja sile osi, da javno sicer daje male koncesije folksdojčerjem, na skrivaj pa daje navodila, da se mora odlagati izvajanje takih ukrepov. Poročilo kaže, da je Stieger redno dobival poročila žandarmerijskih poveljstev. Jugoslovanske oblasti je obtoževal, da niso storile ničesar proti britanskim sabotažam, ki povzročajo škodo na transportih v Nemčijo. Seveda je Stieger, kot je to bila navada pri mnogih nemških obveščevalcih, tudi zavajal nadrejene s poročanjem o tem, da so Slovenci sovražni svoji državi, da se ljudje čudijo, zakaj Nemčija še ni vkorakala, da ljudje vidijo bodočnost pod Nemčijo in da je vse bolj prisotna želja, da Nemčija prevzame nasledstvo avstroogrske monarhije v jugovzhodni Evropi, seveda z novo ideologijo.[24]

Leta 1940 je nemška obveščevalna služba v Gradcu zabeležila, da je bil 23. februarja v Celju nek zelo zaupen posvet. Udeležil se ga je dr. Hubad iz banske uprave v Ljubljani, nekdo iz Plhakovega urada in še neki žandarmerijski major. Govorili so o vojaškem vohunjenju. Še istega dne je bila hišna preiskava pri celjskem trgovcu Königu, kjer so oče in oba sinova delali za Huberja iz Celovca. Zaprli so sinova Frica in Karla in ju pozneje obsodili na visoko zaporno kazen. Po preiskavi naj bi žandarmerijski poveljnik najavil, da morajo v nekaj tednih pospraviti nemške vohune. Celotna akcija, so poročali v Gradcu, je pod vodstvom marljivega Plhaka. V zadnjem času je Plhak pri zvezi rezervnih oficirjev, pri Sokolu in pri četnikih osnoval celice, ki naj bi mu pomagale pri delu. Te celice vodijo pri teh organizacijah oddelke za obveščanje in varnost, ki delajo za protiobveščevalno službo. Plhak si povsod poskuša pridobiti vplivne sodelavce, ki jih opremlja s posebnimi legitimacijami, s katerimi imajo neoviran dostop povsod in se lahko ob vsakem času vozijo z avtomobili. Te ljudi naj bi namestili po vseh vejah gospodarstva in uprave. Na ta način se poskušajo ubraniti nemškega vohunjenja. Plhak dela skupaj z Angleži in Francozi, je poročal graški vodja oddelka SD, SS-Obersturmführer Glitz.[25]

Maja leta 1940 so jugoslovanske oblasti prišle na sled nemški vohunski skupini v Celju in zaprle nekaj nemških agentov. Pred tem naj bi se skregala tudi Stieger in Max Westen, kar naj bi dodatno ohromilo nemško vohunsko mrežo v Celju. Sledila sta še dva vala aretacij nemških agentov, poleti in decembra 1940, ko so zaprli celjskega orožnika Lazića, ki je igral dvojno igro, v resnici pa delal za Nemce. Januarja 1941 so zaprli še Karla Skoberneta. Zajete so večinoma postavili pred sodišče za zaščito države in obsojene zaprli v Zenico, od koder jih je pozneje rešila nemška okupacijska vojska. Stieger se je moral umakniti v Gradec, ko je njegov agent na celjski policiji Alojz Emeršič dešifriral ukaz iz Beograda za njegovo aretacijo. V Gradcu je nadaljeval

---

[24] NOS II, str. 314–315. Poročilo se nahaja v arhivu nekdanjega Državnega sekretariata za notranje zadeve med zaplenjenimi dokumenti SD.

[25] ARS III, ZA–405–13, Zaslišanje oseb ... o JOS.

delo.[26] Nemci so za vse te aretacije obtoževali Plhaka, sumili so, da je on v ozadju.[27]

Poročila nemške obveščevalne službe navajajo še nekatere druge Celjane, ki naj bi bili vpleteni v protinemško delovanje. Spisek oseb iz leta 1940 navaja, da so za Intelligence Service v Celju delali Mariane Dickin, roj. Wagner, advokat dr. Ernest Kalan, Gerlov in neki Tartaruga. V širši okolici Celja pa naj bi za IS delali: zaupnik direktorja rudnika in župan v Črni Johan Turk ter grof Thurn-Taxis in njegov grad.[28]

O Dickinovih vemo malo, le da so imeli posestvo na Sočki in da je bil Dickin britanski državljan. Bili so prijatelji dr. Milana Orožna in njegovega sina. Zakonca Dickin sta ostala v Sloveniji med vojno in neposredno po drugi svetovni vojni, seveda pod nadzorom Udbe.

Ko se je bližala okupacija, so v RSHA pripravili sezname za takojšnjo aretacijo ob zasedbi. Sezname so sestavili na podlagi že omenjenih posebnih kartotek RSHA, ki so nastale na osnovi poročil gestapa in SD ter prijav kulturbunda. Na seznamu so se od Celjanov znašli: celjski profesor Mirko Bitenc, ker so ga prijavili sodelavci SD zaradi njegove protinemške drže in "nacionalno-šovinistične opredelitve", profesor na realni gimnaziji Ivan Mlinar, ker so ga prijavili folksdojčerji in je bil na spisku za izselitev. Na podlagi te utemeljitve se je na seznamu gestapa znašel še profesor Janko Orožen. Milan Orožen, študent v Ljubljani, je prišel na seznam, ker je bil osumljen špijonaže v korist 'anglo-ameriške sfere'. Na seznamu SD sta bila še Ivan Prekoršek ter celjski odvetnik in župan Vekoslav Voršič, oba na seznamu referata za zaščito nemštva in predvidena za takojšnjo izselitev. Za IS naj bi po podatkih Udbe delal tudi nek Fink, ki je bil med vojno v zaporu z Orožnom, po vojni pa je ostal v tujini.

Ko je prišlo do napada na Jugoslavijo aprila 1941, je Kalanov koncipient dr. Albert Heric prostovoljno vstopil v jugoslovansko vojsko in dobil nalogo, da zbere v Celju mladinsko četo prostovoljcev. Z njo je odšel v Zagreb, kjer so čakali na prostovoljce ljubljanske akademske legije. Tam so jih ob kapitulaciji razorožili Hrvati. Heric je ostal v Zagrebu, kjer se je skrival pri sestri. Nato se je vrnil v Celje, na poti so ga Nemci zajeli, vendar je pobegnil iz celjske kasarne. Odšel je v Kalanovo odvetniško pisarno, prav ko so tega zaprli. Dr. Ernest Kalan je bil prvi, ki so ga Nemci zaprli v Celju 26. aprila. Preiskavo je vodila nemška vojska, še preden je prišel gestapo. Dali so ga v hišni pripor in občasno je lahko prihajal v pisarno. Nato pa je v Celje prišel gestapo in ponovno zaprl dr. Ernesta Kalana. Zasliševali so ga teden dni, nato pa po po-

---

26 NOS II, str. 311–313, 318. Lazića so na zahtevo nadrejenih v Beogradu izpustili, nato pa je Dragotin Slekovec zahteval njegovo ponovno aretacijo.

27 ARS III, ZA–405–13, Zaslišanje oseb ... o JOS.

28 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.

sredovanju trgovcev Rakuša ponovno izpustili, pod pogojem, da v štiriindvajsetih urah zapusti Štajersko. Zaplenili pa so mu premoženje. Dr. Kalan je odšel v Ljubljano, pred tem pa je od novega upravitelja pisarne dr. Škoberneta izposloval, da je obdržal Herica, toliko da je ta zaključil tekoče posle. Tako je pomagal odnesti tudi nekaj zabojev razstreliva k prijatelju Vrunču, ki je vodil bližnjo partizansko četo. Ko pa so njuno kurirko aretirali, se je Heric konec leta z ženo umaknil v Zagreb. V Zagrebu mu je družinski prijatelj inž. Svetopolk Pivko s pomočjo svaka Dušana Valenčiča in Pavla Horvata pomagal dobiti zaposlitev na konzulatu NDH v Ljubljani. Službo je nastopil 22. aprila 1942 z dovoljenjem OF in njegova zveza je postal njegov načelnik pri Sokolu v srednješolskih dneh v Mariboru Milan Apih.[29]

Posebno mesto za delovanje obveščevalnih služb je bila Rogaška Slatina. Tam je bil v predvojnih letih in v začetku vojne (1936-1941) ravnatelj zdravilišča dr. Ivan Gračnar. Gračnar je bil rojen leta 1894, po poklicu pravnik, nekaj časa uradnik banske uprave v Ljubljani, sicer član SLS, a politično ni bil aktiven. Bil je zelo uspešen ravnatelj zdravilišča, vrnil mu je ugled in pripeljal v Rogaško številne goste. Izboljšati je dal naprave za zajemanje vode, zgradil letno kopališče po načrtih arhitekta Vinka Glanza in nov hotel za elitne goste. Bil je tako uspešen, da so ga hvalili celo naprednjaki. Imel je dobre stike s podbanom dr. Otmarjem Pirkmajerjem. Zaradi svojega položaja je prihajal v stik s številnimi politiki. Osebno je poznal dr. Vladka Mačka, Krnjevića, bil je znanec Šubašića (ki je tudi bil rotarijanec), Stojadinovića, Živkovića in drugih. V Rogaški se je velikokrat sestajal Rotary klub, katerega vodilna člana sta bila Gračnar in Mirko Seunik.

Pod Gračnarjevim predsedovanjem se je v Veliki kavarni v Rogaški junija 1937 zgodilo prvo srečanje Rotary kluba Maribor. To je bila ustanovitev rotarske mize v Rogaški Slatini. Navzoči so bili zastopniki rotarijancev iz raznih krajev, Arthur Schermer iz Gradca, Viktor Frank iz Zagreba, Josip Ljubič iz Ljubljane, dr. Ivo Lipovščak iz Sušaka, Badovinac iz Karlovca in Izidor Komloš iz Bačke Topole. Sklenili so tudi, da bo srečanje v Rogaški redno vsak ponedeljek. Gračnar pa je poročal o razvoju Rogaške Slatine in predstavil program razvoja v bodoče. Srečanj je bilo še več, prihajali so različni rotarijanci, med njimi direktor Putnika v Mariboru Josip Loos, tovarnar Hutter, ravnatelj banke dr. Janko Kovačec, dr. Krejči iz rudnika Mežica, mariborski odvetniki dr. Franjo Lipold, dr. Vinko Rapotec in dr. Alojz Juvan, takratni mariborski župan, pa dr. Milan Orožen in dr. Pintar iz Celja. Seveda so imeli pestro zasedbo iz vse Jugoslavije, bili so zastopniki klubov od Skopja in Sarajeva, Pančeva, Zemuna, do Zagreba; članice so bile tudi ženske, rotarske sestre. Rotarijanci so veljali za prozahodno orientirane.

V Rogaški sta se, po Gračnarjevem pripovedovanju, spopadali predvsem

[29] ARS III, MFS, ppa.

britanska in nemška obveščevalna služba, drugih tam ni bilo. Britansko obveščevalno službo naj bi predstavljal neki britanski major, ki je stalno živel v Rogaški kot gost. Iz konzulata v Zagrebu so mu pošiljali razne brošure, letake, biltene in tik pred zlomom knjigo Cilji angleške zunanje politike.[30] To je bil M. H. F. Harrison.

Nemško službo je, vsaj tako meni Gračnar, vodil neki Miglič, ki je imel vilo v bližini zdravilišča. Z njim je prijateljeval zdraviliški zdravnik dr. Leskovar, ki je bil poročen z Nemko in ga leta 1941 niso izselili. Gračnar trdi, da je celo odkril nemško radiooddajno postajo, za katero pravi, da je bila motilna postaja.

Po zlomu so Nemci zaprli Gračnarja in angleškega majorja. Toda pred tem je Gračnar še uspel zažgati nekaj angleških letakov, vendar so slabo zgoreli, gestapovci so jih našli in vsebino razvozlali, peč pa zapečatili. Žena je peč podrla in Gračnarja so zaradi pomanjkanja dokazov izpustili. Vojno je nato prebil v Ljubljani kot direktor Prevoda in član Štajerskega pokrajinskega odbora SLS.

30 ARS III, MFS, ppa.

VI.

DRŽAVNI UDAR, ZLOM IN ODHOD BRITANCEV

Leto 1941 se je več ali manj začelo v pričakovanju napada na Jugoslavijo oziroma na Balkan. Decembra 1940 se je britanska vojaška obveščevalna služba še strinjala z oceno britanskega ministrstva za zunanje zadeve (FO), da Nemčija zaenkrat ne misli širiti vojne na Balkan. Oboji so menili, da se Nemčija ne namerava vojskovati na dveh frontah. Churchill je takrat celo mislil, da bo Španija bolj verjeten cilj napada. Prisotnost nemškega letalstva v Romuniji so pripisovali le zaščiti naftnih polj. Vse to so sklepali na osnovi diplomatskih poročil, sporočil Enigme (t.j. zaupnega diplomatskega dopisovanja med silami osi, ki so ga Britanci uspeli dešifrirati) in na osnovi poročil obveščevalne službe SIS.

Konec decembra 1940 pa je prišlo do preobrata. Nenadoma se je pri Nemcih dopisovanje s pomočjo Enigme močno povečalo in vsebina sporočil je ponujala trden dokaz, da so nemške priprave vstopile v novo etapo. Vse je kazalo na bližanje nemškega napada na Grčijo in to čez Bolgarijo. Sporočila Enigme so 26. decembra prvič uporabila izraz "Operacija Marita". Na dramatično spremembo v nemški politiki na Balkanu je kazal tudi povečan železniški promet in podobni znaki. Britanci so sklepali, da napada pozimi ne bo in da je najbolj verjeten datum za napad začetek marca 1941. Churchill je 6. januarja predložil vrhovnemu poveljstvu (Chiefs of Staff ali COS) memorandum, v katerem je zapisal: "Nič ne bi bolj ustrezalo našim interesom kot to, da se nemški napad odgodi do pomladi. Prav zato moramo vsi pričakovati, da se bo začel prej".[1] Takrat so vse delovanje SOE naravnali na pričakovani čas napada v začetku marca.

V Beogradu je še vedno vladal optimizem glede položaja Jugoslavije. Na izteku leta 1940 je britanski ambasador Campbell še govoril o tem, da Jugoslavija lahko vzdrži pred pritiski tretjega rajha. To je bilo čutiti tudi še januarja 1941. Konec januarja je ambasador poročal, da se je pogovarjal s princem Pavlom, ki je optimist in meni, da bodo Jugoslovani enotni proti zunanjim sovražnikom. Zadovoljen je bil z javnim mnenjem na Hrvaškem. Ocenil je, da je še možno ohraniti Jugoslavijo, kljub temu da je to umetna tvorba, ki jo razdirajo Nemci, Italijani in Madžari, povrhu pa še napaka Srbov, ki so hoteli vladati vsem drugim narodom.

Počasi pa je naraščala princeva vznemirjenost. Opazil je, da Nemci poznajo prav vse njegove razgovore, tudi tiste najbolj zaupne. Da bi ga pomiril, je Campbell sestavil poseben ključ imen pomembnih sogovornikov v Beogradu in s pomočjo tega ključa je od takrat v FO pošiljal poročila o bolj zaupnih raz-

---

[1] Hinsley, British Intelligence in the Second World War, I/351–3.

govorih. Prosil je FO, naj ključ ostane strogo zaupen, ker mu bodo sicer usahnili viri v Beogradu. Naraščajoči strah je bil posledica različnih nemških pritiskov. Že v začetku februarja se je Pavle pritoževal Campbellu glede britanskega konzulata v Ljubljani, nad imenovanjem Pettitta in nad terorističnimi dejanji v Nemčiji in Italiji. Od Campbella je zahteval, naj s tem prenehajo. Pritožbe so bile zelo podobne tistim iz srede leta 1940. In Campbell je ponovno vzel SOE pod drobnogled.

Nemške in italijanske oblasti so namreč takoj protestirale proti ustanovitvi britanskega konzulata v Ljubljani, češ da je konzulat odgovoren za dobavo razstreliva, s katerim so izvajali zločine na njihovem ozemlju. Jugoslovansko zunanje ministrstvo je zato poklicalo na razgovor prvega sekretarja britanske ambasade v Beogradu. Rekli so mu, da sicer nimajo dokazov za podtalno dejavnost (jih pa prav gotovo imajo, je pripisal Campbell), upajo pa, da bodo Britanci vseeno odpoklicali Pettitta.[2] Sekretar pa jim je odgovoril, da so odprli konzulat zato, ker so slovenske oblasti vztrajno zahtevale, da se v Ljubljani odpre pravi konzulat in da so za konzula imenovali primerno osebo – gospoda Pettitta. FO v Londonu pa si zaradi tega ni belil glave in sklenil, da se na vse skupaj ne bo oziral. Zdelo se jim je smešno, da bi Britanci ne imeli konzulata v mestu, kjer sta že italijanski in nemški generalni konzulat. Jugoslovansko zunanje ministrstvo pa je kmalu sporočilo, da tovrstnih očitkov ni več. Vseeno je Campbell osebno preveril kaj se dogaja 'na severu' in sredi februarja odgovoril v London in princu Pavlu, da mu je predstavnik SOE v Zagrebu poročal, da v zadnjih mesecih ni bilo terorističnih dejavnosti ne v Italiji ne v Nemčiji. Zato ni mogoče, da bi imel sovražnik dokaze o britanski vpletenosti.

Tretji rajh pa je medtem vedno bolj vdiral v Jugoslavijo. Po podatkih Stanka Zorka naj bi samo v januarju leta 1941 v Beograd prišlo 60 nemških vohunov, s privolitvijo jugoslovanskega ministrstva za notranje zadeve.[3]

SOE v Jugoslaviji je takrat tako ali tako že imela v ospredju resne priprave na vojno. V začetku januarja 1941 je izpeljala nakup jahte Jadwiga in sporočila centrali v London, da je jahta pripravljena. Jahto je kupila britanska admiraliteta, upravljala pa naj bi jo SOE. SOE je izbrala tudi kapitana, nekdanjega jugoslovanskega pomorskega oficirja, in posadko. Za kritje je iskala le še primernega jugoslovanskega državljana, ki bi bil lastnik. Jahta naj bi namreč plula pod jugoslovansko zastavo in opazovala obalo med Šibenikom in Splitom, kjer ni otokov in bi to bilo najlažje.

V skladu z novo politiko SOE je Masterson pospešil pogovore s strankami. Okrog 20. januarja je imel dolg pogovor z dr. Milanom Grolom. Grol mu je povedal, da so v Demokratski stranki naklonjeni aktivnemu odporu v primeru napada sil osi na Jugoslavijo. Grol je celo zagovarjal misel, da bi bilo dobro preventivno napasti Bolgarijo, če bi ta dovolila nemškim četam prehod čez

---

2 PRO, FO 371/30238/R 816.

3 ARS III, MFS, ppa.

njeno ozemlje. Po razgovoru je Masterson predlagal, da bi SOE finančno podprla tudi Demokratsko stranko. To se mu je zdelo smiselno zato, ker bi z njeno pomočjo povečali obseg zavezniške propagande in v javnosti utrdili zavest o nevarnosti nemškega prodora v Bolgarijo. Predlagal je 1000 funtov mesečno, s čimer se je strinjal tudi Campbell. London je na to pristal. Hkrati je teklo sodelovanje z utečenimi političnimi zavezniki SOE in, kot vemo, so takrat sklenili sporazum med SOE in Trifunovićem, po katerem se je SOE obvezala oborožiti Narodno odbrano za boj proti peti koloni.

Masterson je januarja nadaljeval tekoče delo v Beogradu. V London je poročal o tem, kako Nemci gradijo samostojno telefonsko zvezo iz Sofije v Beograd in Bukarešto in predlagal, da bi jo onesposobili. Preučeval je možnost sabotaže rudnika v Trepči ob okupaciji. Rudnik je bil v lasti britanske družbe in predstavniki družbe niso bili navdušeni nad temi načrti. Masterson je kmalu izvedel, da se tudi jugoslovanski generalštab ukvarja s podobno zamislijo. Sklenil je, da se z njimi poveže. Za to pa je potreboval podporo po diplomatski poti in Campbella je zaprosil, naj govori s princem Pavlom.

Medtem so med Londonom in Beogradom ter navzdol usklajevali tudi delo na manjših sabotažah, zlasti tistih skupaj s Slovenci. Masterson je 4. januarja poročal, "da so večje sabotaže črtali, ker bi povračilni ukrepi nad organizacijo prekosili vse materialne rezultate". Manjše sabotaže vlakov z gorivom pa bi vseeno onemogočile okoli 15% prometa namenjenega v Nemčijo. Takšna je bila na primer v Mariboru, kjer je Tomič-Aničeva skupina 'pokvarila' šest nemških lokomotiv. Masterson je poročal tudi o povečani propagandni dejavnosti v Sloveniji in na Hrvaškem.[4] Konec meseca je zaprosil za dodaten denar za propagando za konzulat v Zagrebu, ker je v januarju močno naraslo število biltenov, novic v tisku in drugega protinacističnega tiska.

Januarja so Britanci še doživljali uspehe na afriškem bojišču, ki jih je potem spomladi ustavil Rommel. General sir Archibald Wavell, takratni poveljnik britanskih sil na Bližnjem vzhodu, je januarja 1941 osvojil Tobruk in tam zajel ogromno italijanskih vojakov, med njimi tudi večje število primorskih Slovencev. Masterson je 9. januarja že posredoval zahtevo t.i. slovenske organizacije (verjetno Čokove), da se italijanske ujetnike slovenske in hrvaške narodnosti zadrži v Egiptu do prihoda predstavnika, ki ga bodo kmalu poslali tja. Masterson je tudi opozoril, da bi te ujetnike lahko koristno uporabili v bodoče, pravi poročilo SOE. "Predlog je sprejet in zadevo bo prevzel FO."[5]

Januarja 1941 je tudi še kazalo, da bo mogoče uresničiti že dolgo načrtovan veliki podvig prekinitve prometnih poti na Balkanu – sabotažo ožine na Donavi, oziroma načrt Kazan. Že decembra 1940 je SOE morala opustiti zamisel o neposredni sabotaži naftnih polj v Romuniji. Takrat je namreč Bailey skupaj s tamkajšnjim oficirjem SOE ocenil, da je položaj v Romuniji tak, da

4 PRO, HS 7/212.
5 Ibidem.

morajo prenehati s sabotažami, če želijo tam ohraniti britansko diplomatsko osebje. Diplomate pa je SOE nujno potrebovala za kritje za delo z romunskimi strankami oziroma za delo na političnih pripravah za primer okupacije.

SOE je torej v začetku leta 1941 dajala prednost ustanavljanju t.i. organizacij v senci (shadow organizations). Zato je bilo treba začasno ustaviti sabotaže. Cilj je še vedno ostal isti – prekinitev dobav nafte Nemčiji. Načrt pa je bil, da si SOE najprej pridobi domače politične zaveznike in jih usposobi za ilegalno delo. Ti bi takoj ob nastopu okupacije nadaljevali sabotaže.

Sredi januarja so Britanci začeli močno bombardirati naftne kapacitete v deželah sil osi. Da bi ta bombardiranja imela daljnosežni učinek, je bilo treba hkrati čimbolj zmanjšati dotok nafte v države sil osi, ne glede na možne posledice oziroma reakcije Nemčije. To je bil vzrok za ponovno spremembo politike, torej spet sabotaže in napadi na nemške transporte. Spremenile so se prioritete na Balkanu.

Sprememba pa je nastopila šele po temeljitih dogovorih v Londonu, v katerih so sodelovali vodstvo SOE, oziroma MEW, Chiefs of Staff, Defence Committee in FO. Sabotaže večjega obsega bi lahko bile, so ugotavljali, ali napad na naftna polja ali prekinitev transportov v Nemčijo. Ugotovili so, da napad na naftna črpališča ni več mogoč. Ostal je torej le še načrt za prekinitev prometa. Ta načrt so sredi januarja 1941 izpopolnili, v resnici pa je bil to stari načrt, ki ga je pripravil že Hanau. Bil je takšen. Obsegal je akcije v treh balkanskih državah, približno v začetku aprila 1941. Najprej bi sprožili nemire v Romuniji, po možnosti čimvečje. Nato bi dosegli, da Jugoslovani izpeljejo načrt Kazan, torej prekinitev prometa na Donavi pri Kazanu. Če bi bilo mogoče, pa še pri Železnih vratih. V Bolgariji pa bi uresničili načrt Varna. To je bil manjši načrt, po katerem bi v Črnem morju, natančneje v Varni, uničili italijanske tankerje, ki so prevažali rusko nafto v Nemčijo. Tako bi povzročili zmedo pri nemških komunikacijah in zavrli nemške načrte za prodor na Bližnji vzhod.[6]

Vsi so še vedno menili, da bi največ škode povzročila sabotaža pri Kazanu. Na začetku je dobro kazalo. Masterson je 13. januarja sporočil v London, da je jugoslovanski generalštab že začel z deli na galerijah v Kazanu in da je prosil britanskega pomorskega atašeja za podatke o možnosti podobnih priprav pri Železnih vratih.[7]

Po dogovoru o novih prioritetah je minister Dalton (MEW) januarja sklenil poslati na Balkan majorja Georgea Taylorja, ki je takrat bil človek številka dve v glavnem stanu SOE. O tem je pisal Churchillu in dodal: "Zaradi očitne nemške grožnje sem prepričan, da se moramo začasno ločiti od enega naših najboljših mož."[8] Navodila, ki jih je dobil Taylor, so bila jasna. Prvič, da stori

6 PRO HS 5/166.
7 PRO, HS 7/212.
8 PRO, HS 5/166.

vse, kar je možno (uporabljen je angleški izraz "to move heaven and earth"), da pripravi jugoslovanski generalštab za blokado Donave. Drugič, da dokonča priprave za upor v Romuniji. Tretjič, da v Bolgariji, Jugoslaviji, Grčiji in Albaniji pripravi skupine saboterjev za čas okupacije, in četrtič, da še bolj spodbudi jugoslovansko opozicijo v njenih pritiskih na vlado.

Bailey, ki je še vedno vodil SOE za Balkan v Carigradu, je še vedno delal po starih navodilih. Prav tedaj je bil v Beogradu, da bi pridobil čimveč političnih zaveznikov. O novi politiki je zvedel iz Londona, ko so mu poslali zelo zaupno navodilo o posebni Taylorjevi misiji. Nova politika je vojaška po značaju, so pisali, in bo nadomestila politične aktivnosti. Bistvo Taylorjeve naloge je spodbuditi politični upor v Romuniji in zagotoviti izvedbo načrtov Kazan in Varna. Dodali so, naj SOE takoj pripravi skladišča orožja in brezžično komunikacijo, za kar bo dobila obilna sredstva. Ni več pomembno, če to sproži izgon britanskih diplomatskih misij, so pripisali Baileyu.[9] Diplomatom pa so medtem iz Londona že poslali navodilo, naj se pripravijo za odhod. Sabotaže bi se naj zgodile konec marca.

Začela se je torej prava vojna. Sredi januarja 1941 je FO že poslal britanskemu ambasadorju v Bukarešto navodilo, naj sprožijo čim večje nemire v Romuniji. Tudi njemu so naročili, da je prednostna naloga na vsak način uničiti dobave nafte Nemčiji, in to kjerkoli, na samih poljih ali med prevozom. Ker bodo priprave trajale dva meseca, so britanskim diplomatom v Romuniji naložili, naj bodo v začetku marca pripravljeni na evakuacijo.

Toda Taylor ni takoj odpotoval na Balkan. Še ves januar so se prej naštete ustanove prepirale o tem, pod kakšno krinko bo potoval. Na koncu je obveljala beseda stalnega državnega podsekretarja v FO sira Alexandra Cadogana, da bo Taylor potoval kot svetovalec FO in bo imel splošna politična in ekonomska pooblastila, da sodeluje z britanskimi diplomatskimi predstavništvi. Da bi bila krinka bolj prepričljiva, naj za njim odpotuje še en predstavnik MEW. O Taylorjevem prihodu so nato obvestili vsa balkanska diplomatska predstavništva.

Konec januarja je nova navodila iz FO prejel tudi britanski ambasador v Beogradu. Naročili so mu, naj po diplomatski poti pripravi Jugoslovane do tega, da izpeljejo načrt Kazan. Sporočilo pravi: "Osnovno načelo naše politike na Balkanu danes je prekinitev dobav nafte iz Romunije v Nemčijo. Načrt Kazan pa je jedro".[10] Campbell je takoj začel pogovore s princem Pavlom, medtem pa je beograjski SOE pritiskal na jugoslovanski generalštab, da bi obnovili dela na Donavi. Teh pogovorov je bilo več, dokler ni jugoslovanski generalštab 13. februarja Britancem zaupal, da načrta ni pripravljen izpeljati. Pripravljen je bil le potopiti tovorne čolne in vlačilce na reki. Seveda je Campbell takoj začel pritiskati na princa Pavla in že 19. februarja sporočil v FO, da je regent za to, da se načrt izpelje. Toda vse naj bi uredili tako, da ne bi raz-

9 PRO, HS 7/212.

10 PRO, FO 371/30225/R 297 in R 666.

dražili Nemcev. "Sedaj se SOE trudi pribaviti ambasadorju tehnične podatke, ki mu bodo v pomoč pri ponovnem poskusu, da ga prepriča." Toda SOE je mnenja, piše Campbell, da ne generalštab, ne princ ne mislita izpeljati načrta Kazan, vsem mogočim pritiskom navkljub.

Ko je to zvedel FO, je Cadogan takoj obvestil Churchilla. Povedal mu je, da za izvedbo načrta potrebujejo tri tedne, da pa princ Pavle in jugoslovanski generalštab nista navdušena nad načrtom, ker ne želita provocirati Nemcev. Ambasador Campbell pa je nemočen in potrebuje močan 'vzvod', zato "mislimo, da bi vaše osebno sporočilo... lahko predstavljalo takšen vzvod".[11] O pomembnosti tega priča tudi poročilo Daltona Churchillu mesec dni pozneje. Tudi on pravi, da je Kazan "najpomembnejši cilj med vsemi. Če bi reko res lahko blokirali do prihodnje zime, bi bili Nemci ob približno 2 milijona ton surovega olja. To bi bilo enako kot zmaga v kaki pomembnejši vojaški operaciji in mogoče tudi odločilni korak v vojni. Ni mi treba poudarjati, da je to stvar za katero sem si prizadeval odkar ste mi zaupali to službo, toda do sedaj sem vedno znova naletel na grenka razočaranja".[12]

Toda niti Churchillova osebna intervencija pri princu Pavlu ni zalegla. Tako načrt Kazan ni stekel vse do državnega udara v Beogradu. Vodilni v SOE so krivdo pripisovali Pavlu. Tik pred državnim udarom se je SOE začela pogovarjati z Jugoslovani o alternativnem načrtu, po katerem bi minirali skale pri Grebenu in hkrati potopili floto Schultz, natovorjeno s cementom.

Februarja 1941 so Britanci na najvišji ravni pripravljali še eno večjo sabotažo. V primeru, da se Jugoslavija ne bi borila proti nemškemu rajhu, bi razstrelili progo Beograd-Solun. Te priprave je med zunanjim ministrom Ednom in SOE usklajeval Philip Noel-Baker. Že v začetku leta 1941 je predlagal, naj se v zvezi s to akcijo obrnejo na češkega predsednika Beneša, ki je bil takrat že v Londonu. Zanj je veljalo, da ima zelo dobre stike v Jugoslaviji in da njegovo mnenje zelo cenijo. Beneš je takoj pokazal izredno zanimanje za načrt rušenja železniške proge. Celo več, sam je ponudil, da sodeluje, češ da ima za to dovolj osebja v Jugoslaviji. Če bi pripravili ustrezen načrt, bi bila njegova organizacija zmožna uničiti progo. Vsi pa so se zavedali, da gre za veliko dela, za številne mostove in za kilometre tunelov. Beneš je zahteval le, da njegovo sodelovanje ostane v strogi tajnosti. Noel-Baker je o tem obvestil SOE in naročil, naj razgovora z Benešem ne omenjajo, zapis pa uničijo.[13] Beneš je verjetno ponujal usluge že znane češke organizacije v Jugoslaviji, o kateri pa SOE na prelomu 1940-1941 ni imela novic.

20. februarja 1941 je Taylor, po dodatnih zapletih z letalskim pevozom, končno prispel v Carigrad. Takoj se je lotil dela in obiskal najprej Sofijo, nato

---

[11] PRO, FO 371/30212/R 1379.
[12] PRO, HS 5/166.
[13] PRO, HS 5/928.

Beograd in Atene. V Romunijo ni več mogel. S podatki o tej deželi mu je pomagal A.G.G. de Chastelain (D/H 13), ki se je že moral umakniti v Carigrad. Taylor je v Atenah že 26. februarja napisal obširno poročilo direktorju Franku Nelsonu. V uvodu je sicer zapisal, da gre le za vtise in podatke iz potovanja, toda vsebina kaže, da je Taylor takoj zgrabil bika za roge, tako da poročilo že podrobno opisuje priprave na vojno. Podatki so bolj skopi le, ko govori o hrvaški in slovenski podtalni dejavnosti, vidi se, da niso iz prve roke. Zanj so bili najvažnejši politični stiki s srbsko Zemljoradničko stranko, ker je menil, da ta lahko vpliva na politiko vlade. "Mi subvencioniramo to stranko od preteklega julija in oni so nam zagotovo na razpolago za ilegalno propagando, sabotažo in gverilsko vojskovanje v trenutku, ko bo Jugoslavija v vojni." Takšno mnenje enega od vodilnih v SOE je seveda lahko imelo močne posledice za v bodoče. Druga skupina v Srbiji, ki ji je Taylor pripisoval pomembno vlogo, so bila združenja pod vplivom Trifunovića. To so bila Narodna odbrana, četniki, Združenje rezervnih starešin in podobna. Ocenil je, da bosta prvi dve lahko vzdrževali gverilsko kmečko vojsko v hribih, podobno kot med prvo svetovno vojno. Izkušnje iz prve svetovne vojne so tudi sicer močno vplivale na mnenje britanskih politikov in vojakov, vsaj tako kažejo njihova razmišljanja. Zato so velike upe usmerjali v Srbijo.

V drugem poročilu, 11. marca 1941, Taylor pravi, da je SOE v zadnjih štirinajstih dneh naredila veliko, srbska čustva je usmerila proti kapitulaciji vlade pred Nemci in spodbudila je domoljubne organizacije, da so močno pritisnile na princa Pavla. Celo Campbell je moral priznati, da mu je bila SOE v veliko pomoč. Slabše pa jim je šlo pri načrtih za sabotažo Donave.[14] Dnevi tesnega sodelovnja s princem Pavlom so se bližali koncu.

Bailey je že v začetku januarja iz Beograda naročil 25 ton razstreliva in 5 ton 'napravic'. Priprave v Beogradu pa je vodil Masterson. Vzdušje najlepše opiše Hudson, ko pravi: "Mastersonov cilj je bil mobilizirati jugoslovanska čustva proti Nemcem in jih pripraviti na neizogibni trenutek, ko bo Jugoslavija okupirana država. Vsi ljudje, ki so sovražili tiranijo, posebno pa njeno glavno upodobitev Nemčijo, so imeli dostop do Mastersonovega doma: pogovori so se začeli opolnoči in trajali do zore." Pri Mastersonu na nočnih srečanjih so se zbirali predstavniki Zemljoradničke stranke, "ki jih sedaj v odsotnosti Gavrilovića, ki je v Moskvi, vodi levji Tupanjanin," priča Hudson, nato predsednik patriotskih združenj Ilija Trifunović, šef radikalov Miloš Trifunović in šef demokratov Milan Grol. "Za potrebe Zemljoradničke stranke in četnikov so iz Aten poslali revolverje, detonatorje in radijske oddajnike. General Wavell je takoj prisluhnil (potrebam SOE) in je iz skromnih zalog poslal štiri železniške vagone orožja, ki so v Djevdjeliji, na grški strani meje, čakali na trenutek, ko se bo zgodil državni udar proti regentu."[15]

---

[14] PRO, HS 5/166.
[15] PRO, HS 5/934.

Osebje JOS priča, da je bil Masterson v pristnih zvezah z nekaterimi visokimi funkcionarji jugoslovanskega generalštaba. Med njimi naj bi bila sam načelnik generalštaba general Petar Kosić in načelnik operativnega oddelka generalštaba polkovnik Stojković. Masterson se je kot glavni organizator diverzij na Djerdapu, pričajo jugoslovanski obveščevalci, močno trudil, da bi popolnoma onemogočili promet v Nemčijo. Skrivne nočne sestanke naj bi imel v nekem stanovanju v ulici vojvode Dobrnjca. Bil je desna roka Campbella in tisti, ki je iz ozadja usmerjal vse delovanje britanskih obveščevalnih služb v Jugoslaviji.[16] O Taylorju niso vedeli ničesar.

Taylor je po prihodu v Jugoslavijo natančno pregledal vse priprave na vojno in poročal Franku Nelsonu 26. februarja iz Aten.[17] Najprej se je podrobno osredotočil na priprave na področju bodočih radijskih zvez in zapisal: "Organizacija zvez z brezžičnimi oddajniki je mnogo bolj razvita v Jugoslaviji kot v drugih balkanskih deželah". V sodelovanju z Intelligence Serviceom, pravi, so izdelali načrt posebnega sistema komunikacij za Jugoslavijo in ga v precejšnji meri že izpeljali. Glavne značilnosti načrta so:

a) Priprava dveh glavnih središč za komunikacije, ki bodo v stiku z našo Vojno postajo v Carigradu. Eno središče bi bilo v Beogradu. Tega bi uporabili, če bi katera od različnih organizacij stopila v akcijo, še preden bi prišlo do bojev. Na primer, če bi jugoslovanska vlada popustila Nemčiji, določene skupine v deželi pa bi začele odpor, ali če bi se Jugoslavija vmešala v vojno, ne da bi bila takoj okupirana. Drugo postajo bi postavili v hribe, za vojne pogoje, in bi jo premeščali iz kraja v kraj, kot to zahtevajo razmere. Obe postaji bi bili preprosto le oddajniki in bi ne bili priključeni nobeni organizaciji. Oba potrebna radijska oddajnika sta že v Beogradu in operaterji končujejo usposabljanje. Obstaja še možnost, da bomo postavili tretjo brezžično oddajno postajo v diplomatskem predstavništvu ZDA v Sofiji.
b) Priskrbeli bi še mrežo podpostaj, torej brezžičnih oddajnikov, ki bi jih dali posameznim organizacijam, ki so naštete v poročilu. Ti oddajniki bi nato oddajali sporočila centralni postaji, ta pa bi jih posredovala naprej Vojni postaji v Carigrad.

Nato je Taylor naštel, komu vse gredo ti oddajniki: 1) v Ljubljano Brezigarju in Čoku – ta je že postavljena in deluje, 2) Hrvatom v Zagreb, 3) v Niš za Trifunovića, 4) nekam v Bosno za Tupanjanina, 5) v Podgorico za polkovnika Radovića (ki je v SOE imel kodo Cousin ali Bratranec) in 6) v Albanijo za Gani bega.

Načrt so zato sestavili tako, ker so se zavedali, da vsem naštetim organizacijam ne bodo mogli pravočasno priskrbeti dovolj močnih oddajnikov, da bi te bile neposredno povezane s Carigradom. Taylor je sicer upal, da bo SOE

---

16 ARS III, MFS, ppa.
17 PRO, HS 5/166.

lahko še pravočasno dobavila močnejše radijske postaje za najpomembnejše skupine. Če bi dobili zadostno število aparatov Mark III, bi centralnih postaj ne potrebovali, je pristavil.

Mark III so bili 5-vatni radiooddajniki, spravljeni v majhen kovček velikosti približno 21x20x8 cm, težki pa dva in pol kilograma, z dometom do 800 km. V tistem času še ni bilo tranzistorjev, postaje so delovale s pomočjo cevi in kristalov. SOE je takrat za daljše razdalje uporabljala šestkrat močnejši oddajnik – B2 (izpeljanka modela Mark II), ki je imel ameriške cevi, trdnejše in močnejše, toda bili so večji in težki okoli 9 kg.[18] V tistem času in tudi še kasneje, je bila ena glavnih težav SOE dobiti oziroma izuriti operaterje. Operaterje je SOE urila v šoli v Thame Parku v bližini Oxforda, toda v Jugoslaviji je potrebovala domačine. Poleg vseh težav z aparati je bilo posebej treba paziti na varnost, saj so Nemci vztrajno poslušali na vseh frekvencah in operaterji so imeli le pet minut za kolikor toliko varno oddajanje, če so seveda upoštevali navodila o stalnem spreminjanju kod.[19]

Taylor je nato poročal, da sta Tupanjanin in Trifunović priskrbela radiooperaterje in da so se že dogovorili tudi za čas oddajanja, frekvence in signale za klic med Carigradom in centralnimi postajami ter med temi in podpostajami. Vse skupine so dobile posebne knjige (za kode) in kopije teh so imeli v Carigradu. Trifunović in Tupanjanin sta SOE dala naslove svojih bivališč v primeru okupacije. Ni pa še poskrbljeno, pravi Taylor, za posebno kurirsko službo med okupacijo. Predvideval je, da bosta takrat Hrvaška in Slovenija popolnoma odrezani in zato odvisni od radijske zveze. Kakšne možnosti bi bile za stike s Črno goro in Dalmacijo, je SOE takrat še ugotavljala.

Taylor razkrije tudi, kako je SOE poskrbela za oborožitev bodočih gverilcev. Najprej je ugotovil, da so dotedanje pošiljke sabotažnih sredstev že vse porabili v Sloveniji. Zaloge za primer okupacije pa so začeli pripravljati šele pred dvema mesecema, torej v začetku leta 1941. Do konca februarja so svojim zaveznikom dobavili močna razstreliva, običajna SOE sredstva, 40 mavzeric (od katerih je šla polovica v Bolgarijo), dve brzostrelki in nekaj malega orožja in granat. Zato je Taylor v poročilu poudaril, da potrebujejo še močna razstreliva in SOE napravice, pa zemeljske mine ter granate za sabotaže in demolicije ter orožje različnih vrst za zaščito saboterskih skupin in za gverilsko vojskovanje. Pušk je zadosti, saj jih ni težko dobiti. Pač pa skupine prosijo za novejše orožje, kot so avtomatske pištole in brzostrelke, ker tega ne morejo dobiti. Taylor je poudaril, da je pomembno, da se tej prošnji ugodi, če v centrali želijo, da se delo nadaljuje. Vsaka od skupin, pravi, je dobila t.i. War Chest – vojni zaboj z denarjem.

Razdelitev orožja po Jugoslaviji ni nikakršen problem, pravi Taylor. Ko orožje enkrat pride do Beograda, ga naši prijatelji prevzamejo in hitro preme-

[18] M. R. D. Foot, SOE, str. 158-160.
[19] Ibidem, str. 150-158.

stijo v skladišča, ki so jih pripravili v Ljubljani, Zagrebu, Dubrovniku, Nišu in Skopju. Potem pa jih izročijo osebam, ki ga dejansko tudi uporabijo. Taylorjevo poročilo kaže, kako so imeli že dogovorjene druge podrobnosti. Za nove dobave sabotažnega materiala bosta Tupanjanin in Trifunović pripravila tovornjake. Ti bi potem vozili orožje na sever, se spotoma 'izgubili', orožje pa bi razdelili med sodelavce. Z Grki so se dogovorili tudi to, da bi ob grško-jugoslovanski meji, v krajih, ki so jih določili Jugoslovani, ustvarili skladišča z orožjem. Odtod bi ga, po potrebi, prevažali v Jugoslavijo, organizacijam Tupanjanina in Trifunovića.

Vsi našteti načrti se bodo sprožili, ko se bo Jugoslavija tudi uradno vpletla v vojno, oziroma ko se bo začel odpor proti Nemcem, če vlada kapitulira, zaključuje Taylor.

Taylor se je ponovno oglasil šefu v London 11. marca 1941 in mu razložil težave, s katerimi se je soočal. V SOE so morali pripraviti tri verzije načrtov za Jugoslavijo, pravi. Enega za primer, če Jugoslavija vstopi v vojno na britanski strani. Drugega za primer, da se vlada odloči za nevtralnost, v državi pa se začne odpor. In tretjega za primer, če Jugoslavija kapitulira in je ne napadejo. Tudi to pot je Taylor poročal o tem, kako tečejo priprave. Hitro so razdelili material za sabotaže manjšega obsega med okupacijo po Sloveniji, Hrvaški, Dalmaciji in Črni gori ter obema zaveznikoma v Srbiji. Pravi, da je SOE razdelila dve in pol toni močnega razstreliva, 9400 'crackers' ('pokalic') in 600 kg 'sveč', vse opremljene z majhnimi dodatki. Uspešno so izvedli sabotažo v splitskem pristanišču, zaradi katere so oblasti izgnale Hudsona in zaradi česar so morali ustaviti pošiljke zalog v Dalmacijo. V poročilu je opisal še oskrbo Srbije in Albanije. Glavna težava se mu je v tistem času zdel transport. V načrtih za sabotaže komunikacij, ki jih je v času Taylorjevega obiska pripravljala SOE, najdemo tudi že Dražo Mihailovića s kodo A/H 31.[20] Glen in Taylor sta pozneje potrdila, da sta se sestajala z Dražo Mihailovićem tudi v času, ko je ta bil premeščen v Mostar. Glen celo pravi, da je takrat bila posebna sekcija v generalštabu, ki je bila zadolžena za organizacijo odpora pod okupacijo, na čelu katere je bil Mihailović.[21]

John Bennett je pozneje, v poročilu 6. junija 1941, na podoben način opisal tedanjo oborožitev za diverzije v Jugoslaviji in navedel: "Jugoslavija je bila dobro opremljena z orožjem in igračkami in prepričan sem, da se bo gverilsko vojskovanje še mnogo mesecev nadaljevalo v tej državi, zlasti v Srbiji".[22]

Podobne priprave, kot jih Taylor opisuje za center SOE v Beogradu, so se takrat odvijale pri britanskem konzulatu v Zagrebu. Že konec leta 1940 je Lawrenson izročil dve radiooddajni postaji Ivanu Rudolfu.[23] Eno teh postaj je

---

20 PRO, HS 5/166.

21 J. Marjanović, Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca, str. 52-53.

22 PRO, HS 5/938.

23 ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

Rudolf izročil Lipetu Koscu, ki jo je dal Zelenu. Kosec se spominja, da jo je Zelen namestil nekje na Primorskem in da je dobro delovala.[24] To potrjujejo tudi viri SOE, ki pravijo, da so eno od postaj dobili Slovenski domoljubi, kakor so imenovali tigrovce. Kaže pa, da so ti kasneje dobili še eno, močnejšo postajo. Lipe Kosec pravi, da je drugo, večjo postajo, ki jo je prinesel Rudolf, oddal Boltarju v Šiški. Boltar je bil mlad študent, dober radioamater. Med okupacijo je Kosec zahteval, da mu vrne postajo, vendar mu je ni. Tudi Vrhunec potrjuje del te zgodbe, saj pravi, da je poleti 1941 zvedel, da so Angleži izročili Rudolfu dve radioodajni postaji.

Drugo Mark III postajo, t.j. kovček, je zagrebška SOE dala Brezigarju, poroča Glanville. Brezigar mu je namreč zagotavljal, da ima v Ljubljani človeka, ki zna upravljati s postajo. "Toda po tem, ko smo nekajkrat brez uspeha poskušali dobiti stik, so operaterja poslali v Zagreb, kjer ga je preizkusil .... (to ime je izpuščeno, ker je verjetno šlo za predstavnika SIS). Ugotovili smo, da mu popolnoma manjka znanje o radijih," pravi Glanville. "Poskušali smo ga izučiti, toda bilo je prepozno, in na koncu smo dobili še poročilo, da so Brezigarja poslali v koncentracijsko taborišče in da je njegova organizacija, vsaj začasno, razpršena."[25] Vrhunec pravi, da je Brezigar prinesel iz Zagreba dve postaji. Ena naj bi bila tista, ki jo je uporabljal vse do aretacije leta 1944 ing. Janko Mačkovšek za stik z jugoslovansko vlado v izgnanstvu.[26] Da je bilo res tako, nam priča tudi dr. Ambrož, ki je že pred izbruhom vojne videl ta radijski aparat v redakciji Jutra v Ljubljani. Kot smo že opisali, so v Celju in Mariboru imeli lastne radijske oddajnike.

Tudi Glanville je poročal, da vlada pomanjkanje oddajnikov Mark III. Za nameček oddelek SOE za sever ali AH/N ni tehnično dovolj podkovan, da bi lahko usposabljal radiooperaterje skupin, ki so jim dali oddajnike. Zato je SOE štirinajst dni pred zlomom poslala v Zagreb posebnega človeka za to delo.[27] To je bil DH/94, čigar identitete ne poznamo zagotovo. Po vsej verjetnosti je bil to Elliott, ki je prišel iz Beograda. Tja je prišel iz Sofije, od koder so predstavniki SOE z njim vred morali hitro oditi, potem ko so iz Sofije v Beograd na skrivaj prepeljali bolgarskega opozicijskega politika in sodelavca SOE Johna – Georgija Dimitrova - Gemeta. Elliot je že v tridesetih letih začel kariero vohuna na Balkanu v Zagrebu, kjer je v letih 1934-1939 delal kot predstavnik podjetja Unilever.[28] Njegova nova naloga v Zagrebu je bila organizirati vse, kar je bilo povezano z radijskimi zvezami. Toda ostalo mu je premalo časa.

---

24 ARS III, MFS, ppa.

25 PRO, HS 5/965.

26 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec. Za postajo in oddajanje glej tudi JVS, Dosje Mačkovšek.

27 PRO, HS 5/965.

28 G. Elliot, I spy, str. 31, 59-64.

SOE iz Zagreba je priskrbela sodelavcem v Sloveniji tudi ves drugi material, ki ga našteva Taylor v poročilu. Videli smo že, da je center v Mariboru dobil t.i. war chests, šifre in navodila za komunikacije. Glanville je prav tako poročal o vseh teh pripravah, ki so se začele precej časa pred okupacijo in obsegale postavitev sistema komunikacij, pripravo tiskanja in razdeljevanja propagande, porazdelitev denarja, načrte za demolicije in načrte za evakuacijo. Na podoben način je v Slovenijo prihajalo tudi orožje za bodoče akcije proti okupatorju. Češka zveza iz Beograda je, na primer, pred napadom Nemčije na Jugoslavijo prinesla Kokolju v Ljubljano dva kovčka sabotažnega materiala. Shranili so ga pri Simončiču. Tik pred napadom je Kokolj kovčke odpeljal k Radu Bordonu, ki jih je nato izročil Lipetu Koscu. V kovčkih je bila večinoma municija.[29]

Na področju propagande, pravi Glanville, pa so si zadnje dni pred zlomom lahko pomagali le s študentsko organizacijo, ker je bil Vereš v zaporu, Medven pa se je skrival v Beogradu. Tudi denarja niso mogli razdeliti vsem in ga je potem DH/12, A. Rogers, vzel s seboj, ko so se umikali iz Zagreba.

Na okupacijo pa so se pripravljali tudi pri Secret Intelligence Serviceu v Zagrebu. Kako, priča ing. Vladimir Feller. Felixu so že zgodaj priskrbeli radiooddajno postajo, leta 1940. Montiral jo je sam s pomočjo nekega tehnika v strogi konspiraciji, potem ko sta poiskala primerno kritje za tehnika. Vse do marca 1941 je bila postaja dobro skrita, prikrivali so jo celo jugoslovanskim oblastem. Tik pred izbruhom vojne pa se je Feller odločil, da mora, kot rezervni oficir, obvestiti jugoslovanski generalštab o postaji. Ocenil je, da bo generalštab v nekaj dneh tako ali tako na zavezniški strani. To je povedal tudi Glanvilleu. Nato se je odpravil v Beograd in stopil v stik z nekim polkovnikom, šefom obveščevalne službe. Toda polkovnik zadeve ni vzel pretirano resno, dejal je celo, da so to britanske igrice in da ima generalštab za primer vojne že pripravljene številne radiopostaje po državi. Feller se je 1. aprila razočaran vrnil v Zagreb. Tam se je povezal s poveljnikom armade, ki je zadevo vzel resneje. Vse to dogovarjanje pa se je zavleklo in 9. aprila ob desetih dopoldne je Fellerja poklical Glanville in ga seznanil s položajem na frontah. Feller je že bil v jugoslovanski vojaški uniformi, toda na lastno odgovornost se je pridružil britanski koloni iz Zagreba, se vsedel v konzulov avto in odpeljali so se proti Splitu. Toda o tem kasneje.

Medtem je SOE, v dogovoru z FO, začela evakuacijo iz Jugoslavije. Najprej so evakuirali najbolj kompromitirane Britance. Priprave na to so se začele že jeseni 1940. Decembra tega leta pa so se začeli pogovori med SOE in FO o načelih in podrobnostih splošne evakuacije.

Že oktobra 1940, še ko je začasno vodil SOE, je Glen prvič opozoril na ljudi, pripadnike SOE, ki jih morajo nujno spraviti iz Jugoslavije pred začet-

[29] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

kom sovražnosti. Predlog je poslal Baileyu v Carigrad in v njem zapisal, da je med temi vsekakor Leslie Harmar ali D/H 3, ki mora oditi še preden se začnejo težave, ker je preveč zaznamovan. Enako velja za Lawrensona in A/H 2 ali dr. Arthurja Beckerja, ki fizično ni sposoben za kakršno koli vojaško operacijo. K temu je dodal še D/H 14 in Lawrensonovo ženo, torej pet oseb. V primeru napada naj bi Hudson, Lawrence iz Skopja in A. D. Mackenzie ostali za delo z generalštabom.[30]

Štirinajst dni pozneje je Glen še enkrat pisal Baileyu o evakuaciji, vendar to pot o tem, da za potrebe evakuacije ne dobi letala. Iz pisma je videti, da so se stvari medtem nekoliko umirile. Zato Glen ni več zahteval evakuacije najbolj ogroženih članov SOE. Umaknil jih bom, pravi, takoj ko bo to treba. Za ostale pa je menil takole: Glanville naj ostane v Jugoslaviji, Rogers naj še naprej opravlja trgovske posle, Bennett pa bo dober v razmerah izbruha sovražnosti.[31] Glen je še povedal, da italijanska ambasada v Beogradu in njena obveščevalna služba vesta za podtalno dejavnost, za posamezne tehnike sabotaž (svičnike, žepne bombe in kodirane telefonske pogovore z Budimpešto) in da je italijanska služba razkrinkala nekatere izmed osebja SOE, med njimi Harmarja, dr. Beckerja, Hudsona, Lyalla in Amerya.

Kmalu se je izkazalo, da bo poleg samega osebja SOE, treba evakuirati tudi jugoslovanske sodelavce SOE, ki so bili v vedno večji nevarnosti zaradi zaostrovanja razmer. Že decembra 1940 je za to dal pobudo britanski ambasador v Beogradu. Glede na to, sta se v Londonu SOE in FO dogovorila, da bodo pripravili listo in pogoje za evakuacijo Jugoslovanov, pomembnih politikov in takih, ki simpatizirajo z zavezniki.

Takrat je polkovnik Bailey prišel še na zamisel, da bi bilo dobro sestaviti seznam ljudi, ki bi lahko delovali v tujini, ali kot je temu rekel "seznam vidnih osebnosti za jugoslovanski komite v tujini". Bailey je januarja 1941 zahteval in dobil pozitiven odgovor Londona, da se Palestina proglasi za odprto deželo in se dovoli, da tja umaknejo evakuirane agente SOE iz okupiranih krajev.[32] Nato so začeli evakuirati posamezne, najbolj izpostavljene jugoslovanske sodelavce SOE. Taylor je v poročilu v London 11. marca zapisal: "Pet pomembnih 'beguncev' smo že spravili ven in so sedaj v Carigradu, na poti v Palestino. To so senator Vilder, dr. Čok, profesor Rudolf in ga. in gdč. Gavrilović, družina Milana Gavrilovića. V pripravi pa imamo evakuacijo še nadaljnih 50 oseb."[33] Ivan Rudolf je po vojni povedal, da ga je iz Jugoslavije spravil neki Anglež, ki so ga pozneje Nemci ujeli in ga nato zamenjali za nekega nemškega agenta. Najverjetneje je šlo za Evansa, sodelavca SIS v Zagrebu, ki je bil zadolžen za Tigr. Rudolf je z letalom, ki so ga dali na razpolago Britanci,

30 PRO, HS 5/965.
31 Ibidem.
32 PRO, HS 7/212.
33 PRO, HS 5/166.

odletel v Kairo, kjer da so ga zelo ljubeznivo sprejeli. Dali so mu na razpolago vilo in 100 funtov plače na mesec. Vila je bila znak posebne pozornosti, saj so člani jugoslovanske vlade, ki so kasneje prišli v Kairo, morali stanovati v samostanskih celicah.

V začetku marca je bil samo Beograd še približno varen, če upoštevamo razmere na Balkanu. Zato so tja pripeljali Dimitrova – Gemeta. Gemeto je moral bežati zato, ker je njegova organizacija februarja 1941 iztirila dva nemška vlaka, pri čemer je zgorelo 62 vagonov nafte (okoli 800.000 litrov) v prvem in 29 vagonov v drugem vlaku. Bolgarska vlada je tik pred prihodom Nemcev v Bolgarijo poskušala aretirati Dimitrova, toda ta se je, z nekaj sodelavci, in s pomočjo SOE pravočasno umaknil v Beograd. Nekaj časa je odtod vodil naprej organizacijo doma. O njegovi pomembnosti priča tudi to, da ga je v Beogradu sprejel princ Pavle. Bil pa je predvsem dober prijatelj Tupanjanina in Taylor je takoj poročal, da prijateljstvo med tema dvema politikoma presega vsa pričakovanja na Balkanu.

Nato se je marca 1941 začela prava evakuacija iz Jugoslavije. Sredi marca je Taylor že poročal, da evakuacija političnih prijateljev SOE teče čez Atene v Palestino. Hkrati je predlagal, naj jim poiščejo varen kraj, od koder bodo lahko delovali nazaj v okupirano ozemlje.[34] V tistem trenutku so Britance v Beogradu zaprosili za pomoč tudi Poljaki. Vodja tajne poljske organizacije v Beogradu je prosil Mastersona, naj mu pomaga spraviti okoli 30 članov njegovega poveljstva v Egipt.

20. marca je SOE v Beogradu določila dva moža posebej za izvajanje evakuacije in ju razbremenila drugih dolžnosti. Prvi je bil pomočnik atašeja za tisk britanske ambasade v Beogradu Archibald Lyall, drugi pa glavni predstavnik British Councila v Jugoslaviji Shillan. Pričakovali so veliko dela, ker bo okupacija gotovo prinesla precejšnjo zmedo.[35] V Atenah je evakuirance prevzela tamkajšnja SOE, med njimi major Hudson.

V tem času so evakuirali novinarja Vereša z družino, Dimitrija Omerso, Karla Fischerja in druge izpostavljene osebe. Podrobnosti postopka opisuje dr. Boris Furlan. Že kak mesec dni pred kapitulacijo Jugoslavije je Lawrenson svetoval dr. Borisu Furlanu, naj se umakne iz Jugoslavije, in mu ponudil pomoč, da pride do potnega lista. Furlan in Lawrenson sta oba menila, da bo Furlan bolj koristen zunaj države. Bala sta se tudi, da bi Nemci Furlana preganjali zaradi prijateljstva z Lawrensonom, verjetneje tudi zato, ker je Furlan vedel, kaj skrivoma dela Lawrenson.[36] Furlan je nato odšel 24. marca iz Ljubljane v Beograd, kjer je na britanski ambasadi dobil lažni potni list na ime Jirži Jelinek. V Beogradu je iskal Čoka in zvedel, da je ta že odšel, zato ker mu je grozil zapor. Najprej so ga jugoslovanske oblasti internirale, nato izpu-

---

34 PRO, HS 7/214.

35 Ibidem.

36 Podrobneje v JVS, Boris Furlan: Britanski agent ali zgolj povojna opozicija?, str. 166.

stile mesec dni pred izbruhom vojne, nakar je zapustil državo s ponarejenim potnim listom in odpotoval v Turčijo.[37]

Toda Čok je pustil za seboj sled, ki je prizadela druge. Čokova hiša je bila med bombardiranjem Beograda sicer težko poškodovana. Kljub temu so mu Nemci kmalu prišli na sled in SD je hišo temeljito pregledala in zaslišala kuharico. Ta je med drugim povedala, da je Čok pred odhodom prejel večjo vsoto denarja.[38] Še huje pa je bilo, da je nemška obveščevalna služba odkrila Čokove večkratne predloge jugoslovanskemu generalštabu o tem, kako bi lahko v Italiji osnovali 'peto kolono', torej se vrinili v Italijo. V predlogih je bil tudi seznam 86 oseb, ki naj bi jih uporabili za to. Generalštab teh predlogov sicer ni sprejel zaradi odnosov med državama, toda šef II. direkcije generalštaba jih je shranil, Nemci so jih našli in začeli preiskavo. Gestapo Dunaj je že oktobra 1941 pojasnil, da gre samo za seznam in ne za dejansko skupino, saj ljudje s seznama o zadevi ne vedo ničesar. Zato je treba ukrepati samo proti Čoku in ožjim sodelavcem, ne pa proti vsem s seznama.[39] Vseeno pa je akcija precej prizadela naštete osebe in to so Čoku zamerili.

Furlan je iz Jugoslavije potoval prek Grčije in Turčije vse do Palestine in prispel v Jeruzalem 1. maja 1941. Tja mu je na enak način sledila družina, ki je bežala skupaj z družino dr. Mihe Kreka in ženo dr. Čoka, ki jo je ta pustil v Beogradu. V Jeruzalemu je Furlan našel člane jugoslovanske vlade in Čoka, ki je sredi maja že ustanavljal Jugoslovanski odbor iz Italije. Za predsednika je postavil sebe, za generalnega sekretarja Ivana Rudolfa, za odbornika pa Vladimirja Rybarža in dr. Borisa Furlana.

Maja 1941 je bil v Palestini tudi že Karel Fischer. Ta je med vojno pogosto hodil v Carigrad, odkoder je naprej vodil skupino obveščevalcev, na čelu katere je bil direktor hotela Majestic v Beogradu. Le-ta je s pomočjo Prohaske bil povezan z Dostalom, ki se je v Carigradu sestajal s Fischerjem. Prohaska in Dostal sta vodila trgovsko predstavništvo "Praga-Beograd-Carigrad" in zanju je Fischer kasneje dejal: "Vsi so mislili, da so (to) nemški agentje, toda vse je bilo dobro organizirano tako da so jim Nemci zaupali."

Britanci z evakuacijo niso odnehali niti v prvih vojnih dneh. 18. aprila je Foreign Office, najverjetneje pa SOE, poslal telegram o dodatni evakuaciji iz Jugoslavije veleposlanikoma v Beogradu in Atenah. V telegramu piše, da ministrstvo meni, da je za bodoči britanski vpliv v Jugoslaviji nujno, če je le mogoče, da iz Jugoslavije spravijo osebe na priloženem seznamu. Na njem so bili škof Irenej iz Šibenika, Joka in Milan Čurćin, prof. V. Čorović (verjetno dr. Vladimir, ki je bil med drugim nekaj časa rektor beograjske univerze), Slobodan Jovanović, Ivan Meštrović, dr. Avgust Košutić, Ilija Jukić in še neka-

37 ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1, f. XVII.
38 ARS III, MFS, ppa.
39 ARS III, MFS, ppa.

teri.[40] V času pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu so Britanci priskrbeli potna lista do Ankare tudi dr. Milku Brezigarju in ženi. Brezigar pa teh potnih listov ni uporabil.

Marca leta 1941 se je začelo razpletati dogajanje, ki so ga vsi že nekaj časa pričakovali. Državni udar v Jugoslaviji 27. marca 1941 ni nastal čez noč. Bil je plod političnih okoliščin v Jugoslaviji in pritiska, ki so ga Britanci, zlasti SOE, izvajali na 'srbske prijatelje'. Kot že rečeno, se je jugoslovanska opozicija, torej srbske stranke, ki so ostale zunaj vlade Cvetković – Maček in so nasprotovale sporazumu in politiki princa Pavla, vedno bolj povezovale z Britanci. Ti pa so po svoje iskali in plačevali politična zavezništva, ki bi obdržala Jugoslavijo na zavezniški strani in zagotovila odpor v primeru nemške okupacije.

Znano je, da so sile osi Nemčija, Japonska in Italija po vstopu Italije v vojno, znova opredelile dotedanje zavezništvo s podpisom trojnega pakta 27. septembra 1940. Pakt je bil kratka obveza treh strani, da si bodo deset let nudile podporo pri novi ureditvi Evrope in Azije, medtem ko bi podrobnosti udejanjanja sporazuma urejala skupna komisija. Že novembra 1940 so k podpisu pogodbe pritegnili najprej Madžarsko, nato še Romunijo in Slovaško in začeli pritiskati na druge balkanske države, naj tako ali drugače uredijo odnose z Nemčijo. Britanski konzul v Zagrebu Glanville ocenjuje, da se je uvod v jugoslovanski podpis trojne pogodbe začel že 15. oktobra 1940. Takrat je namreč takratni minister vojske in mornarice general Milan Nedić poslal princu Pavlu memorandum o tem, da se mora Jugoslavija nekako sporazumeti z Nemčijo, ker Velika Britanija ni zmožna premagati Nemčije. Nedić je menil, da bi si Srbija na ta način zagotovila varnost pred vsemi "prišleki", bodisi Hrvati, Madžari, Bolgari ali Grki.[41]

Pogovori SOE z opozicijskimi strankami in gibanji v Srbiji so tekli že od decembra 1940, medtem ko je takrat že veljalo zavezništvo z Zemljoradničko stranko. Glen je decembra iz Beograda poročal, da srbske opozicijske stranke ne mislijo vstopiti v obstoječo vlado, zlasti pa ne v vlado, ki ji načeljuje Cvetković.[42] Zato se je, kot ena od možnosti, rodila zamisel, da se opozicija poveže z Zemljoradničko stranko in da njen predstavnik v vladi dr. Čubrilović, odstopi. Hkrati bi poskušali pritisniti tudi na HSS, da se jim pridruži, in tako bi zamenjali vlado. Vlado bi potem prevzel starosta Zemljoradničke stranke Gavrilović, ki bi ga odpoklicali iz Moskve. Takšna vlada bi bila pripravljena takoj vstopiti v vojno proti silam osi. Opozicijski prvaki so ocenili, da bi to bilo po volji britanski vladi.

---

40 PRO, FO 371/30283/R 4200.

41 PRO, HS 5/965.

42 Cf. M. Konstantinović, Politika sporazuma, str. 247. Ti dnevniški zapisi potrjujejo Glenovo poročilo, saj je o načrtih za novo vlado in o odporu do Cvetkovića demokrat Boža Marković govoril Konstantinoviću 10. 12. 1940.

Toda Glen je razmišljal naprej in tehtal tudi druge možnosti. Če bi Grkom in Albancem uspelo izgnati Italijane in bi Britanci imeli dostop do Jadrana,[43] bi lahko še naprej vztrajali pri jugoslovanski nevtralnosti, dokler ji Britanci ne bi bili zmožni zagotoviti dobavo pomoči po zraku in po kopnem. Vse to pa lahko dosežemo tudi z obstoječo vlado, pravi Glen, medtem ko bi Zemljoradnička stranka oziroma opozicija še naprej imela nalogo pritiskati na vlado in ji vsakokrat, ko popusti Nemčiji, zagroziti z odstopom ministrov svoje stranke. Zaradi nevarnega padca splošne morale se je Glenu zdelo potrebno podvojiti propagando za zavezniško stvar. Poleg tega je bil takrat britanski vpliv na regenta Pavla še uspešen. Zato bi, meni Glen, lahko ravnali tako, da bi ob danem trenutku, ko si bodo Britanci želeli jugoslovanskega vstopa v vojno, preprosto prepričali regenta, naj podeli mandat Gavriloviću.

Katera od možnih poti je najboljša, pa se bo treba odločiti, pravi Glen, na podlagi več činiteljev, na primer ali bo Nemčija pomagala Italiji v Grčiji in od kod bo izvajala to operacijo (ali čez Romunijo, ali čez Jugoslavijo ali kar iz Južne Italije). Vse je bilo odvisno tudi od poteka italijanskih vojaških operacij v Grčiji in potrebe po nemški pomoči. Tretji važen činitelj pa je bilo to, koliko pomoči bo lahko Velika Britanija v resnici dobavila Jugoslaviji spomladi leta 1941. Po tehtanju vsega je Glen predlagal, da bi bilo zaenkrat najbolje vztrajati, da Jugoslavija čimdalj ostane nevtralna.[44]

Ne glede na razmišljanja o možnih scenarijih se je SOE v Jugoslaviji januarja in februarja 1941 še naprej pripravljala na vojno. Na političnem polju je kazalo, da je princ Pavle še vedno naklonjen zavezniški stvari. Šele pozneje so vodilni v SOE zapisali, da bi morali že takrat pri njem opaziti znake, da v resnici ni tako. V Jugoslaviji pa so se razmere zaostrile v začetku marca.

Prvega marca je Bolgarija pristopila k trojni pogodbi in 2. marca so nemške čete prekoračile Donavo. Britanskim vojaškim krogom je postalo jasno, da se res bliža napad na Grčijo. Izračunali so, da so lahko Nemci že 6. marca na grški meji. Grki so v zadnjem trenutku spremenili stališče in naposled le sprejeli britansko pomoč. Toda ne Turčija, ne Jugoslavija nista pokazali pripravljenosti pomagati Grčiji, je ugotavljala britanska obveščevalna služba. Sam Hitler je najprej resno razmišljal o pregovorih z Grki. Ko pa se je izkazalo, da bodo Britanci tja poslali čete, je 18. marca sklenil, da bo zasedel celotno Grčijo. Britanci so vedno bolj natačno spremljali nemške premike in 27. marca je britanski so v britanskemu vrhovnemu poveljstvu (COS) ugotovili,

---

43 Prav zato so Nemci takrat predlagali jugoslovanski vladi, naj podpiše sporazum o nenapadanju med državama, po katerem bi Jugoslavija sicer ostala popolnoma nevtralna, toda morala bi demilitarizirati Dalmacijo, ker so se bali, da bi tja lahko prišli Britanci. Obenem je Von Heeren zagotavljal, da se Nemčija ne bo vmešavala v grško-italijanski spor. (M. Konstantinović, op. cit., str. 243.)

44 PRO, HS 5/965.

da so nemške priprave za napad na Grčijo zaključene.[45] Usoda Balkana je tako nehote vedno bolj postajala usoda Jugoslavije in obratno.

Britanci so se zavedali, da Nemčija vse bolj pritiska na princa Pavla, naj tudi Jugoslavija podpiše pakt. Vedeli so, da gre predvsem za to, da bi Jugoslavija dovolila in omogočila nemški tranzitni promet čez Jugoslavijo, saj so vse do srede marca Britanci ocenjevali, da Nemci ne mislijo napasti Jugoslavije. Princ Pavle je tako 4. marca 1941 odšel na skrivne razgovore s Hitlerjem v Berghof. V jugoslovanskih uradnih krogih so ta obisk prikrivali. Ambasador ZDA v Beogradu je, na primer, Britancem šele junija 1941 zaupal, da sedaj zagotovo ve, da je do obiska res prišlo.

Toda Britanci so za obisk in podrobnosti vedeli že takoj. Novica je prišla iz Hrvaške, saj je Anič o podrobnostih, ki mu jih je zaupal ban Šubašić, poročal britanskemu konzulatu v Zagrebu oziroma Glanvilleu in SOE. Zvedel je naslednje: princ Pavle vsebine razgovorov ni zaupal vladi, razen (pa še to ni bilo potrjeno) ministru dvora Milanu Antiću, predsedniku vlade Dragiši Cvetkoviću in zunanjemu ministru Aleksandru Cincarju-Markoviću. Glanville je ocenjeval, da je bila to vnaprej dogovorjena igra pritiska na jugoslovansko vlado, da podpiše trojno pogodbo. Razgovori s Hitlerjem so princa Pavla dokončno prisilili, da jo sprejme, pravi Glanville in dodaja, da je Hitler princu verjetno zaupal svoj namen napasti SZ.[46] Tudi minister Konstantinović potrjuje, da je bil Antić velik intrigant, ki je ves čas škodoval vladi in njenim naporom za uravnoteženo politiko srbsko-hrvaškega sporazuma.[47]

Kasneje, post festum, so Britanci razmišljali, kdaj in kako je princ Pavle začel delovati proti britanskim interesom. Na podlagi poročil Taylorja in Mastersona iz Beograda je minister dr. Hugh Dalton napisal kratko beležko o tem britanskemu ministru za zunanje zadeve. Daltonova analiza je naknaden opis dogodkov in ocen, do katerih so prišli v vodstvu SOE.

Opozoriti pa je treba, da je to pogled (beograjske) SOE in da ni edini pogled na dogajanje ter da ga bo treba soočiti še z vsemi drugimi podatki o marčevskih dogodkih leta 1941. Nekatere že dobro poznamo, drugi pa so popolnoma novi, kot je na primer dnevnik ministra Konstantinovića, ki opisuje vse dileme in težave izvajanja politike srbsko-hrvaškega sporazuma in nevtralnosti Jugoslavije.[48] Tu navajamo pogled SOE zato, ker sodi v kontekst in nam odkriva doslej neznane podatke. Opozarjamo pa, da Daltonova analiza še enkrat lepo pokaže, kako močno je srbsko politično prizorišče vplivalo na SOE, medtem ko Glanville, ki ga bomo tudi občasno navajali, razmere zajema širše.

---

45 Hinsley, British Intelligence in the Second World War, I/364.

46 PRO, HS 5/965. Masterson in Taylor obiska v Berghofu in teh podrobnosti ne omenjata.

47 M. Konstantinović, op. cit., str. 269, 273, 275, i.t.d.

48 Cf. M. Konstantinović, op. cit. Zapisi iz decembra 1940 in januarja 1941 govorijo o rekonstrukciji Cvetkovićeve vlade ter obnašanju srbskih politikov ob tem, še posebej o ravnanju pronemških politikov – ministra Vulovića, Pavla Gregorića, Pantića in Jonića.

Dalton na začetku analize trdi, da je bil Pavle tisti, ki je v resnici predstavljal jugoslovansko vlado in je bil kot tak osebno odgovoren za vse pomebnejše odločitve vlade. Torej ni šlo za to, da bi ministri usmerjali šefa države, ampak ravno nasprotno, saj je Pavle postavljal ministre. Zato Dalton Pavleta dolži za to, da Srbi niso bili primerno zastopani v vladi. Najpomembnejša ministra v jugoslovanski vladi sta po njegovem bila Cvetković in Cincar-Marković.[49] Prvi se mu je zdel politični špekulant brez predsodkov in brez prave teže, torej mu je le princ lahko zagotovil tako pomembno mesto. Cincar-Marković pa je profesionalni diplomat, ki je vrsto let služboval v Berlinu. Drugi srbski ministri so se mu zdeli nepomembni, medtem ko so se mu zdeli Maček in slovenski politiki zgolj nosilci parcialnih interesov, predvsem avtonomije. Skratka, odločitev, da se država prepusti Nemcem, je bila lahko le odločitev princa Pavla, pravi Dalton. Zanjo si je Pavle zagotovil podporo dr. Mačka. Maček pa si ni mogel privoščiti razdora z edino osebo, ki je resno poskusila razumeti hrvaško stališče. Dalton se je nato spraševal, kdaj je princ sprejel odločitev o sporazumu z Nemci. Sklepal je, da se je to moralo zgoditi nekje v začetku leta 1941 in vse princeve izjave o tem, da ne bo nastopal proti politiki VB, niso bile več iskrene. Daltonu se je nekaj potez jugoslovanske vlade zdelo nenavadnih, recimo ta, da so januarja Grke in Britance prepričevali proti vojaški intervenciji na Balkanu, pa februarski obisk Cvetkovića in Cincar-Markovića v Berlinu (ko sta se verjetno sporazumela drugače, kot je vlada uradno priznala), pa izjave Antića Trifunoviću, da je Pavle v dvomih glede britanske politike, pa govorice Pavla o politikih, ki da popuščajo Nemcem, medtem, ko se je dogajalo prav obratno, ipd. Februarja politika Jugoslavije ni bila politika države, ki se namerava upreti Nemcem, sodeč po tisku, cenzuri, policijskih ukrepih in podobnem, nadaljuje Dalton. Od 3. marca pa je postalo princevo ravnanje še bolj črno, saj je, pod pretvezo, da gre v svojo lovsko kočo v Slovenijo, skrivaj obiskal Nemčijo, tako da je za mejo prestopil v nemški avto. Dalton je menil, da je vzrok za povabilo v Berchtesgaden najverjetneje bila britanska odločitev poslati čete v Grčijo. Mi smo, pravi Dalton, seveda takoj izvedeli za obisk od HSS in od princevega šoferja, ki je na skrivaj član te stranke. Od tedaj je bil Pavle zavezan paktu. Premišljeval je samo to, kako ga bo vsilil drugim v državi, medtem ko se je na zunaj pretvarjal, da si želi sodelovanja z Britanci. Tako je 5. marca zvečer, ko ga je britanski ambasador uradno obvestil o britanski odločitvi glede Grčije, dajal videz, da je naklonjen britansko-grško-jugoslovanskemu vojaškemu sodelovanju. O takšnem vojaškem sodelovanju je govoril tudi še kasneje. Sredi marca pa je začel pomembnejše politike v Jugoslaviji prepričevati o pomenu popuščanja Nemčiji. Poklicati je dal osovražene voditelje opozicije; celo Trifunovića, ki ni bil

[49] PRO, HS 5/928. Kot opis značaja, je navedel, kako je Cvetković za Božič 1940 od Nemcev vzel v dar 6 dirkalnih konj, ki so jih Nemci zaplenili v Rothschildovih hlevih v Franciji.

na dvoru vse od smrti kralja Aleksandra.[50] Seje jugoslovanske vlade, ki so sledile, so bile namenjene temu, da bi od Nemčije dosegli čimveč koncesij. Tako so zahtevali, da Jugoslavija dobi Solun, da nemške enote ne smejo prek Jugoslavije, da Jugoslavija ne bo nudila aktivne pomoči silam osi in da se vse našteto javno objavi. Pogajanja je vodil Cincar-Marković v dogovoru s princem Pavlom, a brez sodelovanja ministrstva za zunanje zadeve. Nemci so pogoje načeloma sprejeli, razen tistega o javni objavi dogovora. Toda vlada je na seji 10. marca vztrajala pri tem in dva dni kasneje so Nemci odgovorili, toda spremenili so tretjo točko. Ta naj bi se glasila, da Jugoslavija ne bo nudila pomoči, razen če želi. Pavle je v tej spremembi takoj zaslutil nevarnost zarote, s katero bi Nemci spodbudili državni udar v Jugoslaviji in na oblast pripeljali Stojadinovića.[51] Toliko Dalton oziroma SOE.

Medtem so Nemci že umikali svoje ključne predstavnike iz Beograda. 15. marca 1941 so na primer v Berlin na poročanje poklicali Helma. Tako sta bila Helm in Neuhausen odsotna med marčevskimi dogodki. Takoj po 27. marcu pa so v Nemčiji oblikovali posebno skupino v okviru RSHA, ki je imela nalogo oditi v Beograd z nemško armado. To je bila Einsatzgruppe Sipo in SD, na čelu katere sta bila polkovnik SS dr. Fuchs in vodja 4. oddelka (gestapo) Helm.

Iz poročil SOE sledi, da je 18. marca postalo popolnoma jasno, da je princ Pavle sklenil podpisati pakt z Nemčijo in dogodki so se začeli odvijati z veliko hitrostjo. "Do takrat je Tupanjanin, kateremu so korajžo dajali polnočni pogovori z Mastersonom, uporabil vso energijo, da je prisilil srbsko Zemljoradničko stranko delovati proti pronemškim ministrom. Masterson je storil vse, da je povezal opozicijske stranke, nacionalna združenja, skupine univerzitetnih profesorjev in organizacije, kot je bila Rdeči križ, da so od regenta vztrajno zahtevale, naj Jugoslavije ne prepusti nemški nadoblasti. Pamfleti, ki jih je SOE ilegalno tiskala in razpečevala, pa so podpihovali javnost."[52]

Ko so Britanci uvideli, da bo Pavle popustil, so začeli nagovarjati politične sodelavce v Beogradu, naj zahtevajo zamenjavo vlade. Masterson pravi, da so do 18. marca še upali, da bo princa mogoče prepričati v nepopustljivost do Nemčije. V sredo, 19. marca je Masterson zbral voditelje opozicije na sestanek v britanskem poslaništvu in vsi so bili mnenja, da bi bilo najbolje zrušiti vlado pred podpisom pakta in pakt preklicati. Če ne prej, pa prav gotovo takoj po podpisu. Naslednjega dne so že dobili pristanek treh ministrov, da bodo odstopili. Zvečer 20. marca je bila seja, na kateri je vlada sprejela nemške pogoje, glede na to da je Hitler pristal na vsa dopolnila. Slovenski in hrvaški ministri, zlasti Maček in Kulovec, so se spraševali, ali je Jugoslavija sploh zmožna nuditi odpor in minister za vojsko je odgovoril z – ne. Tako so tudi ti po-

[50] PRO, HS 5/928.
[51] PRO, HS 5/965.
[52] PRO, HS 5/934.

pustili, proti svoji volji in prepričanju, saj so uvideli, poroča Glanville, da je edina pot podpisati pakt in si tako pridobiti čimveč časa.[53] Takoj po seji so trije ministri podali odstopne izjave, in sicer kmetijec Čubrilović, samostojni demokrat Budisavljević in radikal Konstantinović.

Javnost je o vsem izvedela malo, hitro pa so se širile govorice o vladni krizi. Na vodstvo države so prihajali različni (tudi vnaprej pripravljeni) protesti. Po poročanju SOE je bil za to najbolj zaslužen Trifunović, ki je delal noč in dan. Tako je na primer Društvo rezervnih vojaških starešin na zborovanju sprejelo izjavo, v kateri so izrazili skrb nad tem, da je v teku sklepanje sporazuma. To je zanje bilo zoper nacionalno čast, neodvisnost in zapisali so: "Izjavljamo polno pripravljenost, da bomo z življenji branili samostojnost, suverenost in meje države, zvesti kralju in domovini v duhu narodnih tradicij in idealov".[54] Zborovanje se je v znak protesta razšlo. Podobni telegrami so deževali h knezu Pavlu, toda večino je prestregel zlovešči Antić in jih vrgel v koš.

Sledilo je, kot pravi Masterson, pet kritičnih dni pritiskov z ene in z druge strani, različnih razlag pomena pakta in nato vrhunec krize. V petek 21. marca sta se med Zagrebom in Beogradom dobila Maček in Krnjević. Maček je bil mnenja, da pakt ne pomeni nič posebnega in da ni razloga za strah. Podobno je pojasnjeval dva dni pozneje Krnjević konzulu Glanvilleu, češ da so se Jugoslovani pogodili z Nemci in so določila dogovora tako medla in mila, da podpis pakta ne pomeni drugega kot zagotovilo dobrih sosedskih odnosov. Na vprašanje, ali ima sporazum tudi skrivne člene, je Krnjević odgovoril, da so mu zagotovili in da verjame, da ne. V soboto so iz Berlina poslali ultimat, zahtevali so pojasnilo o vladni krizi in odgovor, kdaj bodo ministri prišli podpisat pakt. Jugoslovanom so dali dva dni za nedvoumen odgovor. Naslednjega dne je general Simović na avdienci pri knezu Pavlu le-temu povedal, da ne more zagotoviti ubogljivosti oboroženih sil, če bodo podpisali pakt, in celo dodal, da bi ga ne presenetilo, če bi kak mlad letalec vrgel bombo na Beli dvor. Toda knez ni resno vzel svarila in dogovorili so se, da drugi dan zvečer Cvetković in Cincar-Marković odpotujeta.

Toda govorice o skrivnih določbah so se vztrajno širile, pravi Glanville, čeprav so jih prav tako vztrajno zanikali – nekaj takega je torej moralo obstajati. Glanville je domneval, da zanje vedo le knez Pavle in še dva ali trije ministri. Videti je bilo, da se je tudi vojska bala, da bodo oblast v državi prevzeli pronemški elementi, saj je v nedeljo 23. marca popoldne načelnik štaba 4. armade general Lokar, ki je bil neprenehoma v stiku z generalštabom, poklical Glanvillea. Svetoval mu je, naj za nekaj dni zapusti Zagreb, ker obstaja nevarnost, da ga bo zaprla peta kolona, ki ga bo hotela zaslišati 'o določenih zadevah'. "Kasneje je (Lokar) povedal, da lahko pričakujemo, da bo peta kolona

---

53 PRO, HS 5/965.

54 PRO, FO 371/30225. Campbell je seveda o tem takoj, 22. 3. 1941, obvestil FO in poveljstvo v Kairu.

vdrla v generalni konzulat s ciljem, da zaseže kode, šifre in druge zaupne papirje, policija pa bo pri tem zatisnila oči."[55]

Ministra sta naposled le odpotovala na Dunaj, da podpišeta sporazum, kljub zamudi, ki so jo povzročili železniški uslužbenci. Vse ljudstvo je, pravi Glanville, začutilo težo dogajanja in iz vse države so prihajala poročila o mrkem besu ljudi. Celo znani frankovci in tisti, ki so se nagibali k silam osi, so bili malodušni. Krnjević je v kavarni Evropa v Zagrebu javno uprizoril napad besa in hudi osebni napadi so leteli na Mačka, češ da ni imel pravice privoliti v podpis pakta brez dovoljenja stranke.[56]

V noči med sredo 26. marca in četrtkom 27. se je nato v Beogradu zgodil že tolikokrat omenjani državni udar. Toda glavno, česar si je želel Churchill, je SOE v Jugoslaviji dosegla že v času pred državnim udarom 27. marca. Britanci so namreč z zadovoljstvom ugotovili, da Nemčija zamuja pri balkanskih načrtih kar za šest tednov. Državni udar v Jugoslaviji je stanje le še poslabšal za Nemce. V Jugoslavijo so namreč morali pripeljati še dodatne divizije, dvanajst novih poleg načrtovanih sedemnajst. 27. marec je imel drug pomemben pomen. Razblinil je nemške iluzije o tem, da bo rajh vkorakal na Balkan brez vsakega odpora in da bo zadostovalo le nekaj ustrahovanja in razkazovanja moči.

Dogodki v času državnega udara v Beogradu 27. marca so znani. Vsi poročevalci SOE iz Beograda so zapisali, da SOE ni aktivno posegla v sam državni udar, saj tudi ni smela. Obrestovalo pa se je delo, ki ga je SOE pred tem vložila v priprave. Eno od poročil pravi takole: ko so 27. marca ob pol treh zjutraj po beograjskih ulicah zarožljali tanki, se je izkazalo, da so naša polnočna snidenja prispevala k temu, da so se združili vsi protinemško nastrojeni Jugoslovani in v nekaj urah vrgli režim.[57]

Vsa poročila SOE o udaru so enaka v tem, da je bilo najvažnejše v tistem trenutku to, da so hitro dosegli enotnost vseh vpletenih. Posebne zasluge za to so v SOE pripisovali Mastersonu, Taylorju in Bennettu. O tistih, ki so v udaru sodelovali, so tudi marsikaj zapisali. John Bennett je v kratkem poročilu 6. junija Nelsonu prvi opisal potek dogodkov in ocenil, da je državni udar omogočil Miloš Tupanjanin. Tupanjanin je najprej z veliko moči dosegel, da so podpis pakta morali odložiti za tri dni. Nato je 24. marca prepričal k odstopu tri ministre. Ko se je Konstantinović premislil, ga je prav Tupanjanin z rahlo grožnjo znova prepričal, da je pri odstopu vztrajal. Tudi Bennett je menil, da so odstopi treh ministrov bili uvod v državni udar. Na potek samega udara pa sta po mnenju SOE pomembno vplivala dva druga sodelavca SOE in sicer vodja Narodne odbrane Ilija Trifunović (Daddy) in njegov dobri prijatelj Jovan

---

55 PRO, HS 5/965.
56 PRO, HS 5/965.
57 PRO, HS 5/934.

Djonović (Monkey), ki sta zaslužna za pobudo in načrtovanje samega udara.[58]

Taylor in Masterson sta opisala potek dogodkov nekoliko kasneje, po povratku iz italijanskega ujetništva in podrobno opisala ta prizadevanja in stike s Trifunovićem. Precej zaslug sta pripisala atašeju za letalstvo britanskega veleposlaništva in njegovim stalnim in tesnim stikom z Boro Mirkovićem. Zanimiva podrobnost, ki jo omenjata, je, da jima je 24. februarja Trifunović zagotovil, da priprave na udar potekajo dobro. Sama pa sta naslednjega dne dobila ukaz iz Londona, naj organizirata uničenje vlaka, na katerem se bosta vračala Cvetković in Cincar-Marković iz Dunaja. Trifunović jima je nato ponovno zagotovil, da priprave tečejo po načrtu in da bi ta sabotaža načrte samo pokvarila. Akcijo sta na lastno roko opustila in v London sporočila le, da se bo zgodilo nekaj veliko večjega. Trifunović jima je takrat napovedal, da še 48h ne bo nič.[59]

Poročanje o udaru je seveda teklo že med samim dogodkom. George Taylor, ki se je ravno vrnil iz Aten v Beograd, je 27. marca ob 13.45 že telegrafsko poročal v centralo, da so udar izpeljali pod vodstvom Simovića, njegovega asistenta Mirkovića in s pomočjo Trifunovića in še nekaterih oficirjev. Poudaril je, da nihče od generalov ni bil udeležen in da so udar izvedli kapetani, majorji in polkovniki. "Trifunović nas je obveščal o zaroti pod najstrožjo prisego molčečnosti. Obljubil je, da nas bo obvestil 12 ur prej, da bi vam lahko svetovali, vendar je bil puč nenaden zaradi odhoda princa Pavla v Ljubljano." V telegramu je Taylor navedel vse člane nove vlade, dalje poziv slovenskim in hrvaškim ministrom, naj ostanejo v vladi, in dejstvo, da Tupanjanina ni v vladi, saj je Zemljoradnička stranka vanjo imenovala Gavrilovića, Čubrilovića in Dakovića. Taylor je telegram zaključil takole: "Masterson je opravil prekrasno delo in zasluži največjo pohvalo. Zasluga gre tudi Bennettu, ki je odkril Trifunovića, in zahvala gre Caesarju (Hanauu), ki je v Tupanjaninu izbral zmagovalca."[60]

V centralo SOE v Londonu je kmalu za tem prišlo še pismo Trifunovića. "Sinoči med 7. in 9. smo sklenili, da izpeljemo udar ...", potem ko je bilo jasno, da je kralj ostal v Beogradu. Trifunović pravi, da so najprej izdali ukaz o premiku enot ob dveh ponoči. Divizijskemu poveljniku v Ljubljano so sporočili, naj brez nasilja odpravi kneza Pavla nazaj v Beograd in nato so prerezali telefonske kable. Enote so zasedle položaje na beograjski prefekturi, na dveh radijskih postajah in na vseh ministrstvih in Simovića so pripeljali na ministrstvo za obrambo. Medtem sta general Mirković in Trifunović z nekaj oficirji odšla na inšpekcijo enot na beograjskem letališču v Zemunu, enote so bile vse na svojih mestih. Do pol štirih zjutraj je bilo vse opravljeno. Nato je Simović zbral vojaške poveljnike in šefe političnih strank in začeli so se pregovori za imenovanje nove vlade in priprava kraljevega proglasa.

---

58 PRO, HS 5/938.
59 PRO, HS 5/928.
60 Ibidem.

Masterson je temu Trifunovićevemu poročilu dodal še nekaj ozadja. Zamisel o državnem udaru naj bi nastala tako, da jo je Radoje Knežević, profesor in član vodstva Demokratske stranke predlagal generalu Mirkoviću. Ko sta se dogovorila o podrobnostih, sta vprašala Simovića, ali bi vodil udar, in ta je pristal. Nato sta govorila še z generalom Ilićem. Knežević pa ima mlajšega brata Žiko, ki je major, piše Masterson. Žika je o stvari govoril z določenim številom oficirjev in razen peščice so se vsi strinjali ter pooblastili Žiko, naj pripravi razpored enot. Ko je ob dveh ponoči prišel ukaz Simovića, so ti oficirji zapustili kasarne, kot je bilo v načrtu, Žika pa jih je vodil na konju. Zasedli so položaje. Na upravi mesta so našli šefa policije, ki je tam spal, in ga aretirali. Pri izvedbi tega načrta sta se zgodili le dve napaki – eden od oficirjev se je premislil in ni zasedel položaja in ene od telefonskih linij niso prekinili. Zato je šef žandarmerije poskusil poklicati šefa policije, vendar so klic prestregli, ga pomirili in mu svetovali, naj gre domov spat.[61]

Eden od jugoslovanskih sodelavcev SOE Djordje Radosavljević doda še nekaj zanimivih podrobnosti. Harrison mu je v času puča izročil šifro, s katero je lahko, po potrebi, stopil z njim v stik. Šifra je bila "Džon – 1212". Radosavljević je med samim udarom in vse do 2. aprila 1941 po nalogu Žike Kneževića vojaško nadzoroval glavno telefonsko centralo in ministrstvo PTT. Knežević mu je ukazal, naj ga redno obvešča o drži hrvaških ministrov v vladi in prisluškuje njihovim pogovorom. Hkrati je Radosavljević s pomočjo uradnikov presbiroja nadzoroval in cenzuriral poročanje tujih dopisnikov iz Jugoslavije. S pomočjo priskuškovalnih naprav so prekinili vsako poročanje, ki bi škodovalo novi vladi. Tako je nemškemu dopisniku trikrat prekinil zvezo in naposled mu je zavrnil možnost pošiljanja poročil.[62]

Ob šestih zjutraj so začasno, da bi ne prišlo do upora, zaprli Cvetkovića in Cincar-Markovića, ki sta se ravno vrnila z Dunaja. V Zagrebu pa so iz vlaka pobrali kneza Pavla, ki je bil na poti v Novo brdo. Radosavljević je osebno prisluškoval pogovoru, ko je Šubašić poročal Mačku o razgovoru s knezom Pavlom na zagrebškem kolodvoru. Knez je zelo deprimiran, je govoril Šubašić, in se zahvaljuje Mačku za iskreno sodelovanje. Pravi, da je bil sam velik prijatelj Hrvatov in da je škoda, da so razdrli pakt. Šubašić pa se je Pavlu zahvalil za osnovanje banovine in mu zaželel srečno pot.[63]

Kneza Pavla so nato odpeljali v stavbo banovine, kjer je zahteval pogovor z britanskim konzulom Rappom. Pavle je od Rappa zahteval, naj stopi v stik z britanskim ambasadorjem v Beogradu in mu omogoči, da bo z družino lahko varno zapustil Jugoslavijo in ščasoma odšel v Veliko Britanijo. Bil je deprimiran in obžaloval je, da z Rappom nista mogla tesneje sodelovati v preteklosti. Njegova glavna skrb pa je bila, je poročal Glanville, da pride na varno in si

61 PRO, HS 5/938.
62 ARS III, MFS, ppa.
63 Ibidem.

povrne ugled v očeh Britancev. Glanville je dodal še tole: "V luči sedanjih dogodkov je princ Pavle žalostna figura. Od začetka do konca je bil neodkrit, goljufiv in ni govoril resnice, danes pa je posebej obžalovanja vredno to, da mu je britansko poslaništvo tako zaupalo in to tako dolgo, kljub temu da je večina britanskih državljanov tukaj imela obolico dokazov o njegovi dvoličnosti in vsesplošni nezanesljivosti. Po mnenju mnogih, ki so najbolj blizu dogajanju, pa je bil pravi lopov v tej igri Antić." Ta je zastavil ves svoj vpliv, da je Pavla privedel v sporazum z Nemci in storil vse, da se Pavle ni pogodil z Britanci. V vseh teh okoliščinah, je dalje trdil Glanville, bi Hrvati in Slovenci težko ravnali drugače kot so. Krivi so le v toliko, da so nekaj mesecev izrabljali vsak možen izgovor, da so se izognili dejavni vlogi – to velja še posebej za Hrvate in zlasti za Mačka, Krnjevića in Šubašića.[64]

SOE v Zagrebu je seveda posvetila več pozornosti stališču hrvaških in slovenskih politikov do državnega udara. Udar je videla čisto iz drugega zornega kota. Maček, pravi Glanville, ni bil pripravljen sodelovati z vojaškimi klubi pri oblikovanju nove vlade. Ti zanj nimajo nikakršne temeljite osnove, saj predstavljajo le skupino srbskih oficirjev, nezadovoljnih s knezom Pavlom. Kulovec, vodja slovenskih klerikalcev in odličen mož, dodaja Glanville, pa je vedno bil tesen sodelavec dr. Mačka in tudi v tem primeru je pokazal pripravljenost slediti Mačkovi odločitvi. Splošno je namreč bilo znano, da je Pavle oviral Simovićevo kariero in kariero mnogih oficirjev in srbskih politikov. Zato je tudi Glanville pritrdil mnenju, da je pri večini udeležencev državnega udara šlo za popolnoma osebne motive. To so bili resnični motivi, ki so vodili te kroge k vsem načrtom za državni udar od poletja leta 1938 naprej. Ko so izvajalci državnega udara poželi veliko javno odobravanje in podporo, je moral tudi Maček uvideti, pravi Glanville, da nova vlada predstavlja voljo večine ljudi.

Toda to ni bil edini razlog. Hrvaško vodstvo je bilo namreč najbolj v skrbeh zato, ker so državni udar pripravili prav tisti, ki so bili nezadovoljni s politiko sporazuma Cvetković – Maček. In prav zato so hrvaški politiki najprej zahtevali zagotovila, da se bo sporazum spoštoval. Pučisti pa so potrebovali vstop Slovencev in Hrvatov v novo vlado, da bi si zagotovili predstavništvo iz vse države. Maček, ki je bil v času udara v Zagrebu, je poslal bana Ivana Šubašića na poizvedovanja v Beograd.[65] Nato je 1. aprila sklical vodstvo HSS, jim poročal o vsesplošnem stanju stvari in poudaril, da ne glede na razmere mora Hrvaška stati ob Srbiji v vojni in miru in da se mora boriti v primeru napada na Jugoslavijo. Vodstvo stranke je nato z večino glasov sprejelo takšno resolucijo in Maček, Torbar, Šutej in Andres so vstopili v novo vlado. Glanvilleu pa ni bilo razumljivo, da so Srbi, potem ko so se tako trudili prepričati Hrvate naj vstopijo v Simovićevo vlado, za ministra za vojsko izbrali generala

64 PRO, HS 5/965.

65 L. Boban, Maček i politika HSS, II/386-400.

Ilića, ki je bil vsesplošno znan po neizprosnem sovraštvu do Hrvatov.[66]

Kmalu je bilo iz poročil SOE zaznati razočaranje nad politiko nove vlade, saj se jim je zdelo, da je tudi nova vlada pokleknila pred nemškim rajhom. Taylor in Masterson sta pisala: "V 24 urah je vlada neumorno, na vse možne načine, ki so ji bili na voljo, in po vsej državi začela razglašati novo različico državnega udara: državni udar naj ne bi imel nič opraviti z jugoslovansko zunanjo politiko, bil je le notranji upor demokratično mislečih Srbov proti osebni vladavini kneza Pavla in za obnovo parlamentarne vladavine."[67] Taylorja in Mastersona je močno presenetila neverjetna ocena vlade, da vojna z Nemčijo ni ne blizu, ne neizogibna. Če bodo Jugoslovani ostali popolnoma mirni in ne bo provokacij, kot mobilizacija ali odkriti posveti z Britanci, jih bodo Nemci pustili pri miru še kak mesec ali dva. V tem času pa bi dosegli sprejemljive popravke k paktu, je menila vlada.

Glanville je še podrobno poročal o tem, kako je zunanji minister Ninčić po skrivnih kanalih stopil v stik najprej z italijansko vlado, da bi Mussolini zastavil besedo pri Hitlerju proti napadu na Jugoslavijo, in nato še s Von Herrenom, da bi mu zagotovil, da bo Jugoslavija spoštovala podpisana določila pakta. Kmalu je Von Herren prejel navodila vlade, naj preneha sodelovati z Jugoslovani in ti so se naprej pogovarjali z nemškim atašejem za tisk Gruberjem. Naposled naj bi Ninčić obiskal Berlin. Ves dan 5. aprila je presedel na zemunskem letališču čakajoč klic v Nemčijo. Iz vsega povedanega je Glanville naredil sklep, da je državni udar vendarle bil notranja jugoslovanska zadeva, ki ga je izvedla skupina nezadovoljnih oficirjev, da bi se znebila kneza Pavla.

Seveda sta bila tudi Tupanjanin in Trifunović ogorčena nad takšnim stališčem vlade. In to tako, da sta se po treh ali štirih dneh začela ponovno pogovarjati s Taylorjem in Mastersonom o potrebi po drugem državnem udaru. Nova vlada torej ni bila naklonjena vojaškim posvetovanjem z Britanci. Šele po tednu dni je jugoslovansko vodstvo ugotovilo, da jih neizogibno čaka vojna in ponovno so bili pripravljeni iskati pomoč in nasvete pri Britancih.

Takoj po državnem udaru v Beogradu je dr. Hugh Dalton osebno pisal Churchillu o Taylorjevi misiji na Balkanu in mu priložil Taylorjeva poročila. Še vedno je upal, da bodo v naslednjih dneh lahko uresničili nekatere od načrtovanih sabotaž na Donavi. Toda včeraj, pravi Dalton, nam je "C" (Intelligence Service) sporočil, da so Nemci zvedeli za te načrte in po najboljših močeh poskušajo sabotirati naše sabotaže. "Vse, kar lahko rečem, je, da se lahko zanesete, da se bomo hudičevo potrudili. Takoj, ko sem zvedel za državni udar, sem ponovno telegrafiral Taylorju. Zagotavljam Vam, da bomo storili vse, kar je v človeških močeh, da dosežemo naš cilj. Državni udar je vendarle bil uspešen in moliti moramo, da bo zaključni udarec prav tako uspešen." 28.

---

66 PRO, HS 5/965. Pogoje, ki jih je Maček pred tem postavil v Beogradu in jih je Rapp telegrafiral v FO 31. marca, navaja že L. Boban v Maček i politika HSS, II/395.

67 PRO, HS 5/928.

marca je prišel Churchillov odgovor, naj SOE nameni Jugoslaviji največ truda, saj so po državnem udaru močno zrasle možnosti za uspešno subverzivno dejavnost. Churchill je ukazal, naj uničijo železniške proge na jugu države (proge Beograd-Niš-Skopje-Djevdjelija, Beograd-Mitrovica-Skopje in tiste v Vardarski dolini), da bi čimdlje ovirali nemško napredovanje. Pri tem je videti, da se je tudi Churchill naslanjal na strateške odločitve iz prve svetovne vojne. Železniške povezave v Sloveniji in na Hrvaškem niso nikakršne strateške vrednosti, je trdil. Demolicije na progi naj zaupajo jugoslovanski vojski, Trifunovićeva organizacija naj pri tem pomaga in vpliva na oficirje. Zato naj se vse zaloge, ki prihajajo, koncentrirajo na jug in ne na sever države, saj bodo za te sabotaže potrebne velike količine razstreliva.[68]

Britanci so opazovali dogajanje po udaru, jugoslovansko mobilizacijo in odlaganje nemškega napada na Jugoslavijo. Kljub navideznemu miru, se je do napada 6. aprila v ozadju odvijala svojevrstna obveščevalna vojna. Rekli smo že, da so po 27. marcu Nemci dovolili oborožitev nemške manjšine v Jugoslaviji in da so dobili ukaze, naj se ne odzovejo mobilizaciji. Nemci so v Zagrebu v nemški konzulat, po dogovoru s Von Herrenom, že februarja 1941 pod krinko 'vgradili' vodjo jugoslovanskega referata Ast na Dunaju. To je bil major Fechner, alias Friedrich, ki je bil zadolžen za priprave na napad na Jugoslavijo in je vodil organizacijo Jupiter. Ta je nastala z namenom, da zaščiti nemško manjšino v Jugoslaviji, da aktivno poseže proti jugoslovanskim enotam in izvaja diverzije ter vzdržuje radijsko zvezo z Dunajem. Pripadniki te organizacije naj bi ob vstopu nemške vojske v Jugoslavijo prevzeli oblast v mestih, kjer bi to bilo mogoče, zasedli pomembne ustanove in opravili potrebne aretacije. Do tedaj pa naj bi vse to pripravili. V začetku aprila je organizacija Jupiter po radiu že poročala iz Zagreba (točka 701 ali radijska postaja v Zagrebu), medtem ko so jo v Mariboru uspeli razkrinkati.[69] Konec marca je SOE v Londonu dobila sporočilo vojaške obveščevalne službe o organizaciji Jupiter. Poslala ga je, vsaj tako kaže, Taylorju v Beogradu. Sporočilo pravi: iz najbolj zanesljivih virov smo izvedeli, da bo organizacija Jupiter začela delovati v Jugoslaviji. Njen namen je sprožiti "plazove", i.t.d. v Jugoslaviji. Gre za skrivno nemško organizacijo za izvajanje demolicij v Jugoslaviji in precej dobro so jo pripravljali. Verjetno je njen namen blokirati ceste in železniški promet, da bi upočasnila jugoslovansko mobilizacijo. SOE je še dodal: "MI6 je tole informacijo že včeraj poslal svojemu predstavniku v Beogradu z zahtevo, naj o tem obvesti Jugoslovane."[70]

V Zagrebu je bil Glanville, kot rečeno, v dobrih odnosih s poveljstvom 4. armade. Ni mu ušel podatek, da vojsko pretežno vodijo Srbi in da so v njej le

---

68 Ibidem.
69 NOS II/577, 696.
70 PRO, HS 5/928.

eden ali dva generala Hrvata in dva generala Slovenca, pa še ti so na nepomembnih položajih. "Do poletja 1939 je načrt obrambe temeljil na naravnem pogorju osrednje Jugoslavije," piše Glanville, "in glavna črta obrambe je tekla po črti Šibenik-Prijedor-Doboj-Beograd. Vse ozemlje severno od Save, ki zajema Slovenijo in severni del Hrvaške, bi v primeru nemške ali nemško-italijanske invazije zapustili." Ko pa so podpisali srbsko-hrvaški sporazum, so iz političnih nagibov temeljito spremenili obstoječi načrt in naredili načrt obrambe na obrobju, sicer bi si ne mogli zagotoviti podpore Hrvatov v primeru vojne. Ko je prišlo do mobilizacije po izbruhu vojne jeseni 1939, je 4. armada pokazala nepopisno zmedo, vojaki so bili brez orožja, streliva, uniform in hrane, konje so zbrali na odročnih krajih brez vode in hrane, za nekaj nižjih oficirjev se je vedelo, da delajo za Nemce, i.t.d. Še veliko drugega je naštel Glanville, ki si je šel ogledat mobilizacijo, in nadaljeval: po tem neuspehu so zamenjali poveljnika generala Jurišića in na to mesto je prišel general Nedeljković, ki je slovel kot dober vojak in organizator. Do marca 1941 je bilo opravljenega veliko dobrega dela pri 4. armadi pri opremljanju, načrtih, organizaciji in pri utrjevalnih delih in sistemu utrdb, čeprav tega zdnjega, na žalost, niso dokončali. Temeljni problem 4. armade pa sta ostala transport in peta kolona. Če so že prišli do prevoznih sredstev, pa cest ni bilo. Glanville je bil v dneh pred napadom na Jugoslavijo v neprenehoma v stiku s poveljstvom 4. armade v Zagrebu in opazil je, da imajo še vedno premalo protitankovskega orožja, da je orožje tako raznoliko, Srbi pa slabi organizatorji, tako da je razdeljevanje municije in delov postalo preveč za transportni sistem.

Glanville je natačno opisal tudi nevarnost pete kolone. Naštel je nekaj znanih petokolonašev v 4. armadi, kot so bili Czerny, ki je poveljeval planinski enoti na slovenski meji, pa Govedić, vodja hrvaških nacistov, ki je vodil artilerijski sektor okrog Jeruzalema, vse do znanih nacistov, ki so bili šifranti pri poveljstvu armade. Podatki, ki so jih zbirali Britanci na konzulatu v Zagrebu, so bistveno pripomogli k odstranjevanju petokolonašev, saj so imeli Britanci boljši dostop do podatkov in več denarja, da so jih kupili. Prav v času med udarom in nemškim napadom na Jugoslavijo so jih posredovali 4. armadi.

Glanville je imel vpogled tudi v dosjeje policije. Opazil je, da v njih manjkajo znani nacisti in kopica služkinj, kuharjev, natakarjev in hotelskih vratarjev, ki so jih Nemci plačevali – policiji so se zdeli premalo pomembni, vsaj do državnega udara. Nato pa so na policiji zaprosili konzulat za seznam pete kolone. V sodelovanju z vojsko so potem te ljudi aretirali in konfinirali v ženski zapor na Savski cesti.

Slovenski sodelavci celo pričajo, da je v času med državnim udarom 27. aprila in zlomom Jugoslavije britanska obveščevalna služba (IS) imela proste roke v Jugoslaviji. Likvidirali so, vsaj tako trdi Simončič, kogar so hoteli.[71] Toda na Hrvaškem so pomembnejši nacisti in frankovci, kot sta bila Ante

71 ARS III, MFS, ppa.

Starčević in Mile Budak, vendarle ostali na prostosti. To pa zato, ker policijske in vojaške oblasti po sporazumu iz leta 1939 niso smele aretirati nikogar brez privoljenja banovine. Ban Šubašić, ki je takrat bil večinoma na poti med Zagrebom in Beogradom, je za te zadeve pooblastil šefa kabineta dr. Šipuša. Le-ta pa je bil zagovornik hrvaškega separatizma in zato so mu pristopili nemški agentje, natančneje novinar Kob.[72] Glanville o njem pravi, da je bil razvpit kot nemški agent. Zato je prej omenjene aretacije kratkomalo zavrnil. Glanville je še dodal: "To je bila zločinska norost s strani dr. Šubašića. Dobro se je zavedal Šipuševih nemških zvez, saj se je le nekaj dni prej pritožil kapetanu Ernyju, da Šipuš preživi več časa na nemškem konzulatu kot v pisarnah banovine".[73] Podatke o Šipuševem delovanju za ustaše in Nemce je šele leta 1942 dal jugoslovanski vladi njen veleposlanik v Madridu Ljubomir Višacki.

Napad na Jugoslavijo se je začel na cvetno nedeljo 6. aprila zjutraj. Britanci so v tistih dneh praznili predstavništva v Beogradu in se umikali po različnih poteh. Slovenski in hrvaški člani vlade v Beogradu so bili nastanjeni v hotelu Bristol. Ob 7h zjutraj se je začelo bombardiranje Beograda in že takoj so zadeli hotel Bristol in med žrtvami je bil dr. Fran Kulovec. Maček in hrvaški ministri so se, kakor tudi ostala vlada in kralj, umaknili v Zvornik (oziroma Užice), kjer so po posvetu s Simovićem sklenili, naj Maček odide v Krupinec na svoje posestvo in se posvetuje z vodstvom HSS.[74] Maček se je vrnil v Krupinec 8. aprila z avionom, vlada pa se je umikala čez Sarajevo in Pale do Nikšića. 11. aprila so na seji vlade na Palah sklenili, da bo HSS v njej zastopal Krnjević kot podpredsednik vlade.

V Krupincu pa so se Maček, Krnjević, Košutić in še nekateri posvetovali o tem, kdo bo šel v tujino v primeru kapitulacije Jugoslavije, in sklenili, da bosta Košutić in Maček ostala v Krupincu. Maček je odločno odklonil prepričevanje vseh, da mora oditi ven in odgovarjal, "da mora vodja kmetov ostati s svojimi ljudmi in deliti z njimi vse nevarnosti in pretrese". Glanville že v poročilu iz leta 1941 navaja, kako so Nemci ponudili Mačku vodstvo samostojne Hrvaške, kako Maček, kljub velikemu pritisku nanj ni hotel imeti opravka s projektom NDH in kako so se Nemci nato le odločili za Pavelića, ki je bil po njihovih načrtih daleč na drugem mestu, ker da niso preveč zaupali frankovcem. Nato so ponovno pritisnili na Mačka, da podpre Pavelićev proglas na veliki petek, kar je Maček ponovno zavrnil, tako da je moral Kvaternik končno izdati popolnoma ponarejen poziv dr. Mačka, naslovljen na hrvaško ljudstvo,

---

72 NOS II/466.

73 PRO, HS 5/965.

74 Tukaj se nekoliko razlikujejo Glanvilleovi in Bobanovi podatki. Zadnji trdi, da je Simović poskušal Mačka prepričati, naj ne oddide nazaj na Hrvaško (L. Boban, Maček i politika HSS, II/409).

naj sodeluje z oblastmi v NDH, pripoveduje dalje Glanville.[75] Tudi Ambrož priča, da so si ustaši prizadevali, da bi Mačka pridobili za sodelovanje, a jim ni uspelo. Toda do Mačka ni več mogel priti, ker je bil konfiniran v Krupincu. Ko pa je v zaslišanjih govoril o poročanju Kramerju o razmerah na Hrvaškem, je dejal: "Verjetno je imel on kak poseben stik z dr. Mačkom ... Da je dr. Kramer imel stik z dr. Mačkom, sem izvedel kasneje iz razkritij pri raznih procesih. Kramer je sicer naročal, naj zanj poizvedujem o dr. Mačku, vendar so bile moje vesti, ki sem jih dobil že prek kake tretje ali četrte osebe".[76]

Medtem so Beograd zapuščali tudi Slovenci in pribežniki iz rajha – Poljaki, Čehi in Židje. Zakonca Kalan sta do napada ostala v Beogradu, Ela Potočnik tudi potem. Prve dni aprila so priskrbeli lažni češki potni list Alojzu Knezu in 7. aprila sta se Knez in poljski pilot Jan ž avtomobilom odpeljala v Carigrad, kjer sta se javila na poljskem predstavništvu. Tudi sodelavca Jovana Djonovića so Britanci spravili iz Jugoslavije z letalom, ni pa jasno kdaj. V Beogradu se je še naprej skrival Medven.

Medtem ko so drugi odhajali, se je v začetku aprila v Beograd odpravil dr. Albert Kramer. Prišlo je namreč do pobude, da bi nekdo od slovenskih liberalcev vstopil v vlado in dr. Kulovec je zahteval, naj bo to Kramer. S Kramerjem je odpotoval dr. Otmar Pirkmajer, ki ga je spremljal, po eni različici zato, ker je bil Kramer bolan, po drugi pa zato, ker je upal, da bo sam postal član vlade. Ko je prišlo do napada na Jugoslavijo, sta se Kramer in Pirkmajer z vlado umikala proti jugu. Ko so vlado evakuirali 15. aprila z letališča v Nikšiću, so mesto v letalu ponudili tudi dr. Kramerju. Toda on zaradi bolezni ni hotel na pot, mesto je odstopil dr. Pirkmajerju, ki pa se je tudi odločil ostati.

Marca so se v dnevih okrog državnega udara v Beogradu večkrat mudili tudi člani skupine SOE za sever. Tako je Omersa dan predno je zapustil Jugoslavijo, v Beogradu srečal Glanvillea. V času puča je bil v Beogradu tudi Lawrenson, kjer ga je srečala Furlanova žena. Oba sta šla nazaj v Zagreb.

4. aprila, v petek, je zadnja angleška kolona avtomobilov zapustila Beograd, kakor priča Zorko. Ostali so le Campbell in ožji sodelavci ter nekateri iz SOE. Basil Davidson je kasneje zapisal, da se je po napadu okoli deset članov SOE zbralo v neki hiši blizu ambasade; med njimi so bili on, pa neki sodelavec SOE iz Bolgarije in polkovnik George Taylor. Iz virov izvemo, da sta med njimi bila tudi vojaški ataše polkovnik C. S. Clarke in šef SOE v Beogradu Tom Masterson.[77] Skupina se je iz Beograda odpravila proti Sarajevu skupaj z ambasadorjem Campbellom in njegovim osebjem ter nekaterimi jugoslovanskimi sodelavci. Nekje na poti naj bi Campbell zahteval navodila od Churchilla, ki so prišla 13. aprila. V navodilih je Churchill med drugim dejal, da

---

75 PRO, HS 5/965.

76 ARS III, MFS, ppa.

77 PRO, FO 371/30283/R 4858 in HS 5/928.

pomoč Jugoslaviji z Jadranskega morja v tistem trenutku ni mogoča, da pa bodo lahko poslali podmornico za evakuacijo.[78] Campbellova skupina se je naposled prebila do Kotorja, kjer so jo 17. aprila zajeli Italijani. Campbell je vse člane SOE takoj razglasil za diplomatsko osebje ambasade in ko so Italijani na zaslišanjih vztrajali, naj pove, kdo so vsi ti ljudje, je odgovarjal: moje osebje. Zato so kar vse skupaj odpeljali v Rim. Kasneje so jih s pomočjo grofa Ciana, ki jih ni hotel izročiti Nemcem, zamenjali za italijanskega vojvodo d'Aosta. Zamenjava je bila verjetno proti koncu junija, saj je bil Masterson julija in avgusta že v Londonu.

Polkovnik Clarke se je do zadnjega, kot kaže, oglašal prek radijskega oddajnika v London. Nato pa so v Londonu izgubili stik z dogajanjem v Jugoslaviji. Sicer pa so novice o usodi britanskega osebja v Jugoslaviji in njihovih sodelavcev v London prihajale neredno in po različnih kanalih. Britancem je pri njihovem zbiranju pomagala ambasada ZDA v Beogradu, ki seveda ni evakuirala osebja, saj še niso bili v vojni. Podatki so prihajali tudi preko Švice in po radioodajnikih. Tako je šele 29. aprila WO prvi dobil telegram iz Švice, da so polkovnika Clarkea verjetno zajeli Italijani, skupaj z ambasadorjem Campbellom in njegovim osebjem.[79]

V Beogradu so ostali še Glen, Boughey in D/H 86. Ta zadnja sta na dan napada v nedeljo zjutraj 'pospravljala' britanski konzulat v ulici Zrinjskega. Praznila sta sobo v zadnjem delu stavbe, kjer so imeli spravljene detonatorje, 'svinčnike', bombe in drugo sabotažno 'orodje'. Ni pa jima uspelo pospraviti kakih treh ducatov pušk, ki so jih shranili v kopalnici; pustila sta jih tam, toda brez municije. Nekaj materiala sta skrila v nekem gozdu, ostalo pa je Glen popoldne zakopal na vrtu atašeja Mapplebecka. John Bennett je v nedeljo 6. aprila prišel v Skopje in že naslednjega dne zjutraj je s skopskim kolegom, konzulom F. Lawrenceom odpotoval proti grški meji, v Florino, kamor sta prispela v torek zjutraj. Nameravala sta se še vrniti na konzulat v Skopje, saj so tam ostale vse 'igračke', ki jih je bilo treba odstraniti. Nista predvidevala, da bodo Nemci tako hitro napredovali, toda že v sredo 9. aprila je postal povratek nemogoč. V Florini sta srečala polkovnika Rossa, šefa SOE v Bolgariji, ki se je mislil pridružiti 3. armadi. Medtem ga je zavezniško poveljstvo že imenovalo za zveznega oficirja pri generalu Wilsonu za stike med zavezniško in srbsko'vojsko. Po nekaj dneh in številnih prigodah, so trije oficirji prispeli v Atene. Ross je moral takoj naprej, spremljal je Dimitrova - Gemeta, delo zveznega oficirja z jugoslovansko armado v Grčiji pa je prevzel Lawrence.

Jugoslovanski sodelavci Britancev so v teh dneh doživljali različne usode. Nekaj so jih mobilizirali v dneh med udarom in napadom na Jugoslavijo. Dr. Vinko Vrhunec in Stanislav Rapotec sta odšla k 42. pehotnemu polku v Bjelovar. Podatek italijanske kvesture iz septembra 1941 sicer pravi, da se je dr.

---

78 B. Davidson, SOE izmedju četnika i partizana, str. 77.

79 PRO, FO 371/30283/R 4858.

Vrhunec takoj po začetku sovražnosti povezal s poveljnikom Dravske divizije, ki ga je določil za obveščevalno delo pri podpolkovniku Plhaku, česar pa ni bilo mogoče preveriti.[80] Po brezpogojni vdaji jugoslovanske vojske 17. aprila se je Vrhunec vrnil v Ljubljano. Rapotec je za malo časa odšel v Škofjo Loko in od tam v Split. Mobilizirali so tudi novinarja Jutra Franca Seuniga in ga poslali v mornarico v Šibenik; po treh tednih se je vrnil v Ljubljano k Jutru.

Dr. Vladimir Kalan, ki je sicer imel britanski potni list, se je po zlomu Jugoslavije odpravil iz Beograda in v Sarajevu padel v nemško ujetništvo. Ječarjem je trdil, da mu je ime Mirko Kalan in da je iz Italije. Zato so ga poslali v Italijo, od koder ga je z intervencijami rešila žena, ki je, kot vemo, medtem po drugi poti prišla iz Beograda v Ljubljano.

Branko Plhak se je umaknil iz Skopja v Grčijo. Iz Soluna se je z okoli 700 oficirji in vojaki jugoslovanske vojske vkrcal na ladjo, namenjeno v Kairo. Ladjo so med potjo napadli in potopili, med številnimi žrtvami je bil tudi Plhak. Kmalu so se Britanci morali umakniti tudi iz Grčije in z njimi vsi, ki so pribežali iz Jugoslavije. Ta umik opisuje polkovnik Vladimir Keller, Hrvat po rodu in jugoslovanski vojaški ataše v Atenah. Pri britanskih vojaških oblasteh je s težavo dosegel, da so dovolile umik jugoslovanskih enot proti Kairu. Teh enot ni bilo tako malo in med njimi so bili mnogi ranjenci, kot na primer general Mirković. Nemci so vkorakali v Atene 27. aprila 1941. Jugoslovanski ambasador v Atenah, osebje ambasade in njihove družine so 22. aprila odšli iz Aten z ladjo Elsi in odpluli najprej na Kreto. Medtem si je Keller z veliko muko zagotovil ladjo Hellas, na katero bi se morali vkrcati vojaki in oficirji, ki so že 12 dni čakali na Peloponezu. 24. aprila je končno prišlo do vkrcanja, toda Nemci so ladjo zbombardirali že v samem pristanišču. Tri bombe so zadostovale, da so ubili okrog 2000 Jugoslovanov, medtem ko se jih je okoli 400 rešilo tako, da so poskakali v morje. Med njimi je bil tudi Keller, ki je bil pri tem ranjen in so ga nato Nemci poslali nazaj na Hrvaško, kjer se je pridružil hrvaški vojski.[81]

Najdlje pa so na svojih mestih v Jugoslaviji vztrajali člani SOE skupine za sever, britanska konzula Rapp in Pettitt z nekaj osebja. Najprej se je tik pred nemškim napadom na Jugoslavijo konzulatu v Zagrebu pripetila neprijetnost. Zagrebška SOE je po naključju odkrila, da je službeni tehnik konzulata sodelavec nemške obveščevalne službe. Verjetno je šlo za Matijo Gredelja, kar je že marca Omersi omenil Glanville. Torej je gestapo uspel prelisičiti celo Britance, je razmišljal nekoliko razočarani Feller, ki nikakor ni mogel razumeti, kar je sledilo. Vohuna so preposto izplačali, mu podarili veliko premijo in mu napisali odlično priporočilo, ne da bi mu namignili, da vedo, da jih je pre-

80 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
81 ARS III, ZA 500–11.

varal.[82] Po napadu na Jugoslavijo v nedeljo 6. aprila so bili v SOE v Zagrebu nekateri – Lawrenson in Rogers – za to, da takoj odpotujejo proti Splitu, medtem ko je Glanville vztrajal, da ostanejo in počakajo Aniča, Tomiča, Žuna, Lukačiča in Rusa, ki naj bi prišli iz Maribora, brž ko začne popuščati severna fronta. Šubašić jim je ponudil, naj odpotujejo z njegovim konvojem, ki naj bi se odpravil, ko postane v Zagrebu 'prevroče'. Na konzulatu so bili proti temu, da bi potovali z banom, čeprav je Glanville pozneje zapisal, da bi si bili tako prihranili veliko težav.

V dneh po napadu je bil Glanville neprenehoma stiku stiku s severno fronto, oziroma v ponedeljek in torek so na konzulat dobili številna obvestila s fronte. Fronta je obsegala dva armadna polka, t.j. sedem divizij in 2 planinski brigadi. Tik pred napadom so območje 4. armade razdelili na dva sektorja in imenovali poveljnike. Toda na čelo poveljstva 4. armade so postavili senilnega in nesposobnega, že upokojenega generala Jurišića, kot pravi Glanville, kar je povzročilo katastrofo v nekaj dneh. Glanville je naštel vse napake pri pripravah, od nejasnosti, za kakšno vrsto obrambe bo šlo, do tega, da na severu niso izpeljali splošne mobilizacije, da so srbski oficirji popolnoma brez občutka opravljali rekvizicije, da so ponekod zelo slabo poskrbeli za mobilizirane ljudi in material. Vendar je Glanville v dneh po napadu opazil, da so se na severu veliko bolj odločno borili kot drugod, kjer po Glanvilleovi analizi nemških virov ni bilo resnega odpora. Jugoslovanska vojska je divje branila črto Varaždin – Osijek in zelo močna je bila obramba v Mariboru pod poveljstvom generala Rupnika, ki je šele 9. aprila dopustila, da so močne sile s podporo artilerije prečkale Dravo nad Mariborom, saj so že 6. aprila porušili cestni most. Te sile so nato 10. aprila prišle v Celje. Toda zaradi nesporazuma med generalom Jurišićem in Nedeljkovićem je ostal nebranjen prazen prostor v okolici Virovitice. Oba generala sta 9. aprila na sestanku v Šubašićevi pisarni ugotovila usodno napako, toda ni se je dalo več popraviti, saj so nemške sile to že izrabile in prodrle med obrambnimi linijami. Poleg tega so nemške enote s pomočjo radijskih operaterjev petokolonašev pošiljale lažne ukaze enotam in tako povzročile dodatne vrzeli v obrambi. Petokolonaši so ponekod širili lažna poročila o kapitulaciji in spudbujali upore. Tako so na primer dosegli, da je sicer zvest šef policije v Splitu, 10. aprila ukrepal na osnovi "zaupnega" sporočila, da je vojska kapitulirala in da naj razoroži vojake in žandarje ter jih pošlje domov. Toda Glanville poroča, da so le v Zagrebu in Splitu petokolaši bili učinkoviti, zanje pa je prav to bilo pomembno, saj so utirali pot Poglavniku. Pri obrambi se je zlasti izkazal 42. pehotni polk v Bjelovarju, ki se je boril vse do 12. aprila, torej še dva dni po padcu Zagreba, dokler jim ni zmanjkalo municije. Tam sta bila dr. Vrhunec in Stanko Rapotec. Drugi, ki so se izkazali, so bili 10. in 35. pehotni polk pri Karlovcu oziroma pri Zagrebu in konjeniški vod pri Čakovcu, kjer je od dvaindvajsetih ostalo živih le osem ofi-

[82] ARS III, ZA 403/1, AOS.

cirjev. Italijani so se z lahkoto sprehodili od Planice do Dalmacije, še zlasti po uporu čet v Sinju in delovanju pete kolone v Zadru. Glanville je poročanje o fronti zaključil takole: "Srbi ne morejo obtoževati Hrvatov za poraz. Res je, da se je nekaj hrvaških rezervnih enot uprlo, toda ti upori niso bistveno vplivali na potek celotne operacije. Zlom so skoraj v celoti povzročili premajhna pripravljenost, bedasto poveljevanje in slabe zveze, s peto kolono vred, ter namigovanja o izdaji v visokih krogih, češ da naj se zadeve zaključijo. Vsi generali, razen štirih, so bili Srbi, kakor tudi okoli 8.000 od 10.000 oficirjev v armadi in 90% uslužbencev vojnega ministrstva. Ostali so bili večinoma Slovenci ali ruski emigranti. Zato lahko Srbi krivdo pripišejo le sami sebi."[83]

Medtem sta v ponedeljek 7. aprila na konzulat prišla Lukačič in Rus in potrdila novice o sabotažah v Mariboru. Ostalih iz Maribora pa ni bilo, čakali so jih do torka zjutraj, saj so do tedaj bile novice s fronte še kar dobre, čeprav je peta kolona vztrajno širila novice o padcu Varaždina in Maribora. V torek pa so že zjutraj začele prihajati slabe novice, med njimi objava na radiu Stuttgart, da bodo opoldne bombardirali savski most in železniško postajo v Zagrebu, kar so potem prestavili na drugo in nato na četrto uro. Okoli poldneva je Rogers dobil zanesljivo novico, da se pripravlja upor žandarmerije, medtem ko je šef politične policije dr. Šoprek poklical Glanvillea in mu sporočil, da je Šipuš v imenu bana Šubašića ukazal izpustiti vse petokolonaše in frankovce. On in Antičević sta to najprej odklonila, nato pa so ju prisilili. Tudi Šoprek je pričakoval, da bo zvečer prišlo do udara žandarmerije, ki naj bi ga vodila petokolonaša Tartaglia in Krajčević. Skoraj istočasno je dobil konzul Rapp dva klica, enega iz pisarne HSS in drugega od šefa policije Vikarta, da bo prišlo do preboja fronte pri Virovitici in da je v HSS nastala kriza, da se prepirajo v Krupincu. Poleg tega je Nedeljković objavil, da se bo s poveljstvom umaknil na drugo stran Save. Po vseh teh novicah so na konzulatu v Zagrebu pripravili kovčke. Preden so odšli, so uniforme spravili v diplomatsko vrečo in jih odnesli na konzulat ZDA.

V skupini so bili konzul Rapp in njegovo osebje ter osebje SOE, Glanville, Lawrenson, A. Rogers, Elliott (D/H 94), D/H 85 in nekateri domači sodelavci. Okoli sedmih zvečer 8. aprila je skupina iz konzulata v avtomobilskem konvoju zapustila Zagreb, prispela v Karlovac okoli devetih zvečer in tu prenočila, medtem ko je vojska premeščala artilerijo, da bi obranila Savo.

Glanville pripoveduje takole. Naslednjega dne smo zgodaj zjutraj nadaljevali pot proti Splitu. Ker smo vedeli, da se Hrvatje lahko odcepijo, smo karseda dolgo potovali skozi srbsko ozemlje v Liki in se vmes ustavili na Plitvicah in v Bihaću. V Knin smo prišli ob petih popoldne in vse je bilo mirno, vojska je bila v pripravljenosti in ni bilo znakov nemirov. Edina težava, ki smo jo imeli, je bila dobiti kaj za pod zob – vojska nam je razložila, da že sedem dni niso dobili nikakršnih zalog in da so obroki zelo majhni. Odpravili smo se

83 PRO, HS 5/965.

naprej, skozi Drniš in Šibenik in prispeli v Split ob osmih zvečer. "Takoj sem odšel na konzulat, kjer mi je konzul Vibert povedal, da so ladijski papirji za Jadwigo v redu in da bo zjutraj prišel kapitan Augustin, da se dogovorimo, kdaj bomo odpluli."[84] Elliottov sin to opisuje takole: osebje zagrebške misije, ki ga je vodil konzul Terence Rapp, ki se ga Elliot spominja kot modrega Yorkshirca, se je v nervoznem konvoju napotilo na 120 milj dolgo pot, polno prahu, vojaškega prometa in beguncev, do malega jadranskega pristanišča Boka, kjer je bila zasidrana jadrnica Jadwiga.[85] Tu se moti, ker je bila skupina namenjena v Split, kjer jih je res čakala Jadwiga. Nekje na poti pa je moral Rapp zaostati, saj prišel v Split malo pozneje kot skupina SOE.

Verjetno je s skupino odšlo tudi osebje SIS. Zagotovo vemo le, da je imel James Millar ukaz, da se ob zlomu v uniformi priključi vojaškemu atašeju Clarkeu iz Beograda, Bill Stuart pa osebju ambasade. Pričanja pravijo, da je Millar odšel že pred napadom. John Evans ni odšel z zagrebško skupino v Split, ampak se je iz do sedaj še nepojasnjenih razlogov napotil v Ljubljano, kjer so ga kmalu zajeli Nemci. Vse, kar o njem vemo, je, da je bil decembra 1942 še vedno v nemškem ujetništvu. Kako se je rešil, ni jasno, toda julija 1943 je bil že v Londonu, ko je tja iz ZDA prišel dr. Boris Furlan.

Kaj vse se je med potjo dogajalo, opisuje tudi Vladimir Feller, ki se je s tehnikom in radijskim aparatom v naročju, znašel v enem izmed avtomobilov britanskega konvoja. Ko so prispeli v Knin, dopolnjuje Feller Glanvilleovo zgodbo, se je avtomobil, v katerem so bili Feller, tehnik in Britanci, pokvaril in postali so hudo živčni. Radijskega tehnika so takoj poslali naprej z aparatom, da v Dalmaciji najde primerno skrivališče za oddajnik. Feller pa je od kninske divizije, ki je ravno takrat kapitulirala, priskrbel neko tovorno vozilo, tako da so se on in sopotniki odpeljali naprej proti Jajcu. Tam so naleteli na umikajočo se skupino bana Šubašića in podbana Ivkovića, se ji pridružili in skupaj so potovali do Sarajeva. V Sarajevu so izvedeli, da sta v mestu vlada in skupina britanskega ambasadorja iz Beograda. Fellerjevi britanski sopotniki so se pridružili Campbellu. Po vsej verjetnosti sta to bila Clissold in Bill Stuart, mogoče tudi Millar, saj v Split niso prišli.

Tako je Feller pot nadaljeval sam, razočaran nad britanskimi kolegi, ki so ne samo popolnoma 'neangleško' bežali iz Zagreba in izgubili znano hladnokrvnost. Še poslovili so se zelo angleško in tehnika pustili brez denarja, njega pa brez obljubljenih šifer. Na Palah je Feller srečal vlado in prvaka SDS Savico Kosanovića. Z njimi je nadaljeval pot v Nikšič. V prvem trenutku so se namreč odločili, da bo Feller spremljal Kosanovića v emigracijo. Toda do tega ni prišlo in Feller se je, po neznani nalogi napotil proti Hercegnovemu,

---

84 Ibidem.

85 G. Elliot, I spy, str. 65. Elliott navaja, da je bilo kodno ime njegovega očeta D/H 97, medtem ko Glanville pravi D/H 94.

kot pravi, z neko drugo prostovoljno zadolžitvijo.[86] Za kaj je šlo, ne pove. Kasneje pa izvemo, da so to bile sabotaže, na primer v Kotorju, kjer je 'pokvaril' bencin v Shellovem skladišču goriva.

Pred tem pa je Fellerju uspelo priti do šifer. V Hercegnovem, kjer so že bili Italijani, je po naključju izvedel, da imajo interniranega britanskega ambasadorja s spremstvom. Uspelo mu je, da se je nekako prebil do njih in dobil kodeks šifer. Nato je odšel v Split, poiskal tehnika, ki je medtem radijski oddajnik skril v Primoštenu. Sklenila sta, da ga zaenkrat pustita tam, ker v Splitu nista imela bivališča.

V Split pa nikoli ni prispel ljubljanski konzul Pettitt. Takoj po izbruhu sovražnosti, pravi Glanville, so v Ljubljano v hotel Lev z Orožnom poslali konzularnega Peugeota.[87] Toda Orožen in konzul sta iz Ljubljane odšla šele 9. aprila, prespala v Novem mestu in odšla v Karlovac 10. aprila, ko je skupina iz konzulata že odšla naprej. Tudi pri tej zgodbi se ujemajo podatki domačih in britanskih pričanj. Udba je po vojni ugotovila takole. Prav tiste dni se je v Zagrebu mudil znani angleški špijon Milan Orožen, kateremu je angleški konzul Rapp naročil, naj gre v Ljubljano z avtomobilom do Pettitta in ga odpelje v Dubrovnik. Orožen je to tudi storil in mimogrede odpeljal v Ljubljano tudi dva kovčka municije, ki mu jih je izročil referent za sabotažne akcije pri zagrebškem konzulatu Glanville. "Da je imel Pettitt v Ljubljani dobre zveze, dokazuje tudi dejstvo, da je Orožnu priskrbel mobilizacijski nalog, s katerim se ta kot prostovoljec dodeljuje za šoferja britanskemu konzulu Pettittu." Udba je seveda trdila, da je konzul pobegnil iz Ljubljane, da se je Orožen odpeljal z njim, na poti pa so ju aretirali Nemci.[88]

Orožen doda še nekaj podrobnosti. Pravi, da je že nekaj dni pred napadom na Jugoslavijo odpeljal v Ljubljano sabotažni material Pircu in Hrovatinu. Pircu, ki je bil primorski emigrant in po poklicu trgovski zastopnik, je dal 15-20 vžigalnih bomb in podobno ter mu naročil, da naj vse odda ljudem, ki bodo to uporabili za borbo proti silam osi. Rapp pa ga je prosil, naj z njegovim avtom odide po konzula Pettitta in mu je zanj dal pismo. "Ko sem dospel v Ljubljano in mu izročil pismo, mi je dejal, da bova drugega dne odpotovala in da naj pripravim vse potrebno za pot. Pred odhodom iz Zagreba sem dobil 10.000 din za potne stroške." Toda, pravi Orožen, konzul se je v Ljubljani zadržal dlje kot je bilo varno, in sicer zaradi razgovorov z raznimi ljubljanskimi političnimi osebami, na primer z Natlačnom na banski upravi i.t.n.[89]

Orožen in Pettitt sta zato odšla na pot šele 9. aprila. "V Novem mestu sva prenočila in drugega dne nadaljevala pot proti Karlovcu, in od tam proti Dubrovniku. Med potjo so nas Nemci zaustavili in nas spremili nazaj v Karlovac.

---

86 ARS III, ZA 403/1, AOS.
87 PRO, HS 5/965.
88 ARS III, Elaborat Mačkovšek–Novak, str. 354.
89 ARS III, ZA Angleški konzulat v Ljubljani.

Konzulu so odvzeli vso prtljago in ga zaprli v hotelsko sobo, vendar je lahko kdorkoli prihajal k njemu. S konzulom sem se dogovoril, da bom odšel na ameriški konzulat v Zagreb prosit za intervencijo. Naslednjega dne sem odpotoval v Zagreb in mi je ameriški vicekonzul obljubil, da bo interveniral za izpustitev Pettitta. Še istega dne, ko sem dospel v Karlovac, so v konzulovo sobo vdrli Nemci in naju odpeljali v Graz."[90]

Pettitt je nato do leta 1943 ali 1944 ostal v nemškem koncentracijskem taborišču, nakar so ga Britanci zamenjali za neke nemške diplomate in se je vrnil v London, kjer je delal naprej v FO na oddelku za Italijo.

Od tu sledimo zgodbi po nemških virih, po katerih je zvezna Udba zgodbo tudi razvozlala. V zaplenjenih nemških arhivih, natančneje t.i. arhivu Helm, je namreč za Orožna obstajal samostojen dosje.[91] Po teh podatkih je 16. aprila 1941 nemška Armee-Oberkommando 2, oziroma njena Feldkomandatura 610 v Karlovcu, obvestila Sicherheitsdienst v Zagrebu, da so v Karlovcu aretirali britanskega konzula Pettitta, njegovega šoferja Milana Orožna, ljubljanskega odvetnika dr. Stanislava Lapajneta in sina Aleksusa, dijaka. Poročilo dalje navaja, da je Pettitt ob tem izjavil, da je po nalogu vlade 9. aprila zapustil Ljubljano, da bi se z avtom odpeljal v Dubrovnik, kjer naj bi počakal navodila vlade. Odvetnik dr. Lapajne je bil iz Ljubljane, stanoval na Resljevi 7 in bil je odvetnik in poslovodja firme Peko.[92] Trdil je, da konzula ni poznal, da sta se po naključju srečala v Karlovcu – oboji, Nemci in Udba, so ga namreč sumili sodelovanja z Britanci. Dr. Lapajne je bil, kot mnogi drugi, s sinom na poti v Split, kjer je nameraval prevzeti vodenje podružnice Peka. Ker v Karlovcu ni dobil zveze naprej, je tam ostal 8. in 9. aprila. Pri kosilu, pravi, je v gostilni Mladineo srečal konzula Pettitta in začela sta pogovor o povsem nepomembnih zadevah. Sicer pa ni poznal drugih britanskih državljanov v Ljubljani razen lektorice Fanny Copeland, pri kateri se je že leta 1920 učil angleščine. Naslednjega dne mu je konzulov šofer Orožen povedal, da ustaške oblasti držijo konzula v hotelu Central in ga prosil, naj posreduje. Zato je Lapajne odšel v ustaški stan in poskušal posredovati pri nekem dr. Nikšiću, toda brez uspeha. Nikšić je obljubil, da bo s konzulom dobro ravnal. Lapajne se je vrnil in to povedal konzulu, ki ga je zaprosil, naj posreduje še pri Nemcih. Ti pa so ob prihodu v Karlovac 16. aprila zaprli še dr. Lapajneta in sina. Oba so poslali na zaslišanje v Zagreb in nato so ju 23. aprila odpeljali v Gradec.[93] Sina so

---

90 ARS III, MFS, ppa.

91 ARS III, MFS, ppa.

92 ARS III, MFS, ppa. Dr. Lapajne je bil rojen v Postojni 14. aprila 1893, kjer je bil oče okrajni načelnik; odraščal je v Ljubljani, končal pravno fakulteto na Dunaju, opravil odvetniško prakso v Ljubljani in postal samostojni odvetnik. Med drugim je bil predsednik športnega kluba Ilirija. Sin Aleksus se je rodil leta 1924.

93 ARS III, MFS, ppa. Zaslišanje na Redarstvenem ravnateljstvu v Zagrebu, 19. aprila 1941. Gestapo, oziroma Müller v Gradcu pa je 10. maja zapisal, da so se navedbe dr. Lapajneta pokazale kot resnične in da ga nameravajo izpustiti, saj so tamkajšnji zapori

izpustili takoj, očeta pa maja ali junija, saj mu niso mogli dokazati povezav s tujo obveščevalno službo. Dr. Lapajne se je nato vrnil v Zagreb, kjer pa so Nemci julija ugotovili, da naj bi bil s konzulom Pettittom v tesnih zvezah.[94]

O zaporu v Gradcu pravi Milan Orožen takole: "V Gradcu me je GSP zaprl in sem bil nekajkrat zaslišan. Po končanem zaslišanju so me gestapovci uporabili za tolmača pri zaslišanju francoskih vojnih ujetnikov. Vsled tega so mi dovoljevali, da sem lahko vsak dan za dve uri odšel v mesto. Čez nekaj dni sem pobegnil." Orožen je bil v graškem zaporu približno 20 dni in medtem so zanj že intervenirali iz Ljubljane. Prošnjo za izpustitev je poslal predsednik slovenskega Rdečega križa dr. Oton Fettich, govorilo pa se je, da je prišla tudi intervencija škofa Stepinca. Iz zapora mu je pomagal neki Jano, ki je bil višji inšpektor na železnici in prijatelj Orožnovih staršev, v Gradec pa ga je prišla iskat mama. Odtod je odšel v Maribor in Celje in nato v Zagreb, kjer se je skril pri sestri in kamor so mu kasneje poslali potni list za v Italijo in Francijo.[95]

Kar naenkrat je bilo videti, da Split postaja glavno središče dogajanja. Postal je namreč pomembno strateško mesto, saj so mnogi pričakovali, da bodo zavezniške enote ohranile vsaj nadzor nad morjem, tudi Jadranskim, in bodo tako nadzorovale dostop v Jugoslavijo. Kot vemo, se to ni uresničilo. Zato je v prvem trenutku celo ban Šubašić spraševal kiparja Meštrovića, ali ne bi bilo pametno prenesti banovinski arhiv iz Zagreba v Split. Meštrović mu je odgovoril pritrdilno. 6. aprila so Italijani sicer bombardirali Split in druga dalmatinska mesta. 11. aprila pa so v Splitu oblast prevzeli ustaši. Toda kljub temu so se, namesto arhiva, v Split začele zgrinjati skupine tistih, ki so po morju želeli oditi k zaveznikom na zahod.

V Splitu sta bila v času aprilske vojne dva od bratov Angjelinović, dr. Berislav in Borivoj, ki je iz Borova pribežal domov. Grga je medtem že odšel, takoj po izbruhu sovražnosti se je s skupino oficirjev vkrcal na neko jugoslovansko podmornico pri Kotorju in odpotoval v tujino. Vojno je nato preživel v Londonu. Ko so v Splitu oblast prevzeli ustaši, je moral tudi Bera v ilegalo, saj so ga takoj začeli iskati. Skrival se je pri svaku Branku Kovačiću. Kmalu je iz Zagreba prišel še brat Danko, ki je zaradi nevarnosti zapustil odvetniško pisarno in ostal v Splitu. Iz Zagreba so izgnali tudi eno od sestra, medtem ko je druga za las ušla aretaciji. Obe sta pribežali v Split. Ing. Manfred Paštrović je tiste dni prav tako bil v Splitu. V Splitu sta živela brata Meštrović, Petar in kipar mojster Ivan, pri njih na obisku pa je ravno bil dr. Milan Ćurćin.

Glanvilleova skupina je torej zvečer 9. aprila prišla v Split, ni pa takoj

---

tako ali tako preveč polni. Udba po vojni tej 'naključni' prigodi seveda ni verjela in zapisala: "Sve napred izloženo daje osnova sumnji, da je dr. Lapajne stajao u engleskoj OS." Naložila je slovenski Udbi preiskavo o njem v Ljubljani in Postojni.

94 ARS III, MFS, ppa.

95 ARS III, MFS, ppa.

odšla naprej v Dubrovnik in Kotor, kot so načrtovali. Takrat, piše Glanville, "se nismo zavedali potrebe po tem, da bi takoj odpotovali; celo upali smo, da bomo iz Splita kot baze lahko nadaljevali koristno delo. Ni bilo nikakršnih znakov bližajočih se motenj: med nami in Nemci je bila glavna črta utrdb in dvoje pogorij in italijanska ofenziva na obali se še ni začela."[96] Poleg tega so bili avtomobili, s katerimi so prišli, v slabem stanju in odpeljali so jih na popravilo. Naslednjega dne so se začeli zapleti z jadrnico Jadwiga, z dovoljenji in posadko. Ko so usposobili avtomobile, sta Glanville in Elliot začela voziti zaloge in prtljago na ladjo. Skupino, ki naj bi se vkrcala, so poleg Glanvillea, Lawrensona, Elliotta in D/H 85, sestavljali še J.W. Mansell, vodja britanskega inštituta G.E.L. Thomas, Šorli, Ratković in še nekaj oseb, čigar imena pa so v poročilih SOE zaenkrat cenzurirana. Glanville se je na britanskem konzulatu v Splitu sestal tudi z Angjelinovićem in Paštrovićem, ki sta si hotela sposoditi konzularni avto in odpotovati z njim, ker nista želela na Jadwigo. Tako so se začele zamude, najprej z iskanjem šoferja za Angjelinovića, nato z vkrcavanjem, pa z ljubico kapitana von Augustina, neko baroneso, za katero niso bili čisto prepričani za koga dela, za nameček pa je zapihala še burja in dva mornarja sta zapustila ladjo. "Če bi kdo od nas vedel, kaj se dogaja v Sinju, bi odpotovali takoj," je zapisal Glanville. Povrhu so cariniki zaprli Glanvillea, ki je letal naokoli, da bi razrešil vse zaplete. Odpeljali so ga na policijo, ker so mislili, da je Hudson, ki so ga iskali. Glanville se je skliceval na pismo severnozahodnega poveljstva, toda na policiji so rekli, da to ne pomeni nič, saj poveljstva ni več. Naslednjega dne ne konzul Vibert, ne podban, ne mestni poveljnik niso mogli doseči ničesar, češ da je bila ponoči vstaja v Sinju. Oblast v Splitu so vedno odločneje prevzemali frankovci, natančneje neki Luetić, za katerega je Glanville zapisal, da se je govorilo, da ni ravno pri pravi. Britanska skupina naposled ni več mogla dobiti dovoljenja za odhod iz Splita, čeprav so se sklicevali na to, da so tujci in diplomati. Medtem je v Split prispela tudi Rappova skupina, ki je komaj ušla ustašem v Kninu, rešil jih je Rappov prevajalec in tajnik Pavle Ostavić. Meštrović je zapisal: "Poslije podne 12. travnja 1941. stigao nam je s malim avtomobilom engleski konzul u Zagrebu g. Rapp...".[97] Glanville in Rapp sta se posvetovala, kaj storiti, saj sta se oba strinjala, da skoraj ni možnosti, da bi s podkupovanjem uspela dobiti dovoljenja, ker so imeli sedaj opraviti s fanatično mladino in ničeti. Rappu je uspelo dobiti dovoljenje za pot že od poveljstva v Kninu in novi šef policije v Splitu, ki je bil mož Rappove nekdanje gospodinje, ga je potrdil. Vsi so upali, da bo oblast v Splitu kmalu prevzela redna armada.

Glanville je bil tedaj vseskozi v stiku z bratoma Meštrović. Edini, ki bi nam lahko pomagal, pravi Glanville, je bil Ivan Meštrović. Njegov brat pa ima zveze z nekim šoferjem, ki za denar vozi Žide iz mesta. Toda tudi to se je

96 PRO, HS 5/965.

97 I. Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, str. 272.

izkazalo za nemogoče, saj so bile ceste polne ustaške mladine, skupina pa je bila prevelika za tak način potovanja.

Naposled je 16. aprila ustaška policija zahtevala inšpekcijo jadrnice Jadwiga, ki sta jo opravila Vukčić in novi pristaniški poveljnik, ki je bil Nemec. Aretirali so baroneso, jo poslali v Zagreb, za njo pa je odšel kapetan Augustin z ladijskimi dokumenti. Medtem je policija že legitimirala druge člane skupine v hotelu Sava in skrbno beležila osebe z diplomatsko vizo. Glanville je iskal pomoč Petra Meštrovića in poročal o vsem konzulu Vibertu. Istega dne, 16. aprila, so v Split prišle prve italijanske enote, sicer majhne, a v spremstvu nemškega komisarja. Začeli so se pritiski policije in naposled so del skupine, Lawrensona, Rogersa, Mansella, Thomasa in še nekoga odposlali v Zagreb. Za Lawrensona vemo, da je vso vojno prebil v nemškem ujetništvu. Glanville je že takrat domneval, da so jih najverjetneje poslali v Nemčijo. Zaman je iskal brate Meštrović, da bi tej četverici pomagali, oziroma da bi poslali Petra v Zagreb k Američanom prosit za intervencijo.

Po prerekanju med Glanvilleom in Vibertom se je Vibert končno zavzel za skupino, ki je ostala v Splitu, in napisal pismo novemu komisarju za Dalmacijo Bulatu. Ta pa ni mogel storiti ničesar brez ukazov iz Zagreba. Naslednjega dne je italijanski poveljnik že javno oznanil objavo generala Ambrosia, da je Dalmacija italijanska provinca. Dan pozneje so italijanske enote vdrle v britanski konzulat v Splitu in ga zasedle ter zasegle vse papirje, med njimi Glanvilleovo aktovko z denarjem, toda v njih na srečo ni bilo ničesar, kar bi kazalo na delo SOE. Dan pozneje pa so Italijani najprej zaprli konzula Viberta in nato še Romanenka in ukazali naj se vsi britanski državljani zvečer zberejo na konzulatu, da jih bodo odpeljali na Sušak.[98]

Tako so skupino konzula Rappa in osebje SOE najprej odpeljali na Sušak, nato na Reko in končno so jih konfinirali v Opatiji, kjer so ostali pet tednov. Deset so jih nastanili v penzionu Probst, med njimi so bili konzul Glanville in še dva člana SOE, od splitskega konzulata pa konzul Vibert z ženo, Alf Hamilton ter Romanenko z ženo. V skupini je bilo še nekaj članov SIS, oziroma 'C', imen pa ne poznamo. 26. aprila je iz Rima prišel posebni agent protiobveščevalnega oddelka italijanskega ministrstva za vojsko Dodini, ki je imel nalogo zaslišati zajete. Zasliševal jih je na podlagi elaborata "I.S. Jugoslavija – Sekcija Zagreb". Zasliševal je vsakega posebej in jih v postopku tudi ločil. Iz lastnih zaslišanj, o katerih je tudi podrobno poročal, je Glanville sklepal, koli-

98 PRO, HS 5/965. Medtem so Glanvillea poklicali na konzulat, kjer je v veliki gneči zasedalo neke vrste vojno sodišče, nekateri so želeli potovati, drugi so iskali navodila, zaradi kraje pa so imeli zaprte še neke komuniste. Ker poveljnik ni govoril ne hrvaško ne nemško, vsi navzoči pa ne italijansko, so Glanvillea uporabili za tolmača in cel dan je prebil na sodišču. Njegovi kolegi so medtem v hotelu, po njegovih navodilih požigali vse, kar je bilo odvečnega, med drugim tudi denar, okoli 200.000 dinarjev, ki je bil iz t.i. War chesta, namenjenega samostojnim demokratom.

ko so italijanske službe vedele o delovanju konzulata. Med temi razgovori pa mu je uspelo tudi 'podariti' Dodiniju deset napoleondorov, kar je, kot pravi, postavilo njune odnose na prijateljsko osnovo. 3. maja so nato za en dan na policijski postaji zaprli Elliotta, Alfa Hamiltona in D/H 85 in jih grobo zaslišali.

Rdeča nit vseh zaslišanj je bilo delovanje nam že znane trojice Hanau, Burr in Erny ter Smetanke. O njih so jih Italijani veliko spraševali, kar je za Glanvillea bil dokaz, da italijanski dosje o britanskih agentih ni bil ažuriran. Iz tega je sklepal, da med italijansko in nemško obveščevalno službo ni bilo veliko sodelovanja, oziroma da so nemške službe Italijanom odstopile zelo malo podatkov o Britancih. Ker Italijani niso imeli nikakršnih pravih dokazov proti službi "C" (MI6) v Zagrebu, niti niso imenovali katerega koli od podagentov ali informatorjev, je sklepal, da v teh vrstah ni bilo izdajalcev. Iz zaslišanj in dosjeja, ki ga je imel pri sebi Dodini, je ugotovil še to, da Italijani niso imeli dokazov proti organizaciji SOE v Zagrebu, ni pa videl dosjeja za Ljubljano. Edini agent, ki so ga omenjali, je bil Orlić iz Sušaka, sicer član SDS, ki je pomagal spraviti propagando v Italijo. Pač pa se je izkazalo, da so bili Italijani izredno dobro obveščeni o vseh stikih, uradnih in prijateljskih, ki jih je imel konzul Rapp.[99]

Med vsemi temi prigodami britanskih diplomatov in osebja SOE so v Split začeli prihajati tudi njihovi 'prijatelji' iz Hrvaške in Slovenije. Med prvimi je v Split ilegalno pribežal dr. Milko Brezigar. V ilegalo se je umaknil takoj po prevratu in to po nalogu dr. Alberta Kramerja. Skril se je v Splitu pri prijatelju dr. Berislavu Angjelinoviću, natančneje, bratje Angjelinović so ga skrili pri sestri. Dr. Vinko Vrhunec se spominja, da je Brezigar nenadoma izginil iz Ljubljane, nato pa ga je srečal pri Angjelinovićevih in ga komaj spoznal. "Imel je brado in črna očala..."[100]

Po 17. aprilu, torej ko so Britance že odpravili iz Splita, se je tja vrnil Stanko Rapotec. Tudi on je dobro poznal brate Angjelinović in Manfreda Paštrovića. Rapotec je takrat že delal za dr. Alberta Kramerja, vsaj tako je trdila sestra, že je pisal razne dopise z limono, na tenak, svilen papir. To je namreč bila ena od takratnih tehnik t.i. nevidne tinte. Tiste dni je moral pripotovati iz Kotorja tudi dr. Albert Kramer. V Splitu se je sestal z dr. Brezigarjem. Prve dni po zlomu se je v Splitu znašel še Bojan Medven, ki je nato poleti 1941 odšel v Ljubljano. Verjetno se je tam znašel tudi Tugomer Prekoršek. Ravno takrat se je namreč vračal iz Beograda v Ljubljano in kapitulacija ga je ujela v Dalmaciji. Obrnil se je in se vrnil v Beograd.

Po podobni poti je v Split pripotoval še eden izmed Kramerjevih znancev, povezan z obveščevalnim delom. To je bil dr. Milovan ali Mika Radovanović, ki je po državnem udaru postal vodja centralnega presbiroja pri Simovićevi vladi. Z vlado je potoval iz Beograda do Črne gore, toda tudi on je odklonil,

---

[99] PRO, HS 5/965.

[100] ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

da bi odpotoval v tujino z letalom, v katerem je odšla vlada. Iz Nikšića se je namenil v Boko Kotorsko in nato v Split k Angjelinovićem. Pozneje je nameraval oditi v Švico in nato v London. Zato je kmalu odšel Trst, kjer se je že julija 1941 sestal z dr. Vinkom Vrhuncem. Ta sestanek se je zgodil po nalogu dr. Kramerja. Sicer pa je tudi Radovanović veljal za prostozidarja.

Kramer se je kmalu odpravil iz Splita nazaj v Ljubljano. Toda obdržal je stike z brati Angjelinović in Brezigarjem, saj je že v začetku avgusta 1941 v Split poslal dr. Vinka Vrhunca. Vrhunec je sicer trdil, da je tja potoval uradno, zaradi poslov, da bi izterjal neki dolg od tovarne cementa Ferić v Splitu. Zasebno pa se je oglasil pri Beri Angjelinoviću in se tam sestal z Brezigarjem.

Takrat so bile razmere v Splitu relativno ugodne. Kot smo dejali, so 11. maja v Splitu za nekaj dni zavladali ustaši, ki so v mestu imeli denunciante in so takoj začeli iskati prave ljudi. Če bi tako ostalo, bi vsi, ki smo jih našteli, težko ostali v Splitu ali prihajali vanj. Toda ustaše so kmalu zamenjali Italijani in nekaj časa je bilo življenje lažje, kot pripoveduje Bera Angjelinović v pismih bratu v London.[101] Kasneje se je tudi to spremenilo. Druga olajševalna okoliščina je bila ta, da Italijani niso veliko vedeli o zvezah SOE z domačini. Glanville in sodelavci pa Italijanom niso izdali ničesar. Glanville je spretno in odločno vse zanikal. Celo zavajal jih je, tako da je kot svoje zveze navajal le ljudi, za katere je vedel, da so bili naklonjeni Nemcem.

Zato so se nekdanji sodelavci SOE takoj po izbruhu sovražnosti precej varno organizirali prav v Splitu. Najprej je nastal znani splitski oziroma 'dalmatinski odbor', ki se je pogajal s komunisti za skupno akcijo. Kasneje pa 'organizacija Barišić', ki je bila veliko bolj ilegalna.[102] Tudi Paštrović po vojni pripoveduje, da mu je Rapotec kasneje leta 1941 pravil, "da se v Splitu poskuša organizirati neki odbor v katerem so Danko Angjelinović, Bartulović in drugi."[103] Tudi od drugod izvemo, da je v Splitu obstajal neki Dalmatinski akcijski odbor, ki je zaveznikom oziroma londonski vladi poslal predlog, naj v Jugoslavijo pošljejo Rapotca. S tem odborom so sodelovali tudi slovenski politiki in podtalni delavci, kot so bili Brezigar, Anič, Vrhunec, i.t.n. Vsi podatki govorijo, da je odbor pomagal beguncem, ki so v Dalmacijo pribežali pred ustaši.

---

[101] Boban, Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943, od str. 329.

[102] Že J. Marjanović (op. cit., str. 86) govori o nekem odboru v Dalmaciji, toda navaja Gizdića, ki odbor imenuje 'srbski odbor', kar bi držalo le v toliko, v kolikor so v njem bili člani SDS, toda večinoma je šlo za Dalmatince in Slovence. Imena, ki jih še navaja v zvezi s tem odborom, so: Moscatello, Silvije Alfirević in pravoslavni duhovnik Sergije Urukalo; zadnja se v naših virih ne pojavljata.

[103] ARS III, MFS, ppa. Niko Bartulović je bil književnik in je živel od leta 1930 do 1941 v Beogradu, potem pa se je očitno tudi on umaknil v Split. Pred prvo svetovno vojno je bil eden od vodij jugoslovanske nacionalistične mladine, v začetku vojne zaprt v Mariboru s skupino dalmatinskih nasptrotnikov habsburške monarhije; po prvi svetovni vojni pa je bil aktiven pri Orjuni. Kasneje je bil med udeleženci kongresa na Ravni gori.

Kmalu za drugimi je v Split prišel tudi Ante Anič z ženo. Preden je odšel iz Zagreba, se je sestal z Lukačičem in mu povedal, da gre v Split, da bo tam postavil obveščevalni center. Iz Splita je nato pisal uslužbencema Shella Lukačiču in Radoničiću, ta pa mu je pošiljal poročila o dogajanju v Zagrebu. Anič je v Splitu poznal enega od bratov Angjelinović, dr. Bero. V času njegovega bivanja so se v Splitu zgodile sabotaže na italijanskih ladjah. Ker so oblasti posumile, da so v to vpleteni angleški agentje, med njimi tudi Anič, je moral naposled oditi iz Splita.[104] Enako je kasneje povedal Vrhuncu Angjelinović, češ da so "angleški agentje" v Splitu, med njimi Anič, izvedli neke sabotaže na italijanskih ladjah v splitskem pristanišču. Anič je moral bežati, s splitskim krogom pa je ostal v stiku tako, da je tja vsakih šest tednov do dva meseca pošiljal kurirja Vicka Dadića.[105]

V Splitu se je Anič ponovno srečal z inž. Fellerjem. Ta si je želel delati naprej in o tem pripoveduje: "Ker sem bil popoln laik v obveščevalnem delu, sem moral predvsem iskati zveze z ljudmi, ki so v tem delu že verzirani. Drugi, na katerega sem se obrnil glede tega je bil Anič ... Približal sem se mu in se skliceval na naše tako rekoč poznanstvo iz sekretariata SDS in sem si znal v razgovoru pridobiti njegovo zaupanje. On je bil pripravnejši za delo. Prevzel je, da se pobriga za dostavo in namestitev aparata (zagotoviti je bilo treba možnost prenašanja z mesta na mesto) in tudi informacijsko službo bi vodil on." Feller je z ženo v Splitu živel bolj zase, pravi, da se je srečal občasno le s kakim "samostalcem" (SDS), kot so bili Ljubo Leontić, dr. Rajko Gjermanović ali dr. Medaković. Na rivo je začel prihajati šele pozimi in postopoma spoznaval Splitčane.[106]

Da so bili nekdanji sodelavci SOE, ki so se znašli v Splitu, res med seboj povezani, nam sedaj potrjujejo britanski arhivi. To je lepo videti iz poročila Stanka Rapotca organizaciji SOE sredi avgusta 1941. Poročilo pravi: "Dva brata Angjelinović, skupaj z Brankom (dr. Milkom Brezigarjem – op. JVS), si prizadevajo znova združiti vse jugoslovanske elemente v Splitu. Pomagajo vsem hrvaškim oficirjem, vojakom, mornarjem in letalcem, ki nočejo vstopiti v Pavelićevo vojsko in se skrivajo v Splitu. Zelo pa jim primanjkuje denarnih sredstev ... Meštrovića je okupator interniral in mu vzel vse nazive oziroma položaje v raznih umetniških akademijah."[107] Rapotec v poročilu vladi v Londonu pove še, kdo vse je bil v tem dalmatinskem odboru: vodili so ga bratje Angjelinović, dr. Brezigar, dr. Kovačić, Ante Beršić in nekateri mlajši rezervni oficirji. Njihov cilj je bil boj in obnova Jugoslavije in vse prejšnje strankarske razlike so bile presežene. To pobudo naj bi sprejel tudi Vojni svet v

---

[104] ARS III, ZA A. Anič.

[105] ARS III, ZA 403/1, AOS.

[106] ARS III, ZA 403/1, AOS. Ozna je Fellerja zasliševala marca 1945, najprej informativno in nato najverjetneje pod obtožbo, da je britanski agent.

[107] PRO, HS 5/912.

Ljubljani. O Vojnem svetu v Ljubljani je malo podatkov. Toda iz poročila Rapotca jugoslovanski vladi izvemo tudi to, da je bil v Ljubljani ustanovljen odbor, ki je brezhibno deloval. Vodil ga je dr. Vinko Vrhunec, predsednik rezervnih oficirjev in še pet rezervnih oficirjev ter dva civilista.[108]

Aničevo delo v Splitu je kasneje nadaljevala t.i. organizacija Barišić. V organizaciji Barišić so bili najbolj dejavni Vojko Krstulović, Ante Barišić, dr. Jure Arneri (ali Arnerić), Danko Angjelinović in Niko Bartulović, predsednik Narodne odbrane v Dalmaciji, ki je veljala za nosilca nacionalne oziroma liberalne politike v Dalmaciji. Podobno kot v Sloveniji je tudi tu Narodna odbrana nadaljevala delo Orjune. Drugod po Hrvaški je Orjuna namreč prenehala delovati z odhodom dr. Svetozarja Pribičevića, medtem ko so v Dalmaciji njeni člani nadaljevali izrazito protiitalijansko politiko. Iz organizacije je odšel le Ljuba Leontić. V tem krogu je naprej deloval tudi dr. Milko Brezigar. Prevzel je skrb za varnost objektov, v katerih so skrivali Fellerjevo britansko radijsko postajo. Z njimi naj bi pri podtalnih akcijah sodelovala še Branko Ribnikar in dr. Slavko Fornazarič, ki sta očitno tudi odšla v Split ob zlomu.

Usoda Fellerjeve radijske postaje je bila zapletena. Najprej so jo Vojko Krstulović, Angjelinović in Ribnikar poskušali s pomočjo ribičev prepeljati iz Primoštena v Split. Toda stvar se je razvedela in načrt so opustili. Nato je Anič Fellerju priskrbel drugo postajo, ki jo je po vsej verjetnosti dobil iz Zagreba. Jeseni 1941 je organizacijo moral zapustiti Barišić, ker je bil v finančnih težavah. Z nosečo ženo je odšel k sorodnikom na podeželje. Zvezo s Fellerjem je prepustil Arneriju in tako sta od novembra 1941 sodelovala Feller in Arneri. Medtem je v Dalmacijo prišel tudi vodja Narodne odbrane Ilija Trifunović – Birčanin.

Nekateri pa se niso pravočasno umaknili pred prihodom okupatorjev v Jugoslavijo in njihova usoda se je marsikdaj nesrečno končala. Kot smo že navedli, je gestapo že pred izbruhom sovražnosti spremljal prozavezniško delovanje po Jugoslaviji in ob prihodu v Jugoslavijo je hitro začel ukrepati in to ne samo na območju, ki ga je zasedla Nemčija.

V Zagrebu so predsednika podjetja Shell Marića še pred napadom mobilizirali kot rezervnega kapetana. Šofer, ki je bil z njim sedem let, ga je takoj po zlomu prijavil okupacijskim oblastem in Marič se je ustrelil. Šofer pa se je neovirano vselil v njegovo stanovanje. Ban Mihaldžić, nekdanji minister za notranje zadeve, se je kot mnogi umaknil v Sarajevo in vzel s seboj vse papirje. Tam so ga našli ustaši, ga izročili Nemcem in kmalu se je tudi on znašel v zaporih v Gradcu. Tudi predvojni šef policije v Zagrebu Vikert se je skril v Sarajevo. Ker so ga odkrili, se je ustrelil.[109]

V Mariboru so Nemci zaprli urarja Bureša in ga zasliševali o češki organi-

---

[108] B. Krizman, Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, str. 180.
[109] PRO, HS 5/912.

zaciji in naposled poslali na zaslišanja v Gradec, od tam pa v izgnanstvo v Srbijo, v Kragujevac. Bureš je po vojni potrdil, da so zasliševalci marsikaj vedeli o predvojnih kanalih v Jugoslaviji.[110]

V Ljubljani so italijanske okupacijske oblasti med prvimi, že aprila in maja, aretirale prav pripadnike opisanih probritanskih krogov. V zaporu so pristali predsednik Angleškega društva dr. Ferdinand Majaron, častni predsednik društva dr. Fran Škaberne, predsednik Branibora inž. Janko Mačkovšek, pa mnogi drugi, kot na primer dr. Josip Cepuder, Janko Lipnik, Andrej Verbič, dr. Lavo Čermelj, dr. Vinko Rapotec, dr. Branko Vrčon, Rado Bordon in drugi.[111] Takoj so začeli iskati dr. Milka Brezigarja, ki se je pravočasno umaknil. Oktobra 1941 je nato oddelek za kontrašpijonažo italijanske obveščevalne službe SIM pisal Grazioliju v Ljubljano, da Brezigar že dve leti sodeluje z Britanci in Francozi in njihovimi agenti v Sloveniji, s Kokoljem, Filipom Koscem in Milanom Orožnom, ki pa so ga že aretirali. Italijanske okupacijske oblasti pa so tako ali tako že aprila 1941 izdale nalog za aretacijo Brezigarja kot angleškega vohuna.[112]

Mlajši sodelavci prej naštetih so se pridružili študentski pobudi in vstopili v Akademsko legijo, da bi se pridružili vojaškim enotam v odporu proti napadalcem. S tem namenom so se odpravili proti Hrvaški. Večino pa so prestregli Nemci, ki so že prodirali proti jugu in mnoge zaprli. Bordon pripoveduje, da se je, ko je ta akcija propadla in se je vrnil iz Karlovca, skrival v Ljubljani skupaj z bratom. Okoli poljanske kasarne sta zbirala orožje in ga zakopavala, povezana pa naj bi bila s Tonetom Tomšičem. Spala sta doma in tako so Bordona nekega večera aretirali Italijani, ki so ga že iskali. Zasliševali so ga o njegovih primorskih zvezah, zlasti o zvezah s Čermeljem.

Nekaj tistih, ki so do aprila sodelovali z britanskimi agenti SOE, pa se je ob zlomu lotilo že prej pripravljenih diverzantskih akcij. Tiste v Mariboru smo že opisali, kakor tudi sabotažo na Djerdapu, ki je za nekaj tednov ustavila promet po Donavi. Vendar je teh sabotaž bilo manj, kot so jih načrtovali. Kljub temu je Udba zapisala, zgodovina pa ne, da so od napada na Jugoslavijo pa do napada na Sovjetsko zvezo bile številne napisne akcije in močna protinacistična propaganda. Vse to so izvajali predvsem nacionalisti (liberalci), usmerjala pa britanska obveščevalna služba (v resnici SOE). "To dokazuje," piše Borut Kobal leta 1948, "da je Italijanom sicer uspelo oslabiti pozicije I.S. (Intelligence Servicea – op. JVS), nikakor pa ne uničiti."[113]

Obveščevalni oficirji dravske divizije so tik pred izbruhom vojne poskrbeli za uničenje arhiva. Simončič je najprej pomagal Tomiču v Mariboru, kjer sta uničila vse gradivo. Nato se je vrnil v Ljubljano, kjer ga je deletel napad na

[110] ARS III, MFS, ppa.
[111] Cf. JVS, Dosje Mačkovšek, str. 17.
[112] ARS III, MFS, ppa.
[113] ARS III, ZA 403/1, AOS.

Jugoslavijo. Tudi tu so uničili vse papirje, ali kot so temu rekli, likvidirali so tamkajšnji obveščevalni center. Zaradi nastalih razmer so Simončiča zadržali pri ljubljanskemu centru in tam je ostal vse do 9. aprila. Nato se je tudi on odpravil proti Zagrebu, odkoder je nameraval oditi v generalštab. Spremljala sta ga sodelavca, študenta Mile Fink in Čotar. Toda tudi nje so 10. aprila v Karlovcu zajeli ustaši. Uspelo jim je prepričati jih, naj jih izpustijo in trojica se je odpravila peš proti Novemu mestu, saj so jim ustaši zaplenili avto. Simončič ni odšel nazaj v Ljubljano, ampak se je pod lažnim imenom Soklič skril kot hlapec v Radohovi vasi, na gradu pri slikarju Ferdu Veselu. Veselova žena je bila zanesljiva oseba, saj je bila sestra ljubljanskega obveščevalca kapetana Lesjaka, in pri njih je že bil skrit Brezigarjev sodelavec in Simončičev svak Franjo Kokolj.

Medtem je v rudniku Mežica inž. Fettich 8. aprila dal razstreliti mašinske centrale. Kmalu za tem so ustaši zajeli celo upravo rudnika in jo izročili Nemcem, ki so ljudi internirali v Celovec. Postopoma so jih izpustili in jih odgnali na delo v Srbijo in Makedonijo. Fettich z družino je vojno preživel v rudniku Zletovo.

Počasi so vesti o sabotažah v aprilskih dneh začele prihajati v centralo SOE v London. Sredi avgusta so v SOE zabeležili, da so ob izbruhu vojne sabotirali železniški tunel na Jesenicah in da ga je okupatorju uspelo popraviti šele 20. julija. Podobno se je zgodilo z mostom v Kranju. Železniška proga Ljubljana Gorica je bila poškodovana na več mestih pri Bohinjski Bistrici. Poleg tega so prihajala poročila, da so v tunelu v Bohinju razstrelili vlak poln nemških vojakov, ki so vsi umrli, o sabotažah vlakov na progi Zagreb-Split, o poškodbah viaduktov in iztirjanju vlakov.[114]

Po odhodu britanskih diplomatov in osebja SOE iz Jugoslavije se je za nekaj časa pretrgal stik med njimi in 'prijatelji' oziroma sodelavci v Sloveniji.

[114] PRO, HS 5/912.

VII.

SOE IN MISIJA STANKA RAPOTCA

Reforma oziroma nastanek SOE in prehod Sekcije D Secret Intelligence Servicea v SOE je prinesel tudi nekaj prerazporeditev osebja, ki se je ukvarjalo z Jugoslavijo. Ko je v London konec januarja 1941 iz Beograda prišel Julian Amery, je razočaran ugotovil spremembe. Julius Hanau, po njegovem oseba, ki je vedela več o Balkanu kot katera koli druga, je dobil novo zadolžitev. Dodelili so mu vzhodno in zahodno-afriško sekcijo SOE. Minister MEW Dalton je odredil, da bo Amery nekaj časa ostal v londonski centrali (Head Office) SOE na Baker Streetu, kamor se je oktobra 1940 preselilo vodstvo SOE. Razporedil ga je v balkansko sekcijo. Amery je kmalu ugotovil, da sta njegova neposredna šefa, neki odvetnik in za njim neki jeklarski direktor, vedela o Balkanu toliko, kot je on vedel o njihovih poslovnih zadevah, to se pravi skoraj nič. Dali so mu majhno pisarno in kar je še huje, ostal je brez pravih nalog. Zato se je močno trudil, da bi vsaj sledil poročilom, ki so s terena prihajala od Taylorja in Baileya.[1]

Ko se je vojna že očitno bližala Jugoslaviji, je 1. aprila Julius Hanau odšel k šefu, izvršnemu direktorju SOE siru Franku Nelsonu. Ves razburjen mu je začel razlagati, kaj bi bilo treba ukreniti, da bi se Hrvati ne odcepili od Jugoslavije. Trdil je, da London v uradnih izjavah preveč poudarja srbsko stran jugoslovanskega vprašanja in da ne omenja Hrvatov in Slovencev. Nevarnost je resnična, je vztrajal Hanau in predlagal, naj Churchill v enem od govorov v naslednjih dneh nameni nekaj besed Hrvatom. Nelsonu se vse skupaj ni zdelo pomembno, mislil si je, da je vse, kar se lahko zgodi, to, da bodo Hrvati zahtevali še večjo avtonomijo v zameno za to, da ostanejo v Jugoslaviji. Mislil je, da je Hanau razburjen le zaradi tega, ker se je pogovarjal z nekom iz jugoslovanske ambasade v Londonu.

Zadnji odstavek zapisa, ki ga je Nelson strogo zaupno poslal izvršnemu direktorju SOE Gladwynu Jebbu, lepo kaže na medsebojna razmerja: "Tisto, kar me vznemirja pri Cezarjevem* razburjenju, je to, da mislim, da bo najverjetneje tekel k prijatelju Ameryu** v India Office, ki pripravlja novi radijski govor za Bližnji vzhod, kot vem. Toda ne ti ne jaz ne moreva preprečiti tega oddajanja ali prekiniti družabne sestanke med državnim sekretarjem za Indijo in Cezarjem."[2] Po nekaj dneh so na Hrvaškem ustaši razglasili Neodvisno državo Hrvaško. Ta izkušnja je morala biti koristna, saj so Britanci v naslednjih

---

1 J. Amery, Approach March, str. 223.

* Julius Hanau.

** Leopold Stenett Amery, konzervativni poslanec in minister, oče Juliana Amerya.

2 PRO, HS 5/928.

mesecih posvetili veliko več pozornosti propagandi, namenjeni Hrvatom. Celo toliko, da so se jeseni 1941 začeli protesti z druge strani, saj so se to pot Srbi čutili zanemarjene. Takšno opozorilo najdemo tudi v poročilu Stanka Rapotca iz avgusta 1941, ki ga je odddal SOE.

Kmalu se je pokazalo, da bo hrvaško vprašanje še naprej igralo pomembno vlogo, ko bo šlo za Jugoslavijo. V vrstah jugoslovanske kraljeve vlade v emigraciji so se kmalu začeli spori in tudi pri Britancih in v vrstah SOE so se kazali različni pogledi na to. Da je vprašanje izjemoma resno, je opozoril Glanville že v poročilu, ki ga je oddal SOE 27. septembra 1941. Opozoril je na neresničnost trditve, ki so jo uporabljali srbski politiki okrog predsednika jugoslovanske vlade v izgnanstvu Simovića, da je Hrvaška kriva za razpad Jugoslavije. Glanville je zapisal takole: "Namen tega poročila je, da poleg delovanja SOE pokaže, da če smo pošteni, ne moremo obtoževati Hrvatov za zlom Jugoslavije aprila leta 1941. Res je, da se je nekaj enot na Hrvaškem uprlo in položilo orožje, toda skoraj v vsakem takem primeru je bilo za takšno ravnanje krivo neprimerno poveljevanje, slabo vedenje srbskih oficirjev ali sporočila, ki jih je po uradnih poteh pošiljala peta kolona ... Kar se tiče bodoče Jugoslavije, sem odločno prepričan, da je sodelovanje med Srbi, Hrvati in Slovenci ne samo možno, temveč zelo potrebno za dobrobit tega dela Evrope."[3] Nažalost je britanska politika oziroma SOE na Balkanu kmalu izgubila Glanvillea. Dali so mu novo zadolžitev zaupne narave v Lizboni, kjer ga srečamo že leta 1941 pri ekonomskem oddelku britanske ambasade.

Toda vrnimo se k prekinjenim stikom med SOE in njenimi sodelavci v Jugoslaviji. Foreign Office je 17. maja 1941 svojemu ambasadorju pri jugoslovanski vladi v Jeruzalemu naročil naj se poveže s tamkajšnjo izpostavo SOE. Ta je že dobila navodilo, "da z vami pretrese možnosti komunikacije z Jugoslavijo in odpošiljanja mladih jugoslovanskih oficirjev in mož v to državo, da bi spodbudili in pospešili gverilsko vojskovanje."[4] Kmalu se je začelo skupno iskanje primernih ljudi za britansko-jugoslovanske odprave, ki bi jih poslali v Jugoslavijo, in usposabljanje teh ljudi za ilegalni vstop v okupirano državo. Tudi za to dogajanje, podobno kot za marsikatero leta 1941, v dosedanji literaturi veljajo nekatere trditve, ki jim je težko pritrditi. Tak je recimo zapis generala JLA Vladimirja Velebita, jugoslovanskega povojnega diplomata, ki je bil večkratni partizanski odposlanec v tujini in član misije v Londonu leta 1944. Leta 1983 je zapisal: "Mislim, da ni težko zaključiti, da se Britanci niso veliko menili za Jugoslavijo, če v celem letu 1941 niso naredili več kot to, da so poslali eno samo neorganizirano in zelo slabo opremljeno misijo, v kateri je bil en sam britanski oficir." Pri tem je mislil na Hud-

3 PRO, HS 5/965.
4 PRO, FO 30226/R 4938.

sona. Velebit napačno trdi tudi to, da Rapotec ni bil v službi SOE.[5]

Težko je verjeti, da tako izurjen diplomat ni poznal splošnih vojaških okoliščin tistega trenutka. Britanci v letu 1941, do konca junija, niso bili le edina vojskujoča se sila proti silam osi, bili so tudi v precej težkem položaju v Sredozemlju. Enako je veljalo tudi za širše prizorišče, vključno z azijskim, kjer sta povrhu vsega, kar se je dogajalo, 13. aprila 1941 Sovjetska zveza in Japonska v Moskvi podpisali pakt o nenapadanju. Britanci so doživljali poraz za porazom. Spomladi 1941 se je v severni Afriki izkrcal general Erwin Rommel in ustavil zaporedje zmag generala Wavella. Aprila je Tobruk, ki ga je januarja 1941 osvojil Wavell, že oblegala Rommelova armada, ki je nato do konca maja osvojila ozemlje do meje Egipta. Britanske enote so bile oslabljene zaradi približno 60.000 mož, ki so jih bili poslali v Grčijo. Medtem je 17. aprila kapitulirala Jugoslavija, 23. še Grčija, 27. aprila so Nemci vkorakali v Atene, 2. maja je bil proosni udar v Iraku pod Rašid Alijem, 20. maja so se Nemci s padali izkrcali na Kreto in iz zraka povzročili veliko škodo britanskemu ladjevju v Sredozemlju, ki so ga istočasno napadali tudi Italijani. Britanci so morali evakuirati Kreto do 31. maja in šele junija so uspeli pomiriti upor v Iraku. Hkrati so potekali boji v Siriji. Šele decembra 1941 so britanske enote ponovno vdrle v Libijo in osvojile Tobruk; to pot so bile Rommelove sile oslabljene zaradi napada na Sovjetsko zvezo. Zato je zelo razumljivo, da so bile podtalne operacije v Jugoslaviji vse prej kot na vrhu vojaških prioritet. Kljub temu so v SOE, brž ko so dokončali obsežno evakuacijo z Balkana, začeli priprave na t.i. delovanje v novih razmerah. SOE v Carigradu je takrat še vodil polkovnik Bailey. Ta je aprila 1941 od centrale na Baker Streetu zahteval, da mu za pomoč pošljejo Juliana Ameryja, ki se mu je kmalu pridružil.[6] Carigrad je namreč postajal obveščevalno vedno bolj pomembna točka, že zaradi lege, saj je mejil na območje Balkana, ki so ga okupirali Nemci. Tja so prihajali begunci iz okupiranih držav, tja naj bi se stekale radijske povezave z okupiranim območjem in tam je bil glavni sedež SOE za Balkan. Jugoslovanska vlada je imela v Carigradu generalni konzulat, v Ankari pa poslaništvo, ki so ga jeseni 1941 povišali v ambasado.

Medtem so se v Palestini tudi evakuiranci z Balkana začeli organizirati, med njimi jugoslovanska vlada v izgnanstvu. Baker Street je zato v začetku junija 1941 v Jeruzalem poslal Baileya, da kot oficir, zadolžen za gverilsko vojskovanje, obnovi stike z jugoslovansko vlado. Z njim je odšel Amery, ki v spominih živo opisuje pisano družbo izgnancev – kraljev, ministrov in nekdanjih znancev in sodelavcev SOE iz Balkana. Ambasador pri jugoslovanski vladi v izgnanstvu je na primer postal nekdanji britanski ambasador v Bukare-

---

5 V. Velebit, Sećanja, str. 70. Na to Velebitovo napako je prvi opozoril S. Pavlović v delu Unconventional Perceptions of Yugoslavia 1940-1945.

6 J. Amery, Approach March, str. 233-238.

šti, sir Reginald Hoare.[7] Simović je bil zelo vesel britanskih pobud in načrtov za obnovitev stikov z domovino. Takoj, 6. junija, je imenoval Jovana Djonovića za delegata oziroma pooblaščenca vlade za Bližnji in Srednji vzhod, ki naj bi skrbel za obveščevalne zveze z zavezniki, sedež pa bi imel v Carigradu. Simović je Djonoviću popolnoma zaupal. Jugoslovanska vlada je nato kmalu odpotovala v London, kamor je prispela 21. junija.

Bailey je že 3. junija pisal centrali v London, kaj vse bi veljalo postoriti v Carigradu. Najpomembnejše se mu je zdelo takoj vzpostaviti stike z nekdanjimi sodelavci v Jugoslaviji. Carigrad je za to najprimernejši kraj, je pisal, edini za pošiljanje kurirjev in za vzdrževanje radijske zveze. Zato je predlagal, naj tudi Britanci, podobno kot so to storili Jugoslovani, tu namestijo oficirja za zvezo z Jugoslovani. Dati bi mu morali popolno diplomatsko pokritje in zagotoviti sodelovanje britanskega ambasadorja v Ankari. Za to nalogo je predlagal sebe, Ameryja ali Bennetta, v tem vrstnem redu.

Baker Street in FO sta se z Baileyevim predlogom načeloma strinjala. Ni pa se jima zdelo primerno, da bi oseba za zvezo bil Bailey. Menili so, da je že predolgo v Carigradu kot zasebnik in bi bilo neprimerno pošiljati ga tja kot uradno osebo. Tudi Amery se jim ni zdel primeren za to vrsto dela zaradi neugodnosti, ki jih je v Beogradu povzročal Campbellu – čeprav je inteligenten in sposoben, so dodali. In tako je izbor padel na Johna Bennetta.[8] Ta je kmalu za tem prevzel posle v Carigradu. Pridružila sta se mu Hugh Seton-Watson in Basil Davidson, ki se tega spominja takole: "Sa pasošom na tuđe ime i minimalno prerušen, da bi neprijatelju malo otežao posao, otišao sam u Istanbul i boravio u stanu blizu hotela Pera Palace, pokušavajući, bez imalo uspjeha i katkad na veliku nevolju drugima, obnoviti veze sa onima 'unutra' (na okupiranem ozemlju)." Davidsonovo lažno ime je bilo Johna B. Craig in v Carigradu je ostal do avgusta 1942, ko so ga premestili v Kairo in je postal vodja jugoslovanske sekcije SOE. Za dogajanje, ki ga bomo opisali pa je pomemben podatek, da je bil Davidson tesno povezan z britansko komunistično partijo, če ne celo njen član, kot trdi D. Biber.[9]

Jeseni 1941 naj bi v Carigrad prišel še Tom Masterson, ki je uradno zamenjal Baileya kot vodja SOE, natančneje SO2 na Bližnjem vzhodu, toda večino časa se je zadrževal v Kairu. Bailey je bil avgusta razrešen in to na priporočilo polkovnika Taylorja in predvsem zaradi notranjih trenj med SO1 in SO2. Do-

---

7 Ibidem. Amery se spominja, da je Hoare tam imel premalo pomoči, kar potrjujejo tudi arhivi SOE. Poleg tega je bil astmatik, tako je govoril zelo potiho, medtem ko je bil jugoslovanski zunanji minister Ninčić skoraj popolnoma gluh, in to je oteževalo njuno sodelovanje.

8 PRO, HS 5/928/R 6114.

9 B. Davidson, SOE između četnika i partizana, str. 92-92 in Biber, Tito-Curchill, str. XXIX.

pustili pa so mu, da ostane na Bližnjem vzhodu vse do prihoda Mastersona.[10] Medtem je bil ves čas na poti med Carigradom, Jeruzalemom in Kairom, dokler ni dokončno odšel v London, kjer je že bil novembra 1941. Amery pa je odšel v Kairo, kjer je dočakal napad na Sovjetsko zvezo 21. junija.[11] Jugoslovanska obveščevalna služba omenja v Carigradu še polkovnika Gibsona, ki naj bi bil zadolžen za jugoslovanske zadeve v SOE in naj bi bil še leta 1944 šef SOE v Carigradu. Polkovnik Gibson je bil tajnik britanske ambasade v Ankari, toda prijavljen kot najnavadnejši uradnik konzulata v Carigradu. Ker pa ga viri SOE ne omenjajo, je možno, da je delal za SIS. Dr. Vladimir Kalan je leta 1943 na zaslišanju v Kočevju partizanom zagotavljal, da je podrejen Gibsonu v Carigradu.

Predstavništvo SIS ali linije "C" je takrat v Carigradu vodil stari znanec iz Beograda dr. Malcolm Burr. V Carigradu je navidez vodil neko novinarsko agencijo Balcan Press, ki je izdajala bilten z novicami iz okupiranih balkanskih držav. Burr načina dela ni nič spremenil. Neprestano je zahajal v slaščičarno "Šank", sam vzdrževal vse zveze z agenti, delal je veliko in mogoče bomo nekega dne lahko zvedeli, kako pomembno je bilo njegovo delo.[12]

Glavnega poveljstva SOE za Bližnji vzhod pa niso postavili v Carigrad, kjer je bil do tedaj sedež SOE za Balkan, temveč v Kairo, kjer je bilo poveljstvo britanskih sil za Bližnji vzhod. V Kairu je namreč od junija 1939 obstajal MEIC ali Middle East Intelligence Centre oziroma Obveščevalni center za Bližnji vzhod. Njegova naloga je bila posredovati obveščevalne podatke vojaškim in civilnim oblastem in koordinirati obveščevalne dejavnosti na tem območju. Poročila je pošiljal še eni od zapletenih ustanov britanske obveščevalne službe v Londonu z imenom Joint Intelligence Sub-Committee (JIC). Ta je podatke pošiljal britanskemu vrhovnemu poveljstvu (COS). Če nekoliko poenostavimo, so telesa, kot sta bila SIS ali SOE, zbirala obveščevalne podatke, potem so bila v Veliki Britaniji telesa, ki so jih analizirala, in kot tretja, telesa, ki so jih posredovala tistim, ki so jih uporabljala za koordinacijo vojaških načrtov. MEIC se je ukvarjal s tem zadnjim, zato je imel predstavnike v vseh naštetih vejah obveščevalne dejavnosti.[13] In ker je MEIC že deloval v Kairu, so tja postavili tudi vse ostale službe. Tako so v Kairu ustanovili izpostavo SOE, ki je imela vodjo, izvršilnega vodjo in seveda tudi sekcijo za Balkan, katere del je bila pisarna za Jugoslavijo. V Kairu so postavili tudi sedež SIS za Bližnji vzhod (Secret Intelligence Service ali "C"), ki je tu nosil uradni naslov ISLD (Intelligence Service Liason Department). Na mestu oficirja ISLD, ki je pokrival Jugoslavijo, najdemo človeka, ki ga poznamo iz Zagreba

---

10 W. Mackenzie, Secret History of SOE, str. 179-181.

11 J. Amery, Approach March, str. 240; cf. B. Davidson, op. cit., str. 85-87.

12 ARS III, MFS, ppa.

13 Več o tem v F. H. Hinsley, British Intelligence in the Second World War, I/4, 191-192.

pred vojno. To je bil James B. Millar, ki je bil celo drugi človek v ISLD. V SOE Kairo ga niso preveč marali, češ da jim ni bil naklonjen. Omersa se spominja, kako je srečal Millarja v Egiptu, kjer je bil v uniformi majorja vojaške obveščevalne službe. V Kairu so se zbrali tudi drugi Britanci iz Jugoslavije pred vojno, kot Alexander Glen, John Bennett, pa Arthur Backer in lektor Robinson. Le-ta je imel razne zadolžitve, dokler leta 1943 ni postal tamkajšnji direktor Britanskega inštituta. Hkrati z njimi so maja prihajali njihovi sodelavci, ki so ostali ali pa odšli na zadolžitve drugam. To so bili Jovan Djonović, Tupanjanin, Bolgar Georgi Dimitrov - Gemeto, pa Jakob Altmaier, iz Splita je prišel Manfred Paštrović, ki je še vedno delal z SOE, in drugi. Tam je že bil Ivan Rudolf. V Kairu je najtesneje izmed vseh sodeloval z Britanci, pravi Omersa, in ti so se z njim posvetovali o vsem, kar je bilo povezano z Jugoslavijo. Tudi Millar je, pravi Omersa, imel pogoste stike z Rudolfom, in danes vemo, da je Rudolf delal prav za ISLD. Kmalu so v Kairo prišli tudi Slovenci iz Palestine, med njimi Boris Furlan, Franc Snoj, Miha Krek, Čok, Lojze Kuhar in France Gabrovšek. Iz Egipta sta Furlan in Snoj po nalogu jugoslovanske vlade odšla v Capetown in od tam v New York. Nekje med njimi je moral biti tudi nekdanji Omersin mentor Bogoslav Erny, saj ga kasneje srečamo v Boki Kotorski kot oficirja za zvezo z Britanci.

Od tedaj se je torej politika SOE, njenih sodelavcev, kakor tudi jugoslovanskih predstavništev po odhodu vlade v London, določala ali izvajala v štirih različnih okoljih in na različnih ravneh: v Londonu, Kairu, Carigradu in v sami Jugoslaviji. V Kairo je prišel tudi minister vojske general Bogoljub Ilić, ki je tam predstavljal jugoslovansko vlado. Kljub zbiranju vseh služb v Kairu, pa so v SOE sklenili, da bodo ohranili center v Carigradu, ki bo srbel za kurirje in radijske zveze, ko bodo stekle.

Opisov teh prvih mesecev delovanja na Bližnjem vzhodu je več v britanski spominski literaturi, sedaj pa imamo na razpolago tudi pričanje Dimitrija Omerse. V Kairu se je zanj začela nova etapa, pravi. To pot so mu ponudili, da sodeluje z Archibaldom Lyallom, nekdanjim atašejem za tisk britanske ambasade v Beogradu. Sestavili so komisijo, v kateri so bili Ivan Rudolf, Omersa in predstavnik kraljeve vojske major Vukašin Vukotić[14] ter dva predstavnika zavezniške armade.[15] Komisija je obiskovala ujetniška taborišča v Egiptu, vzhodni Afriki in Sudanu ter nabirala prostovoljce za zavezniško armado, nabrali naj bi jih okrog 120. S to nalogo je Omersa do novembra 1941 prepotoval večji del vzhodne Afrike in nekaj časa leta 1942 zbiral enote za urjenje celo v Južnoafriški republiki. Medtem ali potem, iz virov ni jasno, je Omersa v Kairu dokončal tudi britanski diverzantski tečaj. Novembra 1941 je zaprosil za premestitev v jugoslovansko mornarico, ki se je prav takrat začela zbirati v

14 V. Vukotić je bil kasneje v Rimu v propagandnem odboru četnikov.

15 Imeni obeh oficirjev sta nejasni, približno sta bili: major Crichlly in poročnik Ethwer.

Aleksandriji. Toda prošnjo so mu zavrnili, sam meni, da ga je onemogočil prav major Vukotić, s katerim se je sporekel glede Hrvaške. Zato je sprejel Lyallovo ponudbo in se kot civilni uradnik vse do junija 1942 zaposlil v njegovem uradu.

Archie Lyall je bil takrat vodja balkanskega odseka za vojne ujetnike britanske vojaške obveščevalne službe za Bližnji vzhod, medtem ko je bil vodja celotnega urada za vojne ujetnike major Tumplin.[16] Lyall je bil nadrejen več referentom, zadolženim za vsako od narodnosti z balkanskega območja in Omersa je bil odgovorni za Jugoslavijo. Opravljal je podobno delo kot doma, moral je spremljati jugoslovanske časopise, ki so prihajali v Kairo po poti skozi Turčijo in spremljal je oddaje na radiu. Redno je zapisal in prevedel vse novice o vojaških operacijah v Jugoslaviji, zabeležil vsako omembo članov jugoslovanske londonske vlade, skratka spremljal dogajanje. O vsebini vseh teh novic je potem poročal Lyallu, ta pa je Omersi in njegovim kolegom vsaka dva tedna dal navodila, na kaj morajo biti posebej pozorni. Poleti leta 1942 so ga, recimo, posebej zanimale vesti o muslimanih v Jugoslaviji.

To delo je bilo takrat še zelo pomembno, saj do poletja 1942 službe v Kairu še niso dobivale obveščevalnih podatkov, ki so jih Britanci pridobivali z dešifriranjem nemških kodiranih sporočil za Balkan (Enigma oziroma Ultra). Zato so bili vojni ujetniki pomemben vir in veljalo je, da so njihovi podatki o sovražniku zelo zanesljivi. Tudi Omersa je opazil, da so obveščevalno dejavnost v Kairu takrat opravljale različne veje britanske obveščevalne službe, dokler leta 1942 niso ustanovili skupne zavezniške obveščevalne organizacije. To je bil JIC ali Joint Intelligence Committee, ki je aprila v Kairu začel neuradno povezovati vse obveščevalne službe, telo z istim imenom, kakršnega je imelo britansko vrhovno poveljstvo (COS) že od leta 1939.[17] Omersa še pove, da je bila v času njegovega bivanja v Egiptu zveza med jugoslovansko vlado, ki je tesno sodelovala z Britanci, in med domovino redna in tekoča. Zveza je šla čez Carigrad in pošta je v enem mesecu prišla iz Egipta v domovino in nazaj. Toda podrobnosti Omersa ni poznal. Opazil je tudi, da so predstavniki jugoslovanske vlade na Bližnjem vzhodu 'tesno povezani' z britanskim oddelkom za sabotaže, torej z SOE.[18]

Britanci so že konec julija 1941 naredili bilanco stanja jugoslovanskega

---

16 Omersa v zaslišanjih navaja, da se je ta ustanova imenovala General Staff Intelligence (K), General Headquarters Middle East, kratica: G.S.I.(K) G.K.M.E in da je Lyall bil šef britanskega odseka. Uradna britanska zgodovina obveščevalne dejavnosti med 2. svet. vojno navaja ime: GSI (General Staff Intelligence, ali GS Int.), GHQ, ME; medtem ko je kratica (K) pomenila oddelek za vojne ujetnike, (T) Technical ipd. (F. H. Hinsley, British Intelligence in the Second World War, vol. II.)

17 F. H. Hinsley, British Intelligence in the Second World War, II/360.

18 Omersa je vedel povedati tudi to, da je bil kasneje, leta 1944, glavni jugoslovanski obveščevalni oficir v Carigradu generalštabni polkovnik Perič, ki da je izginil z precejšnjo vsoto denarja namenjenega Draži Mihailoviću. (Dok. Sove, III 218765)

osebja in predstavništev v tujini. 25. julija so se v Londonu sestali predstavniki Foreign Officea, obeh oddelkov SOE in Intelligence Servicea. Pogovarjali so se o tem, kako bi britanska in jugoslovanska vlada najbolje uporabili jugoslovansko osebje v tujini. Za osnovo so imeli seznam FO, saj jim Jugoslovani niso dostavili seznama osebja v tujini. Na konferenci so ugotavljali, kdo od njih sodi med nezanesljive in morajo nanj opozoriti jugoslovanske oblasti. Med take so takrat še prištevali jugoslovanskega ambasadorja v Bernu Jurišića, ki da je pronacistično usmerjen, pa ambasadorja v Stokholmu, odpravnika poslov v Lizboni, dr. Hristića v Rimu, i.t.d.[19] Sklenili so se, da bi bilo dobro, da jugoslovanska vlada v Londonu ustanovi propagandni center, ki bi sodeloval z njihovim ministrstvom za informiranje in BBCjem. Sklenili so tudi povprašati jugoslovansko vlado po primernih Slovencih ali Hrvatih, ki bi vodili oddaje v teh jezikih. Iz sestanka je razvidno, da so bili zadovoljni z obveščevalnim sodelovanjem z Jugoslovani na Bližnjem vzhodu.[20] Bailey pa je predlagal radijske postaje tudi v Jeruzalemu v različnih jezikih okupiranih držav in jeseni so začele delati.

Od poletja 1941 do jeseni 1942 pa so bile zveze z Jugoslavijo še slabe in kurirji redki. Postopoma se je začelo dogajati to, kar je napovedal Bailey in kar so v SOE pravzaprav načrtovali že pred odhodom iz Beograda: v Carigrad je prihajalo vedno več novic in kurirjev oseb iz okupirane Jugoslavije. Avgusta je Mihailović ali A/H 31 vzpostavil radijsko zvezo s Carigradom. Zveza je bila še slaba, saj je Mihailović kasneje pred sodiščem dejal, da so pravo zvezo dobili šele s prihodom Hudsona v drugi polovici oktobra, ko je Hudson prinesel knjigo za šifre.[21] Toda tudi Hudsonova zveza se je izkazala za nezanesljivo. S seboj so mu dali dva aparata. Eden je bil na baterije, toda prešibak za daljše zveze, drugi pa na električni tok, katerega pa v črnogorskih hribih ni bilo prav veliko.[22]

V začetku avgusta je v Carigrad prišel Stanko Rapotec in poročal SOE o razmerah v Splitu, o Brezigarju, Angjelinovićih in pomembnosti obnove stikov, kot bomo videli kasneje. Podobno poročilo je svoji vladi oddal jugoslovanski generalni konzul v Carigradu, ki pravi, da je Rapotec prvi kurir odborov za akcijo v Splitu in v Ljubljani. Vsi so nadrejenim predlagali, da se v Dalmacijo pošlje podmornico.

To je izgleda spodbudilo London, da je sprejel stališče do Jugoslavije. London je Bennettu in Baileyu odgovoril že naslednjega dne, torej 9. avgusta, z oznako "pomembno", in jima sporočil, kakšno politiko do Jugoslavije naj vo-

---

19 Nejasno je, od kod so ti podatki izvirali, saj so se nekateri od omenjenih kasneje pojavili kot sodelavci SOE ob raznih prilikah.

20 PRO, HS 5/928.

21 Izdajnik i ratni zločinac D. Mihailović pred sudom, str. 121.

22 W. Mackenzie, The Secret History of SOE, str. 117.

dijo na Bližnjem vzhodu. To je veljalo tudi širše, za ostali Balkan, saj je telegram enake vsebine dobil tudi de Chastelain. Stališče je bilo: "1) Mislimo, da mora v tej fazi biti naša politika to, da ne (ponavljamo, ne) organiziramo ali spodbujamo splošnega upora." Tak upor, pravijo, bi sovražnik zlahka strl in to tako krvavo, da bi to zavrlo obnovo vseh gverilskih akcij, celo tistih manjših, ki bi bile koristne. "Toda spodbujajte ustanavljanje manjših skupin, o kakršnih ste že poročali iz Carigrada." London je soglašal s tem, da je nujno v Jugoslavijo poslati nekoga, ki bo stopil v stik z vodji skupin, upoštevati pa mora ta navodila. Baileyu so pripisali, naj oceni položaj in pošlje predloge v London, sam pa naj na svojemu koncu stori, kar je treba. SOE je torej avgusta 1941 svojim oficirjem ukazal, da naj v Jugoslaviji ne spodbujajo upora večjega obsega, ker so se bali represalij. Zahteval je tudi, naj tisti, ki gredo v Jugoslavijo, upoštevajo ukaz Londona.

Bailey je takoj odgovoril, da sta s Seton-Watsonom pretresla vse probleme povezane z obnovo stikov z Jugoslavijo in da upata, da bosta dobila imena in naslove vodij skupin. Nekaj dni pozneje pa je Bennett iz Carigrada že sporočil, da gre v Jugoslavijo eden od Djonovićevih agentov, ki bo poskusil obnoviti stike v Beogradu, Podgorici, Sušaku in z dr. Milkom Brezigarjem. Bennett mu je kril stroške potovanja in mu dal 100Ł nagrade. Agent naj bi se vrnil čez 14 dni. Tri dni pozneje je Bennett ponovno opozoril nadrejene v Londonu, Jeruzalemu in Kairu, da vsi v Carigradu menijo in tudi on, da morajo v Jugoslavijo poslati odposlanca do srede septembra. Če ne, bo zavezniška stvar izgubljena, "in oni bodo prišli naravnost pod ruski vpliv."[23]

Še bolj jasno je takratno politiko mogoče videti iz Taylorjevega poročila Churchillu iz konca avgusta. Zapis kaže, da sta bila SOE in jugoslovanska vlada v vsakodnevnem stiku v Londonu, z jugoslovanske strani so te stike vzdrževali Radoje Knežević, osebni adjutant predsednika vlade Simovića general M. Radović in Nikola Vilhar. Vsi trije, piše Taylor, učinkovito sodelujejo z SOE pri vzdrževanju subverzivne dejavnosti in gverilskega vojskovanja v Jugoslaviji. Tudi v Carigradu in Kairu so naši ljudje v najtesnejšem možnem stiku z jugoslovanskimi predstavniki, zlasti z Djonovićem. Vsi se strinjamo, piše Taylor, da ni zaželeno, da bi v Jugoslaviji spodbujali splošno vstajo. SOE je z vojnim ministrstvom (WO) in Jugoslovani popolnoma uskladila politiko do številnih gverilskih in sabotažnih skupin v Jugoslaviji, piše dalje. Ta politika pa je: gverilce v Jugoslaviji je treba usmeriti tako, da vzdržujejo določeno mero odpora, ravno toliko, da spravijo v zadrego nemškega okupatorja in ohranijo svojo podobo. Pri tem naj večji del organizacije skrivajo. Za vsako ceno naj se izogibajo poskusom splošne, široke vstaje in zahtevnim vojaškim operacijam, ker bi te sprožile ostre represalije in ohromile njihove organizacije. Pač pa naj pripravijo široko zasnovano podtalno organizacijo, ki bo nastopila ob pravem času. Taylor pravi, da so vsi dobili takšna navodila.

---

23 PRO, HS 5/874.

Glavni problem je Taylor videl v tem, kako zagotoviti hitre in zanesljive zveze s skupinami v Jugoslaviji. "Do sedaj so prišli ven trije (kurirji), eden se je vrnil in nekaj se jih pripravlja. Nikomur še ni uspelo priti noter in ven. Ne bomo pa prišli do zadovoljivih komunikacij in posledično do zadovoljivega usmerjanja dela na terenu, dokler ne obnovimo naših brezžičnih oddajniških zvez, ki so se razbile zaradi okupacije."[24] Predlagal je, naj se te zveze obnovijo po kurirski poti, tako da pošljejo ljudi, ki bi stopili v stik s spečimi postajami v Beogradu, Podgorici in na Sušaku. Poleg tega naj se v državo pošlje nekaj radijskih operaterjev in iz države pripelje nekaj vojaških operaterjev, ki bi jih ustrezno usposobili in poslali nazaj.

Bennett je iz Carigrada opozarjal, da bodo stiki z Jugoslavijo zelo počasni, če se pred zimo ne najde možnost tja poslati letalo ali podmornico.

Zato je Taylor prosil Churchilla, naj zastavi dobro besedo in jim pomaga do podmornice, če mu je res do obnovitve dobrih zvez z jugoslovanskimi gverilci, in naj podpre jugoslovansko zahtevo po radijskih oddajah iz Londona in Bližnjega vzhoda v vseh jugoslovanskih jezikih, podobno kot imajo Francozi in Holandci. Radijsko oddajanje je očitno podprl tudi Intelligence Service, ki je problem načel z FO in Ministrstvom za informiranje. Tako je stvar stekla in kmalu so začeli v propagandne namene uporabljati vesti iz Jugoslavije. Na primer, novembra so v SOE opozorili nadrejene na izjemen pomen novice, da so oblasti NDH postavile Mačka pod policijski nadzor, ker so ga sumile zvez s sovražnikom in predlagali, naj to na široko objavijo v oddajah BBC v hrvaščini.[25]

Krog, s katerim je delala SOE v Carigradu, so sestavljali jugoslovanski obveščevalci, ki jih je tja in v Ankaro poslala jugoslovanska vlada, nekaj pa jih je bilo tam že od prej. Samo pri generalnem konzulatu v Carigradu so to bili: Svetozar Panić, Nikola Knežević,[26] Borivoj Pešić[27] in Milan Vasić (v resnici Emil Weiss, vojvodinski Žid in uradnik centralnega presbiroja) – njihovo imenovanje so pripisovali Radoju Kneževiću. Maja je general Ilić poslal podpolkovnika Uglješo Popovića, dotedanjega vodjo III. odseka obveščevalnega oddelka generalštaba, na delo k vojaškemu atašeju v Ankaro. Vlada je pri teh imenovanjih očitno močno pretiravala in do jeseni se je v Turčiji znašlo čez petdeset politikov, okrog sto oficirjev in približno 1000 jugoslovanskih vojakov. Že to je zadostovalo za proteste nevtralne Turčije, ščasoma pa tudi Britancev. Povrhu so bila še razna trenja med raznimi skupinami in ni se

---

24 Ibidem.

25 PRO, HS 5/912.

26 Nikola je bil brat Radoje Kneževića, ministra dvora, in majorja Živana Kneževića, takrat šefa vojnega kabineta predsednika vlade Simovića. (ARS III, MFS, ppa.)

27 Pešić je pred letom 1941 opravljal obveščevalna dela v Bratislavi, kjer so ga razkrinkali in je po 6. aprilu moral bežati, šel je v Turčijo čez sovjetsko ozemlje. (ARS III, MFS, ppa.)

vedelo, kdo ukazuje. Povsem svojo obveščevalno dejavnost je, na primer, vodil Miloš Tupanjanin, ki je delal po navodilih stranke.

Center JOS v Carigradu je bil v zelo tesnih zvezah tudi z izpostavo češke obveščevalne službe. Ta je veljala za zelo zanesljivo in, takoj za Britanci, je imela najboljše zveze z Londonom. Jugoslovanski center jo je pogosto uporabljal za zveze z vlado v Londonu, ta pa za pošiljanje denarja. Skoraj enako zanimiv je bil poljski center v Carigradu zaradi povezave s skrivno radijsko postajo poljske ilegalne organizacije v Beogradu. Z njihovo pomočjo je imel Perić zvezo z Beogradom. Novinar Šenk je pozneje pravil, da je Poljakom, oziroma poljski ambasadi v Beogradu velik oddajnik že okrog leta 1930 sestavil Avalin radiotelegrafist Hassl.

Bennett je, sodeč po njegovih poročilih, največ sodeloval z Djonovićem, ki je 1. avgusta odprl pisarno v Carigradu. Pod njim sta delala polkovnik letalstva in direktor Zenice Dušan Radović (Cousin, od avgusta 1941 pa Brother), ki je bil povezan tako z Baileyem kot z ameriškimi in sovjetskimi obveščevalci, in nekdanji ljudski poslanec Vasilije Trbić, alias Farouk. Monkey – Djonović je nadrejen tudi ambasadi v Ankari, pravi Bennett, ki je o tem 11. avgusta poročal v centralo.[28] SOE je temu centru dajal denar, ki je prihajal je iz Londona od jugoslovanske vlade. Burr je takrat veliko delal z Djonovićem, ko je ta odšel, pa s Trbićem. S Perićem, ki ju je zamenjal, pa ne.

S Trbićem in Radovićem je sodeloval podpolkovnik Milan Prosen, vojaški ataše v Ankari. Ta krog je bil kritičen do jugoslovanske vlade, še zlasti do Simovića. Že 14. avgusta je Bennett prvič telegrafiral Mastersonu v London in Baileyu v Jeruzalem, da so nekateri v Carigradu nezadovoljni z jugoslovansko vlado in njeno politiko. Radi bi nekatere iz Carigrada poslali v London, da bi v vladi nastale potrebne spremembe.

Djonović je takrat, v soglasju z Baileyem, začel načrtovati polet v Srbijo k Mihailoviću s francoskim letalom. Letalo bi pilotiral Radović, z njim bi šel Trbić, in ponudil se je še Hudson. Hudson se je prostovoljno javil, da bo vodil misijo SOE v Jugoslavijo. Za izvedbo te operacije je prišlo do prvih stikov s Sovjeti v Carigradu. Djonović je v začetku avgusta, z Bennettovo vednostjo, stopil v stik z nekim Nikolajevom.[29]

V SOE Carigrad so takrat namreč menili, da bo moralo priti do sodelovanja z Rusi, saj bi bilo stike z Jugoslavijo veliko lažje obnoviti, če bi lahko uporabljali ruske zmogljivosti, še posebno zveze. To pa bi bilo veliko enostavnejše, če bi tudi oni imenovali predstavnika v Carigradu. Tako bi SOE lahko imela z njim trajen stik. Za ta stik bi sicer morali v Carigrad pripeljati novega britanskega oficirja, takega, ki ga Jugoslovani ne bi poznali. Neugodno bi bilo zanje, so pisali, če bi poznali vse naše odnose z Rusi.

---

28 PRO, HS 5/874.

29 M. Deroc, British Special Operations Explored, str. 196-197. Deroc trdi, da je ta 'projekt' že bil del poznejše misije Bullseye, s katero je Hudson odšel k Mihailoviću.

Amery pa pravi, da je poleti je Mihailović obvestil Djonovića o svojem delovanju, številu enot in kraju, kjer ima poveljstvo. Obenem je o tem obvestil tudi Ruse in ti so, po navodilih iz Moskve, predlagali skupno misijo pri Mihailoviću, za katero bi oni priskrbeli transport oziroma letalo. Zadevo so skoraj izpeljali, London je dal pristanek in Bennett in Amery sta dobila zadolžitev, da sestavita britansko-jugoslovansko posadko in jo pošljeta v Leninakan v sovjetski Armeniji. Toda SOE Kairo je, na pritisk generala Ilića, ustavil to pobudo. Amery misli, da bi se verjetno stvari v Jugoslaviji kasneje obrnile drugače, če bi prišlo do tega sodelovanja na samem začetku.[30]

V Carigrad so se širile tudi nemške lovke, kar lepo kaže manjši zaplet, ki je skoraj preprečil Hudsonov odhod v Jugoslavijo. Nemci, oziroma beograjska časnika Donauzeitung in Novo vreme, so 11. septembra 1941 objavili novico o odkritju zakopanega materiala SOE na dvorišču veleposlaništva v Beogradu in v kleti konzulata na ulici Zrinjskega, s fotografijami zavojev. Odkopali naj bi detonatorje, zažigalne vrvice in orožje. Ameriški konzul Rankin naj bi bil tisti, ki je uslužbencem ameriškega konzulata in služabnikom ukazal material zakopati. Ko pa so Nemci te ljudi zaprli, so vse priznali. Nemci so trdili, da imajo dokaze in podrobnosti o prihodu kurirjev SOE iz Aten v Beograd, o razdeljevanju gradiva v Beogradu in Sofiji, o centru skrivnega britanskega terorističnega delovanja za celotni Balkan v ulici Zrinjskega in so navedli imena Masterson, Bennett, H. G. Watts (iz SOE Atene), Boughey, Glen in Hudson, medtem ko so za albanskega agenta SOE Oakley Hilla uporabili ime Robertson.

SOE v Carigradu, oziroma Bailey, je o tem nemškem 'odkritju' takoj poročal v londonsko centralo in pripisal, da je Seton-Watson to potrdil. V zadnjih dneh, piše, je v Carigrad prišlo pet zloglasnih gestapovskih mož iz Beograda, da bi raziskali dejavnost Jugoslovanov in Britancev v mestu; verjetno je tudi to povezano z objavljenimi odkritji. Basil Davidson, ki je bil takrat tudi v Carigradu, pa je dobil informacijo iz Madžarske (po svojih kanalih), da gestapo trdi, da je nekdanje britansko osebje z Balkana sedaj zbrano v Carigradu. Bailey je zato prosil London, naj jim priskrbijo nekaj novih lažnih imen in potnih listov. Svetoval je tudi ponovni razmislek o tem, ali je varno, da se Hudson vrne v Jugoslavijo.[31]

V Londonu je v centrali na Baker Streetu jugoslovanski oddelek takrat vodil Boughey. Baileyu je takoj odgovoril, da v Beogradu niso pustili ničesar, kar bi bilo lahko osnova za te nemške obtožbe. Po njegovem bi bile fotografije lahko iz konzulata v Skopju, kjer so res nekaj pustili. Oba, šef za Balkan na Baker Streetu Pearson in Boughey, zadeve nista jemala tako resno. Menila sta, da s takimi potezami Nemci želijo le odvrniti pozornost od svojih težav v Jugoslaviji.[32]

---

30 J. Amery, Approach March, str. 259.
31 PRO, HS 5/912.
32 PRO, HS 5/912.

Zato so neovirano nadaljevali misijo in 18. septembra se je Hudson že izkrcal na črnogorski obali z misijo Bullseye, nemenjeno k Mihailoviću.[33] Iz gradiva je videti, da so misijo pripravili v Londonu. V njegovem spremstvu sta bila dva jugoslovanska oficirja, majorja Ostojić in Lalatović. V drugi polovici oktobra 1941 so prispeli v štab D. Mihailovića, toda med potjo je SOE 19. oktobra izgubil radijsko zvezo z misijo.[34]

Zadovoljstvo z jugoslovanskimi zadevami pa ni trajalo dolgo. Najprej je prišlo do razprtij v jugoslovanskih vrstah v tujini glede tega, kdo bo nadzoroval stike z domovino. Nato pa še do nesloge z Britanci, medtem ko so se pojavljala trenja tudi znotraj britanskih služb.[35]

Že konec avgusta so v SOE na Bližnjem vzhodu, oziroma Bailey, Bennett in Hugh Seton-Watson predlagali, naj Jugoslovani nekoliko spremenijo zasedbo v Turčiji, češ da med njimi prihaja do intrig, kar za skrivno delo zbuja preveč pozornosti. Takoj naj v Kairo odpokličejo Uglješo Popovića in njegovega pomočnika Jovančića, ker povzročata zmedo, in pošljejo v Ankaro Stanoja Simića, da bo vodil vse, razen Djonovića.[36] Kaže, da je tudi Djonović zahteval, da umaknejo Ilićeve ljudi – Popovića in Jovančića. Stanoje Simić ni bil neznana oseba, poznali so ga tudi slovenski obveščevalci, saj je bil pred vojno nekaj časa konzul v Zadru, nato pa v Bratislavi, kjer se je podtalno marsikaj dogajalo. V Zadru je do leta 1930 sodeloval s (takrat še začetnikom) Slekovcem pri nadziranju Italijanov.[37] Pri imenovanju Simića je sodelovala tudi SOE, saj je Ilić, preden ga je predlagal Simoviću, vprašal Mastersona za soglasje.

Septembra je Simić že prišel v Carigrad. Kljub temu so se jeseni 1941 spori med Srbi okrog nadaljevali glede tega, kdo zunaj predstavlja Mihailovića. Srbskih zdrah je bilo preveč, da bi jih opisovali. Na kratko le to, da si je srbska Zemljoradnička stranka, zlasti Tupanjanin pripisovala vse zasluge za odporniško gibanje v domovini in si lastila tudi pravico postavljati zahteve. Ena teh je bilo vodstvo nad Mihailovićevim gibanjem, v nasprotnem pa je grozila, da bosta odstopila njena vodilna politika (Čubrilović iz vlade, Gavrilović pa v Moskvi) in da bodo vsi prestopili k Rusom. Nastal je še spor med Djonovićem in Tupanjaninom ter 'njunima' kurirjema Dragutinom Rakićem, industrialcem iz Beograda, in dr. Milošem Sekulićem, ki sta ilegalno hodila iz Srbije v Carigrad. Pravzaprav se je razvil spor med tremi skupinami, kot go-

---

33 O Hudsonovi misiji je že veliko napisanega, kakor tudi o pogovorih s sovjetskimi predstavniki o skupni misiji. Cf. Marjanović, Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca; E. Barker, British policy in South-East Europe in the Second World War; B. Krizman, Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, in drugo.

34 Izdajnik i ratni zločinac D. Mihailović pred sudom, str. 121.

35 Cf. E. Barker, British policy in South-East Europe in the Second World War, str. 151-152, in W. Mackenzie, The Secret History of SOE, str. 339-341.

36 PRO, HS 5/874.

37 ARS III, ZA–405–13, Zaslišanje oseb ... o JOS.

vori zgodovina obveščevalnega centra v Carigradu.[38] To so bile vojna skupina, na čelu z generalom Ilićem, pa diplomatska skupina, na čelu z ministrom za zunanje zadeve Ninčićem, in Djonovićeva skupina. Vse tri so se borile za naklonjenost Britancev. V SOE so oktobra 1941 o tem zapisali: "Že nekaj časa nam je jasno, da Monkey (Djonović) izrablja uradni položaj, da bi igral politično igro. Izključna podpora, ki mu jo mi nudimo, pa seveda jezi Unclea (Tupanjanina), ki prav tako igra politično igro. Mislim, da se mi ne bi smeli ozirati na Djonovićev uradni položaj, kolikor je to le mogoče, in bi morali nepristransko obravnavati oba, Djonovića in Tupanjanina, kot vodji političnih strank, kot smo to počeli v Beogradu."[39]

Spor pa ni zajel samo Carigrada, ampak so se vanj vpletle vse vodilne jugoslovanske osebnosti v emigraciji. Končal se je tako, da so odstavili Djonovića, Prosena in Vilharja. Djonoviću so najprej septembra prepovedali, da novači vojaške osebe za OS, nato pa so mu še istega meseca omejili dejavnost na propagando v Siriji, Palestini in Egiptu, sedež pa naj bi imel v Kairu. Djonović se je branil z že omenjenimi predlogi na rovaš Popovića. Naposled je Ilić umaknil Popovića in Jovančića. Toda bitko je izgubil Djonović in oktobra se je začela 'likvidacija' njegovega centra, ki je trajala še vse leto 1942. Djonović je moral konec leta 1941 oditi v Kairo. Stanoja Simića so sicer postavili za svetnika ambasade v Ankari, toda obveščevalno delo v Turčiji, s sedežem v Carigradu, so zaupali majorju Vladimirju Periću.

SOE Carigrad ni soglašal ob imenovanju Perića, a ta je kljub temu novembra prišel v Carigrad. Perić se je prvič pojavil v Turčiji že takoj po kapitulaciji Jugoslavije, potem ko se je zvito izognil temu, da bi ga z ostalimi generalštabnimi oficirji poslali v ujetništvo. Preoblekel se je v gluhonemega berača, se pretolkel skozi Romunijo in Bolgarijo in prišel v Turčijo, po eni različici zgodbe. Po drugi različici se je v Bukarešti pridružil članom tamkajšnje jugoslovanske ambasade in z diplomatskim vlakom prišel v Turčijo. Po kratkem bivanju v Carigradu je Perić odšel v Kairo in se nato 21. oktobra vrnil v Carigrad kot uradno imenovani obveščevalni oficir pri jugoslovanskem konzulatu v Carigradu. Navzven je imel mesto vicekonzula, toda hkrati je delal tudi za SOE.[40] Arhivi SOE to potrjujejo, saj je Perič imel SOE kodo A/H 21. Po pripovedovanju je bil Perić človek z izrazitimi lastnostmi obveščevalca, nadarjen za to delo in kot tak je odstopal od diletantskega kroga carigrajskih obveščevalcev. Bil pa je izjemno ambiciozen, rad se je hvalil in ni prenesel tekmecev. Perić je imel svojo mrežo za okupirano Jugoslavijo, njegova zveza je na primer bil polkovnik Vladimir Keller v Zagrebu. Keller mu je leta 1942 pošiljal hrvaške časopise in verjetno tudi obveščevalna poročila, saj je bil le

---

38 Zgodovina obveščevalnega centra v Carigradu 1941-1943 je analiza, ki smo jo že večkrat navajali, napisali pa so jo po vojni v Udbi za Jugoslavijo. ARS III, MFS, ppa.

39 PRO, HS 5/874.

40 ARS III, MFS, ppa.

navidezno del vojaškega kroga NDH. Perić je za te stike uporabljal ime Vegbi Gaziber.[41]

SOE Carigrad je predlagala, da bi namesto Perića imenovali Prosena, vendar je takoj pristavila, da to verjetno ne bo šlo, ker je Slovenec. Slovenci so jeseni 1941 izgubljali položaje v obveščevalni dejavnosti, čeprav so po mnenju Britancev učinkovito delali. Eden takih je bil Prosen, drugi pa Vilhar v Londonu, oba znimivi in pozabljeni osebnosti.

Nikola Vilhar je prišel k vladi, ko je ta že bila v Londonu. Do tedaj je bil ekonomski ataše jugoslovanske ambasade v Rimu. Pri vladi je opravljal posle 'zaupnega' moža, zadolženega za zaupne zadeve in šifriranje. Bil je Simovićeva kontaktna oseba z SOE.[42] Kot sin slovenskega očeta in matere Hrvatice je živel na Sušaku. Bil je precej premožen in nikoli mu ni bilo škoda denarja, ko je šlo za nacionalno stvar. S Simovićem sta se dolgo poznala in vsaj petnajst let tesno sodelovala, tako, da je Simović rekel, da bi dal roko v ogenj zanj. Na Sušaku je bil Vilhar tudi častni konzul republikanske Španije in ko je bil Simović šef generalštaba, mu je pomagal dobiti povezati se s sovjetskimi organizacijami. V tem času je na Sušaku sodeloval s šefom centra JOS Slekovcem. Za ta center je delala tudi Vilharjeva žena, ki je na Reki imela stanovanje in prirejala družabna srečanja, o italijanskih stališčih pa poročala jugoslovanski obveščevalni službi. Simović je leta 1939 poslal Vilharja v Bern kot konzula za trgovino, v resnici pa zato, da je tam vodil jugoslovanske podtalne organizacije. Med drugim je ena njegovih organizacij razširjala bacile po Nemčiji; organiziral pa je tudi sabotaže tovarn v Milanu. Bern je moral zapustiti, ker je gestapo grozil njegovi družini. Vilhar je bil ob izbruhu vojne gospodarski ataše ambasade v Lisboni, avgusta pa ga je Simović poklical v London. Njun odnos s Simovićem je povzročal veliko ljubosumnosti med Srbi in Hrvati. 10. oktobra je general Simović sporočil SOE, da misli premestiti Vilharja v Južno Ameriko, ker se boji, da mu SOE ne zaupa preveč.[43] Vilharja so v začetku novembra imenovali za svetnika jugoslovanske ambasade v Buenos Airesu.[44] V resnici pa je Vilhar šel na skrivno misijo, za katero sta vedela samo SOE in general Simović. SOE je uredila tako, da so Vilharja internirali skupaj z dr. Branimirjem Jelićem, znanim ustaškim voditeljem v tujini, da bi odkril imena in postavitev skrivne hrvaške organizacije v Ameriki, za katero so sumili, da dela za Nemce. Ko je Simovića na mestu predsednika vlade januarja 1942 zamenjal Jovanović, pa je Vilharjev položaj postal negotov in SOE je tehtala, ali naj novega predsednika vlade seznani z Vilharjevo nalogo.[45]

---

41 ARS III, MFS, ppa.

42 PRO, HS 5/874.

43 PRO, HS 5/874.

44 Vilharjeva pisma iz Buenos Airesa je objavil L. Boban v Hrvatska u diplomatskim izvještajima..., II/201.

45 PRO, HS 5/875. Dr. Branimirja Jelića in njegova potovanja po Evropi so Britanci po-

Generalštabni podpolkovnik Milan Prosen je bil jugoslovanski vojaški ataše v Ankari, vendar ga leta 1941 večinoma srečujemo v Carigradu, kjer je sodeloval z Britanci. Bil je sodelavec Baileyja in predstavnika MI6 oziroma SIS, gospoda G.[46] Sodeloval je tudi s češko obveščevalno službo. Septembra 1941 je proti njemu začel spletkariti Uglješa Popović. Obdolžil ga je stikov s Kellerjem in govoril, da Prosenova žena vzdržuje stike z nemškimi in italijanskimi agenti. Obdolžitve so bile lažne, saj je edini stik med Prosenom in Kellerjem bilo Kellerjevo pismo, v katerem ga je konec aprila prosil, naj poizve, kje sta njegova žena in hči. Bailey je celo dal zasledovati Prosenovo ženo in se sam prepričal o neresničnosti obtožb.[47] SOE si je želela, da bi Prosen ostal v Carigradu, celo pisali so v London, da bi bilo škodljivo, če oddide, in prosili centralo, naj stori vse, da Prosen ostane.[48] SOE in češka obveščevalna služba sta Prosenu z gnusom, kot pravi sam, povedali o Popovičevi spletki in mu ponudili pomoč. Prosen pa je s svojim problemom 23. septembra seznanil ambasadorja v Ankari.[49] Naposled so Prosena premestili v Kairo, kjer sta pozneje prijateljevala s Stankom Rapotcem.

Mnogo je k tem zapletom v jugoslovanski emigraciji prispeval tudi Čok s svojimi ambicijami. Čokov Jugoslovanski odbor v Palestini je na seji 8. junija sklenil, da je primorsko vprašanje tudi problem Jugoslavije in zahteval od jugoslovanske vlade, da takoj podpre spremembo jugoslovanskih zahodnih meja in prizna odbor kot predstavnika interesov Slovencev in Hrvatov v Istri, Trstu in na Goriškem. Čok je zahteval, da bi bil odbor v stalnem stiku s predsedstvom vlade in ministrstvom za zunanje zadeve. Zase je zahteval diplomatski status in finančno in drugo podporo za potovanje v Egipt, kjer bi v britanskih taboriščih zbiral jugoslovanske prostovoljce za jugoslovansko vojsko. Posebej je poudaril, da je tam več tisoč Slovencev, s katerimi želi stopiti v osebni stik.[50] Toda poslali so ga v London, da je prevzel propagando oziroma vodenje slovenskih oddaj na radiu. Sem in tja je bil v stiku z SOE. Glen v poročilu navaja, da Kuhar meni, da si Čok poskuša izboriti vstop v jugoslovansko vlado z britansko podporo njegovi zahtevi, da bodo Gorica in drugi slovenski kraji po vojni vrnjeni Jugoslaviji.[51]

S pomočjo SOE je Čok pošiljal kratka sporočila in zahteve Rudolfu v Kairo. Med drugim je sredi oktobra 1941 od Rudolfa zahteval, naj telegrafira

---

zorno spremljali že pred drugo svetovno vojno in nekaj časa so ga celo internirali v Gibraltarju. Imeli so ga za resničnega vodjo hrvaškega ustaškega gibanja.

46 Gospod G. bi lahko bil polkovnik Gibson.

47 ARS III, ZA 500–11, Kraljeva emigrantska vlada v Londonu.

48 PRO, HS 5/874.

49 ARS III, ZA 500–11, Kraljeva emigrantska vlada v Londonu.

50 Ibidem.

51 PRO, HS 5/938. Glen pravi, da bi Krek in Kuhar raje ne imela Čoka v vladi, in dodaja, da mogoče tudi zato, ker so klerikalci ljubosumni na svojo politično pozicijo; vsekakor pa gledata na Čoka s precejšnjo zaskrbljenostjo.

Simoviću, da ga imenuje za predstavnika Slovencev. Takrat se je v Londonu oblikovala nova jugoslovanska vlada, toda Čoka niso vključuli vanjo. Bil je zelo razočaran kot kažejo njegovi razgovori z SOE. Za nameček mu je 14. novembra Rudolf odgovoril, da če bodo Krnjevića in Hrvate izrinili iz vlade, naj on in Angjelinović ne vstopita v tako vlado, ker ju bodo sicer obdolžili, da zaradi osebnih ciljev izrinjata Hrvate.

Kot vodja radijskih oddaj se Čok ni mogel ukvarjati s politiko tako, kot si je zamislil. Zato je prekinil oddajanje in predlagal SOE, naj ga pri radiu nadomesti kdo drug. Rudolf pa ga je iz Kaira opozorjal, da mora nadaljevati, ker bi prekinitev naredila slab vtis v Sloveniji. V razgovoru s predstavnikom SOE 18. novembra 1941 je Čok še naprej vztrajal, naj Britanci pokličejo Rudolfa v London, da bo delal na radiu, na Bližnjem vzhodu pa naj ga nadomesti Rybař. Čok je v resnici dobro vedel, da Rybař odhaja v Indijo. Predstavnik SOE, najverjetneje Boughey, je poskušal biti razumevajoč in zapisal: "Omenil sem mu, da smo pripravljeni poslati Omerso v Anglijo, toda to mu najbrž ni bilo preveč všeč, ker je Omersa nepolitična osebnost. Jasno je, da Čok hoče imeti Rudolfa," da bi skupaj uveljavljala primorske zahteve. 25. novembra 1941 je prišel odgovor iz Kaira, da Omersa ne more v London, ker je pravkar dobil oficirsko mesto v jugoslovanski mornarici, medtem ko Rudolf meni, da sam ni primeren za to delo.[52] Toda razlogi za to, da je Rudolf ostal v Kairu, so bili globlji. Rudolf je hotel biti navzoč, ko bi vzpostavili stik s Slovenijo, kar se je obetalo v kratkem. Tudi SOE ga je nujno potrebovala pri snovanju misije Henna, misije, s katero se je Rapotec odpravljal nazaj v Jugoslavijo.[53] Čokovo pritoževanje je izzvenelo kot užaljenost, ker mu ne posvečajo zaslužene pozornosti in ne priznajo njegove pomembnosti in zaslug, saj se je imel za vodjo vseh britanskih stikov v Sloveniji in Dalmaciji (od Brezigarja in Plhaka do Aniča), kar seveda še zdaleč ni držalo. Da je bila mera polna, ga ni sprejel britanski zunanji minister, kateremu se je vedno znova najavljal, temveč so za razgovor z njim zadolžili sira Orma Sargenta, ki je bil 'le' stalni podsekretar v FO.

Rudolf in Rybař sta medtem marljivo delala v Kairu. Čok se je, med drugim, zanimal tudi za uspehe Rudolfovega dela. SOE Kairo je odgovoril, da je Rudolf do oktobra 1941 že rekrutiral od 200 do 250 Slovencev za boj proti silam osi.[54] Rudolf pa je o svojem delu poročal slovenskemu članu vlade v Londonu dr. Mihi Kreku. Opisal je svoje 25.000 km dolgo potovanje septembra po Abesiniji, opisal Slovence v kraljevih vojaških taboriščih ipd. ter sporočil ugotovitev, da so Britanci največji del slovenskih ujetnikov premestili v Južno Afriko in Indijo. Malo kasneje je Rudolf pisal Kreku tudi tole: "Izgleda mi kakor, da se zopet pojavlja ona stara bojazen, o kateri ste mi govorili že v Jeruzalemu, da bi nas Slovence priključili neki novi grupaciji v

52 PRO, HS 5/875.
53 Ibidem.
54 PRO, HS 5/928/R 6114.

Srednji Evropi. Sedaj pripravljam memorandum v smislu Vašega koncepta z nekaterimi konkretnimi predlogi glede Trsta samega. Poskušal ga bom vtihotapiti na način, kakor da prihaja od angleške prijateljske strani."[55] Znano je, da je bil Krek v emigraciji zagovornik celovitosti Jugoslavije in očitno ga je pri tem podpiral tudi Rudolf. V zmedi, ki je nastajala v tujini, pa je pri tem očitno moral uporabljati svoj položaj pri Britancih in njihovo avtoriteto.

Rybař je 19. novembra 1941 odletel v Indijo, da bi Britancem pomagal pri rekrutaciji slovenskih prostovoljcev. Pot je pripravila SOE v Kairu. Dva dni pred odhodom je britanski zunanji minister obvestil indijskega podkralja o njegovem prihodu.

Iz gradiva SOE je razvidno, da je SOE povsod iskala ljudi, ki bi jih lahko uporabila za obnovitev zvez na Balkanu. V Turčiji jim je tako priskočila na pomoč poljska organizacija in njene člane so pošiljali na Balkan kot kurirje. Najtrši oreh pa je ostala obnova radijske zveze. Povsod so iskali možne radiooperaterje. Oktobra so v Kairu prišli na zamisel, da za pomoč zaprosijo direktorja Lloydove ladijske družbe v New Yorku, Ivana (Vane) Ivanovića. Pisali so mu, ali ima kakega operaterja Jugoslovana, starega med 20 in 45 let, ki bi ga lahko poslali v Jugoslavijo. Ivanović je nato kar sam decembra prišel v London. Ivanović je bil človek z dobrimi zvezami, saj sta bila med študijem sostanovalca in prijatelja z Johnom Bennettom, in poznal je direktorja SOE za operacije Gubbinsa ali "M". Le-tega je osebno obiskal, v Londonu pa ga je takoj sprejel tudi Boughey.

Tako je prišel november, bližala se je zima in SOE še vedno ni našla primernega prevoza in načina, da bi obnovila stike ali poslala pomoč v Jugoslavijo. Kairo je bil oktobra še v radijski zvezi s Hudsonovo misijo. Takrat sta misija in Mihailović prosila za zaloge, ki bi jih pripeljali po zraku in s podmornico. Novembra pa je misija ostala brez postaje in zveze ni bilo več.

Medtem so v Kairu že pripravljali dve novi misiji za v Jugoslavijo, misiji Hydra in Henna. Priprave je vodil Kairo, medtem ko je za stike z misijo Bullseye skrbel London.

Zato je bil Kairo tisti, ki je takrat ocenil možnosti dostopa v Jugoslavijo. Tamkajšnji vrhovni poveljnik (CiC, Commander in Chief) je 12. novembra o tem pisal v London. Naše operacije, pravi, se bodo prilagajale vremenskim razmeram. Podmornica je edino prevozno sredstvo za ljudi, ki lahko vstopi v Jadransko morje. Pa še ta lahko izpluje na površje samo ponoči, pri čemer je dodatna težava v tem, kako pripraviti stik z obalo in prevoz do nje. Razmere na jadranski obali zaradi moči sovražnika ne dopuščajo prevoza zalog po morju, temveč le posamezno izkrcanje. Za zaloge bi bilo primerno letalo, ki bi vzletelo z Malte, pa še to bo preprečila zima. Izjema bi lahko bilo le področje Radovče, toda v Črno goro ne moremo poslati zalog, dokler ne vzpostavimo

55 ARS III, Proces Nagode, ZA 80-1, f. XVII.

ponovne zveze z našim oficirjem (Hudsonom).[56] Spuščanje zalog je zato negotovo, toda "storili bomo vse, kar je možno, da bomo poslali zaloge upornikom. Jasno pa je, da ni, ponavljam ni, izvedljivo oborožiti in vzdrževati velikih uporniških sil, ki gredo v tisoče. To pa zato, ker so nam na razpolago zelo majhne zmogljivosti, tako v letalih kot v podmornicah, in tudi zaradi danih taktičnih zračnih in vremenskih pogojev."[57]

Takrat so iz Jugoslavije začele prihajati novice o dveh odporniških gibanjih. Novembra so v Carigradu dobili tudi prve opise partizanov in vesti, da partizane v Črni gori vodijo komunisti. 12. novembra so v istem telegramu iz Kaira pisali v London tudi tole: "Položaj se sedaj zapleta zaradi političnih razmer v Jugoslaviji. Poročila SOE kažejo na neko vrsto državljanske vojne med patriotičnimi elementi in komunisti, oziroma elementi z imenom partizani. SOE si prizadeva dobiti bolj natančne podatke. Jasno je, da če komuniste ali partizane podpirajo Rusi, moramo našo politiko takoj uskladiti z njihovo."[58]

Centrala SOE v Londonu je takoj ukrepala. 13. novembra je uradno obvestila generala Simovića o vesteh o državljanski vojni v Srbiji. Na sestanku so bili za SOE J. S. A. Pearson, Bailey, ki je takrat prišel v London, in stalna zveza z jugoslovansko vlado D/H 109. Simović je bil vidno pretresen, ko so mu izročili memorandum o tem. "General Simović je takoj pritrdil, da je najpomembnejše pripraviti sovjetsko vlado, da po radiu v srbščini sporoči komunistom v Srbiji in Črni gori, naj se združijo z enotami polkovnika Mihailovića." Na sestanku so se dogovorili, da bo Ninčić o tem govoril z Ednom, in da je treba stopiti v stik s sovjetskim ambasadorjem Majskim ter poslati telegram v FO in ambasadorju Gavriloviću v Moskvo. Simović je obvestil SOE, da bo o zadevi spregovoril po radiu in da misli Mihailovića povišati v generala, da bi mu tako dal večjo veljavo. SOE pa je od Simovića zahtevala 6 praznih jugoslovanskih potnih listov za infiltracijo agentov v deželo. Dobila jih je kar na sestanku in še istega dne poslala v Kairo.[59] Potne liste je verjetno potrebovala za načrtovane misije.

Kaj sta v resnici bili misiji Henna in Hydra? Za njuno razumevanje moramo poseči nazaj, v čas ko je iz Jugoslavije odšel rezervni poročnik Stanislav Rapotec. Vemo, da se je Rapotec po kapitulaciji Jugoslavije odpravil v Split

---

56 Vasica v Črni gori, 17 km od Podgorice, odkoder se je oktobra javila Hudsonova misija, ko je še bila pri črnogorskih 'gverilcih' Milovana Djilasa in Arse Jovanovića. Misija se je nato razdelila, Ostojić in Hudson sta odšla na sever k Mihailoviću (brez radijske postaje), Lalatović pa je do 19. oktobra sporočal kako naj odvržejo zaloge pri Radovčah, 20. oktobra pa tudi sam odšel naprej; seboj je vzel večjo radijsko postajo, ki je v Radovčah niso mogli uporabiti, ker niso imeli elektrike. (J. Marjanović, Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca, str. 117-119.)

57 PRO, HS 5/896.

58 Ibidem.

59 PRO, HS 5/875.

in od tam v Carigrad, kjer je takoj povedal, da si želi čimprej nazaj. SOE pa se je tudi želela povezati s Splitom, Zagrebom in Ljubljano, saj je večina njenih zvez iz Carigrada bila vezanih na Srbijo in Beograd. Zakaj so izbrali ravno Rapotca, nam pove njegova zgodba.

Sredi junija 1941 je Stanko Rapotec zapustil delovno mesto v Splitu in odpotoval v Ljubljano. Na poti se je ustavil v Karlovcu, da bi se dobil s sestro Cveto, ki je zato prišla iz Zagreba. "V Karlovcu sva se sestala na postaji. Dejal mi je, da gre v Ljubljano. Ko se bo vrnil, se bo zglasil. Potem je bil res nekake tri dni v Ljubljani, nakar je prišel v Zagreb." Toda kaj ji je povedal, Cveta ni hotela ponoviti na povojnih zaslišanjih.[60]

Že takrat je Rapotec šel na pot z določeno nalogo, v Ljubljani pa se je zaradi nje moral sestati z vodilnimi liberalci. Toda tudi ti so po vojni povedali le, da je Rapotec odšel iz Jugoslavije zato, da bi se pridružil jugoslovanski vojski v Egiptu in da je pred odhodom obiskal dr. Vinka Vrhunca, zato da bi mu ta dal denar, ker ga sam ni imel. Več tudi Vrhunec ni hotel povedati, Rapotca pa Udba ni mogla zaslišati, saj je po vojni živel v Avstraliji. Rapotčevo poročilo vladi v izganstvu pa pove, da je pobudo za Rapotčev odhod dal dalmatinski akcijski odbor v Splitu, sprejel pa jo je tudi Vojni svet v Ljubljani.[61] Odbor v Splitu je nato zbiral podatke, ki naj bi jih Rapotec odnel v tujino in mu jih dostavil do 15. julija 1941. Zato sklepamo, da je Rapotec v tem času zapustil Zagreb in konec julija prispel v Carigrad.[62]

Pred odhodom je Rapotec obiskal dr. Kramerja, dr. Vrhunca in še nekatere druge politike, ki niso bili iz JNS. Katere, ne vemo. Ti so ga seznanili z razmerami v Sloveniji in mu dali sporočila za vlado v tujini. Prosili so vlado, naj hitro vzpostavi stik z domovino, da bi vsi, ki jo podpirajo in so raztreseni po državi, dobili enotno usmeritev. Vrhunec je Rapotcu dal nekaj zlata.[63] Izročil mu je pozdrave za dr. Banjanina in Grgo Angjelinovića in jima sporočil, da tudi sam namerava oditi v tujino. Takrat sta se Vrhunec in Rapotec dogovorila, da se bo Rapotec oglasil iz tujine po radiu s šifro 999. Za šifro 999 so vedeli le družina Vrhunec, Kramer in Bera Angjelinović v Splitu, v Zagrebu pa Fellerjevi. Angjelinović je naročil Rapotcu, naj priskrbi podmornico, s katero bi on in Vrhunec odšla v tujino. Rapotec se je čez nekaj časa res oglasil s šifro 999 in jih obvestil, da je podmornica pripravljena.

Pred odhodom je Vrhuncu rekel, da gre za nekaj časa še v Zagrebu k sestri.[64] Glede natančnega datuma Rapotčevega odhoda poleti 1941 se pričanja

---

60 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

61 Cf. B. Krizman, Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, str. 180.

62 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

63 S. Pavlowitch, Unconventional perceptions of Yugoslavia, str. 67-105. Stevan Pavlović je veliko kasneje o tem nekajkrat govoril z Rapotcem in dobil je tudi vpogled v njegove privatne spise.

64 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

razlikujejo. Nekateri trdijo, da si je avgusta priskrbel vizo za Bolgarijo, drugi (Pavlović oziroma Rapotec sam) pa, da je bil že konec junija v Carigradu. Po tretjih podatkih naj bi odpotoval iz Zagreba sredi julija, ko je zbral vsa poročila.

Tudi glede organizacije poti je več zgodb. Po eni različici mu je potni list delegata mednarodnega Rdečega križa izdala ljubljanska organizacija RK kot uradnemu zastopniku Društva za repatriacijo slovenskih naseljencev v Makedoniji. Kot tak je imel pooblastilo obiskati taborišča za vojne ujetnike v Bolgariji, da bi poskrbel za tamkajšnje vojne ujetnike Slovence. Po Fellerjevi različici pa mu je vse potrebne dokumente priskrbel Vojko Krstulović v Splitu. Kakor koli, sam pravi, da mu je potni list RK veliko pomagal. Feller pa dodaja: "Očekivala se radio poruka 999 koja je zaista kratko vrijeme kasnije stigla. Ostale lozinke, koje su imale odgovoriti na neka postavljena pitanja, nikada nisu bile dane ... "Le-te je Rapotec dobil šele, ko je drugič zapuščal Jugoslavijo. Pred odhodom so se dogovorili tudi to, da bo Rapotec s podmornico pristal v zalivu Saplunara na Mljetu. Pozneje pa bi na drugih otokih organizirali več sprejemnih postaj, ki bi imele podzemna skladišča za sprejem robe.[65]

Rapotec se je, kot rečeno, po obisku Vrhunca, odpravil iz Ljubljane v Zagreb. V Zagrebu se je teden dni mudil pri sestri Cveti Rapotec, poročeni Čajić. Tudi njen mož Rudolf je za Udbo veljal za britanskega agenta.[66] V Zagrebu je stopil v stik tudi z nekaterimi mlajšimi oficirji, ki jih je poznal od prej in niso bili ustaško razpoloženi. En izvod zbranih poročil je Cveta odnesla Vrhuncu v Ljubljano. Rapotec je namreč vedel, da se Vrhunec odpravlja v Švico, da bi stopil v stik z vlado, zato je tudi njemu priskrbel poročila. Cveta o tem pravi: "Kolikor se spominjam, je bil Stanko 1941. v Zagrebu samo en teden. Ko mi je izročil pismo za Vrhunca, je izginil neznano kam. Ko sem odnesla pismo Vrhuncu in se vrnila v Zagreb, ga nisem več našla".[67] Rapotec je medtem odpotoval v Beograd in od tam v Bolgarijo. V Bolgariji so ga zajeli in je pred odhodom naprej moral 'oddelati' vlogo delegata Rdečega križa.

Rapotec se je v Carigradu takoj oglasil pri jugoslovanskemu generalnemu konzulu Hadži-Djordjeviću, ta pa ga je napotil k Djonoviću, ki je ravno takrat nastopil novo funkcijo. Obema je na splošno poročal o razmerah v Jugoslaviji, ni pa jima povedal vsega. Nato so jugoslovanske oblasti potrebovale tri tedne za preverjanje njegove identitete. V začetku avgusta 1941 pa sta ga Radović in Trbić peljala k Ameryju.[68] John Bennett je nato 8. avgusta javil nadrejenim,

---

65 ARS III, ZA 403/1.

66 Rudolf Čajić je sicer bil rojen leta 1916 v Zagrebu, toda šolal se je v Ljubljani, kjer je leta 1934 končal trgovsko akademijo; nato je bil nameščenec, član Sokola, toda politično neaktiven. Med vojno je bil nekaj časa v Zagrebu, nato mobiliziran v domobrane, s katerimi se je leta 1945 umaknil na Koroško. Vrnili so ga skupno z ostalimi, nakar so ga mobilizirali v JA in po odpustu je živel z ženo v Škofji Loki.

67 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

68 S. Pavlowitch, Unconventional perceptions of Yugoslavia, str. 70-71.

da je pravkar prispel kurir (Rapotec). Rapotec je Bennettu poročal, ta pa naprej v London, Jeruzalem in Kairo o delovanju odbora v Splitu, o tem, da so Brezigar in dva brata Angjelinović v Splitu, kjer načrtujejo sabotaže. Sledil je predlog, naj se pošlje nekoga v Jugoslavijo in z njimi stopi v stik, natančneje, da se na enega od dalmatinskih otokov ali v bližino Splita pošlje podmornica, ki bi odpeljala šest ljudi v Jugoslavijo, odtod pa pripeljala Brezigarja in druge člane njegove organizacije.[69] Hadži-Đorđević, ki je skoraj enako poročal svoji vladi, pa je dodal, da bi podmornica morala pristati pri kraju Maslica pri Splitu, ker je čisto pust. Naši bi prišli ponjo z barko, ki bi imela na jamboru veliko italijansko zastavo, pa še hlače ali srajco na vrvi.[70] Rapotec je iz Slovenije prinesel tudi popolne načrte za mobilizacijo ilegale. Šele po tednu dni je Bennett sporočil centrali v London in Baileyu v Jeruzalem, da je kurirju ime Rapotec, in da bi se rad čimprej vrnil s podmornico, da bo v Carigradu počakal na odgovor, potem pa bo moral naprej v Jeruzalem.[71]

SOE je Rapotca najprej vodila kar pod šifro 999, šele junija 1942 je dobil agenturno številko A/H 69. Čez nekaj časa je Bennett poslal nekoliko obširnejše poročilo. "Neki Slovenec se je odpravil v Bolgarijo kot delegat slovenskega Rdečega križa, domnevno zato, da organizira pomoč za Slovence. Po velikih mukah in ponarejanju viz je uspel priti do Turčije. V resnici so ga poslali kot prvega kurirja in delegata Delovnega komiteja v Splitu in Ljubljani k predsedniku vlade." Poročilo pravi, da je povedal, da so v Splitu ustanovili Delovni komite za akcijo in odpor, katerega cilj je boriti se in obnoviti Jugoslavijo; vse prejšnje partizanske razlike so zavrgli. Podoben komite so ustanovili v Ljubljani in deluje odlično. Pripravili so spiske za mobilizacijo, s katerimi so seznanili župane in druge zaupanja vredne osebe. Zanašajo se na vse sloje, brez nekdanjih strankarskih voditeljev. V Zagrebu so majhne skupine med oficirji, toda komiteja niso ustanovili. Dalmacija in Slovenija ne priznavata sedanje Hrvaške, njihov cilj je Jugoslavija. Zagreb je poskušal prisiliti dalmatinske oficirje, da se pridružijo hrvaški armadi, toda ti so odklonili – raje so lačni, kot da podpirajo Anteja Pavelića. Delegat priporoča, da se začasno preneha pomoč Hrvaški prek propagande, ker se temu upira Srbija. Morala v Srbiji kot tudi v Dalmaciji in Sloveniji je odlična. Do sedaj je bilo nasilno izseljenih 16.000 Slovencev, večinoma intelektualcev iz okupiranega ozemlja, v Srbijo. Naselili so jih okrog Kragujevca, Kruševca, Jagodine, Mladenovca in Niša.[72] To je bilo prvo Rapotčevo poročilo o razmerah v Jugoslaviji.

---

69 PRO, HS 5/874. V telegramu sicer piše "Čokove organizacije", toda to je večkrat uporabljena britanska okrajšava za slovenske podtalne delavce, ki so delali z Britanci, saj ne Rapotec, ne Vrhunec, ne Angjelinovići, nikoli niso delali s Čokom.

70 B. Krizman, Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, str. 180.

71 PRO, HS 5/874.

72 PRO, HS 5/928. Vsebina tega poročila se sklada s poročilom konzula Hadži-Đorđevića iz Carigrada, cf. B. Krizman, Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, str. 180.

Štirinajstega avgusta je Rapotec napisal obširnejše poročilo o stanju v Jugoslaviji. Opisal je sabotaže ob zlomu Jugoslavije, ki smo jih že našteli, in podal nekaj splošnih obveščevalnih podatkov o gibanju nemških enot čez Jugoslavijo, na primer, kako so Nemci prvih deset dni julija iz Bolgarije na Madžarsko čez Jugoslavijo transportirali po dvanajst vlakov dnevno. Poročal je o ustanovitvi nemške letalske šole v Zagrebu, o tem da so vse zajete oficirje odpeljali v Nemčijo, da so v Zagrebu odkrili dva brezžična oddajnika, da so jeseniške delavce transportirali v Nemčijo, ipd. Poročilo gre do najmanjših podrobnosti, kot je ta, koliko je vreden denar na črni borzi.

Za nas je najzanimivejši tisti del poročila, ki opisuje razmere v Sloveniji in pravi: "Organizacijo odpora v Sloveniji so izpeljali demobilizirani rezervni oficirji. Večina predvojnih političnih osebnosti se je umaknila v ozadje, tako se je na primer Kramer umaknil iz aktivnega političnega življenja. Sedaj mlajši ljudje vodijo stike z različnimi domoljubnimi organizacijami. Nemci so iz okupiranega območja izgnali Slovence – do sedaj so jih izgnali 12.000. Italijani niso izgnali veliko Slovencev. Nemci govorijo o načrtu, da bodo po vojni zasedli južni del Slovenije in tako dobili dostop do Jadrana. Zanašajo se na to, da bodo iz območja izgnali vse, ki niso Nemci. Italijani pa se v Sloveniji obnašajo zelo lepo. Toda prepovedali so igrati nacionalno glasbo ali prirejati druge prireditve. Na primer, ne sme se nositi rož k spomeniku kralja Petra in Italijani so celo hoteli odstraniti njegov spomenik in ga uporabiti za staro železo. Toda pristali so na to, da ga ne bodo zrušili in ljudje še vedno tja nosijo rože. Italijani imajo sedaj tam vojaško stražo, ki vsakič odstrani rože. Mladega dečka so zalotili, ko je postavljal rože k spomeniku, in odpeljali so ga pred vojaško sodišče. Ko so ga zaslišali, je dejal, da je bil vzgojen tako, da spoštuje kralja, nakar so ga italijanske oblasti podučile, da v bodoče ne sme demonstrirati proti italijanskemu režimu, in ga izpustile.

Vsi ljudje iščejo načina, kako bi prišli v stik s Simovićevo vlado in z njenimi zavezniki. Čokova organizacija je izjemno dejavna in hoče stopiti v stik z zavezniki. Dva Čokova oficirja, ki sta poskušala vzpostaviti kontakt, so ujeli, in oba sta naredila samomor. Ljudje v Sloveniji so pod vtisom, da ima Simovićeva vlada zunaj močno vojsko in letalstvo. Slovenci mislijo, da se bo ta armada vrnila in jih osvobodila Italijanov in obenem osvobodila tudi Slovence v Italiji in Avstriji. Vsi kmetje so pripravljeni stopiti pod orožje, ko se vrne Simovićeva vojska. Slovenci so nekoliko nervozni zaradi Simovićeve vlade, saj po vseh zgodbah, ki so jih slišali, menijo, da je vlada prehitro zapustila državo. V resnici pa imajo zelo malo novic. Slovenci želijo vzpostaviti stik in potrebujejo denar – zlasti Čokova organizacija – in napotila."[73]

Rapotec je poročal tudi o tem, kako ostro ustaši nadzorujejo ljudi v Dalmaciji, medtem ko se Italijani še kar dobro vedejo tudi tam; za vojno pa dožijo Srbe. Italijani so s Hrvati v stalnem sporu le glede tega, čigava je Dalma-

[73] PRO, HS 5/912.

cija. Toda Hrvati menijo, da bodo v Dalmacijo tako in tako prišli Nemci. Italijani so prevzeli vse rudnike v Šibeniku, ladjedelnico v Splitu, vse Siemensove tovarne in nadzorujejo ves ladijski promet. Rapotec nato poroča o ustaških grozodejstvih. Našteva še nekaj zanimivosti, kot je ta, da so si oficirji v ustaški in hrvaški vojski nadeli stara avstroogrska odlikovanja. Maček se zelo malo pojavlja in je napol interniran. Ljotić sodeluje z Nemci. Iz Beograda so izgnali 50.000 ljudi, medtem ko je žrtev bombardiranja bilo 15.000. Na koncu so v poročilu še podrobnosti in zanimivosti o različnih osebah.

Rapotca so nato že avgusta napotili iz Jeruzalema v Kairo. O poti nam priča polkovnik France Stropnik iz Jugoslovanske vojne misije v Palestini, ki prosi tamkajšnji konzulat, naj obvesti jugoslovanske oblasti v Kairu in Londonu takole: 29. avgusta odhaja v Kairo rezervni pešadijski poročnik Rapotec, "ki je iz Ljubljane prišel po posebni misiji", da se javi ministru vojske in mornarice.[74]

Rapotec je želel čim prej izpolniti nalogo in se vrniti s podmornico. Toda vrnitev v domovino so skoraj preprečile že omenjene jesenske politične zdrahe v jugoslovanskih vrstah. V trenutku, ko so Rapotca že pripravljali na vrnitev, je 6. oktobra Simović zahteval, naj ga pošljejo takoj, po najhitrejši poti, iz Kaira v London, iz Carigrada pa Sekulića. SOE pa je imel drugačne načrte. SOE Kairo je 22. oktobra sporočil v London, da oni in general Ilić mislijo prav kmalu poslati Rapotca v severno Hrvaško, če bo pripravljen iti. Naslednjega dne je že sporočil, da so v dogovoru z Jugoslovani sklenili kmalu poslati manjšo skupino v Slovenijo, v kateri bi bila en oficir in en radiooperater in da so na predlog Ivana Rudolfa izbrali Rapotca. Simović je takoj pristal na to.[75]

Dejansko so Britanci takrat pripravljali dve misiji za v Jugoslavijo, kot se vidi danes iz britanskih virov. Obe misiji, Henna in Hydra sta bili tesno povezani, namenjeni obnovi stikov in nista bili politični, v ta namen bi za njima odšle druge odprave. Misija Henna je bila namenjena na sever države (zato so jo zaupali Slovencem) in misija Hydra na jug. Misijo Henna bi vodil rezervni pehotni poročnik Stanislav I. Rapotec in z njim bi šel narednik Šinko, so zapisali, in dodali: "Henna je projekt, po katerem se bo jugoslovansko osebje izkrcalo na obali na območju Splita z namenom, da pridejo v stik s slovensko četniško organizacijo. Pristali bodo z brezžičnim aparatom. "[76] Ali, kot je razbrati iz kasnejših poročil, namen operacije Henna je bil vzpostaviti stik s podtalnimi organizacijami v Sloveniji, Istri, Hrvaški in Dalmaciji. Priprave obeh misij je vodil Tom Masterson, ki je takrat bil v Kairu.

Rapotec pa ni bil le odposlanec Britancev. Dobil je posebne zadolžitve tudi od jugoslovanske vlade, natančneje ministra Ilića. Pravzaprav sta Rapotec in jugoslovansko predstavništvo v Kairu že septembra 1941, prva začela pripra-

74 ARS III, ZA Stanislav Rapotec.
75 PRO, HS 5/874.
76 PRO, HS 5/897.

ljati Rapotčevo vrnitev. Na pobudo Ilića je Rapotec pripravil memoradum, v katerem je predlagal način izkrcanja in obnove stikov.[77] V memorandumu so tehnični predlogi, kako izpeljati misijo, in namen misije. General Ilić si je namreč želel imeti neodvisen stik z Mihailovićem, brez nadzora Britancev. Ko se je naposled Rapotec odpravljal nazaj, mu je Ilić ponovno ukazal, naj mu priskrbi zvezo z Mihailovićem, ki bi obšla Britance. Simović pa je v Londonu po Vilharju obvestil SOE, da kdorkoli gre v Split, se lahko varno oglasi na naslovu Ive Čulića.

Rapotec takole piše Iliću: "V skladu z Vašimi ukazi Vam dostavljam pisni memorandum o predlogu in načrtu za vzpostavitev stika z domovino, z operacijsko bazo v Splitu, s pomočjo podmornice. Ta predlog je izdelal aktivni komite v Splitu, z odobritvijo Vojnega sveta v Ljubljani, in s tehničnimi nasveti pomorskih oficirjev, ki sedaj živijo v Splitu in dobro poznajo trenutne lokalne razmere ..." Misija naj bi v domovino prinesla denar, ki ga potrebujejo za organizacijo v domovini, za kurirsko zvezo med centri aktivnega odpora v Beogradu, Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu in drugod ter za pomoč aktivnim vojaškim oficirjem, ki so ostali brez prihodkov, so pa medseboj povezani in sodelujejo z odbori rezervnih oficirjev. Odprava naj bi prinesla domov vsaj še dva brezžična oddajnika, navodila in šifre. V memorandumu Rapotec utemeljuje, zakaj je Split najprimernejši kraj za ilegalno delo in akcije. Zato, ker je najdostopnejši, ker je tam režim italijanskih okupacijskih oblasti popustljiv in ohlapen, s slabim nadzorom. Pa tudi zato, ker tam že deluje skupina dobro organiziranih, zanesljivih in pogumnih mož (t.i. akcijski odbor za Dalmacijo), ki so sposobni tudi za najbolj občutljive akcije. K njim lahko prištejemo še večje število aktivnih pehotnih oficirjev, ki so v stiku z odborom in bi jim lahko zaupali kurirske posle. Nenazadnje tudi zato, ker se iz Splita najlažje potuje po vsej državi in ker se tam zlahka dobijo potne dovolilnice za Hrvaško, in kar je posebej pomembno, tudi za Srbijo. Rapotec je za izkrcanje predlagal otok Šolto, ker je zapuščen, na zahodni obali nima naselij, morje je precej globoko, obala strma in nima minskih polj, tako da se podmornica z lahkoto približa. Poleg tega je tam ponoči (od 18h do 5h), razen ribiškim ladjam, prepovedan vsak promet po morju, medtem ko je splitsko pristanišče zaprto z mrežo. V Splitu sta zasidrani samo ena torpedna in ena admiralska ladja, število letal pa ni znano. Predlagal je še, naj izkrcanje najavijo po radiu na ustrezen način.

Če je ta predlog sprejemljiv, zaključuje Rapotec, naj se pripravijo potrebna vsota v italijanskih lirah (tudi za pomoč namenjeno na Hrvaško in v Srbijo) in brezžični aparati. Po dogovoru z britanskimi vojaškimi oblastmi naj se pridobi podmornica in sestavi naj se skupinica, ki bo pripravila vse ostalo. Komunikacija, ki bi jo na ta način vzpostavili, bi bila ogromnega pomena, saj danes le ugibamo, kateri kraji so v rokah upornikov oziroma naših rednih enot. Tako

77 PRO, HS 5/897.

pa bi lahko sprejemali natančna poročila o razmerah v Srbiji in Črni gori, v Bosni in Hercegovini i.t.d., poročila o jakosti in premikih okupatorjevih enot, o stanju zalog, vojašnic, ipd. Na podlagi vsega bi potem pripravili komunikacijsko bazo na področju Durmitorja.

Toda Henna in Hydra sta bili v bistvu britanski odpravi, pripravila ju je SOE po vseh navadah in merilih. Priprave na obe odpravi so tekle skupaj. Pripravili so sezname osebja, opreme in poimenski spisek nalog. Sredi novembra je bil seznam opreme za obe misiji gotov. Hydra pa je poleg standardne opreme nosila še nadomestni 'kovček' (radijski oddajnik na baterije) za Hudsonovo misijo. Dodali so še načrt signalov za zvezo z Jugoslavijo in načrt za zvezo z misijo Henna.[78]

Radijske oddajnike je SOE dobila od vojaškega poveljstva za Bližnji vzhod, njeni tehniki pa so jih priredili. Henni so sicer dodelili slabši aparat, toda stvari so priredili tako, da je imel Rapotec en 'kovček' na baterije in drugega na tok. Henna, oziroma Rapotec in tehnik sta dobila več navodil za zveze, oziroma signalnih načrtov. Bazi na Malti bi se Henna javljala po knjigi Dolce Assenzio in pred vsako kodirano sporočilo bi vstavila črke NEH, za komunikacijo med misijama Henna in Hydra in med bazo v Kairu bi uporabljali Freudovo knjigo Totem in tabu. Določili so tudi frekvence in znake za javljanje, ene za Rapotčevo oddajanje in druge za sprejemanje sporočil. Vsaka frekvenca je imela drugačen znak za javljanje. Tako bi Rapotčevi znaki bili: 1. Hipotekarna, 2. Arankasplit in 3. Stanislavus.[79] Rapotčev tehnik pa je dobil jasna navodila za menjavo frekvenc in znakov.

Najbolje pa nam samo misijo predstavijo njena navodila, oziroma t.i. Henna Operation Instruction. Ta je podpisal vodja sekcije SOE za Jugoslavijo v Kairu.[80] V navodilih je sistematično razvrščeno vse o operaciji. Med drugim tole: znano je, da so v Sloveniji, Istri, na Hrvaškem in v Dalmaciji velike ilegalne organizacije, ki so julija 1941 dejavno zbirale člane. Takrat je kazalo, da imajo center v Splitu, in nimamo drugačnih novic. Naš namen je, da z njimi dobimo zvezo, tako s civilnimi kot vojaškimi organizacijami in da po brezžičnem oddajniku, kurirju ali drugače, navežemo stik med Jugoslavijo in zavezniškim ozemljem. Cilj bomo dosegli tako, da bomo v bližini Splita izkrcali skupino, v kateri bosta jugoslovanski oficir in radiooperater. Skupina bo januarja 1942 odšla iz Aleksandrije po morju. Ob prihodu ima skupina nalogo, da varno skrije brezžični radijski oddajnik, zaloge, denar in ves drugi material, ki bi jo lahko izdal. Nato bo skupina odšla v Split in stopila v stik s člani

---

78 PRO, HS 5/896. SOE je nekoliko priredila ta radijski oddajnik, tako da je vanj dala močnejše kristale in žico, da bi bil radio zmožen pokriti večji radij oziroma večjo razdaljo.

79 PRO HS 5/896. Določili so še druge podrobnosti signala.

80 PRO HS 5/896. Tukaj citiramo navodilo št. 2 iz januarja 1942, ko so končno tudi izpeljali odpravo Henna.

ilegalne organizacije. Ko bo to opravila, se bo vrnila na otok, vzela oddajnik, zaloge in denar. Takrat bo stopila v stik z Malto. Nato bo izvršila najpomembnejši del naloge, priskrbela bo odgovore na vprašalnik, ki smo ga priložili, in le-te poslala v Kairo.

V navodilih so bile naštete tudi vsote denarja, ki jih je dobila odprava: 3,755.500 lir in 250 zlatnikov oziroma zlatih funtov. V opremi so imeli še 4 zemljevide iz serije Evropa (Rim, Trst, Bukarešta, Sofia), že omenjeni signalni načrt, 2 brezžična oddajnika (prvi tipa C vibrator in drugi tipa Mark III, t.i. kovček). Na koncu so bila še natančna varnostna navodila, ki pravijo: oficirji bodo nosili s seboj osebne izkaznice in ploščice. Na teh in na obleki pa ne sme biti imena regimenta. S seboj ne smejo imeti nobenega drugega dokumenta, vključno z osebnimi dnevniki ali pismi. Zemljevidi ne smejo biti označeni.

Enaka navodila je dobil radijski operater, ki je namesto izkaznice dobil t.i. A.B.64, tudi brez označbe enote. V navodilih je pisalo, kako ravnati v primeru, če skupino zajame sovražnik. Takrat smejo člani skupine izpraševalcu povedati le čin, ime ter številko in ničesar več. Navodilo posebej poudarja, da ne smejo dajati lažnih podatkov, saj to ponavadi le škoduje, in dodaja: Zapomnite si, zaslišanje se ne konča z navzkrižnim spraševanjem. Sovražnik uporablja še druge načine, kot so prisluškovalne naprave v taboriščih. In zapomnite si, da bodo z vami ravnali kot z vojakom, če boste oblečeni kot vojaki in če boste imeli pravšnje dokumente, kot so osebna izkaznica ali A.B.64.

Sicer pa je oprema morala vsebovati vse najnujnejše za delo odprave. Vse pa je moralo biti skrčeno zaradi potovanja s podmornico in seveda zaradi lažje gibljivosti. Oprema, ki je bila pripravljena za misijo Henna, je po osebi vsebovala: hrano za 4 dni, pribor, vojaški nož, revolver (s 25 rundami minicije), odeje, vžigalice, obleko, kompas, baterijo. Skupaj sta Rapotec in Šinko imela še en daljnogled, prizmični kompas, odpirač za konzerve, dva radijska oddajnika, žage in celuloidni kotomer.

Rapotec je od SOE dobil tudi 'pošiljki' za Bero Angjelinovića in Vinka Vrhunca. Verjetno sta vsebovali pisma, oziroma priloženi vprašalnik in denar.

Priloženi "vprašalnik" pa je bil tisto, zaradi česar so zavezniki odpravo sploh pošiljali v Jugoslavijo. Vprašalnik je bil razdeljen na vprašanja iz področja vojske, policije, lokalne oblasti in politike. Vojaških vprašanj je bilo 17, z natančnimi podvprašanji. Sestavljalce vprašalnika je najprej zanimalo, kje ni sovražnika in kje je, kje so postojanke italijanskih in nemških enot, koliko je vojakov in kako so številčno razporejeni, kakšne oznake nosijo, kako je ime oficirjem, kako se borijo proti gverilski dejavnosti, kje imajo sedeže poveljstev. Pod ta sklop so prišla še vprašanja o krajih, ki so primerni za spuščanje padalcev (biti morajo površine enega km^2, približno 15 km od obale, pretežno ravne, brez dreves in v bližini ne sme biti sovražnikovega letalstva). Taka območja morajo označiti na karti. Na podoben način se je vprašalnik zanimal za območja, ki bi bila primerna za pristajanje letal. Naslednji, podoben sklop vprašanj jer bil o lokacijah na obali, ki bi bile primerne za pristajanje agentov,

vojakov in zalog. Sledila so podrobna vprašanja o oborožitvi upornikov v Jugoslaviji, koliko imajo municije, ipd.

Nato so vprašanja o stanju komunikacij, t.j. cest, železnic, telefona in telegrafa in v kolikšni meri to nadzoruje sovražnik. In na podoben način so hoteli zvedeti čim več o električni napeljavi, o razmejitvi okupacijskih con, o sovražnikovem nadzoru meja, pristanišč, prometa na morju in kje so vojaške ladje. SOE je nadalje zanimalo, koliko lokalne oblasti je še v jugoslovanskih rokah, recimo policije, in ali je ta zvesta okupatorju ali simpatizira z gverilci. In naposled, ali je gestapo (in njemu podobni) posebej ali v sklopu sovražnikovih enot.

Najbolj zanimiva pa so politična vprašanja. Ta so iskala odgovore na to, kaj si Slovenci, Hrvati in Dalmatinci mislijo o Vladku Mačku, o Italijanih, o Nedićevi vladi, o Pavelićevi vladi, o ustaših, o gverilskem vojskovanju, o Draži Mihailoviću. Nato pa še, kaj Italijani menijo o vsem tem. In naposled, kaj meni Maček o Paveliću, Nediću, Jovanoviću, Draži, o predlagani monetarni in carinski uniji med Jugoslavijo in Grčijo ter o balkanski federaciji. Nato so sledila vprašanja, s kom se spopadajo hrvaške regularne enote in ustaši, kakšen odnos ima katoliška cerkev in kakšnega duhovniki na vasi do Srbov, do Pavelića, do jugoslovanske ideje, ki jo predstavlja Jovanović, in do Draže. Pa o tem, kakšna je moč komunistov po posameznih krajih na Hrvaškem, v Sloveniji in v Bosni, posebej med muslimani, in s kom simpatizirajo posamezni sloji družbe (t.j. kmetje, komunisti, meščanstvo) v Sloveniji, Dalmaciji in na Hrvaškem.[81]

Vprašanja so tako zajela vse kritične točke jugoslovanske politike v severozahodni polovici države. O vsem tem so v naslednjem letu iz države prihajala različna poročila, od različnih ljudi. Eden teh je bil Bera Angjelinović, ki je pisal bratu Grgi, pa duhovnik Mandić in nekateri iz Slovenije. Ne moremo pa neposredno sklepati, ali je njihovo poročanje neposreden odgovor na ta vprašalnik.[82]

Misija Hydra je bila nekoliko drugačna. Vodil jo je Terence Atherton. Atherton je bil novinar, pred vojno je skoraj deset let živel v Beogradu kot dopisnik časopisa Daily Mail in se oženil z muslimanko iz Bosne. Veliko o njem pove že njegov beg iz Jugoslavije leta 1941. Kmalu po okupaciji Jugoslavije se je znašel v Palestini, kjer je delal naprej v tamkajšnji izpostavi Daily Maila. Ko je izvedel, da se v Jugoslaviji nadaljuje odpor proti silam osi, je decembra napisal pismo vojaški obveščevalni službi v Jeruzalemu. V njem je poudaril, da bi vsak stik z uporniki dvignil njihovo moralo, pa še pripomogel bi k britanski oceni razmer in zato se je kar sam javil, da bi pozimi 1941/42 nekaj mesecev preživel v okupirani Jugoslaviji. Poudaril je, da je živel na raznih

---

81 PRO HS 5/896.

82 Cf. L. Boban, Hrvatska u arhivima ...; S. Pavlowitch, Unconventional perceptions of Yugoslavia; JVS, Dosje Mačkovšek, ipd.

koncih Jugoslavije oziroma Balkana, da tekoče govori jezik in da tako ali tako nima resne zadolžitve v Palestini, dokler se ne odpre fronta na Kavkazu.

Ta Athertonova prijava je kmalu prišla na mizo lokalnega oficirja SOE Bennetta in začelo se je dopisovanje o tem, ali je primeren za to delo. V SOE Kairo so takoj ugotovili, da ga Bailey, Bennett in Amery dobro poznajo in v London so sporočili, da je idealen, saj govori tekoče srbsko. Centrali so svetovali, naj nemudoma začne urejati zadeve z Daily Mailom, Athertonu pa priskrbi čin majorja. Toda Baker Street je ugotovil, da se ga spominjajo tudi člani SOE v Londonu in da je na slabem glasu. Tudi ni jim bilo do tega, da bi takšne stvari urejali z Daily Mailom, ker jih je ta pri zaupnih zadevah enkrat že pustil na cedilu. 13. januarja 1942 je centrala sklenila, da Athertona ne bi poslali v Jugoslavijo. Toda Kairo je še naprej vztrajal in na koncu je London 14. januarja ob pol dveh klonil pod argumenti, da Atherton dobro pozna razmere, da ga imajo Srbi radi in da obeh misij pač ne bo, če Atherton ne dobi dovoljenja. Začel je urejati papirje, zahteval pa je, da se ničesar ne pove Daily Mailu in da Atherton podpiše Official Secrets Act.

Obe odpravi bi morali odpotovati že veliko prej. Toda prvi poskus njihovega odhoda se je ponesrečil. SOE Kairo je bila ves čas v stiku z britansko mornarico, da bi dobila podmornico, ki bi šla v Jadransko morje. Najprej so načrtovali, da jo bodo poslali še v oktobru in z odpravo še nekaj ton orožja. Nato bi odprava morala oditi novembra in 18. so odpremili obe misiji (Henno in Hydro) iz Kaira na Malto, kjer naj bi se vkrcali na podmornico in odšli proti Jadranu. Toda 29. novembra so jim sporočili, da so podmornico preusmerili na druge naloge in skupina se je vrnila v Egipt. Medtem so 6. decembra Britanci izgubili še radijski stik z Mihailovićem. Slabo vreme je že postalo ovira za pošiljanje pomoči v Jugoslavijo. Še večja ovira pa je bila vojaška situacija, tako na vzhodni fronti kakor v Sredozemlju, kjer so morali ne samo braniti Tobruk, ampak tudi Malto.

Tako so se Rapotec in tovariši vrnili v Aleksandrijo in čakali na novo priložnost. Pred drugim poskusom odhoda je Rapotec decembra 1941 odšel na obisk v Jeruzalem, kamor je prispel 24. decembra.

Končno je SOE za misiji Hydra in Henna januarja 1942 le dobil podmornico, pri čemer je pomagala tudi Ilićeva posebna prošnja. Odpravi sta ponovno odšli na Malto, odkoder sta izpluli 17. januarja 1942. 24. januarja je podmornica že zaplula v Jadransko morje.

Najprej se moramo za hip ustaviti pri Athertonovi misiji, torej pri Hydri. Načrt kapitana podmornice je bil najprej, 25. januarja, izkrcati Athertona in oba spremljevalca. Ker se jim je prvi poskus ponesrečil, so pluli naprej in kot prva izkrcali Rapotca in Šinka. Nato so 3. februarja ponovili izkrcanje Athertonove skupine. Luna je vzšla ob 22.28, kar je pomenilo, da imajo le slabi dve uri teme, sicer pa so bili pogoji ugodni, pihala je burja in vidljivost je bila dobra. Ob sedmih zvečer je podmornica izplula na površino, se približala črno-

gorski obali in ob 19.45 so se začeli izkrcavati. Bilo je težavno, ker so zaradi strme obale pri izkrcanju poškodovali čoln. Toda nekaj po deveti je bilo izkrcanje končano in Atherton je s spremljevalci odšel naprej. Tako je poročal kapitan podmornice in to je bilo zadnje poročilo o Athertonu, saj odtlej SOE o tej misiji ali od nje ni dobila glasu. Šele veliko pozneje so izvedeli, da je Atherton mrtev. Njegovo smrt v Črni gori je takoj po koncu vojne raziskoval William Deakin, takrat uslužbenec britanske ambasade v Beogradu.

Rapotec je takoj po vrnitvi z misije Henna v Carigradu poročal, kar je slišal o Athertonu. Ubili naj bi ga partizani, čeprav je nosil uniformo, ker so Britanci bili na seznamu njihovih sovražnikov. Trupla misije Hydra so kasneje našli Italijani in jih pokopali s častmi. Mihailović je mnenja, je poročal Rapotec, da je bilo odposlanstvo Athertona velika napaka, ker tudi on ne bi dosegel kompromisa s partizani. Po tem uboju, tako Rapotec, je Mihailović razglasil odprto vojno s partizani in postal prežet s tem, da jih dokončno uniči.[83]

Preden se posvetimo Rapotcu, moramo omeniti še dve odpravi, ki so ju v času Rapotčevega čakanja na podmornico decembra 1941 skupaj pripravili Britanci oziroma SOE in general Ilić. O misiji, ki bi jo s padalom konec januarja spustili na gori Romaniji, vzhodno od Sarajeva, je govoril šef SOE že prej. V vsaki od misij naj bi bil en britanski oficir in spremljevalec, radiooperater. To sta bili misiji Disclaim in Desirable. Prva je bila namenjena v Srbijo, druga pa v Črno goro in obe bi izvedli z letalom.

Toda že priprave na odpravi so se začele slabo. Jugoslovanska oficirja, ki bi morala spremljati misijo Disclaim, se namreč nista hotela prostovoljno priglasiti zanjo in se nista pojavila na pripravah, tako da so ju na koncu lovili po Egiptu. Kljub intervencijam Mastersona pri Iliću ju niso uspeli dobiti in so ju morali nadomestiti. Ilić je trdil, da nekdo sabotira prizadevanja rekrutirati prostovoljce v jugoslovanskem taborišču. Zaradi teh zapletov je SOE Kairo sredi januarja 1942 predlagal, naj se takoj poišče dvajset jugoslovanskih prostovoljcev, ki bi jih poslali na urjenje za padalce, iz skupine pa bi potem izbrali vodiče in radiooperaterje.[84]

S strani SOE sta pri pripravah prej omenjenih misij sodelovala Atherton in John Bennett. Končno jim je le uspelo sestaviti ekipo za odpravo Disclaim. Odpravo je vodil major Kavan Elliot, ki ga poznamo iz predvojnega Zagreba, z njim pa so šli radiooperater desetar Robert Chapman, letalski poročnik Pavel Crnjanski in narednik Peter Miljković, oba Srba. Misijo Desirable je vodil major G. H. Head in z njim bi odpotovala narednika Bakić in Simić.

Člane odprave so takoj poslali na urjenje k padalskim enotam. Britanske padalske enote so takrat imele dva neodvisna oddelka. Prvi so bili Padalci, majhne enote, ki so jih sestavljali prostovoljci in člani RAF. Drugi so bili Komandosi, majhne sabotažne enote, sestavljene iz vojske in policije, ki so

---

83 PRO, HS 5/896.
84 PRO, HS 5/893.

jim včasih rekli tudi "Lay-Force", po njihovem ustanovitelju generalu Laycocku. Člani odprave so torej odšli na urjenje. Vsak je moral v treh dneh opraviti štiri skoke iz odprtine na spodnjem delu letala Whitley in na različnih višinah, od 180 do 1800m. Demonstrirali so jim tudi način spuščanja kontejnerjev, ki so padli na tla v dometu 800m. Trening je bil prilagojen pogojem, kamor je bila odprava namenjena.

Misija Disclaim je dobila nalogo doskočiti na območju Romanije, se pridružiti enotam, zvestim jugoslovanski vladi (tu britanski viri uporabljajo tako naziv partizan kot četnik) in z njimi izvajati sabotaže na črti Beograd – Sarajevo, uničiti komunikacije, železniške naprave, mostove, elektrarne in vojaške objekte. Odprava je dobila dva oddajnika, denar (1000 zlatih funtov), hrano za štirinajst dni, signalne luči, baterije, antensko žico, ročne granate, revolverje, odeje, rezervne uniforme, prvo pomoč in vsakdo je imel še nahrbtnik z osebnimi stvarmi. Ilić je jugoslovanskemu delu odprave dal še nalogo, da mu priskrbijo stik s četniškimi skupinami na tem območju. Takrat je Britance prosil za radijski oddajnik, s katerim bi vzdrževal te zveze.

Iz Aleksandrije so odpravo odpeljali z letalom Whitley in izskočila je v noči iz 4. na 5. februar 1942. Vreme pri poletu je bilo lepo, toda nad Jugoslavijo so bili oblaki. Naposled so med njimi našli luknjo in zagledali Sarajevo in plato, na katerega naj bi doskočili. Pri prvem preletu so spustili vseh osem kontejnerjev, radijski aparat in operaterja. Pri drugem preletu so že lepo videli dogovorjene svetlobne signale na tleh in spustili so še druge člane odprave in radijske oddajnike. Elliota, ki je izskočil zadnji, so že opozorili, da so videli tudi nekaj kot streljanje iz pušk. Po doskoku so člani odprave dolgo iskali odvržene kontejnerje z opremo, tavali po snegu in se skrivali v hudem mrazu, pri čemer je Elliot dobil ozebline. Kontejnerja z baterijami za radio in s hrano pa niso našli. Zatekli so se v neko hišo, kjer so jih 7. februarja obkolile hrvaške enote in jih zajele brez boja. Nato so jih izročili gestapu v Sarajevu.

SOE je dobila prvo poročilo sredi februarja od beograjskega ilegalnega radiooperaterja, da sta bila okrog 6. februarja v bližini Sarajeva iz letala spuščena dva človeka, ki sta bila aretirana in nato so ju videli v Beogradu 12. februarja. Sporočila podobne vsebine so prinesli tudi poljski agentje iz Beograda, prek Carigrada. Nato so zgodbo potrdili Italijani, ki so Britancem aprila 1942 posredovali zapis o zajetju britanskega desetarja, ki so jim ga izročile nemške oblasti. Druge člane misije so Nemci odpeljali v Beograd, odtod v Frankfurt in Berlin na zaslišanja, nato pa v nemška taborišča.[85]

Ves mesec februar o misijah Henna in Hydra ni bilo nobenega glasu, SOE je dobila le poročilo poveljnika podmornice o izkrcanju. Tudi to je bil eden od razlogov, da so se 22. februarja odločili poslati misijo Desirable, ki je bila že pripravljena. Toda ta iz različnih razlogov nikoli ni odšla v Jugoslavijo.

---

85 PRO, HS 5/893.

Kaj se zgodilo z Rapotcem? Rapotčeva misija je tekla takole. Še v Kairu so se dogovorili, da bo misija imela več možnih krajev za izkrcanje. Po vrstnem redu so bili otok Hvar, nato Vis ali Korčula in kot zadnja možnost Mljet. 26. januarja zjutraj, po neuspehu na črnogorski obali, je bila podmornica v bližini vzhodne obale Mljeta. Izplula je na površino, da bi poizvedovala. Na otoku sta bili dve možnosti za izkrcanje, zaliv Turkovice in zaliv Saplunara. Takoj sta poveljnik podmornice in Rapotec pretresla situacijo in sprejela odločitev o izkrcanju. Zgodbi o tej odločitvi pa se razlikujeta. Poveljnik je poročal, da je bilo takoj jasno, da se je Rapotec premislil. Ni hotel več na Vis, kjer bi imela podmornica ugodnejši pristop, ampak se je zaradi slabega vremena odločil za Mljet. Tako so 27. januarja med 4. in 5.30h zjutraj izkrcali Rapotca in Šinka z opremo in oddajniki v zalivu Saplunara, podmornica pa se je obrnila.[86]

Nato so čakali na radijski signal obeh misij, Henne in Hydre. Ker ga dolgo ni bilo, je Tom Masterson, še vedno vodja jugoslovanske sekcije SOE v Kairu, 2. aprila sporočil centrali v London, da nimajo nobenih novic in da se oddajnika nista oglasila.

Rapotec in Šinko sta namreč naletela na težave, vendar ne tako usodne kot misija Hydra. Zgodba o bivanju Rapotca v Jugoslaviji spomladi 1942, ki sledi, je povzeta iz naslednjih virov: iz Rapotčevega zaslišanja na SOE po vrnitvi julija 1942, iz pričevanj tistih, ki jih je v Jugoslaviji obiskal (o tem jih je po vojni zaslišala Udba) in iz njegove pripovedi Stevanu Pavloviću leta po vojni.

Rapotec in Šinko sta se na Mljetu najprej skrila. Nato sta zakopala prtljago, to se pravi večji del denarja in vso radijsko opremo. Kraj sta označila. Da bi zakrila svoj prihod, sta se še dva dni skrivala, noči pa sta prespala kar na prostem. Nato sta se odpravila v bližnjo vas. Tu so nastopile prve težave. V vasi sta zaskrbljena ugotovila, da se med vaščani skriva neki vodilni komunist, ki je prišel v vas v času kapitulacije in da ga močno zanima, od kod sta prišla. V vasi so se razširile govorice, da so v bližini opazili podmornico in celo to, da gre za jugoslovansko podmornico Nebojša. Rapotec in Šinko sta z veliko težavo sestavila prepričljivo zgodbo. Naslednjega dne je Rapotec odpotoval na Korčulo, Šinko pa je obležal bolan na Mljetu. Rapotec je s seboj vzel pol milijona lir in 50 napoleondorov.[87]

Na pot je odšel z zvijačo, saj ni imel veljavnih dokumentov. Pomagal mu je dr. Svetozar Ivković, nekdanji podban in član SDS, ki je ob zlomu pravtako pobegnil iz Zagreba domov. In kakšno naključje. Ivković je dobro poznal ing. Vladimirja Fellerja. Ta ga je povsem 'slučajno' obiskal nekaj prej. Tako je Ivković vedel kaj Feller misli (da med vojno ni dopustno biti pasiven) in kaj namerava, čeprav sam ni bil aktiven. On je Fellerja takrat takoj povezal z organizacijo Barišić.[88] Zato lahko sklepamo, da je Ivković vedel za Rapotčev

[86] PRO HS 5/896.
[87] PRO, HS 5/896.
[88] ARS III, ZA 403/1.

položaj. O tem ga sicer ni vprašal, pomagal pa mu je. Toda ravno takrat so prekinili ves civilni promet med otoki, ker je neka podmornica potopila italijanski transporter Nina. Ivković je zato posredoval pri poveljniku karabinjerjev in ta je Rapotcu izdal prepustnico kot Slovencu, ki si v tej zmedi močno želi domov. In Rapotec se je v Split odpeljal kar z italijanskim vojaškim transportom.[89]

Toda medtem so se razmere v Splitu občutno poslabšale. Italijanske represalije so postajale vedno ostrejše. Zapletal pa jih je tudi razkol v odporniškem gibanju. Podobno kot v Sloveniji je v Dalmaciji jeseni 1941 propadel načrt združiti vse odporniške skupine v skupno odporniško organizacijo. Feller pravi, da je liberalna stran vse pobude za združevanje pozdravila. Toda pregovori so se razbili iz dveh razlogov. Prvi je bil ta, da so komunisti zahtevali, da vsi skupaj izdajo javni proglas, na katerem bi se podpisali z imeni. To bi komunistom ne škodilo, saj so bili vsi v ilegali. Toda za dobro znane politične osebnosti je bilo to nesprejemljivo, saj jih je policija poznala in obglavili bi jih še pred kakršnokoli resno akcijo. Drugi sporni je bil Draža Mihailović, saj so komunisti zahtevali, da ga razglasijo za ljudskega sovražnika in izdajalca. Liberalni krogi v Dalmaciji so sicer že nekiliko dvomili v Dražo, zlasti člani SDS. Razen tega Draža v Dalmaciji ni bil nikoli res pomemben, priča Feller. Toda kljub temu so nacionalisti in sokoli verjeli v njegovo legendarno junaštvo in omenjenega stališča niso hoteli sprejeti.[90] Medtem je v Dalmacijo prišel tudi Ilija Trifunović, Daddy.

V takšnih okoliščinah je dopotoval v Split Rapotec. Takoj prvi dan se je povezal s Trifunovićem. Bil je dobrodošel in takoj so ga skrili. Dr. Jure Arneri je že naslednjega dne poslal odpravo na Mljet, da bi prepeljali Šinka, oba radijska oddajnika in denar. Ko so prišli na Mljet, so ugotovili, da je Šinko izginil, skrivališča pa niso mogli najti. Praznih rok so se vrnili v Split. Pač pa so zvedeli, da je že omenjeni komunistični voditelj prijavil Šinka karabinjerjem in ti so ga zaprli in zasliševali. Kmalu pa so ga izpustili, ker je krožilo toliko neverjetnih zgodb o možeh s podmornice, da vsega niso jemali resno. Izpustili so ga pod pogojem, da v petih dneh odide z otoka. Tako je Šinko sam odšel na Korčulo, od tam pa se je varno prebil do Splita.

Arneri se je čez kak mesec sam odpravil na Mljet po skrito opremo, a je ni našel. Kmalu zatem se je razvedelo, da so italijanske oblasti zaprle enega od tamkajšnjih kmetov, ker je naenkrat imel ogromno denarja, in za njim še dva. Italijani so začeli sistematično kopati po otoku in naposled našli oba oddajnika. Medtem je Rapotec iz Splita šel v Mostar na obisk k tamkajšnjemu četniškemu poveljstvu. Ob vrnitvi je mislil sam oditi na Mljet po opremo. Ko je zvedel zgodbo o zaprtih kmetih, si je premislil.[91] Škode pa tako ali tako ni bilo, saj se

---

89 S. Pavlowitch, Unconventional perceptions of Yugoslavia, str. 76.
90 ARS III, ZA 403/1.
91 PRO HS 5/89.

je po Rapotčevem odhodu v Kairu izkazalo, da je radijski oddajnik na baterije bil neuporaben, ker je nekdo od članov SOE pozabil dati kislino v baterije.

V Splitu je bil Rapotec vseskozi v stiku z ing. Fellerjem. Ta mu je pomagal oditi v Zagreb, kjer ga je naprej skrivala Fellerjeva družina.[92] Feller je takrat Rapotcu dal tudi poročilo, napisano z nevidno tinto. Več pa o Rapotcu in njegovi poti ni vedel povedati. Potrdilo, da je poročilo prišlo v London, je dobil tako, da je podatke spoznal v govorih Vilderja jeseni 1942 po radiu London. V njih je razbral odmik od Mihailovića, omembo partizanov in nekatere protiustaške šale, ki jih je sam zapisal.[93]

Rapotec se je v Splitu videval še z Dankom Angjelinovićem, Nikom Bartulovićem in Ilijo Trifunovićem, ki pa takrat še ni bil v stiku z Dražo Mihailovićem. Od njih je Rapotec zvedel, da je med njegovim potovanjem prišlo do sprememb v jugoslovanski vladi, da so na dan njegovega odhoda odpustili generala Ilića, da ga je kot minister vojske zamenjal Draža Mihailović in da ima vlada novega predsednika dr. Slobodana Jovanovića.

Kot rečeno, se je Rapotec odpravil v Zagreb. Njegov svak pripoveduje: "Prvič je prišel ob koncu marca 1942, ko je bila še zima. Počakal me je zvečer pred hišo. Vedel je namreč, kje delam in je tam dobil naslov, ker sem se jaz medtem že preselil. Pri sebi takrat ni imel prtljage. Iskat jo je šel drugi dan na kolodvor. Imel je s seboj precej zlatnikov in lir, zlatnike je zelo dobro vnovčil za lire. O svojem prihodu ob koncu marca mi ni veliko govoril in tudi meni ni bilo prijetno o tem razpravljati. Bival je pri meni neprijavljen. Zadržal se je malo časa in bil čez dan v glavnem zunaj, spal pa je kar v kuhinji." Cveta in Rudolf Čajić sta se takrat ravno preselila na Svačićev trg v Zagrebu.

Po dveh tednih je Rapotec odšel na teren, v Bosno. Denar je spravil pri svaku. Dokumente za potovanje po NDH mu je priskrbel nekdo iz Splita ali Mostarja, ozemlja NDH pa ni zapustil, pravi Čajić. V Bosni je ostal približno mesec dni. Nato se je vrnil v Zagreb in tam ostal dlje časa, zato je nekajkrat zamenjal bivališče. Nekaj časa je stanoval pri Fellerjevi sestri Zori. Zora Fellerjeva je bila stara okrog 36 let, samska in zelo pobožna, kot pravi Čajić. Bila je ena od Rapotčevih glavnih zvez, saj mu je pomagala zbirati podatke, medtem ko je pošto prenašala tudi njena sestra. Feller je imel v Zagrebu tudi brata zdravnika. Rapotčevi prijatelji, s katerimi se je takrat družil v Zagrebu, so bili Gustl Samsa, ki je imel trgovino na Ilici in je vedel za Rapotčevo nalogo, Franci Jug in Vojo Ješe. Ješe je bil Škofjeločan, delal je za slovenski RK v Zagrebu, namesto Rapotca je potoval v Ljubljano in mu menjal zlatnike. Rapotec se je v Zagrebu videval še z dr. Slavkom Fornazaričem, ki je pravtako bil pri slovenskem RK, in dr. Alebertom Hericem (alias Podgornik). Heric je takrat prišel v Zagreb zaradi Rapotca. Sestala sta se v gostilni Černe. H Černetu, nam že znanem slovenskem gostilničarju v Zagrebu, je Rapotec pogosto

92 S. Pavlowitch, Unconventional perceptions of Yugoslavia, str. 78.
93 ARS III, ZA 403/1.

odhajal, saj je ponavadi tam obedoval. Največ pa naj bi vedela o Rapotčevi misiji neka Anuška, po rodu Dalmatinka, stara okrog 36 let, ki je stanovala blizu zagrebške džamije. Bila je Rapotčeva dobra prijateljica, sorodnica enega od Rapotčevih sošolcev, poznala pa sta se še iz Škofje Loke.

Med bivanjem v Zagrebu je Rapotec nekajkrat obiskal škofa Stepinca. Obiske je uredila Zora Fellerjeva, Rapotec pa je takrat uporabljal lažna imena, dr. Konstantonović in dr. Kostič. Doslej je bilo znano, da je škofa prosil za pomoč pri vizi za v Bolgarijo. Sedaj pa iz poročil SOE vidimo, da sta s škofom imela še drugačne razgovore. Stepinac mu je pojasnjeval položaj katoliške cerkve na Hrvaškem pod ustaši, pokristjanjevanje in masakre ortodoksnega prebivalstva. Škof je pokazal pripravljenost za sodelovanje z SOE in pristal je, da na njegov naslov prihaja denar iz tujine, on pa bo poskrbel, da ga dobijo patriotične organizacije. Pravtako je bil pripravljen pomagati, v sodelovanju s švicarskim konzulatom v Zagrebu, da se za določene izbrane osebe pridobijo lažni potni listi, švicarski ali turški, in da jim pomaga pri evakuaciji iz države. Škof je že imel dogovorjeno zvezo za sprejemanje ilegalnih pošiljk s švicarskim generalnim konzulom. Ta mu je namreč posredoval pakete iz Švice, ki so prihajali na konzulat z diplomatsko vrečo. Vse to je Rapotec takoj poročal SOE, brž ko se je vrnil.[94]

Rapotec je obiskal tudi dr. Otona Ambroža, da bi z njegovo pomočjo prišel v stik z dr. Kramerjem. Ambrož se spominja, kako se je oglasil marca 1942. "On se je oglasil pri meni kot moj stari informator. Rekel mi je, da ne smem nikomur povedati, da je v Zagrebu. Rekel je tudi, da je v skrivni misiji. Jaz sem mu podal sistematizirano poročilo o pokolih ustašev in o njihovem delovanju."[95] Ambrož mu je poročal še o vsem, kar je bilo pomembnega v NDH. Rapotcu je zaupal, saj ga je poznal dolgo in vedel je, da Rapotec sodeluje z Brezigarjem. Poskušal je mu je tudi pomagati, da bi prišel do prepustnice za v Ljubljano. Ker je Rapotec vedel, da je sam ne bo dobil, hotel jo je priskrbeti Čajiću. Ambrož se je za to obrnil na Pavla Horvata, ki je bil nekakšna slovenska zveza z oblastmi NDH, vendar tudi to ni pomagalo.[96]

Pred odhodom junija 1942 se je Rapotec dvakrat sestal tudi z majorjem Karlom Novakom. Ta je takrat potoval k Mihailoviću in se za pet dni ustavil v Zagrebu v začetku junija 1942. Po isti poti se je vračal nekaj dni pred Rapotčevim odhodom junija 1942. Od Novaka je Rapotec dobil podrobne podatke o Slovenski zavezi in temeljito sta razpravljala o razmerah v Sloveniji. Novak mu je priskrbel zvezo z Mihailovićevim pooblaščencem v Beogradu.[97] V Beogradu se je Rapotec sestal tudi s Tugomerjem Prekorškom, vsaj tako je pozneje povedal Novačanu v Jeruzalemu. Po nekih podatkih naj bi Rapotec obiskal

94 PRO, HS 5/896.
95 ARS III, MFS, ppa.
96 ARS III, MFS, ppa.
97 S. Pavlowitch, Unconventional perceptions of Yugoslavia, str. 78-79.

tudi Radovanovića, vendar je to malo verjetno, ker je bil ta takrat že zaprt.[98]

V dveh stvareh je bil Rapotec popolnoma nemočen. Nikakor se ni in ni mogel povezati z dr. Bero Angjelinovićem, ne z dr. Vrhuncem (ki je bil že zaprt) ali Kramerjem. Za pot v Slovenijo, natančneje v Ljubljano, ni imel dovoljenja. Pravtako ni mogel organizirati radijske zveze z Malto, kot so se dogovorili z SOE pred odhodom. Proti koncu je Rapotec s pomočjo dr. Alberta Herica, kot bomo še videli, le dobil stik z Mačkovškom, ki je o tem obvestil London. Vendar je to sporočilo odšlo Mislju v Švico šele 2. junija, ta pa ga je moral poslati še naprej v London.[99] Sporočilo je bilo naslovljeno na SIS ali "C" in zato SOE dolgo ni vedel, kaj se je zgodilo z Rapotcem.

Do sedaj so nekateri to sporočilo pripisovali jugoslovanski vladi v Londonu, ki naj bi ga dala SOE, dobila pa naj bi ga od dr. Berislava Angjelinovića. To je malo verjetno, ker se Rapotec in Bera nista srečala. Pač pa je konec maja Paštrović v Kairu dobil naslednjo vest iz Jugoslavije: Henna se je izkrcala na Mljetu, toda opreme ni bilo mogoče odpeljati v Split, večina prijateljev je zaprtih in 10. maja je bil Rapotec še vedno na Hrvaškem. Novico je takoj posredoval SOE. Vsebina te novice pa je bila na las podobna sporočilu Mačkovška iz Ljubljane, kar kaže, da se je Rapotec močno trudil, da bi zunaj zvedeli vsaj najnujnejše o njegovi odpravi.

Ker ni dobil radijske zveze, je Rapotec uporabil drugo pot, za katero so se tudi pred odhodom dogovorili v Kairu. To je bila pošta, ki je bila zasilni izhod, saj je bila veliko bolj počasna in nevarna. Preden je odšel iz Kaira, se je dogovoril z Manfredom Paštrovićem, da mu bo pisal na naslov Manfredo (ali Alfredo) Filipo, Carigrad, Posta Kutozov, 2740. Na ta naslov je potem maja 1942 iz Zagreba poslal Paštroviću dve pismi. Ohranjeno je drugo pismo iz 10. maja.

Pismo se začne z "Dragi Manfried", podpisano pa je z "Aranka", torej geslom, ki je bilo dogovorjeno z SOE. V pismu Rapotec pravi: "Že dolgo nimam novic od Vas, še z navadno dopisnico se me ne spomnite. Ne znam si tega razložiti, mogoče pa niste prejeli mojih pisem in dopisnic. Ali ste bolni – če bi vedel, bi se počutil veliko lažje. Ne vem, kaj naj Vam še pišem, saj se bom le ponavljal. Veliko mislim na Vas in na naše ponovno srečanje, ki se bo zgodilo kmalu. Obvestil sem Vas že, vaši ljudje so vsi dobro, tudi tisti vam najbližji. Stvari pa so se spremenile v moji domovini, odkar sem zadnjič odšel, nažalost, na slabše." V takem posrednem slogu je Rapotec zapisal še nekaj novic, med drugim, da so zaradi razmer, nažalost, morali razpustiti odbor v Splitu, da nihče ne ve, kje je Bera Angjelinović, po katerem spraševuje SOE in da bi sam rad šel v Slovenijo, kjer bi obiskal sodelavce SOE, toda ne more, ker se na dovoljenje čaka nekaj mesecev. Da je sedaj na Hrvaškem in je dobro, čeprav ima veliko dela. Močno si želi razgovorov po 'zraku', toda naža-

98 ARS III, ZA 403/1, AOS.

99 JVS, Dosje Mačkovšek, str. 108.

lost to še ni mogoče. Na koncu Rapotec Paštroviću napiše, da se bo kmalu oglasil v Carigradu.[100]

Medtem so Britanci zašli v težave v Egiptu. Konec maja 1942 se je namreč začel drugi Rommelov prodor proti Egiptu, 21. junija je ponovno zasedel Tobruk in nemška vojska je napredovala proti Aleksandriji. Zaustavila se je pri El-Alameinu, kjer se je konec junija začela dolga bitka in obstajala je možnost, da Rommel prodre naprej. V Kairu se je začela evakuacija. V SOE so uničili papirje in najprej iz mesta poslali svoje sodelavce, ki niso bili Britanci, nekatere v Jeruzalem, druge v Južno Afriko. V načrtu je bilo, da se poveljstvo SOE razkropi po Bližnjem vzhodu. V tem času je Rapotec odpotoval iz Jugoslavije.

Prvi resen stik z Rapotcem je za SOE Kairo bilo pismo, ki jim ga je dal Paštrović, "naš izvedec za Dalmacijo". Julian Amery je 29. maja telegrafsko obvestil London (kopijo je poslal SOE Carigrad), da so prišle novice o operaciji Henna.[101] V telegramu je povzel vsebino Rapotčevega prvega pisma Paštroviću, ki pravi: po odločitvi komandanta podmornice se je Henna izkrcala na Mljetu namesto na Hvaru.[102] Radijski oddajnik so skrili na otoku in ga je bilo nemogoče prenesti v Split. V Splitu je Rapotec ugotovil, pravi Amery, da je večina prijateljev interniranih. Tudi njega so za malo časa zaprli, ker je imel dokumente, ki jim je potekla veljavnost. Nato je odšel na Hrvaško in se še vedno trudil pripeljati radijski oddajnik z Mljeta. Amery je telegramu priložil še Rapotčevo drugo pismo iz 10. maja, tisto prej navedeno. Paštrović pa je o tem, da se je Rapotec oglasil iz Jugoslavije, obvestil še podpolkovnika Rakića, jugoslovanskega ambasadorja ter SIS oziroma "C".[103]

Teden dni pozneje je SOE Kairo začel ukrepati. Amery je, v imenu DPA SOE Kairo, torej oddelka za izvajanje politike in vodenje agentov pod vodstvom Mastersona, poslal Davidsonu v Carigrad Paštrovićev odgovor Rapotcu. Prosil ga je, naj ga čimprej odda na pošto. Paštrovićev odgovor je bil napisan pod drugim lažnim imenom, zato da korespondenca Pichler – Filipo ne bi pritegnila pozornosti in je ne bi kompromitirali. Odgovor bo prišel na ime Filipo, kot v prvih dveh pismih, je pisal Amery, in veseli bomo, če ga boste lahko iztrgali iz krempljev Jugoslovanov. Amery je še dodal: "Glede na intenzivno ljubosumje med Srbi in Hrvati, smo tukaj mnenja, da je bolj modro, da o tem dogajanju ne obvestimo Jugoslovanov. Najraje bi videli, da Vi o tem ne

[100] PRO, HS 5/896.

[101] Zanimivo je, da Amery, ki obširno opiše priprave in izkrcanje Hudsonove misije Bullseye, v svojih spominih niti z besedo ne omeni ne misije Henna, ne misije Hydra. Res pa je, da je Amery sodeloval pri tej Rapotčevi pošti le do konca junija 1942, saj je 2. julija 1942 odšel iz Kaira in se za celo leto vrnil na Baker Street. (J. Amery, Approach March, str. 264.)

[102] Tukaj se poročilo razlikuje od poročila komandanta podmornice, ki je trdil, da je Mljet izbral Rapotec.

[103] PRO, HS 5/896.

bi ničesar rekli majorju Periću. Toda teh navodil se ne boste mogli strogo držati, če boste hoteli iz rok jugoslovanskega konzulata dobiti odgovor na pismo. Zato zadevo prepuščamo Vam v presojo." Navodilo še pravi, naj javijo, če bodo morali o zadevi govoriti s kom od Jugoslovanov v Carigradu, da Kairo to uskladi z Rakićem. "Upamo, da bomo v bodoče Rapotcu lahko priskrbeli drug naslov v Carigradu."[104]

SOE Kairo, najverjetneje Amery, ki je usklajeval to korespondenco, je nato pisal v London in Carigrad, kako naprej. Predlagal je, da se na vsak način poveže Rapotca in dr. Bero Angjelinovića, ker ima Rapotec zanj radijsko postajo in sporočila za njegovo organizacijo. Nato od Ameryja zvemo, da se Bera prosto giblje med Italijo, Slovenijo in Hrvaško in da je prek jugoslovanskega ambasadorja v Bernu povezan z bratom Grgo v Londonu. Zato naj stik med njim in Rapotcem organizira izpostava SOE v Bernu, pravi Amery. Ambasadorju Jurišiću naj izroči naslednje Paštrovićevo sporočilo za Bero Angjelinovića: "Najin skupni prijatelj se je pred kratkim vrnil iz Egipta in nosi pomembne pošiljke za Vas in Vrhunca. Iskal Vas je v Splitu, toda ni mogel odkriti Vašega naslova. Čeprav so ga v Splitu zaprli, so ga izpustili in pošiljke so na varnem. Čimprej ga poskušajte poiskati na naslovu: Aranka Pichler, Ilica 127, Zagreb."[105] Paštrovič pa je dodal, naj kopijo tega navodila pokažejo Grgi v Londonu.

Amery je 18. junija poslal še eno pismo za Rapotca Davidsonu v Carigrad, da ga tam odda na pošto. Dal mu je tudi napotke, kako naj pridejo do Rapotčeve pošte. Paštrović se je dogovoril z uslužbencem Boškom Dumezićem na jugoslovanskem konzulatu v Carigradu, da bo pobral pošto na ime Alfredo ali Manfredo Filipi in jo takoj poslal Paštroviću v Kairo. Dumezić je bil Črnogorec, ki je že od prve svetovne vojne naprej živel v Carigradu in je bil sluga na konzulatu, delal pa je najprej za Djonovića in nato Perića. Ker pa se je medtem Basil Davidson že sam dogovoril na konzulatu, so Dumeziću poslali navodilo, naj pošto izroča Davidsonu.

Šele takrat je SOE v Kairu izvedel, da se je Rapotec s pomočjo Mačkovška prek Švice javil v London. 21. junija sta se namreč v Kairu sestala kapetan James Millar iz ISLD in šef sekcije SOE za Jugoslavijo major Kenneth Greenlees. O čem sta se pogovarjala, ne vemo, vemo le, da je po tem razgovoru Millar dal Greenleesu Rapotčev telegram. Millar ga je dobil iz Londona 17. junija. Telegram je sporočal: "Prišel sem varno s spremljevalcem. Material je izgubljen. Bil sem dva meseca v Splitu, nato v Mostarju. Sedaj sem v Zagrebu in se bom vrnil v nekaj dneh. Poročila bom prinesel s seboj".[106] Sporočilo je popolnoma enako kot tisto, ki ga je v London poslal Mačkovšek. Telegram se je začel z dogovorjenim SOE znakom NEH: "NEH broj jedan, dvadesetdrugi

[104] PRO, HS 5/896.
[105] PRO, HS 5/896.
[106] PRO, HS 5/896.

maj. Sretno stigao sa pratiocem ...", s podpisom Hena Finis.[107] Telegram je še en dokaz, o drugih pozneje, da je Mačkovškova pošta hodila na SIS ali "C".

Med vsem tem pa se je Rapotec že odpravljal iz Zagreba. Preden je odšel, se je dogovoril, kako bo prijateljem sporočil, da je varno prišel v Carigrad. Odpotoval je s potnim listom na ime Francesco Fernanzani, verjetno spet pod krinko Rdečega križa, saj mu je dokumente dal dr. Slavko Fornazarič.[108] Bolgarsko vizo pa mu je pri naklonjenem bolgarskem konzulu priskrbel škof Stepinac. Rapotec je iz Zagreba odšel v Beograd. Tam je najprej s pomočjo Mihailovićevega pooblaščenca majorja Žarka Todorovića 25. junija stopil v stik z Mihailovićem, ki je bil takrat v Črni gori.[109] Govoril je tudi z dvema hrvaškima politikoma, Demetrovićem in Grisogonom, ki sta v času zloma pribežala v Beograd. V Beogradu ni ostal dolgo, saj naj bi ga že takrat iskali Nemci.[110] V resnici pa je RSHA v Beogradu izvedela za Rapotčev obisk v Jugoslaviji šele potem, ko je ta že bil v Carigradu, ker je prisluškovala zvezi med konzulatom v Carigradu in jugoslovansko vlado. Takrat pa je RSHA v Beogradu o tem obvestil oblasti NDH in začela se je preiskava ter iskanje oseb, ki so bile povezane z Rapotcem, oziroma izbruhnila je t.i. afera Rapotec.[111]

2. julija srečamo Rapotca na bolgarsko-turški meji. Toda bil je brez turške vize in Turki so ga ustavili. Nekaj dni so ga zadrževali v mestecu Uzumkopru, kjer je spoznal sprevodnika wagon-lits, ki je delal za majorja Perića. Ta mu je v Carigrad odnesel sporočilo za Perića. Perić je imel sodelavce tudi med uslužbenci na meji in ti so uredili, da so Rapotca prepeljali v Jedrenje. Tam so podkupili šefa policije, dali so mu 500 lir. Medtem so Rapotcu predstavniki jugoslovanskega konzulata prinesli potrebne dokumente. To pot kar na njegovo ime, saj je Turkom že moral povedati, kdo je. Turki so mu nato dali vizo, toda pod pogojem, da v dveh dneh zapusti Turčijo, in dovolili so mu obdržati prtljago. Vse skupaj je Britance stalo 1.100 turških lir.

SOE Carigrad je 11. julija 1942 poslal telegrafsko sporočilo v Kairo, London in Jeruzalem, da je Rapotec varno prispel v Carigrad in da bo 13. julija odpotoval naprej v Palestino. Kairo je 13. julija kljub temu telegrafiral v Carigrad, naj Rapotca odpravijo čimprej. 10. julija je SOE Carigrad poslal v London kode, s katerimi naj po BBC sporočijo Daddyju in Mihailoviću, da je Rapotec na varnem.

---

[107] JVS, Dosje Mačkovšek, str. 108.

[108] PRO, HS 5/896.

[109] Brata Boško in Žarko Todorović, oba majorja jugoslovanske vojske, sta že takoj po zlomu v Beogradu osnovala ilegalno skupino za odpor proti okupatorju. Junija 1941 sta se povezala s polk. D. Mihailovićem. Leta 1943 so Žarka ujeli Nemci in ga poslali v taborišče Mauthausen, Boško pa je odšel v Bosno, kjer so ga leta 1942 ujeli in ustrelili partizani.

[110] S. Pavlowitch, Unconventional perceptions of Yugoslavia, str. 79.

[111] NOS V/643.

Iz Carigrada v Kairo pa so kar deževala kratka telegrafska sporočila Davidsona o vsem, kar je povedal Rapotec. Prvi telegram je sporočal, da je Rapotec stopil v stik z Mihailovićevim predstavnikom v Beogradu, da ima Mihailović okrog 70.000 vojakov, oboroženih in razpršenih po državi. V drugem telegramu Davidson sporoča, da je Elliot vojni ujetnik in da so partizani najbolj dejavni v Sloveniji, kjer Italijani izvajajo hude represalije, kar odvrača civilno prebivalstvo od partizanov. Tretji telegram predlaga, da bi začeli uporabljati Stepinčevo zvezo s švicarskim konzulatom, glede na to da ima Kairo dostop do švicarske diplomatske pošte. Če se Kairo strinja, bi v Zagreb poslali 500.000 lir in nekaj švicarskih in turških potnih listov. Ta pošta bi bila na zunaj naslovljena na švicarskega generalnega konzula, znotraj pa na Stepinca. Rapotec bo v pošti poslal Stepincu varovalno pismo, v katerem bo uporabil vnaprej dogovorjene besede. Na koncu zadnjega telegrama Davidson pravi: sicer pa boste sami o tem govorili z Rapotcem, jaz sem opravil le splošne pogovore.

Še istega dne, 11. julija, je Davidson tudi obširneje zaslišal Rapotca in zapis zaslišanja poslal v London Pearsonu in direktorju operacij SOE v Kairo. V zapisu najprej ugotavlja, da je Rapotec dobrega zdravja in počutja in si goreče želi povedati svojo zgodbo. Prinesel je, piše Davidson, ogromno podatkov in kar je tukaj, je zgolj kratek povzetek. O Mihailoviću je Rapotec povedal, da ima v Beogradu glavni stan oziroma Glavni obveščevalni center – GOC. Ta center vodi oficir prve klase, znanec sodelavca SOE A/H 21 (Perića) v Carigradu. Toda Rapotec Davidsonu ni hotel razkriti ime majorja Žarka Todorovića, ker je menil, da mora ime ostati v strogi tajnosti. Rapotec Davidsonu pravtako ni razkril imen vseh Mihailovićevih poveljnikov, češ da za to potrebuje dovoljenje svoje vlade.

Davidsonu je v zaslišanju povedal še, da je beograjski center, center vseh komunikacij s celotno Jugoslavijo in da je neprestano radijsko povezan s samim Mihailovićem. Ta pa se trenutno nahaja nekje v okolici Durmitorja v Črni gori. Beograd ima radijsko zvezo z Ljubljano in Zagrebom in načrtuje zvezo s Trifunovićem v Splitu. V Dalmaciji in Hercegovini vodi stvari Daddy (Trifunović), v Črni gori pa sta poveljnika general Jukanović in polkovnik Staničić. Organizacijo v Vojvodini vodijo iz Beograda, kjer imajo za to posebnega oficirja. V Zagrebu se nahaja center organizacije, znane pod imenom Jugoslovanska revolucionarna organizacija. Ta ima najučinkovitejšo brezžično radiooddajno postajo od vseh Mihailovićevih centrov in je povezana z Beogradom. To postajo uporablja tudi HSS. Ljubljana je center tesno povezane organizacije za Slovenijo, ki se imenuje slovenski vojni komite ali Slovenska zaveza. Tudi ta je v radijski zvezi z Beogradom. Rapotec pa nima podatkov, da bi obstajala Mihailovićeva organizacija v južni Srbiji, na primer v Skopju. Rapotec meni, poroča dalje Davidson, da je Mostar dobro organiziran center odpora. V državi poleg radijskih zvez deluje še redni kurirski sistem. Ljubljana se povezuje z Zagrebom, ta pa z Beogradom. Split je v zvezi z Mostarjem, Mostar pa z Beogradom in v Beograd se stekajo zveze iz Vojvodine.

V Beogradu so Rapotcu pred odhodom povedali, da so pravkar odprli kanal v Trst in da je nekaj oficirjev pred kratkim prišlo po tem kanalu. GOC v Beogradu potrjuje, da so kode in sporočila iz tujine prispela na cilj.

Največja težava Mihailovića, pravi zaslišanje, so partizani. Rapotec je slišal, da je Hudson ob prihodu poskušal biti preveč objektiven in je Britance obvestil, da ne smejo več pošiljati pomoči Draži, dokler se ne razčisti spor med partizani in Dražo. To je povzročilo veliko grenkobe. Partizani so skoraj vedno odbili sodelovanje, ko pa ga niso, so takoj prelomili dano besedo. Zato je bil Draža prejšnjo zimo med boji za Užice prisiljen prekiniti stike z njimi. Poskušal je vse, da bi s partizani našel skupni jezik, toda razgovore je vedno prekinila partizanska stran. Partizani so bili tako zagrenjeni, da so ubili Athertona, ko so ga našli v Črni gori. Kmalu za tem so izdali proglas o svojih sovražnikih, ki gredo po vrsti takole: Nemci, Italijani, Mihailović in Britanci. Po umoru Athertona se je Mihailović odločil postaviti se proti partizanom. Odpor partizanov je sedaj tako rekoč končan. Nekaj jih je le v Sloveniji, v zahodni Bosni okrog Bihaća ter južno od Zagreba, v Liki. Ne šetejejo več ne v Črni gori, ne v Sandžaku in ne v vzhodni Bosni. Mihailovićevo ime je tako močna privlačna sila, da ga slovenski komunisti uporabljajo, da bi pretentali svoje vrste in jih tako pridobili. Rapotec, pravi dalje Davidson, je zelo ogorčen nad partizani, na splošno govori, da še niso resneje posegli v boj, da se Nemci namenoma izogibajo spopadu z njimi. Komunisti so le voditelji v njihovih tolpah, vrste pa sestavljajo navadni dobri patrioti, ki se želijo boriti za lastno državo. Mihailović pa je sklenil izogibati se resnejšim spopadom z Nemci in Italijani, dokler ne bo splošne zavezniške ofenzive v Evropi. Do tedaj bo po državi pripravljal dolgoročnejšo akcijo. Sedaj ima okrog 70.000 mož raztresenih po državi v majhnih enotah, ob sebi jih nima več kot 5.000, medtem ko jih ima Daddy okrog 12.000 v splitskem okolišu.[112] Te enote so prekinile železniško povezavo Zagreb-Split. Mihailović pa je sposoben vpoklicati veliko večje število mož in jih tudi oborožiti.

Ni res, je trdil Rapotec Davidsonu, da bi imel Mihailović kakršen koli stik z Italijani ali z Nemci. Obtožbe je mogoče razložiti deloma s tem, da so ga partizani razglasili za izdajalca, deloma pa zato, ker so nekatere manjše enote stopile na stran zakona, da bi zaščitile nedolžne ljudi in navzven dajale videz, da so na Nedićevi strani. Ko je nevarnost minila, so se vrnile k lojalnosti. Rapotec je naštel, kdo naj bi bili izdajalci, na primer Dangić v vzhodni Bosni, ki je želel postati veliki diktator Velike Bosne. Mihailović je prekinil odnose z njim, Dangić pa je postal nepriljubljen in se naposled zatekel k Nemcem, ki so ga poslali v Nemčijo kot ujetnika, v resnici pa je agent-provokator.

---

[112] Podobne številke je septembra 1941 navajal dr. Miloš Sekulić, eden od vodilnih članov Zemljoradničke stranke, ki ga je v Carigrad poslal Mihailović. Trdil je, da je v Jugoslaviji 100.000 organiziranih "patriotov", kar je SOE ocenjevala kot preveč optimistično. (PRO, HS 5/874.)

Rapotec je poročal še o drugih pojavih v Jugoslaviji, o nezaupanju do Britancev, ker niso poslali pomoči, o spremembi le-tega po prvih pošiljkah, o pomanjkanju denarja, zlasti v Beogradu, Splitu in Ljubljani, o tem, da si Trifunović posebej želi, da bi simbolično bombardirali Zagreb, kar pravijo tudi v Zagrebu, kjer si ilegalna organizacija želi, da bi bombardirali savski most, ki je osrednja komunikacijska točka, ipd. Poročal je še, da je Hudson na varnem, v Črni gori z vojsko, Elliot pa je v vojnem ujetništvu v Nemčiji. Operacije pristajanja s podmornico so sedaj možne in primerno varne. Mihailović pripravlja sprejemne točke za izkrcanja na črnogorski obali, Daddy (Trifunović) pa ima opazovalnico v bližini Splita, le opozorilno kodo je treba poslati po radiu BBC. Rapotec je očitno imel tudi seznam varnih točk za pristajanje, ki pa morajo ostati v strogi tajnosti in jih je pripravljen povedati le poveljniku podmornice tik preden bi odprava izplula. Davidsonu je poročal še o premikih čet, o minskih poljih, bunkerjih, partizanih in njihovih poveljnikih, komunistih. Pa še o tem kaj se poroča o zavežniških bombardiranjih v Nemčiji (Rostok, kjer da so zgrešili tovarno Heinkel, o 70% uničenju Lübecka), o slabi morali na ruski fronti, in o letalstvu sovražnika, na primer, da je na mariborskem letališču nova tovarna letal, verjetno lovcev.

V Carigradu je Rapotca zaslišal tudi major Perić, kar potrjuje jugoslovanska diplomatska pošta iz Jeruzalema, kjer je Zupančič 20. julija pisal v Kairo. Sporočil je, da je Rapotec prišel. "Del njegove važne pošte je Perić 13. t.m. po angleškem diplomatskem kurirju poslal na naše vrhovno poveljstvo." Toda v Jeruzalemu je bil Rapotec že popolnoma v rokah SOE. Ko je naslednjega dne odhajal naprej, je Zupančič poslal drugi telegram, ki pravi: "Rapotca je do aerodroma spremil Masterson. Pred odhodom mu je vendarle uspelo predati Mijuškoviću svoje šifre in važne beležke."[113]

Skoraj istočasno je iz Jugoslavije prišel tudi Anton Novačan. Vnaprej dogovorjena šifra, po kateri je radio London javil njegov varni prihod, je bila 555. Novačan je iz Carigrada čez Ankaro odšel v Jeruzalem. Tam je stopil v stik s polkovnikom Stropnikom in pisal Kreku, da želi v London. 22. julija je v dnevnik zapisal: "Misteriozni kurir Rapotec, ki so ga s podmornico vrgli na otok Pelješac, se je vrnil. Bil je baje v Zagrebu in govoril s politiki in prvaki. Tukaj ga slave kot junaka."[114] Z Novačanom je od Britancev takoj sestal kapetan Archie Lyall in se zanimal za razmere v Sloveniji, zlasti veliko sta razpravljala o meji. Toda Krek in vlada nista pustila ne Novačana, ne Rapotca, ki si je to očitno tudi želel, v London.

Zupančičev telegram daje slutiti še eno raven zgodbe, to je zgodba o odnosih med Jugoslovani in Britanci. Britanci so si vseskozi, vključno z SOE,

---

[113] ARS III, ZA Stanislav Rapotec.

[114] A. Novačan, Jeruzalem – Kairo, str. 11. Novačan opisuje tudi druge osebe, ki jih navajamo, med njimi Rudolfa, Perića, Stropnika, Konstantinovića, "avtorja sporazuma Cvetković – Maček", ki je bil takrat v Bagdadu, i.t.n.

prizadevali nadzorovati delovanje jugoslovanske vlade in njenih obveščevalcev, še posebej pa njihove stike z domovino. Videti je tudi, da Jugoslovanom niso povedali vsega in da je general Ilić hotel imeti lastne zveze z domovino. Na britansko ravnanje je gotovo vplival hrvaško-srbski spor v emigraciji, verjetno pa tudi njihova ocena posameznih oseb, s katerimi so imeli opravka. Vemo, da nekaterih Jugoslovanov niso cenili kot najbolj zanesljive. Jugoslovanski krogi so se tega zavedali, hkrati pa so bili močno odvisni od Britancev, ko je šlo za tehnično raven komunikacij, ali za opremo in denar. Jugoslovanska vlada ni imela neposrednih zvez z domovino, vse so šle skozi britanske roke. Jugoslovanska obveščevalna služba trdi, da so na primer vse telegrame Draže Mihailovića vladi Britanci cenzurirali, deloma zadržali, včasih spremenili, navkljub protestom jugoslovanske vlade in Mihailovića. V Londonu so jugoslovanski ministri pošto iz domovine velikokrat dobili z veliko zamudo, ali pa je katero od napovedanih poročil manjkalo. Zato si je jugoslovanska vlada želela imeti lasten kanal v domovino in je na razne načine to poskušala doseči. Prvi poskus je bil s pomočjo Poljakov v Carigradu, drugi s pomočjo Francozov. Pri tem je pomagal tudi Djonović. Njegov naslednik Perić pa je na prvo mesto postavljal naloge v okviru britanske službe in je, kot pravijo jugoslovanski obveščevalci, celo oviral neposredno zvezo iz Carigrada.

Rapotec vemo, da je odšel tudi kot odposlanec vlade in po napotkih generala Ilića v Kairu. Kaže, da se jih je Rapotec držal, saj poleti 1942 Britancem ni zaupal vsega, kar je prinesel iz Jugoslavije in pri tem se je skliceval na navodila vlade. Britanci pa so trdili, da so ga poslali in opremili oni in da imajo vse pravice glede njega. Postal je celo polnopravni član skupnosti SOE in 23. junija 1942 so mu v SOE dali kodo A/H 69. Toda kljub temu je SOE temeljito preverjala Rapotčevo verodostojnot. Iz Jeruzalema so ga poslali na poročanje v Kairo.

V Kairu je Rapotca srečal Dimitrij Omersa, ki se spominja: "Poleti 1942, ko sem bil v Kairu, sem ga srečal na ulici. Imel je močno brado, tako da ga nisem spoznal. Spoznal sem ga šele po glasu. Pripovedoval mi je, da je bil v Jugoslaviji in da je bil povsod, samo v Ljubljano ni mogel. Vprašal me je, ali imam kaj časa in ali znam tipkati. Odšel sem k njemu na stanovanje. Tam je imel pod mikroskopom film z zaključki zasedanja Osvobodilne fronte Slovenije. Pisal sem in narekoval izmenično približno eno uro, dokler nisva oba imela izmučenih oči. Nato mi je v razgovoru pripovedoval, da ga je angleška podmornica že drugič izkrcala v hrvaškem primorju in da je nato z lažnimi dokumenti šel čez celo državo in Bolgarijo do Carigrada. Najbolj, je dejal, so bili koristni lažni dokumenti švicarskega Rdečega križa. Kako je imel skrito kamero in kakšna je bila, mi ni znano. Mislim, da je potoval za Bennettov (sabotažni) oddelek, nisem pa prepričan. Mesec dni pozneje sem ga srečal v Port Saidu na angleški podmornici Thrasher, s katero je naredil drugo potovanje. Bil je tam na obisku, dokler je bila podmornica v doku. Ne vem pa, kje se sedaj nahaja."[115]

---

[115] ARS III, MFS, ppa.

Po prihodu Rapotca naj bi SOE stopila v radijski stik z agentom Felixom ing. Vladimirjem Fellerjem in njegovo radiooddajno postajo v Splitu. Rapotec je v Kairo prinesel kode za ta stik in povedal, da bo Felixova postaja začela oddajati 12. julija. Toda SOE Kairo je sredi julija 1942 sklenila, da ima edino SOE London, torej centrala, postajo, ki je primerno opremljena za zvezo s Felixom in naj ta takoj začne z delom.[116] Čez nekaj dni, 23. julija, je SOE Kairo prosil centralo v Londonu, naj pri "C" preverijo Felixovo zanesljivost. Dva dni pozneje pa so sklenili, da bodo Rapotca dodatno zaslišali o tem, zakaj naj bi radijska zveza s Felixom začela delovati prav 12. julija.

Intelligence Service v Londunu je vzpostavil stik s Felixom že mesec dni pred tem. Zato je SOE Kairo sklenil, da bo preveril tudi druge Rapotčeve navedbe, hkrati pa naj bi iz Londona Mihailovića prosili, naj vpraša Trifunovića, ali je Feller član njegove organizacije in ali je pooblaščen za pošiljanje radijskih sporočil v njegovem imenu.[117] London je odgovoril, da je Mihailović že potrdil, da je Daddy v Dalmaciji in da je z njim v stiku. Zato predlagamo, da "C" obvesti Fellerja, naj ta posreduje sporočila Trifunoviću in naj ga pozdravi v imenu britanskih prijateljev, ki so bili z njim v Beogradu.

Rapotec pa ni vztrajal samo pri tem, da mora Kairo takoj stopiti v stik s Felixom, ampak je posebej zahteval, da morajo tudi njegovi sodelavci v Ljubljani dobiti neposredno zvezo s Kairom. Ko je poročal o Slovenski zavezi, je povedal tudi, da je prozavezniška organizacija v Ljubljani sestavila radijski oddajnik, ki je pripravljen na sprejemanje in oddajanje po signalnem načrtu Henna. Tu imamo, mimogrede, potrdilo, da je Rapotec poslal v Ljubljano načrt kod in čas oddajanja za Henno. Kaže, da se je z Ljubljano in Slovensko zavezo dogovoril tudi to, da bo oddajnik začel delovati, ko bo BBC objavil sporočilo, za katerega so se dogovorili. Ta znak je bil: "Izveštaj 'R' primljen sa dodatkom". To naj bi oddajali po BBC ob 15.45, 18.45 in 19.15 po GMT. Rapotec je želel tudi, da takoj uredijo vprašanje denarja za Slovensko zavezo. Navedel je, da je Slovenska zaveza izdala obveznice v višini 30,000.000 lir oziroma 60.000 funtov sterlingov proti depozitom v Švici ali Londonu in želi odgovor, ali je to sprejemljivo. SOE Kairo je nato vprašal centralo v Londonu, ali sta s takim dogovorom seznanjeni obe vladi, jugoslovanska in britanska, in ali to sprejemata. London je odgovoril, naj Rapotca vprašajo po imenu voditelja Slovenske zaveze.

SOE Kairo je načrt za radijski stik z Ljubljano 27. julija poslal v London, saj je menil, da bodo to lažje uredili v Londonu. Prosil je le, naj jim sporočijo, kdaj naj oni in Malta začnejo loviti signal iz Ljubljane. Toda iz Londona so jim odgovorili, da zaenkrat stika ne bo, ker je v stiku z Ljubljano že Intelligence Service (SIS). Odgovor se je glasil takole: "C" že ima zvezo z dvema oddajnikoma v Sloveniji, podrobnosti o tem pozna tudi Millar (ISLD) v Kairu, zato se

[116] PRO, HS 5/896.
[117] PRO, HS 5/896.

pri njem pozanimajte, ali je organizacija, ki jo omenja Rapotec, identična s tisto, s katero je v stiku "C". Bojimo se, pravi odgovor, da bi ne prišlo do zmede s "C", zato sporočila ne bomo poslali, dokler ne odgovorite.[118]

O nastali situaciji se je Boughey v Londonu temeljito pogovoril s predstavnikom Intelligence Servicea. Sklepe, do katerih je prišel po tem razgovoru, je zapisal za šefa. Zaključil je, da je prav verjetno, da si ljudje v Ljubljani želijo imeti dva stika hkrati, enega z Londonom oziroma SIS in drugega z SOE v Kairu. Zato je Rapotec poslal signalni načrt Henna prijateljem v Ljubljano. Toda Boughey in SIS (ime njegovega sogovornika je cenzurirano) sta se strinjala, da bi bilo katastrofalno, če bi obe postaji v Sloveniji morali hkrati poročati v London in Kairo, saj bi prišlo do zmede pri odpošiljanju sporočil in pri drugih zadevah.

Šele konec avgusta je SOE v Kairu izvedela, da je bil Vrhunec v Švici, da se je pot nesrečno končala in da je bil človek, s katerim je bila SIS v stiku, dr. Vinko Vrhunec. Videti je, da so v Londonu najprej mislili, da je italijanski okupator Vrhunca ubil, nato pa so sporočili, da je verjetno v zaporu. Toda o tem pozneje. Razlog, zakaj londonska centrala SOE tega ni sporočila v Kairo, je bil dvojen. Najprej, ker niso vedeli, da je tudi Kairo v stiku z Vrhuncem (prek Rapotca). Drugič pa zato, je pisal Boughey, ker je Baker Street predvideval, da je SOE v Kairu to že dobila od "C" v Kairu. Kakor koli že, takrat so v kairski SOE šele razčistili to, da je Mačkovšek Vrhunčev naslednik.

Vse pa se je končalo tako, da je SIS London ostal edini operater, ki je bil v stiku z vsemi tremi postajami, ki jih omenjamo, z dvema v Ljubljani in s Felixovo v Splitu. Pač pa je SIS ponudil SOE, da tudi zanje pošilja sporočila. Druga poročila kažejo še to, da je tudi Novak dal sestaviti radiooddajnik in da je nameraval stopiti v stik s Kairom, oziroma SOE.[119] Podobno naj bi po poročilih Rapotca storili v Zagrebu. Toliko o stikih, ki naj bi sledili po povratku Rapotca v Kairo.

Ko so uredili prva, najbolj pereča vprašanja, ki jih je narekoval Rapotčev prihod iz okupirane Jugoslavije, so na SOE v Kairu julija in avgusta začeli Rapotca podrobneje zasliševati in preverjati verodostojnost zgodbe. Nadrejeni v Kairu in v Londonu so postavljali vedno nova vprašanja. Toda preden se posvetimo zapletom, ki so pri zaslišanjih nastali, moramo vedeti, da je v mesecih, ko je bil Rapotec v Jugoslaviji, prišlo v sami SOE do precejšnjih sprememb. Te so vplivale na razmere v Kairu in na dogajanje, povezano z Jugoslavijo in Slovenijo.

---

[118] PRO, HS 5/986.

[119] To seveda še dodaja težo argumentu, da sta obe postaji s katerima je bil v stiku SIS, bili Mačkovškova (najprej Vrhunčeva) in Aničeva, saj je Novak postavil svojo in iskal zvezo s Kairom.

V Londonu so februarja 1942 najprej zamenjali ministra Daltona. Na čelo Ministrstva za ekonomsko vojskovanje (MEW), torej tudi SOE, so postavili Lorda Selbornea. Selborne je bil torijevec, majhen mož trdnega značaja, ki je, kot pravijo, storil veliko za utrditev položaja SOE med drugimi ministrstvi.[120] Ta je aprila odstavil direktorja (CD) Nelsona in novi CD je postal sir Charles Hambro, ugledni bankir, ki je bil nekaj časa direktor Bank of England. Hambro je že zgodaj začel delati za SOE in si pridobil kar nekaj zaslug na Danskem, za kar je prejel plemiški naslov. Končno se je morala podrediti tudi SOE organizacija v Kairu, ki je požela precej kritik s strani Londona.[121] Avgusta 1942 je torej prišlo do menjav na čelu SOE v Kairu in šef izpostave SOE, že šesti po vrsti (dva nista nikoli prišla do Kaira), je postal Lord Glenconner. Njegov namestnik je postal podjetni brigadir Mervyn C. Keble, znan pod vzdevkom Bolo. Sledila je reorganizacija, po kateri je Sekcija za Jugoslavijo postala samostojna in ni bila več v Sekciji za Balkan. Njen šef pa je postal Basil Davidson. V tej sekciji je sodeloval še kapetan Hugh Seton-Watson, sicer formalno šef sekcije za Bolgarijo, toda v resnici splošni politični svetovalec. Ameryja so poslali v London in kmalu je za njim odšel tudi Bennett. Sekcija je imela še administrativno osebje (tajnice, arhivarje, operaterje).

Poročila, ki jih je iz Jugoslavije prinesel Rapotec, so v avgustovskih tednih leta 1942 sprožila že znano razpravo o politiki Draže Mihailovića ter o politiki do Mihailovića, tema, ki še danes razvnema zgodovinske in druge razprave. Že med Rapotčevo odsotnostjo so se zunaj Jugoslavije stvari dodatno zapletale. Kot smo rekli, je London izgubil stik z Mihailovićem in Hudsonom, s prvim so ga nato obnovili januarja 1942 in ne marca, kot navaja literatura.[122] Medtem je 11. januarja v Londonu nastopila nova jugoslovanska vlada, ki je zaukazala spremembe v jugoslovanskem poveljstvu v Kairu, to pa je sprožilo t.i. kairsko afero. Stvari se očitno niso tako hitro pomirile, saj je FO od svojega ambasadorja pri jugoslovanski vladi aprila dobil dopis o vedno večji negotovosti jugoslovanske situacije. V njem Rendel navaja, da je kriza v poveljevanju na Bližnjem vzhodu oslabila avtoriteto kralja in vlade, k temu pa so še prispevale Simovićeve spletke. Ponovno so izbruhnili spori med Srbi in Hrvati. V domovini pa je velik razkol med patriotičnimi silami Mihailovića in komunisti – "partizani", ki kaže, da prevzemajo vodilno vlogo pri odporu proti silam osi. Rendel je navedel še nekaj takih kriznih točk. Poudaril je, da če ne bodo hitro ukrepali, grozi razpad vlade, padec avtoritete kralja, vse to pa bi imelo žalosten učinek na odpor patriotičnih elementov v sami Jugoslaviji. Predlagal je več rešitev, med njimi tudi to, da spodbudijo jugoslovansko vlado in ji pomagajo, da sprejme deklaracijo o namerah, ki bo sprejemljiva tudi za Slovence in Hrvate, kar bi

[120] M.R.D. Foot, SOE, str. 38-39.
[121] W. Mackenzie, The Secret History of SOE, str. 185-189.
[122] Cf. Marjanović, Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca, str. 218.

pripomoglo k poenotiti in ponovno zbrati vse zveste sile v tujini in doma.[123]

V takih okoliščinah so 16. julija 1942 v oddelku DSO (Directorate of Special Operations) SOE v Kairu, ki je bil vojaškega značaja oziroma naslednik MI (R), vodil pa ga je polkovnik Airey, zapisali naslednje: če gre verjeti Rapotcu – in njegovi podatki se ujemajo z drugimi viri – potem je Mihailovićeva moč v celoti usmerjena v uničenje partizanov, partizani pa so tako protibritanski, da so umorili Athertona in spremstvo. Premislek o tem pa kaže, "da je prišel čas, da ponovno pretresemo celotno vprašanje, ali se sploh splača podpirati Dražo Mihailovića. Če bo Mihailović uporabljal orožje, zaloge, ljudi i.t.n., ki mu jih pošiljamo z velikim tveganjem, za spor s partizani, kar v ničemer ne pripomore k naši zmagi v vojni, potem se mi zdi, da nekoristno tvegamo dragocena življenja in material." Hkrati je dodal, da če bi k partizanom poslali odposlanca, je najprej treba dobro preveriti, če bodo partizani hoteli sodelovati z njim, ne da bi ga zaprli ali umorili, brž ko pride. "Zgornja odstavka predlagam le kot snov za razmislek pri določanju politike, ne pa kot priporočila. Dobro bi ju bilo imeti v mislih pri izpraševanju Rapotca".[124] DSO je posebej poudaril, da želi imeti odgovore o Sloveniji in sicer: ali je Rapotec stopil v stik s Čokovo orgnizacijo (bolje rečeno Brezigarjevo in Vrhunčevo), kako učinkovita je ta organizacija pri sabotažah in drugih operacijah, ali ima stike s podobnimi organizacijami v sosednjih državah, ali so na slovenski obali primerni kraji za izkrcanje agentov iz podmornic, kakšne so možnosti, da bi v Slovenijo poslali radijskega operaterja, bodisi s podmornico ali po kopnem, da stopi v stik s t.i. Čokovo organizacijo, ali bi bil Rapotec pripravljen vrniti se, kaj je z Rapotčevim radijskim aparatom, s kodami in kaj se je zgodilo Šinku?[125]

Svoja pojasnila je želel tudi London. 27. julija je v London naposled prišlo poročilo Davidsona iz Carigrada o prvem zaslišanju Rapotca 11. julija 1942. Baker Street je Rapotčevo poročanje ocenil kot zelo zanimivo in najpopolnejše pričanje o razmerah doslej, ki "potrjuje pravilnost naše politike do Jugoslavije in odnosa do partizanov". London pa je od SOE Kairo zahteval komentar o naslednjih ugotovitvah. Novo je, pravi London, da obstaja Mihailovićevo poveljstvo v Beogradu in da teče radijska zveza med njimi in Mihailovićem; ali imate zagotovila, da vse te radijske zveze po Jugoslaviji res delujejo? Rapotca podrobno izprašajte glede angleških zlatnikov, saj trdi, da je v nevarnosti vsak, ki jih ima pri sebi. Mihailović pa vedno znova zahteva zlato. Zato ne bomo opustili tega načina plačevanja, razen če tega Mihailović ne bo izrecno zahteval. Nato, ali lahko upamo na pomoč poveljstva za Sredozemlje pri podmorniških operacijah v Dalmaciji in črnogorski obali, ki so sedaj možne? Ali Rapotec lahko predlaga, kje na kraju samem je mogoče dobiti

[123] PRO, HS 5/928. Po uporu generala Bore Mirkovića (t.i. kairska afera) je na čelo poveljstva vojske na Bližnjem vzhodu prišel polkovnik Miodrag Rakić.

[124] PRO, HS 5/896.

[125] Ibidem.

lažne dokumente za Slovenijo in Hrvaško. Predvidevamo, da Rapotec nikoli osebno ni srečal ne Mihailovića, ne Hudsona. Zadovoljni smo, da imamo potrdilo, da Daddy (Trifunović) igra pomembno vlogo in da poveljuje veliki vojski v Splitu.[126]

Toda proti koncu julija je SOE Kairo podvomil v Rapotčevo verodostojnost. V telegramu v London, ki odgovarja na zgornji telegram, pravi: Predlagamo, da se ne delajo zaključki, dokler ne bo napredka pri ugotavljanju verodostojnosti Rapotca glede nekaterih pomembnih točk. In sicer: a) Očitna lahkota, s katero se je Rapotec gibal po Jugoslaviji; b) Rapotec trdi, da je srečal pomembne osebnosti in bil v položaju, da zve za njihove načrte. Za to do sedaj ni potrdila; c) Lahkota, s katero je prišel nazaj skozi Bolgarijo v Turčijo, in to že drugič. To je izvedel s potnim listom, ki ima odlično fotografijo, toda ta mu ni niti najmanj podobna. Na vsa vaša vprašanja bomo odgovorili, ko bomo dokončali zaslišanje.

K nenadnemu nezaupanju v Rapotca je čez dva dni prispeval še Basil Davidson. Iz Carigrada je sporočil, da je Rapotec dva dni po prihodu v Carigrad prejel pismo iz Zagreba. Pismo je bilo napisano z neko posebno skrivno tinto, ki je doslej še nisem videl v rabi, dodaja Davidson. Napisano je bilo v dvojni šifri po neki italijanski knjigi, ki jo ima major Perić in mi je dostopna. V pismu so bile novice o premiku Nemcev in ustašev proti partizanom in novice, ki jih je iz Bosne prinesel Balešić. Rapotec mi je rekel, da bo takih poročil prišlo še več in da jih bo pošiljala zagrebška organizacija. Mi pa naj jih dešifriramo. Na tem mestu je Davidson podvomil v Rapotca, češ da iz Zagreba ni bilo več nobenega sporočila, kar ga spravlja v dvome. In ko je še iz Kaira dobil telegram podobne vsebine, je začel premišljevati, ali ni vsa zgodba zlagana. Kar 'naenkrat' se je Davidson spomnil še številnih sumljivih podrobnosti. Recimo, da Rapotec ni hotel odkrito govoriti ne z njim, ne s Perićem (do tega je bil sicer nekoliko manj zadržan). Da na nekatera vprašanja ni hotel odgovoriti in se je izgovarjal, da lahko govori samo po navodilu jugoslovanskega generalštaba. Nismo ga silili, je dodal Davidson, ker smo menili, da ima take ukaze. Davidson je še dodal, da je njemu rad povedal o Felixovi radiooddajni postaji, izogibal pa se je o tem govoriti s Perićem. Davidson je celo posumil, da je Rapotec sploh lahko pretihotapil toliko dokumentov in literature iz Jugoslavije. Trdil je sicer, da jih je skril na vlaku, toda že takrat se mi je to zdelo neprepričljivo, je razpredal Davidson.[127]

Kljub vsem tem dvomom, je konec julija Pearson odnesel Rapotčevo poročilo direktorju Hambru. To je zahteval Taylor, ki je tudi prebral poročilo, in pripisal, da je Baker Street skrbno primerjal Rapotčeve navedbe s telegrami Hudsona, Mihailovića in drugimi zaupnimi poročili in ugotovil, da se navedbe ujemajo z ocenami SOE. Rapotca pa je ocenil takole: lahko jamčimo

[126] PRO, HS 5/896. Potrditev o tem je v London poslal Hudson.
[127] PRO, HS 5/896.

za njegovo zanesljivost in mislim, da je jasno, da gre za človeka precejšnje inteligence. Pearson je iz poročila odstranil Rapotčevo ime in imena nekaterih drugih oseb (označil jih je z X in Y), saj je predvideval, da bo direktor poročilo dal na vpogled Foreign Officeu, sam pa je predlagal, da ga dajo SIS.[128]

Medtem je 30. julija Rapotca v Kairu zaslišal še major Stevens, pripadnik vojaške obveščevalne službe G(2), ki je do avgusta 1942, ko ju je združil major Keble, nastopala ločeno od SOE. Stevensovo poročilo je bilo dodatek k Davidsonovemu poročilu o zaslišanju in na bolj urejen način podaja več ali manj iste podatke. V njem so temeljitejši podatki o oborožitvi Mihailovićevih enot in navaja, da imajo okrog 40 radijskih oddajnikov kratkega dometa, da jim primanjkuje zdravil, ipd. Nekaj več je v tem poročilu o partizanih, o njihovem cilju, da Jugoslavijo spremenijo v sovjetsko republiko ter o njihovih stikih z Moskvo. Pa o namerah sil osi in njihovih prizadevanjih, da bi sprle Srbe in Hrvate ter partizane in četnike, same pa obdržale komunikacijske povezave, o njihovi razporeditvi čet, o gestapu in Ovri in o okupacijskem sistemu, o Nediću in Ljotiću. Sistematično so prikazani vsi načrti, ki jih je prinesel Rapotec, tako za radijske zveze s posameznimi centri, kot dogovorjeni kanali za pošiljanje denarne pomoči. Navaja tudi točen signalni plan za zveze. S Slovensko zavezo so se dogovorili za stik na 42m – VMA ob 10.30 in 20.00 GMT. Poročilo pravi, da Dalmacija nujno potrebuje denar in da so trgovski krogi v Splitu pripravljeni jamčiti za 500.000 lir; potrdilo o prejemu denarja bodo poslali po radiu, ali po Felixu, ali po Mihailovićevem oddajniku, ali po kurirju. Ponovijo se podatki o Slovenski zavezi, njenem oddajniku in denarju.[129] Iz poročila je jasno, da so medtem že poslali denar v Jugoslavijo. Denar je šel čez Vatikan škofu v Zagreb in namenjen je bil poljskim beguncem.

Na zaslišanjih Rapotca je bil navzoč tudi Ivan Rudolf. Prve dni avgusta so zasliševalci v Kairu končno prišli do zaključka, da je z Rapotcem vse v redu. Nadrejenim in v London so sporočili: "Rudolf, Jugoslovani in mi smo sedaj skoraj 100% zadovoljni z zgodbo A/H 69. Rudolf bi želel, da D/H Z (Hudsonu) pošljete naslednje sporočilo za A/H 31 (Mihailovića), citiramo: 'Za majorja Novaka. Ali lahko izveste od Mačkovška, ponavljamo Mačkovška, ali je bil A/H 69 z njim v neposrednem stiku in če je bil, kakšno je njegovo mnenje.' Rudolf nam je pojasnil tudi to, da je Mačkovšek član ljubljanskega odbora in naslednik Vrhunca."

In naposled so v Kairu odgovorili na londonska vprašanja iz 27. julija. Rapotec poroča, da je v Ljubljani radioodajna postaja, za katero upamo, da bo stopila v stik s Kairom. Upravlja jo Slovenski osvobodilni odbor, katerega član je tudi major Novak; podobna postaja je v Zagrebu in začela bo delati za

[128] PRO, HS 5/896 in 897.
[129] PRO, HS5/897.

inz

ljubljansko. Rapotec nam je označil kraje, kjer so centri odporništva in nam povedal, kdo so vodje različnih skupin in njihovo politično barvo, kopijo zemljevida vam bomo poslali po pošti. Na njej so tudi radijske postaje; kaže, da je radijski promet nereden.[130]

Čertega avgusta je končno še SOE Carigrad poslal pričakovano potrdilo. Davidson je pisal, da je prispelo pismo za Rapotca, v katerem Aranka pošilja sporočilo Manfredu, napisano 26. julija s skrivno tinto. V njem pa piše: "Ne pišite več. Tukaj je zelo nevarno. Odkrili so nas in vas. Nevarno je tudi za Aloisa.* Več ljudi iz te zadeve je že zaprtih. Bodite skrajno previdni. Kasneje se bo mogoče javil Jolinar, toda še nekaj tednov ne. Če ne boste skrajno previdni, nam bo tudi najmanjše delo onemogočeno."[131]

Sredi avgusta 1942 pa je v Rapotčevo zgodbo podvomila jugoslovanska vlada in ukazala poizvedbo. To je Britancem sporočil Djonović. Vlada je trdila, da Rapotec nikoli ni prišel v stik s Trifunovićem. SOE Kairo je takoj pisal v London, naj pokažejo jugoslovanski vladi Hudsonove telegrame.

Medtem je SOE v Kairu začelo zanimati, kdo je major Novak. Prosili so Rudolfa, naj poizveduje. Toda ne Rudolf, ne Prosen nista mogla dobiti pravih podatkov. SOE Kairo se je zato 15. avgusta obrnil na London. London je čez nekaj dni odgovoril, da upa, da niso preveč na široko poizvedovali, ker je "bistveno, da ostanejo dejavnosti v tem koncu sveta kolikor se da skrivne". Dodal je, da Novaka omenja Hudson in da zanj vedo tu v Londonu. Novak pa je v ilegali ("he went underground"), če ni celo zaprt, zaradi afere Rapotec. London je pripisal: "Začasno smo prekinili vse komunikacije s Slovenijo". Očitno so se vsi, ki so bili z Rapotcem v stiku v Zagrebu in Ljubljani morali poskriti, saj so sovražnikove obveščevalne službe prišle Rapotcu na sled.

Videli smo že, da je Rapotec takoj povedal Britancem za oddajnik v Ljubljani, za katerega je v Ljubljano poslal kode. Toda šele sredi avgusta je SOE povedal, katero kodo naj uporabijo za stik s tem oddajnikom. Koda je bila LMT, po knjigi Gente in aspromonte in signalnem načrtu Henna. Kairo je takoj zahteval, naj London preveri, ali njihov oddajnik v Ljubljani res uporablja to kodo. Če je ne, morebiti ne gre za isti oddajnik, in Kairo je menil, da bi potem morali poskusiti oni. Vprašali so še, ali je Novak vzpostavil stik z Londonom.

Šele oktobra pa je SOE vprašal Kreka, ali je jugoslovanska vlada dobila predlog Zaveze o načinu kreditiranja. Če ne, potem so mislili to urediti s pomočjo Rapotčevih zvez. Iz vsega tega se vidi, da SOE v Kairu očitno ni imel vpogleda v stike, ki so medtem že tekli med Londonom in Ljubljano.[132] Ma-

---

[130] PRO, HS 5/896.

* Verjetno je mišljen škof Alojzij Stepinac.

[131] PRO, HS 5/896.

[132] PRO, HS 5/896. Geslo naj bi bilo: "Molba Ljudmile u vezi sa 60.000 ugodno rešena i izvršena".

čkovškova korespondenca namreč kaže, da je Ljubljana z Londonom uredila glede denarja že julija 1942. Septembra je Krek le še obvestil Ljubljano o vsoti, ki jim jo je vlada namenila, in o depozitu v Švici.[133] SOE London pa je svoji podružnici v Kairu svetoval, naj se ne vmešava.

V začetku jeseni 1942 so Britanci z jugoslovansko vlado želeli 'načelno' razčistiti vprašanje Rapotca. Menili so, da so jim Jugoslovani dali Rapotca za pomoč v njihovi operaciji in zato "menimo, da imamo pravico nadzirati vse zadeve v zvezi s tem agentom, ki zadevajo Jugoslavijo, preden se vrne v domovino in potem". Rapotec pa se ni več vrnil v Jugoslavijo. Sodelavci v Zagrebu so o njem slišali le še po BBC in sicer, da je srečno prišel v Severno Afriko, in Fellerjevi naj bi poslal še eno pismo. Videl pa ga ni nihče več. Iz kasnejših britanskih analiz izvemo, da Rapotec ni več želel prevzeti misije v Slovenijo, ker je bil globoko razočaran nad tem, kako je z njim ravnalo jugoslovansko poveljstvo, ki ga je obtoževalo, da je britanski agent.

Tako se je končal prvi poskus "normalizacije" (obnove) prekinjenih stikov med SOE in organizacijami v Sloveniji in na Hrvaškem. Britanci so pri tem imeli bolj nesrečno roko, saj so v prvi polovici leta 1942 izgubili dve misiji – Athertona in Elliota in nekaj časa so mislili, da je tudi Rapotec izgubljen. Povrhu tega so se zapletale tudi politične razmere znotraj države, vse pogostejša so bila poročila o grozodejstvih, sodelovanju z Italijani ipd. in tudi v vladi v izgnanstvu se je večal pritisk Srbov na Hrvate. Zaradi nemških pokolov v Kragujevcu in drugod po Srbiji je jugoslovanska vlada v Londonu v začetku leta 1942 ukazala Draži Mihailoviću, naj se odkrito (frontalno) ne upira silam osi. Zato so na SOE do pomladi 1943 prihajala le poročila o sabotažah na Donavi, uničenju železniških mostov, sabotaži rudnika antimona ipd. In seveda o spopadih med partizani in enotami Draže Mihailovića.

Rendel je v že omenjenem poročilu 9. aprila 1942 trdil tudi naslednje: v sami Jugoslaviji je nasprotovanje silam osi še vedno močno. Komunisti na Hrvaškem in v Sloveniji, kot je videti, podpirajo zamisel o ustanovitvi komunističnih republik. To posledično vodi mnoge nekomunistične elemente na tem območju v to, da so se sprijaznili z (oziroma vdali ali privolili v) okupacijo osi. Jugoslovanska vlada pa stori zelo malo, da bi dala učinkovito usmeritev. Zato je v poročilih vedno več graj, namenjenih vladi, ker ni realna in ni zmožna dati jasno in oprijemljivo izjavo o bodoči politiki. Če pa bi prevzeli oblast mladi nezadovoljni srbski oficirji, pravi Rendel, bi to sprožilo dokončen odcep Hrvatov in Slovencev.[134]

Da bi bila zmeda popolna, je jeseni 1942 prišlo do resnih razlik v pogledih znotraj SOE o politiki do Jugoslavije. Nekateri so temu rekli kar nesporazum med londonsko centralo SOE (Head Office) in med Kairom. Šlo je za politiko

[133] JVS, Dosje Mačkovšek, str. 116, 119-120.
[134] PRO, HS 5/928.

do Mihailovića. Decembra je v Kairo prišel direktor centrale SOE Hambro, ki je poskušal razvozlati, kot sam pravi, gordijski vozel, v katerega sta se zapletla Pearson v Londonu in Glenconner v Kairu. Rad bi pokazal, je zapisal, kako sta obe strani postopno zabredli v nesporazum. To pa zato, pravi, "ker so zadeve, za katere gre, res temeljnega pomena in to ne samo za naše delo v Jugoslaviji, temveč za delo naše kairske izpostave v celotni balkanski regiji." Novembra je bil nesporazum že tako velik, da je bilo nemogoče, da bi se obe miselnosti lahko še uskladili. V tem trenutku sem se vmešal, je pisal, v upanju, da boste zaupali Glenconnerjevi in moji presoji. Sedaj še ni storjena večja škoda, pravi, toda če teh razlik ne bomo poravnali sedaj, bodo prej ali slej povzročile še več sporov, ko bo šlo za praktične predloge. Zato bi bilo bolje, da poravnamo te razlike, preden se dejansko nakopičijo.

Hambro je menil, da ni sporno, da je o Mihailović naš edini človek, ko gre za Srbijo. Toda obstajajo tri stvari, zaradi katerih je trenutno manj koristen SOE. Najprej, da je predan dosledno samo srbskim interesom. Nato, da je v notranji politiki močno naklonjen avtoritarnemu režimu in ohranjanju obstoječega socialnega reda. Tretje, da je pan-Srb, kar ga onemogoča kot jugoslovanskega vodjo, pod katerim bi lahko zbrali tako hrvaško in slovensko odporništvo, kot srbsko. To se bo pokazalo, brž ko bo v neposrednem stiku s slovenskimi in hrvaškimi odporniki. Zato nanj lahko gledamo kot na našo bazo za operacije v Srbijo. Razprava pa se danes suče okrog tega, ali naj mi nanj vplivamo tako, da bo spremenil svoj odnos.[135]

Možne spore v sami Jugoslaviji so v SOE slutili tudi drugi. Davidson je ob načrtovanju operacij v Slovenijo in Hrvaško novembra 1942 zapisal: "Ne smemo pozabiti, da po Mihailovićevih predstavah kakršna koli britanska povezava s Hrvati pomeni oslabitev srbskega vpliva na bodočo jugoslovansko državo. Ker je tako, mora neposredna infiltracija v Hrvaško in Slovenijo ostati pomemben del naših načrtov."[136] Kmalu se je izkazalo, da Mihailović dejansko ni bil navdušen nad pošiljanjem britanskih oficirjev na območja, ki niso bila pod njegovim nadzorom. To se je na primer zgodilo, ko se je SOE trudila poslati odpravo k Trifunoviću v Split.

Hambro je nato podal predloge, kako naj se kroji bodoča politika SOE, kakšne naj bodo pristojnosti Londona in kakšne pristojnosti misij, kot je na primer Kairo. Toda to že presega okvir, ki smo si ga tu zamislili. Omenimo naj le še to, da so zadevo dodatno zapletale tudi že takrat vidne razlike v ocenah med Britanci in ameriško OSS, ki je vedno bolj vstopala na prizorišče. Sredi leta 1942 sta SOE in OSS, natančneje Hambro in William Donovan, sicer dosegla dogovor o delitvi območij delovanja, pri čemer bi OSS na Balkanu sprejemala odločitve kontrolorja SOE za Balkan, imela pa bi pravico pritožbe pri svoji vladi. Američani so namreč hoteli neposredno pošiljati pomoč

[135] PRO, HS5/877.
[136] PRO, HS5/919.

Mihailoviću in Poljakom z letali.[137] Hambrova intervencija v Kairu pa ni razpletla razlik v mišljenju in dejanjih.

V Kairu so se jeseni 1942 pripravljali na to, da leta 1943 pošljejo več zavezniških oficirjev na teren, v Jugoslavijo. Dejansko se je to tudi zgodilo, in kot je napovedala SOE že leta 1942, se je politika SOE vedno bolj prenašala na samo prizorišče dogajanja, v roke oficirjev, ki so delali na terenu v Jugoslaviji. Tako so novembra že pripravljali polkovnika Baileya, kapetana Greenleesa in kapetana Greenwooda. Bailey je nato decembra 1942 odšel za šefa misije k Mihailoviću. Novembra so v SOE izpopolnili tudi organizacijo oddelka, ali uradno, Sekcije za Jugoslavijo. Še naprej jo je vodil Basil Davidson, oficir za operacije in administracijo je bil W. A. Murphy, ki je v SOE Kairo prišel konec maja 1942, oficir za vodenje agentov pa je bil poročnik James Klugman, ki je v SOE Kairo delal od februarja 1942. Klugman je bi tisti, ki je pripravljal in izbiral ljudi, ki so jih poslali v Jugoslavijo.[138] Danes je z nekaj strani potrjeno, da je bil Klugman sovjetski agent.[139] V Kairu so pričakovali še prihod kapetana Williama Deakina, ki naj bi se ukvarjal z obveščevalnim delom (Intelligence), t.j. z zbiranjem in klasifikacijo informacij, s stiki z ostalimi obveščevalnimi vejami, in s pregledovanjem gradiva, ki je prihajalo iz Jugoslavije. Imeli so tudi že mnogo administrativnega osebja, tajnic, prevajalcev in oskrbnikov za hiše, kjer so bili agentje. Jeseni 1942 so v Kairu dobili tudi radiooddajno postajo in vsakodnevno so prihajala telegrafska sporočila iz Jugoslavije. Hugh Seton-Watson je bil splošni politični svetovalec, polega tega da je vodil sekcijo za Bolgarijo.[140] Imel je nalogo, da tedensko pripravi natančen spisek in oceno vseh podatkov o Jugoslaviji, saj je veliko novic prihajalo od Hudsona, Mihailovića in obveščevalne službe, vsega tega pa se ni dovolj upoštevalo.

Ko so tako leta 1942 načrtovali misije za leto 1943, so se za to delo prijavljali oficirji, ki so nekoč pred vojno delali v Jugoslaviji. Ti so že prej velikokrat izrazili željo, da bi šli nazaj in vedno bolj so pritiskali na nadrejene, da jim to dovolijo. Eden takih je bil Peter Boughey, ki je nekajkrat prosil, naj ga pošljejo v Jugoslavijo. Jeseni 1942, po reorganizaciji SOE v Kairu, je SOE na Baker Streetu le privolil, da ga pošlje bližje dogajanju – v Kairo za šefa jugoslovan-

---

[137] W. Mackenzie, The Secret History of SOE, str. 391.

[138] Cf. B. Davidson, SOE između četnika i partizana, kjer lepo opiše Klugmanov način dela.

[139] Klugman je bil član KP od leta 1933, bil je v celici KP v Cambridgeu s Philbyjem, Burgessom, Bluntom in Macleanom, sam pa je pridobil za delo petega od njih, Cairncrossa. Najnovejši dokumenti SOE, odprti maja 2002, nakazujejo, da je celo pomagal Burgessu in Macleanu pobegniti v Moskvo, ko so ju po vojni odkrili. MI 5 je bila proti njegovi nastavitvi v Kairu, saj ga je sumila, da dela za SZ, in celo Gubbins ga je prišel zasliševati v Kairo, vendar je vsem zatrjeval, da gre za eno, skupno vojno, in še naprej je pošiljal ljudi v Jugoslavijo. (The Times, 9. 5. 2002)

[140] PRO, HS5/877.

ske sekcije. Toda 8. novembra je prišel odgovor iz Kaira, da Bougheya ne potrebujejo, ker je Davidson pristal, da bo še naprej opravljal to delo, če pa bodo Davidsona spomladi 1943 poslali na teren, ga bodo nadomestili iz svojih vrst.

Tako je Boughey obsedel v pisarni na Baker Streetu, dokler ni nadrejenih prepričal, da so ga leta 1943 vendarle poslali z misijo na Madžarsko. Po različnih peripetijah in pod lažnim imenom je Boughey s padalom doskočil na Madžarsko. Po nekaj urah so ga prijeli Nemci in ga najprej zaprli v Budimpešti, nato pa ga je gestapo odpeljal na Dunaj. Luftwaffe ga je rešila iz njihovih kremljev, namestila v taborišče v Šleziji, odkoder je pobegnil domov čez Odesso. Boughey je bil med tistimi, ki niso odobravali obrata v politiki SOE do Jugoslavije.[141]

Avgusta 1942 se je v SOE Kairo vedno več govorilo o operaciji v Sloveniji. Že maja je Rudolf obvestil SOE, da je našel Slovenca, ki bi lahko vodil odpravo, in slovenskega radiooperaterja. Oba sta takrat že bila v padalskem tečaju. V tem primeru so mislili le na povezavo s Čokovo organizacijo, torej Primorsko. Ker zaradi napadov sovražnika Malte takrat niso mogli uporabljati za izhodišče, sta Slovenija in Hrvaška ostali nedosegljivi, oziroma sta bili zunaj operacijskega dometa, kot so temu rekli. Vseeno so jugoslovanske oblasti obvestili, da želijo infiltrirati eno skupino v Slovenijo in eno na Hrvaško, ki bi jo vodil Bačić. Poročnika Bačića opiše Novačan kot mladega enaintridesetletnika, bogatega Hrvata, ki je leta 1941 pobegnil iz Jugoslavije čez Carigrad. Bačićeva skupina naj bi pomagala zbirati gverilce in jih po potrebi oskrbovala z orožjem. Ob tem so iz Kaira pisali na Baker Street: "Imejte za izjemno važno to, da dobimo stik s Slovenijo in Hrvaško..." Kmalu so še dodali, da jim sporočajo, da Lt. Col. Hamilton preučuje možnost operacije v Slovenijo iz Kaira.[142]

Avgusta so se razmere spremenile, na Malti so lahko pristajali liberatorji, čeprav goriva ni bilo na pretek in bilo je več podmornic na razpolago. SOE London je začel spodbujati Kairo, naj jim odgovorijo glede operacije v Slovenijo, saj je videti, da načrtujejo operacije v Slovenijo v bližnji bodočnosti. Mi smo od operacije odstopili, piše London, ker ste vi rekli, da iz Kaira ni izvedljiva. Če je sedaj možna operacija iz Kaira, nam to povejte, ker ne bi bilo dobro operacij podvajati. Londonu je bilo ljubše, da bi to nalogo prevzel Kairo, zavedal pa se je, da je glavna težava v tem, da imata stik s Slovenijo le Krek in Intelligence Service ali "C".[143]

Murphy se je 5. avgusta 1942 v Haifi o tem pogovarjal s predstavnikom jugoslovanske vojske Miodragom Rakićem. Govorila sta o t.i. 'Ljubljana projektu', po katerem naj bi vzpostavili neposredno zvezo med centroma v Ljubljani in Splitu in SOE. O tem bi seveda obvestili Novaka in Mihailovića. V

[141] M.R.D. Foot, SOE, str. 286-287.
[142] PRO, HS 5/919.
[143] PRO, HS 5/919.

Ljubljano pa bi poslali material in agenta. Problem je bil le v tem, da tedaj niso imeli nikogar, ki bi bil od tam doma. Rakić je obljubil, da bo priskrbel skupino za v Ljubljano, vključno z nekom, ki je osebni prijatelj Novaka. Do tedaj že osposobljene Primorce pa bi uporabili za zveze s Primorsko.[144]

Del prirav so bili tudi stiki z Intelligence Serviceom ali "C", od katerega je SOE želela podatke o razmerah v Sloveniji, položaju sil osi in partizanov ter naslove kontaktnih oseb, zlasti v Ljubljani in v Istri. 10. decembra 1942 je Basil Davidson v Kairu pripravil načrt za SOE predstavništvo v Sloveniji, naslovljen na lorda Glenconnerja. Napisal ga je na osnovi dveh memorandumov iz 9. in 10. decembra.

Eden teh memorandumov je trdil, da je Slovenija tako pomembna, da bi jo bilo treba obravnavati kot posebno podmisijo pri jugoslovanskih predstavništvih SOE. To je območje izrednega pomena, ker je pomembno železniško križišče sil osi in ker je v soseščini dežel, ki so za nas pomembne. Povrhu vsega je to dežela, ki je po stanju in mentaliteti centralno-evropska bolj kot pa balkanska. Zato jo stežka obravnavamo z enakimi kriteriji kot Srbijo ali celo Hrvaško. Poleg tega, da želimo spodbuditi skupine k odporništvu, je eden od ciljev odprave ta, da ukrepamo proti "defetistični propagandi, ki jo širijo kolaboranti v Ljubljani in v manjši meri v Mariboru".

Na tem mestu je treba povedati, da je SOE London že konec septembra 1942 pisal v SOE Kairo, da so Natlačena zaradi kolaboracije ubili partizani. In pripisal: "Kaže, da se klerikalna in liberalna stranka bolj in bolj obračata h kolaboraciji, da bi se branili pred partizani, in da je notranji spor v Sloveniji dejansko veliko bolj oster kot kjerkoli drugje v Jugoslaviji." V nekem drugem sočasnem dokumentu iz 30. septembra pa najdemo oceno: "Vendar naša prizadevanja resno ovira notranji medsebojno uničevalni razdor, ki je v Sloveniji v isti fazi, kot je bil v Črni gori v začetku leta. Vsa poročila kažejo, da grozi, da bodo ljudje, s katerimi bi lahko sodelovali, zaradi brutalnega pritiska partizanov, kolaborirali s silami osi. To bi bilo pogubno za naše načrte, ker bi postal nadaljni stik z njimi prenevaren." Odporništvo v Jugoslaviji se je namreč konec leta iz Srbije preneslo v Črno goro, kamor sta se umaknili obe veji odporniškega gibanja, nacionalna (četniška) in partizanska. Na prelomu 1941-1942 je v partizanskem gibanju v Črni gori pod vodstvom KPJ zaradi različnih razlogov prišlo do poudarjanja razrednega pomena partizanskega gibanja ali do razglašanja t.i. druge faze boja ali revolucije oziroma do "druge etape", po vzoru na proletarsko fazo ruske revolucije, t.j. oktobrsko revolucijo. Zahteva CK KPJ po "ostrejši diferenciaciji" se je kmalu začela uresničevati tudi v Bosni in Hercegovini in Sloveniji ter povzročila precejšnjo krizo v partizanskem gibanju.[145] Stalin je, po podpisu zavezništva z Veliko Britanijo

[144] PRO, HS 5/877.

[145] Cf. R. Hurem, Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini, S. Clissold, Storia della Jugoslavia, str. 243, in Zbrana dela J.B. Tita, knj. 8.

maja 1942, res pozval Tita, naj opusti to politiko. Toda v Sloveniji je tlela še naprej in še novembra, po vosovskem umoru bana Natlačena, je Kardelj zapisal, da se odnosi med ZSSR in Anglijo zaostrujejo (med drugim zaradi pobega R. Hessa – op. JVS) in da so ukrepi v Sloveniji "oprti ... na moskovsko priznanje politike OF, na Molotovljevo priznanje pravilnosti linije naše borbe, ki jo predstavljajo jugoslovanski partizani – Molotov med drugim izrecno priznava pravilnost likvidacij sovražnikov in izdajalcev – na relativno ugoden razvoj mednarodne situacije ...".[146]

Zato je tudi iz britanskega zunanjega ministrstva, od Douglasa Howarda prišla prošnja, naj britanska vlada da kako izjavo o bodočnosti Slovenije oziroma o ozemljih, ki sta jih okupirali Italija in Nemčija. "Občutek imamo, da bi to odvrnilo grožnjo kolaboracije in dvignilo njihovo šibko moralo k obnovi sabotaž in odpora."[147]

Vrnimo se k Davidsonovemu predlogu iz decembra 1942. Naloga misije v Slovenijo, piše Davidson, bi bila, da se priključi četniškim skupinam, ki sebe imenujejo nacionalisti, in da vzpostavi radijski stik s Kairom. Potem pa bi mi tja poslali predstavnike s pooblastili, britanske in jugoslovanske oficirje.

Nato se Davidson sprehodi po možnih kandidatih za odhod v Slovenijo. To ne bo lahka naloga. Edina usposobljena človeka za to nalogo, pravi, bi bila Evans, ki je še vedno v nemškem ujetništvu, in James Millar, predstavnik ISLD, ki pa seveda ni na razpolago za operacije, ali bolje rečeno, ni na razpolago SOE. Problem je bil v tem, da so imeli na razpolago le Primorce, nikogar pa iz osrednje Slovenije, v Slovenijo poslati Neslovenca pa se je Davidsonu zdela velika napaka.

Za britanskega oficirja za v Slovenijo je Davidson predlagal kar sebe in se skliceval na obljubo nadrejenih, da ga bodo leta 1943 'izpustili' v operacije. Skliceval pa se je tudi na svojo usposobljenost: Slovenijo sem sicer obiskal samo med počitnicami in ne znam jezika, toda živel sem nekaj let v srednji Evropi in Italiji in dobro poznam politične razmere oziroma ozadje. Precej dobro govorim francosko, nemško in italijansko ter nekaj srbohrvaščine in madžarščine. Povsem jasno je tudi to, pravi, da mora ozadje misije v Sloveniji biti politično in ne vojaško. Šele ko bomo dobro postavljeni in politično informirani, se bomo lahko posvetili vojaškim operacijam. Pri tem bi rad poudaril, da dobro poznam ozadje in stališče SOE in to je zelo pomembno. Kajti, če v Slovenijo pošljemo človeka, ki teh kvalifikacij nima, tvegamo resne težave. Davidson si je v prid štel tudi to, da je bil že izurjen v subverzivnem delu in organizaciji dela na bojišču – "to pa je izkušnja, ki se je ne moremo naučiti v šoli". Vedel je, da operacije v Slovenijo ne bo mogoče uresničiti pred marcem ali aprilom 1943 in zato je menil, da mu ostane tudi nekaj mesecev, da si poišče naslednika, se pouči o deželi in nauči jezika.

---

[146] DLR, knj. 3, str. 426.
[147] PRO, WO 202/158.

"V profesorju Rudolfu imamo neprecenljivega učitelja."[148]

Toda ni šlo tako hitro. Marca 1943 je Glenconner obvestil Davidsona, da bo šel bodisi v Slovenijo ali na Madžarsko. Drugo ime, ki se je pojavilo kot možen kandidat za misijo v Slovenijo, pa je bil kapetan William Deakin, ki je jeseni 1942 prišel na delo v SOE Kairo in za katerega je Davidson menil, da bi bilo škoda, če bi v Kairu obtičal predolgo.

Vendar pa do misije SOE v Slovenijo ni prišlo. Eden od razlogov je bil v tem, da je bil SIS proti, oziroma "pokazal je izjemno nesodelovanje", ko je šlo za to, da bi pomagal SOE pri pripravah, pri stikih, zvezah in znanju o Sloveniji. Zakaj, bo mogoče videti šele čez leta, saj gradivo SIS še dolgo ne bo dostopno. Decembra 1942 je SOE dobila sporočilo od SIS, da jim SIS ne dovoli uporabljati njihovih kanalov v Slovenijo za priprave SOE. V SOE Kairo so se bali, da bo "C" sam izvajal operacije v Slovenijo, vendar jim je Baker Street kmalu odgovoril, da ne kaže, da bi se to zgodilo. Posledica je bila ta, da so v Slovenijo poslali le Primorce, ki jih je poznal in izbral Rudolf in so bili že izurjeni. Vendar o tem in o podrobnejših podatkih o Sloveniji, ki jih je imela v SOE, kdaj drugič.

Da bi našli primerne osebe za v Slovenijo in Hrvaško, ki bi na terenu preživele, so si Britanci že zgodaj leta 1942 zamislili, da bi h komunistom na Hrvaškem poslali člane kanadske KP. In poleti 1942 so v Kanado poslali odpravo, da bi za to delo novačila Kanadčane jugoslovanskega porekla.

Na pobudo generala Donovana in odposlanca SIS Williama Stephensona, ki je bil koordinator britanskih obveščevalnih služb v ZDA, so tik pred napadom na Pearl Harbor decembra leta 1941 ustanovili posebno taborišče, t.i. "Camp X" oziroma Specialno šolo 131. Bila je ob jezeru Ontario, nepolnih 100 kilometrov vzhodno od Toronta. To je bila šola za urjenje tajnih agentov, ki bi služila predvsem za urjenje Američanov. Gubbins je namreč menil, da se morajo tudi oni kaj naučiti na tem področju.[149] Hkrati pa so nameravali tam izuriti kanadske državljane srednjeevropskega porekla, da bi jih usposobili za ustanavljanje ilegalnih odporniških centrov v okupiranih državah, od koder so izhajali. Med njimi je bilo kar nekaj levičarjev, članov kanadske KP in v celoten projekt je najverjetneje bila vpletena tudi Moskva.[150] Tako sta se poleti 1942 v Kanado odpravila polkovnik William Bailey v imenu SOE in kapetan William Stuart v imenu SIS, da bi izbrala primerne može, ki bi jih poslali v

---

148 PRO, HS 5/877.

149 Ta dogovor je bil ena od posledic srečanja Churchilla in Roosevelta avgusta 1941 na Atlantiku, ko sta se domenila tudi za koordinacijo 'tajne' vojne. (Stafford, Churchill and Secret Service, str. 231; sicer pa je ta avtor napisal posebno knjigo o tem, naslovljeno Camp X.)

150 Vsaj tako gre sklepati, glede na to, da je rekrute obiskal tudi šef kanadske KP Tim Buck. (David Martin, The Web of disinformation, str. 108.)

Jugoslavijo. O tem, kako jima je šlo to delo od rok, je 17. novembra Bailey poročal Davidsonu v Kairo.

Svoje poročanje je Bailey zapisal kot odgovor na vprašalnik SOE. Poročal je, da kaže, da bosta takšne ljudi dobila brez težav, saj, dokler v Kanadi ne bo vpoklica, nihče ne bo nasprotoval njihovemu prostovoljnemu javljanju v britansko armado. Ker nihče od njih ni več jugoslovanski državljan, tudi ne bo političnih težav. Po grobi oceni mislim, pravi Bailey, da je med 100 in 250 mož jugoslovanskega porekla, ki bi bili primeren 'komando' material. Najmanj 60% teh je Hrvatov, drugi po vrsti so Slovenci, najmanj je Srbov. Večina jih ima nekaj izkušenj iz španske državljanske vojne, niso pa imeli vojaškega urjenja, kot ga pojmujemo v britanski armadi – njihovo urjenje je bilo zelo amatersko. Vsi so iskreni protifašisti, kar so pokazali bodisi v Španiji ali v propagandnem delovanju v Kanadi. Vsi so živeli v Jugoslaviji v času med 1925 in 1932, tako da njihovo znanje o deželi ni zastarelo; vsi so rojeni v Jugoslaviji in so tam odraščali, tako da tekoče govorijo materni jezik. Stari so med 30 in 45 let, so v dobri fizični formi in močni. Poleg Jugoslovanov, bi lahko našli še Bolgare, Madžare in Romune, nekaj pa je Grkov.[151]

Omerse v zvezi z misijami v Slovenijo ni več omenjal nihče. Leta 1942 je še naprej delal za Lyalla. Leta 1943 je prestopil v jugoslovansko mornarico in postal komandant podmornice Nebojša, od pomladi 1944 pa oficir na jugoslovanski korveti Nada.[152] Jugoslovansko ladjevje je delovalo pod zavezniškim operativnim poveljstvom in na obeh plovilih so imeli britanskega oficirja za zvezo. To je bil poročnik Edgar H. Jankins. Omersa se je tako februarja 1945 nahajal v bližini Malte, poleti 1945 je bil v Tarantu. Tam je srečal veliko znancev, pomorskih oficirjev iz štaba jugoslovanskih pomorskih sil. Med drugimi so to bili polkovnik Vladimir Kostanjevec, major Josip Saksida, major Aračić, major Kuster (pred vojno direktor Peka in Kmečke posojilnice), major Milan Županič, ing. major Majcen, poročnik b.b. Frane Valentinčič. Valentinčič se je javil za delo za SOE, vendar ga niso vzeli. Omersa in skoraj vsi našteti so se z ladjevjem leta 1945 vrnili v Jugoslavijo.

Tugomer Prekoršek se je na prelomu leta 1944 v leto 1945 nahajal v Bariju pri vojaški misiji kraljeve vojske kot rezervni intendatski podporočnik pod poveljstvom generalštabnega majorja Slavka Andreea. Tam sta ostala vse do 31. marca 1945, ko so Kraljevsko vojaško misijo razpustili.[153] Nato je, kot kaže, vstopil v britansko službo. Omersa ga je namreč srečal v Tarantu, v uniformi britanskega letalskega podporočnika. Prišel je na obisk h kapetanu korvete Stanku Božiču, ki je bil Celjan in je poveljeval eni od vojnih ladij. Pre-

---

[151] PRO, HS 5/877.

[152] Nebojša je bila znana podmornica, povezana s predvojno afero in preiskavo leta 1932 zaradi pobega električarskega podoficirja in komunista Josipa Kopinića, ki je po besedah Omerse pravočasno ušel zaporu po opozorilu poročnika Adamiča.

[153] ARS III, III 204459.

koršek je Omersi povedal, da poveljuje rednemu vodu jugoslovanskih četnikov, ki so bili nameščeni na nekem letališču v bližini mesteca Lecce. Omersa se je zanimal za Milana Orožna, vendar Prekoršek ni vedel drugega kot to, da so ga zaprli Italijani.

O tem, da bi bil še kdo v stiku z Britanci, kot to trdijo elaborati slovenske Udbe, pa v britanskih arhivskih fondih, ki govorijo o delovanju SOE, do sedaj ni podatkov.[154] Verjetno so ti bili povezani z jugoslovansko vlado v izgnanstvu v Londonu, kar pa še zdaleč ni isto.

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO Institute for Contemporary History Ljubljana, Slovenia INZ

[154] Cf. ARS III, Elaborat Mačkovšek–Novakove agenture, ki navaja še vrsto imen, kot so Šmajd, Soklič, Hajnšek, Bitenc etc.

VIII.

VOJNA

Po aprilu 1941 so se torej zelo počasi obnavljali stiki med nekdanjimi slovenskimi in britanskimi sodelavci, torej med SOE in njihovo v naprej pripravljeno protiosno mrežo. Ko so leta 1942 načrtovali odpravo v Slovenijo so si v SOE želeli sledeče: "Nedvomno se zavedate, da je bila naša najbolj uspešna organizacija pred zlomom lani prav v Sloveniji ... Kot veste, se obseg našega dela v Jugoslaviji nenehoma povečuje in upamo, da bomo lahko še kdaj dejavni v Sloveniji, v delu sveta, ki je tako pomemben za vojaški stroj sil osi, ker skozi njega tečejo glavne arterije komunikacij ..."[1] Večkrat pa so poudarili, da je težava v tem, da je Slovenija daleč, zaenkrat še nedosegljiva z letali in z vseh strani obdana s sovražniki.

V centrali SOE v Londonu, na Baker Streetu, so po zlomu najprej zbirali podatke o tem, kaj se je v Jugoslaviji dogajalo tik pred zlomom aprila 1941. Ljudje, ki so v Jugoslaviji vodili SOE in so uspešno in pravočasno zapustili državo, so takoj napisali svoja bolj ali manj izčrpna poročila. Ko so se vrnili tudi tisti, ki so bili zajeti, se je slika izpopolnjevala. Septembra je svoje poročilo napisal Glanville, eden izmed vodij SOE za Slovenijo. Poročilo na koncu vsebuje še deset gosto tipkanih strani oseb, ki so bile in bi lahko bile ponovno uporabljive za zvezo. Glanville je predlagal, da se z njimi stopi v stik in tudi, na kakšen način v novih pogojih okupacije.

Predlagal je, da bi s protinacisti iz severnega dela Jugoslavije, z "našimi nekanjimi prijatelji in agenti", obnovili stik s pomočjo češke in poljske vlade v izgnanstvu, oziroma njihovih obveščevalnih mrež. SOE v Švici naj bi poslala človeka v Milano, da poišče stik z nekom, ki ima možnost potovati v Slovenijo in ugotoviti, kaj se dogaja z "nekdanjimi agenti". V Milanu bi bilo najbolje stopiti v stik z SOE agentom za Italijo iz "Consolidated Pneumatic Tool Co. Inc." z imenom Carlo Marquardt. Ta bi poiskal gospo Fischer na njeneni graščini na Pohorju, ona pa bi se povezala z Aničem in Tomičem.[2] Glanville je storil še več, 12. septembra je sporočil svojemu šefu Pearsonu, da je že preveril ime agenta v Milanu, to je Marquardt, Viale Picano 19, Milano. Znova mu je predlagal, naj SOE pošlje nekoga iz Švice v Milano in zaprosi Marquardta, naj odpotuje v Slovenijo in poišče stik s Tomičem, Aničem ali Medvenom, saj "je videti, da so vsi trije še na prostosti". Marquardt je že prej zbiral informacije za SOE in Glanville ga je ocenil kot zanesljivega, in če se z njim ravna previdno, se lahko izkaže za izjemno koristnega. Zlasti, ker ima njegovo

---

1 PRO, WO 202/158.
2 PRO, HS 5/965.

podjetje skladišče rudarskih strojev na Sušaku.[3] V Milanu je tudi sicer bil center za SOE in britansko obveščevalno službo, in vedelo se je, da so mnogi britanski agentje med vojno potovali s ponarejenimi dokumenti iz Milana. Tam je imel svojo zvezo tudi inž. Mačkovšek, in sicer na naslovu Signora Moroni, Via alta guardia 12, ter pri njenem sorodniku Eusebiu Elbe.

Toda šefi v SOE niso poslali v Slovenijo ne Glanvillea, ne njegovih zvez, in že dolgo načrtovana pot do zvez je trajala mnogo dlje, kot so si predstavljali eni in drugi. Anič je moral zvezo poiskati drugje.

Jeseni, novembra 1941 je svojo oceno odnosov z Jugoslovani napisal tudi poročnik Aleksander Glen, nekdaj vodja SOE v Beogradu, ki seveda bolj odraža beograjsko različico dogajanja. Glen je, tako kot mnogi, ki so delali v Srbiji, še vedno verjel, da je bila Simovićeva vlada resnični predstavnik Jugoslavije. Zapisal je celo, da je bila prva reprezentativna vlada po diktaturi, čeprav je ni volilo ljudstvo, in da je predstavljala vse sile v Jugoslaviji, razen frankovcev, komunistov in ortodoksne cerkve – prvi dve sta tako ali tako bili prepovedani, ortodoksna cerkev pa se je sama umaknila iz politike. Ko je ocenjeval Simovićevo vlado v izgnanstvu, je slovenskega ministra Kreka omenil kot sposobnega in solidnega človeka, ki pa ga usmerja dr. Alojz Kuhar, namestnik šefa slovenske klerikalne stranke. Kuhar je "pamet" stranke.[4]

Glen je v spisu predlagal, kakšno politiko do Jugoslavije naj bi Britanci vodili. Najprej je treba poskrbeti, da jugoslovanska vlada ne bo nikoli dobila občutka, da si Velika Britanija želi pridobiti Bolgarijo s koncesijami na račun Jugoslavije in poskrbeti, da ne bo z zaščito Hrvatov, ali prikrivanjem njihove krivde, sprožila predsodke pri Srbih. Na tem mestu je treba opozoriti, da so tu in v drugih analizah SOE iz tistega časa navzoči predlogi, naj se razmisli o ideji in možnih oblikah balkanske federacije.

Ker je že bila jesen in pomoč Jugoslaviji še ni odšla, je tudi Glen predlagal, naj se odporniške sile v Jugoslaviji izogibajo dejanjem, ki vodijo k velikim povračilnim akcijam, zimo pa preživijo v zbiranju sil, dokler ne dobijo podpore v nujni težki vojaški opremi. Najpomembneje se mu je zdelo v tistem trenutku, ko so prihajale prve novice o državljanski vojni, združiti Mihailovića in komuniste. "Utemeljeno upamo, da je bilo moskovsko spodbujanje komunističnih tolp nuja, da sprožijo diverzije za vsako ceno, in da bo učinek zveze med Moskvo in Londonom kmalu ta, da bodo pozvali le-te, naj združijo napore pod Mihailovićem. Po drugi strani pa obstaja nevarnost, da je moskovska politika ne le strateška, ampak ideološka, in da se bo državljanska vojna razvila tako, da bodo protikomunistični kmeti in meščani soočeni s tem, da jih uničijo ali Nemci ali komunisti." Glen je upal, da bo Jugoslavija le obstala, da bo več modrosti pri njeni ponovni izgraditvi, naša naloga pa je, "da (ji) zagotovimo trdne temelje in pri tem ne ponovimo napake, da skušamo pridobiti in

[3] PRO, HS 5/912.
[4] PRO, HS 5/938.

ljubiti naše sovražnike in ustvarjamo videz, da sovražimo naše prijatelje".[5]

Medtem so pod nemško in italijansko zasedbo nekdanji 'prijatelji' oziroma sodelavci SOE doživljali različne usode. Zasedbene oblasti so najprej odstranile svoje dolgoletne sovražnike v Jugoslaviji po že v naprej pripravljenih seznamih. V prvem valu so zajeli kar precejšnje število sodelavcev jugoslovanske obveščevalne službe. Nemci so takoj aretirali skoraj vse uslužbence jeseniškega komisariata. Med njimi Petra Bizjaka, ki je bil že upokojen, pa komisarje Slavka Jelinčiča, Ivana Kotnika, Milana Wohinza. 1. maja 1941 so zajeli tudi njihovega šefa majorja Draga Slekovca, ki je vso vojno ostal v nemškem ujetništvu.

Vsak od zajetih obveščevalcev se je poskušal izogniti temeljitejšemu zasliševanju. Zasliševal jih je gestapo in, ne po naključju, je bilo največ vprašanj glede delovanja Plhaka in njegovega zaupnika Petra Bizjaka. Wohinz je na primer odgovarjal, da se je Bizjak često dobival s Plhakom, ker ga je oskrboval s cigaretami, ki so bile na Jesenicah 60% cenejše. Sam Bizjak pa je na zaslišanjih veliko 'pozabil', govoril j, da je o sabotažah Kravanje, Kneza in Ivančiča zvedel šele iz tiralic, da ni poznal nikogar, i.t.n. Hujša usoda pa je doletela sodelavce, ki so jih odkrili. Karla Široka so Nemci ustrelili v Begunjah 5. januarja 1942 po tajnem nalogu RSHA iz Berlina. Nograška je taborišča Dachau rešilo to, da je pred vojno v Celovcu zasebno učil slovenščino gestapovca Paula Duscho.

V Beogradu je nemška Geheime Feldpolizei 24. aprila 1941 zaprla dr. Stanka Zorka, vendar ga v Beogradu niso zaslišali. 8. maja so ga prek Budimpešte odpeljali na Dunaj, kjer so ga zaslišali o osnovnih podatkih. Po mesecu in pol so ga odpeljali v Berlin, kjer so ga podrobno zasliševali v RSHA. Zanimalo jih je vse o njegovem sodelovanju z Astom Salzburg. Zorko se je izmikal, češ da je bil pri vsej zadevi samo tolmač. Nato so ga februarja 1942 poslali še na zaslišanje v Celovec in od tu na začetku leta 1943 v taborišče Dachau.[6] Tu so ga ponovno zaslišali in sicer o nekem Panzengruberju, za katerega je Zorko kasneje povedal, da misli, da je pred vojno delal za IS v Jugoslaviji. Presenetilo ga je to, da ga Nemci niso bolj trdo zasliševali, saj je takrat že bilo jasno, da je podtikal podatke Astu v Salzburgu. Menil je, da zato, ker se Abwehr ni hotel osmešiti pred gestapom za svoj spodrsljaj in je hotel vse čimbolj prikriti, čeprav so zajeli tudi druge udeležence afere. Ressmanna so kaznovali tako, da so ga kot navadnega narednika poslali na fronto. Jovana Mišića so zajeli skupaj z ostalimi jugoslovanskimi enotami, saj je bil rezervni vojaški oficir in kot tak mobiliziran v začetku aprila 1941. Odpeljali so ga v ujetniško taborišče v Nemčijo. Tam se je upravi prijavil kot sodelavec nemške obveščevalne službe, najbrž jih je želel prehiteti pri njihovih poizvedovanjih. Naštel je vse svoje sti-

---

5 PRO, HS 5/938.

6 ARS III, MFS, ppa.

ke v Beogradu in res so ga izpustili. Toda kmalu po tem, ko se je vrnil v Beograd, ga je Ast Beograd dal ponovno zapreti in ga poslal nazaj v Nemčijo.[7]

Antona Batagelja so 6. aprila 1941 mobilizirali v jugoslovansko vojsko kot rezervnega majorja. Čez Niš se je napotil na svoje zbirno mesto v Skopje. Že prej pa ga je prestregel hitri nemški prodor skozi Srbijo in odšel je v Sarajevo, kjer so ga naposled zajeli Nemci. Kot vojni ujetnik je postal tolmač in leta 1942 so ga zasliševali v taborišču za vojne ujetnike v Nürnbergu. Vojno je prebil v številnih koncentracijskih taboriščih.

Kmalu po prihodu v Beograd so nemške okupacijske oblasti zaprle tudi Marjana Ujčiča in ga že takoj maja 1941 temeljito zaslišale o delovanju jugoslovanske obveščevalne službe.[8] Oktobra 1941 pa je gestapo prišel na sled še Eli Potočnik, pri kateri so našli radijski oddajnik, ki so ji ga pustili Britanci. Do leta 1944 je bila zaprta v taborišču na Banjici, nato pa do konca vojne v taborišču Auschwitz.

Tako Batagelj kot Marjan Ujčič sta seveda v zaslišanjih poskušala čimbolj zakriti svoje povezave z Britanci pred vojno. Batagelj ni vedel ničesar o diverzijah. Med zaslišanji je v taborišče prispela dopisnica od žene, ki mu je sporočila, da so ubili Karla Široka. Od takrat je vse diverzantsko delo zvalil na Široka in kasneje je Udbi priznal, da mu je to prišlo zelo prav. Na podoben način se je izmikal Marjan Ujčič. Veliko je govoril o svojih dobrih zvezah z Ljotićem in stikih, ki jih je imel s predstavnikom nemške tiskovne agencije dr. Walterjem Gruberjem. V stilu dobrih obveščevalcev sta se Ujčič in Batagelj delala nevedne o bistvenih zadevah, ta način pa so mnogi ponavljali tudi pri povojnih zaslišanjih na Udbi. Zato je treba biti izjemno previden pri podatkih, ki jih zaslišanci navajajo.

Jeseni 1941 je poljska ilegalna radijska postaja iz Beograda sporočila v Carigrad, da so zaprli tudi nekatere člane poljske organizacije v Beogradu. Njihove zveze pa so kljub temu delovale naprej.[9]

V Ljubljani razmere niso bile dosti boljše. Najprej so zaprli skupino nacionalistov, zlasti tistih, povezanih s Primorsko, in seveda vse obveščevalce Dravske divizije, ki so jim prišli pod roko. Takoj prve dni, 13. aprila, so italijanske okupatorske oblasti zaprle Predraga Jovanovića in ga nato zasliševale v vojaškem taborišču Vestone. Po kapitulaciji Italije je Jovanović od tam pobegnil v Švico. Kmalu, maja so zaprli še lektorico angleškega jezika Fanny Copeland. Najprej so jo odpeljali v tržaške zapore, kjer jo je zasliševala italijanska kontraŠpijonažna služba. Uvrstili so jo pod oznako "ugotovljeni špijon" in jo poslali v internacijo v provinco Arezzo.[10] Italijanski okupator je kmalu dobil

---

7 NOS II/515.
8 ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb ... o JOS.
9 PRO, HS 5/875.
10 ARS III, MFS, ppa.

tudi Milana Orožna, ko se je vrnil iz Gradca. Najprej se je nekaj časa skrival v Zagrebu pri sestri, ko pa je dobil potni list je odšel v Ljubljano, kjer so ga aretirali. Zasliševala sta ga Onnis in De Carli iz ljubljanske izpostave Ovre. Hotela sta podrobne podatke o njegovi dejavnosti proti silam osi, saj sta imela nekaj gradiva o njem (dve pismi Šibenikovi, literaturo, ki jo je razpečeval, in Rauschningovo knjigo). Toda še preden so se zaslišanja začela, je odvetnik dr. Bleiweis, prek očeta skrivaj sporočil Orožnu, kaj vse vedo o njem. Na srečo ga niso dolžili sabotaž.[11] Vseeno je bil v strogem zaporu in polovico časa je prebil v strogi samici. V zaporu je med drugimi spoznal Toneta Tomšiča in skupaj sta doživljala Tomšičeve zadnje dni.

Bajta, Orožnovega sodelavca v Mariboru, so na začetku vojne pravtako aretirali Italijani. Bajtu in Orožnu je nato sodilo posebno sodišče v Rimu. Bajta so obsodili na 12 let ječe, Orožna pa 'le' na 30 let. Po procesu sta bila še nekaj dni zaprta skupaj, nato pa so Bajta premestili v kaznilnico v bližini Torina. Orožna so poslali v italijanske zapore Castel Franco in Regina Coeli v Rimu, kjer je ostal še po kapitulaciji Italije, dokler ga niso Nemci izpustili februarja 1944. V italijanskih zaporih je bil skupaj z obsojenci tržaškega procesa Albinom Dujcem, dr. Lavom Čermeljem, dr. Angelom Kukanjo, dr. Tončičem, Kosom in tam je pozneje srečal tudi dr. Vinka Vrhunca, Milka Bitežnika in Jožeta Deklevo. Marca 1944 je prišel iz ječe v Ljubljano, kjer ga je na ulici pretepla domobranska policija in ga znova vrgla v zapor. Preostanek vojne se je zdravil in študiral v Ljubljani.

Drugi so se uspeli pravočasno skriti pred zasedbenimi oblastmi. Vsaj za nekaj časa. Brezigarjev sodelavec Franc Kokolj in Vladimir Simončič sta bila najprej v Radohovi vasi pri slikarju dr. Ferdu Veselu. Šele novembra 1941 sta se vrnila v Ljubljano, ker so jima na Dolenjskem že prišli na sled. Nekaj časa sta se selila, najprej je bil Kokolj pri Megličevih na Igriški, nato na Miklošičevi. Končno sta se oba preselila k arhitektu Jožetu Mesarju nad kavarno Evropa, v stanovanje trgovca Gregorca. Lipe Kosec se je najprej skrival doma pri ženi, nato pri Ladu Leskovicu v Medvodah, potem pa se je pridružil Kokolju nad kavarno Evropa. S Kokoljem sta uporabljala lažni imeni Jože Barkelj in Lado Leskovic. Kosec je imel tudi italijanski potni list, ki ga je dobil od Beblerja. V istem skrivališču je bil tudi Dolfe Ogrizek, ki je pribežal iz Štajerske in se skrival na podstrešju kavarne. Pri tem jim je pomagal trgovec Gregorc, čeprav ni vedel, kdo so.

V prostore nad kavarno Evropa so baje prenesli tudi britanski radijski oddajnik. Upravljal naj bi ga Klojčnik. Lipe Kosec je po mestu zbiral poročila od znancev dr. Šenka, dr. Šukljeta in Mačkovška, in jih nosil Klojčniku. Mačkovška je obiskoval v njegovi pisarni ali pa sta se srečala v gostilni Možina na Florijanski cesti. Mačkovšek mu je dajal razmnožena vojna poročila. V stanovanju nad Emono je torej bil center za stik z britansko obveščevalno službo,

---

[11] ARS III, MFS, ppa.

vsaj tako so rekli. Kokolj je že decembra 1941 obnovil svoje stike z dr. Milkom Brezigarjem, obiskoval ga je v njegovem skrivališču.

To je trajalo, vse dokler niso Italijani junija 1942 aretirali Kosca. Na zaslišanjih so ga izpraševali predvsem o Orjuni. Kam pa so po tej aretaciji prenesli oddajnik in kako dolgo je delal, ni jasno. Zabeleženo je le, da so pozneje v gostilni Možina na Florijanski cesti 24 (v bližini se je skrival Ante Anič) skrivali radiooddajnik, ki ga je upravljal neki inženir, ki se je po vojni obesil v zaporih Udbe. Več pa ne vemo.

Medtem so 2. marca 1942, na prijavo nekega belogardista, Italijani aretirali Simončiča. Aretirali pa so ga pod lažnim imenom Vlado Soklič, akademski slikar. Zasliševali so ga v Št. Vidu pri Stični. Od tam so ga peljali na zaslišanje v Ljubljano, vendar so na poti doživeli avtomobilsko nesrečo. Simončič je dobil pretres možganov in morali so ga odpeljati v ljubljansko bolnišnico. Tu so ga zdravniki skrili do januarja leta 1944.[12]

Kokolj je, kljub vsem aretacijam, še naprej ostal na prostosti tako, da je menjaval skrivališča. Najprej je bil pri očetu na Staničevi, po mesecu dni pa mu je arhitekt Jože Mesar priskrbel stanovanje pri Stepičevih v Šiški. Mirko Stepič je vedel, kdo je Kokolj. Naposled pa so dobili tudi Kokolja, aretirali so ga na cesti pred Figovcem v Ljubljani. Po nekem pričanju je to bilo avgusta, po drugem novembra 1942.[13] Verjetneje je bilo avgusta, saj so Mirka Stepiča zaprli že 9. oktobra in ga nekaj dni pozneje, 13. oktobra 1942, ustrelili kot talca po umoru Natlačena.

Kokolju in Koscu so sodili skupaj, Kokolj je dobil 24 let, Kosec pa zaradi pomanjkanja dokaznega gradiva 'le' na 30 let ječe. Kokolja so poslali v Castel Franco, Kosca pa v zapor Regina Coeli v Rimu, kjer so že bili Milan Orožen, Boris Zidarič in drugi. Po kapitulaciji Italije, septembra 1943, se je Kokolj vrnil v Slovenijo, vendar ne politično, ne obveščevalno ni bil več dejaven. Tudi večina ostalih ilegalcev iz prvih let vojne je ostala zaprta vse do kapitulacije Italije. Nekateri so se nato pridružili OF, kot na primer dimnikar Lipnik in Dolfe Ogrizek iz Maribora.

Plhakov pomočnik kapetan Lesjak je postal namestnik majorja Karla Novaka in so ga 3. novembra 1942 v Bizoviku zahrbtno ustrelili pripadniki MVAC. To se je zgodilo na ukaz kaplana Glavača, ki je Lesjaka obrekoval, češ da je komunist. Inž. Stanko Dimnik se tega dogodka spominja po pripovedovanju: "Proti jeseni sem slišal o ustanavljanju vaških straž ... O božičnih racijah, ki so jih izvršili tik pred prazniki, sem zvedel šele po praznikih. Takrat sem tudi slišal o usodi oficirja Lesjaka, ki ga je Vaška straža v Bizoviku ustrelila po vseh svetih leta 1942. Ko sem bil v zaporu pod Nemci so zaporniki pripovedovali, da je bil komandant dotične straže mladi dijak Capuder, Lesjaka pa je ustrelil nek drug dijak. Baje je imel tam vmes svoje prste znani Glavač. O Le-

[12] ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb... o JOS.
[13] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

sjaku se je govorilo, da se je mudil tam po naročilu Novaka. Stražarji so ga baje ustrelili zato, ker da je hotel uteči k partizanom ali vsaj dobiti z njimi zvezo."[14]

Štajerska protinacistična oziroma obveščevalna mreža se je takoj po zlomu znašla v še težjem položaju. Nekatere je nemški okupator izgnal na Hrvaško, ali pa so se tja umaknili, druge v Srbijo. Že 16. aprila so iz Celja v Čuprijo izgnali Ivana Prekorška z družino. Prekoršek je v Srbiji ostal vse do konca vojne. V Srbijo so Nemci izselili tudi dr. Franja Lipolda in dr. Antona Krejčija. V Mariboru so na primer že prve dni zaprli vse člane češkega kluba in jih zasliševali o delovanju begunskih kanalov.

Na Hrvaškem se je znašel del skupine, ki je sodelovala pri obveščevalnem delu obmejnega komisariata v Mariboru. V Zagreb so postopoma prišli major Tomič, njegova žena Melita, že prej pa Aničeva žena s tremi hčerkami. Ob zlomu sta v Zagreb odšla železničarski uradnik Spajić in tipograf Robert Vukmanič, ki je bil hrvaškega rodu. Z Vukmaničem sta odšla tudi sinova. Drago je v Zagrebu dobil službo pri nekdanjem Putniku, po novem, v NDH, Croatia put.

10. aprila 1941 so Nemci aretirali Januša Golca in ga odpeljali v zapore v Gradec, kamor so pripeljali tudi sodnika Osvalda Tovornika. Na intervencijo, pod pretvezo da je hrvaškega rodu, saj je bil oče Hrvat, so Golca naposled izpustili, pod pogojem, da ne bo opravljal duhovniške službe in da se bo preselil v Zagreb. Njegovega brata Franja je aprila 1941 mobilizirala jugoslovanska vojska. Z enoto so ga zajeli v Celju in poslali v ujetništvo v Westfalijo. Izpustili so ga septembra 1941. Vrnil se je v Maribor, kjer so mu že bili zaplenili trgovino, v njegovo hišo pa se je vselil ravnatelj tovarne letal. Franja pa je gestapo začel zasledovati in zasliševati. Naposled je moral tudi Franjo v Zagreb, kamor sta z bratom Janušem odšla aprila leta 1942, sicer bi ju oba ponovno zaprli. Franjo je imel v Zagrebu hišo na Krešimirovem trgu 12, kjer se je nastanil, hišo v Mariboru pa je prodal. Januš je v Zagrebu delal pri Rdečem križu, stanoval pa je pri zdravniku dr. Drnovšku, ki je tudi prišel iz Maribora v Zagreb. Mlajši brat Josip Golec - Jojo je že junija 1941 odšel v Trst kot dopisnik Slovenca. V Zagreb so izgnali tudi celjskega odvetnika dr. Antona Ogrizka, ki je med vojno stanoval skupaj s Franjom Golcem.

Gestapo je takoj po prihodu v Mariboru aretiral direktorja Putnika Josipa Loosa in Franca Krambergerja. Oba so odpeljali v Gradec in ju po zaslišanju izgnali na Hrvaško. Tudi onadva sta odšla v Zagreb, kjer se je Loos zaposlil pri Putniku, podobno kot Vukmaničev sin Drago. Loos je nato med vojno pogosto potoval iz Zagreba v Ljubljano in Maribor. V Zagreb sta prav tako prišla brata Pavlovič in novinar mariborskega Večernika, poznejši major Udbe za Slovenijo, dr. Slavko Zore. Ta se je po odhodu v partizane večkrat vračal v Zagreb, saj je bil dober znanec nekaterih iz krogov JNS, na primer dr. Ambro-

[14] ARS III, Proces Nagode, F 80–1, fasc. XXXI.

ža.[15] Druge pa so Nemci poslali v delovna taborišča, kot na primer Aničevega agenta Robo, ki je nato v Dachauu umrl.

Nekateri iz predvojne mariborske in celjske mreže so se iz Štajerske pravočasno umaknili v Ljubljano. Dr. Milan Orožen starejši pripoveduje, da je v začetku junija njegova žena ponoči zaslišala jokanje in vpitje na cesti in ugotovila, da z bajoneti zbirajo ženske in otroke in jih seganjajo na železniško postajo. To se je ponovilo tudi naslednjo noč, ko sta zakonca Orožen sklenila oditi. Zjutraj ob štirih sta sedla na neki tovornjak in se odpeljala v Ljubljano. Manj sreče je imela žena dr. Milka Hrašovca, ki je obležala bolna doma, medtem ko so ji odpeljali oba otroka.[16] Med ubežniki iz Štajerske je bil tudi dr. Miloš Vauhnik, ki se je v Ljubljani naselil v stanovanju bratranca Rada Thalerja in prevzel odvetniško pisarno dr. Miloša Stareta in nekega nemškega odvetnika. Junija 1941 so v Ljubljano pribežali še dr. Franjo Mačus, dr. Ernest Kalan, ki je prevzel pisarno zaprtega dr. Cepudra, in mnogi drugi. Sredi junija so v Ljubljani našteli že 2.700 štajerskih beguncev. Mnogi od njih se niso uradno prijavili italijanskim oblastem, torej so bili 'ilegalci'. Že v začetku junija sta Slovenski Rdeči križ in Družba Sv. Cirila in Metoda pod vodstvom dr. Fetticha in inž. Mačkovška, začeli pripravljati pomoč za te pribežnike.

Kmalu po kapitulaciji so se iz Maribora v Ljubljano odpravili sodelavci obmejnega komisariata Karel Jančič, Franjo Saksida, Franjo Fradel, Pavel Penko, Rigler, Fidler in drugi, na čelu z Urošem Žunom. Jančič priča, da se je v začetku maja 1941 najprej pet dni skrival pri svoji teti Anici Majcen v kolodvorski restavraciji. Med tem časom je bil povezan z Žunom, nato je odpotoval na Rakek in se skrival pri Ivanu Strgarju, bivšem šefu obmejnega komisariata na Rakeku, ki je še naprej ostal v službi. Pri njem je bil približno tri dni, ko mu je Fradel po nekem sodelavcu obmejnega komisariata na Rakeku sporočil, da ga išče gestapo pri Italijanih v Ljubljani. Zato je odšel na Unec, na posestvo inž. Majstra, kjer je ostal do julija.[17]

Žun je po prihodu v Ljubljano nekatere od sodelavcev odpeljal na bansko upravo in prosil, naj jim najdejo namestitve in res so jih nastavili na policiji ali v upravi. Drugi so si v Ljubljani nadeli lažna imena. Za njimi so postopoma prišli še njihovi sodelavci Adolf Ogrizek, Alfred Kralj in Branko Boltavzer ali Boltavzar. Branko Boltavzer naj bi še med vojno v Ljubljani umrl. Kmalu je iz Splita prišel tudi Bojan Medven. Nastanil se je pri svojem prijatelju, tudi igralcu, Milanu Košiču na Igriški ulici 11, si s pomočjo nekdanjih zvez priskrbel lažno identiteto in začel iskati službo. Naposled jo je s težavo, dobil pri gledališkem pevskem zboru.

Kot vse kaže, je nato Bojan Medven ilegalno opravljal kurirske posle po Ljubljani in pomagal kurirjem, ki so prihajali iz Splita. Tako je pomagal pri-

---

15 ARS III, MFS, ppa.
16 JVS, Dosje Mačkovšek, str. 25.
17 ARS III, ZA A. Anič.

skrbeti lasciapassare za tri pomembne člane JNS, ki so se odpravljali v Švico. Med temi so bili dr. Bera Angjelinović, dr. Vrhunec in dr. Radovanović. Za samo nabavo lažnih dokumentov je poskrbel Pavel Penko, ki je ponarejene dokumente in lasciapassare dobil s pomočjo nekdanjega oficirja Kariša, zaposlenega v uradu za potne liste v Ljubljani. Pri tem je sodeloval tudi novinar Jutra Rado Jurca. Ta je opravljal razne posle za svojega bratranca Medvena in je hodil na policijo po dokumente. Jurca je vzdrževal tudi zvezo s sprevodnikom Vovkom, ki je za napredne kroge opravljal ilegalno kurirsko službo med Ljubljano in Švico in je bil pozneje kurir Mačkovška.

Že poleti 1941 je Medven prišel povedat Penku, da je Anič v Splitu in da prosi za domovinski list in lasciapassare zase in za Angjelinovića. Po Angjelinovićeve dokumente je avgusta 1941 iz Splita prišla Aničeva žena. Jeseni so pripravili lažno identiteto še za Anteja Aniča, domovinski list na ime Ivan Rebolj. Tako je Anič lahko zapustil Split. Že leta 1941 naj bi Medven v Rupnikovo okolico vrinil dr. Bana, ki je res bil uradnik Visokega komisariata. Dr. Milan Bano je bil eden od vodilnih članov Pobratima oziroma kasnejše Narodne legije. V Pobratim, ki je nastal že junija 1941, se je včlanil tudi Lipe Kosec. Ohranil je svoje stike s krogi JNS, zlasti z dr. Ivom Potokarjem, šefom propagande Narodne legije, in z Marjanom Zajcem ter Karlom Novakom. O delovanju naprednih krogov poleti 1941 pa je še vedno zelo malo podatkov, razen tistih, ki so jih po vojni Udbi dajali člani mlajše skupine, torej OJNS.[18]

Tudi pri Jutru so se po okupaciji pogoji dela močno spremenili. V odstnosti skoraj vseh vodilnih liberalnih politikov je najprej politika Jutra bila, da se list prilagodi zahtevam italijanskega okupatorja in delovanje lista je vedno bolj usmerjal Avgust Praprotnik. Ob zlomu so namreč nekateri člani Jutrove redakcije dobili ukaz, naj se umaknejo v tujino. Stanko Virant, Andrej Verbič, Božo Borštnik in Boštjan Žagar naj bi se čez Bosno umaknili v Grčijo in nato v Veliko Britanijo. Res so odšli na pot. Toda prišli so le do Banje Luke, naleteli na nemške enote in se zato vrnili v Ljubljano. Kmalu po njihovi vrnitvi je 16. maja v Ljubljano iz Dalmacije prispel dr. Kramer, ki ga je z avtom pripeljal Ravnihar – "Riba".

Ko se je vrnil Kramer, se je obnovilo politično delovanje JNS in nastopila naj bi drugačna politika Jutra. Vsakodnevno so se sestajali zastopniki konzorcija Jutra in na sejah je Mira Pucova zastopala bolnega Kramerja. Na seje so prihajali še Brezigarjev brat Mirko, pa dr. Vinko Vrhunec, Avgust Praprotnik ter Marjan Zajc. Julija 1941 je že prišlo do spora, ker se Vrhunec in Kramer nista strinjala s Praprotnikovo politiko sodelovanja z italijanskimi oblastmi. Tudi Brezigar se je, ko se je vrnil iz Dalmacije, zaradi tega sprl s Praprotnikom. Po pričanju Vrhunca je Praprotnik menil, da je treba čimveč prodati Italijanom, saj bodo vojno tako ali tako izgubili, mi bomo pa vse prevzeli nazaj. Praprotnik pa tedaj ni igral nobene vloge v politiki JNS.

---

[18] Cf. JVS, Liberalni patriotizem in intransigenca l. 1941, Zbornik: Slovenci in leto 1941.

Navzven je Jutro zastopal Božo Borštnik, Kramer in Virant pa sta se umaknila v ozadje. Čakala sta na direktive iz Londona. Virant je iz ozadja usmerjal dogajanje, pošiljal Borštnika na seje k Nagodetu, vsi skupaj pa so se poskušali povezati z Londonom. To delovanje Kramerjevega kroga smo že omenili, saj je o njem poročal Rapotec jugoslovanskemu generalnemu konzulu 8. avgusta v Carigradu. Poročilo govori o ustanovitvi odbora za akcijo, ki ga vodijo dr. Vinko Vrhunec in še nekateri, o pripravah mobilizacijskega načrta, o sodelovanju z oficirji in celo trdi, kar je v virih posebnost, da je dr. Kramer hlinil bolezen in pomagal pri vseh dejavnostih.[19] Iz kroga Kramer – Virant – Vrhunec je verjetno izvirala zamisel o poti Rapotca v Kairo in tudi kasnejša zamisel, da pošljejo Vrhunca v Švico.[20]

Med zaposlenimi v Jutru je poleti 1941 prišlo do precejšnje redukcije, kot so temu rekli, torej zmanjšanja števila sodelavcev. Tako so Ambroža obdržali le po intervenciji Kramerja, kateremu pa je moral obljubiti, da bo skrbel za zadostno prodajo Jutra v Zagrebu.[21] Nekateri so se umaknili v pokoj, kot na primer Franc Seunig, ki se je nato med vojno še nekajkrat sestal z dr. Brezigarjem, toda že leta 1941 je začel sodelovati z OF na Mirju, kjer je stanoval.

Po besedah Udbe o Jutru takrat tole: "Začelo se je tudi postavljanje mrež in zvez z inozemstvom. Tako je stalno prihajal h Kramerju Marko Natlačen, ki je imel zveze preko Trsta in Vatikana z Londonom ... Poleg teh zvez so pripravljali tudi zvezo prek Carigrada in Švice ... Virantov ožji krog so tvorili Borštnik, Vrčon, Verbič in Vrhunec, ki je ga je Kramer določil za svojega naslednika. V redigiranju lista se je odražala Virantova angleška politika. Najbolj pa se je eksponiral Brezigar, ki so ga imeli za agenta IS. Virant je tipičen intrigant, prebrisan in zagrizen sovražnik KP, nove Jugoslavije in SSSR." Vsaj tako je po vojni o tem poročal glavni in dolgoletni agent VOS, Ozne in Udbe v liberalnih vrstah "Borut", najverjetneje Miloš Kobal. Viranta je imel za glavnega Kramerjevega 'rezidenta'. Drugi, Kramerjev rezident v Zagrebu pa naj bi med vojno bil dr. Oton Ambrož, ki naj bi takrat sodeloval z "anglofilskimi elementi", po mnenju Udbe za Hrvaško.[22]

Za zastopnika Jutra v Beogradu so že 1941 postavili Ivana Prekorška, nekdanjega narodnega poslanca, ki so ga iz Celja izgnali Nemci. Do takrat je to dopisništvo vodil Naum Simić. Po pričanju dr. Otona Ambroža je Simić nekajkrat prišel na poročanje v Ljubljano in bil dober Kramerjev prijatelj, ki ga je bil Kramer zaposlil na dopisništvu kmalu po prvi svetovni vojni. Leta 1941 so Simiću dali odpravnino, nehal je delati za Jutro in med vojno ni več hodil v Ljubljano.[23]

---

19 B. Krizman, Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, str. 180.
20 ARS III, MFS, ppa.
21 ARS III, MFS, ppa.
22 ARS III, MFS, ppa.
23 ARS III, MFS, ppa. Simić je po vojni živel v Beogradu, bil je uradnik, ne več novinar.

Tugomer Prekoršek, ki je medtem postal kurir v štabu Draže Mihailovića, je poleti 1941, pod krinko Rdečega križa, prvič prišel v Ljubljano. Nagode je o tem 29. julija 1941 zapisal, da je Prekoršek prvič na obisku in da je prinesel sporočilo "o simpatijah juga do severa". Vendar je Nagode že takrat po vsem kar mu je Prekoršek povedal, zaznal pri Mihailoviću "močan monarhizem". Zapisal je še, da je Prekoršek prinesel šifre za zvezo.[24] Kljub šifram pa kaže, da zveza ni stekla. Ko se je Mihailović po radiu povezal z Britanci avgusta 1941, slovenskih poročil ni bilo zraven, pa še Mihailovićeva zveza se je kmalu prekinila. Vprašanje je tudi, koliko so se napredni krogi v Ljubljani sploh trudili dobiti zvezo s tujino prek Mihailovićevih kanalov. Ti krogi so tako ali tako menili, da je Mihailovićevo gibanje več ali manj srbska zadeva, Mihailovića so upoštevali le kot uradnega predstavika jugoslovanske vlade.

Poleg prizadevanj mariborskega kroga in Kramerjevega oziroma Vrhunčevega kroga, da dobijo stik z Londonom, so bili še drugi poskusi. Tako sta po svoje v tej smeri delovala Ciril Škerjanc in Joško Nograšek, nekdanja uslužbenca celovškega konzulata. Skupaj s šefom Avale dr. Vladimirjem Šenkom sta iskala zvezo z Reuterjem oziroma Londonom s pomočjo jugoslovanske in ameriške ambasade v Rimu. Šenk je kot novinar Avale v Beogradu dobro poznal tamkajšnjega dopisnika Reuterja Huberta Harrisona kakor tudi njegovega naslednika Petra Browna. Zato je Škerjanc odpotoval v Rim; pred tem so se dogovorili za šifro "Osservatore Romano". V Rimu je Škerjanc sestavil pismo in ga poslal Ednu s prošnjo, naj pismo izročijo Kuharju, ki so ga so vsi trije dobro poznali. V pismu je Škerjanc prosil Kuharja, naj stopi v stik z Agencijo Reuter, "ki naj med oddajo borznih tečajev ob določeni uri pove, ali je pripravljena sprejemati poročila iz Ljubljane. Poleg tega pa naj še londonski radio sporoči, da je bilo pismo prejeto."[25] Londonski radio je to res sporočil in tudi Reuter je sporočil, kdaj je pripravljen sprejemati poročila. Dodal pa je, da je šifra slaba in da bodo po kurirju poslali drugo šifro. Šifro so res poslali, to je bila neka knjiga. Radio zvezo je potem vzdrževal Hassl, Novakov radiooperater, in ta je Šenku preprečil, da bi oddajal svoja poročila, ki so bila večinoma namenjena Koroški. Kdaj je ta zveza stekla, ni jasno, gotovo pa ne pred letom 1942.

Drugi poskus je bil poskus Stare pravde ali Nagodetove skupine, ki je bila od poletja 1941 vključena v OF. O tem je bila obveščena OF ali vsaj Komunistična partija Slovenije, saj je za to vedel njihova vez z OF Prežihov Voranc. V Nagodetovem krogu so si zelo prizadevali dobiti tudi stik s Hrvaško, natančneje z HSS in samim dr. Vladkom Mačkom v Krupincu. Oktobra 1941 je Nagode v svojem dnevniku ugotovil, da je to nemogoče, ker je Maček "hermetično zaprt". Takrat so se pripravljali, da bi v Švico poslali dr. Jureta Koceta, da bi se povezal z Londonom. Koce se je leta 1941 razšel s svojimi kole-

[24] ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1.
[25] ARS III, MFS, ppa.

gi v SLS in se priključil Nagodetovi Pravdi. Nagode piše, da so mu dali šifre in mu naročili, naj jih preda Kneževiću in da naj se izogiba Kreka in Kuharja. Koce je v Švico odpotoval v začetku novembra in s seboj odnesel šifre za radijsko zvezo "Rašica". Iz Švice mu jih je uspelo poslati v London in čez štirinajst dni se je vrnil v Ljubljano.[26]

Medtem so v Ljubljani poskušali vse, da bi usposobili radiooddajnike, ki so jim jih Britanci pustili pred odhodom iz Jugoslavije. Udba je v svojih povojnih rekonstrukcijah trdila, da je teh radiooddajnih postaj bilo nič manj kot trideset, od katerih je Udbi uspelo identificirati dvanajst.[27] Očitno pa nobena od teh leta 1941 še ni delovala. Tako je prvo daljše poročilo o stanju v Sloveniji in Jugoslaviji iz države poslal dr. Vinko Vrhunec po Rapotcu julija 1941. Rapotec je poročilo oddal sredi avgusta 1941 in o njem smo že govorili. Govorili smo tudi o poskusih Britancev oziroma SOE vzpostaviti stik z mrežo, ki so jo pustili v državi. Rapotec se je iz Carigrada oglasil Vrhuncu tudi s pismom, ki ga je pod imenom Stanko Hajderbegovič skril v pismo sestri Cveti. Cveti je sporočil le, da se ima dobro, ostalo pa je Cveta odnesla Vrhuncu, vendar vsebina ni znana.

Dr. Vinko Vrhunec je nato jeseni 1941 zvezo iskal še na druge načine. Najprej je mislil, da mu bo uspelo s pomočjo znancev dr. Berislava Angjelinovića in Radovanovića, ki sta se odpravljala v Švico. Ko pa to ni uspelo, se je v Švico odpravil sam, na 'službeno' pot. Ti stiki in zveze so bili popolnoma ločeni od poskusov Pravde. Še več, spomladi 1942, ko je zveza končno stekla, je Mačkovšek sporočil v Švico, da Koce zanjo ne sme zvedeti.

Mika Radovanović, šef centralnega presbiroja, je po zlomu iz Splita odšel v Trst z namenom potovati naprej v Švico in London. V Švici je imel prijatelja, jugoslovanskega poslanika Jurišića. V Trstu je navezal stik s prijateljem dr. Kramerjem v Ljubljani in ga prosil, naj mu pomaga dobiti osebne dokumente. V Ljubljani so mu nato izdelali lasciapassare, s podkupnino na ljubljanski Kvesturi po Medvenovih zvezah.

Propustnico je Radovanoviću v Trst v začetku avgusta 1941 ilegalno odnesel dr. Vinko Vrhunec, po nalogu Kramerja. Takrat mu je Vrhunec obširno razložil tržaško vprašanje in opisal razmere v Sloveniji ter mu obljubil gradivo, ki naj bi ga Radovanović odnesel v Švico. Vrhunec je o tem poročal Kramerju. Iz tega je nastala pobuda za elaborat o slovenski zahodni meji, za katerega so potem prosili inž. Mačkovška.[28] Drugič sta se Radovanović in Vrhunec sestala septembra 1941, spet v Trstu.

Radovanoviću naj bi v Švico pomagal priti Vovk, sprevodnik pri wagon-

---

26 ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1.

27 Cf. ARS III, Elaborat Mačkovšek–Novakove agenture, str. 159.

28 Nagode je v svojem dnevniku 27. 11. zapisal, da referat o mejah pripravlja odbor pri inž. Mačkovšku, in da sodeluje tudi prof. F. Zwitter.

lits. Odpravil se je novembra, toda prišel je le do Milana, naprej ni mogel in se je vrnil v Trst. Takoj po vrnitvi so ga Italijani aretirali, po Vrhunčevem pričanju je bilo to med 10. in 15. novembrom 1941. Dolžili so ga špijonaže, ker so zasegli spise, ki jih je imel pri sebi. Radovanović si je namreč zapisoval svoja opažanja, ko je potoval od Boke do Trsta, tudi vojaške postojanke. Pri njem pa so našli še elaborat o meji, ki mu ga je dal Vrhunec.[29] Skupaj z Radovanovićem so aretirali tudi Perhavca, češ da mu je ta dajal podatke o slovenski manjšini. Radovanović je podatke v resnici dobil od Severja in Šobra, s katerima se je skrivoma sestajal v Miramaru. Tudi njiju so zaprli.

Nekateri pravijo, da je Radovanović v Trstu že takrat vodil obveščevalno mrežo za zbiranje političnih podatkov in da je imel samostojen kanal oziroma zvezo s Švico. Odtod naj bi dobil denar za svoje delo, priskrbel pa podatke o razmerah v Trstu in severni Italiji. Z Radovanovićem naj bi bila povezana njegov brat Stjepan in advokat Djurović, ki sta bila takrat nekje v severni Italiji in sta se ponudila jugoslovanski vladi v Londonu.[30] Tudi po pričanjih agenta "Boruta", je bil Radovanović "rezident jugoslovansko-angleške špijonaže v Trstu".[31] "Borut" pravi celo, da ga je v začetku leta 1942 obiskal Rapotec. Toda to je malo verjetno in pokaže, kako malo je Udba vedela o britanski obveščevalni dejavnosti. "Borut" približno leta 1948 namreč trdi, da so Britanci izkrcali Rapotca v bližini Splita in da je ta nato šel čez Trst v Italijo ali Švico. Udba je tudi Vrhunca veliko zasliševala o tem, ali je Radovanović delal za JOS, vendar je Vrhunec to vztrajno zanikaval.

Druga možnost za zvezo se je ponudila, ko je konec poletja dr. Berislav Angjelinović sklenil, da se odpravi iz Splita v tujino. Medtem so namreč Italijani zaprli njegovega brata dr. Danka, ki je bolan preživel naslednja leta v različnih taboriščih po Italiji, britanska podmornica pa ni prišla. Bera je zato v Ljubljano poslal Aničevo ženo s pismom Vrhuncu, naj mu priskrbi lasciapassare. K Vrhuncu jo je pripeljal Medven in Angjelinoviću so priskrbeli ponarejene dokumente na ime prof. Modic. Z njimi je Angjelinović pršel do Trsta, kjer se je srečal z Medvenom. Oba sta prenočevala v hotelu Vagnoli. Tu je stanoval dr. Radovanović, saj ga je ščitila lastnica hotela, gospa Vagnoli, in Angjelinović je bil namenjen prav k njemu. Medven pa je bil namenjen v Milano, ker naj bi bil v tem času kurir med Ljubljano in Milanom.

Po pripovedovanju Angjelinovića sta z Medvenom odšla skupaj v Milano, naprej v Varese in proti švicarski meji. Vendar sta kmalu obupala, ker je bila meja preveč zastražena. Vrhunec celo pravi, da sta poskusila priti v Švico tako, da sta plavala čez Lago Maggiore in da so Angjelinovića aretirali v kopalnih hlačkah. Kakorkoli, vrnila sta se v Ljubljano. Angjelinović je v Ljubljani ostal nekaj mesecev in se videval z Vrhuncem. Ilegalno je stanoval naj-

---

29 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
30 ARS III, ZA 403/1, AOS.
31 ARS III, Elaborat Mačkovšek–Novakove agenture, str. 16.

prej pri Vrhunčevi sestri Viktoriji Elzner, ki je bila poročena s kapetanom Viktorjem Elznerjem (pri njih se je kasneje skrival tudi Ante Anič), nato pri sorodnici Terezi Uskoković in naposled pri gostilničarju Kačiču za Bežigradom. Družil se je še z dr. Kramerjem in inž. Mačkovškom. Približno 10. novembra 1941 se je iz Ljubljane spet odpravil k Radovanoviću v Trst in pozneje v jeseni naprej v Rim.[32] Leto pozneje, septembra 1942, je dr. Nikola Moscatello, svetnik jugoslovanske ambasade v Vatikanu, poročal svojim nadrejenim, da je bil Bera Angjelinović precej časa v Rimu in da je iskal možnosti za ilegalen prehod v Švico. Pred kakim mesecem, pravi, se je ponovno odpravil proti meji, toda dobili smo sporočilo, da so ga aretirali.[33] Po podatkih jugoslovanske Udbe, ki pa niso zanesljivi, saj trdijo, da je dr. Berislav Angjelinović bil sin Grge Angjelinovića, je bilo takole: Bera naj bi decembra 1941 prišel v Rim, kjer naj bi s pomočjo dr. Moscatella v Vatikanu vzpostavil zvezo med jugoslovansko vlado v Londonu (čez Švico, s pomočjo Jurišića v Bernu), Vatikanom in z Dražo Mihailovićem. Pri poskusu pobega v Švico so ga avgusta 1942 aretirale italijanske oblasti in ostal je v zaporu do kapitulacije Italije, nato pa odšel v Kairo.[34] Kaj se je natančno dogajalo v Trstu jeseni leta 1941, pa od po vojni zaslišanih ne izvemo, saj ne Vrhunec ne Angjelinović tega nista hotela povedati Udbi. Zato lahko le ugibamo, da je šlo za nadaljevanje dela, ki so ga začeli pred vojno.

Medtem so edina vez Ljubljane z vlado v Londonu bile radijske oddaje BBC, pa še te so bile na začetku redke. V oddajah sta od Slovencev nastopala dr. Miha Krek in dr. Alojzij Kuhar, ki pa ju liberalci niso imeli za svoja predstavnika in očitno je, da jima niso zaupali. Ko se je decembra že začela kriza v jugoslovanski vladi v Londonu, je Nagode zapisal, da Koce meni, "da se komaj izplača reševati londonsko vlado, ker pada iz napake v napako, ter je bil zadnji Kuharjev radiogovor naravnost škandalozno neumen". Decembra 1941 je po zvezah na Sušaku prišla k slovenskim liberalcem še novička, da Dušan Simovič londonskim slovenskim klerikalcem prav nič ne zaupa in da je brez vsakih konkretnih obvestil, kaj se godi doma.[35] Podobno najdemo v Nagodetovih zapisih, ki v začetku januarja pravi, da dr. Koce na vsak način sili v Švico, ker Kuharjevo in Krekovo početje v londonski vladi kompromitira Slovence.

Medtem je v začetku jeseni prišlo še do zloma pogajanj med naprednimi krogi in OF. Pogajanja je od začetka avgusta v imenu JNS vodil dr. Vinko Vrhunec po pooblastilu Kramerja. Pogajanja so se končala zelo podobno kot v Dalmaciji. Propadla so zaradi intransigence komunistične partije, kot je temu rekel Vrhunec, ker partija ni dopuščala drugim strankam enakopravnega sode-

---

32 ARS III, MFS, ppa.
33 L. Boban, Hrvatska u diplomatskim izveštajima ..., I/33.
34 N. Milovanović, Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića, III/31-35.
35 ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1.

lovanja v osvobodilnem gibanju.[36] Naposled so jeseni 1941 do najmanjšega skupnega imenovalca prišle le stranke JNS, SLS in socialisti, SSJ. Ta je vseboval opredelitev za svobodno in samostojno Slovenijo v neokrnjenem etničnem obsegu, federativno kraljevino Jugoslavijo, združitev Jugoslavije in Bolgarije in Balkansko unijo.

To se je zgodilo skoraj istočasno, kot je v Srbiji prišlo do podobnega razdora med Mihailovićem in Titom. V tem sporu se je Kramer odločil za Mihailovića. Ambrožu je rekel takole: "V jeseni leta 1941, ko sem se pogovarjal s Kramerjem, mi je dejal, da je treba podpreti Dražo Mihailovića in da se ne sme vzdrževati zvez z NOB." Kramer je že prej Brezigarja pooblastil, naj se poveže z Dražo Mihailovićem in ga je poslal v ilegalo, da bi tudi Slovenci imeli predstavnika v vrhovnem štabu Draže Mihailovića.[37] Kot vemo, do tega ni prišlo, vsaj ne takrat, ko je bil Brezigar v Splitu. Pa tudi pravih neposrednih zvez ni bilo.

Kurir med Srbijo in Slovenijo Tugomer Prekoršek se je 15. septembra sicer vrnil v Ljubljano. Ker je o njegovih prihodih v Slovenijo malo podatkov, se moramo zanesti na skope novice v Nagodetovem dnevniku. O prihodu Prekorška je zapisal, da je Prekoršek poročal o popolni politični dezorientaciji Draže Mihailoviča in njegove organizacije, medtem ko "v Srbiji more in obešajo na debelo". Zato je Prekoršek Nagodetu svetoval, naj čim hitreje zberejo vse nekomunistične skupine, ki so v slovenski OF, v slovensko osvobodilno vojsko in naj sestavijo čim močnejšo radijsko postajo. Prekoršek se je 21. že odpravil nazaj v Beograd. Nagode pravi, da so mu dali "šifro za Beograd in Zagreb" in pooblastilo, da v Zagrebu postavi radiooddajno postajo, na čelo katere naj postavi politično zanesljivega Hrvata,[38] usmerjenega jugoslovansko, in da naj vstopi v jugoslovanski odbor v Beogradu in tam zastopa Staro pravdo.[39]

Iz Nagodetovih nadaljnjih zapisov se razbere, da so si oktobra v Ljubljani res prizadevali za poenotenje nekomunističnih vojaških skupin. To akcijo so vodili polkovnik Jaka Avšič, major Karel Novak in major Stanislav ali Risto Jelačin. Trdili so, da imajo iz Beograda pooblastilo za enotno organizacijo in da naj ne bo samostojnih nastopov komunistov, Stare pravde, Trnovčanov ali Mlade Jugoslavije. Medtem je Albin Wedam sestavljal radiooddajno postajo za Pravdo. Konec oktobra je Nagode zapisal, da je postaja nared in bi morala vsak čas začeti oddajati. Kaže, da so nato nastale nejasnosti glede pooblastil, ki naj bi jih od Draže imel Avšič. Zato so se sredi novembra odločili, da Avšiča pošljejo k Mihailoviću, da se dogovori o skupni akciji in razčisti, kaj se dogaja med četniki in partizani.

---

36 Cf. JVS, Liberalni patriotizem in intransigenca l. 1941, Zbornik: Slovenci in leto 1941.
37 ARS III, MFS, ppa.
38 Najboljši naj bi bil kirurg sanatorija Merkur v Zagrebu, čigar imena pa ne navaja.
39 ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1.

Medtem ko Avšiča ni bilo v Ljubljani, so, kot kaže, nekateri oficirji sestavili štab in pripravljali "načrt za prevrat". V štabu so bili major Radovan Ulepič, Jelačin in Bohte, in vanj bi se vključil Avšič po povratku iz Srbije. Sodeč po Nagodetovem dnevniku, sta se Avšič in Novak s pooblastili vrnila. 3. ali 4. decembra, vendar je Nagode Avšiča videl šele 13., ko sta ga obiskala Ulepič in Avšič. Nagode, ki je dobil dober vtis o Avšiču, je zapisal, da se Avšič boji, da bi v Sloveniji prišlo do razkola med komunisti in 'nacionalci' (liberalci) in da je priporočal, naj se ohrani OF. Dobil je tudi pooblastilo Mihailoviča za komando v Sloveniji. Da bi gibanje poenotili, so se nato nekateri oficirji odločili vstopiti v OF. Toda tudi oni so zahtevali jasno določene pogoje sodelovanja v OF.

Dogajanje v Srbiji je kmalu imelo svoje posledice tudi v Sloveniji. Že naslednjega dne, 14. decembra, je namreč prišlo do napada Slovenskega poročevalca (glasila OF) na Dražo Mihailovića., Pravda je zavzela že znano legitimistično stališče in se postavila na stran Mihailovića kot uradnega predstavnika legitimno izvoljene jugoslovanske vlade.[40] Nadaljnji dogodki so znani. Kmalu so komunisti začeli policiji ovajati nekatere izmed tistih, ki so izstopili iz OF. Toda razmere v Sloveniji so nekaj časa še ostale negotove. Januarja 1942 so k Nagodetu začele prihajale nasprotujoče si novice. Nekateri so govorili, da Avšič podlega komunistom, kot na primer vodja skupine SDS dr. Vladimir Šuklje. Nagodetu je pravil, da je Kidrič z nekaj nesramnostmi razbil Mihailovičev štab v Ljubljani. Ilešič pa je trdil, da je Avšič izdajalec, da se je povezal s komunisti in zlorabil pooblastilo Draže. Drugi so trdili, da v resnici še naprej dela za Dražo, da bo spomladi postavil na noge vojsko za Mihailovića. Ulepič je trdil, da se bo boril proti Italijanom, četudi pod rdečo zvezdo, i.t.n. Nagode je v tej zmedi zapisal "Rezultat: Prav nihče se več ne spozna".[41] Kot vemo, so nato konec januarja komunisti razbili tiskarno Stare pravde in Pravdo izključili iz OF.

Prav takrat je 25. januarja v Ljubljano ponovno prišel Tugomer Prekoršek, to pot neposredno z Ravne gore. Leta 1942 je namreč gestapo razpisal tiralico za Prekorškom in takrat je iz Beograda odšel na Ravno goro. Prekoršek je pripovedoval, vsaj tako je zapisal Nagode, da komunisti v Srbiji počno enake neumnosti in zločine kot v Sloveniji, lažejo in obrekujejo. Po mnenju Prekorška, ki je bil zadnje dni v novembru navzoč pri razgovorih Avšiča in Novaka z Dražo, naj bi bil Avšič pošten in le taktizira glede na nasilnost komunistov.[42]

---

40 Cf. L. Sirc, Med Hitlerjem in Titom.

41 ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1.

42 V začetku februarja je Nagode zvedel naslednje od majorja Ulepiča: da je Avšič absolutno na strani Draže, da pa vseeno poskuša ohraniti dobre odnose z OF. Pri tem so ga podpirali vodilni oficirji (pošteni oficirji, je zapisal Nagode), Ulepič, Bohte in Jelačin, medtem ko sta se Novak in Avšič sprla. Začela so se dolgotrajna pogajanja med oficirji, t.j. Avšičem in OF, saj oficirji niso hoteli postati kar del partizanske vojske.

Prekoršek je takrat prinesel nove šifre za obveščevalno delo, vzel tehnične podatke o radijski postaji in zahteval od Pravde dve situacijski poročili, za vlado v Londonu in za Britance. Toda tudi potem je bila zveza s Srbijo slaba in neredna. Enako so ugotavljali tudi Britanci, oziroma SOE Kairo, ko so kasneje leta 1942 pri Draži iskali potrdila za slovenska poročila in zapisali, da ta zveza ne deluje.

Pri Mihailoviću je bilo še nekaj Slovencev, kar pa stikov ni spremenilo. Eden teh je bil novinar Boris Rihteršič, ki je bil v aprilski vojni zajet z akademsko legijo in zaprt v Karlovcu. Pod pretvezo, da je Črnogorec, so ga izpustili, in ob koncu aprila 1941 se je odpravil v Črno goro. Tam je ostal do srede septembra, ko je odšel v Beograd in se sčasoma povezal z gibanjem Draže Mihailovića. Delal je v propagandnem oddelku Draževega štaba in se gibal med štabom in Kolašinom. V Draževem štabu so takrat bili še major Perkinek, ki je bil zvezni oficir med Dražo in Pavlom Djurišićem, ter neki Pevec. Ti naj bi bili v povezani s "četniškim gibanjem" v Sloveniji, s Karlom Novakom, toda to je bilo verjetno pozneje. Ambrož pa je v Zagrebu za podrobnosti razkola v Srbiji zvedel od Rapotca, ki mu je marca 1942 pripovedoval, da je bil Draža pripravljen na sodelovanje s Titom, "samo Tito je postavil take pogoje, da je bilo sodelovanje nemogoče."

V začetku 1942 je Pravda ponovno načrtovala kurirje za v Švico. Tja naj bi se spet odpravil dr. Koce in tja bi poslali še poročnika Radka Cotiča, ki je bil na Sušaku.[43] Cotič naj bi pobegnil v Bern s pomočjo smučarskega tečaja na švicarsko-italijanski meji. Koce je odšel šele leta 1943 in po devetih mesecih čakanja v Švici prišel v London, Cotič pa ne.

Med vsem tem dogajanjem v Sloveniji in Srbiji se je 29. novembra 1941 iz Ljubljane v Švico odpravil dr. Vinko Vrhunec. Uradni razlog za potovanje, ki ga je navedel italijanskim oblastem v Ljubljani, je bil, da mora upravnemu svetniku TPD v Ženevi Monodu poročati o sekvestru firme in njeni razdelitvi med nemške in italijanske oblasti. Vizo za v Švico mu je priskrbel švicarski konzul v Trstu Emil Bonzanig, na posredovanje Monoda.

Italijanska obveščevalna služba SIM je kasneje poročala, da je Ninčič, jugoslovanski zunanji minister v Londonu, že konec novembra sporočil jugoslovanskemu poslaništvu v Bernu, da obstaja način, kako poslati razne politične osebnosti iz Jugoslavije čez Italijo v Švico in odtod do Lizbone. Oseba, ki naj bi pri tem pomagala, je švicarski konzul v Trstu Emil Bonzanig, ki je naklonjen Jugoslaviji, zato naj poslaništvo v Bernu stopi z njim v stik. SIM je kmal prišel na sled Bonzanigu in januarja 1941 zapisal, da je konzul anglofil in sovražnik

---

[43] Cf. L. Sirc, Med Hitlerjem in Titom, str. 73. Cotič je 19. decembra poročal Nagodetu, da je na Sušaku je odpor dobro organiziran, da so komunisti odrinjeni kot nepomembni in da na Sušaku želijo tesnejše zveze z Ljubljano, in da bo o tem poročal Avšiču. (ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1.)

osnih držav, ki prek švicarske meje spravlja jugoslovanske državljane ali pa jih pošilja na švicarsko ambasado v Rimu, ki jih potem vzame pod svojo zaščito.[44]

Vrhunec je s seboj odnesel dobro skrite mikrofilme, zvezane v stranice pisalne mape, podatke o nemškem terorju in referat o slovenski zahodni meji. Mikrofilme sta pripravila Marjan Tepina in dr. Fran Zwitter, referat o meji pa mu je dal inž. Mačkovšek. V Švici naj bi poročal tudi o političnih razmerah v Sloveniji, za kar so ga pooblastili dr. Andrej Gosar, dr. Marko Natlačen, dr. Celestin Jelenc in dr. Albert Kramer, torej pooblastilo prvakov štirih vodilnih strank, in jih obvestil o njihovem sporazumu.

Najvažnejše pa je bilo to, da je Vrhunec s seboj nesel šifre in valovne dolžine. Vrhunec je po vojni, ko je bil Mačkovšek že dolgo mrtev, Udbi zatrjeval takole: "Za šifro so vedeli dr. Kramer in Mačkovšek, ki mi jo je dal ... Ko me je seznanil s šifriranjem, mi je rekel, da je to angleški način šifriranja. Šifra je bila vezana za angleško knjigo Penguin, številka mi je izpadla iz spomina, mislim pa, da je bila številka 234. Vse to sem nesel v glavi, t.j. podatke o šifri in radio postaji. V notes sem si zapisal samo nekaj številk zaradi varnosti in preverjanja spomina."[45] S temi šiframi naj bi vzpostavili radijsko zvezo oziroma stik med Ljubljano in Londonom. Šifre je imel namen izročiti presbiroju pri jugoslovanski vladi.

Vrhunec je očitno nameraval ostati v tujini, saj je pred odhodom dal dr. Ernestu Kalanu advokatsko polnomočje za svoje gospodarske posle. "Ko sem šel v Švico, sem imel za glavno nalogo to, da grem v inozemstvo zaradi politične propagande na zapadu in da vzpostavim radijsko zvezo Ljubljana-London." Kot je dejal sam, je bil namen tega tudi to, da gre v London za ministra v begunski vladi.[46]

V Švici pa je nameraval obnoviti še eno predvojno zvezo. Preden je odpotoval iz Ljubljane, ga je namreč dr. Ernest Kalan prosil za uslugo za brata Vladimirja, ki se je takrat skrival v Ljubljani pri ženi. Vrhunec naj bi se v Bernu oglasil na britanski ambasadi in obvestil vojaškega atašeja, da je Vladimir Kalan v Ljubljani in da je brez sredstev. Vrhunec je po vojni sicer trdil, da tega ni storil, češ da se je izogibal takšnim stikom s tujci, kar pa je malo verjetno.[47] 10. decembra namreč najdemo Vrhunca v gradivih SOE. SOE ali SIS je zahtevala od Foreign Officea, da obvesti britansko ambasado v Švici, da je iz Slovenije v Bern prišel "dobro znani Slovenec" Vinko Vrhunec. "Prosimo Vas, da se povežete z njim s pomočjo jugoslovanske ambasade, pri čemer uporabite geslo Nikola, in priskrbite polno poročilo za nadaljnje sporočilo iz Londona." Najpomebnejše podatke naj telegrafirajo v London.[48]

---

44 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
45 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
46 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
47 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
48 PRO, HS 5/875.

V Švico je Vrhunec potoval brez težav, saj so ga obravnavali kot diplomatskega kurirja, pravi. Prvega decembra 1941 je prispel v Bern, na jugoslovansko ambasado. Jurišić je bil še eden od Kramerjevih osebnih prijateljev in Vrhunec mu je izročil Kramerjeve pozdrave. Po mnenju Udbe, je bil tudi Jurišić agent IS. Vrhunec je njemu in svetniku Dragutinoviću izročil vsa pisna poročila in jima ustno poročal o vsem, kar je vedel o razmerah v okupirani Jugoslaviji. Jurišić je takoj telegrafsko, v šifri, poročal naprej v London. Čez nekaj dni je še vse gradivo odposlal v London po kurirju. Dragutinović pa je Vrhuncu zaupal, da je po sprevodniku Vovku poslal pismo v Zagreb Vladimirju Vauhniku, naj pošlje podatke o tem, koliko divizij imajo Italijani na Balkanu.[49] Vrhunec je bil na božični večer 1941 v Ženevi pri dr. Vladimirju Mislju in se pogovarjal tudi z njim. Oglasil se je tudi pri Monodu v Ženevi.

Jurišić je v London jugoslovanskemu zunanjemu ministrstvu sporočil, naj v radiotelegrafskih zvezah uporabijo Penguin books 239, šifro št. 1895 – šifro, ki jo je pred zlomom uporabljala SIS za prenašanje svojih sporočil iz Jugoslavije. Zveza bi bila vsako soboto zvečer od 20h do 20.30h na valu 45,6 in s klicnim znakom 'Don' za oddajanje v Londonu in 'Lan' za oddajanje iz Ljubljane. To pošto je prestregla italijanska obveščevalna služba SIM pri aretaciji Vrhunca.

Vrhunec je prosil Jurišića, naj o njegovem prihodu obvesti prijatelja v Londonu, Jovana Banjanina, člana JNS in ministra brez listnice v Simovićevi vladi. Iz Londona je kmalu prišel odgovor in vabilo Banjanina, naj se Vrhunec osebno odpravi na poročanje v London.[50] Začelo se je Vrhunčevo enomesečno čakanje na vize za pot v London. Dr. Vinko Vrhunec je med vojno in po njej živel v prepričanju, da mu je pot iz Švice v London preprečil dr. Miha Krek. Klerikalci res niso bili navdušeni nad Vrhuncem, kar vidimo iz Kuharjevega pisma. V njem pravi, da so njihova težava bili tudi tisti Slovenci, ki so se nekako prikopali na zavezniško ozemlje. "Prvi je bil tisti Vrhunec, ki je pisaril iz Švice, kot smo kasneje zvedeli, raznim ministrom v London, Banjaninu, Andjelinoviću in Angležem, kako grdi smo klerikalci, da si upamo predstavljati narod, ko nas je doma vse zapustilo."[51]

Proti koncu decembra 1941 je bil Vrhunec že prepričan, da ga jugoslovanska vlada ne želi v Londonu. Čakanje na vizo se je namreč zavleklo kljub različnim urgencam, ki so potovale med Londonom, Bernom, Madridom in Washingtonom, med drugim s podpisom zunanjega ministra Ninčiča. Vrhunec bi moral potovati v London iz Švice, čez Španijo in Lizbono. 27. decembra je Krek osebno sporočil Vrhuncu v Švico, da so že dvakrat urgirali za vizo, da delajo vse, kar morejo, in da se vsi zavzemajo za njegov prihod v London. Simović pa je sporočil, da so mu 28. decembra Britanci odobrili vhodno vizo.

---

49 ARS III, MFS, ppa.
50 ARS III, ZA 403/1, AOS.
51 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

Kmalu so zbrali vse vize, razen španske. Tu pa se je zataknilo. 30. decembra je britanska ambasada iz Madrida sporočila v London, naj nujno in zaupno v Bern pošljejo naslednje sporočilo: nemogoče je dobiti špansko vizo za Vrhunca in bilo bi zelo nevarno zanj, da potuje skozi Španijo.[52]

Baker Street, torej centrala SOE v Londonu, je konec decembra sporočil jugoslovanskemu ambasadorju v Bern, da španske vize za Vrhunca ni mogoče dobiti. Zakaj se je zapletlo, danes lahko razberemo iz jugoslovanske diplomatske pošte med Bernom, Londonom in Madridom. Ker so bili jugoslovanski diplomati, ki so vse pripravljali, še premalo vešči v razmerah vojne in so premalo pazili na zaupnost postopka, je njihova prizadevanja decembra odkrila italijanska obveščevalna služba. Italijanska ambasada je pri španskih oblasteh takoj zahtevala, naj se Vrhuncu ne izda vize in naj ga aretirajo, če pride v Španijo. Italijani so to utemeljili Špancem rekoč, da gre za osebo, ki je bila glavni organizator atentata na hrvaškega "poglavnika" Pavelića. Podobno sporočilo so poslali španskim diplomatom v Bern. Jugoslovanski odpravnik poslov v Madridu Ljubomir Višacki je nato poskušal vse urediti s pomočjo intervencije pri Špancih. Kaže, da je imel na svoji strani neko visoko osebnost v Španiji, ki ji je pravil "moj znani prijatelj iz Burgosa". Če ne bi šlo po tej poti, je Višacki poskušal prepričati Britance, naj Vrhunca spravijo iz Švice po ilegalnih kanalih. To je prek Foreign Officea predlagal tudi jugoslovanski vladi v Londonu.[53] Višacki je bil očitno v stiku z Britanci v Madridu in jih je obveščal o svojem prizadevanju, da uredi Vrhunčev odhod. Ti pa so nato obveščali London.

Vrhunec, ki vsega tega najbrž ni vedel, je v Švici izgubil potrpljenje in je sklenil odpotovati nazaj v Ljubljano. Jurišič ga je prepričeval, naj ne oddide, saj ima do 27. januarja še veljavno švicarsko vizo. Celo odsvetoval mu je odhod, ker mu je Višacki iz Madrida sporočil, da Vrhunca lovijo Italijani. Da bi pošte ne izsledili Italijani, je Višacki podatke o nevarnostih, ki grozijo Vrhuncu, pošiljal v Švico s pomočjo britanske diplomatske pošte. Kljub vsemu je Vrhunec odpotoval iz Švice 7. januarja 1942.

Naslednjega dne, 8. januarja, so Vrhunca zaprli, ko je stopil iz vlaka na ljubljanskem kolodvoru. Ko ga je v zaporu obiskala žena, ji je najprej naročil, naj takoj sporoči Medvenu, da je šifra izdana in da naj Jurca in kondukter Vovk o tem obvestita Mislja v Švici. Mačkovšku pa je sporočil, naj se ne oglaša na morebitni radijski signal, ker Italijani poznajo šifro. Poleg tega je Medvenu sporočil, naj se skrije, ker je moral Italijanom priznati, kdo mu je pomagal dobiti lasciapassare. Medven se je, kot kaže, takrat umaknil v Avstrijo, čeprav je pozneje še prihajal v Ljubljano. Priskrbel si je službo pri gledališču v Celovcu.

Medtem so vodilni v londonski centrali SOE 11. januarja dobili poročilo

---

52 PRO, HS 5/875.

53 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec. O koncu Vrhunčevega bivanja v Švici glej tudi L. Boban, Hrvatska u diplomatskim izvještajima, I/61.

Petra Bougheya o Vrhuncu. V njem je pisalo, da je Vrhunec predsednik zveze rezervnih oficirjev, direktor trboveljskih premogovnikov, človek visoke zanesljivosti in integritete in da zanj jamči tudi Čok. Boughey je predlagal, da se mu pomaga (verjetno pri tem, da ilegalno pride v London), ker bi to vsem koristilo. Med drugim je zapisal tudi to, da je Čok najprej prosil SOE, naj mu pomaga dobiti zvezo z Vrhuncem v Švici, nato pa je to preklical, češ da lahko opravi sam, brez pomoči SOE.[54] Podatkov o tem, da bi Čok res stopil v stik z Vrhuncem, zaenkrat ni.

Zanimivo je, da je italijanska kvestura leta 1942, v času ko je zasliševala Vrhunca in pripravljala proces proti njemu, Vrhunca vodila pod oznako Švicarska obveščevalna služba. V spisu pa je pisalo tudi to, da je Vrhunec v Ljubljani sodeloval z Intelligence Serviceom.[55] Sicer pa so ga opisovali kot fanatičnega Slovenca, ki je bil nekoč vodja Orjune in zveze rezervnih starešin, ki je vedno nastopal protinemško, delal za angleško obveščevalno službo in tik pred okupacijo dal razstreliti številne mostove na Kranjskem. Končno so Italijani 9. decembra 1942 postavili Radovanovića in Vrhunca pred vojaško sodišče oziroma pred sodišče za zaščito države v Rimu. Vrhunca bi sodišče takrat obsodilo na smrt, če družina ne bi podkupila sodnika. Tako ga je obsodilo na 30 let ječe. Zaprli so ga najprej na Elbi in nato v Castelfrancu. Radovanovića pa so zaprli nekje v Italiji. Ko so v Italijo prodrli zavezniki, je Radovanović odšel k jugoslovanski vladi, ki je bila takrat v Alžiru. Po nekaterih navedbah je od takrat delal za jugoslovansko vlado, po drugih pa za Britance. Po vojni je bil zastopnik kralja Petra II v Parizu, vsaj tako je v zaslišanjih trdil Vrhunec.[56]

Nekaj časa po tem, ko so Vrhunca zaprli, je Mačkovšek naposled le vzpostavil radijsko zvezo s tujino. Po Mačkovškovih podatkih je šifre za stik z Londonom dobil iz Švice. Miselj mu je 30. aprila 1942 poslal navodila za stik z Londonom, verjetno po kurirju, sprevodniku v wagons-lits, spalnikih, ki so vozili med Carigradom in Parizom oziroma Švico. Njihove 'usluge' je tudi drugod uporabljala jugoslovanska obveščevalna služba, kot smo že videli. Po Nagodetovi različici je šifre v Švico odnesel dr. Jure Koce, ki je prvič odšel v Švico že v začetku novembra 1941.

Gradivo danes kaže, da je imel Mačkovšek šifre za stik z Intelligence Serviceom v Londonu in z jugoslovansko vlado. Vsekakor je te šifre in zvezo imel, še preden je dobil stik z Rapotcem v Zagrebu in preden je ta sredi leta ponovno zapustil Jugoslavijo. Mačkovšek in Miselj sta tako nadaljevala delo, ki sta ga do tedaj vodila Vrhunec in Bera Angjelinović. Dokaz za to najdemo v gradivih SOE, kakor tudi v Misljevem pismu 5. maja 1942. V njem Miselj piše Mačkovšku, naj vsako pismo dešifrira tako, kakor je Janko (dr. Berislav

---

54 PRO, HS 5/875.
55 ARS III, MFS, ppa.
56 ARS III, ZA 403/1, AOS.

Angjelinović) naučil Vinkota (dr. Vrhunca).[57] 2. junija 1942 je Mačkovškov radijski stik z Londonom dokončno stekel.

Kot potrjuje gradivo SOE, sta spomladi 1942 dejansko začeli delovati dve radijski zvezi iz Ljubljane v London. Na drugi strani v Londonu pa ni bila SOE, ampak SIS oziroma Secret Intelligence Service. Prva od teh zvez je v Londonu delovala pod šifro, oziroma imenom, Pinacle. To je izvirno bila Vrhunčeva zveza, ki jo je nadaljeval Mačkovšek. Pinacle v prevodu pomeni vrhunec.

Druga zveza oziroma drugi oddajnik v Ljubljani je imel ime Magpie, oziroma 'sraka' ali 'čveka'. Vsi dosedanji podatki kažejo, da je to bila zveza z enim najstarejših britanskih sodelavcev v Sloveniji, z Antejem Aničem. Da je 'Magpie' v resnici bil Anič, sklepamo iz podatka, da je prav Anič bil tisti, ki je SIS priskrbel povezavo z njihovo tretjo zvezo v Jugoslaviji. To je bila radijska povezava z agentom, ki ga v britanskih arhivih najdemo pod šifro Felix in je deloval v Splitu. Felix pa je bil nam že znani inž. Vladimir Feller. Vse tri omenjene postaje, torej Pinacle, Magpie in Felix, so bile dejansko povezane tako, da so lahko zagotavljale popolno konspiracijo in se ukvarjale s prepotrebnim zbiranjem informacij o sovražniku. Vsebina njihovih poročil kaže, da so počeli prav to.

Drugi dokaz za identiteto zvez je v kratki prekinitvi zveze z Ljubljano julija 1942, potem ko je okupator izvedel za prihod kurirja iz tujine, oziroma ko je izbruhnila ti. afera Rapotec. O tej prekinitvi govorijo viri na obeh straneh, torej pri nas in v gradivih, ki jih je SOE prejemala od SIS oziroma "C". SOE je namreč 29. julija zvedel: "... the situation in Slovenia is very delicate for working there, and in fact, "C" have not been able to contact either of their sets, i.e. Magpie or Pinacle for the last ten days ...". Ali: "Razmere v Sloveniji so zelo neprijetne za delo, dejstvo je, da C (SIS) že deset dni ne more vzpostaviti zveze z nobenim od svojih oddajnikov, ne z Magpie, ne s Pinacle ..."

Zaradi racij in poostrenih razmer je moral Mačkovšek spremeniti svoje konspirativno ime iz Lah v Ivan Grad ali Ig. Tudi on priča o prekinitvi zvez in 20. julija piše: "Pri racijah so nam pobrali telegrafista, zato oddajanja v neredu. Pošiljam prepise naših depeš 1 do 14, za katere ne vemo, če so bile sprejete (v Londonu – op. JVS)", čeprav so jih poslali po dogovorjeni šifri Penguin books št. 188, prvo izdanje iz leta 1939.[58] Zato je Mačkovšek za vsak primer poslal še prepise, naslovljene na London, Mislju v Švico, da jih odpošlje v London.

SOE ni vedela tako rekoč ničesar o delu in vsebini teh zvez. Zanje je poleti 1942 zvedela naključno. SIS oziroma C je pri tem odločno sporočil SOE, da stike s Slovenijo pokriva SIS in da SOE ne more uporabljati teh zvez. Ko je

---

[57] JVS, Dosje Mačkovšek, str. 103.
[58] JVS, Dosje Mačkovšek, str. 114.

Ivan Rudolf, ki je delal za SIS v Kairu, hotel prek SOE oziroma Hudsona izvedeti, ali ima Mihailović radijsko zvezo z Mačkovškom, je SOE v Kairu poslal svoji centrali v London že omenjeno pojasnilo, da je Mačkovšek naslednik Vrhunca. S tem je krog sklenjen, čeprav nam še vedno manjka gradivo SIS.

Še en dokaz je tudi to, da sta si Mačkovšek in Anič pomagala spomladi 1942, ko njune zveze še niso bile stalne in zanesljive, oziroma sta alternativno pošiljala poročila drug za drugega.[59] Ti njuni zvezi je vzdrževal, uporabljal in jima služil kot kurirska vmesna postaja Vladimir Miselj v Švici. Očitno so imeli zvezo tudi z dr. Bero Angjelinovićem v Rimu, saj je kar nekaj sporočil bilo namenjenih 'Jankotu'. Ko smo pripravljali Dosje Mačkovšek, ilegalnega imena Janko nismo znali razvozlati. Danes je jasno, da je to bil dr. Berislav Angjelinović, saj je to šifro nosil pri britanski SOE.

Kako so tekle zveze iz Ljubljane v Švico, več ali manj vemo. To zvezo imamo bolje dokumentirano kot je v britanskih arhivih. Skoraj enako velja za kanale v Italijo, vključno s tistimi v Rim, razen seveda Fischerjevega kanala v Italiji, o katerem je zelo malo podatkov. Britanski viri pa nam osvetlijo, kako je šla pošta iz Rima naprej v Lizbono. Konec oktobra 1941 je Vilhar obvestil SOE, da je pravkar zvedel, da so rekrutirali zelo pomembnega človeka za prenos tajnih sporočil iz Rima v Lizbono. To je eden od pilotov na potniški letalski zvezi med mestoma. Sedaj se trudijo, da bi našli podobno zvezo med Rimom in Dalmacijo.[60]

V Zagreb je zveza tekla na več načinov. Ena od vezi je bilč nekdanji pripravnik dr. Ernesta Kalana, dr. Albert Heric. Ko je Heric konec aprila 1942 nastopil službo v Ljubljani, ga je dr. Kalan takoj povezal z dr. Albertom Kramerjem. Heric je odšel k njemu na dom, da bi poročal o razmerah v NDH, pri razgovoru pa je bil navzoč tudi inž. Janko Mačkovšek. Heric je poročal tudi o Slovencih na Hrvaškem in oddal naj bi celo neko pisno poročilo o tem.[61] Pozneje je ohranil zvezo z Mačkovškom, hodil je k njemu v pisarno na gradbeni urad in mu poročal o novicah na Hrvaškem, o HSS in drugem. Heric je do leta 1944 potoval enkrat mesečno v Zagreb, toda sam je trdil po vojni, da ni nikoli prenašal pošte v Zagreb za Mačkovška, ker je ta imel svoje, dobre zveze.

Ko je v Zagreb prišel Stanko Rapotec, sta se tam sestala s Hericem in to približno štirikrat. Rapotec je uporabljal lažno ime Primožič, trgovec iz Dalmacije, priča Heric. Bil je zelo previden in za vsak primer je imel vedno v žepu še švicarski potni list. Heric mu je povedal, da dela na konzulatu NDH in Rapotec ni imel nič proti, le da ostane človek pošten, je menil, in da se ne zaplete z ustaši. Heric je zvedel vse o Rapotčevem odhodu leta 1941, prihodu

---

59 Ibidem, str. 102-105, primer pisem iz dne 30. 4. ter 7. in 15. 5. 1942.

60 PRO, HS 5/874.

61 ARS III, MFS, ppa. Heric se v zaslišanjih na Udbi 'ni mogel spomniti' ali je poročilo res napisal. Kramerju je pohvalil delo Pavla Horvata in Kramer se je samo nasmehnil in rekel: "No ja, pa je tudi ta barabca enkrat nekaj dobrega naredila".

na Mljet, obiskih pri Fellerjevih, obisku pri škofu Stepincu in o tem je poročal Kramerju. Rapotec mu je izročil neko italijansko knjigo (za šifriranje) in mu naročil, naj jo odnese Mačkovšku, češ da jo ta rabi za zvezo z inozemstvom, in Mačkovšku sporoči, da vlada v tujini priznava Slovensko zavezo, sicer pa to Mačkovšek že tako ve. Ko je Heric Mačkovšku izročil knjigo v Ljubljani, mu je povedal, da je Rapotec prišel s podmornico. To pa Mačkovška ni presenetilo, tako da se je Hericu zdelo, da je o vsem že obveščen. Mačkovšek je nato odposlal telegram o tem, da se je Rapotec izkrcal in da ga v Slovenijo ne bo. Kot vemo, je to bilo 2. junija 1942. Heric se je vrnil v Zagreb in povedal Rapotcu, da je knjigo oddal, Mačkovšek pa mu je naročil, naj Rapotcu poroča tudi o razmerah v Sloveniji. Rapotec si je vse zapomnil, pravi Heric. "Sploh si ni nikoli ničesar zabeležil. Povedal sem mu tudi o Zavezi. Povedal sem mu, kdo je udeležen, da zadeva umira in propada."[62] Rapotec je to obžaloval, rekel je, da se na ta način fronta proti okupatorju razbija.

Heric je do leta 1944 potoval enkrat mesečno v Zagreb. Pomagal pa je naprednim krogom, tudi ko je šlo za vizume, za OF oziroma za Milana Apiha pa je celo ponaredil nekaj vizumov. Do leta 1943 so namreč na konzulatu lahko kar sami izdajali vizume, kasneje pa so morali zanje dobiti odobritev ravnateljstva v Zagrebu. Hrvati v Sloveniji so neradi potovali na Hrvaško zaradi ustaškega režima, Slovencem pa je vizume ravnateljstvo v Zagrebu le redkodaj odobrilo, tako da je proti koncu vojne vedno manj ljudi potovalo v Zagreb. Konzulat je tudi drugače pomagal hrvaškim državljanom. Tako so na primer pomagali Nastji Žgur, ko so jo pri Planini kot aktivno partizanko ujeli Italijani, in jo je konzulat rešil in poslal domov v Zagreb. Hrvaškim državljanom so podaljševali vize, med njimi Vicku Dadiću, Aniču, Emidiju Bagnolu, na dva meseca je Heric podaljševal potni list Vauhniku, i.t.n.[63] Heric je tudi majorju Karlu Novaku priskrbel lažne papirje za potovanje v Srbijo spomladi 1942 k Mihailoviću. Prišla jih je iskat Novakova prijateljica Jovanka Krištof.

Jeseni 1941 je iz Spilta v Ljubljano prišel tudi Ante Anič. Ko je zapuščal Split, je razglašal, da namerava oditi naprej v Švico. Toda to je verjetno bilo le zavajanje, saj si je že pred odhodom v Ljubljano pripravil vse za delo v Ljubljani. Tja je namreč poslal eno od svojih britanskih radiooddajnih postaj. V Ljubljani je ostal do vse leta 1944. Vmes je nekajkrat razmišljal, da bi odšel, zlasti ko se je po italijanski kapitulaciji obetal prihod Nemcev. V Ljubljani se je vseskozi skrival. Najprej malo časa pri igralcu Košiču na Igriški. Tam sta z Medvenom spala na tleh. Nato se je skril pri sestri svoje ljubice

62 ARS III, MFS, ppa.

63 ARS III, ZA Konzulat NDH. Dr. Albert Heric, je imel tudi zvezo z OF, z Milanom Apihom, in jim pomagal organizirati zveze v Zagreb. OF je imela na konzulatu tudi svojo osebo, tajnico konzula Baljića Albo Horvat, ki je, kot so pravili, konzula 'ovila okrog prsta'.

Hilde Deržajeve, na Malgajevi ulici 2. S pomočjo prof. Silva Breskvarja so mu po mesecu dni le našli varno stanovanje pri družini Slanovic na Hrenovi 7, v bližini Florijanske ulice. Tu je ostal do oktobra 1943. Živel je pod lažnim imenom Ivan Rebolj in se izdajal za trgovskega zastopnika, za kar je imel tudi vse potrebne dokumente, ki so mu jih že prej priskrbeli prijatelji.

Vso vojno je imel Anič veliko denarja, vsaj tako pravijo priče. Tudi to dokazuje naravo njegovega dela. Živel pa je zelo skromno. Likarjeva je po vojni povedala, da je živel v majhni sobici, podobni brlogu. Bil je močno zamaskiran, imel je dolgo brado, tako da ga je Likarjeva komaj spoznala. Oktobra 1943 so ga sprejeli v sanatorij Emona zaradi operacije hemeroidov. Priče pravijo, da je bil resno bolan in da je ostal dva meseca v bolnišnici. Možno pa je tudi, da se je tako izognil težavam ob prihodu Nemcev, saj vemo, da je bilo lažnih – nepotrebnih operacij med vojno več. Ko je prišel iz bolnišnice, je zamenjal skrivališče. Nekaj časa ga je na svojem domu za Bežigradom, na Parmovi 20, skrivala Viktorija Elsner, Vrhunčeva svakinja. Preselil se je zato, pravijo, "ker so ga beli zavohali".[64] Takrat je Anič zamenjal tudi identiteto. Dobil je potni list NDH na ime Ante Gradina, ki mu ga je na konzulatu NDH priskrbel Dadić.

Takoj po prihodu v Ljubljano jeseni 1941 je Anič začel obnavljati stike s svojimi mariborskimi sodelavci Medvenom, Penkom, Žunom in Jančičem. Začeli so razmišljati o tem, kako bi prišli v stik s Švico. Anič in Žun naj bi se politično razšla prav zaradi različnih pogledov na to. Žun je po vojni Udbi pripovedoval, da je že takrat podpiral NOG. Anič pa je vztrajal na tem, da bi morali dobiti nekoga, ki dela pri spalnikih – wagon-lits, ki potujejo v Švico. Takrat se je Pavel Penko spomnil, da ima v Trstu bratranca, ki dela pri wagon-lits na relaciji Bolgarija–Švica. To je bil Anton Vovk. Takoj so naročili Franju Fradlu, ki je v Ljubljani dobil zaposlitev pri kolodvorski policiji, naj jih obvesti, kdaj bo Vovk v Ljubljani. Kmalu je Vovk res prišel iz Trsta v Ljubljano, kjer se je zaradi okvere vagona zadržal cel dan. Začeli so ga pregovarjati, naj jim pomaga. Vovk je najprej odklonil, češ da je tako delo prenevarno, končno pa ga je Fradel le pregovoril. Odtlej je Vovk prenašal pošto iz Ljubljane v Švico za Aniča in za Kramerjevo skupino, oziroma za inž. Mačkovška. Stik z Vovkom sta imela samo Fradel in nekdanji novinar Jutra Rado Jurca, Anič se z njim ni nikoli sestal. Mačkovšek je začel Vovkovo zvezo uporabljati nekoliko kasneje, verjetno v tesni zvezi z Aničem in njegovimi sodelavci. Vovk je pošto iz Ljubljane nosil na jugoslovansko poslaništvo v Švici.

Anič je na začetku uporabljal Mačkovškovo radijsko zvezo, vse dokler ni dobil svojih šifer, ki mu jih je iz Splita prinesel Dadić. Mačkovšek pa Aniču ni pomagal le z zvezo, temveč mu je v začetku pomagal tudi finančno.

Člani Slovenske zaveze niso vedeli, da ima Mačkovšek radijsko zvezo z

64 ARS III, ZA A. Anič.

Britanci, kar še dodatno potrjuje, da jo je uporabljal zgolj za obveščevalna poročila v London. Člani Zaveze so namreč takrat iskali način, kako bi si pomagali z Novakovim radijskim oddajnikom. Novaku je radijski oddajnik sestavil Avalin radiotelegrafist Viktor Hassl, kot smo že omenili. Hassl je imel ta oddajnik kar doma, na Trdinovi. In z njim je stopil v stik z jugoslovansko vlado v Londonu. Pozneje, julija ali avgusta 1942, naj bi mu s padalom spustili še en oddajnik. Tega pa naj bi uporabljal za zvezo z Mihailovićem in s Kairom, oziroma s tamkajšnjim predstavnikom vlade. Vsaj tako je drugim pripovedoval Hassl.[65] Novakov aparat torej ni služil za zvezo z britanskimi službami. Še bolj nejasno je, kako so si radijski oddajnik za stik z vlado priskrbeli klerikalci. Ta naj bi tudi začel delovati nekako leta 1942.

Anič se je pri svojem delu opiral na nekdanje sodelavce iz Maribora. Najožji stik z njim so imeli Hilda Deržaj, Franjo Fradel, Pavel Penko, Karel Jančič in Rafael Požar. Najbolj je zaupal Franju Fradlu, za katerega se je govorilo, da je njegov 'favorit', ki je bil njegov najožji zaupnik že v Mariboru. Fradel je bil takrat star okrog 55 let, bil je visoke postave in imel je hči, ki je bila pri partizanih. V Ljubljani je živel nekje v Mostah, pri svoji ljubici Marici Rajtman. Ko je Anič prišel v Ljubljano, ga je Fradel hotel vzeti k sebi na stanovanje, vendar je Marica to preprečila. Fradla in Penka so, kot smo že omenili, zaposlili na ljubljanski kriminalistični policiji. To je Fradlu omogočilo, da je v vojnem času skrbel za Aničevo varnost in ga pravočasno obveščal o ukrepih policije. Fradl in Penko sta za Aniča opravljala kurirske posle in mu nosila novice radia London.

Tudi Hilda Deržaj je bila Aničeva kurirka. Iz Maribora je prišla spomladi 1942 in mu je prinesla njegove osebne stvari. Zaposlila se je na sodišču in popoldne obiskovala Aniča. V Aničevem imenu je hodila k Vauhniku, Mačkovšku in Jančiču. Anič se namreč ni osebno sestajal z Mačkovškom, razen izjemoma, ko je šel k njemu na dom ali na magistrat. Septembra 1942 pa so Italijani zaprli Hildo Deržaj in jo za nekaj mesecev poslali na Rab. Takrat je Anič odšel k škofu Rožmanu in ga prosil, naj intervenira zanjo, da jo izpustijo.

Karel Jančič, ki je v Ljubljani živel pod lažnim imenom Jože Klobučar, je za Aniča šifriral sporočila in mu pomagal prevajati. Za to mu je Anič plačeval 3000 lir na mesec. Jančič je po vojni pripovedoval, kakšna so bila ta Aničeva sporočila v London: "Mislim, da je bilo prvo poročilo – situacijsko poročilo, ki je vsebovalo: ime nemškega komandanta v Srbiji, številke nemških pehotnih divizij s sedežem in imenom poveljnikov, številke ostalih nemških enot in stanje letalskih sil na letališčih ..." in tako naprej.[66]

Jančič se je v Ljubljani skrival. Najprej je stanoval v hiši sodnika Benedika na Mirju, nato pa pri Šubičevih na Rimski cesti. Z Aničem sta se sestajala skri-

---

65 ARS III, MFS, ppa.

66 ARS III, ZA A. Anič.

vaj, tako da je vsakokrat za to poskrbel Fradel. Na ta način sta se dobila tudi septembra 1943, sestanka pa se Jančič spominja takole: "Ob kapitulaciji Italije me je obiskal Fradel in mi povedal, da je Italija kapitulirala. Fradel je organiziral sestanek z Aničem, sestala sva se dopoldne ob Šentjakobskem mostu pri piramidi. Gledala sva, kako se Italijani pripravljajo na odhod. Glede politične situacije mi je (Anič) dejal, da bo Nemčija nadaljevala vojno in okupirala vso Slovenijo."[67] Takrat mu je Anič povedal, da misli oditi iz Ljubljane. Vendar sta oba ostala. Ko je leta 1944 prišlo do znanih aretacij, gestapo ni ujel Jančiča. Ta se je najprej skril pri domobrancih na Sv. Urhu, nato pa je pobegnil nekam v tujino.

Iz vsega tega je mogoče razbrati, da je Anič živel precej samotarsko, saj se tudi s tesnimi sodelavci in prijatelji ni videval pogosto. S pomočjo svoje gospodinje iz Maribora, ki je tudi prišla v Ljubljano, si je priskrbel zvezo z Mariborom. Leta 1942 je namreč Fradel k njemu pripeljal Fani Likar. Ta je organizirala stik z Mariborom. Toda Likarjeva po vojni ni hotela govoriti o Aniču. Udbi je zanikala, da bi se med vojno srečala z njim. Šele s pomočjo agentke 'Vide' je Udba leta 1951 z zvijačo zvedela od nje nekaj malega o Aniču.

Zvezo z Mariborom naj bi vzdrževal strojevodja Šulgaj iz Celja. Iz Maribora je prinašal pošto in denar, Fradel pa mu je te usluge plačeval. Še bolj skrivnosten pa je podatek, da je Šulgaj za Aniča pošiljal tudi pošto v Berlin. Pisma so bila navzven videti kot pisma matere sinu. Komu so bila namenjena, ne vemo. Že samo dejstvo, da je imel Anič stik z Berlinom, nam daje misliti, da je mogoče tudi on bil vmešan v znano dvojno ali včasih celo trojno obveščevalno igro pridobivanja sodelavcev v vrstah Abwehra, ki naj bi delali z zavezniki. Podobno zvezo naj bi namreč imel polkovnik Vladimir Vauhnik.[68] Nič tudi ni znanega o tem, koliko so nacistične službe vedele o Aniču. Vemo samo to, da so Nemci že leta 1941 razpisali nagrado na njegovo glavo. Ko je gestapo leta 1944 aretiral njegove sodelavce, so vse po vrsti zasliševali predvsem o tem, kdo je Anič. Miloš Vauhnik pa je leta 1950, ko je bil še v tujini, ob kozarcu vina nekemu agentu Udbe pripovedoval skoraj neverjetno zgodbo, da so imeli v letih 1943-1945 v rokah "celo obveščevalno mrežo za Nemčijo" in da je "200 članov IS hodilo na kontakte v Ljubljano. To so bili Hitlerjevi osebni tajniki, generali SS in ministri. Vse mreže je vodil njegov brat ...", torej Vladimir Vauhnik. Ta obveščevalni "aparat" naj bi tako dobro deloval, da so vnaprej vedeli "za vse vojaške ukrepe na frontah in politične dogodke, enako za atentat na Hitlerja ... Pravil mi je (Miloš Vauhnik – op. JVS), da so nosili agenti v SS uniformah in z značkami polkovnikov pošto v Švico, kjer so jo oddajali centrom IS."[69] Hericu pa je Vauhnik povedal, da zbira poročila iz

---

67 ARS III, ZA A. Anič.

68 Vauhnik si v svojih spominih, Nevidna fronta, velikokrat lasti zasluge, ki so bolj verjetno Aničeve.

69 ARS III, MFS, ppa.

vse Jugoslavije, sestavlja skupna poročila in jih pošilja zavezniški komandi. Njegov kanal pa, da gre v Berlin in da njegova poročila dobivajo zahodni in vzhodni zavezniki.

Anič je v Ljubljani nadaljeval delo za zaveznike in zbiranje vojaških podatkov s pomočjo svoje nekdanje mreže. Poročila je pošiljal pod šifro BBZ (Berliner Börsenzeitung).[70] Njihove vsebine ne poznamo. Lahko pa temu stiku sledimo posredno, iz Misljeve korespondence z Mačkovškom. Takoj na začetku je Anič zahteval, naj njegove zadeve, torej stik z njim, na britanski strani, v Londonu, urejajo Glanville, Millard in Stuart. Sodeč po imenih prejemnikov bi bila poročila poslana tistim, ki so pred zlomom delali v Zagrebu za SIS in SOE. Stik z Britanci je stekel in iz Londona so začela prihajati navodila in denar za obveščevalno delo.[71] Anič in sodelavci so vse do leta 1944 zbirali podatke o nemški vojski v Srbiji in na Hrvaškem, o razporeditvi vojaških enot, o številu divizij, z natačnimi podatki o komandnem kadru, o vojaških transportih čez Hrvaško in o nemških enotah, ki so odhajale v Grčijo. Zbirali in pošiljali so še podatke o enotah na letališčih, o policijskih enotah na Koroškem, Štajerskem in Gorenjskem, o stanju italijanskih enot v Sloveniji, v Dalmaciji in v Črni gori, pa o minskih poljih v Jadranskem morju. Posebej zanimivi so bili podatki o rafineriji nafte in o tovarni torpedov na Reki, v tujino pa so pošiljali tudi mikrofilmane časopise, podobno kot Mačkovšek.

Stik z Britanci je tekel v obe smeri. O tem priča dejstvo, da je Anič vnaprej vedel za vsa zavezniška bombardiranja v naši okolici. Svojim ožjim sodelavcem je zaupno povedal, da ima zvezo z zavezniškim glavnim stanom. Britanci so Aniču redno sporočali, kakšne podatke želijo. Pošiljali so mu tudi informacije o denarju, ki so ga poslali.[72]

Anič je imel navado, da je najprej zbral vsa poročila in nato iz njih sestavil enotno poročilo. Največkrat je to poročilo tudi sam šifriral. Šifra je bila, po pričanju njegovih sodelavcev, precej zapletena in pogosto je moral menjati ključ za šifro. Poročila so bila napisana na več načinov. Eden je bil s kemičnim sredstvom na 'toaletni papir', kot so rekli posebno tankemu papirju za te namene. Druga so bila v obliki zasebnih pisem, med vrsticami pa so skrili sporočila. Tretji način je bil, da so jih vezali v platnice knjig. Uporabljali pa so tudi mikrofilme. Nato je Anič poročila oddajal. Prispelo pošto je vedno uničil, sežgal.

Mreža, ki jo je med vojno vzdrževal Anič, je segala daleč na Hrvaško in tudi v druge smeri. Sam je trdil, da ima dovolj ljudi, ki delajo zanj. Njegova najtesnejša zveza je bil Feller v Splitu. Anič je Fellerju poleti 1942 pomagal ponovno priti v stik z Britanci. Tako je za SIS začela delati tretja radijska po-

---

70 Cf. V Vauhnik, Nevidna fronta, str. 273-275, kjer opisuje to zvezo, zvezo z Aničem in Vrhunčevo pot v Švico ter organizacijo kanala, povezanega z Misljem - Bledom.

71 Cf. JVS., Dosje Mačkovšek.

72 Cf. JVS., Dosje Mačkovšek, str. 101-133.

staja, ki jo je vodil agent Felix, oziroma Feller. Anič je bil od tedaj vseskozi v stiku s Fellerjem. Feller je pozneje na zaslišanjih priznal, da mu je Anič iz Ljubljane poslal vprašanja, napisana s kemično tinto.[73] Šlo je za obsežen popis vprašanj, natiskan "z mašino na neko tanko celulozo, kakor predivo od pajčevine, da sem lahko čital samo, če sem tkanino položil na belo podlago," pravi Feller. Tej celulozi so pravili toaletni papir.

Od Fellerja so zahtevali tudi fotografije, večinoma ladij iz splitskega pristanišča. Zato so mu Britanci poslali vzorec, fotonegativ, v velikosti enega kvadratnega centimetra, na katerem je bil pomanjšan raster za številne fotografije. Ker Feller nekoč ni zmogel pomanjšati fotografij, je kar take poslal po kurirju v Ljubljano. Ob tem je kurirju Dadiću moral povedati, kaj nosi, in tako je Dadić zvedel za to obliko poročanja. Kurir med Aničem in Fellerjem Vicko Dadić je v svojih zaslišanjih na Udbi po vojni potrdil Fellerjevo pripoved.

Zveze med Ljubljano in Splitom so organizirali Dalmatinci, ki so živeli v Ljubljani. Z njimi se je Anič sem in tja družil v bifeju Pezdir. Eden teh je bil trgovec Pijo Radonić, ki je dobro poznal tudi Vladimirja Fellerja. Radonić sam je nekajkrat, ob svojih poslovnih potovanjih, opravil tudi vlogo kurirja. Leta 1942 je Radonić Aniću predstavil Vicka Dadića, po drugi različici pa naj bi mu ga predstavil Milan Košič. Vicko Dadić je bil rojen leta 1907 v bližini Splita. V Ljubljani je bil zastopnik ali trgovski potnik firme "Buljan&Co." in član dalmatinskega društva. Dadić je tako začel redno, dvakrat tedensko, v popoldanskih urah zahajati k Aniču. Razen seveda takrat, ko je bil na poti. Dadić je imel dobre zveze na konzulatu NDH v Ljubljani, ki je bil velikega pomena za zveze z Zagrebom. Še posebej, ko se je tam zaposlil njegov prijatelj dr. Albert Heric.

Anič je imel še druge kurirje za Zagreb in Trst. Eden teh je bil Rafael Požar, doma iz Pulja in star približno 30 let. Zanj so govorili, da je bil preproste provenience, toda vreden precejšnjega zaupanja. Požar in njegova sestra Rossanna Venutti sta vzdrževala zvezo med Aničem in Jojotom Golcem v Trstu. Požar pa je za Aniča potoval tudi v Pulj in zbiral podatke o tamkajšnji podmorniški bazi. V Zagreb sta za Aniča potovala ljubljanski tipograf Emidij Bagnolo - 'Stari' in nekdanji policijski uradnik v Mariboru, pravnik Ciril Belšak. Bagnolo je bil doma iz Šibenika, živel pa je v Ljubljani kot upokojenec. Prej je delal v neki tiskarni v Domžalah. Dadić je kasneje pričal: "Delal je z nami, vendar ni vedel, kaj dela, mislil je, da dela proti okupatorju. Za svoje sodelovanje je bil plačan od Aniča preko mene. Anič je dajal denar meni in jaz nato Bagnolu. On je nosil pošto Aničeve žene v Zagrebu Aniču v Ljubljano. Nikdar ni govoril z Aničem, ker je pošto dajal meni. Poročila je nosil v raznih oblikah, škatlah z bonboni, v platnicah knjig, v pismih pisanih s kemično pisavo, tako sam ni vedel, da se v teh predmetih nahajajo poročila ... Ba-

[73] Vprašalnike so imeli v navadi pošiljati iz SOE, podobno kot je to bilo v primeru priprav na odhod S. Rapotca.

gnolo je imel legitimacijo kot dopisnik nekega ustaškega časopisa." Zato so mu dajali dovoljenja za večkratno potovanje prek meje iz Ljubljane v Zagreb in tako je potoval več kot štiridesetkrat.[74] Belšaka so Nemci izselili na Hrvaško, tam pa se je pridružil Horvatu. Ob kapitulaciji Italije je začel delati za hrvaško zunanje ministrstvo in je z diplomatskim potnim listom hodil v Ljubljano, pozneje pa tu zamenjal Herica. Ko so Herica po vojni spraševali, ali je konzul vedel za Belšakovo ilegalno dejavnost, je ta odgovoril: "Moral je vedeti, da je to druga linija hrvaškega zunanjega ministrstva, ki pošilja obvestila poleg njegove linije. Belšak se je sam vozil v Zagreb. S seboj je vozil zapečateno pošto.[75] V Zagreb je potoval vsake tri tedne ali vsak mesec, pogosto pa je hodil tudi v Trst. Nekdanji uslužbenec Putnika v Mariboru Aleksander Pfeifer pa je v Zagrebu skrbel za zamenjavo švicarskih frankov, ki jih je Anič dobil od Britancev, v lire.

Anič je tudi v Zagrebu vzdrževal zveze s pomočjo svojih nekdanjih mariborskih sodelavcev. Ker se jih je tam zbralo veliko, in ker so bili vsi tudi prijateljsko povezani, je marsikdaj težko ločevati njihove osebne povezave od obveščevalnih.

Podatke za Aniča je v Zagrebu zbirala skupina oficirjev. Med njimi je bil podpolkovnik letalstva in nato polkovnik vojske NDH Franc Pirc, Franjo. Druga dva sta bila jugoslovanska generalštabna oficirja, ki sta tudi bila v vojski NDH, in sicer polkovnik Hočevar in podpolkovnik Žmavc. Oba naj bi Vauhnik že leta 1941 imenoval za svoja tajnika in zahteval, da mu pošiljata poročila. Četrti je bil Spajić, ki je postal namestnik načelnika glavnega kolodvora v Zagrebu. Zbirali so predvsem vojaške podatke o številu nemških in ustaških čet, o njihovih premikih in podobno. Vsakega prvega in petnajstega v mesecu so jih prinesli h knjigovezcu Robertu Vukmaniču, ki se je med vojno zaposlil v zagrebški Tipografiji. Ta jih je zvezal v platnice knjig, v bonboniere ali škatle s piškoti, ki so imele dvojno dno. Po različnih kurirjih so jih nato pošiljali v kavarno Emona v Ljubljano. Za prenos so namenoma uporabljali različne osebe, ki največkrat niso vedele, kaj nosijo. Nekoč je takšno škatlico s keksi prinesel od Melite Tomič Vauhniku tudi Heric. Pravi, da je pogledal v škatlico in da v njej ni bilo nobenega pisma. Verjetno je pri tem 'prenašanju pošte' sodeloval tudi Josip Loos, ki je v Zagrebu delal pri Slovenskem Rdečem križu in je zato pogosto potoval v Ljubljano. Spajič pa je našel drugo pot. V prostem času je po radiu pel narodne pesmi. Tako je v besedilo pesmi lahko vstavil šifrirana sporočila o premikih nemške vojske in o transportih. Anič je, kot kaže, v Zagreb poslal Žuna in se potem občasno z njim dobival v Ljubljani.

Po mnenju gestapa so bila poročila, ki jih je mreža iz Zagreba pošiljala v Ljubljano in naprej v London, v veliki meri poročila o vojaških zadevah, manj je bilo političnih. Ko so v Zagrebu zasliševali enega od obtožencev v t.i. Vau-

74 ARS III, MFS, ppa.
75 ARS III, MFS, ppa.

hnikovem procesu, Belšaka, je gestapu povedal, kako je to delovalo. Anič mu je dal nalogo, naj po Zagrebu poizve, koliko je v mestu ustašev, koliko redne hrvaške vojske in koliko nemških čet. Hotel je podatke o tem, kje so te čete nastanjene, kakšno oborožitev imajo, kakšna je morala med vojaki ter kje imajo zaloge in skladišča municije. Vse to je Belšak pisno, po kurirju, pošiljal Aniču. Poročila, ki so prihajala v Ljubljano ali tista, ki jih je Anič pošiljal naprej, so bila napisana s posebnim nevidnim črnilom in šifrirana, kar je od prejemnika zahtevalo precej zapleten kemični postopek.

Iz gradiva je mogoče razbrati tudi to, da je Anič poskušal zaščititi svojo ženo Nado pred ilegalnim delom in da k njej na dom ni pošiljal ilegalne pošte. Ko je recimo v Zagreb prihajal Vicko Dadić, kot pravi sam, je v Aničevo hišo vedno prišel po osebnih opravkih in razen osebnih stvari tja nikoli ni ničesar nesel. V Zagrebu pa se je ohranilo mariborsko prijateljstvo med družinama Anič in Tomič. Melita Thaler, žena pokojnega Mirka Tomiča, ki je prevzela moževo delo, je bila dobra prijateljica Aničeve žene. Vsak dan je bila na kosilu pri Aničevi družini v Zagrebu. Tam jo je obiskoval Aničev kurir Vicko Dadić. Vauhnikova zveza z Melito, piše v nekaterih povojnih poročilih, je tekla prek Aniča. Hkrati pa sta bila Melita Tomič in njen prijatelj Radoničić v Zagrebu neprestano povezana tudi z ostalimi Aničevimi sodelavci, ki so tja prišli iz Maribora po zlomu.

Melita je pošiljala pošto v Ljubljano še na druge načine. Eden teh je bil čez Škofjo Loko s pomočjo Melitinega brata Rada Thalerja in njegove žene. V Škofjo Loko je Melita pošiljala Rapotčevega svaka Čajića z raznimi igračami za otroke in skritimi pismi za Vauhnika. "Melita je večkrat poslala Salmiča v Škofjo Loko k Thalerjevim, kamor je nosil pisma za Vauhnika." Ta pošta je bila "v nekih škatlah, ki so bile izdelane tako, da je bila pošta med dvojnim dnom. Istotako je imela urejen kovček z dvojnim dnom, kjer je nosila pošto," je pripovedovala Rapotčeva sestra Cveta. Tudi Salmič je hodil v Škofjo Loko z izgovorom, da gre na obisk k svoji družini. To pošto sta prevzela Melitin brat Rado ali njegova žena Majda, ki sta jo nosila naprej v Ljubljano. Thalerjevi in Homanovi, Ela Homanova je bila sestra Majde Thaler, so namreč imeli majhne otroke in tem otrokom je Salmič nosil igrače. Leta 1942 je bila nekaj časa pri Thalerjevih v Škofji Loki tudi Aničeva osemletna hči Sonja. Ta zveza je tekla še leta 1944, dokler Salmiča niso zaprli. Rado Thaler je takrat tudi finančno pomagal Vauhniku.[76]

Cveta Čajić in njen mož sta spoznala Melito v Zagrebu v začetku leta 1942 pri Aničevih, obe pa sta bili Škofjeločanki. Cveta, ki je po vojni edina ostala živa, je o tem: Cveta jo je kmalu zatem obiskala in Melita jo je povprašala, kje je Stanko Rapotec. Cveta ji je odgovorila, da ga ni. "Ona mi je nato pripovedovala, da ve, da dela za Angleže. Rekla je, da ji Radoničič hofira, rekla je, da je on za Ruse, ona pa za Angleže." Tako se je med vojno začela ljubezenska

[76] ARS III, MFS, ppa.

zveza med Melito Thaler in nam že znanim uslužbencem Shella v Zagrebu inž. Karlom Radoničićem. Melita je Cveti povedala tudi, da z Aničevo delata skupaj za Angleže. Delale so skupaj z Radoničićem, oziroma "on je vedel za to delovanje. Povezane so bile verjetno z Aničem." Cveta pravi nato, da sta z možem kmalu opazila spremembo pri Meliti, ki vedno bolj prihajala pod vpliv marksista Radoničića. Že leta 1942 je Melita Čajićema pripovedovala, da bo Angleže vprašala, ali lahko dela tudi za partizane, in po vsej verjetnosti je to tudi storila. Zakonca Čajić tega in drugih Melitinih lastnosti nista odobravala. Menila sta, da je bila preveč "udarjena na denar in slavo" in da je ves čas mislila na to, kakšen položaj bo imela po vojni. Cveta in Rudolf Čajić sta po vojni pričala, da nista bila povezana, oziroma nista delala skupaj z Melito Tomič in Aničevo ženo.

Verjetno so bili to razlogi, da ne Melita, ne Vauhnik, za katerega je delala, nista imela stika z Rapotcem, ko je ta prišel ilegalno iz Kaira spomladi leta 1942. Vemo pa, da je bil Anič obveščen o Rapotčevi misiji, kar je še dokaz več, da je britanska zveza tekla prek Aniča in ne Vauhnika.

Doslej je veljalo, da je bil Anič le eden od sodelavcev polkovnika Vladimirja Vauhnika v Ljubljani. Po Vauhnikovih spominih sta skupaj vodila organizacijo BBZ v Ljubljani oziroma obveščevalno mrežo v Sloveniji in na Hrvaškem. Toda podrobnejši arhivski podatki kažejo nekoliko drugačno podobo. Veliko je bilo že napisanega o prihodu Vauhnika v Slovenijo, vendar uganka o njegovem resničnem položaju še danes ni rešena. Vauhnik je bil po zlomu nekaj časa v nemških zaporih, nakar so mu Nemci priskrbeli zaposlitev pri glavnem štabu domobranske vojske NDH. Takrat naj bi, po pričanju Herica imel tudi zveze z dr. Glaise von Horstenauom. Zaradi položaja v NDH mu je septembra 1941 jugoslovanska vlada v Londonu odvzela vse čine, toda po mnenju nekaterih je bila to le kamuflaža za Vauhnikovo večstransko obveščevalno delo. Znano je, da je Vauhnik prišel iz Zagreba v Ljubljano novembra 1941. V začetku leta 1942 so ga nato odpustili iz domobranske vojske, vsaj tako se je glasilo sporočilo, ki mu ga je v Ljubljani posredoval konzulat NDH, leta 1944 pa je od vlade v Londonu zahteval svojo rehabilitacijo.

Ko je prišel v Ljubljano, se je 26. novembra 1941 oglasil pri majorju Brami in se predstavil kot generalštabni oficir vojske NDH, s seboj pa je imel priporočilna pisma generala Oxilia, vodje italijanske misije v Zagrebu. Bramo je bil takrat formalno zvezni oficir na Visokem komisariatu, v resnici pa je bil oficir italijanske protiobveščevalne službe SIM. Vauhnik naj bi mu razložil, da je v Ljubljano prišel na zdravljenje živcev k bratrancema dr. Božidarju Lavriču in dr. Vladimirju Guzelju. Res se je nato nekaj časa zdravil v sanatoriju Emona. Takrat je Vauhnik na Visokem komisariatu tudi izčrpno poročal o razmerah na Hrvaškem, Italijanom pa se je želel prikupiti s predlogom, da bi bilo najbolje, da Italijani okupirajo NDH, in z izjavo, da je v Zagrebu delal kot zvezni oficir med Italijani in Mačkovo stranko (HSS), ki naj bi jo podprli in

odstranili ustaše.[77] Vauhnik se je nato seznanil še z italijanskim poveljnikom Mariom Roatto in ta naj bi mu tudi pomagal. Vauhnik pa naj bi Roatto pripravil do tega, da je postal britanski agent, oziroma da je sprejel "agenturo za Angleže", kot je pripovedoval Miloš Vauhnik agentu Udbe po vojni.

Od tedaj je Vladimir Vauhnik več ali manj legalno živel v Ljubljani, z bratom Milošem sta stanovala v stanovanju Thalerjevih na Malgajevi ulici 12 v Šiški. Vauhnik je imel ves čas bivanja v Ljubljani potni list NDH, ki ga je podaljševal na konzulatu NDH. Prehranjeval pa se je pri sorodnikih, pri družini Rojina. Ta način življenja naj bi mu omogočil Roatta. V Ljubljano je večkrat prihajal tudi Vauhnikov kurir in odvetnik iz Beograda dr. Vinko Zorc. Leta 1944 so Zorca v Beogradu zaprli, a mu je Vauhnik pomagal iz zapora s pomočjo Rada Thalerja.

V Ljubljani je Vauhnik poiskal Aniča, osebo z visokim položajem pri Intelligence Serviceu – tako je trdil Miloš Vauhnik po vojni – in skupaj sta zbrala okrog 140 ljudi za svoje delo. Med njimi je bil tudi neki inž. Mačkovič (verjetno Mačkovšek), ki da je za Vauhnika fotografiral dokumente. V Ljubljani naj bi se razvil eden glavnih obveščevalnih centrov na Balkanu, ki je pokrival zahodni Balkan in tudi Madžarsko, pripoveduje naprej Miloš. Ta center naj bi imel zveze tudi v Berlinu. Zveza, ki jo je Vauhnik imel v Berlinu, naj bi bil Gruppenführer Müller, tekla pa naj bi prek gestapa v Celovcu. Ni jasno, ali je Miloš Vauhnik mislil na Heinricha Müllerja, šefa IV Amta RSHA – gestapa v Berlinu, ki naj bi pozneje delal za sovjetsko obveščevalno službo in povojni odšel v SZ.[78] Za sedaj potrdila o tej Vauhnikovi zgodbi na britanski strani, vsaj v fondih SOE, ni.

Anič in Vauhnik pa sta res bila v rednem stiku od leta 1942 do pomladi 1943. Kako sta se sestajala, nam priča Vauhnikov birmanec Ante Rojina. "V letu 1942 je Vauhnik začel pogosteje dobivati svoje obiske. K njemu na dom (k nam domov) je hodil vsak drugi dan, v določenih nujnih primerih vsak dan, neki gospod višji od mene, močnega okroglega starejšega obraza, z košatimi skoraj že sivimi brki in očali. Govoril je slabo slovensko in bolj po dalmatinsko. Sam Vauhnik se je nekoč zagovoril, da je po rodu Dalmatinec. Dotični gospod je stanoval v Nunski ulici v mali baraki. To sem nekoč po naključju opazil, ker sem srečal njegovo kurirko na cesti. To je bila ženska bolj majhne postave, okroglega obraza in imela je kostanjeve dolge kodraste lase. Bila je prijazne zunanjosti. Bila je študentka ... Sama ni vedela kakšno pošto prenaša, bila je prepričana, da je kurirka OF. Prihajala je vsak drugi dan okrog pol ene ure popoldne in je prinesla majhno kuverto, včasih pa tudi kuverto večjega formata. Kuverta ni bila nikoli naslovljena. Če pa je prišel dotični gospod z očali, sta se pogovarjala pol do tričetrt ure. Proti koncu leta 1942 je po vsakem

77 ARS III, ZA Vladimir Vauhnik.

78 W. Schellenberg, V labirintu vuhunstva, II/114-116.

obisku tega gospoda Vauhnik drugi dan pisal na pisalni stroj."[79] Misteriozni obiskovalec je bil Ante Anič, njegova kurirka pa Saša Slanovic, študentka medicine in hčerka Aničeve gospodinje na Florijanski cesti. Anič ji je denarno pomagal, da je lahko študirala.

Anič je, po pričevanju drugih, Vauhnika zelo cenil. Vauhnik je, kot je rekel Anič, bil zelo pedanten in odličen strateg. Zato mu je Anič prinašal v presojo podatke, ki jih je dobil iz različnih virov. Slanovičeva pripoveduje, da je Anič dajal Vauhniku naložil kakšna poročila naj pripravi in ta jih je pripravil. Anič pa jih je večkrat popravljal, nekajkrat mu jih je celo vrnil, češ da jih mora sam popraviti. Aničevi sodelavci pričajo, da je Vauhnik imel na Hrvaškem tudi svojo mrežo, ki je zbirala podatke in ta poročila je potem Vauhnik urejena dajal Aniču.

Toda v odnosu med Aničem in Vauhnikom so počasi nastale težave. Anič se, kot sposoben obveščevalec, ni družil z nikomer v Ljubljani, razen s svojimi zvezami, Mačkovškom, Vauhnikom in peščico prijateljev. Ker je zaradi izpada zveze z Londonom nekaj časa moral uporabljati radijsko zvezo Karla Novaka, je sodeloval tudi z njim. Toda kmalu sta se Anič in Novak sprla zaradi Novakovih poskusov, da bi vplival na Aničeva poročila. Saša Slanovic, ki je nosila Aničevo pošto tudi k Novakovim, se je srečanj z Novakom in njegovo ljubico Jovanko Krištof, pri kateri je Novak stanoval na Cigaletovi, spominjala takole: "Še pod italijansko okupacijo sem šla v Cigaletovo 7/IV h Krištofovi. To je bilo samo dvakrat do trikrat, potem sem se uprla. V zahvalo za oddajanje šifriranih depeš je Novak zahteval od Aniča, naj mu v Londonu izposluje neke stvari. V ta namen mi je Krištofova nekoč sporočila, naj Anič pride na njihov sestanek. A to mu ni bilo po volji in se je dolgo izgovarjal, dasi mu je Vladko (Vauhnik) prigovarjal. Šele ko so mu (plavi) poslali nekolikokrat nekaj bolj debelega, cca 50 let starega moža, ki mu je baje grozil, se je vdal in šel enkrat na Cigaletovo. Vrnil se je razburjen in slabe volje. Radi tega sta z Vladkom prišla v resen spor in Anič ni hotel imeti nobenega stika več z njim (Vladkom Vauhnikom). Šele na dolgotrajno prigovarjanje Deržajeve in Vauhnika, češ da ga bo Novak izdal, ako se Anič ne potegne zanj, je bil Anič zopet voljan ga sprejeti, vendar mu ni dajal nobenega dela več."[80] To je moralo biti spomladi, oz. poleti 1943, pravi Saša Slanovic. Da sta se Vauhnik in Anič res razšla spomladi 1943, priča tudi Jančič. Takrat je namreč Anič prišel k njemu in ga prosil za prevod nekega poročila, kar je prej delal Vauhnik.

Vauhnik je po prihodu v Ljubljano na vse strani razlagal svoje poglede in svoje precej nedosegljive načrte. Omenili smo že stike z italijanskim poveljstvom v Ljubljani. Pa to še ne bi bilo tako hudo, saj je Vauhnik očitno poznal britanske podtalne načrte, kako bi na svojo stran pridobili Italijo in jo prisilili, da prekine svoje obveznosti do sil osi. Vauhnik naj bi že leta 1942 vedel za taj-

79 ARS III, ZA V. Vauhnik.
80 ARS III, ZA A. Anič.

ne zavezniške pregovore z Badogliem. Bolj nenavadno pa je, da se je Vauhnik udejstvoval politično, da se je vpletel v slovensko notranjepolitično sceno in postal član Vojnega sveta in poskušal vplivati na Slovensko zavezo. V to svoje politično delo je poskušal pritegniti tudi Aniča. Prav tu pa sta se razšla.

Po kapitulaciji Italije je Vauhnik še bolj odkrito posegel v politiko, medtem ko je Anič drugače gledal na razmere. Kot pravi Jančič, je takrat poročal v London: "Ob kapitulaciji Italije je Anič poslal poročilo, da je šlo 8.000 oseb v partizane in da so partizani edini odločilni faktor v Sloveniji. Z dežele prihajajo ostanki be-ga, ki jih Rupnik organizira s pomočjo Nemcev v posebne vojaške edinice, ki ne bodo nikoli odigrale vidnejše vloge."[81] Tudi za svojega znanca Dražo Mihailovića Anič ni več imel dobrih besed. Zanj je pravil, da je "udarjen", da pa ga je škoda in da je zavozil svojo politiko, ker ni sprejel sporazuma s Titom. Med vojno je mnogokrat rekel: "Šteta da je Draža tako glup i da se drži svoje oficirske zakletve, kako lepo bi mogao ukupno da radi sa partizanima jer je dobar oficir ..."

Anič je torej odločno odklanjal, da bi se politično opredelil. Tudi k partizanom ni šel iz istih razlogov. Zato sta se jeseni 1943 z Vauhnikom razšla in njuno sodelovanje se je končalo. V OF so vedeli za Aniča. Tako Golec kot Saša Slanovic in Rojina pričajo, da je Anič postopoma sprejemal OF in da je svoje ugotovitve in poročila pošljal tudi OF. Možno je sevda, da so to pričali tudi pod vtisom okoliščin in pritiskov po vojni. Pa vendar, v OF je bil še eden od Aničevih prijateljev in mariborskih sodelavcev dr. Slavko Fornazarič, ki je vso vojno prihajal k njemu na obisk. Za OF je kot obveščevalka ves čas delala tudi Saša Slanovic, ki pravi: "Aniču sem povedala, da delam za OF po obveščevalni liniji, kaj, pa nikoli ... Anič mi je večkrat dal podatke o pokretih domobrancev in pri tem pripomnil, naj oddam osebam, s katerimi sem imela zvezo ..." Očitno pa Slanovičeva OF ni povedala, od kod ima podatke.[82] Verjetno bolje, da ni, kot lahko sklepamo iz podobne izkušnje Pavla Penka: "Leta 1942 sem povedal Jošku Šabcu, da imam v Ljubljani zvezo z Aničem, da dela za zavezniški štab. Šabec mi je dejal, da so taki ljudje naši sovražniki in šele tedaj so se mi odprle oči."[83]

Ostaja seveda odprto vprašanje, kaj je med vojno v resnici bil Vauhnik. Ali ne morda le upokojeni odsluženi obveščevalec, ki si je srčno želel nadaljevati igro? Sodeč po sedaj dostopnih virih je resnično delo za SIS oziroma "C" opravljal Anič in zanj nekaj časa tudi Vauhnik. In ne obratno, Anič za Vauhnika. Možno je seveda, da sta bila usklajena in je Vauhnik res navzven namenoma nastopal tako, kot je. Nažalost z Aničevimi spomini ne razpolagamo.

V Ljubljani je Aniču pomagal še drugi novinec. To je bil absolvent medicine Konstantin ali Kosta Domazetović. Rodil se je v Prilepu, med študijem

---

81 ARS III, ZA A. Anič in ZA V. Vauhnik.
82 ARS III, ZA A. Anič.
83 ARS III, ZA A. Anič.

pa se je ukvarjal tudi z novinarstvom. Že pred vojno je bil dopisnik Vremena iz Zagreba. Kot Srb se je moral umakniti iz Zagreba, ker bi ga sicer ubili ustaši. Z zvijačo je prišel v Ljubljano, skupaj s profesorjem in prostozidarjem dr. Luko Maričem. Leta 1941 se je Kosta poročil s Hildo Horak, doma iz Kranja. Stanovala sta na Gledališki 6 v Ljubljani. Veljal je za sodelavca in pomočnika ter kasneje naslednika Vladimirja Vauhnika. To je res, saj je tudi on politično nastopal in si prizadeval za premostitev razkolov med legijami, za njihovo združitev in kasneje njihovo povezovanje s partizani.

Toda delal je tudi za Aniča. Domazetović je gestapu, oziroma Pavlu Duschi, na zaslišanjih leta 1944 priznal dobesedno, "da je delal za glavnega agenta IS v Ljubljani Aniča". Zanj je prevajal različne novice iz srbskih, slovenskih in nemških časopisov v angleščino, Anič pa jih je pošiljal naprej. Članke za angleške časopise je pisal tudi sam. Nemškim preiskovalcem je pokazal zadnja poročila, ki jih je imel pripravljena za Aniča. Ta so vsebovala podatke o nemških enotah na Madžarskem, o transportih municije in hrane in druge podobne zanimivosti. Obljubil naj bi jim, da jim bo razkril še več. Nato pa se je ponoči obesil v celici v sodnih zaporih.[84] Domazetović je do aretacije dobro skrival svoje delo, saj celo njegovi prijatelji, med njimi dr. Vladimir Šenk, s katerim se je med vojno družil, niso vedeli za njegovo obveščevalno delo.[85]

Anič je aprila leta 1944 res odšel iz Ljubljane, ker je ugotovil, da mu je gestapo na sledi. Preden je zapustil Ljubljano, je Karlu Jančiču rekel, da bo šel najprej v Italijo, kjer bo stanoval pri sorodnikih Fischerjeve žene. Nameraval se je namreč nastaniti v Italiji in od tod voditi naprej svoje agente in delovanje. Po odhodu je res še nekajkrat poslal pošto in denar v Ljubljano. Pošto je prinesla Venuttijeva. Toda načrte za nadljevanje dela so preprečile zloglasne gestapovske aretacije spomladi 1944 v Zagrebu in poleti in jeseni 1944 v Ljubljani, Trstu in Benetkah.

Toliko o kanalih, ki so delovali za britanske službe. Iz Ljubljane je seveda delovalo še mnogo drugih zvez, ki pa so bile več ali manj jugoslovanske narave in usmerjene na notranjepolitične probleme. Vendar so tudi skozi te kanale tekle informacije k zaveznikom, bodisi ker so jih ti nadzorovali, bodisi, ker jim jih je posredovala jugoslovanska vlada v Londonu, kamor so se stekale.

Podobne narave je bila Novakova zveza, ki jo je oskrboval radiotelegrafist Avale Viktor Hassl. Ker Hassl vojne ni preživel, se moramo zanesti na pričanje njegovega kolege Šenka. Šenk pravi, da je bil Hassl že od začetka vojne slepo orodje majorja Novak, saj je bil disciplinsko vezan na njegovo povelje kot rezervni narednik. "Hassla je v začetku vojne dobil v klešče Novaka in mu obljubljal nebesa po vojni, če bo delal zanj. Ker je bil Hassl dober radiotehnik,

---

84 ARS III, ZA K. Domazetović. Domazetović je poleg vsega bil v času, ko se je obesil, že zelo bolan. Imel je kostno tuberkulozo.

85 ARS III, ZA Vladimir Šenk.

je sam izdelal oddajnik. Novak mu je priskrbel šifre in oddajne čase. Včasih je bil na zvezi z Londonom, včasih s Kairom, vendar so bile zveze pogosto prekinjene zaradi fadinga in drugih motenj. Kakšne vesti mu je dajal Novak, Hassl sam ni vedel, ker je dobil vest že šifrirano, Hasslova šifra pa je bila drugačna in jo je lahko uporabljal samo za dogovarjanje za prihodnjo zvezo. Vendar se po tedne, včasih tudi mesece, Hasslu ni posrečilo dobiti zveze, ker ni mogel 'napeti' antene. Ponoči je včasih potegnil tanko žico čez vrt ali čez cesto, ki pa mu menda ni dosti pomagala. Za vsebino poročil nisem mogel nikoli zvedeti. Hassl je tožil, da sta za njegovo delo zvedela Mačkovšek in Stare in da je tudi od njih dobil neke šifrirane brzojavke za oddajo." V resnici pa je bil Hassl Novakov radiooperater, medtem ko je za prej omenjena oddajal Bricelj.[86]

Poročila so iz Ljubljane odhajala po raznih poteh, čez Trst, Rim, celo čez Bratislavo.[87] Veliko jih je šlo proti jugu, bodisi do že omenjene beograjske organizacije in naprej, ali k Mihailoviću in naprej, ali pa samostojno. Tako naj bi dr. Vladimir Murko med vojno vzdrževal ilegalni kanal med Ljubljano in Ankaro, verjetno s tamkajšnjo jugoslovansko ambasado. Tudi Djordje Radosavljević je med vojno pošiljal iz Beograda oziroma Srbije poročila zaveznikom prek britanske misije pri Draži Mihailoviću, skupaj s poročnikom Vjekoslavom Farkašem in kapetanom Gojićem, ki naj bi oba delala za IS.[88] Leta 1944 se je v Beogradu ponovno srečal s Harrisonom, ki mu je povedal za sporazum o interesnih sferah (50%-50%) in trdil, da je nemogoče napovedati politično bodočnost. Slovenski viri omenjajo še številne druge kanale, ki jih bo treba še ovrednotiti, toda tu smo se omejili le na tiste, ki so bili v neposrednem stiku z Britanci.

Nekaj tega dela je opravil tudi Jutrov predstavnik v Zagrebu dr. Oton Ambrož, medtem ko si je prizadeval ohraniti število naročnikov in skrbeti za redno dobavo Jutra v Zagrebu. Od pomladi leta 1942 je vsak dan pošiljal Jutro in druge dnevne časopise v tujino, po naročilu nadrejenih, najverjetneje Kramerja. Pošiljanje iz Zagreba v tujino je bilo enostavnejše in zbujalo je manj pozornosti kot iz Ljubljane. Pošiljka je bila navzven videti, kot da jo pošilja Jutro. Pošiljal jo je v Švico na naslov knjigarne oziroma Librairie Payot in še na neki naslov v Carigradu. Nadaljeval pa je tudi zbiranje političnih podatkov za vodstvo JNS.

Ambrož je občasno hodil iz Zagreba v Ljubljano s pomočjo vize, ki jo je dobil na italijanskem konzulatu v Zagrebu. Takrat je redno obiskal Kramerja in mu poročal o razmerah v NDH in o HSS. Heric je menil, da je prav Am-

---

86 ARS III, ZA Vladimir Šenk. O njem Šenk še pravi, da je ob zlomu Italije šel na Turjak in bil pozneje likvidiran. "On je bil Novakova žrtev. Skoraj vedno kadar sva govorila, sem mu skušal dopovedati, da je za njega bolje, ako se Novaka znebi, toda zaman."

87 ARS III, ZA 405–4, JOS – Analize, Bivša jugoslovanska obveščevalna služba.

88 Farkaša so po njegovem pripovedovanju konec leta 1943 zaprli Nemci in javil se mu je po vojni iz Londona.

brož v Zagreb in nazaj nosil pošto za inž. Janka Mačkovška oziroma JNS.

Na Jutru je Ambrož redno obiskoval inž. Petrovčiča, ki je bil administrativni šef uprave Jutra.[89] Po kapitulaciji Italije je težje potoval, zato je v Ljubljano poročal pisno in po Kramerjevi smrti je ta pisma naslavljal na Stanka Viranta. Zadnje poročilo je poslal v Ljubljano pozimi leta 1944-1945. Oblasti NDH, ki so poznale njegova predvojna poročila o frankovcih, so mu zaradi tega grozile. Da bi se izognil težavam, se je Ambrož, s privolitvijo Kramerja v začetku leta 1942 pa vse do 1944, zaposlil na uradu za prevajanje "Evropa Dienst",[90] ki so ga upravljali Nemci, medtem pa pisal le članke o kulturnih prireditvah. Ostal pa je v stikih s HSS. Ozna je že leta 1944 beležila njegovo poročanje, kot na primer tisto ob nastopu Šubašića kot predsednika vlade v Londonu: "Hrvaški narod in HSS se trenutno strinjajo s Šubašičevo vlado. Tudi dr. Maček pozdravlja ta sedanji položaj, ker je le dr. Šubašič tisti, ki je rešil notranje vprašanje in odnos do krone ..."[91]

Do podatkov so mu pomagali različni ljudje. Eden teh je bil njegov dobri prijatelj novinar Mahmud Konjhodžić.[92] Konjhodžić je bil musliman in levičar, eden izmed ustanoviteljev Društva prijateljev Sovjetske zveze, po mnenju Ambroža pa tudi član KP. Med vojno je živel v Zagrebu, delal v zunanjem ministrstvu NDH kot tajnik ministra Hadžića, svoje zveze s partizani pa prikrival z vlogo dobavitelja kuriva za ministrstvo. To mu je omogočalo številna potovanja po Hrvaški. Ustaška policija ga je odkrila leta 1943, pred italijansko kapitulacijo. Zaradi teh zvez s partizani je Ambrož Kramerju lahko poročal o partizanskem gibanju na Hrvaškem, z vednostjo Konjhodžića. Ambrož je imel stik tudi z novinarjem iz zagrebške partizanske organizacije, to je bil Ivo Mihovilović, za katerega je vedel, da je naklonjen NOG, ni pa vedel, da je podpredsednik ilegalne organizacije ljudske fronte v Zagrebu. Ali pa je namenoma pripovedoval Udbi po vojni, da "pod vtisom njegovih informacij, sem tudi jaz informiral dr. Kramerja."[93] Kramer je cenil Mihovilovića kot sposobnega

89 ARS III, MFS, ppa.

90 Šef tega urada naj bi bil nek Marić, prej ataše za turizem pri jugoslovanski ambasadi v Berlinu, ki je poznal Ambroža in ga je zato vzel v službo.

91 ARS III, MFS, ppa.

92 Konjhodžić je bil po vojni urednik Vjesnika in ataše za tisk v Kairu.

93 ARS III, MFS, ppa. Ambrož je dalje pripovedoval tudi o tragediji Mihovilovića. O tem, kako so ga aretirali ustaši in ga silovito pretepli, pri čemer je Mihovilović podlegel in izdal nekaj imen. Ustaši so ga hoteli obesiti, vendar mu je življenje rešilo njegovo znanje in zbiranje materiala o razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo. Zanj so takrat intervenirali Istrani ter prepričali Pavelića, da je Mihovilovića treba ohraniti pri življenu zaradi njegovega znanja. Toda s tem zgodbe ni bilo konec. Ob umiku iz Zagreba so ustaši s seboj odpeljali tudi talce in med njimi Mihovilovića. V tej skupini talcev so bili tudi domobranski oficirji, ki so jih aretirali ustaši. Partizani so jih zato najprej nameravali ustreliti, nato pa so jih osvobodili. Ko se je Mihovilović vrnil v Zagreb, so ga ponovno aretirali in zasliševali so ga nekaj mesecev. Naposled so ga le izpustili in zaposlil se je pri Jugofilmu.

novinarja, razmere pa so terjale, pravi Ambrož, "da dobim tudi podatke o NOP in stanju v Jugoslaviji. Mihovilović mi je zaupal vedno generalno linijo. Jaz sem bil v očeh Mihoviloviča zastopnik Jutra in Kramerjev informator. Politično pa me je imel za neopredeljenega in sredinca." Mihailovičevo gibanje pa je, po mnenju Ambroža bilo v Zagrebu zelo šibko.[94]

Pisma sta iz Zagreba v Ljubljano prenašala dr. Milan Lilek, solastnik Strojnih tovarn in livarn d.d. iz Ljubljane, in neki Frenk. Pošto je prenašal tudi Branko Boltavzer, predstavnik slovenskega Rdečega križa v Zagrebu, sicer član JNS, ki je med Ljubljano in Zagrebom potoval s ponarejenimi potnimi listinami. Ambrož, ki je včasih zahajal na slovenski RK v Zagrebu, je tam spoznal Frenka Boltavzerja, ki naj bi bil zobozdravnik v Slovenskih goricah, med vojno pa naj bi vzdrževal zvezo med Ljubljano in Zagrebom.[95] V Ljubljano so pisma in poročila nosili še Albert Heric, Alba Maceletova, ki je tudi delala na konzulatu in Žnidaršičeva. Heric pa pravi, da je imel Ambrož stike tudi s Horvatom.[96]

Heric je prišel v Zagreb, ko se je tja vrnil Rapotec spomladi 1942 in sestali so se v že znani gostilni Černe, pripoveduje Rapotčeva sestra: "spominjam se, da je prišel k nam v Zagreb Heric. Dobili smo se v gostilni in smo sedeli na vrtu, Čajič Rudolf, Tičak Marcela, poročena Mlinarič, pobegnila v inozemstvo (po vojni), Rapotec Stanko in jaz. Tedaj je Herica predstavil družbi moj brat Stanko. Ne vem, ali ga je predstavil kot Herica ali kot Primožiča." Gostilničar Černe svojo gostilno ohranil vse do leta 1944, ko so mu jo zaprli ustaši. Imeli so ga za nezanesljivega in so ga za nekaj časa tudi zaprli. Sicer pa je tudi Černe včasih za Ambroža nesel pošto v Ljubljano na Jutro. Nekoč so ga v Ljubljani celo zaprli Italijani, vendar le pomotoma, ker so iskali nekega drugega Černeta.[97] Ambrož je slišal, da je Černe denarno podpiral OF in po vojni je Černe še naprej imel gostilno.

Med vojno so se Slovenci v Zagrebu delili na tri kroge. Horvatov krog, kamor so zahajali pribežniki iz Štajerske, Rdeči križ, ki je pomagal emigrantom in zato dobival denar iz Slovenije, in tretji krog, ki so ga sestavljali klerikalci. Naprednjaki, med njimi Ambrož, so se zbirali okrog Narodnega doma, ki pa je bil pozneje razpuščen. Vodilni pri Narodnem domu Colnar je potem postal eden vodilnih pri Rdečem križu. Slovenci so se v NDH večinoma počutili negotovo. Ko so gledali, kaj oblasti NDH počno z Židi in Srbi, so živeli v strahu, da bodo tudi njih izselili, če nič drugega, je pripovedoval Ambrož.[98] Zato je Pavle Horvat, mačkovec iz časov pred okupacijo, ustanovil v Zagrebu organizacijo z imenom Kmečko-delavska sloga. Svojo pisarno je imel v bližini

94 ARS III, MFS, ppa.
95 ARS III, MFS, ppa.
96 ARS III, MFS, ppa.
97 ARS III, MFS, ppa.
98 ARS III, MFS, ppa.

kolodvora v Zagrebu, tajniške posle pa mu je vodil Ivo Fabinc. Oblasti NDH so Slogo razpustile že aprila 1942 in takrat naj bi Horvat prenehal politično delovati.

V Ljubljani, pa tudi drugje so na Horvatovo ravnanje gledali kot na sodelovanje z oblastmi. Nagode je, recimo, zapisal: "V Zagrebu snuje neki slovenski pokret radičevec Horvat, ki je prestopil k ustašem."[99] Toda Horvat naj bi Slogo ustanovil po navodilih Kramerja, da bi olajšal položaj Slovencem. Zato je, spet po navodilih Kramerja, sodeloval z notranjim ministrom NDH Mladenom Lorkovićem. Kramer Lorkovića sicer ni poznal, poznal pa je njegovega očeta.

Horvat je Ambrožu zaupal, da ima zveze z Lorkovićem, a mu ta ni verjel. Ambrož nam nekaj malega pove tudi o zadevi, ki je kratkotrajno burkala duhove v Zagrebu po kapitulaciji Italije. Govorilo se je namreč o povezovanju Slovenije z NDH v neko skupno državno celoto.[100] Pri tem je bil v ospredju spet Pavle Horvat in posredno tudi dr. Albert Heric. Ambrož pripoveduje takole: "Herica sem spoznal v Horvatovi pisarni. V tej pisarni je bil do leta 1942. Horvat mu je priskrbel zaposlitev na konzulatu v Ljubljani. To zaposlitev je Horvat zanj dobil prek Lorkovića. Heric je bil zelo ustrežljiv človek ... Hericu sem dal poročilo zato, ker sem vedel, da ni za NDH, ampak da je pristaš JNS. Bil je koncipient v pisarni dr. Ernesta Kalana v Celju. On tudi ni bil tako neumen, da bi gradil na NDH."[101] Načrt o zvezi Slovenije in NDH je očitno romal tudi na jugoslovansko vlado v Londonu, saj ga najdemo med spisi, ki jih je Udba zaplenila v hišni preiskavi pri dr. Borisu Furlanu.

V Splitu je inž. Vladimir Feller deloval vse do italijanske kapitulacije. Na prvi pogled je bila njegova glavna dejavnost pošiljanje poročil Aniču v Ljubljano. Redno mu je pošiljal podatke o tamkajšnjih razmerah, o resničnem početju četnikov, pa tudi o partizanih, o njihovi priljubljenosti med ljudmi in o njihovi popolnoma nekomunistični, skrajno nacionalistični propagandi.[102] Od Anića je prejemal vprašanja, napisana z nevidno tinto. Samo enkrat je, pravi, dobil britanski vprašalnik, dolg štiri strani, ki je vseboval poizvedbe o leseni ribiški floti v Dalmaciji. Vprašalnik je bil napisan na zelo tenak, svilen papir, tako da ga je bilo mogoče brati le na beli podlagi. Britanci so takrat prosili tudi za že omenjene fotografije jugoslovanske in italijanske mornarice.

Feller je podatke zbiral na različne načine. Podatke o ustaških pokoljih mu je, na primer, posredovala splitska škofija, ki jih je sama zbirala po svojih dio-

---

[99] ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1.

[100] ARS III, MFS, ppa. Udba je želela vedeti, ali se je Ambrož o tem pogovarjal z Mačkovškom, kar je ta sicer relativiziral, češ da Mačkovška ni dobro poznal in da ni vedel ničesar o njegovih zvezah, da mu je mogoče to omenil mimogrede na cesti.

[101] ARS III, MFS, ppa.

[102] ARS III, ZA 403/1, AOS. Fellerja je Ozna zasliševala že 1. marca 1945, najprej informativno in nato pod obtožbo, najverjetneje da dela za britansko agenturo.

cezah. Pri zbiranju podatkov sta mu veliko pomagala Ivo Antičević in dr. Arneri s Korčule. O Arneriju pravi Feller, da je bil nacionalist (JNS), pri katerem je že na začetku naletel na enako pojmovanje dolžnosti Hrvata – Jugoslavana, kot ga je imel sam, in željo po tem, da bi protiosno delovanje doživelo uspeh. Arneri je med drugim imel dobre zveze s kapitani Jadranske plovbe in Dubrovniške plovbe in mu je z njihovo pomočjo priskrbel dragocene podatke z območja vse do Boke Kotorske. Fellerju je omogočil, da je nekajkrat potoval v Metković, po Pelješcu in drugam. Arneri je celo pristal na to, da je stopil v stik z Ilijo Trifunovićem Birčaninom, "te sam tako putem njegovog obaveštajnog talenta, došao do važnijih informacija," pravi Feller. Feller je po Splitu poizvedoval, ali deluje še kakšna druga zveza z zavezniki. Ugotovil je, da ne, in da oddajnik, ki ga imajo četniki, ne deluje.

Medtem sta se Feller in Arneri vedno bolj oddaljevala od četnikov, vsaj tako je Feller svoje medvojno delovanje opisoval Ozni. Obsojala sta njihovo sodelovanje z Italijani pod vodstvom vojvode Trifunovića – Birčanina, ki je leta 1943 v Splitu umrl, in Dobroslava Jevdjevića. Feller je menil, da z okupatorjem sodelujejo le Srbi, ki so pribežali v Dalmacijo. Medtem so leta 1942 iz hrvaških krogov v Dalmaciji in Hercegovini v London kmalu začela prihajati pisna poročila o okrutnih pohodih dalmatinskih četnikov na hrvaške vasi.[103] Feller je pošiljal fotografski dokazni material o četnikih najprej Aniču, ta pa po kurirju naprej v Avstrijo in Švico. Za pisna poročila vemo, da so prišla tudi v roke britanskega Foreign Officea. Ko pa se je v Dalmaciji sodelovanje četnikov sprevrglo v sodelovanje z Nemci, Feller priča, da niti najbolj naivni idealisti niso več verjeli, da gre za taktiziranje, ki naj bi odražalo večjo politično sposobnost in realizem Srbov. S tem je izginila vsa njihova privlačna moč, pravi Feller, in "uz četnike ostao je samo ološ ...". Feller priča tudi o tem, kdo so bili glavni sodelavci Italijanov in Nemcev. Na podoben način je dogajanje videl Arneri, ki se je polagoma odmikal od četništva in naposled podprl korčulanske partizane.

Iz britanskih virov danes izvemo, da je Feller istočasno deloval tudi kot Felix, čeprav je sam to zanikal. Vodil je eno od treh glavnih radiooddajnih zvez z Secret Intelligence Serviceom (SIS) v Jugoslaviji. SIS je zvezo s Fellerjem vzpostavil nekoliko pozneje kot z Ljubljano, nekje sredi junija 1942. Mesec dni pozneje mu je "C" ali SIS poslal še novo šifro in časovni razpored oddajanja. 29. julija je SIS obvestil tudi SOE, da bo zveza s Splitom začela delovati v nekaj dneh in bodo z veseljem poslali tja kakršnokoli sporočilo, ki ga ima SOE za v Split.[104]

Do kdaj je delovala zveza med Fellerjem in Londonom, ne vemo, saj arhivov SIS nimamo. Glede vsebine pa skoraj gotovo lahko trdimo, da je šlo za

---

[103] L. Boban, Hrvatska u arhivima ..., str. 238, poročilo dr. Dominika Mandića zunanjemu ministru Ninčiću decembra 1942.

[104] PRO, HS 5/897.

vojaško obveščevalno poročanje o sovražniku, manj pa za analizo domačih razmer. Jasno je, da je Feller to zvezo Ozni zamolčal. Priznal je le stik z Aničem in pravi: "Tako sam u stvari postao njegov 'obaveštajac' za Dalmaciju, a kako sam znao da imamo slične političke i nacionalne poglede, što sam se i tokom naše suradnje opetovano potvrdio, to sam ovaj rad sa zadovoljstvom prihvatio, kako bi bar tim putem izvršio bar dio zadatka, kojeg sam si postavio u momentu kapitulacije."[105]

Zanimivo je, da je Feller delal tudi s Poljaki v Splitu. Po Fellerjevih skopih podatkih, je bila ta poljska zveza brez oddajnika in je delovala s pomočjo kurirjev. Povezana je bila z Vatikanom, saj je bilo v Splitu sorazmerno lahko dobiti prepustnice za v Italijo. Feller je pozorno spremljal tudi delovanje gestapa v Dalmaciji, ni pa mogel ugotoviti, kdo so njegovi sodelavci. Vedel je, kako in s kom deluje italijanska Ovra. Komunistom je predlagal skupno akcijo proti Ovri, da bi vanjo vrinili agente. Vendar do tega ni prišlo.[106]

Feller je imel svoj radijski oddajnik skrit nekje na Marjanu. Potem ko se je končalo njegovo sodelovanje z "organizacijo Barišić", je nenehno iskal nove stike med odporniškim gibanjem. Želel je namreč, da bi mu pomagali zaščititi oddajnik in mu tako omogočiti redno oddajanje. Zaradi tega se je leta 1942 dvakrat povezal tudi s splitskimi partizani. Jeseni 1942 jim je celo ponudil svoj oddajnik v uporabo. Edini pogoj, ki jim ga je pri tem postavil, je bil, da bo lahko še naprej oddajal tudi sam in da partizani ne bodo vplivali na vsebino njegovih poročil. Bil pa jim je pripravljen pokazati svoja poročila. Predlog so partizani načeloma sprejeli, toda kmalu zatem je Fellerjeva zveza umrla in poskus je propadel. Feller je svoje delo nadaljeval z dr. Antičevićem, toda tega so kmalu ubili četniki.

Ko je kapitulirala Italija, se je Feller priključil NOG, ali vsaj tako je trdil. Partizane, ki so prišli takrat v Split, je, kot pravi, takole nagovoril: "Odmah po dolasku (partizanske) komande, dok se stvarno još nije bila konstituisala, javio sam se komandantu i saopćio mu da sam posjednik engleskih šifara te da bih mogao ili njegove depeše ili tobožnje vlastite (u svojoj obavještajnoj ulozi) slati sa Marjanske radio stanice i zatražiti pomoć lovaca protiv štuka ili bombardera za Klis. Taj prijedlog nije naišao na interes kojeg sam očekivao ..." Partizanskega poveljnika je zanimala le radioodajna postaja. Feller jo je s pomočjo svojega tehnika vso noč razstavljal, nato pa predal partizanom. Kmalu potem je prišlo do partizanske evakuacije. Ker Feller ni imel prevoza, da bi odšel z njimi, je ostal v Splitu. Bil je prisiljen skrivati se pred ustaši. Nekaj časa je prebil v nekem samostanu. Edini resni stik, ki mu je v Splitu še ostal, je bil Vojko Krstulović, pa še njega so leta 1944 ubili. Feller je zasliševalcem Ozne trdil, da si je ves ta čas prizadeval, da bi prišlo do povezave med SDS, HSS in partizani in za priključitev samostalcev in mačkovcev v enote NOV.

---

[105] ARS III, ZA 403/1, AOS.
[106] ARS III, ZA 403/1, AOS.

Usoda drugih britanskih predvojnih zvez v Sloveniji ni bila dosti drugačna. Dr. Brezigar je od leta 1941 preživljal vojno v ilegali. V Splitu je ostal le nekaj mesecev in se nato vrnil v Ljubljano. V Ljubljani je živel skrit pri svoji sestri Joži Brezigar na Kongresnem trgu 3, kjer je imel bunker med dvojimi vrati, zakamufliran tako, da ga ni nihče mogel opaziti. Kasneje se je skrival tudi drugod, pri Ani Smrke, pa na Studencu, na istem mestu kot dr. Vladimir Kalan, vse do kapitulacije Italije septembra 1943, ko je odšel v Rim. Pri sebi je imel tudi svojo radiooddajno postajo, čeprav decembra 1941, ko je prvič govoril s Kokoljem, še ni imel nobenega stika z Britanci. Bil je zelo prestrašen, je pričal Kokolj. Kokolj je prišel v stik z Brezigarjem prek Brezigarjeve žene decembra 1941, ki je prišla k njegovi ženi in jo prosila, naj mu sporoči, da naj gre h Brezigarju na Kongresni trg. Kokoljevi ženi so takrat v Jutru dajali podporo, da se je lahko preživljala.[107]

Britanci leta 1941 niso vedeli, kaj se dogaja z Brezigarjem. 24. oktobra je Baker Street, centrala SOE v Londonu, poslal v Kairo telegram, da Čok predlaga, naj se Britanci povežejo z Brankom t.j. dr. Milkom Brezigarjem in mu sporočijo, naj poskuša pobegniti v Veliko Britanijo. SOE Kairo, v odgovoru na to sporočilo, 3. novembra navaja, da so Branka aretirali okupatorji.[108]

Brezigar je v svojem skrivališču imel le malo stikov z zunanjim svetom. Leta 1943 je poskušal priti z njim v stik Ambrož, obiskal je Brezigarjevo ženo. Toda rekli so mu, da Brezigarja ni, da se skriva v Hrvaškem Primorju.[109] Brezigar je sprejel le redke od svojih nekdanjih sodelavcev. K njemu so prišli tako, da je naročil svojemu bratu Mirku, naj jih pripelje. Za svojega kurirja je Brezigar imel nečaka Zorana Brezigarja. Ko je k njemu tako prišel Franjo Kokolj, ga je zanimalo, kaj se je zgodilo z Lipetom Koscem in Vladimirjem Simončičem. Simončič je pozneje, ko je bil v bolnišnici v Ljubljani, tudi nekajkrat obiskal Brezigarja v skrivališču. Pri njem je srečal dr. Vladimirja Kalana.

Od Jutra pa je k Brezigarju prihajal Franc Seunig in pogovorjala sta se predvsem o nabavi materiala za časnik. Na prelomu leta 1941-1942 sta Brezigarja obiskala še dr. Drago Marušič in dr. Branko Vrčon. Redno sta Brezigarja obiskovala le dr. Vladimir Kalan in inž. Janko Mačkovšek. Seveda ga je med svojim bivanjem v Ljubljani leta 1941 obiskal tudi dr. Berislav Angjelinović.

Tudi skupina čeških ilegalcev v Sloveniji je nadaljevala svoje delo, kolikor je mogla. Češkoslovaški ambasador v Beogradu dr. Jaroslav Lipa se je kmalu, že pred napadom na Jugoslavijo, umaknil v London. Po podatkih Udbe je tam nadaljeval svoje delo za Secret Intelligence Service. Pred kapitulacijo Jugosla-

---

[107] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

[108] PRO, HS 5/874.

[109] ARS III, MFS, ppa. Ambrož je sicer Udbi zatrjeval, da je šlo za privatni obisk, vendar je to manj verjetno.

vije so iz Beograda evakuirali Fischerja in polkovnika Stoja oziroma Hickeja, njuna mreža pa je ostala in nadaljevala delo. Imela je kanale za zvezo z Londonom, tistega v Carigradu smo že omenili. Poleg tega so Britanci vzeli nekatere češke obveščevalce v službo na svoja diplomatska predstavništva v Turčiji. Bolj nejasno pa je, kako so češke zveze tekle iz same Jugoslavije. K dr. Lipi v London sta tekli dve zvezi iz Beograda. Prva je bila zveza z nekim dr. Nikolićem in dr. Jelinekom, za zvezo k dr. Lipi pa naj bi skrbela Nikolićeva sestra Olga. Druga je že znana zveza direktorja hotela Majestic v Beogradu s Karlom Fischerjem v Carigradu. Nekdanja Fischerjeva organizacija v Jugoslaviji naj bi delovala naprej s pomočjo nekdanjih čeških društev.

Češki kanali pa so tekli tudi po zvezah, ki jih je imelo poveljstvo Draže Mihailovića. Tako naj bi se tajnik češke 'Obeci' iz Sarajeva Vojteh Režni javljal svoji vladi v Londonu s pomočjo Mihailovićeve radijske postaje na Romaniji; celo sestal naj bi se z vojvodo Jevdjevićem in samim Mihailovićem. Nemške oblasti so ga odkrile, zaprle pod obtožbo, da deluje za britansko obveščevalno službo in ga poslale v internacijo v Nemčijo, odkoder se ni več vrnil. Kanal iz Sarajeva, ki ga je vodil član Češke obeci v Sarajevu podpolkovnik jugoslovanske vojske Josip Majer, je šel po četniškem kanalu v Dubrovnik (inž. Mraz in inž. Steiner) in nato v London k Jaroslavu Lipi. Zaradi teh zvez je verjetno Udba vztrajala pri tem, da je bila češka služba med vojno "reakcionarna", česar ni zmanjševalo niti dejstvo, da so Čehi naredili vse za zmago zaveznikov. Tretjo češko pot iz okupirane države je vodil češki konzul v Splitu.[110]

Delovanje češkega kroga v Ljubljani med vojno ostaja bolj zavito v meglo. Rudolf Ryška naj bi med vojno prestopil v vrste Inelligence Servicea, medtem ko naj bi pred vojno delal samo za češko obveščevalno službo. Udba je to trdila zato, ker se je vse osebje češke obveščevalne službe z vlado premestilo v London in delalo za zaveznike. Franc Čermak je bil aprila leta 1941 vpoklican v jugoslovansko vojsko in takrat je zgubil stik z Ryško, ki da je izginil. Ryška je namreč takoj, ko so prišli Nemci, pobegnil v Beograd, medtem ko so Nemci, s pomočjo Italijanov, takoj začeli iskati po Ljubljani in pretresati njegovo stanovanje. Po eni različici naj bi ga nato leta 1942 v Beogradu ustrelili kot talca. Po drugi, ki jo je Čermak zvedel po vojni, so ga Nemci zajeli ko je hotel odnesti k partizanom češki denar, ki je ostal v konzulatu v Beogradu, in ga obesili. Jarko Selner se je med vojno priključil češkemu korpusu pri Rdeči armadi, prejel visoka ruska odlikovanja, postal major in po vojni general češkoslovaške vojske.

Franc Čermak se je vrnil v Ljubljano, ostal v službi in naprej naj bi delal za SIS. Druga zveza iz Ljubljane na zahod naj bi šla po kanalu, ki ga je imel inž. kemije Adolf Lukanovič, ki je bil tudi češkega rodu. Lukanovič, pravijo, je med vojno vzdrževal ilegalne zveze z nekim češkim emigrantskim odborom

---

[110] ARS III, MFS, ppa.

v Franciji, ki da je "pripravljal program za prevzem oblasti v ČSR po drugi svetovni vojni oziroma po padcu Nemčije".

Edina skupna akcija Brezigarja in Kalana se je zgodila ob kapitulaciji Italije, avgusta 1943. Vendar je to samo izseček širšega dogajanja, ki pač zadeva naše junake. Vse okoliščine dogovarjanja med britanskimi dejavniki in nacionalno (liberalno) ilegalo v Sloveniji bo treba še zelo temeljito raziskati, kakor tudi okoliščine notranjih sporov v času priprav na kapitulacijo. Vsekakor velja stališče, da so zavezniki v tistem trenutku pričakovali (in zahtevali), da v Sloveniji ne pride do notranjih bojev med različnimi ilegalnimi skupinami.

Simončič pravi, da ga je nekega dne v septembru, bolj verjetno pa je to bilo avgusta, obiskal dr. Kalan in mu dejal, da je dolžan kot bivši oficir oditi na teren. Zato naj se oglasi pri dr. Brezigarju na Kongresnem trgu. Naslednjega dne je Simončič odšel tja in našel oba, dr. Kalana in dr. Brezigarja. Brezigar mu je povedal, da so že izpeljali vojaško organizacijo, potrebujejo pa še komandni kader (verjetno so mislili na kraljevo vojsko v domovini). Simončiču so rekli, naj prevzame poveljstvo v Grčaricah, vsa navodila pa mu bo dajal dr. Kalan kot sodelavec Britancev.[111] Toda beseda Kalana in Brezigarja v tistih trenutkih očitno ni obveljala, saj je Brezigar leto pozneje iz Rima pisal, da ni čudno, da so nastale Grčarice, ko pa so se delali "taki pogreški", t.j. napake, ki jih je večinoma pripisoval Novaku.[112] Pač pa je iz vsega tega Udba pozneje zaključila, da dejstva, kot so Brezigarjevo in Kalanovo nagovarjanje Simončiča, pa "uporabljanje bivšega Brezigarjevega telegrafista Hassla s strani Novaka, potovanje Novakovih ljudi z dr. Brezigarjem v Rim, vse to jasno dokazuje, da je modro gardo, tako v Sloveniji, kakor tudi v drugih krajih Jugoslavije, organizirala IS (Intelligence Service)".

Dr. Vladimir Kalan je, kot smo dejali, leta 1941 prišel v Ljubljano, potem ko ga je žena rešila iz italijanskega ujetništva. Nato je dva meseca preživel pri ženi na Studencu v Ljubljani. Toda kmalu ga je začel iskati gestapo, ki je zaprl njegovega brata dr. Ernesta Kalana. Vladimir je zato odšel v ilegalo. Nekaj mesecev se je skrival pri Vrhunčevih na Mirju v bunkerju na stopnišču za leseno oblogo skupaj z Marjanom in Pavlom Tepino, Markom Vrhuncem in Ivom Peliconom. Italijani bunkerja niso mogli odkriti, čeprav so večkrat preiskali hišo. Omenjeni so ostali v tem skrivališču, dokler se v hišo ni vselil general Gambara. Po tem se je Vladimir skrival pri bratu Ernestu.

Vladimir Kalan je bil takrat v stiku z dr. Albertom Kramerjem. Ta je s pomočjo svojih zvez Kalanu najprej omogočil zvezo s hčerko v Londonu. Po isti zvezi je Kalan vprašal v London, kaj naj stori. Odgovor je bil, naj se priključi redni vojski. Podobno so mu ukazali še večkrat, v pismu aprila 1943, po radiu v londonski srbski oddaji, poleg tega pa še po podmorniški zvezi. Mogo-

[111] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.
[112] Ibidem.

če je šlo za zvezo po Stanku Rapotcu, čeprav se je govorilo, da so podmornice pristajale tudi v Severnem Jadranu. Dr. Vladimir Kalan je bil, vsaj tako je trdil, podrejen britanski skupini v Kairu, ki ji je načeloval podpolkovnik Lethbridge, nekdanji šef oddelka za potne liste pri ambasadi v Beogradu, in v kateri je bil tudi neki kapetan Trench. Trdil je, da je podrejen tudi Gibsonu, šefu diplomatske informacijske službe za Balkan in Srednjo Evropo v Carigradu. Kot vemo, je polkovnik Gibson res deloval v Carigradu in Ankari.

Dr. Kalan je vseskozi želel z ženo oditi iz Ljubljane čez Milano v Švico. Večkrat je prosil dr. Vrhunca in dr. Kramerja, da mu omogočita odhod. Ko pa je prejel sporočilo iz Londona, naj se pridruži rednim enotam, se je obrnil na Kramerja. Ta ga je napotil k polkovniku Vauhniku, ki pa je zanikal, da bi imel zvezo z vojaškim štabom za Slovenijo. Zato se je, pravi Kalan, sestal z nekim oficirjem, po rodu Štajercem, in ta ga je napotil k zdravniku Zdravku, kjer je konec julija 1943 srečal tudi majorja Novaka.

Kalan je 6. avgusta 1943 zapustil Ljubljano, odšel na Otočec in se pridružil tamkajšnjemu odredu. S pomočjo radiotelegrafista Blaža je javil v Kairo, kje je. Njegova enota je izvedla samo eno akcijo na Ortneku, kjer je Kalan med drugim rešil življenje ranjenemu partizanu Vinku Belcu – Nacetu, ki so ga nato oddali v ljubljansko bolnišnico. Nato so se pridružili enotam, ki so se zbirale v Grčaricah. Ko so partizani zajeli Gračarice, so aretirali Vladimirja Kalana in druge predvojne ilegalne delavce, Rudolfa Marinčiča, železničarja Kemperleta in Branka Ribnikarja.

Kalana so trikrat zaslišali, prvič obsežneje in nato dvakrat na hitro, 22. in 26. septembra 1943. Od tedaj o njem ni več sledi. Na zaslišanjih je govoril o razmerah v Grčaricah in trdil, da pri svoji enoti ni opazil nikakršnih znakov kolaboracije, sicer bi jo bil takoj zapustil. Vedel je le, da so četniki kupili nekaj orožja od Italijanov, toda razložili so mu, da to odobravajo Britanci in da ima tudi Gambara zveze z njimi. Dr. Kalan je partizanom jasno povedal, da dela za Britance. Ker je vedel, da je pri partizanih zavezniški oficir za zvezo pri GŠ Slovenije major William Jones, je zahteval, da ga on zasliši. Major Jones ga je, kot kaže, res zaslišal, vendar o tem v poročilih, kih je naknadno napisal za SOE, ni ničesar. Celo odredil naj bi, da morajo Kalana sprejeti v partizane in mu zagotoviti primerno mesto.[113] Vse to pa partizanov ni oviralo, da ne bi dr. Kalana usmrtili brez sodnega postopka, saj ni omenjen na Kočevskem procesu. Pri zadnjem zaslišanju je dr. Kalan vztrajal, da se ni ukvarjal z ničimer drugim kot z zdravljenjem ranjencev v odredu in da se je hotel vrniti v Ljubljano, pa ga je od tega odvrnil Karl Novak, češ da vrnitev v času, ko se premikajo nemški transporti, ni varna.

Zadnjo novico o Kalanu je Britancem, mogoče celo SOE ali SIS, če sodimo po načinu pisanja, poslal dr. Milko Brezigar. Novembra 1944 je pisal v Kairo: "Prosim, če bi bili tako prijazni in bi poslali kopije (tega pisma) gospo-

[113] ARS III, ZA 403/1, AOS.

dom Banjaninu, Jevtiću, Kreku, Furlanu in Kuharju; prosim obvestite tudi predsednika Beneša in ministra Ingra o vsebini tega poročila. Poleg tega jim povejte, da so 9. septembra 1943 partizani zajeli njihovega prijatelja Vladimirja Kalana, ki je major v češkoslovaški vojski. Mučili so ga in medtem so ga mogoče tudi že ubili, ker o njem nismo ničesar več slišali po 19. oktobru." Kako so Britanci ob tej novici postopali, ne vemo, ker je fascikel z naslovom dr. Vladimir Kalan še danes nedostopen v britanskem osrednjem arhivu PRO v Londonu.

Ostaja pa vprašanje, kaj je v resnici bil general Gastone Gambara, ki je v Ljubljano prišel decembra leta 1942 za poveljnika XI. armadnega korpusa. Ustni viri nekdanjih britanskih obveščevalcev v Jugoslaviji pravijo, da je bil v britanski službi. Tudi v dokumentih Udbe iz povojnega časa večkrat najdemo takšne omembe: "Gambara je bil znan kot anglofil, ter je bil verjetno agent angleške obveščevalne službe". Zato ni bilo naključje, da je stanoval pri Vrhunčevih v Ljubljani.[114] Ta zaščita Vrhunčevih, je šla tako daleč, pravijo, da je skoraj nastal škandal in da so o vsem obvestili celo samega Mussolinija.

V času italijanske kapitulacije je tudi dr. Milko Brezigar odšel iz Ljubljane. Odpotoval je v Rim z lažnimi dokumenti na ime Primožič, ki mu jih je priskrbela žena. Pri tem ji je pomagal italijanski kapetan Francipani, ki je pri njej stanoval. Brezigar se je spotoma ustavil v Trstu in se sestal z Josipom Golcem – Jojotom in z dr. Jankom Kraljem. Takrat naj bi ustanovili Nacionalni odbor za Primorsko. Nato je odšel naprej in v Rimu ostal do konca vojne. Vseskozi je ostal povezan z Ljubljano, kamor je pošiljal pisma in poročila. Doma je pustil ženo in ji zaupal nekatere politične naloge, kot pravi sam, na primer pri Jutru. Do sedaj še ni poplnoma jasno, komu je dr. Brezigar iz Rima pisal pisma, naslovljena z "Dragi prijatelj". Udba je menila, da je bil to Janko Mačkovšek, vendar v enem od pisem Brezigar piše, naj tega ne pokaže niti Mačkovšku. Vemo le, da je pisal tudi dr. Otmarju Pirkmajerju, mogoče pa tudi komu iz Jutra ali dr. Celestinu Jelencu.[115] V Rimu je Brezigar še naprej uporabljal psevdonim dr. Primožič. Sestajal pa se je z Nikolo Moscatellom, kateremu je nosil poročila, ki jih je dobil iz Ljubljane.[116] Delal je z mladim diplomatskim uslužbencem jugoslovanskega poslaništva v Vatikanu dr. Dragom Zalarjem in z dr. Franjom Mačusem iz Maribora. Brezigar je pisal v Ljubljano, da sta z Mačusem kot naprednjaka v manjšini, saj je klerikalcev več, in zato naj pridejo v Rim inž. Janko Mačkovšek, Andrej Uršič in dr. Krsto Kazafura. Eden od virov pa celo navaja, da je Brezigar obiskal Ljubljano za veliko noč leta 1944.

---

[114] ARS III, MFS, ppa.

[115] Glede na način kako je Udba prišla do Mačkovškovega arhiva (glej poglavje Epilog), bi to lahko bil dr. Jelenc.

[116] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

Dr. Franjo Mačus je prišel v Rim tako, da je najprej pribežal iz Maribora v Ljubljano, nato so ga internirali Italijani, po mnogih intervencijah pa izpstili. Od začetka avgusta 1943 je bil predstavnik Napredne delovne skupnosti (JNS, mlade JNS, SDS in radikalov) v Rimu. Vodil je glavni kanal liberalnega tabora iz Ljubljane v Rim in naprej v London k dr. Furlanu. Bil je, med drugim, povezan z dr. Vrhuncem in na svojem stanovanju je gostil dr. Brezigarja. Udba še leta 1950 ni uspela razvozlati ilegalnega imena "Zemljak", ki ga je uporabljal med vojno. On je bil tisti, ne pa Vauhnik, ki je novembra 1943 poročila iz Ljubljane odpremljal v London. Tako je poročal tudi o Grčaricah: "15. 10. 1943 omenjenih 60 smrtnih obsodb je bilo izvršenih večinoma nad jugoslovanskimi četniki, ki so bili s pomočjo Italijanov in italijanske težke artilerije uničeni oz. zajeti na Grčarici na Kočevskem. Ti ljudje partizanov niso napadli, pač pa so poskušali vse, da pride do sodelovanja. Četniški oddelki so bili iz nacionalne mladine najčistejšega idealizma in ljubezni do kralja in Jugoslavije (sokoli, oficirji, i.t.d!)".[117]

Zanimivi so Brezigarjevi nasveti domov. Februarja 1944 je pisal, da odsvetuje, da bi Novaka še naprej postavljali za vodjo "četništva" oziroma jugoslovanske vojske, ker "1) Novak je za vodstvo popolnoma nesposoben, 2) Novak je megaloman, ... 3) Komandant ni Novak, ampak njegova prijateljica Jovanka ...". Malo pozneje je dopisal: "Povem pa Vam naprej, da on ne bo ničesar dobrega napravil."[118] Glede tega je še pripisal, da če bi Novaka postavili za vodjo na Primorskem, bi napravil druge Grčarice. Zato je bolj malo verjetno, da bi Brezigar tesneje sodeloval z Novakom, potem ko je prišel v Rim z Jovanko Krištof.

Brezigar je imel v Rimu, natančneje v Vatikanu, stike z različnimi ambasadami, zlasti s britansko in poljsko, ki mu je pomagala z zvezami. Za ameriškega ambasadorja je zapisal, da o Jugoslaviji tako ali tako ne ve ničesar. Bil pa je tudi neposredno povezan z Londonom, z Živkovićem in Većeslavom Vilderjem ter drugimi člani vlade. Pri Britancih je imel stike z nekom, ki mu je pravil "dotični gospod". Ta je želel, da bi nekdo od slovenskih (naprednih) politikov odšel k jugoslovanski vladi v Kairo, in tam stopil v stik z britansko vlado. Predvsem pa si je Brezigar prizadeval, da bi usposobili oddajnik, ki bi segel od Ljubljane do Kaira in dosegli trajno in brezhibno zvezo. Iz zapisanega se vidi, da slovenski liberalci do konca leta 1943 niso imeli neposredne zveze s Kairom. Zaradi tega, pravi Brezigar, je nastala velika škoda. In pripiše: "Škoda, da klerikalci nimajo več zveze z Londonom ali Kairom".[119]

---

[117] ARS III, 80–1, fasc. XIV.

[118] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.

[119] Ibidem. Odnose med klerikalci in naprednjaki lepo kaže neka podrobnost. Brezigar je po kurirju poslal pošto domov. V Trstu je kurirja prestregla domobranska straža ter mu odvzela vso pošto, ki je bila med drugim namenjena tudi zaveznikom. Narednik te straže, pravi Brezigar, pa je nihče drug, kot "tisti Lavrič, ki je sodeloval pri umoru Lesjaka".

V Rim so po kapitulaciji Italije prišli tudi Slovenci, ki so bili po raznih italijanskih zaporih. Tako sta se januarja 1944 v Rimu ponovno srečala dr. Brezigar in dr. Vinko Vrhunec. Kaj vse sta se pogovarjala, ni znano. Znano je le, da so se tu njune poti razšle. Dr. Brezigar je še naprej nasprotoval narodnoosvobodilnemu gibanju, medtem se je Vrhunec nameraval vrniti domov. Iz vsega Brezigarjevega delovanja pa je bilo jasno videti, da se je zanašal na anglo-ameriško izkrcanje na Balkanu, ki je bilo pozimi 1943/1944 še v načrtih pri zavezniškem vrhovnem poveljstvu, zagotovo pa pri samem Churchillu. Vrhunec je po vojni povedal, da je sam poiskal Brezigarja V Rimu in "bil silno presenečen, ko sem pri njem opazil še bolj nepomirljivo stališče do OF kakor pri dr. Ahčinu."[120]

Vrhunec je v Rimu srečal še druge znance izpred vojne. Dr. Mačus mu je pokazal Mihailovićevo resolucijo z Ravne gore, in z dr. Ahčinom se je pogovarjal o položaju v Sloveniji, kjer je ravno prišlo do organizacije domobranskega gibanja. Vrhunca ravnogorska resolucija ni impresionirala. Menil je, da je polna starih fraz, da "grmi proti sporazumu s Hrvati, da ne prinaša nobenih novih idej".[121] V Rimu se je Vrhunec sestal tudi z dr. Miho Krekom, ki je prišel v osvobojeni Rim kot predstavnik jugoslovanske vlade v medzavezniškem Svetovalnem svetu za Italijo.

Vrhunec se je takrat najbolj zanesel na dr. Ferdinanda Majarona in na zakonca Lavrič, ki so mu tudi pomagali. Do prihoda zaveznikov se je namreč moral skrivati, živel je pod lažnim imenom ter pogosto menjaval bivališče. Majaron je v Rimu obnovil poznanstvo z nekdanjim britanskim atašejem v Zagrebu Stephenom Clissoldom. Dogovoril se je za sestanek med Vrhuncem in Clissoldom. Vrhunec pravi, da je Clissold želel imeti podatke o zvezah skupine Ahčin-Brezigar z Nemci. Clissold mu je uslugo vrnil kasneje v Bariju, ko mu je omogočil potovanje v Rim na hčerino operacijo.

Vrhunec se je povezal tudi s slovensko partizansko obveščevalno službo, čeprav tega ni vedel (ali pa je), saj se je družil z dr. Frančkom Kosom. Veliko tem sicer ne vemo, toda vse kaže, da se je Vrhunec na osnovi vsega kar je videl in slišal v Rimu, odločil za narodnoosvobodilno gibanje. Ko je bil junija 1944 osvobojen Rim, se je Vrhunec vključil v novoustanovljeni odbor OF. Podobno je storil tudi dr. Majaron. Popolnoma drugače se je opredelil Brezigar in takrat so se razšli. Vrhunca je nato Kocbek, ko je prišel julija 1944 v Rim, prerazporedil v Bari k vojaški misiji NOG.

Vsak po svoji poti so potem na partizansko osvobojeno območje v Črnomelj prihajali nekateri od britanskih predvojnih 'prijateljev' – dr. Vrhunec, dr. Majaron, dr. Boris Furlan in drugi. Tam jih je spomladi 1945 srečal dr. Oton Ambrož, ki je prihajal iz Zagreba v Belo krajino na obiske k družini.

---

[120] ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
[121] ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

Videli smo že, kako neuspešni so bili poskusi naprednjakov (liberalcev), da bi poslali predstavnika čez Švico v London. Sčasoma pa so le dosegli, da so dobili predstavnika v vladi. To je bil dr. Boris Furlan, ki je konec julija 1943 prišel za ministra za prosveto iz ZDA v London. Furlan je v Londonu obnovil večino 'znanstev' iz Ljubljane, ne samo z Britanci, temveč tudi s Čehi in Poljaki. Tam je, med drugimi, bil nekdanji veleposlanik v Beogradu dr. Jaroslav Lipa. Lipa se je v Londonu večkrat sestal s Furlanom in poskrbel je, da je Furlan prek čeških zvez pošiljal osebno pošto ženi v ZDA. Ta korespondenca lepo pokaže, da je Furlan Čehom bolj zaupal kot Britancem, ki so imeli navado pošto cenzurirati.

Kapetan John Evans, ki je bil takrat že izpuščen iz vojnega ujetništva v Nemčiji, je takoj poiskal Furlana. Iz Furlanovih pisem je videti, kako vesel je bil tega snidenja in ženi je pisal: "Sva že bila pri večerji skupaj, jutri ga grem iskat za kosilo in si bom ogledal njegovo sobo, pravi da je zelo dobra in da bi se moral jaz tja preseliti. Dejal je tudi, da bi moral jaz z njim (Evans je Furlana povabil, naj gre z njim v Alžirijo – op. JVS), pa momentano ne mislim ..."[122] Ko je nekaj dni kasneje Furlan govoril po londonskem radiu, je bil Evans zraven in nato sta skupaj proslavila padec jugoslovanske vlade. Kmalu nato je Evans službeno odpotoval v Alžirijo in od tod v Bari. Oktobra leta 1943 mu je Furlan pisal in ga prosil, ali lahko posreduje, da bi njemu in dr. Juraju Šuteju omogočili pot iz Londona v Rim, da stopita v neposreden stik s tamkajšnjimi prijatelji. Pripisal je: "Šutejeva prisotnost v Italiji je zelo pomembna, saj je izvoljen za predstavnika Splita. Potovanje in kje se nahajata dr. Šutej in Furlan, mora ostati tajno. Prosim, naredite vse, da omogočite njun prehod."[123] Furlan je v Londonu srečal tudi Pettitta in verjetno še koga iz nekdanje britanske skupine v Sloveniji in Jugoslaviji, podrobnosti tega pa ni v dokumentih.

Znano je, da je Furlan ostal v Londonu, ko je prenehal biti minister. Postopoma je začel sodelovati z BBC, pravzaprav z Elizabeth Barker iz Political Warfare Executive (PWE). PWE je bil na začetku del SOE, potem pa se je osamosvojil in med vojno skrbel propagando. Furlan je v tem času vedno bolj odkrito podpiral partizansko gibanje, še zlasti po sporazumu Tito – Šubašić junija leta 1944. Skrbel je za slovenske radijske oddaje in ustanovil Jugoslovanski komite, naklonjen NOG. V začetku leta 1945 je končno dobil dovoljenje za odhod na partizansko osvobojeno ozemlje v Črnomelj. V Londonu je imel tudi prijatelje iz vrst levičarjev oziroma članov KP. Med njimi je bil Dušan Ivančič, sicer sorodnik Ivana Rudolfa, ki je bil v službi pri mornarici. Ivančič je bil nato po vojni pri generalni direkciji trgovske mornarice na Reki, po letu 1948 pa na delu v podjetju "Mermer", oziroma zaprt na Golem otoku zaradi kominforma. Furlan je pri britanskih oblasteh interveniral

[122] ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1, f. XIV.
[123] ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1, fasc. XV.

za starega člana KP iz Trsta Damasa Sedmaka, ki je bil med vojno interniran na Škotskem.[124]

Leto 1944 je bilo leto, ko se je razpletla marsikatera zgodba, ki se je začela v tridesetih letih. Vojna v Evropi je bila vojaško še vedno v velikem razmahu, toda politične odločitve o bodočnosti so začele prihajati vedno bolj v ospredje. Te so vedno bolj vplivale na same odnose med zavezniki, čeprav je glavni cilj še vedno ostala zmaga nad nacizmom in silami osi. Ta politizacija vojne se je odražala tudi na usodah sodelavcev in 'prijateljev' Britancev v Jugoslaviji in Sloveniji. Vojno dogajanje doma pa je tudi že vplivalo na njihove odločitve in razhajanja, kot smo videli pri dr. Vinku Vrhuncu in dr. Milku Brezigarju. Ko je bil junija leta 1944 dosežen sporazum med jugoslovansko vlado v Londonu in partizanskim gibanjem, znan kot sporazum Tito-Šubašić, je bila odprta pot za preseganje tovrstnih razlik. Vsaj tako so menili številni pripadniki naprednega tabora, ki so od leta 1941 vztrajali na legitimističnem stališču. Nekateri so v Sloveniji začeli iskati stike s partizani, da bi obnovili pregovore o sodelovanju, prekinjene leta 1941. Prav to so preprečile velikokrat omenjene gestapovske aretacije leta 1944. Ker pa politični odnosi niso predmet naše zgodbe, se bomo tu omejili le na posledice teh aretacij za ilegalne zveze, ki so jih imeli zavezniki v Sloveniji in na Hrvaškem.

Veliko se ugiba, kako to, da je gestapo lahko tako temeljito počistil t.i. angleško agenturo, ki je imela sedež v Sloveniji, in sodelavce v Zagrebu. Udba je to po vojni ocenjevala takole: "Nemci so tedaj že izgubili poslednje upanje, da bi Angleži pregovorili Američane za skupen napad na Sovjetsko zvezo. To dejstvo jih je prisililo, da so šli na linijo razbijanja angleške agenture, čeprav še niso dozoreli pogoji za realizacijo ..." Toda splet okoliščin je bil veliko bolj zapleten. Vedeti je treba, da se je leta 1944 vedelo in govorilo o zavezniških načrtih za iskrcanje na Balkanu, da je gestapo takrat onemogočil poskuse nemške vojske, da bi se znebila Hitlerja in udejanila načrte o pregovorih z zavezniki. Propadel je julijski atentat na Hitlerja in avgusta 1944 so zaprli Canarisa, kar je pomenilo konec samostojnosti Abwehra nasproti RSHA. Ali so prek mrež, ki jih poznamo v Jugoslaviji, prihajale tudi nemške ponudbe zaveznikom za sklenitev separatnega miru, bo treba še raziskati. Govorilo se je, da je odposlanec Wehrmachta general dr. Edmund Glaise von Horstenau pri svojih stikih z ministrom NDH Lorkovićem, ki je imel obveščevalne poti na Zahod, iskal tudi poti za pogajanja z zahodnimi zavezniki.

Začelo naj bi se leta 1943, čeprav vse povezave še niso popolnoma razjasnjene. Med letom je SD v Beogradu zabeležila enega največjih uspehov med vojno. Zajeli so majorja Žarka Todorovića in odkrili, da je bil veliko več

[124] ARS III, Proces Nagode, ZA 80–1, fasc. XIV. Furlan, Ivančič, Klemenčič in Ciril Kosmač so se tedensko dobivali v Londonu v neki kavarni in Furlan jim je izročal ciklostirane biltene o položaju v Jugoslaviji.

kot samo pooblaščenec Draže Mihailovića in vodja tajne radijske postaje v Beogradu. Zadolžen je bil za povezave s Hrvaško, za organiziranje jugoslovanske kraljeve vojske na Hrvaškem in za obveščevalno delo proti NDH. Za Hrvaško je ustanovil posebni štab z oznako 133, ki je imel nalogo poiskati zvezo z nezadovoljnimi pripadniki domobranstva, v predvsem pa s podtalnimi organizacijami med oficirji NDH, ki so nasprotovali režimu. Ko so v Beogradu zaprli Todorovića, so pri njem zaplenili obsežen arhiv o tem delu. Ker je vse to zadevalo NDH, so ga, skupaj z arhivom, izročili Nemcem, natančneje SD v Zagrebu, da ga podrobneje zaslišijo. V Zagrebu pa je Todoroviću pomagala pobegniti iz zapora ilegalna organizacija Draže Mihailovića in nato se je skrival v mestu. Takrat pa se je nemškemu policijskemu atašeju v Zagrebu majorju Hansu Helmu posrečilo, da je s pomočjo agenta izvedel za Todorovićevo skrivališče. Podtaknil mu je agenta in tako je nemška obveščevalna služba počasi razkrivala niti Todorovićeve organizacije v NDH, ki so segale v najvišje kroge domobranstva, vse do politikov različnih predvojnih strank in celo v italijansko vojsko na jugozahodu NDH. Helmov podtaknjeni agent je celo postal kurir med Zagrebom in Beogradom in nemška obveščevalna služba je nekaj časa uspešno prestrezala pošto, ki so jo nosili sem in tja zapečeno v hlebce kruha. Naposled so večji del mreže, ki so jo odkrili, polovili in zaprli, med njimi tudi Todorovića v Zagrebu in ga poslali v nemško taborišče.

Todorović pa ni vodil samo kanalov v Zagrebu, kjer so delovali tudi Slovenci, ampak tudi kanal v Ljubljano in niti tega naj bi tekle k Vauhniku. Ni pa zanesljivo, ali od tod izvirajo podatki za t.i. Vauhnikov proces v Zagrebu, ki je razbil organizacijo, ki je poročala v Ljubljano Anteju Aniču.

Osebe, ki so bile posredno ali neposredno vpletene v dogajanje v Zagrebu spomladi 1944 in so po vojni ostale v Jugoslaviji, so kasneje pričale, da je aretacije obsojenih na procesu v Zagrebu povzročil ljubimec Melite Tomič - Thaler inž. Radoničić. Neposredni poročevalec o dogajanju v Zagrebu po procesu je trdil, da so aretacije izvršili na osnovi podatkov, ki so prišli iz partizanskega območja. Obstajali sta dve različici, kako je do tega prišlo. Prva je bila ta, da je Radoničić podatke, ki jih je poznal iz razmerja s Tomičevo, izdal partizanom, saj vemo, da je bil naklonjen komunistom. Ti pa so podatke posredovali okupatorju. Druga razlaga, ki naj bi bila razširjena med dobrimi poznavalci razmer, pa je bila ta, da so partizani prejeli podatke iz inozemstva (torej od Britancev) ter jih uporabili zato, da so z njimi uničili določene ljudi, ki jim niso bili po volji.[125] Rudolf Čajić, ki je obtožene poznal, in njegova žena Cveta sta menila: "Z mojim možem sva razgovarjala, kako je prišlo do 'provale' Tomičeve in Aničeve ter soobtoženih. Moj mož je mnenja, da je prišlo do 'provale potom' Radoničića. On je namreč poznal samo Melito ... Dejal je, da bi ji manj zameril, če bi se bavila s švercanjem, kot pa s politiko."

[125] ARS III, ZA V. Vauhnik.

Toda tudi v sami zagrebški skupini so se stvari zapletale že od leta 1943. Od Aničevih sodelavcev je podpolkovnik Franjo Pirc že oktobra leta 1943 odšel na osvobojeno ozemlje, k partizanom, za katere naj bi ves čas delal. Polkovnik Hočevar in podpolkovnik Žmavc sta se že februarja 1944 pritoževala prijateljem v Zagrebu, da Vauhnik preveč zahteva od njiju, da izsiljuje nemogoče podatke.[126] Tudi knjigovezca Roberta Vukmaniča so prvič zaprli že leta 1943.

Leta 1944 so nato v Zagrebu najprej zaprli Karla Radoničića. To se je zgodilo, prav ko je bil pri družini Anič na obisku Vicko Dadić. "Obzirom na uzbudjenje koje je nastalo prilikom hapšenja Radoničića, nisu mi ovaj put ništa drugo rekli da poručim osim da je Radoničić uhapšen ... Ja sam otputovao odmah drugi dan posle uhapšenja Radoničića. Gdja Tomič je u ovim momentima bila sva zbunjena i nije se mogla nikako naći, a kad smo je ja i Nada (Anič) odvračali od toga i nagovarali neka ide u partizane, ona je odbila i rekla da joj se neće ništa dogoditi."[127]

Nato so maja zaprli še ostale. To so bili knjigovezec Robert Vukmanič, Melita Tomič, Aničeva žena Nada, oficirja Hočevar in Žmavc, kapitan vojne ladje De Angelo, neki oficir File, ter Ciril Belšak in Spajič. Proces pred sodiščem je bil v Zagrebu v prvih dneh junija 1944. Zagrebčani so mu že takrat rekli kar Vauhnikov proces. Javno mnenje v Zagrebu je, prikrito seveda, obtoževalo Vauhnika, češ da je izdal skupino.

Na smrt so bili obsojeni Aničeva žena Nada, Melita Tomič, Hočevar, Žmavc, File, Spajič, De Angelo in Radoničić. Poglavnik je nato pomilostil Radoničića in De Angela, Horvat pa je dosegel, da so Belšaka oprostili. De Angelo je pri tem nastopil zelo častno, saj je predlagal, naj namesto njega raje pomilostijo Žmavca, ki ima ženo in dva majhna otroka.[128] Za Radoničića pa naj bi posredoval oče, ki je bil znan zagrebški zdravnik. Robertu Vukmaniču so prisodili le deset let ječe, toda po procesu so ga zaprli najprej v Mitrovico, nato Lepoglavo in naposled so ga poslali v Jasenovac, kjer so ga ubili. Temu procesu je sledil še poseben proces, na katerem so obsodili skupino železničarjev, ki so sodelovali v prenašanju pošte med Zagrebom in Ljubljano.

Dopisnik Jutra v Zagrebu dr. Oton Ambrož je dogajanje ob procesu razlagal takole: ko je začel slabiti nemški položaj, so tudi ustaši napravili načrt, da bi se NDH naslonila na Britance in se tako rešila. Ta načrt se je imenoval Lorković – Vokić. Ambrož je menil, da je gotovo prišlo do stika med Britanci in Lorkovićem. Za to je izvedel nemški poslanik v Zagrebu Siegfried von Kasche. Zahteval je od Pavelića, naj odstrani Vokića in Lorkovića in ju zapre, kar se je tudi zgodilo. Oba sta bila aretirana in usmrčena. Ambrož pravi, da je šlo za 'angleško akcijo'. Spomladi 1945 naj bi Pavelić spodbujal pisanje o

[126] ARS III, ZA V. Vauhnik.
[127] ARS III, ZA 403/1, AOS.
[128] ARS III, ZA V. Vauhnik.

tem in poslal v britanski glavni stan za Sredozemlje dva ministra, vendar so odklonili njune poskuse pregovarjanja.

Po vojni so zasliševalci Udbe Ambroža naravnost vprašali, ali je vedel za britanske agente v domobranskih vrstah. Odgovoril je zelo splošno: "Dosti je bilo bivših jugoslovanskih oficirjev, ki so bili angleški agenti. To so bili predvsem oficirji, ki so se leta 1941 vrnili iz ujetništva in stopili v hrvaško domobransko vojsko. L. 1943 so se ti oficirji začeli zavedati, da so napačno ravnali, ker so stopili v hrvaško vojsko. To so bile skupine oficirjev, ki so začele iskati stike z Angleži. Ustaši so nekaterim prišli na sled in so jih postrelili, druge pa odvlekli v taborišča in zapore."[129] Med njimi je naštel gardnega polkovnika Rajmona, ki ga je poznal že pred vojno kot anglofila. Delal je v Bosni, nakar so ga, po "provali", ustaši ustrelili.

Zaradi vsega, kar se je zgodilo v Zagrebu, sta Anič in Vauhnik zapustila Ljubljano. V Rim sta leta 1944 odšla še Bojan Ribnikar in dr. Odon Šorli. Dr. Ribnikar je prišel v Rim septembra 1944 in naj bi kmalu zatem, skupaj z dr. Grmom vstopil v službo k Angloameričanom in sicer v Psichological Warfare Branch. Tam je prevajal propagandno gradivo iz ameriških in britanskih revij, pomagal pri izdajanju ilustriranih listov in raznih brošur, ki so jih Britanci pošiljali na osvobojeno ozemlje v Jugoslavijo.

V Ljubljani pa so se medtem dogajale znane ljubljanske aretacije, za katere je tudi več razlag.[130] Aretacije so zelo prizadele Aničevo mrežo oziroma njegove zveze. Kot vemo so najprej junija 1944 aretirali inž. Janka Mačkovška, ki je nato v Dachauu umrl. Gestapo je še naprej odkrival ilegalne povezave vse do pozne jeseni in takrat je bil dokončno uničen večji del mreže, ki jim je niso uspeli razbiti leta 1941. Tako so odkrili tudi podtalne dejavnosti Rdečega križa in 11. in 12. septembra so zaprli nekatere vodilne in kurirje RK, med njimi dr. Otona Fetticha.

Po aretacijah RK so zaprli še večino Aničevih kurirjev in sodelavcev. Gestapo je za Dadićevo delovanje zvedel od urada Abwehra v Ljubljani oziroma na sled so mu prišli zaupniki le-tega. Tako pravi rekonstrukcija Udbe iz nemških dokumentov. 30. septembra 1944 je gestapo zaprl Vicka Dadića in njegovo ženo. Zasliševali so ga približno tri mesece v zaporu v Ljubljani in to o Aniču. Med zaslišanji so ga mučili in izvedeli o Aničevi mreži. Trdil je, da je v Švici. Nato so ga Nemci poslali v Mathausen. Tam se je delal bolnega, zato so ga dali na bolniški oddelek, življenje mu je rešila neka bolniška sestra. Poleg Dadića so zaprli tudi njegovega šefa Buljana iz Splita, ki se je takrat pred ustaši skrival v Trstu. Dadić je trdil, da je povedal gestapu le za tiste, za katere je policija že vedela. Tako na primer nikoli niso prijeli Pija Radonića in Barbića. Pač pa so zaprli še Pavla Penka, Franja Fradla in Bagnola. Fradel je v

[129] ARS III, MFS, ppa.
[130] Cf. JVS., Dosje Mačkovšek, str. 12.

Dachauu umrl, medtem ko se je Bagnolo vrnil popolnoma zlomljen. Zaprli in zasliševali so tudi sestro Hilde Deržaj, Ivanko, in jo poslali v Nemčijo v internacijo, kjer je umrla. Kmalu za Dadićem so v Ljubljani ponovno zaprli Belšaka, zanj je sicer poskušal intervenirati konzulat NDH v Ljubljani, vendar so jim odgovorili, da to ni v njihovi pristojnosti. Belšaka so odpeljali s transportom v Dachau, kjer naj bi umrl. Sledile so aretacije v Trstu.

Po Aničevem odhodu naj bi njegovo vlogo v Ljubljani prevzel Kosta Domazetović in po teh prvih aretacijah naj bi v Ljubljani še vedno obstajala ilegalna organizacija. Vse kaže, da je eden od voditeljev in koordinatorjev postal profesor Luka Marić - Marko, ki je takrat poročal, da se po aretacijah obnavlja podtalna organizacija. Toda kmalu, 4. oktobra 1944, so v Ljubljani aretirali še Konstantina Domazetovića in dr. Milana Bana. Domazetović je nato v zaporu napravil samomor. Kot je pripovedoval policijski zdravnik, je Domazetovićevo ime povsem naključno prišlo na dan v neki družbi v Zürichu in Nemci so ga aretirali, ne da bi o njem vedeli kaj več. Isto zgodbo potrjuje tudi dr. Bano, češ da mu je neki Nemec povedal, da o Domazetoviću niso ničesar vedeli in so ga celo mislili izpustiti. Njegovo ime so po naključju prestregli pri prisluškovanju jugoslovanskemu poslaništvu v Švici. Sam Domazetović pa je bil prepričan, da so ga izdali in zato je naredil samomor.[131]

Konec oktobra so zaprli tudi precej naprednih politikov, od katerih se je večina, med drugim, zavzemala za obnovo stikov z OF. Med njimi so bili dr. Ivo Potokar, dr. Otmar Pirkmajer, dr. Ivan Pucelj in drugi. V Dachauu so tako umrli dr. Potokar, inž. Mačkovšek, dr. Dinko Puc, in dr. Pucelj. Novembra 1944 so aretirali še Milana Košiča in ga prav tako poslali v Dachau. Aretacije so segle tja do Benetk, kjer sta Ivo Gregorc in Ivo Bole imela ilegalno radijsko postajo pri slikarju Zoranu Mušiču. Boleta in Gregorca so aretirali in poslali v taborišče v Nemčijo pod obtožbo, da sodelujeta z Intelligence Serviceom. Bole je po vojni živel v ZDA, Gregorc pa v Ljubljani.[132]

Glavna zveza ljubljanske skupine z Britanci, ki je še preostala, je bil po mnenju vseh, tako nemških služb kot Vauhnika, novinar v Trstu Josip Golec - Jojo. Golec naj bi bil takrat še vedno povezan z Aničem, skrbel pa naj bi tudi za zvezo med slovenskimi obveščevalci kraljeve vojske in glavnim zaveznišKim stanom v Caserti. Tako naj bi mu vse do zadnjega, do začetka leta 1945, pošiljali poročila o stanju v nemški vojski, on pa bi jih pošiljal naprej.[133] To priča tudi Vauhnikov naslednik v Ljubljani Hubert Pleško, pred vojno aktivni mornariški poročnik "bojnog broda II. klase" in med vojno delovodja v Daj-Damu. Decembra 1944 je gestapo aretiral Golca in ga prve dni januarja 1945 ubil v tržaški Rižarni. Ob njem so obsodili in usmrtili tudi kurirja Rafaela

131 ARS III, ZA Vladimir Šenk.

132 ARS III, MFS, ppa.

133 ARS III, ZA Pleško Hubert. Pleško je bil rojen leta 1907 v Gorici, v času italijanske okupacije pa zaprt v Gonarsu in Padovi.

Požarja, ki je zapustil ženo in hči v Mariboru. Golec je svojemu sojetniku dr. Tončiču povedal, da ga gestapo zaslišuje predvsem o Aniču in kje se ta nahaja.

Po nepreverjenih govoricah oziroma po informacijah gestapa, naj bi se v Trstu nahajal še glavni agent Intelligence Servicea za Srednjo Evropo, nek Rus z imenom Lebedev in s psevdonimom Lebedina. Temu se je leta 1944 posrečilo uiti gestapovskim aretacijam in pobegniti v Švico.[134] V Švici pa jeseni 1944 res zasledimo Franja Golca in Anteja Aniča, kakor tudi Vladimirja Vauhnika.

[134] ARS III, ZA 405–4, JOS – Analize, Bivša jugoslovanska obveščevalna služba.

IX.

EPILOG

Po vojni so naši junaki postali del neke druge vojne, ki se je bila začela že ob koncu druge svetovne vojne. To je bila hladna vojna. Agresivnost vzhodnega bloka, natančneje SZ, ki se je kazala že med vojno, ko se je govorilo o bodoči usodi dežel srednje in vzhodne Evrope, se je po vojni samo še stopnjevala. Izražala se je v različnih obtožbah, ki so letele na zahodne zaveznice, med njimi najbolj na Britance. Vzhodna propaganda je šla tako daleč, da je leta 1945 začela enačiti Britance s fašizmom. Ker so naši junaki nekoč delali za Britance, bolje rečeno z njimi, so tako postali sovražniki ljudske demokracije doma.

Slovenske povojne oblasti in eden glavnih izvajalcev njihove politike, slovenska Udba, so gledali na slovensko-britansko protinacistično sodelovanje na zelo poseben način. Tako so Slovence, ki so med vojno delovali v tujini, delili na tiste, ki so še vedno vztrajali na svojih stališčih in so ostali "sovražniki" oziroma nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja, in na tiste, katerih mnenje in odnos do NOG se je razvijal skladno z britanskim. Britanci oziroma zavezniki so leta 1943 začeli podpirati partizansko gibanje, nato so ga najprej priznali vojaško in ob koncu vojne še politično pod pogojem, da sklene kompromis s kraljevo vlado v Londonu, ki je bil dosežen v obliki sporazuma Tito-Šubašić. Udba je dogajanje razlagala takole: stari jugoslovanski vrhovi se ne bodo mogli vrniti in so "zaradi tega poskušali najti pozicije znotraj NOP. Taka oseba, ki bi jim v danem trenutku koristila, je bil dr. Boris Furlan ..."[1] Boris Furlan naj bi torej bil 'agent' starih političnih sil, infiltriran v partizansko gibanje. Ideja o agenturah se je, kot vidimo, nadaljevala in to po receptu, ki ga je verjetno najbolje obvladala prav kominternska šola.

Udba pa je v kakršnemu koli izražanju simpatij do zahodnih držav že videla vohunstvo, ali kot temu pravi – špijonažo. Celo več, špijonažo je pripisala kar vsem strankam, ki so delovale med drugo svetovno vojno in pred njo. Tako je ocenjevala: "Če kritično pogledamo delovanje političnih grupacij med vojno v Sloveniji oz. Ljubljani, lahko ugotovimo, da je večino njih, na posreden ali neposreden način, izkoriščala obv(eščevalna) služba zapada, v največ primerih Angležev, za svoje namene." Težko je pri tem resno ocenjevati, kaj naj bi te stranke v resnici bile, če so hkrati delale za zaveznike in kolaborirale z okupatorjem. Udba v nadaljevanju svoje analize pravi: "Drži pa tudi, da je bilo zelo mnogo naših političnih vrhov že pred vojno povezano z Angleži in da je bil njihov glavni cilj, kako nadaljevati, oz. vzpostaviti z njimi stike tudi

---

[1] ARS III, ZA 80–1, Proces Nagode, f. XIV, Elaborat o osebah, ki so bile med vojno v emigraciji na "zapadu".

med vojno. Vsi so vztrajali na legitimnosti jug(oslovanske) emigrantske vlade v Londonu..."[2] Po končani drugi svetovni vojni je bila torej usoda tistih, ki so pred vojno in med njo delali z Britanci v protinacističnih dejavnostih, vse prej kot to, kar je napovedal konzul Glanville, ko je nekatere predlagal za povojna britanska odlikovanja. Jugoslovanska tajna policija, najprej Ozna in nato Udba, je na njihovo delovanje gledala kot na sovražno 'špijonažo' za Intelligence Service, nje same pa opazovala, zasledovala, preganjala, zapirala in nato izsi-ljevala. Tako so med legla zahodne 'špijonaže' prišla skoraj vsa že našteta predvojna društva napredne usmeritve kot je bil Branibor – njegovi člani naj bi pred vojno hodili ilegalno čez mejo v Italijo in Avstrijo, "kjer so vršili iredentistično propagando ter zbirali obveščevalne podatke za jugoslovansko, oziroma angleško obveščevalno službo". Udba je dalje ugotovljala enako za Tigr, "ki je predstavljal najmočnejšo bazo angleške obveščevalne službe v Sloveniji". Inž. Janko Mačkovšek in Ivan Rudolf pa sta bila 'rezidenta' te službe.[3] Enako je veljalo za mnoge druge, za angleške lektorje, rotarijance, prostozidarje, i.t.n., ko so služili kot "legalna oporišča Anglije v Sloveniji".[4]

Pozornost oblasti se je v novonastalih razmerah hladne vojne najprej osredotočila na zahodna veleposlaništva in druga diplomatska in nediplomatska predstavništva pri nas, zlasti na britanska. In seveda na vse ljudi, ki so v preteklosti in po vojni prihajali v kakršen koli stik z njimi. Zalezovanje tujih diplomatov in odkrivanje njihovega dela je seglo tako daleč, da je na primer Udbi za Hrvaško celo uspelo s pomočjo agenture priti do prepisa osebnega dnevnika, ki ga je pisal britanski konzul v Ljubljani in Zagrebu John Sydney Gibbs.[5] Pritisk je naraščal vse do Nagodetovega procesa, ko so na tajnem delu procesa obdolžili britanske konzule, da delujejo obveščevalno v navezi s slovensko opozicijo.

Pravzaprav je bil slovenskim povojnim oblastem vseskozi napoti britanski konzulat v Ljubljani. Udba je ugotovljala: "Angleška obveščevalna služba se je v Jugoslaviji opirala na vrsto legalnih ustanov in organizacij. Špijonaži so služili vsi konzulati in poslaništvo. Konzulat v Ljubljani je bil ustanovljen tik pred vstopom Jugoslavije v vojno in je imel brez dvoma namen okrepiti špijonažne pozicije proti Italiji in Nemčiji, ki sta se takrat že nahajali v vojni z Anglijo. O špijonski vlogi angleškega konzulata v Ljubljani govore tudi številni dokumenti italijanske policije."[6] Svoje čudne ugotovitve o britanskih diplomatih je Udba podkrepila s komentarji kot je na primer ta, da je konzul Pettitt "pobegnil" iz Ljubljane takoj po kapitulaciji Jugoslavije.[7]

---

2 ARS III, ZA 80–1, Proces Nagode, fasc. XIV, m. 3.
3 ARS III, Elaborat Mačkovšek–Novakove agenture, str. 13.
4 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS.
5 ARS III, MFS, ppa.
6 ARS III, ZA 403/1, Angleška OS pred in med vojno v SRS".
7 ARS III, Elaborat Mačkovšek–Novakove agenture, str. 352–4.

Britanci pa so po vojni imeli z jugoslovanskimi državljani le stike, ki so jih ocenjevali kot normalne, družabne odnose. Le redkokdaj so se vpletali v postopke in posledice novih oblasti v Jugoslaviji.[8] Razen seveda, ko je šlo za poizvedbe o britanskih državljanih. Tako je na primer britanska ambasada aprila 1946 pri jugoslovanskem ministrstvu za zunanje zadeve poizvedovala, kje je Leo Gassner iz Tržiča, ker ga je želel obiskati britanski konzul. Nato je v Ljubljano 7. maja 1946 prišel ataše za tisk pri britanski ambasadi v Beogradu Stephen Clissold in precej odločno interveniral pri slovenskih oblasteh (pri Igorju Skali) za ženo Leona Gassnerja, ki je bila angleška državljanka in je bila v zaporu že od decembra 1945, zaslišana pa samo enkrat. Želel jo je obiskati, vendar mu oblasti tega niso omogočile, zaradi česar je tudi protestiral, izrazil pa je zaskrbljenost tudi za njenega moža, o katerem že več mesecev ni bilo glasu. Tudi Leo Gassner je bil rojen kot britanski državljan, nato pa je pred vojno postal družabnik Predilnice in tkalnice v Tržiču in dobil jugoslovansko državljanstvo.

Končalo se je tako, da so Britanci septembra leta 1948 zaprli konzulat v Ljubljani. Istočasno so v Ljubljani ukinili tudi francoski konzulat, čeprav se je konzul Gabriel Heuman zavestno izogibal težavam z novimi oblastmi, kakor pripoveduje njegov znanec dr. Vinko Vrhunec. Nenehno pa so obveščevalnega dela sumili francoskega lektorja v Ljubljani J. Y. Lacroixja, ki se je po vojni vrnil na svoje mesto v Ljubljano, to pot v sklopu konzulata kot neke vrste kulturni ataše. Lacroix je naposled moral zapustiti Ljubljano leta 1947, ker mu niso dali stanovanja, nekega dne pa so mu preprosto odpovedali še hotel in bil je na cesti. Z ženo je odpotoval v Beograd in povedal, da so ga iz Ljubljane preprosto nagnali.

Ozna, za njo pa Udba, se je iskanja angleških 'špijonov' lotila na več načinov. Že med vojno si je v vrstah liberalcev, ki so ostali zvesti kraljevi vladi v Londonu in ki jih je partija imenovala plavi ali četniki, priskrbela dva agenta. Prvi je bil Miloš Kobal, drugi pa Borut Režek. Ko sta poročala o dogajanju v liberalnih krogih, sta seveda naletela tudi na govorice in podatke o sodelovanju z Britanci in poročala sta tudi o delu za IS, torej Intelligence Servicea. Oba sta še nekaj časa po vojni igrala naprej dvojno vlogo. Tretji Oznin obveščevalec, ki je bil na pomembnem mestu je bil slovenski umetnostni zgodovinar dr. Franček Kos, ki je bil med vojno v Rimu in je od tam poročal o dogajanju v slovenskih krogih.

Drugi način za pridobivanje podatkov so bili zaseženi nemški in italijanski dokumenti. Te arhive je Udba začela pregledovati in v dokumentih obveščevalnih služb takoj našla podatke o okupatorju, o odkrivanju zavezniških vohunov in sodelavcev zaveznikov v Sloveniji in Jugoslaviji. Tu je Udba našla prve podatke o delovanju probritanskih in profrancoskih krogov v Sloveniji

---

[8] Več o tem v JVS, Boris Furlan: Britanski agent ali zgolj povojna opozicija? in Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v obdobju 1945-1947.

ter britanskega konzulata v Ljubljani. Na tej osnovi je že poleti 1945 zasliševala osebe, ki so jih italijanske in nemške službe osumile vohunstva za zaveznike, oziroma so jih navajale kot možne sodelavce Britancev. Tako je na primer zvezna Udba naročila Udbi za Slovenijo, da ko bodo našli dr. Stanislava Lapajneta, naj ga držijo pod "stalnim, dikretnim nadzorom, pošto nije isključeno, da obzirom na svoju očitu vezu sa Pettittom i sada održava veze sa Englezima... I Orožena bi u slučaju pronalazka trebalo neko vreme držati pod diskretnim nadzorom, te ga tek kasnije u odgovarajućem momentu saslušati o njegovoj službi kod Pettitta, kao i zapažanjima, koja je u to vreme imao."[9]

Tretji način je bil spremljanje ljudi, ki so ostali v tujini, in pošiljanje agentov v njihove vrste, kot bomo še videli. Novemu režimu so seveda bili nevarni vsi tisti, ki so po vojni ostali v tujini. Jugoslovanske oblasti so se namreč bale, da bodo pomagali zahodnim zaveznikom pri povojnem obveščevalnem delu. S postopnim primerjanjem vseh podatkov je Udba začela izvajati vse trši pritisk na preostale sodelavce zaveznikov v Sloveniji in Jugoslaviji. To se ni spremenilo niti po letu 1948, ko je prišlo do jugoslovanskega spora s kominformom. Nasprotno, v marsičem je postalo še bolj ostro.

Najbolj nevarna se je Udbi zdela agentura, ki naj bi jo iz severne Italije ustvarjal Ante Anič. Anič je, za razliko od Vauhnika, po vojni tudi res ostal v britanski službi. Kot smo že navedli, sta Anič in za njim Hilda Deržaj leta 1944 morala zapustiti Ljubljano. Že v Ljubljani sta bila povezana tudi osebno, ne samo obveščevalno, in po vojni sta se poročila. Hilda pa je za seboj pustila člane družine, brata Staneta in Franca z družinama ter družino sestre Mimi. Za Aničem sta iz Jugoslavije pobegnili tudi mati in sestra Radoničića, ki je bil obsojen na Vauhnikovem procesu.

Anič je leta 1944 odšel iz Ljubljane najprej v Trst, vsaj tako lahko sklepamo iz zaslišanja Vicka Dadića. Dadić pravi, da ga je tam dvakrat obiskal na stanovanju v Via Alfieri. Pri njem je spoznal tudi njegovo kurirko Rossanno Vennutti, ki je stanovala v Barkovljah. Venuttijeva je potem skrbela za pošto, ki jo je od Fradla iz Ljubljane nosila v Trst Aniču in Jožetu Golcu. Ko so zaprli še Fradla, Golca in Venuttijevo, se je Anič odpravil v južno Italijo.

Še istega leta, torej 1944, je Anič odšel v Švico. Tam je med drugim obiskal lovskega tovariša Franja Golca, ki je iz Zagreba pobegnil v Švico že leta 1943, saj so mu bili na sledi ustaši. Ko sta se pogovarjala o vrnitvi v domovino, mu je Anič dejal: "Ti lahko greš, jaz pa ne, čeprav sem storil partizanom dragocene usluge. Jaz bom rajši še počakal." Anič je ostal v Švici vse do julija 1945, ko se je vrnil v Italijo. Govorilo se je, da se po vojni obnavlja Aničeva mreža v Jugoslaviji, on pa naj bi jo vodil iz Švice.

Nato naj bi Anič živel v severni Italiji, v Milanu, in prihajal v Trst. Leta 1947 so ga videli na Bližnjem vzhodu. Še istega leta se je moral vrniti v Italijo, saj je pisal Medvenu, da je v Milanu z Vauhnikom in da je dobil diplo-

9 ARS III, MFS, ppa.

mo inženirja agronomije.[10] Leta 1948 so ga videli v Benetkah. Še leta 1950 se je nahajal v severni Italiji in občasno prihajal v Trst. Ves ta čas je še naprej uporabljal ime, pod katerim je dobil potni list za odhod iz Ljubljane, in sicer Ante Gradina.

Sredi leta 1948 pa Udba še vedno ni natančno vedela, kje je Anič. Zato je naložila svojemu agentu "Ivu Nikoliču", naj poskuša izvedeti kaj več. Ta je sredi leta 1948 poročal Udbi, da se je po aferi leta 1944 v Zagrebu (Vauhnikov proces) zabrisala vsaka sled za Aničem in da je bil takoj po vojni v Trstu. Tja je, poroča "Ivo Nikolič", po svojem 'sigurnem kanalu' iz Zagreba pripeljal hčerko Tatjano, njenega enoletnega otroka in moža, zlatarja, ki se je pisal Perok. Perok naj bi, po pripovedovanju v Zagrebu, s seboj odnesel nekaj kilogramov zlata in veliko briljantnega nakita, ki naj bi ga nabral med vojno, ko je delal v židovski veletrgovini z zlatnino. V Zagrebu pa je ostala Aničeva starejša hči Nada, ki je bila poročena z jugoslovanskim mornariškim oficirjem. Ta pa udbinemu agentu ni hotela razkriti Aničevega naslova. Zato je agent za ugotovitev naslova uporabil predvojnega Aničevega sodelavca, nekdanjega uslužbenca Shella Lukačića. Lukačić je po vojni veliko potoval in obljubil je, da bo v Švici in v Trstu poizvedoval o Aniču. Agent "Ivo" pa je nameraval poizvedovati tudi pri Radoničiću in njegovi družini.

Kako dolgo je Anič ostal v Milanu, ni znano, nekje v petdesetih letih pa se je preselil v Argentino, kjer sta se mu pridružili dve hčerki. Ob Aniču se je seveda začela tudi preiskava o njegovih sodelavcih in znancih, predvojnih in medvojnih zvezah in še posebej o njegovih zvazah z vsemi, ki so neposredno po vojni bili v Trstu ali pa prihajali vanj. O njih je Udba želela zvedeti čim več.

Drugi, ki je bil v času delovanja v Rimu in nato po vojni predmet Ozninega in Udbinega preiskovanja, je bil dr. Milko Brezigar. Brezigar se leta 1945 ni vrnil domov, ostal je v Rimu. Spomladi leta 1945 je postal član slovenskega odbora v Rimu, ki je še naprej sodeloval z jugoslovansko vlado v izgnanstvu in bil proti temu, da v Jugoslaviji zmaga komunizem. Brezigarja so kot predstavnika liberalcev v odsotnosti imenovali v Narodni odbor za Slovenijo v Ljubljani. Po vojni je še naprej deloval kot novinar, sodeloval je pri izdajanju časnika Glas zaveznikov, leta 1947 pa je sam izdajal šapirografirano glasilo Glas Jugoslavije.

Konec julija 1945 sta dr. Milko Brezigar in Bojan Ribnikar prišla v Trst. Julija 1945 je imel Brezigar sestanke s tržaškimi odvetniki dr. Francem Tončičem, dr. Josipom Ferfoljo, ki je bil njegov bratranec, z dr. Angelom Kukanjo, dr. Okretičem in dr. Josipom Agnelettom. Pogovarjali so se o sodelovanju z OF in dr. Brezigar je bil proti temu, da bi demokrati sodelovali s komunisti. Kljub temu je Tončič sodelovanje v OF nadaljeval, o sestanku pa poročal Borisu Kraigherju. 3. avgusta 1945 so dr. Brezigarja v odsotnosti postavili pred Sodišče narodne časti v Ljubljani, skupaj s še dvajsetimi obtoženci, med

[10] ARS III, MFS, ppa.

katerimi so bili dr. Vinko Vrhunec, dr. Marjan Zajc, dr. Ernest Kalan, dr. Otmar Pirkmajer, Borut Žerjav in dr. Milko Brezigar. Vsi so bili tako ali drugače povezani s časnikom Jutro, s podjetjem Narodna tiskarna, s Tiskovno zadrugo in zadrugo Napredni tisk ter njihovimi knjigarnami in založbami. Obsojeni so bili, ker so se ukvarjali s tiskom in ker so izdajali knjige v času okupacije, češ da so delovali proti enotnosti in bratstvu jugoslovanskih narodov, sramotili osvobodilno gibanje, blatili bratsko Sovjetsko Rusijo in drugo ter tako škodovali ugledu in časti slovenskega naroda. Sodišče jih je obsodilo na različne kazni "izgube narodne časti", kar je pomenilo izgubo državljanskih pravic, nekatere tudi na prisilno delo, vse pa na izgubo premoženja. Brezigar je dobil kazen trajne izgube časti, deset let težkega prisilnega dela in zaplembo vsega premoženja.[11]

Avgusta leta 1945 je iz Ljubljane k Brezigarju prišla na obisk žena Marija. Obisk je Brezigar organiziral s pomočjo svojih češkiх zvez. Čehi so jo najprej obvestili o tem, da je Brezigar v Rimu, nato pa je od češkega konzulata v Ljubljani dobila obvestilo, naj takoj odpotuje v Trst in od tam je odšla v Rim. Sama je pozneje Udbi trdila, da v Rimu ni bila dolgo, ker naj bi bil Brezigar že imel neko novo razmerje. Marija Duhek je iz Rima odšla domov na Češkoslovaško. Toda ni ostala dolgo. Ko je februarja 1948 vodja češkoslovaške KP Gottwald z udarom prevzel vso oblast, se je vrnila v Ljubljano.[12] Nato se je uradno ločila od dr. Brezigarja z objavo v uradnem listu. Po vojni jo je Udba nekajkrat zaslišala o možu, leta 1949 pa je Udba za Hrvaško sporočila slovenski Udbi, da Marija piše Milku v Rim pisma špijonskega značaja. Slovenska Udba je nato leta 1949 začela temeljitejšo preiskavo o Brezigarjevem delovanju. Postopek so vodili sam šef III. odseka podpolkovnik Ivan More - Žan, "Borut", in šef "referata za Angleže" kapetan Vlado Benko, poročali pa so tudi načelniku II. oddelka Mitji Ribičiču. Zasliševali so družino, v Trst pošiljali agente, da bi dobili podatke od tamkaj živečih sorodnikov, i.t.d.[13] Zasliševali so sestro Marijo in brata Mirka. Mirko Brezigar je moral še proti koncu leta 1950 podpisati znano 'Izjavo': "Podpisani Brezigar Mirko izjavljam, da bom držal v najstrožji tajnosti, da sem bil zaslišan v zvezi z mojim bratom Milkom".[14]

Medtem naj bi dr. Milko Brezigar potoval po Italiji, se setajal z raznimi politiki in celo s kraljem Petrom. Toda po letu 1949 se je Milko Brezigar preselil v Avstrijo, saj je imel nekaj sredstev, naloženih pri Creditanstaltu, dobil pa je tudi majhno denarno podporo zavezniših oblasti. Poročila govorijo, da je živel zelo skromno v Salzburgu, pisal knjigo in razmišljal o tem, kako bi se vrnil domov. Leta 1954 je dr. Brezigar s pomočjo odvetnika dr. Ferda Lud-

[11] ARS, JT, Sodba SNČ 138/1945.
[12] ARS III, ZA dr. Milko Brezigar.
[13] ARS III, MFS, ppa.
[14] ARS III, MFS, ppa.

vika vložil prošnjo za obnovo svojega procesa pred SNČ, ki jo je utemeljeval s tem, da ga od leta 1941 ni bilo v Ljubljani in ni mogel vplivati na politiko Jutra. Slovensko okrožno javno tožilstvo je zadevo odstopilo javnemu tožilstvu FLRJ s pripombo, da je prosilčeva trditev resnična in da so podani pogoji za obnovo postopka. Udba je temu najprej ugovarjala, češ da je bil Brezigar v Ljubljani do leta 1944 in da je vplival na politiko Jutra. Poleg tega, je Toni Tratnik iz UDV pisal Ribičiču, bi morali Brezigarju v tem primeru vrniti zaplenjeno imovino. "Zato ni oportuno uvajati postopka za obnovo procesa." Ni pa ovir za njegovo vrnitev, saj je kazen prisilnega dela v celoti odpuščena z amnestijskim odlokom avgusta 1945, doba izgube častnih pravic pa je pretekla. Predlagal je, da se obnova postopka zavrne, Brezigarju pa s pomočjo organa UDV v Avstriji izroči odločba, da se lahko vrne. Pred tem pa naj Brezigar opravi še nekatere stvari, ki jih želi UDV, za kar bi moral še tri do štiri mesece ostati v Avstriji.[15] Takrat je Tratnik ugotavljal, da so Brezigarjevi najboljši prijatelji v emigraciji prof. Rudolf v Trstu, Borut Žerjav v Franciji, Vekoslav Bučar v Rimu, dr. Otmar Pirkmajer v Švici in dr. Marjan Zajc v Ameriki.[16]

Leta 1953 je očitno sekretar za notranje zadeve FLRJ in šef jugoslovanske Udbe poslal Brezigarju poziv, naj se vrne v Jugoslavijo. Slovenska Udba pa je leta 1954 zapisala: "Jeseni lanskega leta smo z njim vzpostavili zvezo. Pokazal je pripravljenost za sodelovanje z nami in nam dal podatke, ki smo jih od njega zahtevali. Že tedaj je izrazil željo, da bi se vrnil v Jugoslavijo. Vendar je imel pomisleke, da bi ga kljub pozivu tovariša Rankovića zaprli. Pojasnili smo mu, da se mu ne bo ničesar zgodilo, če se vrne. Obljubil nam je, da bo povedal vse, kar mu je znano v zvezi z dejavnostjo angleške OS pred, med in po vojni. Napravil je vtis iskrenega človeka, ki se na stara leta želi vrniti v domovino." Toda Brezigar očitno ni zaupal tem dogovorom, ostal je v Salzburgu, kjer je leta 1958 umrl.

Vrnimo se k tistim, ki so se leta 1945 zbrali v Trstu. Trst je bil takoj po vojni zelo zanimivo mesto, bil je v neposredni bližini Slovenije, pod zavezniki, razmere pa so bile še nejasne in vsi so še upali, da se bodo kmalu vrnili domov. Hkrati pa potovanje iz Slovenije v Trst še ni bilo tako težko kot pozneje. Tja se je leta 1945 vrnil Ivan Rudolf, potem ko se je dokončno razšel z Britanci. Leta 1951 je Koscu pripovedoval, da je takrat tudi odklonil njihovo odlikovanje in čekovno knjižico, ki so mu jo za usluge ponudili prek načelnika obveščevalnega oddelka jugoslovanske armade. Rudolf pravi, da je odlikovanje odklonil zaradi tega, ker ni hotel, da bi vsi vedeli, da je v angleški službi. Zaradi tega, je pripovedoval, se je Britancem smrtno zameril in so mu v prvem trenutku celo prepovedali, da bi se vrnil v Trst. Rudolf je o delu obveščevalnih služb nasploh menil, da je bila angleška obveščevalna služba najboljša. Američani, pravi, leta 1945 niso imeli ničesar. Mimogrede je ocenil

15 ARS III, MFS, ppa.
16 ARS III, MFS, ppa.

tudi Čoka, češ da je bil osebno sicer nepošten človek in korupcionist, vendar zelo sposoben in je znal sijajno odkriti kake posebne skrivnosti.[17]

V Trstu so se poleg Aniča, Brezigarja in Rudolfa, znašli še drugi člani predvojne protinacistične skupine: Bojan Medven, Milan Košič, Josip Loos, Uroš Žun, dr. Janko Orožen, Bojan Ribnikar, dr. Vinko Zorc, dr. Milan Bano, dr. Anton Novačan, Saša Vuga in še nekateri drugi. Ponavadi so se sestajali v tržaški kavarni Fabris. Jugoslovanskim povojnim oblastem sta se zdela najbolj sumljiva Bojan Medven in Milan Košič, ki sta se, za razliko od drugih, po vojni tudi nastanila v Trstu. Bojan Medven je v Trstu učil petje in sodeloval s Slovenskim narodnim gledališčem. Sumili so ga, da je delal za FSS, Field Security Service. Medven je pogosto hodil iz Trsta v Slovenijo. Milan Košič je bil v Trstu zaposlen pri Slovenskem narodnem gledališču kot upravnik. Po navedbah Udbe je bil sovražno razpoložen do nove oblasti v Jugoslaviji in delal je propagando v korist Angloameričanov. Medven se je družil z nekdanjimi sodelavci, še posebej z dr. Banom, dr. Božom Drnovškom in Novačanom. Milan Košič je bil po trditvah Udbe tisti, ki je za Aniča po vojni obnavljal mrežo po Sloveniji. Medvena je imela Udba za glavnega lovca na udbovske agente v Trstu, pri čemer naj bi mu pomagal tudi Košič. Po sporu s kominformom pa naj bi Medven začel hvaliti Tita.

Medven in Košič sta poskušala stopiti v stik z nekdanjimi sodelavci Aničeve skupine, ki so ostali doma. Medven je iz Trsta nekoč celo poslal pozdrave Dimitriju Omersi, po bratu Nikolaju Omersi. Nekateri pripovedujejo, da je hodil po Zagrebu in Celju, kjer je nabiral prispevke za revijo Turizem in da so ga dobro poznali tudi na raznih ministrstvih v Beogradu. Vse to pa ni ostalo prikrito Udbi. Milan Košič pa je nekajkrat potoval v Ljubljano, prinašal pošto in se sestajal z dr. Weikslom, duhovnikom Franom S. Finžgarjem in drugimi. Seveda je to sprožilo akcijo Udbe. Košiča je prijela in ga hotela prisiliti, da je postane njen agent. Na Udbi so to zapisali takole: "Košič Milan dela v Trstu za angleško OS. Ob neki priliki, ko je prišel v Ljubljano, smo ga aretirali, zaslišali in verbovali. Verbovko je provalil (kar pomeni, da je o njej povedal Britancem ali FSS – op. JVS.), vendar je zamolčal, da nam je pri zaslišanju povedal stvari, ki ga pred angleško OS obremenjujejo. Pri njem imamo agenta, ki ga obdeluje." Hkrati izvemo, kdo bi to lahko bil: "Kot že omenjeno, smo iz bivše Aničeve agenture verbovali Dadića, ki se je plasiral pri angleški OS in dobro dela."[18]

Drugi, ki so se po vojni znašli v Trstu, pa so se postopoma vračali domov. Uroš Žun, ki se je v Trstu tudi družil z Medvenom in Košičem, se je vrnil v Ljubljano, kjer je dobil mesto predavatelja na ekonomskem tehnikumu. Seveda ni ušel zaslišanjem Udbe, ki jo je zlasti zanimalo, kaj ve o Aniču, in kaj je delal po letu 1942 v Zagrebu. Vendar je Žun zanikal, da bi se po letu 1942 še kdaj sestal z Aničem. To pa se ni ujemalo s pričanjem njegovega nekdanjega

[17] ARS III, MFS, ppa.
[18] ARS III, ZA A. Anić.

mariborskega sodelavca Pavla Penka, ki je trdil, da je bil Žun pri Aniču in da se je govorilo, da je za Aniča nosil pošto med Ljubljano in Zagrebom. Udba je ocenila, da je Žun na zaslišanjih neiskren, da je problematičen in nezanesljiv. Ostal je pod sumom, da še vedno dela za britansko obveščevalno službo.

Nekdanji direktor Putnika v Mariboru Josip Loos, ki se je takrat v Trstu družil z Medvenom in dr. Jankom Orožnom, se je tudi kmalu vrnil domov. V Ljubljani ga je nato Udba zasliševala, čeprav je zanikal vsakršno sodelovanje z britansko obveščevalno službo.

Dr. Vinko Zorc in Aničev ožji mariborski sodelavec Alfred Kralj sta kmalu po vojni emigrirala v Argentino. Alfred Kralj je v Trstu pustil brata Vladka, ki je bil napovedovalec na radiu Trst. Tudi njega je Udba vestno spremljala, obenem pa zbirala podatke o njunih sestrah v Ljubljani in Vurbergu. Kralji so imeli še dva brata (eden je bil Dušan), ki so ju, kot piše, neposredno po vojni likvidirali.

Bojan Ribnikar je vojno prebil v severni Italiji in poleti leta 1945 prišel v Trst skupaj z dr. Milkom Brezigarjem. Ribnikar je v Trstu postal urednik Glasa zaveznikov (s psevdonimom 'Brdnik'), kasneje, leta 1947, pa je tudi on odšel naprej v Argentino. Saša Vuga, ki je bil med vojno v Londonu v Furlanovi skupini, je postal poleti 1945 prevajalec in novinar pri Primorskem dnevniku v Trstu. V Trst je prišel tudi Odon Šorli, ki pa je takoj stopil v službo k partizanom. Simončiča ob koncu vojne najdemo kot sodelavca jugoslovanskega repatriacijskega urada v Milanu pod lažnim imenom Mirko Soklič.[19] Aničev sodelavec in prijatelj iz mariborskih časov, tovarnar v Karlovcu Joško Jakil, je bil po koncu vojne nekaj časa zaprt v Beogradu. Ker mu niso mogli ničesar dokazati, so ga izpustili in odšel je čez mejo, v Gorico, kjer je živel po vojni. Udba pa je doma zasliševala njihove nekdanje prijatelje in sodelavce tudi o vseh teh.

Tisti slovenski protinacisti, ki leta 1945 niso hoteli ali niso mogli zapustiti države, pa so vsak po svoje doživljali trpko usodo. Le redki so se lahko izognili preiskavi, ko je postalo jasno, da so bili v kakršni koli zvezi bodisi s predvojnimi britanskimi in drugimi konzulati, bodisi z Aničem ali Vauhnikom, ali pa s skupino, ki je po vojni ostala v emigraciji. Nekateri, a redki, so jo odnesli relativno poceni, kot na primer dr. Slavko Fornazarič, ki je po vojni živel v Kopru. Udba ga je nekajkrat zasliševala v zvezi z Aničem in Stankom Rapotcem, toda ni izvedela veliko. Sama je poročala, da ga ni mogla zlomiti oziroma uvesti proti njemu ostrejšega in daljšega preiskovalnega postopka zato, ker je bil Fornazarič tast Julija Beltrama, ki je takrat bil sekretar okrožnega komiteja KP v Kopru.

Prve aretacije in zaslišanja pa so se začeli že takoj ob umikanju nemške vojske iz Jugoslavije, v spomladanskih mesecih 1945. Med prvimi so na Hrvaškem dobili v roke dr. Vladimirja Fellerja in Vicka Dadića. Oba je najprej are-

19 ARS III, MFS, ppa.

tirala Ozna za Hrvaško in Fellerja so začeli zasliševati že januarja 1945.

Vicko Dadić je prišel iz taborišča Mauthausen maja 1945. Ozna v Zagrebu ga je takoj zaprla in, kot je pravil sam, je o njem že vse vedela, ker Nemci niso uničili svojih papirjev. Najprej je bil zaprt dva meseca v Zagrebu, nato pa še dva v Ljubljani. Pozneje je pravil, da je bilo to hujše kot delo v kamnolomu v nemškem taborišču, ker je tu trpel duševno. Že na Hrvaškem so ga podrobno zasliševali o tem, kdo je bil in kako je deloval Ante Anič. Nato so ga izročili Ozni za Slovenijo in 22. julija je prišel v Centralne zapore Ozne za Slovenijo, pod rubriko "razlog aretacije" pa je pisalo IS (Intelligence Service). Septembra je njegova žena Terezija (rojena Brca), ki je sicer bila baletka, prosila ljubljansko Ozno, naj ga izpusti, ker je slabega zdravja. Izpustili so ga in zaposlil se je v nekem tekstilnem podjetju v Šiški. Toda ni minilo veliko časa, ko je Udba začela ugotavljati, da so Dadićeva zaslišanja na Ozni leta 1945 polna nasprotij. "Celotne Dadićeve navedbe pri zaslišanju vzbujajo vtis, da je imel namen Ozno desinformirati in se prikazati bolj kot simpatizer OF, kar v nobenem primeru najbrže ni bil, kot pa kurir in sodelavec IS. Domnevno je o organizaciji IS vedel in še danes ve več, kot je navedel pri zaslišanju i pri Gestapo i pri Ozni v Zagrebu."[20] Leta 1946 je Ozna ugotavljala, da ne Dadić ne žena nista aktivna v OF, čeprav sta člana in imata volilno pravico. Novembra je šef II. odseka podpolkovnik Bogomir Peršič ugotavljal, da Dadić živi na svobodi nekje na Mirju s svojo ženo. Kmalu so ugotovili kje in decembra je Udba začela nadzorovati njegovo hišo ter mu slediti. Beležili so kam hodi in s kom se druži, ugotavljali, da se ukvarja s črno borzo, in 30. decembra so zapisali, da je ob 11 uri in 37 minut prišel v splošno bolnico, kjer "se je nahajal do 11 ure in 58 minut, nakar je bil aretiran". Dadiću so sledili še precej let, ne glede na to, kaj je počel za Udbo.

Udba je Dadića med to aretacijo prisilila, da je podpisal izjavo o sodelovanju in dobil je agenturno ime "Viki". Kmalu so mu naložili, da je poročal o Majdi Thaler, o Milanu Košiču, ko je iz Trsta prišel v Ljubljano, in zbiral podatke o Aniču. Leta 1947, 5. oktobra, je v Udbinem operativnem dnevniku za primer Medven-Košič na primer pisalo: "Viki se je sestal s Košič Milanom. Prišel je iz Trsta. Vikiju je izročil dva pisma. Enega piše Anič hčerki Nadi Vukadin, drugo pismo pa piše Dežaj Hilda svojemu bratu Deržaj Stanku; Ljubljana, Bleiweisova 46. Pismo naj Viki izroči naslovljencem, pri katerih bo dobil odgovor. Anič Ante in Deržaj Hilda se nahajata skupaj v Italiji, kjer čakata transport za Bolivijo. Razen teh dveh pisem je Košič izročil Vikiju tudi pismo, ki ga piše Anič Medven Bojanu, v katerem ga prosi, naj odda pismo hčerki preko Košiča ... S tema dvema pismoma naj bi se Viki legitimiral pri Nadi Vukadin in Deržaj Stanku."[21] Na tej osnovi je Udba izdala ukaz, naj gre Dadić v Zagreb k Aničevi hčerki, s podrobnimi napotki, kako naj to izvede.

---

20 ARS III, MFS, ppa.
21 ARS III, MFS, ppa.

Toda Nada je Dadiča slabo sprejela, pravi podobno poročilo dobra dva tedna pozneje, in tako ni opravil, kar mu je bilo naročeno. Dadiću je Udba naložila še druge podobne naloge, da bi razkrila, s kom vse so bili Anič in njegovi prijatelji v Italiji povezani doma.

Med prvimi aretiranimi leta 1945 je bila tudi Nastja Žgur. Po moževi smrti leta 1942 je, kot rečeno, odšla v partizane. Nastjo Žgur naj bi v partizane poslal nekdanji mariborski Aničev sodelavec Alfred Kralj. Delovala naj bi pod konspirativnim imenom 'Manija' kot zveza z Intelligence Serviceom, za znanega 'špijona' inž. Leona Štruklja.[22] Štrukelj je bil, po besedah Ozne, gradbeni podjetnik, štiridesetletnik, majhen, suh, agilen in nervozen, toda samozavesten. Med vojno je najprej delal na progi Ljubljana-Postojna in nato odšel v partizane "kot špijon", pravi Ozna. Bil je v Ljubljanski udarni brigadi in nato v štabu 18. divizije kot specialist za utrjevanje in miniranje. Medtem pa naj bi vzdrževal zvezo s Kraljem v Ljubljani.

Ozna je Nastjo aretirala že takoj maja 1945. 30. maja 1945 so jo prepeljali v Ljubljano. V Centralne zapore jo je spremljal dopis Iva (Svetine) Komandi zaporov Ozne, naj jo zaprejo popolnoma ločeno, pod zelo skrbnim varstvom. Za naprej pa bo zadeve v zvezi z njo urejal tov. podporočnik Turnšek.[23] Že julija je major Drago Flis iz I. odseka obvestil pomočnika načelnika Ozne za Slovenijo majorja Mitjo Ribičiča o osebah, ki jih je Ozna izpisala iz Nastjinih zaslišanj. Med njimi so bili Ante Anič in njegova žena, gostilničar Černe, Albert Heric, Alfred Kralj, Omersa in vsi iz zagrebškega britanskega konzulata, pa še veliko drugih, saj je bilo naštetih okoli 130 oseb. Žgurova je Udbi sicer priznala, da je delala za Intelligence Service pred in med vojno v partizanih, toda vprašanje je, koliko so takšna priznanja verodostojna. 18. aprila leta 1946 so Nastjo Žgur izpustili iz Centralnih zaporov UDV za Slovenijo po nalogu kapetana Rika. Lahko, da je to bil Riko Kolenc, takratni upravnik zaporov.

Ko je bila maja osvobojena Ljubljana je Ozna takoj pričela z aretacijami po mestu. 12. maja so tako zaprli nekdanjega lastnika Večernika Adolfa Ribnikarja in ga 17. junija prvič zaslišali. Ribnikar je namreč med vojno pribežal v Ljubljano, kjer je stanoval na Gajevi, današnji Štefanovi. Obdržali so ga v Centralnih zaporih kot politično sumljivega, in ga septembra 1945 še zaslševali. Umrl je leta 1946.

Maja so aretirali tudi preživele policijske uradnike, ki so pred okupacijo v Ljubljani in Mariboru sodelovali z majorjema Plhakom in Aničem v protinacističnih podvigih, oziroma z jugoslovansko obveščevalno službo. Tako je 12. maja Ozna v Centralne zapore v Ljubljani pripeljala Franca Fečurja, Alojza Kotnika, Franca Saksido, Vinka Čeha, Franca Klemenčiča, Penka, nekaj dni pozneje, 16. maja, pa še Antona Vrečarja in Karla Jančiča, ki sta bila najprej

22 ARS III, MFS, ppa.
23 ARS III, MFS, ppa.

zaprta in zaslišana na sodišču. Večino so že 17. maja odpeljali iz Centralnih zaporov drugam, kam, ni znano. Vinka Čeha in Franca Klemenčiča pa so 10. junija zaslišali in ju 15. junija poslali v taborišče na prisilno delo. Karla Jančiča so obdržali do 27. julija, ko so ga izpustili. Zaslišan je bil enkrat, 5. julija.[24] Miha Kotnik je pozneje živel v Ljubljani, postal je delovodja neke čevljarske delavnice in Udba ga je označila kot "sovražnika državne ureditve FLRJ".

Z njimi ali malo pozneje so v Centralne zapore začeli prihajati napredni oziroma liberalni politiki, novinarji, in orjunaši. Med njimi so bili Božo Borštnik, zaprt 12. maja in nato oddan vojaškemu sodišču avgusta, pa dr. Janko Drnovšek, ki je bil amnestiran leta 1945, Marko Drnovšek, dr. Vinko Vrhunec, dr. Anton Ogrizek iz Celja, dr. Ernest Kalan, Albert Heric in drugi. V CZ so prihajali zaporniki tudi še pozneje, tako sta prišla kot politično sumljiva Rado Bordon, v CZ so ga poslali konec julija, pa septembra Slavko Reja i.t.n.

V Ljubljani je v Centralnih zaporih in na sodišču takrat delovalo več skupin zasliševalcev. Šef preiskovalne službe v CZ je bil takrat dr. Viktor Turnšek, zasliševalci pa Riko Kolenc, Lojze Dolenc, Maks Završnik, Stane Kimovec, Franc Štrubelj, Tone Tratnik in Franc Turk. Mnogi med njimi so pozneje delali v III. odseku, ki je preiskoval zahodne obveščevalne službe. Kolenc pa je postal leta 1946 šef zaporov. Na sodišču so leta 1945 zasliševali Vlado Benko, ki je kasneje vodil t.i. referat za Angleže, Janko Pleterski in Mirko Eržen.[25]

Skupaj z naštetimi so 23. maja 1945 zaprli tudi Filipa, oziroma Lipeta Kosca. Zaslišali so ga 3. junija in najprej so ga nameravali 8. avgusta postaviti pred Sodišče narodne časti s skupino Vrhunec, Brezigar, Kalan. Toda 15. avgusta so ga izročili vojaškemu sodišču in sodili so mu šele leta 1946, 20. februarja na Okrožnem sodišču v Ljubljani, ki ga je oprostilo obtožbe in 25. februarja je bil izpuščen. Kmalu pa je Udba ugotovila, da so ga leta 1945 prepovršno zaslišali.

Podobno usodo so doživljali tudi tisti, ki so se leta 1945 vračali iz nemških taborišč. Kot je znano, so vse povratnike zaslišali na Ozni. Med temi je bil tudi dr. Stanko Zorko. Zavezniške oblasti v Dachauu so ga izročile Jugoslaviji že julija ali avgusta 1945 s skupino vojnih zločincev. To pa zato, kot je trdil sam, ker je nekajkrat poskušal pobegniti Američanom, potem ko so ti osvobodili Dachau, in zato pristal v zaporu. Ozna ga je seveda še naprej obdržala v priporu in ga avgusta 1945 zaslišala o britanski obveščevalni službi pred okupacijo. Od njega je poskušala izvedeti tudi, ali je v taborišču prišel v stik z ameriško obveščevalno službo ali Intelligence Serviceom. Zorko je to zanikal, za priče pa navajal Branka Diehla in Oskarja Juranića, ki pa sta bila sama kmalu v preiskavi, že leta 1947.[26]

---

24 ARS III, 218–10, Seznami pripornikov.

25 G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve v SR Sloveniji, UDV, 1971. Objavljeno v J. Pučnik, ed., Iz arhivov slovenske politične policije.

26 ARS III, MFS, ppa.

Takoj po vojni se je na Češkem obnovila Češkoslovaška republika pod predsedstvom Edvarda Beneša. Ker je obetala, da bo demokratična država, so se mnogi Čehi iz Jugoslavije raje odpravili v svojo domovino. Tako je po vojni odšel tja kapetan Jarko Selner, ki je postal general, in leta 1946 je odšel tudi predsednik češkoslovaškega društva v Ljubljani Vaclav Skrušny. Do zmage komunista Gottwalda, se je za nekaj časa v ČSR vrnila tudi Brezigarjeva žena Marija Duhek.

Urar Bureš iz Maribora pa je ostal v Sloveniji. Bil pa je pod stalnim nadzorom slovenske Udbe, ker je bil oblastem 'sumljiv' zaradi svojega predvojnega delovanja in ker je še vedno vzdrževal stike s češkim konzulatom v Zagrebu. Češki konzulat se je namreč uradno obračal nanj, ker je še vedno veljal za neuradnega predstavnika češke manjšine v Mariboru. Pri njem so iskali podatke o članih češke manjšine. Tudi Bureševa predvojna sodelavca Henrik Ginc in Josip Tichy sta ostala v Mariboru. In tudi onadva sta bila "v obdelavi" zahodnega referata mariborske Udbe.[27]

Franca Čermaka je po vojni zasliševala Udba. Vztrajno ji je zagotavljal, da je bilo vse, kar sta pred vojno in med njo počela s pokojnim Rudolfom Ryško, delo iz patriotizma, da nista delala za denar in da to ni bilo delo za tujo obveščevalno službo, kljub temu da sta posredno sodelovala z zavezniškimi obveščevalnimi službami.[28] Pomagalo ni niti to, da je Ryška posmrtno dobil več čeških odlikovanj, ki jih je ženi izročil češki konzulat v Ljubljani. Poljak Haszlakiewicz je po vojni ostal tu in delal na Statističnem uradu LRS. Dobil je odlikovanje "Zasluge za narod Poljske", ki so mu ga izročili na poljski ambasadi v Beogradu. V Ljubljani pa ga je zasliševala Udba, rekonstrukcijo poljskega kanala je vodil Žan More, ki je nameraval podrobneje zaslišati tudi dr. Moleta in Franca Ureka. To so bili vsi, ki so ostali, saj je Vidrova odšla nazaj na Poljsko, drugi sodelavci poljskega kanala pa so končali bolj žalostno – dr. Cholewa je umrl, Gregorka je umrl v Dachauu, medtem ko so Haszlakiewiczevo zvezo z OF Petra Romavha ustrelili kot talca v Ljubljani leta 1942.

Prostore češkega kozulata je takoj po nastopu okupacije leta 1941 zasedel nemški konzulat v Ljubljani in močno so zavrli dejavnost češke manjšine in društev. Čehi so med vojno večinoma ostali pasivni in malo jih je pristopilo v OF. Udba je celo zapisala: "Večji del Čehov se je eksponiral v sodelovanju z okupatorji, vendar je ta večina v veliki meri reemigrirala leta 1945 in 1946."[29] Glede na delovanje češke manjšine pred okupacijo Jugoslavije pa je tej trditvi težko verjeti. Bolj verjetno je, da so predstavniki češke manjšine v resnici v očeh komunistične oblasti sodili med 'sovražnike ljudstva', ker so simpatizirali z Benešem in se niso strinjali s komunizmom. Saj druga ugotovitev Udbe

---

27 ARS III, MFS, ppa.
28 ARS III, ZA Čermak dr. Franc.
29 ARS III, MFS, ppa.

pravi, da so reemigrirali "boljši krogi", ki smatrajo, da v Jugoslaviji nimajo možnosti obstanka.[30] Udba je po vojni zavračala tudi češkoslovaško obveščevalno službo predsednika Beneša, ni ji priznala dela v prid zaveznikov. Zapisala je, da je češka obveščevalna služba že pred vojno "proti nam delovala ofenzivno", v tesni zvezi z Intelligence Serviceom in Deuxième bureaujem. Udba je menila, da je bil cilj te službe prodor češkega kapitala k nam, za njim pa naj bi se skrivala britanski in francoski kapital. Dokaz za to naj bi bile tovarne, ki jih je v Jugoslaviji zgradil češki kapital (tovarne sladkorja, obutve v Borovu, i.t.d.) in dejstvo, da je ČSR, oziroma tovarna orožja v Brnu, oboroževala jugoslovansko kraljevo vojsko. Na črni listi Udbe je bil tudi 'kapetan Fišer', Karel Fischer, a za njegovo usodo po vojni ne vemo. Komunistične oblasti ga verjetno zato niso marale, ker je med vojno pomagal Čehom vključiti se v t.i. Češko legijo, o čemer pričajo britanski viri. Med vojno se je vmešal tudi v spor med češkimi komunisti in protikomunisti. Po mnenju Udbe je "preganjal" Čehe napredne miselnosti (t.j. komuniste) oziroma preprečeval Čehom, da bi se priključili Rdeči armadi.[31]

Proti koncu leta 1946 so oblasti v Sloveniji ponovno dovolile delovanje češkega društva Češka Obec, ki je med vojno prekinilo delo. Toda to pot pod novimi pravili. Udba pa je takoj ugotovila, da jo vodijo bolj reakcionarno naravnani intelektualci in da je to eno najbolj malomeščanskih društev. Po vojni so Čehi v Ljubljani obnovili tudi svoj konzulat, ki je leta 1946 postal generalni konzulat. Poročilo UDV pravi: "DV (državna varnost) je kontrolirala delovanje članov konzulata," in ugotovila, da se večinoma ukvarjajo z repatriacijo Čehov in zbirajo podatke o podjetjih v Sloveniji, katerih lastniki so češkoslovaški državljani. Za konzula je prišel dr. Brandejs, ki je sodeloval pri dejavnostih češkega društva. Toda člani društva so bili nezadovoljni z njegovimi predavanji o Leninu in Stalinu. Komentar Udbe se je glasil: "To je razumljivo tembolj, ker je Brandejs kot anglofil in angleški špijon zastopal drugačno mišljenje, kot je govoril in kot tak ni mogel, tudi če je hotel napraviti dober vtis neke pozitivne in prave snovi ... Ker pa je v društvu prevladovala malomeščanska anglofilska inteligenca in izključno starejši ljudje od 40 let naprej, je društvo zapadlo v vedno večjo pasivnost, ki je dosegla svoj vrhunec po objavi resolucije IB ... Na to je deloma vplival tudi odhod dr. Brandejsa, ki je bil kot angleški špijon odpoklican in suspendiran ..."[32] Čehi v Ljubljani so razmišljali o tem, da bi ustanovili novo društvo, za katerega je Udba zapisala: "Postojijo pogoji da se društvo organizira z našo agenturo, s katero bi društvo potem tudi vodili." Ali je slovenska oziroma jugoslovanska Udba o svojih ugotovitvah obveščala tudi bratske obveščevalne službe v

---

30 G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve v SR Sloveniji, UDV, 1971. Objavljeno v J. Pučnik, ed., Iz arhivov slovenske politične policije.

31 ARS III, MFS, ppa

32 ARS III, MFS, ppa. Pod to pisanje je podpisan kapetan UDV Ivan Mikec.

rokah komunistov na Češkem in Poljskem, pa zaenkrat nimamo podatkov.

Nekdanjemu policijskemu uradniku Batagelju so v Sloveniji prišli na sled nekoliko pozneje, ko so analizirali nemška zaslišanja med vojno. Batagelj se je iz taborišča vrnil v Jugoslavijo, v Beograd, aprila 1945, vendar kaže, da v Beogradu niso tako zelo zapirali kot v Ljubljani in Batagelj je enostavno prodal svojo hišo in odšel. Nekaj časa je delal kot uradnik v Izoli, ko pa se je upokojil, se je preselil v Opatijo, natančneje v Matulje, in se ukvarjal z leposlovjem. Slovenska Udba je o njem imela podatke že leta 1946, in ga zaslišala v začetku leta 1947 in nato ga je Franc Pregelj ponovno zaslišal leta 1951 v prostorih pooblaščenstva Udbe za Opatijo. Zasliševali so ga o jugoslovanski obveščevalni službi oziroma o stikih z Britanci pred vojno. Na podoben način so zaslišali tudi uradnike komisariata, ki so jih Nemci zaprli leta 1941, Wohinza, Bizjaka i.t.n. Tajnica na Ujki Ela Potočnik se je po hudih mučenjih gestapa vrnila domov in po vojni delala kot oskrbnica otroškega doma za pribegle grške otroke na Smledniku pri Kranju.

Udba je nadzorovala tudi nekdanje tigrovce Alberta Rejca in dr. Lava Čermelja. Rejca je Udba prvič zaslišala o sodelovanju z britanskimi službami že takoj po osvoboditvi v Beogradu. Ko se je Rejec leta 1947 preselil iz Beograda v Ljubljano, so ga izročili Udbi za Slovenijo. Ta ga je poskušala pridobiti za sodelovanje pri nadzoru angloameriških predstavnikov, toda že po letu dni ga je zaradi nedelavnosti 'odpustila'. Poslej ga je Udba še pozorneje spremljala. Med svojim stalnim nadzorom nad sumljivimi osebami in opazovanjem, kdo obiskuje koga, je Udba leta 1948 zasledila, da sta bila tako Rejec, kot Čermelj zelo nervozna, ko se pričel dachauski proces.[33] Na podoben način so nadzorovali dr. Vladimirja Šenka, saj so ga imeli za 'agenta IS-a', podobno kot Rejca in Čermelja. O njih je poročal Franci Prajs, ki je bil tudi osumljen dela IS in 'verbovan'.

V Sloveniji je po vojni ostal še lep del Aničevih in Brezigarjevih sodelavcev, kot na primer Kokolj, Likarjeva, Fradlova družina, i.t.d. Ti so bili po vojni povezani, obiskovali so se in si celo pomagali. Imeli so nek denarni sklad iz denarja, ki jim je verjetno ostal iz vojnih časov, s katerim so pomagali družinam nekdanjih sodelavcev. Fradel je bil že mrtev, ostali pa so se videvali še leta 1951 pod budnim očesom slovenske Udbe. Kokolj je bil po koncu vojne najprej v službi pri Slovenskem poročevalcu, nato so ga leta 1947 vrgli iz te službe. Zaposlil se je pri invalidskem podjetju Jugoreklam, stanoval pa je v ljubljanski Cukrarni.

Preiskovali so tudi Orjuno, še zlasti, ker se je večina orjunašev med vojno opredelila za sodelovanje z 'mo-ga' (po besedah Udbe), oziroma je med vojno nadaljevala svoje delo, v zelo zmanjšanem obsegu, za kraljevo vlado. Udba je začela Orjuno sistematično obdelovati, iskala je tudi možne zveze z Ivanom Rudolfom v Trstu, dokler se ni odločila, da k Rudolfu pošlje svojega prikrite-

33 ARS III, MFS, ppa.

ga agenta, nekdanjega orjunaša, ki naj bi domov prinesel Rudolfove ukaze in tako kompromitiral skupino, ki je še ostala.

Vodja Orjune inž. Marko Kranjec je tudi po vojni ostal v Skopju, se tam upokojil kot profesor in se ukvarjal z znanstvenim delom. Agentom, ki so mu jih podtikali, je povedal, da ima redne zveze z nekdanjimi člani Narodne odbrane v Srbiji. Dajal pa je tudi nepremišljene izjave, kot je ta, da je pri nas najbolj krvava državljanska vojna, zagovarjal je privatno lastnino in se zgražal nad vodilnimi. Še vedno pa je bil ostro proti klerikalcem in proti zvezam z emigracijo. Pač pa je menil, da morajo ostati člani Orjune in Narodne odbrane med seboj tesno povezani.

Ker je Lipnik že pred vojno trosil letake proti režimu, se je Ozna že leta 1945 bala, da bi to počel tudi po vojni proti ljudski oblasti. Menila je, da je ostal "JNS-ar" in da je zmožen nadaljevati vohunsko delo. Janka Lipnika je Udba registrirala v 2a, torej med "aktivne protinarodne elemente". Ponovno se je zameril oblastem v začetku petdesetih let, ko se je v obrtniški zbornici kot njen podpredsednik zavzemal za pravice obrtnikov in branil privatni sektor. Zato so ga napadali tudi v časopisju in Udba je seveda sledila njegovim zasebnim izjavam. Da bi bilo še huje, sta z nekdanjim orjunašem Francem Kobentarjem v Beogradu obiskovala Mileta Pavlovića, nekdanjega vzgojitelja kralja Aleksandra.[34]

Nekdanji uslužbenci Jutra so bili tudi deležni pozornosti oblasti. Stanko Virant se je umaknil na podeželje in postal knjigovodja v kmetijski zadrugi na Gomilskem. Rado Jurca se je zaposlil kot čistilec vagonov na ljubljanski postaji. Ko so mu podtaknili agenta, da bi kaj več izvedel o vsem, je med drugim dejal, da je najraje v službi tam, kjer ga pustijo pri miru. Udba je ocenjevala, da je skrajno reakcionarno razpoložen in ga sumila, da še vedno dela za britansko obveščevalno službo.

Kot nasprotniki ljudske oblasti so bili ožigosani tudi vsi, ki so med vojno bili v Veliki Britaniji, v angleški vojski ali zgolj poročeni s tujci. Eden takih je bil na primer nekdanji oficir kraljeve vojske Vladimir Roš, ki je bil med vojno v Angliji, poročil pa se je z Britanko Jenny; po vojni sta živela v Mariboru, pod nadzorom seveda.

Toda temeljite preiskave so bile osredotočene predvsem na tiste, ki so po vojni ponovno prišli v stik z britanskimi diplomatskimi predstavništvi.

Avgusta 1945 se je v Jugoslavijo sam od sebe, kot drugi mornariški oficirji, vrnil tudi Dimitrij Omersa. Ko so se maja končale sovražnosti, so zavezniki v Tarantu zbrali vse mornariške oficirje iz Jugoslavije. Tam so čakali na izid pogajanj o usodi kraljeve flote med Titovim predstavnikom admiralom Manolo in kraljevim poveljnikom Kernom, oziroma med DFJ in Britanci. Ko so sklenili, da gre flota Titovi Jugoslaviji, se je Omersa vrnil s prvo skupino ladij v Šibenik. Ob vrnitvi je bil ponovno postavljen za komandanta na korveti

---

34 ARS III, MFS, ppa.

Nada. Na tem mestu pa je ostal le mesec dni. Za nekaj časa so ga namreč postavili za inštruktorja flote, dokler ga niso 22. novembra 1945 dokončno odpustili iz mornarice. Odpustnico je dobil konec novembra v Splitu in odpotoval je domov v Ljubljano. V Ljubljano je prišel 6. decembra, se nastanil pri materi in takoj začel iskati novo zaposlitev. Toda povsod so zahtevali njegovo karakteristiko, te pa mu pri odpustu niso dali.

Začel je zahajati v družbo nekdanjih, sedaj odpuščenih, oficirjev, kot so bili major Župančič, major Kuster, polkovnik Kostajnec in Razinger, ki se je vrnil iz Dachaua. Nekajkrat se je srečal tudi s svojim nekdanjim sodelavcem in prijateljem dr. Milanom Orožnom mlajšim. Ta se je medtem poročil z Zdenko Adamič. Zdenka je takrat delala na Tiskovnem uradu Narodne vlade Slovenije in Omersi je predlagala, naj se zaposli pri njih. Uredila mu je sestanek s šefom urada dr. Nandetom Majaronom. Toda kmalu za tem so oblasti odpustile iz urada vse nezanesljive in vse anglofile, z uradnim izgovorom, da gre za 'redukcijo' odvečnega osebja. Tako s službo ni bilo nič.[35]

Dimitrija Omerso so prvič zaslišali že januarja 1946 na Ozni za Hrvaško v Zagrebu. Ozna ga je podrobno izpraševala o njegovem življenju pred okupacijo in o uslužbencih britanskega konzulata v Zagrebu do leta 1941, o samem konzulatu in drugih britanskih ustanovah v Zagrebu, o ustanovah in ljudeh v Egiptu med vojno, o oficirjih jugoslovanske mornarice, pripadnikih SOE i.t.n.

Ker Omersa v Ljubljani ni mogel dobiti službe, je leta 1946 odpotoval v Beograd, kjer je obiskal svojega nekdanjega sodelavca v zagrebškem konzulatu Stephena Clissolda, ki je po vojni postal ataše za tisk pri britanski ambasadi v Beogradu. Clissold ga je zaposlil najprej kot tolmača na konzulatu v Ljubljani, nato pa marca 1946 v angleški čitalnici v Beogradu. Preden je šel iz Ljubljane, je Omersa predstavil dr. Milana Orožna mlajšega vodji britanskega informacijskega urada v Ljubljani Johnu Gibbsu.

V Beogradu je bil Omersa najprej prevajalec, nato pa namestnik vodje angleške čitalnice. Takrat pa naj bi obnovil tudi svoje delo za britansko obveščevalno službo. Po podatkih Udbe naj bi imel zveze s pomorskim atašejem britanske ambasade v Beogradu Wellmanom in pozneje Fitzroyem ter obema ustno in pisno poročal. Sam je priznal, da je že takrat zaprosil za angleško državljanstvo. Wellman mu je najprej naročil, naj zbere podatke o miniranju dveh britanskih vojnih ladij, ki sta bili zadeti v krfskem kanalu 22. oktobra leta 1946. Omersa je baje zbral podatke, iz katerih je bilo videti, da min tja niso postavili Jugoslovani, kar je bilo v nasprotju z britanskimi pričakovanji. Omersa naj bi za Britance sestavil tudi spisek nezadovoljnih pomorskih oficirjev, pripravil stike z nekaterimi od njih in jih predlagal za obveščevalno delo. Med temi so bili kapetan Karlo Kovačić, ki je kasneje pobegnil v Italijo, Srdjan Prica, kapetan Branko Voglar in drugi. Omersa naj bi za Britance

35 ARS III, ZA 400-1/1-12.

pripravil tudi podatke o stanju in številu vojnih ladij, ki so prihajale iz Italije in Malte v Jugoslavijo.[36]

Omerso so zaprli septembra 1948 v Beogradu. Takrat naj bi pristal, da bo delal za Udbo. Toda kmalu se je izkazalo, da je pri tem zavedel Udbo in konec septembra 1948 so ga znova zaprli ter ga leta 1949 oziroma 1950 s še dvema soobtoženima obsodili na 20 let ječe zaradi vohunjenja v Jugoslovanski vojni mornarici oziroma sodelovanja z britansko obveščevalno službo. Omersa je trdil, da je nedolžen, da če bi imeli dokaze proti njemu, bi ga bili obsodili na smrt. Kazen je prestajal v Sremski Mitrovici, kjer je bilo prvi dve leti zelo hudo, kot je kasneje pripovedoval. Udba je ugotavljala, da tudi v zaporu ni hotel sodelovati, "držal se je skrajno sovražno", pa še delati ni hotel. Zapor torej nanj ni imel želenega 'prevzgojnega' učinka. Nasprotno, še kar naprej je simpatiziral z Britanci, je ugotavljala Udba, in govoril, da je obsojen po krivici. Omersova mati Marija je po obsodbi vložila prošnjo za njegovo pomilostitev, vendar so jo oblasti, po podatkih iz leta 1949, zavrnile, "češ da se ji prošnja vrača, ker se ne more ugodno rešiti, ker je Omersa pobegnil." Mati je seveda bila močno v skrbeh in je svojemu bratu geometru Šmidu zaupala, da je nemogoče, da bi pobegnil in da je prepričana, da so ga ubili.[37]

Zaslišanja Omerse so medtem še kar trajala, tudi v Sloveniji. Februarja leta 1949 je namreč Udba za Slovenijo, natančneje šef III. odseka podpolkovnik Žan More, pisal v Beograd, da želi v Ljubljani zaslišati Omerso, ker vodi preiskavo o celjskem ilegalnem četniškem krogu pred vojno. Udba je hotela izvedeti kaj več o tej, še danes malo znani organizaciji, o vlogi britanskega konzulata pri tem, o financiranju njihove dejavnosti, o odnosih med Orožnom in njegovim stricem Šmidom in o tem, kdo vse je sodeloval na sestankih pri njem, ali je bil Orožen "eksponent britanskega konzulata", ipd. Udba za Slovenijo je seveda postavljala neizogibno vprašanje: ali so Britanci Omerso "verbovali", torej pridobili za delo zase. Vprašanja, naslovljena na Omerso, kažejo, da slovenska Udba takrat še ni vedela, kaj je se je z Omerso in njegovo organizacijo zgodilo ob zlomu Jugoslavije, kje je bil med vojno in ali se je skupina sestajala tudi po vojni.[38] Ni trajalo dolgo, ko je Udba zaključila, da je bil Omersa "obveščevalno povezan" s Filipom Koscem, Viktorjem Hasslom, Nastjo Žgur, Karlom Bratušo, Milanom Brausilom, Verešem in dr. Milanom Orožnom ter seveda še drugimi.

Za usodo Omerse so se zanimali tudi Britanci. Ko je oktobra 1953 Jugoslavijo obiskal Ernest Davies, je britanska ambasada v Beogradu izkoristila tudi to priložnost, da je Davies povprašal o usodi dr. Dragoljuba Jovanovića in Dimitrija Omerse, oziroma izrazil je britansko željo, da se ju izpusti iz zapora. V imenu zunanjega ministrstva FLRJ je dr. Aleš Bebler odgovoril Daviesu, da

---

36 ARS III, ZA Dimitrij Omersa.
37 ARS III, MFS, ppa.
38 ARS III, MFS, ppa.

mu je primer Omerse povzročil veliko težav. Izkazalo se je namreč, je trdil Bebler, da je Omersa bil zelo hud primer špijonaže in da zanj ne bo mogoče nič storiti. Zato je britanska ambasada v poročilo Foreign Officeu zapisala: "Vse to je zelo nespodbudno. Kaže, da bomo morali opustiti primer Omerse, ker je ambasador že dejal Beblerju, da če je bil Omersa res vpleten v špijonažo, kar sicer nasprotuje našemu prepričanju, ne moremo zanj storiti ničesar."[39] Britanski diplomati so sicer vestno spremljali politične sodne procese v Jugoslaviji, vendar so le redkokdaj posredovali za jugoslovanske državljane, ki so padli v kolesje teh postopkov. Dr. Boris Furlan, dr. Dragoljub Jovanović in Omersa so bili med temi izjemami.

Naposled so Omerso, verjetno tudi zaradi izboljšanih odnosov z Britanci, januarja 1954 le pomilostili in februarja izpustili iz zapora. Pred izpustom so ga poskušali ponovno "vrbovati", ali prisiliti, da bi delal za Udbo. Toda Omersa je odklonil, češ da še naprej ostaja simpatizer Britancev. Vrnil se je v Ljubljano in se nastanil pri svojem bratu slikarju Nikolaju. Ljubljanska Udba ga je takoj začela zasledovati, agenti so o njem poročali Bogdanu Šventu, šefu 2. odseka ljubljanske Udbe. Eden od agentov je junija 1954 poročal, da je Omersa prišel iz zapora zelo zdelan, da ne dobi službe in da ga vzdržujeta brata. Udba za Slovenijo mu je ponovno ponudila sodelovanje, a je odklonil.

Omersovo dekle, s katero je bil zaročen že pred vojno leta 1939 v Zagrebu, je bila Inge Drolc. Rojena je bila leta 1920 v Hrastniku, kjer je bil njen oče v letih pred vojno direktor tovarne. Že 2. julija 1945 pa je pooblaščenstvo Udbe v Trbovljah vložilo prijavo zoper Inge Drolc in pooblaščenec Udbe Jože Režek je bil mnenja, da je "zagrizena hitlerjanka in agilna nacistična delavka". Ona pa je trdila, da je med vojno le pomagala kot otroška vzgojiteljica, da ni bila navdušena nad nacizmom in se ni zanimala za politiko, upirati pa se ni mogla, ker je bila prestrašena. Očeta pa so takoj po vojni zaprli, češ da je bil član kulturbunda pred vojno. Inge Drolc in njeno družino so nato izselili iz Slovenije kot folksdojčerje in v času Omersovega prihoda iz zapora so živeli v Gradcu. Ko je Omersa prišel iz zapora, je prosil za potni list, da bi jo obiskal. Ko ga je dobil, so nemudoma prišli k njemu na dom oficirji Udbe in mu ga odvzeli, zato je skoval prevaro. Julija 1954 je Dimitrij, po domače Mitja že pisal bratu Nikolaju iz Gradca: "Dragi Klavža. Oprosti, da te nisem vnaprej obvestil, da bom šel ilegalno čez mejo. Nisem ti hotel o tem govoriti, da ne bi eventualno imel sitnosti. Odkar so mi vzeli potni list na tako pobalinski način, sem se stalno in sistematsko pripravljal na beg, ki je na srečo uspel, čeprav je bil fizični napor zelo velik ... Počutim se zelo dobro, deloma zato, ker sem končno zopet skupaj z Inge in deloma zato, ker sem rešen večnega strahu in negotovosti." Bratu je svetoval naj ga v Ljubljani odjavi, se mu opravičil, ker mu je odnesel 'rukzak', pozdravil ostalo družino in jim sporočil, da mu je žal, da se spet dlje časa ne bodo videli. Čez nekaj dni sta se Inge in Dimitrij

39 PRO, FO 371/107816, WY1015/14.

Omersa poročila in pozneje istega leta odpotovala v Veliko Britanijo. Za BBC je dal intervju o tem, kako je pobegnil iz komunistične države. Najprej se je zaposlil pri britanski tovarni motornih vozil Vauxhall, kasneje je odprl trgovino. Nekaj časa naj bi celo upravljal neko hišo, v kateri so dobili zatočišče ubežniki iz Jugoslavije. Naposled pa se je naselil v Lavenderju.

Omersa je pobegnil čez mejo pod Mrzlo goro v Kamniških planinah, pomagal pa mu je sin družinskih prijateljev, alpinist in študent fizike Milan Pintar. Tudi njemu je kmalu prišla na sled Udba in zaslišala sta ga Tone Poljšak in Albert Bizilj. Pintar je podrobno opisal pot po alpskem grebenu, v megli in slabem vremenu. Tudi Pintarju so nato za vrat poslali svoje informatorje in eden teh je poročal: "Pintar Milan je študent 3. letnika tehnične fizike, po mišljenju je pravi Jugoslovan, sovraži Nemce in belogardiste. Njegova družina, oče dr. Pintar in mati, je v Celju in so smatrani za nacionalno napredne in zavedne."

Udba, oziroma Bogdan Švent je ocenil, da so Omersi čez mejo pomagali Angleži in da bo poskušal "vspostaviti stike z Jugoslavijo in obveščevalno delovati". Udba zato ni opustila raziskovanj, v Veliko Britanijo je pošiljala agente, ki so poročali o tem, kaj dela Omersa. Leta 1963 je o njem izpolnila obsežen formular, imenovan "Upitnik o jugoslovenskom emigrantu", v katerem ga je opredelila kot špijona, agenta angleške OS, celo kot zmožnega ekstremnih dejanj, organizacije atentatov.[40] Medtem je Udba odvzela potni list tudi Omersovemu bratu Igorju, gradbenemu inženirju, ki bi moral službeno potovati v Pakistan. To dejanje je Vilko Kajfež utemeljeval pomočniku državnega sekretarja za notranje zadeve Čižmeku s tem, da se je Igor zanimal pri Dimitriju Omersi za službo v Angliji.

Podobno se je godilo drugemu Celjanu, ki je bil v prvih letih vojne v stiku z britanskim konzulatom v Zagrebu, dr. Milanu Orožnu mlajšemu, ki so ga pri Udbi včasih napačno imenovali tudi Milan Oražem. Udba je bila prepričana, da je Orožen mlajši v resnici britanski agent in to utemeljevala na dva načina, s pomočjo podatkov italijanskega konzulata v Ljubljani in z zaslišanji samega Orožna. Vsaj tako je pomočnik načelnika UDV za Slovenijo Miloš Bučar poročal svojim nadrejenim v načelstvu UDV, pomočniku ministra Mitji Ribičiču in ministru za notranje zadeve Borisu Kraigherju o tej zadevi konec leta 1952 oziroma februarja leta 1953.[41]

Orožnove težave z novo oblastjo pa so nastopile že takoj po koncu vojne. Junija 1945 je minister za notranje zadeve Zoran Polič zahteval od njega obširen referat o delovanju meščanskih strank med vojno, toda Orožen ni imel kaj bistvenega povedati in mu je tako tudi odpisal. Potem se je Orožen marca leta 1946 seznanil z Gibbsom in v začetku aprila je k njemu na obisk prišel še stari znanec iz Zagreba pred okupacijo lektor Anthony Robinson, ki je prav takrat predaval v Ljubljani. Orožen je po Robinsonu poslal Omersi v Beograd pi-

40 ARS III, ZA Dimitrij Omersa.
41 ARS III, MFS, ppa.

semce s pozdravi in mu sporočil, da je dobil sina. Izročil mu je pozdrave tudi za Clissolda in čestitke k njegovi poroki. Nedolgo zatem, aprila 1946, so Orožna že poklicali na zaslišanje na Udbo, in sicer v zvezi "z britansko in francosko obveščevalno propagandno dejavnostjo v Sloveniji pred vojno in danes". Orožen je moral podpisati prisego, da bo govoril resnico in ne bo prikrival podatkov.[42] Udba ga je nato še naprej spremljala. Podpolkovnik Bogomir Peršič, takrat šef II. odseka UDV, je leta 1947 zapisal, da je Orožen sredinec, da ni politično aktiven v OF, čeprav ima izkaznico in plačuje visoke prispevke; celo to, da se z ženo Zdenko Adamič dobro razumeta.[43] Orožen pa je kasneje, po vseh zaslišanjih in preganjanjih, očetu zaupal, da bi najraje odšel v tujino, če bi se ne bal za ženo in otroka.[44]

Vedno bolj pogosto se je omenjalo Gibbsa. John Sydney Gibbs je bil človek, s katerim se je Udba v Sloveniji in na Hrvaškem veliko ukvarjala. Gibbs je bil uslužbenc BBC in je bil med vojno zavezniški zvezni oficir pri slovenskih partizanih, natančneje pri VI. in IX. korpusu. Po podatkih Udbe, ki pa niso zanesljivi, je bil Gibbs rojen 31. januarja 1911 v Londonu in je bil: "kapetan angleške vojske. Pri konzulatu je bil nekak tiskovni ataše in imel prostore svojega 'Tiskovnega urada' v hotelu Slon. V Ljubljano je prišel koncem decembra 1945 in prenehal z delom ter odšel v sredini aprila 1947". V resnici je bil Gibbs od januarja do julija 1946 informacijski uradnik pri britanskem konzulatu v Ljubljani, sicer pa je pripadal konzulatu v Zagrebu. Britanski informacijski urad pa je bil v hotelu Slon, ker je slovenska ljudska vlada po vojni odklonila britansko prošnjo, da bi v Ljubljani odprli britansko čitalnico. Pregovori za otvoritev prave čitalnice so se vlekli tja do leta 1947, vendar so bili neuspešni. V Ljubljani se je Gibbs celo učil slovenščine, poučeval ga je književnik Vitomil Zupan. Gibbs je iz Ljubljane odšel nazaj v Zagreb za kulturnega atašeja in atašeja za tisk.

Kmalu, natančneje leta 1948, je Udba prek svojih agentov in informatorjev začela poizvedovati še o Orožnovih zvezah z dr. Vinkom Vrhuncem in o tem, ali je kaj več vedel o Mačkovškovih zvezah s tujino.[45] Udba je nato poskušala s sodelovanjem Orožna in Ambroža omrežiti Gibbsa, vendar so ti poskusi očitno ostali brez uspeha. Orožen je sicer odšel na obisk h Gibbsu na konzulat v Zagreb in tam je ponovno srečal tudi Anthonyja Robinsona. Bil je pri Gibbsu dvakrat na kosilu in ta mu je pripovedoval o Millaru, Clissoldu, Glanvilleu in Pettittu, ki je še naprej bil pri Foreign Officeu. Gibbs mu je tudi dal Pettittov naslov na Nizozemskem. Orožen je kasneje povedal, da "namen odhoda v Zagreb je bil, da sprovociram Gibbsa", toda več o tem ni povedal. Le Orožna so za nekaj časa poslali daleč stran, na delo v Nazarje, kot pravnega

---

42 ARS III, MFS, ppa.
43 ARS III, ZA dr. Milan Orožen.
44 ARS III, MFS, ppa.
45 ARS III, MFS, ppa.

referenta Gozdnega gospodarstva. V začetku leta 1949 so ga premestili v Ljubljano na Ministrstvo za gozdarstvo. Z njim je v roke podpolkovnika Žana Moreta romalo tudi gradivo, ki ga je Udba zbrala o njem. Udba v Celju oziroma Mozirju očitno ni bila zadovoljna z njegovo "politično držo", meneč: "Orožen in Zorko se zelo dosti kretata in to z elementi, ki so nasprotni naši oblasti. Dne 1. IX. 1948 sta šla drug za drugim v vas Kokarje k Fleretu, znanemu kulaku in nasprotniku naše oblasti ... Orožen se tudi druži z inž. Juvanom ..." Zapisali so Orožnove izjave o Trstu, Titu in Kardelju, s kom je popival, ipd.[46] Nato pa so na UDV zapisali, da je Orožen leta 1949 delal, na lastno pobudo, neke kombinacije pri angleškem konzulatu. Zato je državna varnost začela raziskovati njegove stare povezave z obveščevalno službo in ga 18. februarja 1949 aretirala.[47] Zaprli so ga v Centralne zapore UDV v Ljubljani. To pot je preiskava trajala kar osem mesecev. Medtem je Udba s pomočjo Helmovega arhiva prišla tudi do podatkov o Orožnovi vpletenosti v umik konzula Pettitta iz Ljubljane leta 1941.

Orožna so v zaporu Udbe temeljito zaslišali o njegovem delovanju za britansko obveščevalno službo.[48] Prvi krog zaslišanj so opravili februarja, drugega pa junija 1949. Pri zadnjem je bil Orožen soočen s vojimi prejšnjimi izjavami in zapisali so, da je "priznal, da se je že lagal". Med zaslišanji je vztrajal, da protiosno delo pred okupacijo ni bila agentura. Zasliševalec je na primer trdil, da obveščanje o italijanskih ladjah ni zgolj protiosna proganda, Orožen pa nazaj, da agentstvo tudi ni. Orožen je dokazoval, da so pri njegovem delu manjkale osnovne predpostavke, potrebne za delovanje agenta, kot so: 1. angažiranje agenta pri nekom, 2. direktive, 3. konkretne naloge, 4. večkratno delovanje, 5. odnos med agentom in predpostavljenim, t.j. službeni ali politični odnos. Soočali so ga z njegovimi sodelavci, z gradivom o dr. Stanislavu Lapajnetu, in na vse načine dokazovali njegovo početje pred vojno, toda Orožen je vedno zanikal sodelovanje z britansko obveščevalno službo.[49] Zato so ga od 30. oktobra do 17. novembra 1949 zaprli v taborišče Strnišče, kjer je delal v gramoznici. Nato pa so ga premestili na delovišče DKD v Tacen. Na DKD ali družbeno koristnem delu je ostal 27 mesecev. "Med vzdrževanjem kazni je bil discipliniran in dober delavec. Nekaj časa je bil celo brigadir," je poročala Udba. "V dajanju političnih izjav je bil previden, dasi ni prikrival svojih simpatij za zapadne buržoazne ureditve." Udba ga je nato izpustila novembra leta 1951. Še vedno pa je pisala, da Orožen noče govoriti o Britancih, da je zelo previden, in da "v tem pogledu nismo dosegli ničesar".

Po prihodu iz zapora Orožen ponovno ni mogel dobiti primerne službe in šele leta 1952 se je uspel zaposliti kot fizični delavec, nekateri pravijo, da pri

---

46 ARS III, MFS, ppa.
47 ARS III, ZA Orožen Milan.
48 Ibidem.
49 Ibidem.

Gradisu, drugi pa, da je bil tesar v Litostroju. Še vedno je vztrajal, da ga za tisto, kar je naredil za tujo obveščevalno službo, ni mogoče imeti za agenta.

V Orožnovo trnovo pot je bila vpletena vsa vodilna struktura Udbe ali UDV za Slovenijo, od ministra Kraigherja navzdol. Februarja 1953 je pomočnik načelnika III. oddelka Udbe Miloš Bučar pisal Mitji Ribičiču, da je notranji minister Kraigher naročil Bogomirju Peršiču in Vladu Benku, "naj se Orožen dr. Milanu - mlajšemu, omogoči vpis v odvetniško zbornico. Ko smo pozneje ugotovili, da Orožen - mlajši nima pogojev za advokaturo, smo v sporazumu s tov. Peršičem Orožnu naročili, da naj nagovori očeta, da vloži prošnjo za advokaturo."[50] Sam minister pa bo poskrbel, da bo prošnja ugodno rešena. Orožen starejši je že junija 1952 prvič vložil prošnjo za zasebno odvetniško pisarno, in na prigovarjanje jo je ponovno vložil februarja 1953. Toda prošnja je bila tudi to pot zavrnjena.

Žan More pa je še naprej iskal podatke o Orožnu, celo v Beogradu. Tam je namreč živela nekdanja Orožnova kurirka Marija Šibenik, ki se je po vojni poročila z oficirjem JA Brankom Petranovićem. Leta 1950 naj bi celo načrtovala, da med oddihom v domači Postojni pobegne v Trst. Tako so Orožna zasliševali še leta 1956, ko se je že ločil in se zaposlil kot tajnik na nekem strokovnem združenju. Tokrat so ga zasliševali v zvezi s pobegom Dimitrija Omerse čez mejo. Orožen je zanikal, da bi karkoli vedel o tem.

Medtem se je v težave vsakodnevne nove stvarnosti v Sloveniji zapletel eden od britanskih diplomatov. John Gibbs se je v času svojega bivanja v Ljubljani zaljubil v mlado Ljubljančanko, ki je januarja 1946 začela delati v angleški čitalnici v hotelu Slon. To je bila Tatjana Korun, rojena je bila leta 1924 in bila je hči odvetnika dr. Milana Koruna, ki je v Ljubljani imel odvetniško pisarno skupaj z dr. Celestinom Jelencem. Po pokojni materi je imela sorodnike v Beogradu, kjer je bila po vojni stalno prijavljena. Med vojno je delala za OF, zaprli so jo belogardisti in Italijani. V angleški čitalnici je vodila evidenco o angleškem tisku, ga delila ljudem in ustanovam, poleg tega pa je vsak dan delala izvlečke iz slovenskega tiska in ob koncu meseca naredila iz njih poročilo za Gibbsa. Pri tem je poskušala biti čimbolj objektivna, citirala je uvodnike, navajala je napade na Britance v tisku, članke o Trstu, ipd. V poročila pa je včasih dodala še svoje mnenje. Tako je na primer za volitve napisala, da objavljeni rezultati niso točni, ker ponekod odstotek volilcev ni presegel 50% in da londonski radio preveč govori o svobodnih volitvah v Jugoslaviji, ko pa so ljudje bili prisiljeni voliti. Spoznala je tudi ostale člane britanskega diplomatskega osebja, konzula Scopesa v Ljubljani, konzula Kaya v Zagrebu in poslušala njihove pripombe na račun razmer v Jugoslaviji, kot na primer, da je režim zgrajen na

---

[50] ARS III, MFS, ppa. Iz nadaljevanja dopisa izvemo, da je Orožen st. res vložil omenjeno prošnjo že leta 1952, da pa mu jo je ministrstvo za pravosodje zavrnilo in je zato vložil pritožbo dne 1. 2. 1953, vendar je dr. Kostja Konvalinka odpisal, da za nadaljevanje postopka ni osnove.

nasilju, o terorju Ozne, da je to čudna dežela, kjer nihče ne sme imeti denarja i.t.n. Tudi sama je bila mnenja, da se v tej deželi ne da več živeti, da ni svobode. Aprila 1947 je Gibbsov "Tiskovni urad" v hotelu Slon, kot so mu mnogi rekli, prenehal delati in Korunovo so prestavili v službo v Beograd, v tamkajšnjo britansko čitalnico, kjer je med drugimi srečala tudi Dimitrija Omerso.

Kmalu nato so se v Ljubljani začele z aretacije obtožencev v Nagodetovem procesu, Ljube Sirca, dr. Borisa Furlana in drugih. Tatjana se je spominjala: "Veliko razburjenje je vladalo na ambasadi ob priliki procesa proti Furlanu in Sircu." Mesec dni pozneje so aretirali še Tatjano Korun, saj je bila dobra znanka Ljube Sirca in ga je tudi nekajkrat zaprosila za pomoč pri sestavljanju svojih poročil, na primer o volitvah, pa o Rupnikovem procesu ipd.[51] Najprej so jo osem dni zasliševali v Beogradu, nato pa so jo odpeljali v Ljubljano, kjer je bila zaprta še dva meseca. Izpustili so jo pod pogojem, da podpiše izjavo, da bo sodelovala z Udbo. Korunova jo je podpisala in celo dobila 3000 dinarjev za svoje bodoče delo. Medtem je Gibbs že odšel v Beograd in pospravil njene stvari, češ da se bo Korunova po zaporu preselila k njemu. Toda Tatjana je najprej odšla v Beograd, 17. novembra leta 1947. O svojem zaporu je pripovedovala Omersi in kolegom, na ambasadi pa so jo tudi vprašali, kako so z njo ravnali v zaporu, kdo jo je zasliševal in o čem. V začetku decembra je Korunova odšla iz Beograda. Naposled sta z Gibbsom sklenila, da se poročita, čeprav sta se zavedala, da bodo nastale težave. Gibbs je bil celo pripravljen Tatjano kar odpeljati čez mejo. Dan poroke je bil najprej določen za soboto 27. decembra v Zagrebu. Tatjano so nastanili na konzulatu v Zagrebu in nato pri Kayevih, kamor jo je peljal sam generalni konzul, da je ne bi nihče videl. Takrat je Korunova Gibbsu in konzulu povedala, da je morala podpisati izjavo, da bo delala za Udbo, vendar sta menila, da to ni nič, da to zahtevajo od vseh. O tem je povedala tudi svoji teti v Beogradu. 30. decembra jo je Udba ponovno aretirala, baje so jo ugrabili kar na dan poroke in odpeljali v Centralne zapore Udbe za Slovenijo v Ljubljano. Zasliševanja so se začela 22. januarja in končala 9. februarja 1948. Preiskavo je proti njej je vodil sam vodja "referata za Angleže" III. odseka UDV za Slovenijo Vlado Benko. Zasliševal jo je vsak dan oziroma vsak večer od približno devete do polnoči ali uro, dve čez, včasih pa tudi ponoči. V zasliševanjih so jo bremenili tudi tega, da je jeseni 1945 napisala dve pismi v ZDA in jih po ilegalni poti poslala tja. Pismi je zasliševalec pokazal kot dokaz med zaslišanji. V njih je trdila, da je italijansko in nemško okupacijo nadomestila partizanska, komunistična. Dodatni greh je bil tudi to, da si je od Gibssa sposodila najnovejšo knjigo Georgea Orwella Živalska farma in ko jo je prebrala, je pripomnila, da je knjiga kot nalašč za naše razmere. Benko je vztrajno poskušal izvedeti, ali je Tatjana za Britance podpisala kakšno izjavo o svojem zaporu in postopkih v zaporu. Ona je to zanikala. Izpraševal jo je o njenih znanstvih, življenju, vse do intimnih

51 Cf. L. Sirc, Med Hitlerjem in Titom, str. 284.

podrobnosti, kar je Udba tudi sicer običajno počela med zaslišanji. Pred ali med drugo aretacijo Tatjane Korunove je moral zanjo intervenirati britanski ambasador, ker se je Benko vseskozi skliceval na to, da se Tatjanine izjave ne ujemajo s trditvami ambasadorja, dokler ni prišlo do tega, da je morala podpisati izjavo o tem, da Britancem ni povedala nič več kot je že priznala Benku in, da če trdijo drugače, je to laž. In seveda morala je napisati svoj curriculum vitae in opisati vse ljudi, ki jih je poznala, kot je bil običaj pri postpkih Udbe. Nato je Udba poslala predlog za njeno obtožbo Javnemu tožilstvu LRS.

25. februarja je senat ljudskih sodnikov okrožnega sodišča v Ljubljani pod predsedstvom Ludvika Jezerška Tatjano Korun obsodil na tri leta odvzema prostosti s prisilnim delom po ZKLD, ker je "izvrševala vohunstvo v korist tuje špijonažne službe potem, ko se je povezala z diplomatskimi predstavniki neke tuje države v Ljubljani in Zagrebu, od katerih je sprejemala navodila in direktive za svoje vohunsko delo, na drugi strani pa se je povezala z agentom iste špijonažne službe z že obsojenim Sirc Ljubom" in z njim pisala poročila za tujo "špijonažno službo". Nato so navedena ta poročila, poročilo o volitvah, o Rupnikovem procesu. Obsojena je bila tudi zaradi že omenjenih dveh pisem v ZDA, poročil, ki jih je pisala za Gibbsa, ki da so spodbujala klevetniško gonjo proti naši domovini.[52]

Tudi oče dr. Milana Orožna, dr. Milan Orožen starejši, se zaradi svojih zvez z britanskim konzulatom ni izognil budnemu očesu novih oblasti. Orožnova starša sta se oktobra leta 1945 vrnila v Celje, kjer je Orožen st. nadaljeval odvetniško prakso. Udbo pa so zanimale predvsem njegove zveze z britanskima konzulatoma v Ljubljani in Zagrebu. Očitno je britanski konzul v Ljubljani po vojni nekajkrat obiskal dr. Orožna. Sam Orožen pa je vse povedal enemu od svojih znancev, ki je bil ovaduh Udbe. Tako naj bi pozimi 1948-1949 Orožen povedal, da mu je konzul obljubil še en obisk pred odhodom iz Ljubljane, da pa mu ne bo pisal, ker je to preveč nevarno. Konzulat so nato zaprli leta 1948 in Orožen starejši se je povezal z britanskim konzulom v Zagrebu.[53] Vse to je seveda spremljala UDV Celje, kakor tudi obiske očeta in sina pri zakoncih Dickin na Sočki. Od svojih ovaduhov je izvedela podrobnosti tudi o Dickinovih, o njunem strahu pred Nemci med vojno in odhodu v Avstrijo po vojni. Leta 1952 je Dickin prosil Orožna, naj mu pomaga, da se uradno oceni njegova posest, verjetno jo je nameraval prodati. V pismu Dickina Orožnu, ki ga je Udba vestno prebrala, je bila tudi Dickinova pripoved o obisku v Romuniji. Tam je imel Dickin nekaj posesti, za katero je nameraval poskrbeti, toda ko je prišel tja, so ga kratkomalo zaprli, češ da je vohun. Šele po štirinajstih dneh ga je iz zapora rešil britanski diplomat. Dickin je pisal, da je v Jugoslaviji popolnoma drugače, tu so mu pustili posest in najavil je, da bo leta 1953 prišel na dopust v Slovenijo.

---

[52] ARS III, MFS, ppa.

[53] ARS III, MFS, ppa.

Orožna starejšega so po vojni obiskovali tudi njegovi prijatelji narodnjaki (liberalci). Med njimi je bil geometer Šmid. Zanj je Orožen menil, da je "ostal to, kar je bil, to je, zvest nacionalist, pač pa da na zunaj tega ne pokaže. Zelo se sedaj jezi na komuniste, ker so njegovega nečaka Omerso ... zaprli, obsodili na 8 mesecev zapora in je sedaj zaprt v Beogradu."[54] Orožnu st. so nato leta 1947 oblasti odvzele odvetniško prakso.

Pod nenehnim, budnim nadzorom Udbe, so po vojni v Celju živeli tudi drugi člani celjskega naprednega vodstva, med njimi nekdanji bivši poslanec JNS Ivan Prekoršek in odvetnika in dr. Ernest Kalan in dr. Vrečko. Obema so prepovedali opravljati odvetniški poklic. Prekoršek je postal tajnik Obrtne zbornice v Celju. Medtem pa je bil Kalan, pravijo, precejšen revež. Vemo, da je bil avgusta leta 1945 obsojen na izgubo narodne časti in zaplembo vsega premoženja, medtem ko so mu z amnestijo odpustili kazen petih let lahkega prisilnega dela. Vse kaže, da v Celju niso delali težav bivšim zapornikom in povojnim obsojencem. Zaposlili so jih tudi zato, da bi ne bilo negodovanje z novimi oblastmi še večje. Poročila Udbe govorijo, da se liberalci v Celju po vojni niso sestajali. Če pa so se, je to bilo le družabno. O njihovih pogovorih po gostilnah pa so Udbo redno obveščali njeni agentje. Kljub temu so bili stari liberalci še vedno mnenja, da lahko porazijo komuniste na volitvah, vsaj tako so govorili med seboj. Prekoršek je trdil, da bi "nesel Leskoška", t.j. Franca Leskoška - Luko, ki je bil takrat celjski poslanec v zvezni skupščini. Toda, je trdil Prekoršek, o kandidaturi se je pozanimal in se prepričal, da ne bi mogel kot poslanec ničesar postoriti, zato je od nje odstopil. Ko je leta 1950 Leskošek ponovno kandidiral, so mu tudi liberalci napovedali zmago. Menili so, da so ljudje nasploh otopeli, na volitve pa bodo kljub temu šli, da si ne nakopljejo težav. Zaupno med seboj pa govorili, da so v resnici ljudje Leskošku nenaklonjeni in če bi imel protikandidata, bi dobil le med 10 in 20 odstotki glasov. Udba je iz takih in podobnih razgovorov zaključila, da je v Celju reakcija še vedno močna in da premišljuje o kandidiranju na volitvah.[55]

Udbina preiskava liberalnih zvez in njihovega sodelovanja z Britanci pred okupacijo ni obšla niti dr. Otona Ambroža. Ambrož je medtem 15. maja 1945 prostovoljno vstopil v Jugoslovansko armado, postal dopisnik XIII. proletarske brigade in o njej pripravljal knjigo. Leta 1946 so ga demobilizirali in naselil se je v Zagrebu. Že leta 1946 se je zanj začela zanimati Udba za Hrvaško, ali kot so rekli, "bio je u razradi" (v obdelavi). Začeli so ga zasliševati o njegovih zvezah z Britanci, še posebej, ker je bil eden od rednih obiskovalcev angleške čitalnice v Zagrebu in ker je poznal Gibbsa.

Vse to je bil zadosten razlog, da ga je Udba za Hrvaško leta 1948 uvrstila v kategorijo 2.a, kar je pomeniło, da sodi med "aktivne protinarodne elemen-

---

54 ARS III, MFS, ppa. Tako je na Udv Celje leta 1949 tekla "Rekonstrukcija dela angleške obveščevalne službe".

55 ARS III, MFS, ppa.

te".[56] Pri preiskavi je ugotovila tudi, da gre pri ljudeh, s katerimi je dr. Ambrož sodeloval med vojno, večinoma za anglofilske elemente, čeprav ni mogla dokazati Ambroževega dela za katero od tujih obveščevalnih služb. Kasneje so Ambroža temeljito zasliševali o poročilih, ki jih je pisal v času vojne in mu velikokrat podtikali, da je kot "agent IS" pomagal okupatorju. Toda takih izjav v zaslišanjih Ambrož nikoli ni hotel podpisati, ker je menil, da ni zavestno škodoval narodnoosvobodilnemu gibanju.[57]

Ambrož je seveda medtem že imel kartoteko tudi v Sloveniji, saj ga je Ozna spremljala že od leta 1944. V arhivu VOS je bila zabeležena njegova izjava po podpisu sporazuma Tito-Šubašić. Ozna ga je spremljala tudi leta 1945 po demobilizaciji. Ocenila ga je kot "reakcionarja in anglofila" po duši ter spremljala njegove stike z nekim britanskim novinarjem iz Unrre in njegovo željo, da odide v Trst za novinarja. Zapisala je, da je sicer zelo vesten, sposoben, spreten in delaven, da pa je tipičen novinar in da se zelo zanima za Partijo, njeno članstvo, kandidate in razlike med njimi. Udba je poizvedovala o njegovih poznanstvih in povojnih stikih. Med temi je bil novinar Vjesnika Konjhodžić, s katerim sta se nekajkrat srečala leta 1946 in 1947. Konjhodžić je Ambrožu ponujal službo pri Vjesniku, vendar je Ambrož ni sprejel, ker bi bil prisiljen pisati po direktivi. Ali kot je sam dejal: "Smatral sem, da nisem pravi človek za linijsko novinarstvo. V tem me je potrdila izkušnja ljudi, ki so bili pred vojno sicer resni levičarji in celo komunisti, ki pa se sedaj v svojem delu niso počutili domače". Slovenskemu poročevalcu se je ponudil za dopisnika v Zagrebu, toda ker je Poročevalec imel le dopisništvo v Beogradu, je Ambrož takšno namestitev odklonil.[58] Že leta 1945 se je večkrat srečal s Cirilem Kosmačem, in z dr. Slavkom Zoretom, dokler ta ni leta 1946 začel potovati v inozemstvo.

Proti koncu leta 1946 je dr. Milan Orožen v Zagrebu seznanil Ambroža z britanskim konzulom Johnom Gibbsom. Ambrož in Gibbs sta se nato nekajkrat obiskala na domu, ker naj bi si Gibbs želel spoznati čimveč domačih ljudi. Gibbs je Ambrožu pripovedoval svoja doživljanja med partizani v Sloveniji.[59] Ambrož je posumil, da ga Orožen nagovarja v znanstvo z Gibbsom, da bi ga kompromitiral. Brž ko je prišlo do Nagodetovega procesa sredi leta 1947, se je Orožen umaknil in ni hotel več imeti opravka s konzulatom.[60]

Ambrož se je naposled zaposlil pri zavarovalni družbi Jugoslavija, ko pa je ta prenehala delovati v začetku leta 1947, pa pri ljubljanskem podjetju Šumi, v njegovi Izvozni in uvozni družbi, ki je oblasti niso nacionalizirale leta 1946. Kaže, da so oblasti nanjo pozabile, kar so kasneje popravile s sodnim postop-

---

56 ARS III, MFS, ppa.
57 ARS III, MFS, ppa.
58 ARS III, MFS, ppa.
59 ARS III, MFS, ppa.
60 ARS III, MFS, ppa.

kom proti družbi zaradi špekulacije. Tako se je na obtožni klopi znašel tudi Ambrož, ki so mu dosodili dve leti prisilnega dela z odvzemom svobode.

Leta 1948 so ga premestili v Centralne zapore UDV za Slovenijo v Ljubljani. Začela so se podrobna zasliševanja o predvojnem delu in povojnih stikih z Gibbsom. Hrvaška Udba si je od teh zaslišanj v Ljubljani obetala podrobnejše podatke tudi o hrvaških anglofilih, ker sama pri obdelavi Ambroža ni dosegla želenega uspeha. Vsaj tako je zapisal podpolkovnik Uroš Slijepčević v pismu Udbi v Ljubljano. Želel je več podatkov o 'anglofilih', kot so bili Ivo Mihovilović, inž. Milan Hmelj in inž. Viktor Stare.

Od avgusta 1948 do poletja 1949 zasliševalci Udbe v Ljubljani niso imeli večjega uspeha. Ambrož jim je razlagal svoja doživetja, svojo novinarsko kariero in dejavnosti pred okupacijo, med vojno in po njej. Ni pa pojasnil svojega drugega, obveščevalnega dela, ki ga je opravljal za Kramerja, Brezigarja in Vrhunca. Tudi svoja znanstva je le površno opisoval.

Nato pa so zasliševalci 10. junija 1949 Ambroža bolj 'privili', kot so sami zapisali. Kako so to storili, ne piše. V zaslišanjih je videti le, da so ga obtoževali, da je agent IS, da ga je 'vrbovala' tuja obveščevalna služba, da je ljudski sovražnik, kar so mu poskušali tudi dokazati. Naslednjega dne je Ambrož podpisal vrsto izjav o tem, da ni delal obveščevalno po nalogu Kramerja, Brezigarja in Vrhunca. Naslednjih izjav, tudi na pritisk zasliševalcev, kapetana Vlada Benka in kapetana Kamila Kratochwila, ni več hotel podpisati. Vse dokler se ni zlomil in podpisal izjavo, da je zavestno dajal podatke Kramerju in Vrhuncu, čeprav je vedel, da gredo Intelligence Serviceu, in dodal: "Izjavljam, da sem pred vojno bil idejni agent Kramerja in prek njega IS". Istega večera okoli polnoči, torej v noči iz 11. na 12. junij 1949, je Oton Ambrož poskusil napraviti samomor. Poskusil se je obesiti s pomočjo brisače, a sta mu to preprečila sojetnik Janez Štrigl in paznik v zaporu. Drugi dan, 13. junija, je Ambrož podpisal izjavo: "Izjavljam, da se ne bom več predrzno in nesramno obnašal, marveč se bom obnašal korektno in bom disciplinirano odgovarjal na vsa stavljena vprašanja".[61] Zasliševanja so se nadaljevala, čeprav bistvenih novih podrobnosti ni bilo. Povedal je več le o tem, kaj je poročal vodilnim v napredni stranki v Ljubljani, oziroma kakšna vprašanja so mu zastavljali. Udba je vse njegove izjave vestno preverjala, jih primerjala s tistim, kar je Ambrož po zaslišanjih povedal v celici, o čemer je poročal sojetnik – ovaduh. Iz poročil le-tega je Udba sklepala, da se Ambrož še naprej upira in noče vpletati ('namočiti') svojih prijateljev. O Ambroževi nadaljnji usodi v zaporu nimamo podatkov.

Ambrož se je, med drugim, po vojni nekajkrat srečal z dr. Vinkom Vrhuncem. Udbo pa je, vsaj tako je videti iz zaslišanj Ambroža in drugih, močno zanimalo, kaj jim je Vrhunec povedal o svojem delu in svojih stikih pred vojno in med njo. Tako iz teh in podobnih zaslišanj lahko sledimo tudi zgodbi dr. Vinka Vrhunca. Ambrož in dr. Vinko Vrhunec naj bi se prvič po vojni srečala

61 ARS III, MFS, ppa.

leta 1946. Vrhunec je takrat Ambrožu pripovedoval o tem, kako je med vojno v Črnomlju, srečal njegove starše. Kasneje je Ambrož, ki je bil brez službe, odšel k Vrhuncu domov na Mirje, da bi ga prosil za pomoč. Dr. Vrhunec je takrat pripovedoval, da pričakuje, da bo postal predavatelj na novi gospodarski fakulteti v Ljubljani. Leto kasneje, v času Nagodetovega procesa, je Vrhunec obiskal Ambroža v Zagrebu. "Ob tej priliki mi je povedal, da je prišel, da obišče stare znance. Dejal mi je, da koder hodi po Ljubljani, ga vsi njegovi znanci gledajo in se čudijo, da njega še niso zaprli ..." Vrhunec je obsojal Nagodetovo stvar, češ, da Angležem niso nič koristili, le sebe so spravili v nesrečo. "Ob tej priliki sem tudi opazil, da je Vrhunčev odnos do režima precej opozicionalen in da je svoje gledanje spremenil. Vrhunec mi je dejal, da so obtoženci delali preko Francozov za Angleže. Dejal mi je tudi, da je del procesa tajen in da so v stvar vpleteni tudi (tuji) predstavniki. S tem v zvezi mi je dejal, da je tudi Lacroix kompromitiran ..." Vrhunec in Ambrož sta se ponovno videla čez mesec dni pri Vrhunčevih na Mirju. Takrat je Vrhunec povedal, da je prošnjo za profesuro odklonila ministrica za prosveto Lidija Šentjurc, češ da ga ne more "potrditi kot razrednega sovražnika".[62] Ambrož pa se je čudil, da Vrhuncu še niso vzeli vile na Mirju. Vrhunec je to razlagal tako, češ da vilo uporabljajo za državne obiske, pri njem so stanovali ljudje kot Zlatko Balokovič, neki ruski general ipd.[63]

Dr. Vinko Vrhunec pa ni videval samo Ambroža. Maja leta 1946 sta ga v Ljubljani obiskala konzul John Gibbs in ataše beograjske ambasade Stephen Clissold. Clissold je bil takrat na obisku v Ljubljani, da bi posredoval pri otvoritvi prave angleške čitalnice v Ljubljani, namesto začasne v hotelu Slon, bi odprli stalno čitalnico v stavbi nasproti ljubljanske Drame. 7. maja se je o tem pogovarjal s slovenskimi oblastmi in jim sporočil, da že ima obljubo ministra za informiranje pri zvezni vladi v Beogradu dr. Savice Kosanovića, ki je bil pripravljen posredovati pri slovenskih oblasteh, da se čitalnica v Ljubljani res odpre. Iz tega vseeno ni bilo nič.

Clissold je Vrhuncu predstavil Gibbsa kot vodjo čitalnice. Po običajnih vljudnostih je vprašal, zakaj je toliko partizanov nezadovoljnih. Vrhunec mu je odgovoril, da so razočarani v svojih upih. O obisku je Vrhunec takoj obvestil Vladimirja Svetino - Iva, ki je bil takrat pomočnik načelnika Udbe za Slovenijo, da bi mu oblast ne delala težav. Svetina je rekel, da so družabni stiki sami po sebi sicer dovoljeni, da pa naj pazi, da ga ne "bi vpletli v svoje mreže s tem, da jim ne bi dal kake nepremišljene izjave" in da bi bilo bolje, da stike prekine, toda ne na osoren način, "da bi nas mogli opravljati kot nekulturne ljudi".[64]

---

62 ARS III, MFS, ppa.
63 ARS III, MFS, ppa.
64 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec, zaslišanje 1. 11. 1949.

Leta 1948 pa je Udba ugotovila, da se je veliko preveč ukvarjala samo z britanskimi diplomati in konzulatom. Pa tudi dosegla je svoje, britanske čitalnice ni bilo več, iz Ljubljane so izgnali Lacroixja in naposled še britanske diplomate. O delu t.i. Referata za Angleže in Amerikance (Udba je sama trdila, da bi pravilni izraz za referat bil referat za angleško in ameriško obveščevalno službo) so leta 1971 zapisali: "V letu 1948 so delo te službe postavili na nove temelje. Analiza dotedanjega dela je namreč pokazala naslednje napake: delo je bilo v glavnem usmerjeno na kontrolo angleškega konzulata v Ljubljani in na obdelavo nekaj anglofilskih elementov, ki so jih obdelovali kot sovražne agente, ne da bi za to obstajali kakšni temeljitejši razlogi. Zaradi tega so zanemarili delo proti centrom angleške in ameriške obveščevalne službe, ki sta pošiljali svojo agenturo iz Avstrije in Italije. Takšna smer dela je izhajala iz načelno nepravilne orientacije, ki ni upoštevala posebnih pogojev slovenskega ozemlja v dotedanjem delovanju tujih obveščevalnih služb ... Izkušnje referata za gestapo (gestapo se je med vojno namreč zavedal specifičnosti slovenskega ozemlja) in na drugi strani ugotovitve, da Angleži in Amerikanci uporabljajo proti nam gestapovsko mrežo, postavljajo tudi sodelovanje našega referata z referatom za gestapo na drugačno osnovo ..."[65] Šlo je na primer za to, da je za zavezniške obveščevalne službe v Avstriji po vojni delal nam že znani strokovnjak za Slovenijo Karl Huber. Delo se je po novem osredotočilo na protiobveščevalno delovanje in sam referat je dobil pomembnejše mesto v sklopu UDV, utrdili so centre na Štajerskem in Primorskem in drugi oddelki so morali pomagati. Med drugimi, pravijo, se je razvil do realizacije problem dr. Vinka Vrhunca, "kar je razjasnilo vpogled v delovanje angleške OS". Leta 1948 je Udba začela podrobneje zasliševati nekdanje 'sodelavce IS'. Med njimi je bil tudi Kokolj, ki so ga spraševali o njegovem predvojnem delu in o angleški obveščevalni službi. Kmalu je Udba ugotovila, da je Kokolj zahrbten in neiskren. Preiskava Kokolja in Vrhunca pa je pokazala tudi to, kako se je bala Udba "oživitve stare IS mreže", kot je temu rekel kapetan Zdenko Roter. Vrhunec in Kokolj sta takrat menila drugače in Roter je zapisal: "Kokolj je mnenja, da ima IS svojo mrežo, da pa verjetno v mrežo ne bo vključila svojih nekdanjih zaupnikov, ki jih pozna sedanja oblast."

Dr. Vinka Vrhunca so prvič zaprli že leta 1945 in potem ponovno leta 1949. Leta 1945 ga je ljubljanska mestna Ozna, natančneje Drago Šumak, julija meseca dvakrat zaslišal o njegovem življenju, o Kramerjevem krogu, politikih v Rimu leta 1944 ipd. Na Sodišču narodne časti so ga v že omenjeni sodbi avgusta 1945 oprostili in 3. septembra 1945 tudi izpustili iz zapora. Toda tudi potem, ga je Udba nenehoma spremljala in beležila kaj govori in s kom se druži. Ker je pogosto zahajal v družbo v gostilno pri Mraku v Ljubljani, je

---

65 Iz letnega poročila referata za AA za leto 1948, v G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve v SR Sloveniji, UDV, 1971, I/4/a, str. 115. Objavljeno tudi v J. Pučnik, ed., Iz arhivov slovenske politične policije.

Udba tja poslala svoje prikrite sodelavce. V to družbo pri Mraku so zahajali še dr. Lajovic, dr. Milan Dular, Andrej Verbič, neki Filipčič in Janko Lipnik. Zalezoval pa jih je predvojni policijski agent političnega oddelka ljubljanske policije Anton Vrečar, sedaj agent Udbe z imenom "Pia".

Vrhunec je po vojni ostal brez službe kljub prizadevanju, da bi se nekje zaposlil. Junija leta 1949 pa se je pritisk nanj povečal. Najprej so mu z odločbo odvzeli hišo na Mirju z obrazložitvijo, da je premalo zasedena in mu naložili, da se v treh dneh izseli. Toda že isti večer so k njemu prišli miličniki in izvedli deložacijo po nalogu sekretarja CK. Poročilo kapetana Milana Zorca, šefa preiskovalnega oddelka ljubljanske Udbe, o tem pravi: "Vrhunc ni dovolil, da bi (miličniki) kaj prenašali, nato mu je miličnik nastavil brzostrelko ter ukazal, da prično nositi na avtomobil. Pri prenašanju so miličniki (Vrhuncu) dovolili vzeti samo nekaj perila in kuhinjske opreme, medtem ko ostalih predmetov niso pustili odnesti. V teku preseljevanja se je miličnik Kump (ki je vodil miličnike) posmehoval ženi Vrhunca, češ če ji je kaj hudo, ker mora iti iz hiše i.t.d. Glede radioaparata je šel Kump na Predsedstvo vlade in prišel nazaj z odgovorom, da ne dovolijo, da bi ga Vrhunc odnesel."[66] Avgusta 1949 je bil dr. Vinko Vrhunec že v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo in začeli so ga temeljetije zasliševati kot leta 1945.

Vsebina zaslišanj se je vrtela okrog obiskov pri francoskem konzulu Heumanu v Ljubljani. Ponovile so se skoraj enake obtožbe zasliševalcev na račun razgovorov Vrhunec-Heuman, kot so bile leta 1947 na račun Furlanovih družabnih stikov s konzulom Scopesom.[67] Seveda niso verjeli, da je šlo le za družabne obiske in splošne pogovore o razmerah v Jugoslaviji in Franciji. Konzula je zanimalo tudi vprašanje odškodnine za nacionalizirani francoski delež v TPD. Zasliševali so ga tudi o dejavnosti pred okupacijo, o Kramerju, Angjelinovićih, Medvenu, Radovanoviću, Ambrožu, Rapotcu, in o vsem, kar se je dogajalo. Zasliševali so ga avgusta, septembra, oktobra že skoraj vsak dan, tja do februarja 1950. Nato je oddelek javne varnosti pri Javnem tožilstvu za glavno mesto Ljubljana, oziroma tožilec Jože Pernuš, 2. junija 1950 vložil obtožnico zoper dr. Vinka Vrhunca in njegovega zeta inž. Jurija Hočevarja. Letega so zaprli že avgusta leta 1949 in ga obtožili, da je kot uslužbenec ministrstva za gozdarstvo in lesno industrijo LRS odnašal domov zaupne dokumente in ni spoštoval zaupnosti. Vrhunca pa so obtožili, da je dajal konzulu "neke tuje države" podatke o političnih in gospodarskih razmerah in da je za konzula poizvedoval o vzrokih za aretacijo dr. Borisa Furlana, da je klevetal oblast in širil propagando, ki je posredno pozivala k nasilnemu rušenju obstoječe državne ureditve. Nato pa je 21. junija isti oddelek oziroma Pernuš ustavil preiskavo zoper Vrhunca, češ da mu teh dejanj ne morejo dokazati. Šlo pa je za čisto nekaj drugega, kot bomo še videli.

---

66 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

67 Cf. JVS, Boris Furlan: Britanski agent ali zgolj povojna opozicija?.

Julija je Udba napisala "poročilo o preiskavi" in Vrhunca predlagala za "vrbovko". Od vseh Vrhunčevih zvez se jim je zdela "najpomembnejša in obveščevalno najzanimivejša" Vrhunčeva zveza s konzulom Heumanom. "Preiskava je to področje zelo izčrpno in uporno razčiščevala in ugotovila, da je šlo tu za postopno verbovanje Vrhunca s strani Heumana." Zlasti še, ko je Heuman od njega zahteval podatke o tekstilnih tovarnah v Sloveniji. Vrhunec je to zanikal. Udba je celo trdila, da se je Heuman bal angleške konkurence konzula Scopesa. Ostali Vrhunčevi kontakti niso bili bistveni.[68]

Z rekonstrukcijo delovanja Britancev in njihovih prijateljev in pregonom t.i. britanskih agentov sta se seveda ukvarjali tudi Udba za Jugoslavijo in Udba na Hrvaškem. Kmalu za Vrhuncem, so v Splitu zaprli dr. Berislava Angjelinovića. Živel je v Splitu kot upokojenec in je bil že zelo slabega zdravja. Zasliševali so ga februarja leta 1950 in nato je Udba za Hrvaško nekajkrat preverjala njegovo zgodbo o dogajanju med vojno.[69] Angjelinović ni imel kaj dosti povedati, saj so bili po vojni stiki med Vrhuncem in brati Angjelinović bolj redki. Leta 1947 je Vrhunec v Zagrebu obiskal Berislava in Danka, pozneje pa je Berislav za nekaj dni prišel v Ljubljano. Ko je leta 1948 v Splitu umrl Grga Angjelinović, je Vrhunec bratoma poslal le pisno sožalje.

Udba pa je medtem zaprla in zasliševala še inž. Manfreda Paštrovića in Rapotčevo sestro Cveto ter njenega moža Rudolfa Čajića. Čajić je bil od leta 1943 pripadnik domobranske vojske na Hrvaškem in leta 1945 se je s hrvaškimi enotami umaknil na Koroško. Potem ko so jih Britanci izročili nazaj Jugoslaviji, je bil zaprt v raznih taboriščih na Hrvaškem, v Požegi, Pakracu in v Somborju, dokler ga jeseni niso izpustili na osnovi amnestije. Po vojni sta se Rudolf in Cveta Čajić preselila v Škofjo Loko s svojim sinom Borisom, rojenim med vojno.

Nato pa je Udba ugotovila, da je Rapotčeva sestra Cveta leta 1946 s pomočjo ene od uslužbenk Unrre stopila v stik z bratom.[70] Cveta in mož Rudolf sta jeseni 1945 res pisala Rapotcu s pomočjo neke Belgijke, ki se je pisala Denis in je delala pri Unrri v Zagrebu. Drugo pismo sta po ilegalni poti poslala v Gorico, kjer so ga oddali na pošto. Rapotec se je prvič oglasil domačim že konec leta 1945 ali v začetku leta 1946. Neka neznanka, stara okoli 20 let, doma iz Sv. Križa pri Trstu, ki je študirala v Ljubljani, je prinesla pismo iz Trsta v Ljubljano k daljni sorodnici Rapotčevih, Olgi Čebohin. Rekla je, da je njen oče skupaj z Rapotcem in da se oba bojita domov. Rapotec je v pismu povpraševal po družini in prijateljih, kako so preživeli vojno in ali so živi in zdravi. Olga je Rapotcu sporočila, da mu je medtem umrl oče. Rapotec je na enak način pisal še enkrat, pismi je Čebohinova dala Rapotčevi teti Jožefi Ivančič, ki je živela v Ljubljani. V Trstu je živel še Rapotčev stric, brat nje-

68 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.
69 ARS III, MFS, ppa.
70 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

gove matere, Andrej Ivančič, ki je leta 1948 dobil vest, da je Rapotec mrtev.

Vsemu temu so oblasti prišle na sled. Olgo Čebohinovo je Udba zaslišala leta 1949. Medtem je izvedela, da sta se Cveta in Rudolf Čajić povezala z nekim Križem, ki naj bi bil tudi anglofil in Vrhunčev znanec. Ta naj bi jima priskrbel potno dovoljenje za v Trst. V Ljubljani je vedel za neko skupino, ki je izdelovala potne liste za denar. Čajić je namreč hotel čez Trst oditi v Kairo k Stanku Rapotcu. Če pa Stanka ne bi bilo več tam, je imel njegovo navodilo, naj dvigne denar, ki ga je Rapotec tam hranil pod geslom "Herpelje-Kozina". Za te prihranke je Stanko Rapotec povedal Čajićema že med vojno, če bi se mu kaj zgodilo.

Udba je prvič zaslišala Rudolfa Čajića o vsem tem že konec leta 1948. Februarja leta 1949 pa je v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo podrobno zasliševala tudi Rapotčevo sestro Cveto. Poizvedovali v glavnem o Stanku in o dogajanju v Zagrebu med vojno. Zasliševalci so ji vztrajno dokazovali, da sta bila z možem sodelavca Stanka Rapotca in posledično sodelavca tuje obveščevalne službe. To pa zato, ker sta ga leta 1942 skrivala na svojem stanovanju v Zagrebu in ker je sestra leta 1941 zanj nesla pošto k dr. Vrhuncu. Cveta je o zaslišanju moža povedala sestrični Dragi Cerkvenik, ta pa dr. Vinku Vrhuncu. Izjave Čajićev so nato primerjali z Vrhunčevimi zaslišanji.

Ker Udba ni mogla dobiti Stanka Rapotca, je vestno nadzorovala vse njegove bližnje, saj je bilo sticev in tet po obeh straneh veliko, večina je živela v Ljubljani in na Primorskem. O sorodnikih Rapotca je Udba vodila 'obdelavo' še leta 1952. Med njimi je bil tudi dr. Vinko Rapotec. Ta se je iz Maribora umaknil še pred okupacijo, ker so, po pripovedovanju, tamkajšnji Nemci pripravljali napad nanj. Zaprl je svojo odvetniško pisarno in odšel v Ljubljano, njegova gospodinja pa je zažgala vse papirje. In res je gestapo takoj po prihodu v Maribor iskal dr. Vinka Rapotca. Po vojni je dr. Vinko Rapotec živel v Kopru, torej v coni B, ženo pa je imel v Trstu in pogosto je hodil tja. Delal je na radiu, v arhivskem oddelku. Leta 1951 je Udba poročala, da je že pred časom organizirala sledilno službo za njim in zabeležila vse, ki jih je obiskoval. Ugotavljala je, da z dr. Stankom Jugom, pravnim referentom VUJA stanujeta pri družini, ki je reakcionarno razpoložena. Da bi Rapotca bolje preverili, so mu podtaknili svojega agenta "Lavala", nekdanjega Rapotčevega sodelavca v Mariboru. Ta je pisal Rapotcu, da je ostal brez službe in ali mu lahko pomaga dobiti službo v Kopru. Rapotec tega sicer ni mogel storiti, bil pa je pripravljen še naprej ostati v stiku z "Lavalom" in Udba je sklenila: "'Lavala' bomo usmerili v okrepitev zveze", ga poslali v Koper na 'srečanje' z Rapotcem, da vidimo, ali ga bo skušal Rapotec "ponovno angažirati po liniji francoske OS".[71]

Udba je s preiskovanjem delovanja konzulata NDH v Ljubljani med vojno prišla tudi do podatkov o delovanju nekaterih Slovencev v Zagrebu, v Ljub-

---

71 ARS III, MFS, ppa.

ljani in o njihovih zvezah. Albert Heric se je leta 1945, ob koncu vojne, najprej umaknil v Avstrijo z vicekonzulom NDH, dr. Bogdanom Drnovškom in Andrejem Uršičem. Zadnja dva sta ostala v tujini, Heric pa se je iz Lienza vrnil domov s prvim vlakom 1. junija. Takoj po vrnitvi ga je zaprla Ozna. Po zaslišanju je javni tožilec v Ljubljani Anton Zupan marca 1946 vložil obtožnico zoper Herica, češ da je bil "idejni pobudnik, propagator, organizator in član izdajalske organizacije 'Sokolska legija'", ter mu navedel v obtožnici vse, kar je bremenilo legijo, jugoslovansko vojsko v domovini in Mihailovića in potem še obremenilno gradivo proti OJNS in Mladi Jugoslaviji, ki ji je Heric pripadal pred vojno in med njo in katere člani so bili obsojeni na znanem Božičnem procesu decembra 1945. Da je Heric sprejel državljanstvo NDH in delal na konzulatu, je bilo tudi obremenilno, "zaradi sodelovanja z okupatorjem v času njegove zaposlitve na konzulatu NDH v Ljubljani". Okrožno sodišče v Ljubljani je Herica obsodilo 11. maja 1946 na eno leto prisilnega dela in izgubo državljanskih pravic zaradi dela na konzulatu, medtem ko ga je obtožbe glede Sokolske legije oprostilo. Po prestani kazni je odšel domov v Ljutomer, potem pa v Razkrižje, kjer je žena Olga dobila službo. Takrat sta imela že dva majhna otroka. Heric je nato dobil službo pri Nafti Lendava.

Leta 1948 so zavezniki izročili Jugoslaviji konzula NDH v Ljubljani Saliha Baljića. Vsi, med njimi Heric in Dadič, so se temu čudili, saj so menili, da je Baljić popolnoma nepomembna osebnost. Oktobra 1948 so Herica ponovno zaprli in ga, to pot podrobno, zasliševali v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo.

Filip Kosec se je po nekaj mesecih zapora leta 1945 vrnil v službo v Slovensko narodno gledališče v Ljubljani. Udba ga je vseskozi nadzirala in leta 1947 zapisala: "Na terenu se ni vključil v organizacijo (OF – op. JVS), se ne zanima za delo, temveč stoji ob strani. Je dober družinski oče in je zelo skrben za družino. Da bi sedaj zahajali k njemu kakšni ljudje, ni opaziti". Leta 1948 naj bi mu njegov četniški kolega iz vojne Jože Saje poslal navodila za špijonsko delovanje. Kmalu zatem je seveda bil deležen obiska Udbe. Začela so se ponovna zaslišanja in februarja 1949 je Udba tudi zanj predlagala 'vrbovko'. Začela ga je pošiljati v Trst k Ivanu Rudolfu.

Tako je na primer Rudolf leta 1951 razložil Lipetu Koscu stanje v emigraciji. V Trstu sta edina aktivna ostala on in Sancin. Slovenska demokratska stranka ima svoj sedež v Washingtonu in podružnice v Parizu, Londonu, Argentini in Nemčiji. "V Washingtonu sta od Slovencev dr. Drnovšek in Bevc ter Ribnikar, v Južni Ameriki je večja skupina, med drugimi Rudolf Žitnik, ki kot obrtnik tam zelo dobro prosperira. Zajec dr. Marjana pa so uspeli eliminirati klerikalci v Trstu, ki se dele na dva dela in sicer na Stražarje in Krekovce. Stražarje vodi Mirko Javornik, bivši urednik Slovenskega doma, Krekovci pa imajo le enega človeka in ta je 'revček' ..." Ob tej priliki je Rudolf naročil Koscu, naj svojim znancem v Ljubljani posreduje stališče Američanov do Jugoslavije: nobenega razkosanja, temveč enotna Jugoslavija, v kateri bo prišlo do političnih sprememb polagoma in spontano, brez kakršnega koli nasilnega

prevrata in vmešavanja. Dodal je še: "Rudolf računa, da bo do tega prišlo v kakih treh letih, ko bodo prilike dozorele, da bo možno ustanoviti tudi novo stranko in takrat bo po njegovem prišel čas za nje." Rudolf je Koscu naročil, naj gre k vsakemu posebej, k Lipniku, Kokolju, Godniču in naj jim to pove. "Hočejo imeti enotno, močno Jugoslavijo."[72] Da bi jim ne ušel z vajeti, so tudi Lipeta Kosca še naprej nadzorovali z drugimi agenti.

Udba je skoraj vse naštete še tja v petdeseta leta sumila, da še naprej vzdružujejo zveze z Britanci. Tako je na primer vztrajno spremljala Vladimirja Simončiča in dobivala podatke z zelo zapletenimi insceniranimi 'prijateljstvi'. Leta 1951 je v enega od poročil o njem zapisala: "Smer obdelave: 1.) V sedanji situaciji je za nas najšibkejša točka v tem, da 'Marta' ne more Simončiču konkretno povedati za katero obveščevalno službo dela – ali za IS ali za ameriško (sodelavka 'Marta' je namreč Simončiču morala 'zaupati', da je tuj agent – op. JVS). To pa zaradi tega ne, ker še ne vemo, če je Simončič aktiven, niti za koga dela. Iz te zagate se bomo rešili na sledeč način: a) če bo Simončič, kar predpostavljamo, da bo, insistiral, da mu 'Marta' pove, za koga dela, ga bo zavrnila s tem, da mu še ne more zaupati, dokler ne razčisti njegove preteklosti ..."[73] Ko so tako izvedeli še manjkajoče podrobnosti, pa so oktobra leta 1951 zapisali: "Z ozirom na njegovo preteklost in na njegov sovražni odnos do oblasti ter z ozirom na njegove sposobnosti, smatramo Simončiča za nevarnega sovražnika ljudske oblasti."[74]

Mnogi od naštetih in še drugi, ki so se tako ali drugače pred vojno in v njenih prvih letih odkrito postavili na zavezniško oziroma britansko stran, pa so preprosto končali na DKD kar na osnovi upravnih odločb oziroma upravne kazni in sploh niso prišli pred sodišče. Večino so zaslišali in ocenili, da so sovražno razpoloženi do nove oblasti, oziroma da so reakcionarno razpoloženi. Taki so bili dr. Rado Bordon, pa Franc Bajt, in kot smo videli, Milan Orožen, dr. Vladimir Šenk in drugi.

V Mariboru po vojni metode niso bile nič drugačne kot v Ljubljani ali Celju. Udba je pozorno spremljala t.i. reakcionarna kroge, angleške agente in nekdanje sodelavce Aniča, Tomiča in Medvena. Ugotovila je, da se v hotelu Orel redno zbira vsa mariborska "ex-elita", med njimi dr. Lipold, dr. Krulc, dr. Roglič, dr. Žnidaršič, potem "ko jim je uprava kavarne Jadran razbila kartaško sekcijo, ki je ordinirala vsak dan popoldan od 4. ure dalje. Sedaj so se preselili v kavarno Central, kjer še ni te prepovedi," nato pa se odpravijo v hotel Orel na kozarec vina in pogovor.[75] Udba se jih je lotila tako, da je v Mariboru in Ljubljani začela preprosto zapirati brezposelne, verjetno edina v Ju-

---

72 ARS III, MFS, ppa.
73 ARS III, MFS, ppa.
74 ARS III, MFS, ppa.
75 ARS III, MFS, ppa.

goslaviji. Iz dokumentov se med drugim razbere tudi to, zakaj in kako so takrat morale prenehati delovati slovenske kavarne.

V Mariboru so se v zaporu znašli v isti celici mariborski trgovec Franjo Golec, mariborski sodnik Franjo Derenčin in novinar Radivoj Rehar. Franjo Golec je bil obsojen na 5 let prisilnega dela. Formalno zato, ker ni prijavil sestre, ko je ta pomagala nekemu Srbu bežati čez mejo v Mariboru, v resnici pa zaradi brata Jojota in Aniča ter suma, da je z njima delal za Intelligence Service. Zaprli in zasliševali so seveda tudi sestro in celo brata Januša, medtem ko so brata Maksa in Mirka, ki sta bila med vojno v partizanih, in katerima je Franjo že 1941 dajal denar za pohorske partizane, odpustili iz službe pri mariborski Udbi. Sodnik Franjo Derenčin, Golčev prijatelj, je bil sicer pripadnik naprednega političnega kroga pred vojno v Mariboru, nekoč tudi sokol in po vojni za malo časa celo ljudski sodnik v Mariboru. Toda po ugotovitvah nove oblasti ni verjel, da se bo komunistični sistem dolgo obdržal in preveč milo je kaznoval kulake. Radivoja Reharja je Ozna zaprla 15. februarja 1948. Takrat je živel v Ljubljani z družino in tremi otroki. Udba je zapisala: "Po aretaciji je pristal na verbovko, nakar smo ga izpustili, vendar nas je takoj po izpustu izdal in napisal pisma, da ga Ozna namerava likvidirati. Sedaj pristaja zopet na sodelovanje. Pripravljen je pred sodiščem vse potrditi. Izkoristili ga bomo po obsodbi za delo v kazenskih zavodih. Obnašal se bo, da priznava pod težo najdenih dokumentov."[76] Nato so mu sodili na t.i. Bitenčevem procesu leta 1948, češ da je še po vojni delal za Britance, da je poskušal pobegniti v tujino in da je blatil državo. Gradivo ga je namreč bremenilo, da je spomladi leta 1947 s pomočjo britanskega konzula Scopesa stopil v stik z britansko obveščevalno službo, da je poslal v tujino 17 vohunskih poročil, da je prejel plačilo od Britancev (19.000 in 123.000 din) in da je organiziral skrivališča za pošto za agente IS. Iz zapora je zato moral Udbi poročati o svojih razgovorih s Franjom Golcem in Derenčinom. Po vojni so obsodili tudi dr. Frica Vrečka, pri katerem je pred vojno stanoval major Tomič.

Od nekdanjih mariborskih protinacistov je Orožnov sodelavec Bajt preživel vojno. Po vojni naj bi imel svojo trafiko v Ljubljani.[77] Po drugih podatkih pa je Bajt stanoval pri trgovcu Milošu Osetu na Glavnem trgu 22 v Mariboru. Za Oseta se je govorilo, da je bil med vojno mihailovičevsko usmerjen. Po vojni pa naj bi delal za Intelligence Service oziroma vzdrževal kanal z inozemstvom in bil povezan s kapetanom Smartom v Trstu, preko Ferluge in Andreja Uršiča. Tako se je v svojem zaslišanju izpovedal 'agent IS' Ratomir Kalokira leta 1947.[78]

---

76 ARS III, ZA 80–5, Proces Bitenc.

77 ARS III, ZA Milan Orožen, Izjava 7. 2. 1946.

78 ARS III, ZA 303–5, Slovenski RK Zagreb, zapis o Osetu. Oset je bil sicer rojen v Šentjurju pri Celju, leta 1890. Oseta je Udba spremljala s pomočjo agenta še leta 1954 in ugotavljala, da se je cerkveno poročil.

Po vojni se je razvila tudi obsežna preiskava o Vladimirju Vauhniku, ki je zajela ne samo njegove sodelavce, ampak je žalostno zaznamovala tudi njegove sorodnike, družine Thaler, Deisinger in Guzelj. Zoran Deisinger je bil neposredno po vojni v izgnanstvu. Rada Thalerja pa so prvič zaprli že avgusta 1945, uradno 18. septembra, in ga januarja 1946 obsodili najprej pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani in nato marca 1946 še pred Vrhovnim sodiščem. Kazen je bila leto in pol prisilnega dela brez odvzema prostosti in seveda zaplemba vse imovine, vključno s tovarno v Škofji Loki. Toda še pred drugo obsodbo so ga odpeljali v taborišče Begunje, kjer sta bili že zaprti njegova žena in mati, in vse so odpeljali v Maribor. Od tam so Radota izselili s trasportom čez Hodoš na Madžarsko, ženo in mater pa na Dunaj. Po dolgi kalvariji v Avstriji so se Thalerjevi vrnili v Slovenijo (repatriirali) na lastno željo. To so jim dovolili, le domov v rodno Škofjo Loko niso smeli. Še več, Rado Thaler se ni smel vrniti v Slovenijo in zaposlil se je v tekstilni tovarni v Dugi Resi na Hrvaškem.

Toda šef III. odseka Udbe za Slovenijo Nace Majcen je hitro posredoval tudi proti tej službi in junija 1947 so Thalerja znova zaprli, češ da je sodeloval s sovražnimi organizacijami med vojno. Začela so se zasliševanja o Vauhnikih. Udba, natančneje major Marko Simčič, je sestavila nov predlog obtožnice in jo poslala ljubljanskemu okrožnemu tožilcu. Točka 3 obtožnice se je glasila: "Od novembra 1941 se je operativno sestajal z znanim špijonom Vauhnik Vladimirjem, po njegovem begu v Švico junija 1944 pa je z njim vzdževal pisemske stike vse v cilju špijonskega sodelovanja in dajanja obveščevalnih podatkov za neko imperialistično državo." Na osnovi te obtožnice so sicer izrekli oprostilno sodbo, toda Thalerja so kljub temu poslali na DKD. Vlado Benko pa je o njem pripisal: "Thaler Rado se je ponašal v preiskovalnem priporu kot naš razredni sovražnik." Na koncu ocenil še Thalerja kot človeka in zapisal: "Thaler je izrazit kapitalist, businesman v ameriškem smislu, nikdar v odnosu do podrejenih toliko brutalen, da bi se mu to moglo očitati, marveč vedno taktičen in kalkulant. Sicer visok, domišljav, ... prosjak za svojo svobodo in življenje, ki skuša manevrirati tudi v našem sistemu ..."[79] Radu Thalerju pa je bilo ves ta čas, ko je bil v preiskavi, izgnan in zaprt, torej nekaj let, najtežje to, da ni videl svojih dveh sinov, ki sta stanovala v Ljubljani pri sorodnikih. Ostalih družinskih tragedij, žal, nismo niti omenili, saj bi o tem lahko napisali posebno knjigo.

V Mariboru je Okrožno sodišče obsodilo tudi Viktorja Vauhnika zaradi širjenja alarmantnih vesti. Dobil je leto in pol prisilnega dela. V Ljubljani pa so medtem zaprli in zasliševali Vauhnikovega sodelavca Huberta Pleška. V njegovem dosjeju dobesedno piše: "Po osvoboditvi sem bil kaznovan na dobo 5 let zaradi obsodbe kot vojni obveščevalec zavezniškega glavnega štaba za Sredozemlje". In še veliko tega bi lahko našteli, saj je bilo takih, ki so jih sumili, da bi po vojni lahko bili v stiku z Vauhnikom, več. Neprestano so sprem-

79 ARS III, ZA Rado Thaler.

ljali tudi Miloša Vauhnika, ki je nekaj časa po vojni živel v Milanu. K njem so pošiljali 'agente' – prijatelje iz predvojnega Maribora.

Naposled je Udba leta 1949 ujela še Djordja Radosavljevića, ki se je medtem preselil v Maribor. Marca 1949 je poskusil pobegniti iz Jugoslavije s pomočjo nekega kanala na Štajerskem. Sledila so zaslišanja na Udbi za Maribor aprila 1949 in Radosavljević je razlagal o svojem predvojnem obveščevalnem delu pri jugoslovanskem generalštabu v Beogradu in o delu za Britance in za Sovjete. Leta 1945 je bil v Beogradu, kjer se je po štirih letih ponovno sestal z novinarjem Hubertom D. Harrisonom. Kasneje je imel stike le še z odposlanci Harrisona, ki naj bi mu tudi poslali sporočilo, kdaj naj pride v Avstrijo. Trdil je, da mu je Ozna sledila že leta 1945 in 1946, med njegovimi številnimi službenimi potovanji, med katerimi je bil tudi v Mariboru. V zaslišanjih septembra 1949 na Ozni v Mariboru je Radosavljević 'priznal', da v Mariboru še obstaja organizacija IS in nekaj anglofilov, med katerimi je zbiral podatke o politični situaciji. Obstajala naj bi tudi organizacija, ki je pomagala t.i. monarhistom čez mejo v Avstrijo. Koliko so bile te njegove trditve resnične, je težko preveriti, zvenele pa so nekoliko pretirano. Trdil je tudi, da mu je kurir IS povedal, da ima IS infiltrirane ljudi v KP in UDV, ki jim redno pošiljajo podatke in prepise javnih in tajnih sodb.[80]

Ko so tako postopoma zapirali in zasliševali vse naštete, je Udba konec leta 1949 in v začetku leta 1950 po vsej Sloveniji začela obsežno rekonstrukcijo o tem, kdo od Britancev je pred vojno delal v Sloveniji in kdo od Slovencev se je z njimi družil in z njimi simpatiziral. V to obsežno rekonstrukcijo so se vključila celo industrijska pooblaščenstva Udbe, pa partijske organizacije v podjetjih in vsa mreža agentov in informatorjev. Akcijo so vodili Ivan More – podpolkovnik Žan, major Nace Majcen in major Furlan. Poročila, ki so prihajala, so govorila o tem ali onem, ki da je še vedno 'angleško usmerjen', da se druži z župniki, da si dopisuje s tujino, in o tem, kakšno ima 'zadržanje' (držo) do ljudske oblasti, ali podpira ali ne podpira OF in ali obstaja sum, da ima še vedno zveze z Angleži. Zato so zasliševali vse, ki so bili, podobno kot Vrhunec, pred vojno v stikih s tujim kapitalom ali pa so delali v tujih podjetjih.

Tako inž. Viktor Fettich iz rudnika Mežica ni ostal neopažen. Neposredno po vojni sta generalni direktor rudnika Leader in jugoslovanska zvezna vlada imenovala Fetticha za upravnika rudnika Mežica. Toda na tem mestu ga je že 20. junija 1945 zamenjal Branko Diehl. Fettich je menda imel v rudniku krog simpatizerjev, nekdanjih nacionalistov, medtem ko naj bi ga delavstvo v rudniku ne maralo, češ da je bil "sluga engleskog kapitala", in zato je sindikalna organizacija rudnika zahtevala njegovo zamenjavo, je poročala Udba za mariborsko okrožje. Leta 1946 se je Fettich moral odkupiti z delom na mladinski progi Brčko-Banoviči. Po tem je sicer postal univerzitetni profesor, a imel je

80 ARS III, MFS, ppa.

stalno 'senco', ki je poročala o njegovih izjavah in dejavnostih. Nadzor nad njim se je še poostril, ko je bil leta 1947 njegov prijatelj in sošolec inž. Leo Kavčnik obtožen in obsojen na Nagodetovem procesu.

Generalni direktor rudnika Leader se je takoj po vojni poskusil vrniti v Mežico, a je 24. junija 1945 prišel iz Celovca samo do meje. Pač pa se je vrnil leta 1947 in takrat je prinesel s seboj podatke o rudniku. Udba je zapisala: "Iz još nepotvrdjenih izvora, dobio je podatke od turskog konzulata, kojemu jih je dao Kordan, koji jih je verojatno primio od Dušana Dvornika odn. Dvornikove porodice."[81] Nekdanji knjigovodja rudnika Dvornik je imel sina in dve hčeri; sin Dušan je bil po vojni študent kemije v Zagrebu, in naj bi imel 'zveze' z britanskim konzulatom v Zagrebu. On in obe sestri, Nada, ki je delala v Mežici, in Majda, ki je delala na generalni direkciji metalurgije, so bili, po besedah Udbe, "vjerovatno (sumnje bez dokaza) uključeni u rad sa IS preko sina Dušana. Njihovi službeni položaji jima omogućavaju bez sumnje upogled u svestrano stanje rudnika"[82] Bolj verjetno je, da ni šlo za vohunstvo, ampak zgolj za to, da gradiva niso smela v javnost, ker je tudi povojnim jugoslovanskim oblastem ustrezala trditev družbe B.B.U., ki je spodbijala britansko lastništvo rudnika. Na podlagi te bi lahko zaplenili rudnik kot nemško imovino.

Vse naštete sodelavce iz časov pred okupacijo so po vojni spremljali agenti in zasledovalna služba, ki je bila poseben oddelek Udbe. Bolj kot so na Udbi odkrivali njihovo delovanje, bolj jih je začelo skrbeti, da bi nekdanji "sodelavci IS" ne prišli pod vpliv ali v stik z zahodnimi službami ali jugoslovansko emigracijo. Zanimivo je, da so jih 'pritisnili' ali privili prav v času po sporu s kominformom, to je v času od leta 1949 naprej, ko naj bi se Jugoslavija "demokratizirala", uvajala samoupravljanje in ko je sprejemala pomoč, gospodarsko in vojaško, od zahoda ter obnovila nekatere stike z zahodom.

Ker smo sproti že nekajkrat omenjali, da so nekatere od zaslišanih na Ozni oziroma UDV prisilili, da sodelujejo oziroma delajo za UDV kot agentje in informatorji, je treba dogajanje nekoliko bolje pojasniti. Prisile za sodelovanje, v ta namen podpisane izjave, ki so vključevale tudi prisego, da bo podpisnik o tem vedno molčal, tudi če pride do spremembe sistema, so bile 'vrbovke' kot so jim s srbsko besedo rekli na Ozni in Udbi. Bile so veliko bolj množičen pojav kot je bilo doslej mogoče sklepati. To je bil način, s katerim je Ozna oziroma Udba kot izvajalec politike nove oblasti najprej zlomila posamezne osebnosti, nato si je s prisego zagotovila nadzor nad njimi in naposled je, ker je teh vrbovk bilo že toliko, tako razbila ali onemogočila kakršno koli povezovanje med somišljeniki, nekdanjimi političnimi sodelavci in prijatelji. V našem primeru so to bili naprednjaki ali liberalci, ki bi lahko postali opozicija novi oblasti.

---

81 ARS III, MFS, ppa.
82 Ibidem.

Kot smo dejali, si je Udba leta 1945 najprej prizadevala pridobiti agente, ki bi jih vrinila v britansko oziroma zavezniško obveščevalno službo v Trstu, da bi onemogočila delovanje Anteja Aniča in podobnih. Najprej je to bil Vicko Dadić, nato pa, po besedah Udbe: "Pravtako je iz Aničeve agenture verbovan Jančič Karel, dalje brata Vukmanič, ki sta dobro plasirana pri Angležih. V zvezi z Aničevo agenturo sta bila verbovana hčerka bivšega Aničevega agenta Fradel Vida in Vovk, bratranec Vovka, ki je bil uslužbenec Waggon-Lits-a in vršil kurirsko službo za Aniča."[83] Udba je namreč želela pripraviti Antona Vovka, nekdanjega kurirja za v Švico, da bi prišel iz Trsta v Ljubljano. Ko je to pisala, nikakor ni bila zadovoljna s svojo rekonstrukcijo Aničeve agenture, načrtovala je še rekonstrukcijo njenih postranskih vej in rekonstrukcijo v Mariboru. To je bilo leta 1948 ali 1949. Jančič je na zaslišanjih dolgo skrival svoje delo za Aniča. Aniču je namreč dal častno besedo, da o tem ne bo govoril, in le s težavo jo je končno prelomil. "Infiltracijo angleške agenture" v Trstu z vrbovkami nekdanjih udeležencev predvojne zgodbe in njihovih sorodnikov, so vodili, med drugim, Vlado Benko, Albin Vengust, major Toni Tratnik, in mnogi drugi.

Drago Vukmanič, ki je bil z družino izseljen na Hrvaško leta 1941, je med vojno delal pri Putniku v Zagrebu, obenem pa od leta 1942 tudi za osvobodilno fronto. Junija leta 1945 se je vrnil v Maribor in postal dopisnik Tanjuga, najprej za Maribor, nato za okrožje in naposled za Štajersko. To je delal do maja 1946, ko se je zaposlil kot zastopnik zavarovalnice Slavija. Novembra 1947 je dobil službo pri radiu Beograd, kot dopisnik iz Štajerske. Kdaj so ga zaprli, ni jasno, videti pa je, da je bolehal za tuberkulozo in da je bil v začetku leta 1948 v zaporu. Pod grožnjo, da ga bodo obsodili, ga je Udba mesta Maribor predlagala za vrbovko, kot agenta iz sovražnih vrst. Bil je namreč stari Mariborčan, kot so zapisali, in "pozna ves Maribor in njegove tipe".[84] Vrboval ga je sam šef III. odseka UDV Maribor mesto Jože Pirc in pri tem ni naletel na težave, kar je pripisoval Vukmaničevemu slabemu zdravju in želji, da ga izpustijo iz zapora. Pri vsakem, ki so ga nameravali 'vrbovati', so na Udbi prej pregledali dosje, zbrali gradivo, ki bi ga lahko obremenjevalo ali pa poiskali šibke točke. To so uporabili, največkrat na tajnem ali 'konspirativnem' sestanku s 'kandidatom', ki je bil včasih tudi ponoči. Potem so ga izpustili in mu določili oficirja Udbe, ki ga je imel na zvezi. Večina 'kandidatov' je iz strahu zase ali za družino pristala.

Vrbovke so ščasoma postale tako množične, da je bilo videti, kot da nekdanji sodelavci in prijatelji pišejo dolga poročila eden o drugem. Nekatera poročila so bila skoraj dnevna, 'agent' je podrobno opisoval svoja družabna srečanja, kaj je kdo iz njegove družbe rekel o kakem dogodku, osebi ali o novi oblasti. Najbolj zanimiv del teh poročil je pravzaprav tisti, ko so si nekdanji

[83] ARS III, ZA A. Anič.
[84] ARS III, MFS, ppa.

sodelavci v protinacističnem boju med seboj pripovedovali o preteklih dogodkih pred okupacijo in med njo. Tako je na primer že takoj po vojni Udba 'vrbovala' Zorka in mu nadela agenturno ime 'Peter', naložila pa mu je na primer, poročati o dr. Ladotu Vavpetiču. V zaporu je Udba prisilila k sodelovanju Radivoja Reharja, seveda pod obtožbo, da je tudi po vojni obnovil svoje agenturno delo za Britance. Zelo podobno, pod grožnjo, da je storila kaznivo dejanje proti narodnoosvobodilnemu gibanju, so prisilili v sodelovanje tudi Nastjo Žgur, ki so jo po izpustu iz zapora zaposlili v Slovenski filharmoniji. Po temeljitih zaslišanjih so vrbovali tudi dr. Franca Čermaka, dejavnega v predvojni češki protinacistični navezi. Njegov primer sta vodila Žan More in Franc Štadler. Nadeli so mu agenturno ime 'Anton Novak'. Toda tudi 'Antona Novaka' je z drugimi podobnimi 'agenti' še naprej nadzorovala Udba za mesto Ljubljana.[85] Dragotin Slekovec je dobil agenturno ime 'Savinjčan', Dadič pa ime 'Viki Valentič', in še bi jih lahko naštevali. Verjetno se je le redkokdo, ki je po vojni prišel v kolesje Udbe, lahko izognil usodi agenta ali pa vsaj informatorja. Vendar pa Udba z večino njih ni bila prav zadovoljna. Z nekaterimi pa le, in te je tudi plačevala ali jim priskrbela službe, napredovanja ipd.

Pod grožnjo zapora so med postopki proti njemu vrbovali tudi dr. Alberta Herica in mu nadeli agenturno ime 'Vukas'. Poslali so ga ilegalno čez štajersko mejo, kjer naj bi stopil v stik z Pavlom Horvatom, ki je med tem postal član t.i. Salzburškega komiteja, in o njem poročal. Heric je res 'ilegalno' prešel mejo nekje pri Dravogradu. Gibal se je na Štajerskem in Koroškem, nekaj časa preživel v Št. Pavlu v Labodski dolini, kjer je imel sestrično, srečal Horvata, škofa Rožmana, Deisingerjeve, ki so tudi bili v pisnih stikih s sorodnikom Vladkom Vauhnikom v Švici. O teh zadnjih Heric ni poročal Udbi, ker se je bal, da bi se kaj zgodilo njihovim otrokom, ki so ostali doma. Poročila je oddajal na vnaprej dogovorjeni javki, ki mu je kmalu sporočila, da je v tujino prišla vest, da je Heric bil v stiku z Ozno in da je kompromitiran. Njegova zveza mu je svetovala, naj odide nazaj domov. Med bivanjem v Avstriji je Herica dvakrat zaslišala tudi FSS. Kaže pa, da Udba ni bila zadovoljna z delom svojega agenta, saj je šef pooblaščenstva Udbe za lendavski okraj Pavel Rozman 8. oktobra leta 1948 pisal v Ljubljano, da pričakovanega dela ni opravljal in: "Vseskozi se je pokazal za neiskrenega ... Pri vseh poznejših njegovih poročilih se zapaža neiskrenost ter namerno noče obremenjevati nikogar, kljub večkratnemu opozorilu".[86] Kot smo že videli, so Herica takrat ponovno zaprli. To pot so ga podrobno zaslišali o vsem njegovem delovanju, tudi o delu v Avstriji in o tem, kaj je od njega poskušala izvedeti FSS, ali je kaj spraševala o Vauhniku, in ali ga je poskušala 'vrbovati'.

Udba mu je med zaslišanji očitala, češ zakaj je podpisal izjavo, da bo sodeloval, ali mogoče iz strahu pred Udbo, saj je dobro vedel, da družine ne bo

---

85 ARS III, ZA Čermak dr. Franc.

86 ARS III, MFS, ppa, Lendava, 8. 10. 1948.

mogel spraviti iz Jugoslavije. Heric je priznal, da je to res storil iz strahu in: "Bal sem se, da bi imel še več težav v svojem bodočem življenju. Razen tega sem bil primoran misliti na svojo bodočnost. Tako je prišlo do mojega pristanka." Naposled je Heric priznal tudi to, da je za Vauhnika nosil in prinašal poročila, da je mislil, da s tem pomaga zavezniški stvari in še to, da je bil idejni sodelavec Intelligence Servicea, čeprav nikoli ni podpisal pristopne izjave. Nato ga je zasliševalec vprašal, zakaj je vse priznal in Heric je odgovoril: "Ker sem se odločil biti iskren. Vem, da plačam z glavo danes ali jutri ..." Očitno se je konec novembra 1948 vdal v usodo.

Dr. Vinka Vrhunca so najprej zasledovali drugi agenti. Leta 1949 je kapetan Vlado Benko ugotovil, da se podatki, ki jih prinaša agent 'Ivan Klun' močno razlikujejo od tistega, kar so v preiskavi izvedeli od Vrhunca, da jim agent ne poroča vsega. Kdo je bil 'Ivan Klun'? To je bil dr. Milan Korun, odvetnik in oče Tatjane Korunove. Na sodelovanje je pristal, da bi mu hči, ki so jo leta 1947 zaprli, izpustili iz zapora oziroma kot je zapisal v poročilu udbovec: "Vrbovka se je izvršila za ceno izpusta Tatjane, na katero je silno navezan." Tatjano so naposled izpustili, poročila se je z Johnom Gibbsom in odšla v Veliko Britanijo. Dr. Korun pa je, čeprav je podpisal izjavo o molčečnosti, šel naravnost k dr. Vinku Vrhuncu in mu odkrito povedal, da ga je Udba vrbovala. Ker je 'provalil vrbovko', kot so temu rekli na Udbi, so Koruna leta 1949 poslali na DKD, kjer je ostal vse do februarja 1950. Ves čas je vztrajal, da ni bil nelojalen Udbi. Končno je Benko zanj zapisal, da je Korun nedvomno "naš sovražnik", da se je njegovo sovraštvo še potenciralo po DKD. Benko je menil, da je Korun kot karakter egoist, tipičen advokat in da nima posebnih obveščevalnih perspektiv.[87] Kljub tej ugotovitvi pa Udba ni popustila s pritiskom nanj. Dvakrat so mu zavrnili odvetništvo in nato pa tudi prošnjo za potovanje v Anglijo na obisk k hčerki. Ukrepi so nanj vplivali sila negativno, je zapisal Bojan Accetto, "po bistvu je sodelavec naš sovražnik". Spomladi 1953 pa sta Drago Šumak in Bogdan Švent po navodilih Borisa Kraigherja začela načrtovati, kako bi se dalo izrabiti Korunovo potovanje k hčerki v London.

Tukaj smo dolžni opisati še dogodek, ki nam ni bil znan v času pisanja Dosjeja Mačkovšek. Dr. Milan Korun je bil po prepričanju socialdemokrat in odvetniško pisarno v Ljubljani je imel pred okupacijo skupaj z vodjo socialdemokratske strake v Sloveniji dr. Celestinom Jelencem. Med vojno sta se sicer politično nekoliko razšla, saj Korun ni maral ne OF, ne Slovenske zaveze, ker so v njej sodelovali klerikalci. Jelenc pa je bil dejaven v Zavezi, sodeloval je v njenem vodstvu in hranil njen arhiv. Po vojni je Jelenc ostal v tujini, njegov del pisarne, ki jo je delil s Korunom, pa je prevzela dr. Ljuba Prenner. Tudi Koruna je nagovarjal, naj oddide, vendar ni hotel. Med postopkom proti dr. Korunu, je Udba nekako zvedela, da Korun hrani Mačkovškov arhiv, ki ga je dr. Jelenc pustil v svoji pisarni, Korun pa ga je skril na podstre-

87 ARS III, MFS, ppa.

šje. Udba je leta 1953 zapisala: "Po krajšem izmikanju je istega izročil UDV."

Ob spremembi politike Udbe do britanskih in ameriških 'agentur' v letih 1948-1949 je novemu valu aretacij sledil tudi novi val 'vrbovk' ali 'verbovk', kot so ta izraz poskušali posloveniti. Med njimi tudi 'vrbovka' dr. Vinka Vrhunca. Razlog zanjo naj bi bil ta, da bi jih pri tem ne prehiteli Francozi in ga pridobili zase. Vrhunec je dobil agenturno ime 'Doktor'. Kot agenta ga je potem redno zasliševal kapetan Vlado Benko na javki na Bethovnovi 2. Toda ves postopek je bil videti bolj kot nadzor nad Vrhuncem ter vrtanje po njegovih pogledih na tekoče dogajanje in ne kot Vrhunčevo agenturno delovanje. Zelo podobno je Udba leta 1947 'vrbovala' tudi dr. Nandeta Majarona, ki pa se ni kaj prida 'izkazal', saj še leta 1950 ni imel prave orientacije, oziroma ni kazal sovraštva do sovražnikov, in bil je neaktiven, so zapisali na Udbi.

Udba pa kljub temu nikoli ni odkrila resnične vloge, ki jo je imel Vrhunec v britanski obveščevalni službi. Britanski viri kažejo, da je bil Vrhunec ena od njihovih glavnih zvez v Ljubljani in da jim je prav on v tujino poslal Rapotca. Udbi je Vrhunec preprosto dejal: "Nisem ga poslal jaz. S tem namenom je on že prišel iz Splita ... Prišel je sam v Ljubljano, da dobi dokument. Dal sem mu dva ali tri cekine. Rekel sem, naj se javi preko Kaira, če pride ven. Nisem mu dal nobenih naročil. Rekel sem mu, naj vzpostavi (stik) z vlado in pove, kako je tukaj. Rekel sem, da bi tudi jaz rad šel ven in če mi morejo to kako olajšati. Naj se javi s šifro 999 ..."[88] In pri tem je ostalo. Rapotec pa je o vsem molčal še precej časa po vojni.

Ko je Udba decembra leta 1949 Vrhunca spraševala, kaj ve o angleški obveščevalni službi in o osebah, ki so z njo sodelovale, je odgovoril takole: "Za delovanje angleške obveščevalne službe sem zvedel šele 1941. leta, vendar mi podrobneje in konkretneje njeno delo ni znano. Tudi mi ni znano od kod je bila vodena in kdo so bili v njej angažirani. Vem pa to, da se je govorilo o Medvenu in dr. Rudolfu, s katerim poslednjič je imel zveze Mačkovšek. Prav tako sem slišal, da je v angleški službi Anič iz Splita, s katerim pa nisem nikdar prišel v osebne stike. Za Brezigarja vem, da je posebno za časa vojne v dobi 1939-1941 pogosto obiskoval angleški konzulat v Zagrebu. Tudi za njega se je smatralo, da dela za angleško obveščevalno službo. Trdim, da jaz v času bivše Jugoslavije in v času okupacije do moje aretacije nisem bil z nobenim Angležem v osebnih niti v kakršnih koli stikih niti sem katerega koli Angleža poznal."[89]

Leta 1949 je Udba 'vrbovala' tudi Filipa Kosca, ki je dobil agenturno ime 'Lipah Tone'. V predlog za vrbovko je Udba zapisala: "Pri vrbovki bomo izkoristili njegovo navezanost na družino in njegovo eksistenco." Udba je želela z njegovo pomočjo podrobneje obdelovati člane Orjune in "Narodne odbrane, v kateri je bila baza IS", pa jugoslovansko obveščevalno službo, Tigr in ostan-

---

88 ARS III, ZA dr. Vinko Vrhunec.

89 Ibidem.

ke bivše mreže DOS, "ki jo sedaj špijonski emigranti skušajo reaktivirati". Tako so zapisali 10. februarja 1949.[90] Potem so ga večkrat poslali v Trst k Rudolfu, pa v Salzburg, kjer je v domu onemoglih sameval dr. Brezigar. Seveda pa mu niso popolnoma zaupali in so tudi njemu sledili z drugimi podobnimi 'agenti'. Leta 1951 je Udba Kosca celo razvrstila med aktivne protinarodne elemente, kar pravzaprav dokazuje, da je bil sistem vrbovk tudi eden od načinov nadzora nad osumljenimi.

V Ljubljani so se v različnih kavarnah sestajali naprednjaki, nekdanji ilegalci iz časa pred okupacijo in med njo in vsak je o vsakem moral poročati na UDV, ki je brala in analizirala na kupe poročil, spominov in komentarjev na različne tekoče politične dogodke. Vse to pa zato, da ne bi kdo pomislil, kaj šele počel kaj protidržavnega. Podobno se je dogajalo tudi v Mariboru, kjer je Udba bila pozorna na Karla Jančiča, novinarja Rejo, Frenka Boltavzerja in druge.

V petdesetih letih pa se je na drugi strani meje pojavil nov 'sovražnik'. V Trst je kot vodja emigrantskega obveščevalnega centra prišel nekdanji kraljevi oficir Slavko Andree. Udba v Sloveniji, natančneje njen III. odsek je odprla nov krog poizvedovanj, usmerjanja agentov, zasliševanj in protiakcij. Krog se je zavrtel znova.

Medtem se seveda ni zaustavilo spremljanje t.i. ostankov meščanskih strank doma. Eden od agentov pod imenom 'Petrič' je konec leta 1953 poskušal prepričati Udbo, da vse to početje nima več nobenega smisla in da naj ga pustijo pri miru. Njegove besede govorijo same zase: "Povprečna ljubljanska purgerska reakcija je najbolj dovzetna za anglo-amerikansko propagando. Toda kje naj pride v zvezo? Dopisovanje, paketi iz Amerike, niso za obveščevalno službo. Sploh je purgarija pravzaprav preboječa, da bi se upala kaj delati. Vse skupaj se konča v govorjenju in preučevanju vesti v zaključenih družbah, v katere jaz ... redko grem, ker nimam časa, niti nočem. In končno: kaj bi anglo-ameriška služba iskala v Ljubljani? Človek si težko zamisli podatek, ki ga oni ne bi vedeli. Kar pa se tiče njihove propagande, opravijo knjige in časopisi svoje delo. O kakšnih posebnih organih, ki bi delali za njihove službe, pa ni opaziti (sledi).

V obveščevalni službi se lahko pride do nečesa konkretnega samo po dolgotrajnem in vztrajnem delu ali pa slučajno. Za tako delo pa jaz nimam ne časa ne živcev, ne volje. Zato vas prosim, da mi ne vsiljujete dela, ki ga ne zmorem in ne maram. Za te opravke jaz nisem, ker jaz tega ne morem prenesti, in mi taka skrb greni življenje in sploh onemogoča normalno življenje. Dveh življenj /eno normalno, drugo lažno, kamuflirano/, pa jaz živeti ne morem. Kar sem mogel, sem pomagal in ustregel. Vroče pa vas prosim, da me v bodoče iz tega dela izključite, saj ste vedar že od vsega začetka vedeli, da jaz tega ne maram, da se to meni upira, ker – naj obračam kakorkoli hočem, tu

90 ARS III, MFS, ppa.

moram imeti opravka s podatki o živih ljudeh, znancih, morda celo sorodnikih, i.t.d., tega pa jaz ne prenesem, lagal vam pa tudi ne bom." Pravzaprav so to bile zelo mile besede za duševno stisko ljudi, ki so morali še leta pozneje, verjetno vse življenje, enkrat bolj, drugič manj, početi to delo in so bili tako res prisiljeni živeti dve življenji. Verjetno pa ne eno ne drugo življenje ni bilo prijetno.

Vendar našega agenta ta prošnja in neposredno odklanjanje sodelovanja ni spravilo iz začaranega kroga prisilnega sodelovanja z Udbo. Kapetan Koprivnikar je ob rob njegovi prošnji le kratko zapisal: "'Petrič' je zanimiv in ga bom pričel obdelovati."[91]

[91] ARS III, MFS, ppa.

KRATICE

AOS – Angleška obveščevalna služba (nenatančna okrajšava Udv)
Ast – Abwehrstelle (krajevna izpostava Abwehra)
ARS – Arhiv Republike Slovenije
BBC – British Broadcasting Corporation
»C« – vodja SIS (Head of Secret Service), kratica izvira iz imena prvega vodje sekcije za tujino SSB (bodoče SIS ali MI6) sir Mansfielda Georga Smith-Cumminga
CiC ali CC – Commander in Chief
CK KPS – Centralni komite KP Slovenije
COS – Chiefs of Staff (britansko vrhovno poveljstvo)
CZ – Centralni zapori (UDV ali Udbe za Slovenijo v Ljubljani)
ČSR – Češkoslovaška republika
DKD – družbeno koristno delo, oblika prisilnega dela v FLRJ
FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija
FO – Foreign Office (britansko ministrstvo za zunanje zadeve)
FSS – Field Security Service
Gestapo – Geheime Staatspolizei (tajna državna politična policija tretjega rajha)
GOC – glavni obveščevalni center
GSP – okrajšava za Gestapo
HSS – Hrvatska seljačka stranka (hrvaška kmečka stranka)
ISLD – Intelligence Service Liason Department
JIC – Joint Intelligence Sub-Committee (of the COS)
JNS – Jugoslovanska nacionalna stranka
JOS – jugoslovanska obveščevalna služba
JRKD – Jugoslovanska radikalno-kmečka demokracija (predhodnica JNS 1931-1933)
JRZ, popularno Jereza – Jugoslovenska Radikalna Zajednica
JVS – Jerca Vodušek Starič
KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
MEW – Ministry of Economic Warfare (britansko ministrstvo za gospodarsko vojskovanje)
MFS – Mikrofilmski fond Sove (Arhiv republike Slovenije)
NDH – Nezavisna država Hrvatska (Neodvisna država Hrvaška)
Nest – Nebenstelle (izpostava Asta na nižji teritorialni enoti)
NOS – nemška obveščevalna služba (nenatančna okrajšava Udv)
NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (nemška nacionalsocialistična stranka oz. nacistična stranka)
OC – obveščevalni center
OC – Officer in Command

OJNS – Omladina jugoslovanske nacionalne stranke ali tudi Mladina JNS
Orjuna – Organizacija jugoslovenskih nacionalista (organizacija jugoslovanskih nacionalistov)
OS – obveščevalna služba
OSS – Office of Strategic Services (vojaška obveščevalna služba ZDA med 2. svetovno vojno)
OVRA – fašistična tajna policija v Italiji (kratica ni z gotovostjo razvozlana)
OZNA– Odeljenje za zaštitu naroda (oddelek za zaščito ljudstva)
PRO – Public Record Office
PWE – Political Warfare Executive (samostojni oddelek za subverzivno propagando, nastal iz oddelka SO1 SOE)
RAF – Royal Airforce (britansko vojno letalstvo)
RK – Rdeči križ
RSHA – Reichssicherheitshauptamt (glavna uprava varnosti tretjega rajha)
SA – Sturmabteilung
SD – Sicherheitsdienst (varnostna in obveščevalna služba nemške nacistične stranke)
SDS – Samostojna demokratska stranka (Samostalna demokratska stranka)
SIM – Servizio Informazioni Militari (italijanska vojaška protiobveščevalna služba)
SIS – Secret Intelligence Service (tajna obveščevalna služba Velike Britanije)
SKS – Slovenska kmečka stranka
SLS – Slovenska ljudska stranka
SNČ – sodišče narodne časti
SOE – Special Operations Executive (uprava za posebne operacije)
SS – Schutzstaffel (zaščitni oddelki nacistične stranke Nemčije)
SSB – Secret Service Bureau (predhodnica SIS ali MI6)
SZ – Sovjetska zveza, okrajšava za ZSSR
TIGR – Trst-Istra-Gorica-Reka (slovenska podtalna, tudi subverzivna organizacija v Julijski krajini in Istri pod Italijo)
TPD – Trboveljska premogokopna družba
Udba – Uprava državne bezbednosti FLRJ (UDB)
UDV – Uprava državne varnosti (isto kot Udba, ki je bolj udomačen izraz)
Unrra – United Nations Relief and Rehabilitation Organization
VDA – Volksbund der Deutschen im Ausland (Zveza Nemcev v tujini)
VKJ – Vojska kraljevine Jugoslavije
VOS – Varnostnoobveščevalna služba
VUJA – Vojaška uprava Jugoslovanske armade
WO – War Office
ZKLD – Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo
ZSSR – Zveza sovjetskih socialističnih republik

BIBLIOGRAFIJA

Amery, Julian: Approach March, Hutchinson, London 1973.

Andrew, Cristopher and Mithokhin, Vasili: The Mitrokhin Archive, Penguin press, London 1999.

Andrew, Cristopher: Secret Service, The Making of the British Intelligence Community, Sceptre, London 1986.

Biber, Dušan: Tito-Churchill, strogo tajno, Globus, Zagreb 1981.

Biber, Dušan: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, Cankarjeva založba, Ljubljana 1966.

Barker, Elisabeth: British policy in South-East Europe in the Second World War, Macmillan Press, London 1976.

Boban, Ljubo: Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943, I-II, Globus, Zagreb 1988.

Boban, Ljubo: Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941, I-II, Liber, Zagreb 1974.

Boban, Ljubo: Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943, Globus, Zagreb 1985.

Broz, Josip - Tito: Zbrana dela, ČZDO Komunist, Ljubljana 1978-1989.

Clissold, Stephen: Yugoslavia and the Soviet Union 1939-1973.

Clissold, Stephen, et al.: Storia della Jugoslavia (original: Short History of Yugoslavia), Einaudi, Torino 1966.

Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom, Slovenska matica, Ljubljana 1972.

Davidson, Basil: SOE između četnika i partizana, Liber – Prosvjeta – Matica srpska, Zagreb 1983.

Deakin, William F.: Gora trdnjava, DZS, Ljubljana 1976.

Deroc, Milan: British Special Operations Explored, Columbia University Press, New York 1988.

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLR), IZDG, Ljubljana.

Elliot, Geoffrey: I spy, St. Ermin's Press, London 1998.

Foot, M.R.D.: SOE, The Special Operations Executive 1940-1946, Pimlico, London 1999.

Ferenc, Tone: Akcije organizacije Tigr v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Borec, Ljubljana 1977.

Hinsley, F. H.: British Intelligence in the Second World War, Vol. I, HMSO, London 1979.

Hinsley, F. H.: British Intelligence in the Second World War, Vol. II, HMSO, London 1981.

Hurem, Rasim: Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini krajem 1941. in početkom 1942., Svjetlost, Sarajevo 1972.

Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom, Stenografske beleške i dokumenta sa sudjenja Dragoljubu – Draži Mihailoviću, Savez udruženja novinara FLR Jugoslavije, Beograd 1946.

Konstantinović, Mihailo: Politika sporazuma, Dnevničke beleške 1939-1941, Londonske beleške 1944-1945, Agencija "Mir", Novi Sad 1998.

Krajevni leksikon Dravske banovine, Uprava krajevnega leksikona Dravske banovine, Ljubljana 1939.

Krizman, Bogdan: Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943, Arhiv Jugoslavije in Globus Zagreb, 1981.

Mackenzie, William (opombe in uvod M.R.D. Foot): The Secret History of SOE, St. Ermin's Press, London 2000.

Marjanović, Jovan: Draža Mihailović izmedju Britanaca i Nemaca, Globus, Zagreb 1979.

Martin, David: The Web of disinformation, Harcourt Brace Jovanovich, Orlando, Florida 1990.
Meštrović, Ivan: Uspomene na političke ljude i događaje, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
Milovanović, Nikola: Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića, I-IV, Slovo Ljubve, Beograd 1983.
Nemačka obaveštajna služba, I-VII, (Tiskano kot rokopis, strogo zaupno), Državni sekretarijat za unutrašnje poslove, Uprava državne bezbednosti, Beograd 1955-1960.
Novačan, Anton: Jeruzalem – Kairo, Slovenska matica, Ljubljana 1986.
Pavlowitch, Stevan K.: Unconventional perceptions of Yugoslavia 1940-1945, Columbia University Press, NY 1985.
Popov, Duško: Spy/Counterspy, Panther books, Frogmore 1976.
Pučnik, ed.: Iz arhivov slovenske politične policije, Veda, Ljubljana 1996.
Rauschning, Hermann: Moji poverljivi razgovori s Hitlerom, Nakladni zavod "Binoza", Zagreb 1945.
Schellenberg, Walter: V labirintu vuhunstva, I-II, Večer, Maribor 1961.
Sirc, Ljubo: Med Hitlerjem in Titom, DZS, Ljubljana 1992.
Splošni pregled Dravske banovine, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana 1939.
Stafford, David: Churchill and Secret Service, The Overlook Press, Woodstock & New York 1997.
Stojadinović, Milan: Ni rat ni pakt, Otokar Keršovani, Rijeka 1970.
Tito, Josip Broz, Zbrana dela, Komunist, Ljubljana 1981.
Tomasevich, Jozo: Četnici u drugom svjetskom ratu, Glubus, Zagreb 1979.
Vauhnik, Vladimir: Nevidna fronta, Svobodna Slovenija, Buenos Aires 1965.
Velebit, Vladimir: Sećanja,Globus, Zagreb 1983.
Vodušek Starič, Jera: Dosje Mačkovšek, Viri 7, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994.
Vodušek Starič, Jerca: Prevzem oblasti, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992.
Vodušek Starič, Jerca: Boris Furlan: Britanski agent ali zgolj povojna opozicija?, Zbornik: Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev, Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa, Slovenska Matica, Ljubljana 2001.
Vodušek Starič, Jerca: Liberalni patriotizem in intrasigenca l. 1941, Zbornik: Slovenci in leto 1941, Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XLI, št. 2, Ljubljana 2001.
Vodušek Starič, Jerca: Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v obdobju 1945-1947, Acta Histriae VI, ZRS, Koper 1998, str. 81-98.
Vodušek Starič, Jerca: Med ljudsko demokracijo in demokracijo, Zbornik: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti, ZZDS, Ljubljana 1998.
Wheeler, Mark: Britain and the War for Yugoslavia, 1940-1943, Boulder, NY 1980.
Zbornik "Nemci na Slovenskem", več avtorjev, Razprave FF, Ljubljana 1998.

IMENSKO IN STVARNO KAZALO

Abram, Vladimir 113
Abwehr 30, 35, 52-53, 69, 151, 155, 169-170, 189, 207-208,239, 321-322, 345, 369, 372
Accetto, Bojan (Udv) 416
Aćimović, Milan 33
Adamič, Zdenka 391, 395
Adamič, Zenon 72
AFI, agencija 200
Agneletto, dr. Josip 379
Ahčan, Slavko 125
Ahčin, dr. Ivan 73, 112, 367
Airey, T. S. 305
akademska legija 210, 257
Albanija, Albanci 24, 31, 42-44, 46, 50, 68, 217, 220, 222, 229
Alfirević, Silvije 254
Altmaier, dr. Jakob (A/H 9) 56-57, 264
Alujević, Branko 157
Ambrosio, Vittorio, general 252
Ambrož, dr. Oton 13-15, 87, 100-107, 142, 196, 223, 242, 293, 325, 328, 333, 335, 355-358, 361, 367, 371-372, 395, 400-403, 405
Ambrož, Viktor 115,
Američani *glej* Združene države Amerike
Amery, Julian (A/HA) 28, 30-31, 42-44, 46-48, 56, 59-60, 70, 225, 259, 261-263, 270, 279, 287, 295-296, 304
Amery, Leopold S. 259
Andree, Alojz 144
Andree, Marjan 144
Andree, Slavko 316, 418
Andrejka, Viktor 109, 111, 113-114, 124
Andres, Branko 75
Andres, dr. Ivan 25, 76, 237
Angjelinović, bratje in sestre 96, 253-255, 266, 280, 405
Angjelinović, dr. Berislav - Bera (Janko) 96-97, 181, 250-251, 253-255, 278, 280, 285-286, 294, 296, 327, 330-332, 339-341, 361, 406
Angjelinović, dr. Borivoj 250
Angjelinović, dr. Danko 250, 254, 256, 292, 331, 406
Angjelinović, dr. Grga 96, 250, 275, 278, 286, 296, 332, 337, 406
Angleško društvo, klub 82, 141, 144, 155-156,161-162, 173, 186, 188-189, 207, 257
Anglija, Angleži *glej* Velika Britanija
Anič, Ante, major, alias Ivan Rebolj, Ante Gradina 85, 88-89, 91-92, 96, 131, 158-159, 166, 169, 172-175, 177-**179-180**-187, 189-193, 215, 230, 245, 254-256, 275, 303, 319-320, 324, 326-327, 332, 340-354, 358-360, 370-374, 378-379, 382-385, 389, 409-410, 414, 417
Anič, Nada 180, 255, 325, 327, 331, 349-350, 370-371, 385
Anič, Sonja 180, 325, 349
Anič-Perok, Tatjana 180, 325, 379
Anič-Vukadin, Nada 180, 325, 379, 384-385
Aničevi sodelavci 181, 183-184
Ankara *glej* Turčija
anšlus 1, 3, 160, 164, 169, 175, 182, 195
Antičević, dr. Ivo 246, 359-360
Antić, Milan 230-231, 233, 237
AOS *glej* SIS
Apih, Milan 211, 342
Arko, Janez 112, 115
Arneri, dr. Jure 256, 291, 359
Ast Dunaj, Salzburg *glej* Abwehr
Astoria, kavarna 162, 184, 410
Atene *glej* Grčija
Atherton, Terence (D/H 245) 59, 286-288, 299, 305, 309
Aufert, Djuro 88
Augustin, von, kapitan 247, 251-252
Avala, agencija 59-60, 141-142, 329, 344
Avsrtroogrska monarhija *glej* Avstrija
Avstrija I-II, 47, 57, 67, 91-93, 109, 122, 128, 140, 145, 152, 158-160, 164, 167-172, 175-177, 181-185, 187-190, 196, 198-201, 203, 209, 227, 234-236, 239, 249, 269, 281, 312, 338, 359, 376, 380-381, 399, 404, 408, 412, 415
Avšič, Jaka 333-335
Azenović, Manojlo 60

Bachtih, dr. František 63, 65
Backer, Arthur – Toby 83, 94, 188, 225, 264
Bačić, Veljko, poročnik 312
Badoglio, Pietro, maršal 353
Badovinac 211
Bagnolo, Emidij 342, 347-348, 372-373
Bailey, Stanley W. 28, 30-31, 48, 50-51, 67, 94, 131-132, 148, 215, 217, 219, 225, 259, 261-262, 266-267, 269-270-271, 274, 277, 280, 287, 311, 315-316
Bajt, Franc 202, 205, 323, 409-410
Baker Street – sedež SOE v Londonu *glej* SOE
Balcan Press 263
Balen, Josip 128
Baljić, dr. Salih 342, 348, 408
Balkan 1, 4-5, 9-12, 18, 23, 27, 29-30, 36, 47-48, 51, 69-70, 93, 122, 131, 133, 145, 160, 186, 213, 215-217, 220, 223, 226, 228, 230-231, 234, 238, 259-261, 265, 267, 270, 286-287, 304, 310, 313, 320, 333, 337, 351, 364, 367, 369
Banjanin, Jovo 278, 337, 365
Bano, dr. Milan 327, 373, 382
Bargate, direktor rudnika Mežica 164
Barišić, Ante 256
Barišić, organizacija 254, 256, 290, 360
Barker, Elisabeth 368
Bartulović, Nikola 254, 256, 292
Batagelj, Anton 5, 29, **54**-57, 60-61, 64, 67, 89, 109, 117, 124-125, 127-128, 138, 151-152, 154, 166, 179, 197, 322, 389
BBC 58-59, 101, 266, 268, 297, 300, 302, 309, 329, 332, 344, 368, 394-395, 397
Bebler, dr. Aleš 323, 392-393
Becker, dr. A. (A/H 2) 225
Becker, major 188
begunci (iz tretjega rajha in okup. držav) 45, 65-66, 138, 147, 158, 166-167, 170-172, 174, 178, 261, 307
Bellevue, hotel 145
Belšak, Ciril 347-349, 371, 373
Benedik, dr. Valentin 344
Beneš, dr. Odon 145
Beneš, dr. Edvard 1, 6, 64, 147, 197, 218, 365, 387-388
Benko, Vlado, kap. Udv 380, 386, 397-399, 402, 411, 414, 416-417
Bennett, John 15, 43, 81, 112, 222, 225, 234-235, 234-235, 243, 262, 264, 266-267-271, 276, 279-280, 287-288, 301, 304
Berčič, Edvard 139, 141
Bergoč, dr. Jože 181
Berlin *glej* Nemčija
Berliner Börsenzeitung - BBZ 346, 350
Bern *glej* Švica
Beršić, Ante 255
Bezgovšek, Hinko 155
Biber, dr. Dušan 195, 262
bilteni (protinacistični, *glej* tudi propaganda) 59, 84-85, 143, 200-201, 205-206, 215
Birsa, dr. Josip I-II, 142
Bitenc, Mirko 210, 410
Bizilj, Albert (Udv) 394
Bizjak, Peter 127, 152-154, 321, 389
Bleiweiss, dr. Miron 322
Bližnji vzhod 9, 42-43, 48, 64-65, 69, 215-216, 259, 262-268, 275, 284, s295, 304
Boban, dr. Ljubo 238, 241, 254
Bodrero, Alessandro 116
Bogdanović, Bogdan 71-72
Boka Kotorska 243, 247-248, 250-251, 253-254, 264, 331, 359
Bole, Ivo 373
Bolgarija, Bolgari 10, 30, 34, 39-40, 42-44, 50, 57, 66, 107, 167, 186, 206, 213-218, 220-221, 213, 226, 228-229, 242-243, 272, 279-281, 293, 297, 301, 304, 306, 311, 316, 320, 333, 343
Boltavzer, Branko 184, 326, 357
Boltavzer, dr. Frenk 357, 418
Bombelles, Joseph 90
Bonzanig, Emil, konzul 335
Bor, rudnik 1, 35
Bordon, Dušan 118
Bordon, Rado 89, 91, 116, 118, 141, 143-144, 149-150, 224, 257, 409
Borko, Božidar 141
Borštnik, Božo 141, 327-328, 386
Borštnik, Pavle 115
Boughey, Peter (D/H 70) 162, 186-187, 243, 270, 275-276, 303, 311-312, 339

Božič, Mirko 156
Božič, Stanko 316
Bramo, Giuseppe, major 350
Brandejs, dr. Stanislav 388
Branibor 112, 145, 161, 257, 376
Bratina, Franc 176
Bratislava *glej* Češkoslovaška
Bratuša, Karel 141, 392
Brauchitsch, Walter, von 208
Brausil, Milan 89, 187, 392
Breskvar, Silvo 343,
Brezigar, dr. Milko (Branko) I-II, 5, 12, 14, 17, 65-66, 87-89, 91, 93, 96, 98, 101-106, 112-115, 117, 124, 130, 133-134, 137-143, 148-150, 157-158, 161-162, 164, 167-171, 195, 203, 220, 222-224, 228, 253-258, 266-267, 275, 280, 293, 305, 323-324, 327-328, 333, 361, 363-367, 369, 379-383, 386, 389, 402, 417-418
Brezigar, Mirko 137, 327, 361, 380
Brezigar, Zoran 361
Bricelj, Ivan 355
Bristol, hotel 241
Britanci *glej* Velika Britanija
Britanova 59-60
britanska OS *glej* SIS
British Council (britanski inštitut) 59, 75, 78, 87, 93-94, 131, 136, 145, 161, 186-188, 226, 264
Brodnik, Stane 113-114
Brosch, dr. Hans 171
Brown, Peter 329
Broz, Josip - Tito *glej* Tito
Brugère, Raymond 61
Bučar, dr. Vekoslav 381
Bučar, Miloš (Udv) 394, 397
Budak, Mile 241
Budimpešta *glej* Madžarska
Budisavljević, dr. Srdjan 26, 100, 163, 233
Budja, Alojz 168
Bukarešta *glej* Romunija
Buljan 347, 372
Bullock, H. 79
Bullock, Iris 79, 81
Bureš, Franjo 165, 178, 257, 387
Burja, Stane 207
Burr, dr. Malcolm 29, 78, 253, 263, 269
Burtakov, Savelij Vladimirovič 17

Cadogan, sir Alexander 217-218
Camp X 315
Campbell, Ronald I. 22-24, 28, 34, 36-47, 49-51, 78, 83-84, 90, 123, 154, 157, 213-215, 217-220, 242-243, 247, 262
Canaris, Wilhelm, admiral 369
Carigrad 30, 44, 48-51, 67-70, 92, 94, 107, 131, 133, 187, 217-221, 225, 227, 242, 261-274, 277-280, 282, 288-289, 294-301, 306, 308, 312, 322, 328, 330, 339, 355, 362, 364
Celovec 127, 151-153, 155, 169, 195, 199, 207, 209, 258, 321, 329, 338, 351, 410
Central, hotel 249
Centralni presbiro jug. vlade 61, 80, 142, 236, 253, 268, 330, 336
Centralni zapori Ozne (Udv) 113, 384-386, 396, 398, 402, 405, 407-408
Cepuder, dr. Josip 110-112, 114-118, 128-129, 134, 138, 143, 149-150, 157, 196, 257, 326
Cergolj, Dore 207
cerkev 42-43, 49, 74, 137, 286, 293, 320, 358
Cerkvenik, Draga 407
Cezar *glej* Julius Hanau
Chamberlain, Neville 3, 132
Chapman, Robert 288
Chastelain, A.G.G. de (D/H 13) 51, 70, 219, 267
Childs, Stephen L. 37, 59
Cholewa, dr. Josip 146-147, 387
Churchill, sir Winston I, 1, 3,10,12, 16, 27, 59, 68, 213, 216, 218, 234, 238-239, 242, 259, 268, 315, 367
Ciano, grof Galeazzo 243
Cincar-Marković, Aleksandar 40, 230-233, 235-236
Clarke Desmond 82
Clarke, C. S. 41, 70, 242-243, 247
Clissold, Stephen 73, 79-81,83-84, 90, 94,145, 200-203, 206, 247, 367, 377, 391, 395, 403
CMD (Družba Sv. Cirila in Metoda) 112, 145, 326

Colnar, Alojz 357
Copeland, Fanny 130, 145, 156, 249, 322
COS (Chiefs of Staff) 40, 213, 216, 229, 263, 265
Cotič, Radko 335
Crnjanski, Pavel 288
Cvetković, dr. Dragiša 22-23, 25, 32, 50, 62, 100, 120, 142, 209, 228, 230-231, 233, 235-237

Čajić, Cveta 192, 278-279, 292, 330, 349-350, 357, 370, 406-407
Čajić, Rudolf 279, 292-293, 349-350, 357, 370, 406-407
Čebohin, Olga 406-407
Čeh, Drago 165
Čeh, Vincenc 129, 385-386
Čermak, dr. Franjo 125, 146-147, 362, 387, 415
Čermelj, dr. Lavo 89, 117, 132, 138, 157, 257, 323, 389
Černač, Tone 118
Černe, Vladimir, gostilna 87, 292, 357, 385
Černi, Josip, admiral 72
Češčud, dr. 98
češkoslovaška društva v Jugoslaviji (Obec...) 63-66, 145, 165, 178, 325, 362, 387-388
Češkoslovaška, Čehi I-II, 1, 3, 6, 9, 21-22, 24, 30, 39, 46, 63-66, 75, 78, 96-98, 113, 125, 128, 137-140, 143, 145, 158, 165-168, 170-171, 178-179, 195-198, 204, 206, 224, 228, 242, 257, 271, 274, 319, 355, 361-363, 365, 415
četniki (*glej* tudi D. Mihailović, slovenski četniki) 219
Čižmek, Boris (Udv) 394
Čok, dr. Ivan Marija 15, 56-57, 88-89, 116-117, 139, 157-158, 215, 220, 225-227, 264, 274-275, 280-281, 305, 312, 339, 361, 368, 380, 382, 387-389,
Čorović, dr. Vladimir 227
Čubrilović, dr. Branko 228, 233, 235, 271
Čurćin, dr. Milan 40, 227, 250
Čurćin, Joka 227

D'Aosta, vojvoda 243
Dachau, taborišče 52, 60, 113, 176, 321, 326, 344, 372-373, 386-387, 389, 391
Dadić, Vicko 255, 342-343, **347**, 349, 371-372, 378, 382-385, 408, 414-415,
Daily Mail 59, 286-287
Daković, Marko 235
Dalmacija, Dalmatinci (*glej* tudi Split) 22, 97, 179-181, 183, 192, 221-222, 229, 246-247, 252-256, 266, 275, 280-282, 284, 286, 291, 293, 298, 302, 305, 307, 327, 332, 341, 346-347, 351, 358-360
Dalmatinski akcijski odbor 254-255, 278, 283
Dalton, dr. Hugh 10, 12, 45-47, 216, 218, 230-232, 238, 259, 304
Daneu, bratje Ivo, Milko, Zdenko 184
Dangić, Jezdimir 299
Davidson, Basil (D/H 18) 60, 242-243, 262, 270, 295-296, 298-300, 304-308, 310-316
Davies, Ernest 392
De Angelo, kap. 371
De Carli (Ovra) 323
Deakin, William – Bill (D/H 134) 82, 288, 311, 315
Defense passive 187
Deisinger, Zoran in družina 411, 415
Dekleva, 117
Dekleva, Jože 323
Demetrović, Juraj 297
Demokratska stranka 26, 214-215
Derenčin, Franjo 410
Deržaj, Hilda 180, 343-344, 352, 373, 378, 384
Deržaj, Ivanka 342, 373
Deutsch, dr. Julius 57
Deuxième Bureau II, 106, 135-136, 152, 185, 388
Dickin, Mariane, zakonca 210, 399
Diehl, Branko 386, 412
Dimitrijević, Dule, odvetnik 197
Dimitrijević, polkovnik 40
Dimitrov, Georgij - Gemeto (John) 44, 51, 206, 223, 226, 243, 264
Dimnik, Stanko 324
Ditrih, Vida 199
diverzije *glej* sabotaže

Djilas, Milovan 277
Djonović, Jovan (Monkey) 43-44, 56, 234-235, 242, 262, 264, 267, 269-272, 279, 296, 301, 308
Djordjević, dr. Milorad 39
Djordjević, major 169, 176
DKD 396, 409, 411, 416
Dodini, (SIM) 252-253
Dolenc, Lojze (Udv) 386
Domazetović, Konstantin - Kosta 353-354, 373
domobranci 323, 353, 366-367
Donava II, 1, 9, 35, 46, 50, 67-69, 87, 92, 215--220, 229, 238, 257, 309
Donavska ladijska družba 35
Donovan, William – 'Wild Bill' 136, 310, 315
Dragutinović, dr. D. 337
Drnovšek, dr. Bogdan 408
Drnovšek, dr. Božo 382, 408
Drnovšek, dr. Janko 162, 180-181, 185, 325, 386
Drnovšek, Marko 144
Drolc, Inge 393
Družinski tednik 114
državljanska vojna 277, 313, 316, 320, 390
državni udar 42-44, 46, 62, 89, 144, 213, 218-219, 228, 232, 234-240, 242
Dubrovnik 71-72, 76, 107, 222, 248-249, 251, 362
Ducha, Paul 152, 170, 321, 354
Duhek - Brezigar, Marija 138-139, 228, 380, 387
Dular, dr. Milan 111, 404
Dumezić, Boško 296
Dunaj *glej* Avstrija
Dvornik, Miško in družina 165, 413

Eden, sir Anthony 277, 329
Egipt (*glej* tudi Kairo) 196, 215, 226, 261, 265, 272, 274, 278, 284, 287, 289, 295, 391
Elliot, Kavan (D/H 94, 97?) 223, 246-247, 251, 253, 288-289, 298, 300, 309
Elzner, Viktor 332,
Elzner, Viktorija 332, 343
Enigma 186, 213, 265
Erlich, tovarnar 188
Erny, Bogoslav 71-73, 79, 90, 98, 200, 241, 253, 264
Eržen, Mirko (Udv) 386
Evans, John D. E. 83, 88, 130-132, 203, 225, 247, 314, 368

Fabiani, Henrik 188
Fabinc, Ivo 358
Fakin 112
Frakaš, Vjekoslav, por. 255
Fechner, Friedrich, alias dr. Friedrich 189-190, 239
Fečur, Franc 129, 385
Felici, dr. Ettore 56
Feller, družina 278, 292, 342
Feller, Vladimir (Felix) 84-85, 185-186, 224, 247-248, 255-256, 279, 290, 292, 302-303, 306-307, 340, 346-347, 358-360, 383-384
Feller, Zora 292-293, 309
Ferfolja, dr. Josip 379
Ferfolja, stavec 139
Ferić, tovarna cementa 254
Fettich, dr. Oton 165, 250, 326, 372
Fettich, Viktor 165, 258, 412-413
Fillafer, Josip 153
Fink, 'agent IS' 210
Finska 36
Finžgar, Fran S. 382
Fischer, Karl 56, 159, 165-167, 178, 188, 191, 226-227, 341, 362, 388,
Fischer, žena Karla F. 166-167, 319, 341, 354
Fitzroy, (ataše) 391
Flis, Drago, major Udv 385
flota Schultz 67
FO *glej* Foreign Office
folksdojčerji 35, 170, 190, 195, 207-210, 393
Foot, M. R. D. 9, 17, 28
Foreign Office II, 2, 8, 15, 23, 26, 36, 41-48, 68, 213-218, 224-225, 227, 238, 249, 260, 262, 266, 268, 275, 277, 304, 314, 336, 338, 359, 393, 395
Fornazarič, dr. Slavko 184, 256, 292, 297, 353, 383
Fradel, Franjo 176, 180, 326, 343-345, 372-373, 378, 389, 414
Francija, Francozi II, 1, 3, 6, 10-13, 27,

34, 36, 38, 41, 45, 47, 56, 58, 60-61, 63, 65, 67, 72-73, 75-76, 104, 110, 113, 116-117, 122, 134-135, 179, 182, 185, 189, 197-200, 208-209, 231, 250, 257, 268-269, 301, 339, 363, 377, 381, 388, 395, 403, 405, 407
francoski krožek 110, 206-207
Frankfurter Allgemeine Zeitung 35, 56, 193
frankovci 77-78, 234, 240-241, 246, 251
Frodsham (D/H 36) 93-94, 132, 149, 154, 186
Frol, Frane 155
FSS 382, 415
Fuchs, Willi 170
Furlan, dr. Boris, alias Jirži Jelinek 89, 117, 131-132, 137-138, 157, 226-227, 242, 247, 264, 358, 365-369, 375, 383, 393, 398, 405
Furlan, Slavko, major Udv 412

Gak, general 64
Gambarra, Gastone, general 363-365
Gani beg 220
Garzaroli, hotel Leone 199
Gassner, Leo 377
Gašperin, Janez (Ivan) 115
Gavotti, gen. konzul 116
Gavrilović, dr. Milan 33, 39, 56, 219, 225, 228-229, 235, 271, 277
generalštab *glej* Glavni generalštab VKJ
Gerlov 210
Geržina, dir. policije 129
Gestapo - GSP 7, 32-33, 44-46, 48, 53, 57, 62, 64, 107, 125, 151-153, 155-156, 169-170, 176, 179, 182-183, 189, 191-192, 210, 227, 232, 244, 249-250, 256, 289, 312, 321-322, 325, 334, 344-345, 348-349, 351, 354, 360, 363, 369, 372-374, 384, 389, 404
Gibbs, John S. 376, 391, 394-395, 397-403, 416
Gibson, polkovnik 263, 274, 364
Ginc, Henrik 165, 178, 387
Gjermanović, dr. Rajko 255
Glaise von Horstenau, dr. Edmund 350, 369
Glanville, Trevor J. (D/H 4, Nero) 1, 28, 64, 74, 80-83, 85, 87-93, 95-98, 124, 131-133, 139, 156, 159, 166, 178, 185, 189-193, 201-204, 207, 223-225, 228, 230, 234, 236-242, 244-248, 250-254, 260, 319-320, 346, 376, 395
Glanz, Vinko 211
Glas zaveznikov 379, 383
Glavač, Franc 324
Glavni generalštab VKJ in njegov obveščevalni oddelek 2, 15, 40, 54-55, 58, 66, 68-69, 124, 126-127, 135-138, 159, 172-174, 208, 215-218, 220, 222, 224-225, 227, 233, 268, 273, 306, 309, 348
Glen, Alexander (A/H 10) 26, 31, 39, 43, 48, 52-53, 67-70, 84, 88, 92, 94, 124, 131-133, 187, 222, 224-225, 228-229, 243, 264, 270, 274, 320, 412
Glenconner, Lord 304, 310, 313, 315
Glitz, (SS- Obersturmfürer) 209
GOC (glavni obv. center) 298-299
Godnič, Just 118, 409
Gojić, kap. 255
Golec, Franjo 180-181, 325, 353, 374, 378, 410
Golec, Januš 181, 325, 410
Golec, Jože - Jojo 101, 180-181, 189, 325, 347, 365, 373-374, 378, 410
Golec, Maks in Mirko 410
Golouh 163
Goltz, nemški agent 52-53
Golubović, general 169
Göring, Hermann 34, 208
Gorišek, dr. Milan 162
Gosar, dr. Andrej 336
Goslar, Branko 115
gostilni Wilson in pri Dalmatincu (Maribor) 180
Gottwald, Klement 380, 387
Govedić, bratje 98, 240
Gračnar, dr. Ivan 211-212
Gradec 195, 201, 208-209, 211, 249-250, 256-257, 323, 325, 393
Grazioli, Emilio 227
Grbec, Franjo 110
Grčija, Grki 50, 108, 213, 217, 220, 227-231, 235, 243-244, 261, 270, 316, 327, 346, 391
Gredelj, Matija 79, 244
Greenlees, Kenneth 296, 311

Gregorc, Ivo 373
Gregorić, dr. Pavle 2230
Gregorka, Miroslav 147, 387
Grilec, Konrad 207
Grisogono, dr. Prvislav 297
Grobelnik, Tone 207
Grol, dr. Milan 26, 214, 219
Gruber, Walter 322
Gubbins, Colin 9-10, 148, 276, 311, 315
Gustinčič, dr. Dragotin II, 72
Guzelj, dr. Vladimir 350
gverila *glej* odporništvo

Hacin, dr. Lovro 111, 171
Hadži-Djordjević, Ljubomir 279-280
Halifax, Edward W. 36, 39
Hambro, sir Charles (D/CD) 304, 306, 310-311
Hamilton, Alf 252-253
Hamilton, polkovnik 312
Hanau, Julius (Cezar) III, 2, 9, 28-29-31, 42, 47, 56, 61, 67, 70, 78, 90, 154, 216, 235, 253, 259
Harmar, Leslie (D/H 3) 19, 31, 48-49, 225
Harrison, Hubert D. 58, 236, 329, 355, 412
Harrison, M. H. F. 212
Hassell, Ulrich von 34
Hassl, Viktor 137, 142-143, 269, 329, 344, 354-355, 363, 392
Haszlakiewicz, Valdemar 146-147, 387
Head, G. H. 288
Heeren, Viktor von 34, 57, 189, 229, 238-239
Helm, Hans 32-33, 53, 67, 69, 232, 249, 370, 396
Henderson 155
Heric, dr. Albert - Podgornik 196, 210-211, 292, 294, 341-342, 345, 347-348, 350, 357-358, 385-386, 408, 415-416
Heuman, Gabriel 377, 405-406
Hicke, polkovnik 56, 63-64, 66, 138, 178, 362
Hinsley, F. H. 10, 213, 230
Hitler, Adolf 6, 8-9, 16-18, 24, 64, 84, 91, 118, 143, 175, 180, 184, 201-202, 207, 229-232, 238, 345, 369
Hmelj, Milan 402
Hoare, sir Reginald 262
Hočevar, Josip, polk. 348, 371
Hočevar, Jurij 405
Hojnik 88
Homan, Ela 349
Hopkins, Tommy 79, 83
Hopkinson, Henry 47
Horak, Hilda 354
Horvat, Pavle 211, 293,341, 348, 357-358, 371, 415
Howard, Douglas 314
Hrašovec, dr. Milko in Mija 206-207, 326
Hren, Zmago 166
Hristić, Boško 13, 104-105, 266
hrvaški tisk 75, 77-78, 80, 90, 96, 101, 103, 107,
Hrvatska seljačka stranka - HSS 21-22, 74-79, 91, 100-101, 122, 185, 228, 231, 237, 241, 246, 298, 329, 341, 350, 355-356, 360
Hubad, dr. Josip 209
Huber, Karl 151-152, 155, 207, 209, 404
Hudson, Duane T. – 'Bill' (D/HZ, Fred Smith) (*glej* tudi misija Bullseye) **II**-III, 1, 18-19, 28-29, 49, 83, 92, 95, 97, 108, 219, 222, 225-226, 251, 260, 266, 269-271, 276-277, 284, 299-300, 304, 306-308, 311, 341
Hutter, tovarnar 211
Hynek, Jaroslav 166

Ilešič, dr. Svetozar 334
Ilić, Bogoljub, general 236, 238, 264, 268, 270-272, 282-283, 287-289, 292
Ilovar, Berto (Kranjc) 127, 177
Indija 275-276
Intelligence Service *glej* SIS
Irak 261, 300
Irgolič, dr. France 160, 167
ISLD 263-264, 296
Istanbul *glej* Carigrad
Italija, Italijani 3, 7, 10-11, 13, 22-24, 35-37, 39, 41-43, 49-50, 58, 61, 68, 75-76, 78, 80, 83-86, 88, 90, 93, 95, 97-99, 103-111, 113, 115-116, 122, 127-128, 130, 135, 137, 140-143, 145, 153-157, 159, 166-168, 177, 179, 188-189, 193, 198-200, 202-204, 213-215,

225, 227-229, 238, 240, 243-244, 246, 248-254, 257, 261, 271, 281-286, 288-289, 291, 296, 298-299, 303, 309, 313-314, 316-317, 321-322-324, 327, 329, 331-332, 335-339, 341-342, 345-346, 348, 350-368, 370, 376-379, 381, 384-385, 391, 397-398, 404
Ivančič, Andrej in Jožefa 406-407
Ivančič, Anton in Franc 152-153, 321
Ivančič, Dušan 368-369
Ivanović, Ivan - Vane 276
Ivković, dr. Svetozar, podban 247, 290-291

Jadran, akad. društvo 103, 163, 198, 201
Jadranska straža 96, 145
Jadransko-podunavska banka 54, 113
Jadwiga, jadrnica 214, 247, 251-252
Jakac, Božidar 145
Jakil, Joško 180-181, 383
Jaklič, Ferdinand 208
Jakovljević, Ilija 77
Jan, poljski pilot 242
Jančič, Ivan 166
Jančič, Karel, alias Peter Markovič 172, 175, 178, 182-183, 189, 192, 326, 343-345, 352-354, 385-386, 414, 418
Jankins, Edgar H. 316
Janković, general (pov. letastva) 41
Janžekovič, Ivan 162
Japonska 228, 261
Jebb, Gladwyn 10, 45, 47, 259
Jefferis, Millis R. 148
Jeftić, Bogoljub 117, 196, 365
Jeglič, bančni uradnik 206
Jelačin, Stanislav - Risto 333-334
Jelenc, dr. Celestin 336, 365, 397, 416
Jelić, Branimir 33, 273
Jelinčič, Slavko 127, 321
Jelinčič, Zorko 116
Jeranče, Avgust 129
Jeruzalem *glej* Palestina
Ješe, Vojo 292
Jevdjević, Dobroslav 359, 362
Jezeršek, Ludvik 399
JNS (nacionalisti) 12-14, 96, 100-102, 110, 113-115, 121-122, 134, 137-140, 160-164, 184, 165-196, 206, 278, 291, 314, 322, 325, 327, 332-333, 337, 355-359, 366, 390
Joint Intelligence Committee (JIC) 263, 265
Jones, William 364
Jonić 230
JOS 13-14, 32, 52, 54, 69, 89, 105, 109, 114, 117-118, 124-130, 134-138, 142-145, 150-152, 154-156, 159, 166-167, 172-177, 182, 195, 203, 220, 257, 268-269, 271-273, 301, 321-322, 325, 331, 339, 385, 389, 417
Jovanović, Arsa 277
Jovanović, dr. Dragoljub 392-393,
Jovanović, Dragomir – Dragi 33, 55, 63, 67, 153-154, 171
Jovanović, Predrag 322
Jovanović, Slobodan 227, 273, 286, 292
JRZ (jereza) 22, 74, 100, 118, 207
Jug, dr. Stanko 407
Jug, Franci 292
Jugoslovanska (ljudska) armada 279, 381, 400
Jugoslovanska matica 113, 145, 161
Jugoslovanski odbor (na Dunaju) I, 137, 227
Jukić, Ilija 75, 227
Jupiter 189-191, 239
Juranić, Oskar 386
Jurca 136, 338
Jurca, Rado 141, 327, 343, 390
Jurčec, Ruda 142
Jurišić, general 240, 245
Jurišić-Šturm, Momčilo 266, 296, 330, 332, 336-338, 343
Jutro II, 13-15, 60, 88, 100-102, 104, 106, 111, 114-115, 121, 137-142, 150, 153, 161-163, 184, 201, 223, 244, 327-328, 355-357, 361, 365, 371, 380-381, 390
Juvan, dr. Alojz 162, 181, 211
Jyrasek 165, 170-171, 178-179, 188

Kačič, gostilna 332
Kairo 81, 94, 108, 134, 196, 226, 244, 262-265, 267, 270-271-272, 274-277, 280, 282, 284-285, 287, 290, 292, 294-298, 300-316, 328, 335, 341, 344, 350, 355-356, 361, 364, 366, 407, 417

Kajfež, Vilko (Udv) 394
Kalan – Černja, dr. Cecilija 65-66, 138, 197-198, 242, 244, 336
Kalan, Boris 198
Kalan, bratje 195
Kalan, dr. Ernest 14, 63, 134, 138, 162, 195-197, 210-211, 326, 336, 341, 358, 363, 380, 386, 400
Kalan, dr. Vladimir, alias Mirko Kalan 63, 65-66, 195-197, 242, 244, 263, 336, 361, 363-365
Kamenšček, Stanko 129
Kanada 315-316
kanali (begunski, obveščevalni – zveze) 48, 63-66, 138, 166, 170-172, 178, 257, 301, 315, 319, 322, 325, 329, 331, 338-341, 345-349, 354-355, 362-364-366
Kančič, Josip 156
Kante, dr. Vladimir 73
Karadjordjević, Aleksander, kralj 3, 58, 115, 196, 232, 390
Karadjordjević, Pavle, knez 22-25, 39, 42-45, 55, 68, 89-90, 119, 137-138, 153, 208, 213-215, 217-219, 226, 228-233, 235-238
Karadjordjević, Petar, kralj 241, 281, 339, 380
Kardelj, Edvard 314, 396
Kasche, Siegfried von 371
Kavčnik, dr. Leo 413
Kay, Theodore H. 397-398
Kazafura, dr. Krsto 161, 163, 184-185, 365
Kazan, načrt *glej* Donava
Kazina (kavarna Zvezda) 12-13, 115, 133, 136-137, 140, 149, 410
Keble, Charles M. – 'Bolo' 304, 307
Kelemina, dr. Fran 144
Keller, Vladimir 244, 272, 274
Kemperle, žel. uradnik 150, 364
Kenk, dr. Miran 165
Kern, Ivan, kap. b.b. 72, 390
KGB 8, 16-17
Kidrič, Boris 334
Kidrič, Zdenka 129
Kimovec, Stane (Udv) 386
Klarić, Branko 97
Klemenčič, Franc 176, 385-386
klerikalci *glej* Slovenska ljudska stranka
Klojčnik 323
Klugman, James 311
Kmečko-delavska sloga 357-358
Knez, Alojz 152-154, 166, 197, 242, 321
Knez, Mirko in Stane 115
Knez, Tone, tiskar v Kamniku 143, 201, 205
Knežević (Split) 97
Knežević, Nikola 58, 268
Knežević, Radoje 58, 236, 267-268
Knežević, Živan 58, 236, 268
Kob, novinar 241
Kobal, Miloš - "Borut" (Udv) 257, 328, 331, 377
Koburg, dinastja, kralj Boris 43-44, 206
Kocbek, Edvard 367
Koce, dr. Jure 329-330, 332, 335, 339
Kogovšek, trgovec 207
Kokolj, Franjo 66, 88, 98, 111, 113-114, 116, 133, 138-139, 148, 150, 153, 167-171, 195, 203, 224, 257-258, 323-324, 361, 389, 404, 409
Kolenc, Riko (Udv) 385-386
komandosi 288, 316
Komelj, Alojz 169
Kominform 368, 378, 388, 413
Kominterna 6, 38, 96, 122, 375
Komloš, Izidor 211
Kompare, Dušan 144
komunisti (KPJ in druge KP) 25, 27, 33, 36-38, 73, 77-78, 98, 122, 126, 252, 254, 262, 277, 286, 290-291, 299, 304, 309, 311, 313, 315, 320, 328-329, 332-335, 358, 360, 368-370, 379-380, 383, 387-389, 394, 398, 400-401, 410, 412
König, Fric in Karl 209
Konjhodžić, Mahmud 356, 401
Konstantinović, dr. Mihailo 24, 228-230, 233-234, 300
Kopinić, Josip 16, 72, 316
Koprivnikar, kapetan Udv 419
Kordan, Viktor 165, 413
Korošec, dr. Anton 22, 109, 118-120, 122-123, 199
Korun, Tatjana 397-399, 416
Korun, dr. Milan 397, 416-417

Koruza, dr. Albert 169
Kos, Anton Gojmir 145
Kos, dr. Franček 367, 377
Kosanović, dr. Sava 89, 100, 181, 185, 247, 403,
Kosec, Filip - Lipe 110, 112-**114**-117, 128-129, 132, 134, 143, 149-150, 223-224, 257, 323-324, 327, 361, 381, 386, 392, 408-409, 417
Kosić, Petar, general 136, 220
Kosmač, Ciril 104, 369, 401
Košič, Milan 181, 326, 342, 347, 373, 382, 384
Koštomaj 163
Košutić, dr. Avgust 76, 227, 241
Kotnik, Alojz 385-386
Kotnik, dr. Rajko 162
Kotnik, Hubert 165
Kotnik, Ivan 321
Kotnik, Miha 129
Kovačec, dr. Janko 211
Kovačič, Karel 207
Kovačić, Branko 250, 255
Kozumarić, Mirko 59
Kraigher, Boris 379, 394, 397, 416
Krajnović, Stevo 92, 162, 172, 174, 178, 180, 183
Kralj, Alfred in Mirko, oficirja 96
Kralj, Alfred 184, 326, 383, 385
Kralj, bratje Alfreda 383
Kramberger, Franc 325
Kramer, dr. Albert I, 12-15, 65, 89, 96, 100-107, 111, 113-117, 121, 133-134, 136-138, 140, 142, 161-164, 195-196, 242, 253-254, 278, 281, 293-294, 327-328, 330, 332-333, 336-337, 341-343, 355-358, 363-364, 402, 404-405
Kramžar, Ivan 168
Kranjc, Srečko 169
Kranjec, Marko 110-116, 389
Krapež, Fran 115
Kraševec 113-114
Kratochwil, Kamilo (Udv) 402
Kraus, Karl 35, 98
Kravanja, Ferdinand 152-153, 166, 321
Kravčenko 52
Krbek, dr. Ivo 24, 76
Krejči, dr. Anton 162, 211, 325
Krejči, dr. Viljem 145, 156
Krek, dr. Miha 41, 120, 123, 227, 264, 274-276, 300, 308, 312, 320, 330, 332, 337, 365, 367, 408
Kreta 244, 261
Krištof, Jovanka 342, 352, 366
Krnjević, dr. Juraj 22-23, 76, 79, 211, 233-234, 237, 241, 275
Kronovšek, Ivan 163
Krošelj, dr. Anton 184
Krstulović, Vojko 279, 360
Kržišnik, sodnik 207
Kuhar, dr. Alojzij 120, 122, 264, 274, 320, 329-330, 332, 337, 365
Kuhar, Lovro (Prežihov Voranc) 329
Kukanja, dr. Angelo 323, 379
Kukec, Jože 112-114, 116
Kuljapkov 177, 191
Kulovec, dr. Fran 120-121, 123, 181, 232, 237, 241-242
kulturbund (peta kolona) 35, 83, 126, 140, 159, 166, 169, 177, 179, 183, 185, 189-191, 195, 199, 205, 208, 210, 215, 240, 260, 393
Kunaver, Miha 115
kurirji, zveze II, 15, 47, 55, 63, 82, 90-91, 114, 131, 142, 160, 169, 175, 181, 184, 187, 206, 211, 221, 255, 266-268, 271, 278, 280, 284, 298, 319-320, 326, 337, 339-341, 347-349, 351, 360, 371-372, 378, 384

Lacroix, Jean Yves 110, 132, 199, 377, 403-404
Lapajne, Aleksus 249
Lapajne, dr. Stanislav 249-250, 378, 396
Laval, Pierre 113
Lavrenčič, Karlo 139, 141
Lavrič, dr. Božidar 350
Lavrič, dr. Jože 367
Lavtižar, Josip 155
Lawrence, F. (D/H 24) 56, 225, 243
Lawrenson, Alexander C. (D/H 6) 15, 47-48, 70, 81, 87-88, 94, 130-133, 139, 149, 154, 156-157, 202-203, 222, 242, 245-246, 251-252
Laycock 289
Lazić, celjski orožnik 209-210
Leader, G.M.S. 164, 412-413

Ledl, Ivan 208
Lenardič, Stane 144
Leontić, dr. Ljubo 255-256
Lesjak, Josip - Dolenc 118, 127, 258, 324-325, 366
Leskošek, celjski knjigotržec 207
Leskošek, Franc - Luka 400
Leskovar, dr. (zdravnik) 212
Leskovic, dr. Stane 115
Lethbridge, podpolk. 364
Lev, hotel 248
liberalni krog (*glej* tudi JNS) 87, 98, 115, 118, 124, 134, 157-158, 160-163, 180, 195, 198, 211, 242, 257, 278, 291, 313, 328-329, 332, 334, 342, 357, 363-369, 373, 377, 379, 386, 394, 400, 412, 402, 409-410, 413, 418
Libija 261
Likar, dr. 206
Likar, Fani 180, 343, 345, 389
Likovič, Matko 168
Lilek, dr. Milan 357
Lilek, vladni svetnik 209
Lindtner, Mirko 150
Lipa, dr. Jaroslav 64-65, 132, 361-362, 368
Lipnik, Janko 110-111, 117-118, 128-129, 160, 257, 324, 390, 404, 409
Lipold, dr. Franjo 162-163, 184, 211, 325, 409
Lipovščak, dr. Ivo 211
Lizbona 260, 266, 335, 337, 341
Ljotić, ljotičevci 33, 77, 207, 282, 307, 322
Ljubič, Josip 211
Loch, Gwendolyn 188
Lokar, general 79, 233
Lončar, dr. Dragotin 122
Loos, Josip 162, 184, 211, 325, 348, 382-383
Lorković, Mladen 358, 369, 371
Lovački rog, gostilna 80, 93
Lovšin, gostilna 203
Lubej, Ivan 183
Ludvik, dr. Ferdo 380
Luetić, Ante 251
Lufthansa 34
Lukačič, Tomislav 162, 185-186, 191, 245-246, 255, 379
Lukanovič, Adolf 362
Luković, dr. Kosta 61, 103
Lulik 110
Lupome, Florijan 188
Lyall, Archibald - Archie 49, 108, 225-226, 265, 300, 316

Macele, Alba 357
Mackenzie, A. Dunlop (D/H 35) 225
Mackenzie, William J. M. 133
Maček, dr. Vladko 13, 21, 23, 25-26, 50, 74-77, 90, 100-101, 119-121, 185, 211, 228, 231-234, 236-238, 241-242, 268, 282, 286, 329, 356
Maček, Ivan – Matija, general Udv 113, 196
Mačkovšek, ing. Janko 5,12, 81, 101, 112-113, 115, 134-138, 140, 145, 160, 184, 187, 196-197, 208, 223, 225, 257, 294, 296-297, 303, 307, 320, 323, 327, 330, 332, 336, 338-344, 346, 351-352, 355-356, 358, 361, 365, 372, 376, 395, 416-417
Mačus, dr. Franjo (Zemljak) 184-185, 326, 365-367
Madrid *glej* Španija
Madžarska, Madžari 21, 58, 60, 65-66, 75,78, 91, 93, 103, 138, 149-150, 158, 170-171, 185, 189, 197, 211, 225, 228, 231-234, 236-238, 241-242, 270, 281, 312, 315-316, 351, 354
Maitland, Patrick 160
Majaron, dr. Ferdinand 145, 156, 257, 367, 391, 417
Majcen, dr. Stanko, podban 120
Majcen, Nace, podpolk. Udv 411-412
Majer, Josip 63, 362
Majestic, hotel v Beogradu 31, 51, 227, 362
Majski, Ivan Mihajlovič 277
Mallet, Donald 59
Malta 276, 284-285, 287, 294, 302, 312, 316, 392
Mandić, Dominik 286
Maniu, Julius (Tom) 51
Manola, Srećko, admiral 390
Mansell, J. W. 81, 251-252
Mapplebeck, Thomas G. 31, 243
Marburger Zeitung 174, 195

Marić, bratje (Shell) 95, 208, 256
Marić, dr. Luka 354, 373
Marinčič, Rudolf 110, 113-114, 364
Mark II, III *glej* radijski oddajniki
Marković, dr. Boža 228
Marković, dr. Lazar 120
Marković, Edo, dir. Prizada 37
Marn, Fran 115, 134
Marquardt, Carlo 319
Marušić, dr. Drago 89, 116-117, 132, 145, 162, 361
Masterman, J.C. 16
Masterson, Thomas (D/HY) III, 2, 28, 51, 67, 99, 112, 156, 166, 214-216, 219-220, 226, 230, 232-236, 238, 242-243, 262-263, 269-271, 282, 288, 290, 295, 300
Matl, dr. Josef - Pandur 170
Maver, Ciril 163, 173, 181
Medaković, dr. (SDS Zagreb) 255
Medven, Bojan 89, 91, 128, 136, 159, 181, 185, **187**, 190, 193, 224, 242, 253, 319, 326-327, 330-331, 338, 342-343, 378, 382-384, 405, 409, 417
MEIC (Middle East Intelligence Centre) 263
Meja gori 167
Mesar, Jože 323-324
Meštrović, Ivan 40, 78, 82, 227, 250-251, 255
Meštrović, Petar 250-252
MEW 9-10, 16, 46, 80-81, 216-217, 259, 304
Mežica, rudnik 16, 164-165, 412-413
MI 5 311
MI 6 I, 8-9, 15, 49, 79, 84-85, 88, 186, 239, 252-253, 274
MI R 8, 148, 185, 305
Miglič, nem. agent 212
Mihailović, Dragoljub – Draža (A/H 31) II, 14, 43, 70, 181, 206, 222, 265-266, 269-271, 276-277, 283, 286-288, 291-293, 297-302, 304-307, 309-312, 320, 329, 333-334-335, 342, 344, 353, 355, 357, 362, 367, 370, 408, 410
Mihaldžić, dr. Stanoje 26, 41, 52, 54-55, 57, 65, 89-90, 153, 256
Mihovilović, Ivo 106, 356-357, 402
Miklič, Karel, hotel 130, 135
Mikuletič, Branko 198
Milavec, Žane 115
Millar, James B. 82-86, 88, 93, 95, 131, 202, 247, 264, 296, 302, 314, 346, 395
Minjevski, konzul ČSR v Lj. 64, 197
Mirković, Bora, general 40-41, 70, 235-236, 244, 305
Miselj, dr. Vladimir 294, 337-341, 346
Misije:
- **Bullseye** 269, 271, 276-277, 284, 295
- **Desirable** 288-289
- **Disclaim** 288-289
- **Henna** (*glej* tudi Rapotec, S.) 6, 275-277, 282-290, 294-297, 302-303, 308
- **Hydra** 276-277, 282, 284, 286-288-290, 295

Mišek, Karel 31
Mišetić, dr. Avgust 183
Mišić, Jovan - Joca 52-54, 63, 139, 321
Mitrokhin, Vasilij 15
Mladineo, gostilna 249
Mole, dr. Rudolf 147, 387
Molotov, Vjačeslav (*glej* tudi sporazum Ribbentrop-Molotov) 314
Monod, svetnik TPD 335, 337
More, Ivan – Žan, podpolk. Udv 16, 380, 387, 392, 396-397, 412, 415
mornarica 31, 71-72, 79-80, 82, 85, 96, 128, 141, 184, 228, 244, 255, 264, 275, 316, 358, 368, 373, 379, 390-392
Moscatello, dr. Nikola 254, 332, 365
Moskva *glej* ZSSR
Mousset, Alfred 60, 104
Možina, gostilna 323
mreže (podtalne, obveščevalne – *glej* tudi odporništvo) 4-7, 16, 35, 61, 84-85, 89, 109, 125, 127, 130, 151, 155, 159, 170, 174-177, 182, 187-188, 200-203, 205, 207-209, 220, 272, 319, 325-326, 328, 330-331, 345-346, 348, 350, 352, 362, 369-370, 372, 378, 382 404, 412
Müller, Heinrich 33, 351
Müller, Richard (GSP Gradec) 171, 249
Murko, dr. Vladimir 355
Murphy, W. A. 311-312
Mussolini, Benito 17, 24, 365

Mušić, Zoran 87, 373
MVAC 324, 353, 397

Nagode, dr. Črtomir 132, 141, 144, 157, 328-330, 332-335, 339, 358, 376, 398, 401, 403, 412
Nanos, društvo 184
Napotnik, prof. 206
Napredna delovna skupnost - NDS 184, 366
Narodna legija 327, 354
Narodna odbrana 42-43, 84, 88, 111-112, 114, 116-118, 132, 138, 150, 161, 167-168, 171, 199, 203, 215, 219, 234, 256, 380, 390, 417
narodno-napredni krog *glej* liberalni krog
narodnoosvobodilno gibanje 14, 16, 96, 211, 277, 298-299, 304-305, 307, 309, 313, 333, 343-344, 350, 353, 356-360, 362, 364-371, 375, 378, 383, 385, 395, 398, 401, 403, 410, 415
Naša volja 118, 143
Natlačen, dr. Marko, ban 87, 111, 118, 123, 154, 181, 206, 248, 313, 324, 328, 336
NDH (Nezavisna država Hrvatska) 32, 107, 211, 241-242, 259, 268, 273, 286, 292-293, 297, 325, 341-343, 347-351, 355-358, 369-371, 373, 407-408
Nedeljković, general 2240, 245-246
Nedić, Milan 228, 286, 299
Nelson, Frank 12, 47-48, 61, 219-220, 234, 259, 304
Nemci (v Jugoslaviji, *glej* tudi kulturbund) 32-37, 41, 159, 167, 175, 181, 195, 201, 207-208, 210, 239
Nemčija, Nemci I, II, 1-3, 22-24, 31-42, 44-45, 49-53, 57, 59, 62-69, 75-78, 83, 85-86, 90-93, 96-98, 100-101,118, 120, 122, 125, 127, 130, 132-133, 135-137, 139-141, 146-147, 149-156, 159-161, 165-175, 177, 181-184, 186, 188-191, 195, 197-200, 202-203, 206-209, 213-217, 219-220, 224, 228-234, 238-239, 241-242, 252, 249, 256-257, 261, 270, 273, 281-282, 285-286, 289, 297, 299-300, 306, 309, 312-314, 320-322, 325-326, 328, 335, 339, 342-346, 348, 350-351, 353, 359, 362-363, 367, 369-373, 376-377, 383-384, 387, 398-399, 407
nemška obveščevalna služba - NOS (*glej* tudi Abwehr, gestapo, RSHA, SD, SS) 18, 32-34, 136-137, 139, 151-152, 157, 175, 182, 197, 208-210, 212, 227, 244, 253, 308, 321, 370-373, 378
nemški rajh *glej* Nemčija
nemško-sovjetski pakt *glej* sporazum Ribbentrop -Molotov
Nest Graz, Celovec *glej* Abwehr
Neubacher, dr. Hermann 30, 34, 67
Neuhausen, Franz 34-35, 62, 232
Neuville, Emmanuel L. 110
Nichols, Philip 40, 122
Ninčić, Momčilo 37, 238, 262, 272, 277, 335, 337
Nizozemska 95
NKVD 8, 16-17, 351
Noel-Baker, Philip 218
Nograšek, Joško 151-152, 321, 329
Novačan, Anton 196, 293, 300, 312, 382
Novak, dr. 181
Novak, Frida 181
Novak, Karl 293, 303, 307-308, 312-313, 324-325, 327, 329, 333-335, 342, 344, 352, 354-355, 363-364, 366,
Novak, Tine 207
Novi svet, gostilna 144
Novosti 75
NSDAP 34, 90, 240

Oakley Hill (D/H 61) 270
Obmejni komisariati 53-55, 64, 109, 126-127, 146, 152-155, 172, 174-179, 182-184, 186, 321, 325-326, 389
Odić, Slavko 18-19, 31
odporništvo, odporniki, ilegala (v Jugoslaviji) 267-268, 277, 280, 283-286, 289, 291, 308, 310, 312-314, 333, 360, 363
Ogrizek, Adolf 161, **167**-168, 323-324, 326
Ogrizek, dr. Anton 160, 195, 325, 386
OJNS 13, 103, 142, 196, 198-199, 201, 254, 327, 333, 366, 408
Omersa, Dimitrij III, 2, 49, 71-73, 78-

86, 89-92, 94, 106-108, 115, 132, 143, 199-206, 226, 242, 244, 264-265, 301, 316-317, 382, 385, 390-394, 397-398
Omersa, Igor 71, 394
Omersa, Nikolaj 71, 382, 393
Omladič, Mija 207
Onnis, Anacleto 323
Orjuna 110-118, 143, 152, 160-161, 167, 173, 196, 254, 256, 324, 339, 386, 389-390, 417
Orlić, agent (Sušak) 253
Orožen, dr. Janko 195, 210, 382-383
Orožen, dr. Milan st. 91, 195, 204-205, 210-211, 326, 397, 399-400
Orožen, dr. Milan 84-85, 88, 91, 103, 108, 115, 130, 138, 143, 152, 157, 195-196, 198-204, 206, 210, 248-250, 257, 316, 323-324, 378, 391-392, 394-397, 399, 401, 409
Orožen, Vida 199
Orwell, George 398
Oset, Miloš 181, 410
OSS 310
Ostavić, Pavle 251
Osvobodilna fronta - OF 18, 211, 291, 314, 324, 328-329, 332-334, 342, 353, 357, 367, 373, 379, 384, 387, 395, 397, 408, 412, 414, 416
OVRA 105, 323, 360
Oxley, lektorica 186
Ozim, ur. Jutra 101
Ozna III, 4, 17, 52, 88, 255, 356, 358-360, 376-377, 379, 384-386, 391, 398, 401, 408, 410, 412-413, 415

padalci 261, 285, 288-289, 312
Pahernik, Franc 164
Pakiž, dr. Silverij 18
Palestina 197, 225-227, 240, 260, 263-264, 266-267, 272, 274-275, 280, 282, 286-287, 293, 295, 297, 300
Panić, Svetozar 268
Pantić, Dušan 230
Papen, Franz von 206
Pariz *glej* Francija
Parker, Ralph 46
Parker, Tom 81
Parmenter, Hans 188
partizani *glej* narodnoosvobodilno gibanje
Paštrović, Manfred 97, 250-251, 253, 254, 264, 294-296, 308, 406
Patterson, ambasador ZDA 140
Pavelić, Ante 91, 241, 245, 255, 280, 286, 338, 356, 371
Pavle, princ, regent *glej* Pavle Karadjordjević
Pavlowitch, dr. Stevan 261, 278-279, 290
Pearry 108
Pearson, J. S. A. (D/HV) 270, 277, 298, 306-307, 310, 319
Pelc, geometer 208
Pelicon, Ivo 363
Penko, Pavel 176, 179, 186, 192, 326-327, 343-344, 353, 372, 382, 385
Perhavec, Jakob 184, 331
Peric, it. vohun 111, 115-116
Perić, Vladimir (A/H 21, alias Vegbi Gaziber) 265, 269, 272-273, 296-298, 300-301, 306,
Pernuš, Jože (Udv) 405
Peršič, Bogomir, podpolk. Udv 384, 395, 397
Pestotnik, dr. Pavel 115
Pešelj, Branko 185
Pešić, Borivoj 268
Petkovšek, Jožef- Logačan, alias Josip Vidmar 159, 172, 174-175
Petriček, slaščičarna 144
Petrovčič, inž. (Jutro) 356
Petrović, Mihailo 104
Pettitt, Leonard C. 81, 132, 147, **157**, 204, 214, 244, 248-250, 368, 376, 378, 395-396
Pezdir, bife 347
Pfeifer, Aleksander 184, 348
Philby, Kim 16, 311
Pintar, dr. Rihard 211
Pintar, Milan 394
Pirc, Franc 113, 201, 205-206, 248
Pirc, Franjo, polk. 348, 371
Pirc, Jože (Udv) 414
Pirc, Metod 72
Pirc, študent v Gradcu 182
Pirc, Vasja 142
Pirih, trgovec 191

Pirkmajer, Božo 165
Pirkmajer, dr. Otmar 211, 242, 365, 373, 380-381
Pitamic, dr. Leonid I, 120, 145
Pivko, Svetopolk 211
Plat zvona 143, 167
Pleško, Hubert 373, 411
Plešovnik, Mirko 176
Pleterski, Janko (Udv) 386
Plhak, Branko - Andrejčič 5, **124-125**-129, 138, 144, 147, 151-152, 154-156, 172, 196, 209-210, 244, 275, 321, 324, 385
Pobratim 327
Podlogar, Karel 115
Pogačnik, Bogdan 173, 189
Pogačnik, Janko 207
Pogačnik, Matko 139
Polak, kapetan *glej* Selner, Jarko
Polak, mariborski tovarnar 117
Polak, policijski agent 155
policija 32-33, 36, 48, 52, 54, 62-63, 67, 76-77, 79, 93-94, 113, 117, 126, 129, 153-155, 169-170, 175-176, 200, 231, 234, 236, 240-241, 245-246, 251, 285-286, 292, 327, 343-344, 347, 370, 385, 389, 405
Polič, Mirko 145
Polič, Zoran 394
Politika 60, 62, 72, 181
Poljska, Poljaki 9, 38, 64-65, 78, 146-147, 178, 183, 197, 226, 242, 269, 289, 301, 307, 311, 319, 322, 360, 366, 368, 387, 389
Poljšak, Tone (Udv) 394
Polšak, Rudi, Rastko 207
Popov, Duško - Trycicle 52
Popović, general 111
Popović, Uglješa 268, 271-272, 274
Popović, Žarko 70
Potočnik, Ela 56, 89, 153, 166, 197-198, 242, 322, 389
Potokar, dr. Ivo 327, 373
Požar, Rafael 344, 347, 373-374
Praga *glej* Češkoslovaška
Prajs, Franci 389
Praprotnik, Avgust 327
Pregelj, Franc (Udv) 389
Prekoršek, Alenka 196
Prekoršek, Branko 196
Prekoršek, Ivan 195-196, 210, 325, 328, 400
Prekoršek, Tugomer 195-196, 198, 202, 205-206, 253, 293, 316-317, 329, 333-335
Prelog, Slavko 207
presbiro *glej* Centralni presbiro
Pretnar, dr. Janko 110, **113**, 117
Pribičević, dr. Svetozar 84, 256
Price-Waterhouse 31, 80,
Prijatelj, dr. Ivan I
Proglio-Baraga, Šaša 157
Prohaska 227
propaganda 31, 48-49, 55, 58-63, 76, 83, 90-91, 140-143, 145, 156, 166-168, 173-175, 177, 185-188, 195, 199-201, 203-204, 212, 215, 219, 229, 232, 266, 274, 280, 335-336, 358, 368, 372, 375, 382, 395-396, 418
Prosen, Milan 269, 272-274, 308
Prosenc, dr. Rado 110-111
prostozidarji 75, 132, 145, 156, 209, 254, 354, 376
Puc - Kramer, Mira 327
Puc, dr. Dinko 13, 101, 117, 373
Pučnik, dr. Jože 134, 162
Puller, Sidney 187
Purić, dr. Božidar 104
Pustoslemšek, Rasto 141
Pušenjak 171
Putnik, agencija 55, 128, 135, 152, 162, 183-184, 199, 201, 211, 325, 348, 383, 414
PWE 49, 368

Radanac, francoski konzul v Zagrebu 106
Radanović *glej* Milorad Radovanović
Radić, Stjepan 25, 78
radijski oddajniki, zveze, operaterji 50, 93, 134-137, 189-191, 198, 203, 208, 219-223, 239, 243, 247-248, 261-262, 264, 266, 268, 271, 276-279, 281-285, 288-291, 294-295, 298, 302-305, 307-308, 311, 314, 322-324, 329-330, 332-333, 335-340, 342-344, 346, 352, 354-355, 359-364, 366, 368, 370, 373

Radikalna stranka 25-26, 74, 162, 366
Radoničić, Karlo 96, 255, 349-350, 370-371, 378-379
Radonić, Pijo 347, 372
Radosavljević, Djordje 57-58, 162, 236, 355, 412
Radosavljević, Milan 57-58
Radovanović, dr. Milorad - Mika 5, 253-254, 294, 327, 330-332, 339, 405
Radović, Dušan, polk. (Cousin, Brother) 220, 269, 279
Radović, M., general 267
Rajer, Karl 84, 114, 199, 202-205
Rakić, Dragutin 271, 295-296
Rakić, Miodrag 305, 312-313
Rakuša, trgovci 211
Rankin, konzul ZDA 270
Rankl, dr. Jožef, konzul 152
Ranković, Aleksandar 16, 381
Rapotec, dr. Vinko 103, 162-163, 188, 211, 257, 407
Rapotec, Stanislav - Stanko (A/H 69) 6, 14, **103**-104, 106, 135-136, 138, 243-245, 253-254, 255-256, 260-261, 266, 274-275, 277-285, 287-288, 290-309, 328, 330-331, 335, 339-342, 347, 349-350, 357, 364, 405-407, 417
Rapp, Terence C. 23-26, 74-79, 90, 93, 107, 118-123, 159, 164, 236, 238, 244, 246-248, 251-253
Rašid Ali 261
Ratković 251
Rauschning, Hermann 91, 143, 201-202
Ravnikar, Josip 154
Rdeči križ 147, 165, 232, 250, 279-280, 292, 297, 301, 325-326, 329, 348, 357, 372
Regent, dr. Ivan 129
Rehar, Radivoj **160**-161, 163, 410, 415
Reja, dr. Slavko **160**-161, 168-169, 171, 188-189, 418
Rejec, Albert 15, 31, 55-56, 88, 116-117, 129, 139, 148, 153, 389
Remerand, Gabriel 110, 207
Rendel, sir George 43, 304, 309
Renner, davčni uradnik 189
Ressler, Josip 97
Ressmann 53, 321
Reuters, agencija 58, 60, 79, 83, 130, 141-142, 160, 329
rezervni oficirji 12-13, 96, 135, 219, 233, 255-256, 281-283, 321, 339, 354
Režek, Borut 377
Režek, Jože (Udv) 393
Ribar, Ivo – Lola 27
Ribbentrop, Joachim von (*glej* tudi sporazum Ribbentrop - Molotov) 34
Ribičič, Mitja, polk. Udv 380-381, 385, 394
Ribnikar, Bojan 104, 163-164, 189, 372, 379, 382-383, 408
Ribnikar, Branko 163, 256, 364
Ribnikar, dr. Adolf 12, 101, 104, 122, 137, 140, 162-164, 189, 385
Ribnikar, dr. Vladimir 62
Richard, francoski konzul 110
Rigler, Feliks 183, 326
Rihteršič, Boris 91, 126, 141, 143, 195, 335
Riko, kap. Udv 385
Rim *glej* Italija
Roatta, Mario, general 351
Roba, agent 183, 326
Robinson, Anthony H. 94, 131, 264, 394-395
Rogers, A. (D/H 12) 93, 95, 132, 224-225, 245-246, 252
Rojina, Ante 351, 353
Rojina, Lilijana 101
Romanenko, A. J. 198, 252
Romavh, Peter 387,
Rommel, Erwin, feldmaršal 215, 261, 295
Romunija, Romuni I-II, 1, 9-10, 30, 51, 57, 69, 86, 95, 149-150, 167, 185-186, 189, 213, 215-217, 219, 228-229, 272, 316, 399
Roosevelt, F. D., preds. ZDA 315
Rosina, dr. Igor 163
Ross, Alec, polk. (D/H 42) 243
Rossner, Marko, trgovec 178, 188
Roš, Vladimir 390
Rotary klub, rotarianci 145, 162, 211, 376
Roter, Zdenko, kap. Udv 404
Rothschild 231
Rozman, Pavel (Udv) 415
Rozman, Vilko 185

Rožanc, Jože - Skok 125, 155
Rožman, dr. Gregorij, škof 344, 415
RSHA 7, 32, 35, 98, 125, 155, 157, 188, 204, 210, 232, 297, 321, 351, 369
Rudolf, Ivan - Rukavina 15, 88-89, 112, 116-117, 134-135, 138-139, 145, 150, 153-154, 157-158, 187, 222-223, 225, 227, 264, 274-276, 282, 300, 307-308, 312, 315, 341, 368, 376, 381-382, 389-390, 408-409, 417-418
Rues, Josip 176
Rupnik, Leon, general 206, 245, 327, 353, 398-399
Rus, inž. Jože 115, 245, 246
Rusija, Rusi *glej* Zveza sovjetskih socialističnih republik
Rutar, Ignacij 115
Ružič 160
Rybař, dr. Vladimir 227, 275-276
Ryška, Rudolf 63, 65, 146-147, 178, 362, 387

SA 195
sabotaže 9, 35, 42, 45-48, 50-52, 56, 63, 66-70, 78, 80, 83, 87, 89, 91-93, 97, 101, 116, 133, 138, 140, 147-154, 156-157, 166-168, 171, 187-193, 200, 203-204, 209, 215-222, 224-225, 235, 238-239, 243, 246, 248, 255, 257-258, 267, 281, 288-289, 301, 309, 322-323
Saje, Jože 408
Sajovic, dr. Ivan I, 137
Saksida, Franjo 176, 326
Salmič 349
Samostalna demokratska stranka - SDS 13, 21, 55, 57, 74-75, 78, 83, 89, 99-100, 122, 138, 161-163, 185, 196, 247, 252-254, 255, 290, 334, 360, 366
Samsa, Gustl 292
Sargent, sir Orme 47, 275
Savnik, Dušan 144
Schultz (Schultz in Deutch, flota) 67, 218
Schwab, tajnica 208
Scopes, Leonard A. 397, 405-406, 410
Scotland Yard I
Scott, Gordon 187
Scup, Steven 130, 156
SD 94, 151, 156-157, 169-170, 173, 188, 208-210, 227, 232, 249, 369-370
Secret Intelligence Service *glej* SIS
Sedmak, Damas 369
Seitz, Aleksander 102-103
Sekcija D SIS III, 8-9, 11, 30-31, 41-43, 45-47, 51, 56, 59-60, 63, 66-68, 71, 80, 83-84, 87, 97, 131, 148, 185-186, 259
Sekulić, dr. Miloš 271, 282, 299
Selborne, Lord 304
Selner, Jarko 66, 138, 150, 171, 178, 362, 387
Senekovič, dr. Ivan 189
Sepp, dr. Janko 35
Sernec, dr. 206
Seton-Watson, Guy H. N. - Hugh (D/H 72) 26-28, 77, 84, 262, 267, 270-271, 304, 311
Seton-Watson, Robert W. 23, 26, 40
Seunig, Franc 141, 244, 328, 361
Sevčik, Jožef 145
Shell - Jugoslovanski Shell (d.d.) 79, 95-96, 185, 208, 248, 256, 350, 379
Shillan, 226
Shone, Terence A. 36, 122
Sič, Franc 115
Siebert, Victor 113, 199-200
SIM 7, 95, 98, 225, 252-253, 257, 335, 337-338, 350
Simčič, Marko, major Udv 411
Simić, Naum 102, 328
Simić, Stanoje 271-272
Simončič, Vladimir - Goričan 53, 114, 117, 126-127, 130,138-140, 148, 168, 171, 191, 199, 203, 240, 257-258, 323-324, 361, 363, 383, 409
Simonič, Franc 181
Simović, Dušan, general 233, 235-237, 241, 253, 260, 262, 267-269, 271, 273, 275, 277, 281-283, 304, 320, 332, 337
Sirc, Ljubo 398-399
Sirija 261, 272
SIS (*glej* tudi ISDL) I-III, 4-5, 7-9, 15-17, 29-31, 52-53, 57-58, 60-61, 67, 71, 79, 82, 84-85, 88, 90, 93-95, 98, 106, 109, 117, 130-131, 133-137, 139-141, 143, 145, 148, 150, 152, 154-156, 159, 165-166, 172, 185-189, 204, 210, 213,

220, 223-225, 229, 238, 240, 247, 250, 252, 257, 259, 263-266, 274, 294-295, 297, 302-303, 307, 311-315, 321, 323, 328, 336-337, 339-341, 345-346, 351, 353-355, 359, 361-365, 372-377, 381-386, 388-392, 396-397, 399-400, 402, 404, 407, 409-418
Skala, Igor 377
Skala, major 66, 138
Skoberne, dr. Karl 208-209
Skrušny, Vaclav 145, 387
Skubec, dr. Rihard (rav. TPD) 103,140, 145
Slanovic, Saša (družina) 343, 351-353
Slavujević, Djoka 172, 180, 183
Slekovec, Dragotin 15, 126-127, 152-156, 210, 271, 321, 415
Slokar, dr. Ivan 145, 156
Slokar, dr. Zmago 162
Slon, hotel 155
Slovenec 60, 120, 141, 181, 325
Slovenska kmečka stranka - SKS 122, 162
Slovenska ljudska stranka - SLS 74, 87, 111, 116, 119-122-124, 134, 137, 181, 211-212, 237, 274, 313, 320, 332-333, 337, 344, 357, 366, 390, 408, 416
Slovenska mafija I-III
Slovenska zaveza 293, 298, 302, 307-308, 342-344, 353, 416
slovenski četniki 88, 188, 203-204, 206-207, 209, 282, 335, 366, 392, 408
Slovenski narod 137, 140-141
Slovenski poročevalec 334, 389, 401
Sluga, dr. Jurij 163
Smart, kapetan 410
Smetanka, prof. dr. 97
Smoljan, dr. Bariša 25
Smertnik, Jože 206
Snoj, Franc 41, 264
Socialdemokratska stranka, socialisti 122-123, 333, 416
Sodišče narodne časti 379-381, 404
SOE I-II, 1,3-4,8-12, 15-17, 28-32, 39, 41, 43, 45-52, 58-61, 63-71, 81-85, 87-99, 112, 117, 130-135, 140, 147-148, 152, 154-159, 165-168, 172, 185-189, 195, 198, 202, 204, 204, 213-230, 232-239, 242-247, 251-254, 255, 257-280, 282-290, 292-317, 319-321, 330, 335-336, 339-341, 346, 351, 354, 359, 361, 364, 368, 391
Sofija *glej* Bolgarija
Sokol 65, 114-115, 118, 135, 144, 146, 150, 161, 184, 189, 206-207, 209, 211, 279, 291, 366, 410
Sokolska legija 184, 354, 408
Sovjetska zveza *glej* Zveza sovjetskih socialističnih republik (ZSSR)
Spajić, žel. uradnik 325, 348, 371
Split 4, 36, 72, 78, 82-83, 96-98, 107, 110, 118, 126, 135, 177, 181, 192, 214, 222, 224, 244-256, 258, 264, 266, 278-280, 283-284, 291-292, 294-296, 298-300, 30-303, 306-307, 310, 312, 326-327, 330, 332-333, 340-342, 346-347, 358-362, 372, 391-392, 406, 417
Sporazum Cvetković – Maček 1, 3, 23, 25-27, 50, 54, 74-77, 119-120, 138, 228, 236, 240-241, 300, 367
Sporazum Ribbentrop – Molotov 25, 27, 36, 38, 122,
Sporazum Tito - Šubašić 353, 368-369, 375
Srbski kralj, hotel 52
srbsko-hrvaški sporazum *glej* Sporazum Cvetković - Maček
SS 35, 98, 177, 232, 345
Stalin, Josif Visarionovič 16-17, 78, 313, 388
Stanojević, Aca 26
Stara pravda *glej* Nagode dr. Črtomir
Starčević, Ante 78, 240-241
Stare, Viktor 402
Stefani, agencija 60, 142
Stefanović, Jakob 135
Stefanović, Predrag, major 118, 126, 156
Stephenson, sir William (Tihi Kanadčan) 315
Stepič, Mirko 324
Stepinac, dr. Alojzije, škof 250, 293, 297-298, 308, 342
Stevens, major 307
Stieger, Werner 170, 207-209
Stoj, František polkovnik *glej* Hicke
Stojadinović, dr. Milan 13, 22, 25, 33, 64-65, 96, 111, 118, 137, 199, 211, 232

Stojković, polkovnik 220
Stokreiter (GSP-Gradec) 182
Strgar, Ivan 172, 326
Stropnik, France, polkovnik 282, 300
Stuart, William Y. – Bill 82, 84, 86, 130-131, 185-187, 247, 315, 346
Svetina, Vladimir – Ivo (pom. nač. Udv) 385, 403
SZ *glej* Zveza sovjetskih socialističnih republik (ZSSR)

Šantelj, Tončka 118
Šenk, dr. Vladimir 142, 269, 323, 329, 354, 389, 409
Šentjurc, Lidija 403
Šibenik, Marija 84, 397
šifre (kode, signali) 6, 35, 42, 55, 82, 84, 86, 133, 175-176, 183, 191, 224, 234, 236, 247-248, 265-266, 273, 278-279, 283-284, 297-300, 305-308, 329-330, 333, 335-343, 346, 355, 359-360, 417
Šimenc, Mario 87
Šinko 282, 285, 287, 290-291, 305
Šipuš, Vladimir 241, 246
Širok, Albert 152-153
Širok, Karel 151-153, 199-200, 321-322
Škaberne, dr. Fran 257
Škafar, Zvone 128
Škerjanc, Ciril 151, 329
Škoberne, dr. Karl 211
Škodlar, Franc - Čoro 137, 139
Šmid - Orožen, Marija 71, 392
Šmid, geometer 392, 400
Šnuderl, dr. Makso 160, 163
Šolar, Herman 110, 113-114
Šoprek, dr. Vladislav 98, 246
Šorli, dr. Ivo 83, 162, 188
Šorli, dr. Odon 83-84, 157, 164, 251, 372, 383
Španija III, 33, 36, 38, 56, 71-73, 129, 213, 241, 273, 316, 337-338,
španska državljanska vojna *glej* Španija
Špindler, Vekoslav 163
Šprajcer, Ilija 168
Štadler, Franc (Udv) 415
Štrigl, Janez 402
Štrubelj, Franc (Udv) 386
Štrukelj, Leon 385
Šubašić, dr. Ivan, ban 26, 106, 191, 211, 230, 236-237, 241, 245-247, 250, 356, 368, 375, 401
Šuklje, dr. Vladimir 100, 323, 334
Šulgaj, strojevodja 345,
Šuligoj, Stane - Karl 170-171, 175-176
Šumak, Drago (Udv) 404, 416
Šutej, dr. Juraj 24-26, 75, 237, 368
Švent, Bogdan (Udv) 393-394, 416
Švica I-II, 5,14, 65, 243, 254, 265, 273, 279, 293-294, 296, 298, 302, 309, 319, 322, 327-332, 335-343, 345-346, 355, 364, 368, 374, 378-379, 381, 411, 415
Švigelj, Zdenko 156

Tartaglia, general 77, 246
Tartaruga 210
Taylor, George F. (A/D) 9, 30, 48, 51, 67, 70, 97, 99-100, 149, 157-158, 216-222, 224, 226, 230, 234-235, 238-239, 242, 259, 262, 267-268, 306
Tepina, Marjan 336, 363
Thaler, Majda 349, 384, 411
Thaler, Rado 173, 192, 326, 349, 351, 411
Thame Park 221
Thomas, G. E. L. 94, 251-252
Thurn-Taxis, grof 210
Tichy, Josip 178, 387
TIGR 15, 56, 89, 109, 116-117, 128, 131, 145, 152-153, 157, 223, 225, 376, 417
Times, The 36, 46, 59, 160, 311,
Tiringer, Jože 165
Tiškov, Arsenij Vasiljevič 17
Tišler, Joško 152
Tito, Josip Broz, maršal 6, 16, 314, 333, 335, 353, 368, 375, 390, 396, 401
Todorović, Žarko 297-298, 369-370
Tomič, Melita 173, 192, 325, 348-350, 370
Tomič, Mirko, major, alias Adolf Luketa 88, 124, 126-128, 158-159, 166, 172-175, 177-185, 187-193, 215, 245, 257, 319, 325, 409-410
Tomšič, Tone 257, 323
Tončič, dr. Franc 323, 374, 379
Torbar, dr. Josip 25
Tovornik, dr. Osvald 166, 181, 325

TPD 103, 135, 140, 145, 156, 335, 339, 405
Tratnik, Tone, major Udv 381, 386
Trbić, Vasilije (Farouk) 269, 279
Trepča, rudnik 30, 46, 215
tretji rajh *glej* Nemčija
Trifunović, Dušan 58
Trifunović, Ilija (Daddy) 43, 70, 112, 215, 219-222, 231, 233-236, 238-239, 256, 291-292, 297-300, 302, 306, 310, 359
Trifunović, Miloš 219
Triglav, društvo 184-185
trojni pakt (sil osi) 35, 230, 228-234, 238, 248
Tumpej, Rudolf 163, 167
Tumplin, major 265
Tupanjanin, Miloš (Uncle) 43, 50-51, 56, 219-222, 226, 232, 234-235, 238, 268, 271-272
Turčija (*glej* tudi Carigrad) 42, 61, 197, 206, 227-229, 261-262, 265, 268-272, 274, 276, 280, 293, 297-298, 300, 306, 355, 362, 413
Turk, Franc (Udv) 386
Turk, Johan 210
Turnšek, dr. Viktor, podpor. Udv 385-386
Tušek, Stanislav 161, 167

Udba III, 2-4, 6-8,14-18, 28, 57, 60, 63, 65, 73, 89, 103, 106, 109, 112, 125, 130, 134-135, 139-140, 144-146, 156, 160-162, 167, 184, 203-206, 210, 248-250, 257, 290, 317, 322, 324-325, 327-328, 330-332, 336-337, 341, 345, 347, 351, 358, 361-363, 365-366, 369, 372, 375-419
UDV *glej* Udba
Ujčič, dr. Franc 128
Ujčič, Franjo 33, 55-57, 89, 182
Ujčič, Marjan 33, 53, 55-57, 64, 89, 182, 322
Ujka (oddelek O) 53-57, 117, 152, 154, 166, 197
Ulepič, Radovan 126, 334
Ulrich, Fritz 98
Ultra *glej* Enigma
Unilever 223
Union, Grand hotel 125, 145
UNRRA 401, 406
Urbas, Miroslav 115
Urek, Franc 387
Uršič, Andrej 365, 408, 410
Uršič, Franjo 165
Urukalo, Sergije 254
ustaši 14, 33, 74, 102, 192, 241-242, 249-252, 254, 256-257, 281-282, 293, 306, 341-342, 348-349, 351, 354, 356-358, 360, 371-372, 378

Valenčič, Dušan 211
Valentinčič, Frane 316
Varna, načrt 216-217
Vatikan 55, 307, 328, 332, 360, 365-366
Vauhnik, dr. Miloš 160, 162, 167, 173, 180, 184, 326, 345, 351, 412
Vauhnik, Viktor 173, 411
Vauhnik, Vladimir 55, 58, 136-137, 173, 181, 337, 342, 344-345, 348-354, 364, 366, 370-374, 378-379, 383, 411, 415-416
Vavpetič, dr. Lado 445
Večernik 60, 140, 160-163, 188, 385
Velebit, dr. Vladimir 260
Velika Britanija, Britanci I, 3, 6-8, 10, 13, 15-16, 21-28, 31-34, 36, 38-46, 48-67, 71, 73-79, 84-85, 87-88, 93-95, 97-100, 107-108, 112-113, 118, 123-124, 128, 130-136, 139-141, 143-145, 147-150, 154-161, 164-167, 172-173, 175, 185-191, 195, 197-206, 208-210, 213-219, 222-232, 234, 236-244, 251, 253, 257, 259-277, 280, 282-283, 287-290, 292, 295, 297, 299-317, 319-320, 322, 327, 329-330, 335-341, 343-344, 346-352, 355, 358-366, 368-373, 375-378, 381-383, 388-400, 402-404, 406, 409-413, 415-418
Vengust, Albin (Udv) 414
Venutti, Rossanna 347, 354, 378
Verbič, Andrej 12, 14, 110-112, 115, 134, 136-138, 141, 157, 257, 327-328
Vereš, Slavko 83-84, 89-92, 107-108, 187, 224, 226, 392
Vesel, dr. Ferdo 258, 323
Vibert, M. E. 2, 78, 247, 251-252
Vidra, Marija 146, 387

Vikert, šef policije 256
Vilder, Većeslav 75, 84-85, 89-90, 99-100, 107-108, 138, 163, 225, 292, 366
Vilhar, Nikola 267, 272-273, 283, 341
Virant, Stanko 12, 14, 115, 138, 140-142, 327-328, 356, 390
Višacki, Ljubomir 241, 338
Vlada Kraljevine Jugoslavije (*glej* tudi D. Cvetković, D. Simović, M. Stojadinović) 21-27, 32, 35-36, 38-42, 44, 49, 54, 57, 61-62, 69, 75, 96, 103, 105, 111-112, 116, 118-119, 123, 133, 136, 138, 153, 168, 196, 208, 217, 223, 228-238, 241-242, 255-256, 260-262, 265-269, 274-275, 282, 289, 292, 294, 297, 300-302, 304, 308-309, 317, 320, 328-329, 332, 334-340, 342, 344, 350, 354, 358, 366-369, 376-377, 379, 389
Vodnik (iz Kamnika) 201, 205
Vojni svet v Ljubljani 255-256, 278, 280, 283
vojni ujetniki, taborišča 264-265, 275, 279, 321-322, 325, 368
Vojska Kraljevine Jugoslavije 39-42, 52, 58, 66, 69, 77, 79, 119, 126, 135, 142, 158, 170, 172-174, 177, 179, 185, 189-190, 239-240, 245, 203, 206, 210, 228, 233, 239, 241, 244-246, 255, 260, 264, 280-283, 305, 312, 316, 321, 325, 333-334, 362-364, 366, 370-373, 388, 390, 408, 418
Vokić, Ante 371
Vorkapić, Radivoje 52
Voršič, Vekoslav 210
Vošnjak, dr. Bogumil I-II
Vovk, Anton 136, 327, 330, 337-338, 414
Vračko, gostilna 176
Vrčon, dr. Branko 141, 184, 257, 328, 361
Vrečar, Anton 125, 385, 405
Vrečko, dr. Fric 162, 172, 188, 410
Vrečko, dr., odvetnik v Celju 400
Vreme 15, 59-60, 103-105, 353
Vrhunec, dr. Vinko 5, 12, 14, 96, 101, 103, 105, 133-135-136, 140-141, 157, 164, 184, 187, 210, 228, 233, 239, 241, 244-246, 255-256, 278-280, 285, 294, 303, 305, 307, 323, 327-332, 335-341, 364, 366-367, 369, 377, 380, 386, 395, 402-407, 412, 416-417
Vrhunec, družina 363, 365
Vrunč 211
Vuga, Saša 382-383
Vukčić 252
Vukmanič, Drago 325, 414
Vukmanič, Robert 180, 325, 348, 371
Vukotić, Vukašin 264-265
Vulović, Danilo 41, 230

Wagner, Mariane 210
War Chest 190, 205, 221, 224, 252
War Office - WO 9, 243, 267
Watts, H. G. (D/H 37) 270
Wavell, sir Archibald, general 215, 219, 261
Wedam, Albin 144, 333
Wedam, Emil 151-152
Wehrmachtsarchiv 151, 207
Weiksel, Serafin 181, 382
Weiss 103
Weiss, Emil, alias Milan Vasić 268
Weixl, papirnica 181
Wellman, brit. ataše 391
Westen, Max A. 208-209
Whitaker, C. G. 95, 185
Whitaker, Fred 95
Wilkinson, Peter 9
Wilson, M. H., general 2243
Wohinz, Milan 127, 147, 154, 321, 389

XX Committee 15

YMCA 143-144

Zajc, Boris 144
Zajc, dr. Marjan 14, 101, 115, 327, 380-381, 408
Zalar, dr. Drago 39, 365
Zaletel, Vincenc (Vinko) 115
Združene države Amerike - ZDA, Američani 26, 120, 140, 220, 230, 243, 246-247, 249, 252, 273, 310, 315, 337, 366, 368-369, 372-373, 381-382, 389, 398-399, 404, 408-409, 411, 414, 418
Zelen, Danilo 15, 88, 113-114, 116, 118, 132, 150, 153-154, 223, 386

Zemljoradnička stranka 12, 17, 31, 33, 39, 42, 44, 46, 48, 50-51, 74, 219, 228-229, 232, 235, 271, 299
Zenica, rudnik 209, 269
Zidarič, Boris 144, 157, 324
Zitzelsberger, Andreas, alias dr. Weber 151, 207-208
Zlatoper, Grga 101
Zog, kralj Albanije 31, 44
Zorc, Dominik 117
Zorc, dr. Vinko 55, 351, 382-383
Zorc, Milan, kap. Udv 405
Zore, Slavko 325, 401
Zorko, dr. Stanko 52-54, 57-59, 62-63, 139, 171, 195, 214, 242, 321, 386, 396, 415
Zupan, Anton 408
Zupan, Vitomil 395
Zupančič, upr. šole 206
Züricher Zeitung, Neue 14, 142
Zveza kmečkih fantov in deklet 163
Zveza sovjetskih socialističnih republik (ZSSR) 1, 6, 16, 25, 36-42, 44, 49-50, 60, 66, 105, 107, 123, 179, 186, 198, 219, 228, 230, 257, 261, 263, 267, 269-271, 277, 307, 311, 313-314-315, 320, 328, 349, 351, 356, 369, 375, 380, 412
zveze *glej* kanali, radijski oddajniki, kurirji
Zwitter, dr. Fran 157, 330, 336
Zwitter, Franjo 157

Žerjav, Borut 380-381
Žerjav, dr. Gregor I, 137, 160, 163
Žgur, Nastja 82, 85-87, 342, 385, 392, 415
Žgur, Stanislav 85-86
Židi 29, 52, 56, 60, 67, 84, 103, 123, 173-174, 178, 197, 242, 251, 268, 379
Žigon, bratje 113-114
Žirovnik, dr. Janko 145
Žitnik, Rudolf 12, 101, 115, 128-129, 408
Živković, Petar, general 211, 366
Žižek, dr., dir. Putnika 128
Žmavc, podpolk. 348, 371
Žun, Uroš 92, 147, 172, 174-175, 178, 182-183, 191, 326, 343, 348, 382-383
Župančić, Zvonimir, polkovnik 300
Žužić, Savo 198

ISBN 961-236-3

Ko je na slovenske meje padla z
Hitlerjevega rajha, se je aktivirala
je že med prvo svetovno vojno d
Med obema vojnama je delovala proti fašistom v Italiji,
nato pa proti nacistični Nemčiji.
Zaupanja vredne domače organizacije (Orjuna, Sokol,
jugoslovanska obveščevalna služba i t. n.) je opremljala
za ilegalno propagandno in diverzantsko delo, v
sodelovanju z britansko SOE, službo za diverzije za
sovražnikovo črto...